

Havrancsik Dániel

Az értelem genezise

ALFRED SCHÜTZ
TUDOMÁNYOS ÉLETMŰVÉNEK
REKONSTRUKCIÓJA

N
T
D
E
C
S

Havrancsik Dániel

AZ ÉRTELEM GENEZISE

Alfred Schütz tudományos életművének rekonstrukciója

Havrancsik Dániel

AZ ÉRTELEM GENEZISE

Alfred Schütz tudományos életművének rekonstrukciója

Budapest, 2023

A kötet megjelenését az ELTE Oktatási és Képzési Tanács tankönyv-
és jegyzettámogatási pályázata támogatta.

Lektorálta: Pál Eszter

© Havrancsik Dániel, 2023

ISBN 978-963-489-650-0

ISBN 978-963-489-651-7 (pdf)

DOI 10.21862/Schutz2023/6517

ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ

ELTE | TáTK

---

eltebook.hu

Felelős kiadó: az ELTE Társadalomtudományi Kar dékánja

Projektvezető: Csanádi-Egresi Nóra

Kiadói szerkesztő: Tihanyi Katalin

Tördelés/tipográfia: Balázs Andrea

Borítóterv: Kmotrik Ildikó

Nyomda: Multiszolg Bt.

Szüleimnek

Tartalom

Előszó

1. BEVEZETÉS	13
1.1. Alfred Schütz és recepciója	13
1.2. Egy téma születése	15
1.3. A könyvről	18
2. ÉLETRAJZ	25
3. KORAI INTELLEKTUÁLIS BENYOMÁSOK	35
3.1. Alfred Schütz és az osztrák közgazdaságtan	35
3.1.1. A fiatalkori bécsi impulzusok jelentősége	35
3.1.2. Az osztrák közgazdaságtani elmélet	37
3.1.3. Ludwig von Mises praxeológiája	42
3.1.4. Az „osztrák” Schütz	49
3.2. Max Weber és a megértő társadalomtudomány programja	55
3.2.1. Bevezető megjegyzések	55
3.2.2. A weberi módszertani megfontolások történeti kontextusa	57
3.2.3. Értékvonatkoztatás és értékfüggetlenség	63
3.2.4. Az ideáltípus	66
3.2.5. A megértő szociológia programja	69
3.3. Bergson és a korai kéziratok	75
3.3.1. A Bergson-hatás jelentősége	75
3.3.2. Bergson – Schütz olvasatában	78
3.3.3. Az életformák elmélete	86
3.3.4. Kommunikáció, nyelv, interszubsztivitás. Objektívált értelemformációk	100
3.3.5. A korai írások mérlege	107

3.4. Edmund Husserl és a fenomenológia	110
3.4.1. Schütz ismerkedése a husserli tanokkal	110
3.4.2. A fenomenológia mint filozófia és módszer	113
3.4.3. Fenomenológiai pszichológia mint szigorú tudomány	121
4. SZUBJEKTIVITÁS, ÉRTELEM, CSELEKVÉS	127
4.1. A megértő szociológiai program újrafogalmazásának szükségessége	127
4.1.1. Weber nyomában	127
4.1.2. A módszer problémája	131
4.1.3. A weberi problémák fenomenológiai feloldása	135
4.2. Az értelemtelni élmény szubjektív konstitúciója	139
4.2.1. Tapasztalat és reflexió	139
4.2.2. Tapasztalatkészletek és értelem-összefüggések	144
4.2.3. Indítékok	145
4.3. Választás, döntés, racionalitás	147
4.3.1. Választás és döntés	147
4.3.2. Racionalitás	156
4.4. A schützi cselekvésemélet mérlege	161
4.5. Racionális-e a hétköznapi cselekvés?	169
5. VITA TALCOTT PARSONSSZAL	177
5.1. A történeti kontextus	177
5.2. Talcott Parsons a társadalmi cselekvés szerkezetéről	181
5.3. A levelezés	184
5.4. A vita értékelése	196
6. RELEVANCIA	201
6.1. A relevanciaproblematika helye a schützi elméletben	201
6.2. A relevanciaelmélet	207
6.2.1. A relevancia típusai	207
6.2.2. A tapasztalatkészletek szerveződése	213
6.3. A relevanciaviszonyok szociális vetülete	217
6.4. Nyitott kérdések, járható utak	226

7. INTERSZUBJEKTIVITÁS	231
7.1. A schützi interszubjektívitás-koncepció kibontakozása	231
7.1.1. Az interszubjektívitás kérdése	231
7.1.2. Max Scheler interszubjektívitás-elmélete és schützi kritikája	236
7.1.3. Schütz interszubjektívitás-elmélete	240
7.2. A husserli interszubjektívitás-koncepció schützi bírálata	252
7.2.1. Husserl interszubjektívitás-elmélete	253
7.2.2. A husserli interszubjektívitás-elmélet schützi kritikája	257
7.3. Schütz mint interszubjektívitás-teoretikus	266
8. ÉLETVILÁG	273
8.1. Előzetes megjegyzések	273
8.1.1. Az életvilág <i>fogalmi</i> intranszparenciája	273
8.1.2. Az életvilág Husserlnél és Schütznél	276
8.2. A schützi életvilág-elmélet disszonáns záróakkordja: <i>Strukturen der Lebenswelt</i>	281
8.3. Az életvilág dimenziói és a természetes beállítódás	285
8.3.1. Az életvilág fogalma és a természetes beállítódás	285
8.3.2. Az életvilág dimenziói	291
8.4. A tipizáció és az anonimitás fokozatai	296
8.5. A hétköznapi tudás szerkezete	302
8.5.1. A hétköznapi tudás pragmatikus motiváltsága és szociális jellege	302
8.5.2. A tudáskészletek szerveződése	306
8.5.3. A hétköznapi tudás bizonyossága	308
8.6. A tudás társadalmi megosztása	311
8.7. Zárt értelemtartományok	320
8.8. Szimbolizáció, objektiváció, nyelv	328
9. A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK MÓDSZERTANA	339
9.1. A schützi életmű módszertani aspektusa	339
9.1.1. A módszertani dimenzió jelentősége	339
9.1.2. A schützi módszertan formális karaktere	343
9.1.3. A schützi módszertan logikája	346

9.2. Tudományfilozófiai kiindulópontok	350
9.2.1. Felix Kaufmann szerepe	350
9.2.2. Objektivizmus és megértés	354
9.2.3. A fenomenológia szerepe Schütz módszerében és módszertanában	364
9.3. A társadalomtudományos modellkonstrukció alapelvei	371
9.3.1. A hétköznapi tapasztalattól a tudományos ismeretig: az anonim ideáltípus	371
9.3.2. A modell kialakítása	377
9.3.3. A tudományos gyakorlat megfigyelői perspektívája	381
9.4. A tudományos modellalkotás posztulátumai	385
9.4.1. A posztulátumok rendszere	385
9.4.2. Az adekvátság posztulátuma	390
IRODALOMJEGYZÉK	399
Alfred Schütz művei	399
A könyvben rövidítésekkel jelölt írások	399
Írások a <i>Collected Papers</i> köteteiből	400
További művek	403
Más szerzők művei	404

Köszönetnyilvánítás

Elsőként doktori témavezetőimnek, Felkai Gábornak és Pál Eszternek, családomnak, az ELTE-TÁTK-nak, valamint Tihanyi Katalinnak és az ELTE Eötvös Kiadó munkatársainak szeretnék köszönetet mondani e könyv létrejöttében nyújtott segítségükért. Vállalkozásom legkülönbözőbb formában való támogatásáért hálával tartozom továbbá az alábbiaknak:

Michael D. Barber, Berger Viktor, Bodor Péter, Csepeli György, Lester Embree, Kanizsai-Nagy Ildikó, Karácsony András, Hisashi Nasu, Németh Krisztina, Sik Domonkos, Somlai Péter, Jan Strassheim, Wessely Anna.

1. Bevezetés

„*Grau, teurer Freund, ist jede Theorie und grün des Lebens goldner Baum.*”¹

Goethe: *Faust*, első rész (id. Schütz CP6/04: 357)

1.1. Alfred Schütz és recepciója

Napjainkban nem túlzó azt állítani, hogy Alfred Schützöt (1899–1959) a szociológia egyik klasszikus teoretikusának tartják világszerte. Sajnálatosan rövid életútja alatt kifejtett gondolatai széles körben ismeretek, és közülük némelyek – különösképpen az életvilággal kapcsolatos megfontolások, illetve a társadalomtudományokban járatos közönség előtt ismert *Idegen*-tanulmányban² foglaltak – a szociológia közkincsét képezik. Emellett az utókor számos jelentős szociológusa, a szociológia és rokon diszciplínáinak több számottevő irányzata döntő mértékben és explicit formában támaszkodik eredményeire. Hatása központi jelentőségű a fenomenológiai szociológiának nevezett heterogén megközelítéshalmazban,³ így annak két legjelentősebb ágában, az etnometodológiában⁴ és a szociálkonstruktivizmusban;⁵ fontos szerepet játszik emellett a társadalmimilió-kutatásban,⁶ a hermeneutikai orientációjú kortárs német empirikus tudásszociológiában;⁷ illetve az utóbbi időben egyre inkább látható, hogy a filozófiai fenomenológia

---

¹ Schütz fordításában: „Gray, true friend, is every theory and green the golden tree of life.” Jékely Zoltán fordításában: „Fiam, fakó minden teória, s a lét aranyló fája zöld.”

² CP2/04.

³ Hernádi 1984.

⁴ Garfinkel 1967.

⁵ Berger – Luckmann 1967, Havrancsik 2019a.

⁶ Schulze 1992, Grathoff 1995, Éber 2007.

⁷ Hitzler – Honer 1997, Pöferl – Schröer 2014.

is méltó figyelmet szentel az önálló (nem csupán „szociológiai”) fenomenológusként olvasható – olvasandó – szerzőnek.⁸ A kvalitatív irányultságú társadalomkutatás,⁹ különösképpen a biografikus interjú módszertana¹⁰ ugyancsak sokat merít Schützből, elmélete pedig a jelentős kortárs szociológiai teoretikusok tevékenysége számára is fontos referenciapont.¹¹ És végül, de nem utolsósorban: életműve számos további, eddig kiaknázatlan lehetőséget rejt.¹² A Schützre irányuló figyelem az 1960-as évek óta töretlen, és időről időre újabb recepciós hullámokban fiatalodik meg. A legutóbbi évek fejleményei az érdeklődés felélénkülését jelzik;¹³ az elképzeléseiből kiinduló, illetve tevékenységét taglaló irodalom – a más klasszikus szerzőkkel kapcsolatos kutatás természetét rendszerint meghaladó – pusztá mennyisége némi meglepődésre ad okot.

Abban a tényben ugyanakkor, hogy Alfred Schütz munkájáról újabb könyv születik, semmi meglepő sincs; sokkal inkább az a kérdés vetődik fel: mi végre? Schütz tevékenységét már eddig is számos könyv és tanulmány elemezte. Hogy csak a magyar szerzők tollából megjelent írásokat nézzük: Csepeli György, Hernádi Miklós, Karácsony András, Némedi Dénes és Felkai Gábor munkái¹⁴ után bizvást elmondhatjuk, hogy a magyar szociológiatörténeti-szociológiaelméleti kutatás eleget tett feladatának. Mégis, mind a nemzetközi, mind a magyar másodlagos irodalom fényében úgy látjuk, hogy kiegészítésre és újrendezésre

⁸ Embree 2015, Havrancsik 2016.

⁹ Lásd ehhez a kvalitatív társadalomkutatás módszereivel foglalkozó alábbi kézi-könyv számos tanulmányát: Flick – Kardorff – Steinke 2004.

¹⁰ Rosenthal 1987, Santos 2016.

¹¹ Pl. Habermas 2011.

¹² Schütz módszertana nem másról szól, mint az objektivizmus tudatos és szisztematikus lebontásáról. Ennek a megközelítésnek jó hasznát vehetné számos olyan kutatási irányzat, mely hajlamos az egyéni értelemtulajdonítások és általában véve a szubjektivitás szerepét elfeledni. A módszertani individualista irányultságú koncepciók kapcsán lásd ehhez: Havrancsik 2014, 2015a. A megértés teljes terjedelmű tudományának schleiermacheri programjától az objektív és kollektív értelemformációk elemzéséhez óvatosan vissza-visszakanyarodó filozófiai hermeneutika kapcsán lásd Havrancsik 2018a.

¹³ Csak a legfontosabb újdonságokat megemlítve: 2011-ben megalakult a *The International Alfred Schutz Circle for Phenomenology and Interpretive Sociology* nevű szervezet, mely kétévente más-más földrészen szervez konferenciát Schütz-kutatók, illetve Schütz nyomdokain járó kutatók számára; emellett 2009 óta minden évben megjelenik egy évkönyv *Schutzian Research* címen.

¹⁴ Hernádi 1984, 1990, Csepeli 1987, Karácsony 1995, Némedi 2005, Felkai 2007.

van szükség. Ennek oka, hogy az utóbbi évtizedekben, és köztük még a legutóbbi években is jelentek meg olyan eddig publikálatlan szövegek, amelyek jelentősen tágítják a Schützről szerzett ismereteink körét, egyszerűsített rámutatnak arra, hogy a róla alkotott képünk az eddigiek során némileg hiányos, és ennek okán pontatlan volt. Az újonnan hozzáférhetővé vált források mindenekelőtt arra hívják fel a figyelmet, hogy a korábbi recepció – és ezzel annak túlnyomó többsége – túlzottan nagy jelentőséget tulajdonított a Schützt érő fenomenológiai (és különösképpen husserli) hatásnak, és túl kevés figyelmet szentelt a *nem fenomenológiai* ösztönzéseknek: alulértékelt a pragmatikus cselekvőiségben megalapozott szubjektivitás komponensének súlyát, illetve túlzottan szociológiai szemmel olvasta Schütz írásait, ezzel némileg félrepozicionálva eredeti elméleti célkitűzéseit és munkásságának tényleges eredményeit egyaránt. E munka célkitűzése, hogy Schütz szakadozott és befejezetlen életművéből rekonstruálja azt az *egységes* elméletet, amely belőle kihüvelyezhető, és ezzel korrigálja a korábbi irodalom torzításait, így megtisztítva Schütz munkásságát a pontosabb értelmezés és a későbbi applikáció számára.

1.2. Egy téma születése

Schütz gondolkodása abból az eszmetörténeti forrásból ered,¹⁵ melynek felfakadási pontja a német romantikának a felvilágosodásra adott reakciója. Az egyetemes haladás eszméje és a tudomány kétségtelen bizonyosságába vetett hit mintegy kihúzta a talajt a velük lépést tartani nem tudó esendő ember alól; a cél a visszafordulás a történelemhez és magához az emberhez, minden bizonytalanságaival, hiányosságai-
val, és *kontingens meghatározottságaival* együtt. E szándék világosan megjelent a historizmusban, majd Diltheynél, valamint a törvénytudományos/természettudományos és az idiografikus/kultúrtudományos tudományok Windelband és Rickert általi elkülönítésében, csakúgy, mint a német történeti gazdaságtan és az osztrák határhaszon-elméleti

---

¹⁵ Ebben a szakaszban döntő mértékben támaszkodtunk Ilja Srubar (1984, 1988a) fejtegetéseire.

közgazdászok módszertani vitájában.¹⁶ A szociológia történetébe ez az ellenállás Simmel és Weber nyomán hatolt be. A simmeli–weberi megértő szociológia a makroszkopikus és kollektivista, a mérnöki szellem jegyeit magán viselő¹⁷ francia szociológiai megközelítéssel szemben a szociológia vizsgálódásának terepét az egyéni interakciók szintjén jelölte ki, melyeket a kantianus ismeretelmélet szellemében a társadalom előfeltételeinek tekintett. A kutató pillantás nem a társadalomra mint készen talált struktúrára irányult, hanem arra a kérdésre fókuszált, hogy miképpen formálódik ki a társadalom az interakciók során. Az interakciók individuális cselekvők kölcsönösen egymáshoz igazított értelemtel cselekvéseiből bontakoznak ki. Ennek körülményeit tovább boncolva arra jutunk, hogy a társadalom végső soron az individuális értelemtulajdonítások fundamentumára alapozódik. E folyamatot azonban olyan formában kellett a társadalmiság kutatójának figyelmével végigkísérnie, hogy közben nem támaszkodhatott az objektív értelem előzetesen adott alakzatainak hiposztázálására, sem nem maradhatott meg végleg a szubjektív értelemkonstitúció mesterségesen lehatárolt területén belül. Ez az a pont, ahol a szociológia és a fenomenológia története találkozik. Az értelemtel cselekvés és interakció adekvát vizsgálata olyan megközelítést kívánt, mely a társas/társadalmi–inteszubjektív és a monadikus–szubjektív pólus által támasztott ismeretelméleti követelményeknek egyaránt megfelelően volt képes bemutatni a hétköznapi rutintevékenységek szerveződését – e megközelítést Alfred Schütz dolgozta ki.¹⁸

Schütz volt az a szerző, aki a korabeli társadalomtudományi irányban tapogatózó fenomenológiai, illetve fenomenológiai irányban tapogatózó társadalomtudományi vizsgálódások¹⁹ eidetikus fókuszától

---

¹⁶ Az osztrák közgazdaságtan sajátos eszmetörténeti pozíciójára ehelyütt nem tudunk részletesen kitérni. Lásd bővebben: Havrancsik 2021.

¹⁷ Berényi 1979.

¹⁸ Srubar 1984: 63.

¹⁹ A Schütz előtti fenomenológiai szociológiai kezdeményezések (Edith Stein, Gerda Walther, Theodor Litt, Adolf Reinach) jellemzően a társadalmi jelenségek eidetikus vizsgálatára tettek kísérletet, illetve módszertani kérdéseket kívántak fenomenológiai segédlettel tisztázni (Alfred Vierkandt). Schützre e szerzők nem gyakoroltak fontos benyomást (Vierkandt munkáját feltehetőleg nem is ismerte). Jelentős mértékben hatott rá viszont fiatalkori barátja, a fenomenológiai és a logikai pozitivisták megközelítést összekapcsoló tudományfilozófus Felix Kaufmann, valamint a fenomenológiai ösztönzéseket tudásszociológiai koncepciójában is kamatoztató, Schütz

elszakadva, a hétköznapi értelem- és tervkonstitúció kérdéseit elsőként a középpontba állítva fellelte annak módját, hogy miként fogható *termékeny* munkára a fenomenológiai elmélet a társadalomtudományok területén. Schütz bizonyos értelemben váratlan módon kötötte össze a fenomenológiát és a társadalomtudományt: fenomenológiai nézőpontból nézve gyökerestül szakított a husserli megközelítés „mesterséges” jellegével, és a módszertani szigort nem, de a transzcendentális fenomenológiai célokat feladva a hétköznapi élet természetes világának talaján alapozta újra a fenomenológiát, ezzel „a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiáját”, vagyis az átfogó husserli program egyik leágazását a fenomenológia súlypontjaként megjelölve;²⁰ a társadalomtudományok számára pedig olyan mélységben kívánt pótlólagos ismeret-elméleti megalapozást nyújtani, amelynek szintjén hiányosságairól annak nem is volt tudomása.²¹ Schütz mindenesetre az „ortodoxtól” eltérő olvasata ellenére nem maradt Husserl adósa, és egy személyben plántálta át eredményeit a társadalomtudomány területére.

A társadalomtudományos szándékú fenomenológia-applikáció kialakításának jelentősége mellett a maga súlyának megfelelően kell értékelnünk azt teljesítményt is, hogy Schütz lényegében rehabilitálta a mindennapi élet (vagyis apró-cseprő ügyeink intézésének jelentőségét, valamint a hétköznapi cselekvés és a „józan ész” logikáját)²² a tudományos gondolkodás előtt, miután előbbiről – mint az alacsonyabb rendű ismeret terrénumáról – az egyszer már lemondott. Találónan írja ezt le Hernádi Miklós:

A mindennapi élet – mely pedig az ókorban minden felfedezhető igazság lelőhelye volt – egyszerűben látszatok, tévhitek, balítéletek csalfa ködvilágaként jelenik meg. Nincs is szinte más célja az újkori tudománynak, mint a köznapi

---

által töretlenül csodált Max Scheler (lásd mindenekelőtt a „viszonylag természetes világnézet” Schütz programja szempontjából kiemelt jelentőségű fogalmát). Az eddigiekhez lásd Srubar 1984, 1988a, Szczipanski 1973, CP1/06, PSW.

²⁰ CP5/01, vö. Husserl 1997.

²¹ Vö. Hernádi 1990a: 159.

²² És az introspekciót: „Az introspekció rehabilitálására szorul a szociológiában. Mivel mindenfajta szociológiai elemzés a kutató saját előfeltevésein átszűrődve jön létre, legalábbis kérdéses, hogy nincs-e dolgunk mindig, mindenfajta szociológiában – anélkül, hogy ezt bárki is felismerné, az introspekció észrevétlen, abortált formáival?” (Hernádi 1990d: 29).

viselkedések kíméletlen átvilágítása, leleplezése s szembesítése a tudományos ész megdönthetetlen tényadataival.²³

A laikus gondolkodás rehabilitálása, és a tudományos kutatót a hétköznapi emberekkel szemben kitüntető kognitív többletképességek feltételezésének visszautasítása egyértelműen analóg Husserl kezdeményezésével, mely a szubjektív tudati teljesítmények világkonstituáló jelentőségéről elfeledkező nyugati tudomány korrekciójára irányult.²⁴ Míg azonban a kései Husserl fáradozásai nem bizonyultak elégségesnek ahhoz, hogy kellő mértékben eltávolodjon a transzcendentális *ego* alakjától, Schütznek – amint erről az elmúlt fél évszázad tágabb értelemben vett megértő szociológiai megközelítéseinek jelentős sikere tanúskodik – valóban sikerült jogaiba visszahelyeznie kutatásainak alanyát, a „világi” *egót*, a „józan ész Atlaszát”.²⁵

1.3. A könyvről

Schütz munkásságáról számos eltérő megközelítésben, sokféle kiindulópontból lehet írni, mint tették már sokan. Jelen könyv némi- leg új utat választ. Célja munkássága egészének feldolgozása, alapja pedig az a hipotézis, hogy a töredékes és befejezetlen formában hátrahagyott életműből kibontható – *rekonstruálható* – egy egységes elmélet. Rekonstrukcióról van szó, három értelemben: 1) Rekonstruálni kell az életmű *egységét* – ennek megfelelően lemondunk arról, hogy szövegeket a maguk eredeti bibliográfiai keretei közt, vagy akár időrendi sorrendet követve elemezzük. Az elmélet logikai egységeinek megfelelően újrastrukturálva kívánjuk bemutatni Schütz eredményeit; a könyv tematikus tartalmi értelemben teljességre törekszik.²⁶ 2) Az életművet jelentős részben annak intellektuális inspirációi felől kiindulva kell „újraalkotni” – ennek tudható be a fiatalkori szellemi benyomásoknak

²³ Hernádi 1990d: 8.

²⁴ Husserl 1998, Havrancsik 2016.

²⁵ Natanson 1986: 61.

²⁶ Kivételt képeznek ez alól Schütz irodalommal és zenével kapcsolatos fogalmazványai, melyekre csak akkor térünk ki, ha a szóban forgó problémánál fontos adalékot nyújtanak.

szentelt különösen nagy terjedelem. 3) A „rekonstrukció” kifejezés végezetül arra utal, hogy Schütz kritikai újraértékelése megkívánja azt, hogy munkásságát megtisztítsuk a hosszú évtizedek óta ráarakódott recepció – olykor hamis – patinájától.

Ez utóbbi momentumra külön kitérve: az elemzés számos szakaszában térünk vissza arra a kérdésre, hogy minek köszönhető a korai recepció kerülőutakra tévedése, mely máig meghatározza a szélesebb körű társadalomtudományos közvélekedést Schütz alakjával kapcsolatban. A korai recepció – az 1960-as évektől az 1980-as évek utolsó harmadáig terjedő – első nagy hulláma számára még hozzáférhetetlen volt Schütz levelezésének anyaga, számos fiatalkori írása és más publikálatlan jegyzetei, melyeknek ismeretében felülvizsgálatra szorul az az elképzelés, hogy Schütz „fenomenológiai szociológus”, és hogy munkássága hűen ábrázolható egy széles ecsetvonásokkal megfestett „humanista” szociálkonstruktivizmus háttére előtt. Az időközben elérhetővé vált anyagok azt támasztják alá (amit egyesek már azelőtt is tudtak),²⁷ hogy Schütz valójában nem – vagy nem elsősorban – fenomenológus, hanem a megértő társadalomtudományos program teoretikusa, akinek kezdeti ösztönzései az osztrák közgazdaságtani iskola szemüvegén keresztül olvasott Max Weberől erednek.²⁸

Arra, hogy a Schütz tevékenységét motiváló kezdeti impulzusokat az osztrák közgazdaságtan forrásvidékén kell keresnünk, először maguk az osztrák iskola közgazdászai mutattak rá.²⁹ A szociológiai irodalomban elsősorban Schütz első, Helmut R. Wagner által írt életrajzát³⁰ bírálva hívták fel a figyelmet többen³¹ az osztrák közgazdaságtan biográfiai túlmutató jelentőségére, melyet Schütz összegyűjtött

²⁷ Mindenekelőtt Burke C. Thomason (1982).

²⁸ Egyetértünk az érvel: Schütz munkássága, melyből különös módon hiányoznak a jelentősebb fejlődési vagy átrendeződési tendenciák (Havrancsik 2021), a maga előre körvonalazott tervezetét már *azelőtt* elnyerte, hogy Schütz egyáltalán a fenomenológia tanítványává vált volna (Thomason 1982: 23).

²⁹ Murray Rothbardé és Ludwig Lachmanné az érdem, hogy már az 1970-es években felhívták a figyelmet e kapcsolatra (Kurrild-Klitgaard 2003).

³⁰ Wagner 1983.

³¹ Mindenekelőtt Prendergast (1986: 20, 22), de már Thomason (1982) és Eberle (1984) joggal állapítja meg, hogy a kortárs fenomenológiai irányultságú szociológusok többnyire félreismerték a schützi kezdeményezés történeti hátterét, valamint azt a tényt, hogy az életvilág-elmélet sikerével különös ellentmondásban áll a Schütz módszertani írásai által keltett „bizonytalanság és rémület”.

írásainak 1996-ban megjelenő negyedik, publikálatlan feljegyzéseket tartalmazó kötete egyértelműen igazolt.³² Hasonló átértékelést tett szükségessé az először csak 2003-ban megjelent, 1936 és 1937 fordulóján keletkezett hosszabb kézirat,³³ mely a pragmatikus alapindítatásnak az elméletben játszott alapvető jelentőségét aláhúзва értékelte át a kései életvilág-elméletet, ezzel átrendezve a schützi elmélet egészének architektonikáját. Ezek a szövegek, illetve Schütz levelezésének hozzáférhető elemei, és számos más posztumusz megjelentetett írás, újraserkesztett feljegyzés és jegyzetekből rekonstruált előadás, illetve munkáinak német nyelvű kritikai kiadása jó kiindulópontokat biztosítanak a revízióhoz. E könyv az újraértékelés szükségességének belátásától hajtva szakít azzal a szakirodalomban gyakori eljárással, mely Schütz eredményeit a követőiként fellépő újabb elméleti és empirikus kutatási irányok tevékenységének háttere előtt – azt ilyen értelemben visszafelé olvasva – mutatja be, és hangsúlyos formában kísérel meg visszatérni Schütz eredeti gondolataihoz Schütz *receptiója* felől.

Az elemzés során az életműből egy olyan egységes elmélet bontakozik ki, melynek logikai alapját a szociologizáló és a fenomenológiai olvasatok Schütz-képétől eltérően nem a szociokulturális életvilág, hanem a szerző pályájának korai periódusából származó szubjektivista-módszertani individualista kiindulópont, illetve a megértő társadalomtudomány ismeretelméleti fundamentumait érintő megfontolások képzik, melyek mintegy foglalatul szolgálnak a Schütz munkásságában lassanként előtérbe kerülő „hétköznapi” fenomenológiai belátásoknak. A schützi elméletnek mint egységes egésznek célja: a megértő társadalomtudomány alapelveinek ismeretkritikai érvényű tisztázása. Tétje: egy érvényes filozófiai antropológiai elmélet megalapozása.³⁴ Tartalma: pragmatikus és társas. Módszere: fenomenológiai.

³² Augier 1999.

³³ PPSW. A szükséges recepció módosításokra a korai, Bergson által inspirált elméletkezdemények mellett az ekkor még e nyomtatásban meg nem jelent anyagot is elemző Ilja Srubar jelentős művének (1988a) olvasói jó előre felkészülhetnek. Mind a Bergson-írások, mind az 1936-1937-es kézirat tartalma jelen elemzés azon megállapítását támasztja alá, hogy Schütz munkásságában a szubjektivitás és az individuális cselekvőség kérdése sokkal fontosabb szerepet játszik, mint ahogyan azt a régebbi irodalom – és jellemzően a szociológiai recepció egésze – feltételezi.

³⁴ A filozófiai antropológiai aspektushoz lásd CP1/06: 149, RPR, SRS, Srubar 1988a, Wagner 1984b, Gurwitsch 1970.

*

A címben használt „genezis” kifejezés Husserlnél a tudás kialakulásában szerepet játszó originárisan önadott tapasztalás formájára utal.³⁵ Ez azonos azzal, ami az értelemkialakítás vizsgálatának kezdőpontja Schütznel. A schützi megértő program kiindulópontja a szubjektív értelem konstitúciója; ez az az értelemforma, amely majd az interszubjektív relációkban működésbe lép, illetve melynek alapján az értelem objektívált szerkezetei később kikristályosodnak. Világosan kell látnunk, hogy a schützi értelemfogalom nem valamiféle kollektív vagy objektív értelem egyéni szinten megjelenő visszatükröződése, hanem az individuális tudat szubjektív teljesítménye, melynek a szociális viszonyrendszer nem forrása, hanem környezete. Az értelem elemi szintje nem „társadalmi” (vagy „társas”) „konstrukció” eredményeképpen, hanem szubjektív tudati konstitúció útján születik meg. Az elemi értelem privát, pillanatnyi állapotokhoz szituatíve pragmatikusan kötött, illékony és instabil. A standardizált értelemderivációk (pl. a „recepttudás”)³⁶ mindig egy biografikusan szituált kontingens keretben kerülnek alkalmazásra, és aktualizálásuk során eredeti absztrakt jellegük szükségszerűen átadja helyét a pillanatnyi empirikus körülmények által meghatározott konkrét megvalósításnak. *Objektív* értelemstruktúráról Schütz nem szól, és – konzekvens fenomenológusként – nem is szólhat.³⁷

Az egyéni értelemtulajdonítások interszubjektív összekapcsolódásai formálják ki azt a mikrokozmoszt, melyben a hétköznapi élet bonyolódik. A világ, melyben élünk, az értelmezések világa, az értelem genezisének kérdése pedig e világ kialakításának mikéntjeire irányul. Az értelmezések mikrokozmoszáról, a „kozmonról” szólva Schütz barátját, Eric Voegelint idézi:

---

³⁵ CP1/04, Husserl 1976.

³⁶ CP2/04.

³⁷ Az értelem objektivitásának hiposztázálásával szemben már Max Weber is felszólalt: „Semmiképpen nem azt állítjuk, hogy az egymáshoz igazodó cselekvésben résztvevők a konkrét egyedi esetben *ugyanazt* az értelmi tartalmat tulajdonítják a társadalmi kapcsolatnak, vagy hogy értelmének megfelelően figyelembe veszik a másik fél beállítottságát és belsőleg igazodnak hozzá: nem állítjuk tehát, hogy ebben az értelemben valamiféle »kölcsonosság« állna fenn.” (Weber 1987: 55). A kérdéshez lásd még Turner 1994.

Az emberi társadalom nem egy pusztán tény vagy esemény, nem a külső világ egy tárgya, amelyet a szemlélő bármely természeti jelenséghez hasonlóan tanulmányozhat. Bár az egyik fontos összetevője éppen az externalitás, mégis egy egész kis világot alkot, amelyet azoknak az emberi lényeknek a fénye ragyog be, akik az önmegvalósítás módjaként és feltételeként folyamatosan fenntartják és megtartják ezt az apró kozmoszt. Az egészet egy finoman kidolgozott szimbolika világítja meg, amely egységességében és differenciáltságában változó lehet (ez lehet rítus, mítosz vagy elmélet is), és ez a szimbolizmus jelentést ad neki oly mértékben, amennyire e szimbólumok alkotják meg a *kozmon* lényegi szerkezetét, a tagok és csoportok közötti viszonyokat pedig megismerhetővé teszi az emberi lét misztériuma számára. A társadalom önmegvilágítása a szimbólumokon keresztül a társadalmi valóság elválaszthatatlan, vagy akár azt is mondhatjuk, hogy lényegi része, ugyanis a társadalom tagjai a szimbólumok használatával nem véletlenszerű dologként tekintenek rá, hanem úgy, mint az emberi létezés lényegére. És – épp fordítva – a szimbólumok azt a tapasztalatot is kifejezik, hogy az embert az teszi valójában emberré, hogy része egy nála nagyobb egésznek, amely meghaladja az ő partikuláris létezését [...].³⁸

Az értelem genezisének firtató kérdés megválaszolásának kezdőpontja Schütznel az életmű logikai magvát jelentő relevanciaelméletben található. A relevanciaelmélet a tapasztalati mezőt strukturáló, értelem-tárgyakat megformáló pragmatikusan motivált tudati szelekciónak, vagyis az értelem kijelölésének és körülhatárolásának az elmélete.³⁹ A *relevancia* fogalmával Schütz különböző cselekvők, illetve megfigyelők pragmatikusan motivált perspektíviszonyaira utal; a schützi elmélet értelemkialakításra – az értelem genezisére – irányuló kérdése szűkebben tekintve a relevancia kérdésével azonos; a schützi módszertan pedig voltaképpen nem más, mint a relevanciaaspektusok adekvát megragadására törekvő társadalomtudományos megközelítés lehetőségfeltételeinek kritikai elemzése. A relevancia kérdése *megfelelő transzformációk*

³⁸ SRS: 336–337. Az idézetet Voegelin művének magyar nyelvű fordításából (Voegelin 2014: 33) vettük. A „kozmon” elképzelése a Schützcel foglalkozó irodalomban gyakorta megjelenik, lásd mindenekelőtt Srubar 1988a.

³⁹ A relevancia és az értelem Schütznel korrelatív fogalmak. „Csak a relevánsak közt áll fenn értelemösszefüggés; csak az értelemösszefüggésben állók relevánsak.” (Schütz 2004: 49)

*után*⁴⁰ ösztársadalmi szinten is értelmezhető: inherensen alkalmas interszubjektív – szubjektumközi – viszonyok taglalására, de tartalmát tekintve, a schützi módszertan fókuszának megfelelően, eredendően individuális tudati szelekciós folyamatokra vonatkozik.

A relevancia kérdése nem más, mint az értelem elemi formájának, az értelem genezisének kérdése. Az értelemre vonatkozó azon kérdés tehát, amelyet a megértő társadalomtudomány tett fel, az individuális indítékok, értelemtulajdonítások, céltételezések és cselekvési tervek kialakítására vonatkozó kérdés, nem a szociális „rendé” – vagyis konstitúciós, és nem konstrukciós kérdés. Schütz életműve *erről* szól – és *erről* szól e könyv.

---

⁴⁰ Minderre még visszatérünk a *Relevancia* című fejezetben.

2. Életrajz

Alfred Schütz 1899. április 13-án született Bécsben, zsidó vallású polgári családban.⁴¹ Édesapja a születése előtt elhunyt, így édesanyja mellett apja fivére, egy a Mariahilf negyedben élő három tagú kis család számára tisztos középosztályi háttérrel biztosító bankhivatalnok nevelte. A családi környezet és a klasszikus műveltséget közvetítő Esterházy Gimnázium egyaránt hozzájárult irodalmi és zenei érdeklődésének kibontakozásához. Az időnként verseket író, a zene iránt különösen fogékony kisfiú karmesteri pályára készült, de krónikus fülgyulladás megakadályozta álma beteljesítésében. A zene iránti szenvedély – műkedvelő zenészi tevékenysége mellett Schütz számottevő zenetörténeti tájékozottságra is szert tett⁴² – élete végéig elkísérte.⁴³ E téren való jártassága jelentős mértékben hozzájárult tudományos gondolatai kibontakozásához: a zenészek közös játékával, illetve a zenei művek befogadásával kapcsolatos megfigyelései gyakorta szolgáltak vezérfonálul az interszjektív értelemegyeztetés és az értelemkialakítás időbeli dimenziójának vizsgálatánál.⁴⁴

A kedvező intellektuális és anyagi körülmények közt eltöltött fiatalkort az első világháború szakította meg. 1917-ben Schütz

---

⁴¹ Az életrajz összeállításánál elsősorban az alábbi forrásokra támaszkodtunk: Barber 2004, 2017, Grathoff 1989, Greaves 2011, Wagner 1983.

⁴² Winternitz 1970, Barber 2004, Natanson 1989.

⁴³ Még élete különösen elfoglalt időszakában is szakított időt a zenével való foglalkozásra: napközbeni teendői és éjjeli tudományos tevékenysége közé rendszerint beékelődött egy-egy a zongora mellett eltöltött óra. Özvegye Schütz első életrajzírójának mesélve így emlékezett vissza: „Őn nem ismeri a férjemet, ha azt gondolja, hogy a hivatalból hazatérve nekilátott a kutatásnak. Gyakran leült a zongorához, órákig játszott és énekelt, mielőtt bármi mással foglalkozott volna.” (Wagner 1983: 17; lásd még Schutz-Lang 2011: 9). Schütz háztartása gyakorta adott otthont kisebb kamarazenei összejöveteleknek. Szombat délutánoként tizenhét évben keresztül játszottak szonátákat egy hegedűssel (Barber 2004: 17).

⁴⁴ Jellemző példaként lásd CP2/08; Belvedere 2014, Stascheit 2014.

előrehozott érettségi vizsgát tett, majd besorozták és az olasz frontra vezényelték. Tíz hónapot szolgált; helytállását több kitüntetés tanúsítja.

1919-ben beiratkozott a Bécsi Egyetem jogi fakultására, melynek látogatásával párhuzamosan a Bécsi Nemzetközi Kereskedelmi Akadémián is tanulmányokat folytatott. Veteránként lehetősége adódott arra, hogy egyetemi stúdiumait rövidebb idő alatt abszolválja, így már 1921-ben jogi doktorátust szerzett. Ezt követően államtudományokat hallgatott a Bécsi Egyetemen.⁴⁵

A korabeli Bécs sokszor felidézett, különösen élénk intellektuális élete nagyban befolyásolta Schütz gondolkodását. Tanítványa volt a jogpozitivizmust megalapozó és az osztrák alkotmányt kidolgozó Hans Kelsennek, tagja lett az osztrák közgazdaságtani iskola korabeli vezéralakja, Ludwig von Mises által szervezett tanítványi körnek, illetve a hasonlóan közgazdászok körül csoportosuló Geistkreisnek. Közeli barátja, a társadalomtudományok mellett a jogtudomány és a matematika kérdéseiben is elmélyedő, a Bécsi Kör belső ellenzékeként működő tudományfilozófus, Felix Kaufmann összekötetésén keresztül kapcsolatba került a logikai pozitivizmussal.

Legfontosabb korai tudományos benyomásai a Mises-körből és a határhaszon-elméleti osztrák közgazdaságtani iskola szellemi forrásvidékéről származtak. Noha Schütz eleinte inkább érdeklődött a szociológia, mint a közgazdaságtan iránt, barátja, az Egyesült Államokban ismert közgazdásszá váló Fritz Machlup tanácsára ellátogatott Mises körébe, ahol közegére lelt a számos később jelentős eredményeket elérő fiatal tudóst tömörítő klubban, Mises személyében pedig tekintélyes és ösztönző pártfogóra tett szert. Az interdiszciplináris szellemiségű összejöveteleken közgazdászok mellett más tudományágak képviselői is részt vettek, és a tagok rendszerint a saját tudományterületüktől eltérő témában tartottak előadásokat. A tudományos ülések rendszerint éjszakába nyúló kötetlen beszélgetésben folytatódtak egy belvárosi kávéházban, ahol *Tiszta elmélet*, *Határhaszon-iskola*, *Közgazdaságtan a paradicsomban* és hasonló című vidám dalok csendültek fel.⁴⁶ Noha Schütz tudományos munkáiban határozottan kerülte

⁴⁵ Grathoff 1989: xxxiv.

⁴⁶ A dalok Felix Kaufmann neve alatt megjelent gyűjteménye: Kaufmann 1992.

a politikai-világnézeti állásfoglalásokat, és magánéletében elzárkózott a kérdés nyílt megvitatásától, az osztrák közgazdaságtan libertariánus szemléletével – ha nem is annak Mises-, illetve Hayek-féle kiélezett formájával – rokonszenvezett, és az utóbbi által alapított Mont Pelerin társaságba is belépett.⁴⁷

Zsidó származása miatt Schütz nem reménykedhetett akadémiai karrierben. Mises személyes közbenjárására 1921-ben az Osztrák Bankszövetségnél helyezkedett el titkárként, ezzel megkezdve kettős életét: banktisztviselői megbízatása csaknem élete végéig elkísérte. 1927-ben a Reitler bank alkalmazta, melynek csaknem harminc évig állt szolgálatában bécsi majd New York-i irodáiban, illetve sűrű európai és észak-amerikai üzleti útjain. A nemzetközi kereskedelmi jog és banktevékenység szakértőjeként bankjának számos nemzetközi ügyletét intézte Európában és a tengerentúlon, számos vállalat igazgatótanácsának volt tagja, emellett különböző bizottságokban az osztrák kormány tanácsadójaként működött, valamint gazdasági-kereskedelmi témájú szakmai anyagokat is közzétett.⁴⁸ Banktisztviselői teendőit Schütz nem végezte örömmel; bár nagy megbecsülésnek örvendett a vállalaton belül, munkáját tehertételként élte meg, melyet a családja anyagi biztonsága érdekében vállalt, és amely tudományos hivatásától vette el idejét.⁴⁹

Polgári foglalkozása mellett – számos korabeli zsidó származású értelmiségihez hasonlóan – szabadidejét tudományos munkának szentelte. Önálló tudományos tevékenységének kezdete 1924 környékére tehető. A Mises-kör ülésein feléledő érdeklődése elsősorban a társadalomtudományok – főképpen egy egészen tág értelemben értett szociológia – ismeretelméleti hátterére irányult. Ez olyan részletkérdések vizsgálatát is magában foglalta, melyek elsősorban az osztrák közgazdaságtan területén voltak relevánsak. Mises az ígéretes fiatal kutatót a rá jelentős benyomást tévő Max Weber megértő elméletéhez irányította, akivel még 1918-as bécsi vendégoktatói fél éve során ismerkedett meg és kötött barátságot. Schütz a weberi szövegek tanulmányozása

---

⁴⁷ Barber 2004: 208. Schütz libertarianizmusához lásd Augier – Koppl 2011, Prendergast 1986, Kurrild-Klitgaard 2003.

⁴⁸ Wagner 1983: 9.

⁴⁹ Schutz – Gurwitsch 1989: 68, Barber 2004: 19–20, Schutz-Lang 2011: 8–9.

során hiányosságokra lett figyelmes: a szubjektív szándékolt értelem felkutatására irányuló program megalapozottsága a szubjektivitás tekintetében szerinte elégtelennek bizonyult. A rendelkezésre álló neokantiánus pszichológiai kezdeményezésektől elfordulva, barátja, Eric Voegelin – akkor még Erich Vögelin – tanácsára Bergson filozófiájában kereste a weberi hiányosságok pótlásának lehetőségét. Az 1924 és 1927 közti periódusból Schütz hosszabb befejezetlen kéziratfolyamot hagyott hátra, mely későbbi elmélete számos jelentős elemét tartalmazta embrionális formában. A folytatás lehetőségét akkor lelte meg, amikor Felix Kaufmann tanácsára visszatért az általa felszínesebben már ismert fenomenológiához. Edmund Husserl 1928-ban megjelenő idő-előadásai egy csapásra felfedték az előrelépés, és Bergson továbbírásának útját Schütz előtt. A következő két évben Schütz az avatott Husserl-értelmező és Husserl által elismert logikus Kaufmann-nal estéről estére olvasta együtt Husserl műveit.

Az osztrák közgazdaságtan területén jelentkező problémák és a megoldásuk érdekében mozgósított weberi elmélet konstruktív, Husserlre – és részben továbbra is Bergsonra – támaszkodó kritikai vizsgálódásainak, és számottevő mértékben Kaufmann inspirációjának⁵⁰ gyümölcseként 1932-ben jelent meg a *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*, Schütz első publikációja, életében megjelent egyetlen könyve, és egyben a nagyobb fordulópontokat vagy változásokat nélkülöző monolit életmű⁵¹ legfontosabb fejezeteit előre körvonalazó főműve. A Husserlrel személyes kapcsolatban álló Kaufmann unszolására elküldte művét Husserlnek, aki lelkesedéssel fogadta azt, és így válaszolt: „Örömet találkozik a komoly és alapos fenomenológussal, aki a kevesek egyikeként eljutott életem munkájának sajnos oly nehezen megközelíthető jelentésmagváig, s aki minden jel szerint munkám folytatója lesz...”.⁵² Személyes találkozásuk alkalmával Husserl asszisztensi állást ajánlott Schütznek, melyet utóbbi banktisztviselői elfoglaltságai miatt

⁵⁰ Wagner 1983: 36, Reeder 2009. Kaufmann, aki afféle pár évvel idősebb mentorként segítette Schützöt, nem csupán inspirálta a könyvet, de olvasta és korrektúrázta is. Kaufmann hatására a Schütz tudományfilozófiai elképzeléseit bemutató fejezetben még visszatérünk.

⁵¹ Wagner 1983: 16, 38; Thomason 1982.

⁵² Husserl Schütznek írt levele, 1932. május 3. (Hernádi 1984a: 9). Max Weber özvegye hasonlóan elismerő válasza méltatta.

kénytelen volt visszautasítani. A későbbiek során számos alkalommal találkoztak, és bensőséges személyes kapcsolat alakult ki közöttük.⁵³

Az 1933 és 1938 közt eltelt időszak a nemzetiszocialista terjeszkedés rémétől és a gazdasági válságtól sújtott ausztriai értelmiség számára a bizonytalanság korszaka volt – a Mises-kör lassan bomlani kezdett, egyes tagjai már ekkor emigráltak. E periódus Schütz számára relatíve nyugodt volt: folytatta bankhivatalnoki munkáját, gyakorta járt külföldi utakra, és rövidebb írásokon dolgozott. Felesége, a művészet-történész végzettségű Ilse, akivel 1926-ban esküdtek meg, 1933-ban életet adott első gyermeküknek, Eva Elizabethnek (Evelynnek). Öt évvel később született meg második gyermekük, Franz Georg (George). 1936 és 1937 közt az *Aufbau* végén előirányzott tervek megvalósításának nekilátva újabb könyvtervezeten⁵⁴ dolgozott, ám a munka félbemaradt.

Mikor 1938 márciusában a német csapatok elfoglalták Ausztriát, Schütz éppen Párizsban tartózkodott üzleti úton. Ismerősei nyomásának hatására belátta, hogy nem tanácsos hazatérnie, és Párizsban várta be családjá csatlakozását. Az ott töltött bő egy év alatt számos fontos ismeretségre tett szert: Aron Gurwitsch, a vilnai származású pszichológus-fenomenológus mellett, aki élete legfontosabb szellemi partnere és legközelebbi barátja lett, a francia intellektuális élet számos jelentős alakjával került kapcsolatba, köztük Maurice Merleau-Pontyval, és Raymond Aronnal, akivel mély barátságot kötött. A frankofil és (egy korábbi Egyesült Államokbeli útján) az amerikai antiszemitizmusról keserű tapasztalatokat szerző Schütz végleg Párizsban szeretett volna letelepedni, de felesége unszolására 1939 júliusában végül New Yorkba távoztak.

Az emigráció nehézségeinek ellenére⁵⁵ Schütz rendkívül gyorsan elfoglaltságokba merült: bankjának New York-i kirendeltsége azonnal alkalmazta. Noha felvetődött, hogy az Egyesült Államokban tudományos hivatásának megfelelő állást keressen, erről végül családjá anyagi biztonságának érdekében lemondott. Az így megmaradó,

---

⁵³ Wagner 1983: 47.

⁵⁴ A *Das Problem der Personalität in der Sozialwelt* című, az életmű architektonikájának szempontjából kiemelkedő jelentőségű kéziratfolyamra a későbbi fejezetekben még visszatérünk.

⁵⁵ Az amerikai emigráns tudósok nehézségeihez lásd Coser 1984.

képzettségéből és pozíciójából adódó lehetőségeit fáradhatatlanul felhasználva a következő években több száz európai menekült emigrációjában vállalt tevéleges szerepet.⁵⁶ Tudományos tevékenysége ezzel egy időben fellendült: ugyanebben az évben már jelentős szerepet játszott Marvin Farber mellett a Nemzetközi Fenomenológiai Társaság, illetve a *Philosophy and Phenomenological Research* című folyóirat megalapításában; mindkét orgánumban munkájában továbbra is részt vett a későbbiek során. Rögtön New Yorkba érkezése után élénk kezdeményezésekbe fogott annak érdekében, hogy beilleszkedjen az Egyesült Államok szociológiájának életébe; az amerikai pragmatista szerzők művei mellett elmélyedt új hazája elméleti és empirikus szociológiai irodalmában, és kapcsolatot keresett Talcott Parsonsszal, akivel a negyvenes évek elején bizonytalan kicsengésű tudományos levelezésbe bonyolódott.⁵⁷

Számos teendőjének listája a '40-es évek elején két további elemmel bővült: megbízást kapott a Board of Economic Warfare-től, hogy jelentéseket írjon, melyeket az Egyesült Államok kormánya a háború lezárása és a nácik legyőzése után Németország és Ausztria elfoglalásánál hasznosíthat.⁵⁸ Emellett 1943-ban Schütz oktatói részállást vállalt a New York-i New School for Social Research szociológiai tanszékén. Az 1919-ben alapított intézmény az emigráns európai értelmiségiek menedékeként vonult be a történelembe. Schütz Alvin Johnsonnal, az egyetemen jelentős európai tudósok egész sorát elhelyező igazgatóval már alkalmazása előtt együttműködött. A New School már végzett hallgatókat képző intézmény volt, ahol az oktatás az esti órákban zajlott. Schütz hivatali feladatai ellátása után rendszerint este 20:20 és 22:10 között tartotta óráit, melyeket a hallgatókkal folytatott további eszmecsere követett a késő éjszakai önálló tudományos munka megkezdése előtt. Az ötvenes évek elején oktatói terhelése tovább nőtt, és 1952-ben teljes állású, a szociológiai és filozófiai tanszékek közt megosztott státuszba került – vagyis banki tevékenysége mellett egy második teljes munkaidős állást is ellátott, melyet egy rövid ideig a filozófiai

---

⁵⁶ Barber 2004: xi.

⁵⁷ Parsons és Schütz vitájával a későbbiekben külön fejezetben foglalkozunk.

⁵⁸ Barber 2004: 100, 112.

tanszék vezetésével is tetézett.⁵⁹ Az oktatás mellett az egyetem szervezeti életben is tevékeny részt vállalt, és folyamatosan dolgozott azon, hogy magánadományokat szerezzen az intézmény számára.⁶⁰

A rendkívüli mennyiségű munka mellett Schütz módot talált arra, hogy kutatásait tovább folytassa, és az 1940-es és 1950-es években számos, az *Aufbauban* előirányzott problémákat kifejtő, illetve fenomenológiai szakkérdéseket taglaló dolgozatot jelentetett meg. Emellett eredményeit az amerikai szociológia nyelvére lefordító „alkalmazott” tanulmányokat is közölt, ám ezek ekkor még nem keltettek visszhangot. Munkáinak témájában, megjelentetésük sorrendjében Schütz nem egy lineárisan kibomló kutatási program tervéhez, hanem a pillanatnyi felkérésekhez és a tudományos tevékenységre fordítható idő korlátaihoz igazodott.⁶¹ 1947-ben újabb nagyszabású tervet tűzött maga elé: egy újabb könyvét, melynek címe *The World as Taken for Granted: Toward a Phenomenology of the Natural Attitude* lett volna. A műhöz 1947 és 1951 közt készült részletekben és jegyzetekben – melyek 1970-ben jelentek meg Richard M. Zaner szerkesztésében *Reflections on the Problem of Relevance* címmel – a már a '20-as években napirendre tűzött relevanciaelmélet kibontását kísérelte meg, de a vállalkozás – feltehetőleg váratlanul megszaporodó üzleti tennivalói miatt – megszakadt.⁶²

Az 1950-es évek korszaka a könyvtervezet elsikkadása ellenére termékeny alkotói periódusként értékelhető. A New Schoolon és a szárnyait bontogató amerikai és nemzetközi fenomenológiai mozgalom szervezeteiben végzett munkája mellett 1956-ban végül felhagyott banktisztviselői elfoglaltságával – ám korábbi munkáltatója időnként ezután is kikérte a harminc éves tapasztalattal rendelkező egykori kolléga véleményét.

Az '50-es évek végére Schütz látszólag leszámolt abbéli reményével, hogy betagozódjon az amerikai szociológiai életbe. A nemzetközi fenomenológiai közösség nagyobb hálával fogadta közeledését; feltehetőleg részben ennek tudható be, hogy életútjának vége felé írásaiban

---

⁵⁹ Zaner 1970b.

⁶⁰ Barber 2017.

⁶¹ Wagner 1983: 19.

⁶² Lásd ehhez Wagner 1983: 95. A relevanciaelmélettel a későbbiekben külön fejezetben foglalkozunk.

előtérbe kerülnek a fenomenológiai motívumok, és a husserli fenomenológiával való két és fél évtizedes polémiája újult erőre kap. Egy 1957-ben a Párizs melletti Royaumont-ban tartott Husserl-konferencián Husserl interszubjektivitás-elméletét bíráló előadásával nem várt sikert aratott számos elismert Husserl-kutató és tanítvány körében; élete utolsó megjelent írásával is Husserlhez kapcsolódott.⁶³

1957-től kezdődően egészségi állapota romlásnak indult, és szembesült azzal, hogy tudományos élettervének véghezvitelére nem maradt elég ideje. Nekilátott az amerikai közönség számára jóformán hozzáférhetetlen *Aufbau* új kiadásának előkészítéséhez, valamint összeállított egy könyvtervezetet a rendszertelenül és szétszórta megjelenő cikkeiből *The Meaning Structure of the Social World* címen, melyet később *The Problem of Social Reality*-re változtatott, és amelyet később két további kötet követett.⁶⁴ Mindezek mellett elkezdte előkészíteni a munkássága betetőzésének szánt – az utókor által *Strukturen der Lebenswelt* címen ismert – nagy művet, melynek megírásához fizetetlen alkotói szabadságot kapott 1959 tavaszi félévére. Egészségi állapotának rohamos hanyatlásával szembesülve Schütz már úgy írta jegyzeteit, hogy azok halála esetén megfelelő támpontokat adjanak műve posztumusz befejezőjének – vagyis Aron Gurwitschnak.⁶⁵ Jegyzeteivel Schütz végül nem készült el, és nem érte meg a New School for Social Research-ön kezdeményezett Husserl-archívum létesítésére vonatkozó tervének megvalósulását sem. Egészségi állapotának több területen egyidejűleg jelentkező összeomlását műtéti beavatkozásokkal sem tudták megállítani. 1959. május 20-án halt meg New Yorkban.

*

⁶³ CP3/05.

⁶⁴ A három könyv – a *Collected Papers* első három kötete – többé-kevésbé Schütz terveinek megfelelően jelent meg: elsőként 1962-ben, 1964-ben és 1966-ban.

⁶⁵ Schütz azt írta Gurwitschnak, hogy kizárólag az ő kritikai ítéletének tulajdonít abszolút értéket (Schütz – Gurwitsch 1989: 181). Halála után felesége továbbította Schütz kérését Gurwitsch felé, aki nem vállalta a feladatot. Schütz egykori kollégái azt tanácsolták az özvegynek, hogy forduljon Schütz egyik legtehetségesebb tanítványához, Thomas Luckmannhoz, aki eleget tett a felkérésnek (Wagner 1983: 111–112).

A visszaemlékezések elmaradhatatlan motívuma Schütz emberi kvalitásainak, barátságos személyiségének, „dialogikus” természetének,⁶⁶ segítőkészségének, és legfőképpen odaadásának méltatása. Fáradhatatlanul szentelte magát más embereknek, köztük számos barátjának, az emigrációban támogatott egykori tanárainak vagy ismeretlen európai menekülteknek, saját családjának, tanítványainak vagy munkáltatóinak. Hallgatói remek előadónak, segítőkész témavezetőnek ismerték. A konfliktusok áthidalására való kiemelkedő képességével és igyekezetével számos szituációban, többek közt a fáradhatatlan de impulzív természetű Marvin Farber mérséklésében, és ezzel az amerikai és nemzetközi fenomenológiai mozgalom egyben tartásában szerzett fontos érdemeket. Bankhivatalnoki minőségében fontos, különös bizalmat igénylő feladatokat látott el, nagy megbecsültségtől övezve. Családtagjai visszaemlékezése szerint Schütz odaadó férj, szerető apa volt. Különösen érzékletesen szemlélteti ezt az a törődés, melyet súlyosan látássérült, ám rendkívüli zenei tehetséggel megáldott, később zongoraművésszé váló kislánya iránt tanúsított, akivel hatéves kora óta játszott négykezeseket. Lánya visszaemlékezése szerint édesapja gondolkodásának pedagógiai elveit is meghatározó vezérmotívuma a mások nézőpontjának megértésére való törekvés volt.⁶⁷ Mintegy ezernyolcszáz oldalt kitevő életműve⁶⁸ a tudomány eszközeivel ugyanerre törekedett.

---

⁶⁶ Grathoff 1989.

⁶⁷ Schutz-Lang 2011: 6.

⁶⁸ Az életmű feltehetőleg legjobb ismerője, Lester Embree, 1822 oldalról számol be (Embree 2015: 163).

3. Korai intellektuális benyomások

3.1. Alfred Schütz és az osztrák közgazdaságtan

3.1.1. A fiatalkori bécsi impulzusok jelentősége

Az, hogy Schütz bécsi fiatalkora idején aktív tagja volt az osztrák közgazdaságtani iskola korabeli vezéralakja, Ludwig von Mises által megszervezett tudományos körnek, többé-kevésbé ismert, azonban gyakran pusztán életrajzi érdekességként kezelt tény. A bécsi közgazdaságtan intellektuális atmoszférájának Schützre gyakorolt lényegi hatása a korai recepció figyelmét teljes egészében elkerülte, és csak az 1980-as évek második felétől datálható az ezt hangsúlyosabban figyelembe vevő elemzések megjelenése – melyek azonban mindmáig nem keltettek akkora figyelmet, mint amelyet a megelőző évtizedek során általánosan elfogadottá vált Schütz-kép korrekciója megkívánna. E mulasztásnak – melyben Schütz első életrajzírója, Helmut R. Wagner,⁶⁹ tanítványai, köztük Peter L. Berger és Thomas Luckmann,⁷⁰ valamint számos más, a schützi gondolatokat hasznosító, de azok háttérének ismeretét nélkülöző szerző vétkes – tudható be, hogy Schütz a „fenomenológiai szociológus” legalábbis félrevezető címkéjét viselve vonult be a tágabb társadalomtudományos köztudatba. A bécsi impulzusokról elfeledkező expozíció felől közelítve az életmű szubjektivista–módszertani individualista tendenciái értelmezhetetlen eredetű, idegen elemekként

---

⁶⁹ Wagner 1983; mulasztásai kapcsán lásd Augier 1999, Kurrild-Klitgaard 2003.

⁷⁰ Vö. Havrancsik 2017, 2019a.

jelennek meg, noha tulajdonképpen ezek talajából sarjadt ki az életmű. A schützi gondolat e kötetben körvonalazni szándékozott egysége Husserl vagy Weber felől, azaz a fenomenológia vagy a (mai, közkeletű értelmében vett) szociológia felől kiindulva nem ölti konzisztens egész alakját; annak felfakadási pontját az osztrák közgazdaságtani iskola módszertani vizsgálódásainak közegében kell keresnünk. Weber, Bergson és Husserl írásaival Schütz az ebben az intellektuális milióban felszínre bukkanó problémákra megoldást keresvén találkozott elsőként, és a nevezett szerzők schützi olvasatára e partikuláris látószög a teljes életműre kihatóan rányomta bélyegét.

A korábbi, széles körben elterjedt felületesebb olvasatoknál gazdagabb és hűebb, az életmű szerves egységét hiánytalanul ábrázolni törekvő „revizionista” Schütz-kép megrajzolásánál Christopher Prendergast ismert cikke,⁷¹ Ilja Srubar úttörő kutatásai,⁷² vagy Michael D. Barber különös műgonddal megírt életrajza⁷³ mellett fontos szerepet játszott számos olyan, akár csak az 1990-es években vagy még később először napvilágot látó írás, melyek a tágabb körű Schütz-recepcióban különösen fontos, ám az 1960-as évek második felével kezdődő, és az 1980-as évek első éveit magában foglaló időszak recipiensei számára még nem voltak hozzáférhetőek.⁷⁴ A bécsi közgazdaságtani hatások felfedésével olyan hiányzó láncszemre lelünk, amely szükséges az életmű egységes egészként való megértéséhez, azonban a közkeletű szelektív olvasatok láncolatába jóformán beilleszthetetlen.

Annak ellenére, hogy Schütz járatos volt kora közgazdaságtani irodalmában, és hogy polgári foglalkozása révén szoros kapcsolatban állt a nemzetközi piaci ügyletek világával, munkáiban meglehetősen kevés gazdasággal vagy a közgazdaságtan szubsztantív tárgyterületével kapcsolatos fejtegetést találunk.⁷⁵ A határhaszon-elmélet osztrák ága által képviselt nézetrendszer metaelméleti vonatkoztatási keretként

⁷¹ Prendergast 1986.

⁷² Lásd elsősorban Srubar 1988a.

⁷³ Barber 2004.

⁷⁴ Lásd különösen a *Collected Papers* 1996-os negyedik kötetében elsőként kiadott, a bécsi hatások jelentőségéről tanúbizonyságot tevő szövegeket (vö. Augier 1999), illetve az először csak 2003-ban megjelent *The Problem of Personality in the Social World (PPSW)* című hosszabb kéziratot.

⁷⁵ Vö. Ebeling 1999. Tudományos publikációi mellett Schütz kereskedelmi jogi szakmai anyagokat is közzétett, lásd például az osztrák bankárok szövetségének

azonban módszertani tevékenysége egészénél fontos referenciát képeznek, és sosem szakadt el attól a cselekvéseméleti kiindulóponttól, melyet Ludwig von Mises hatására tett magáévá. Prendergast és mások kutatásai alapján ma már jól látható, hogy a későbbiek során más intellektuális irányok iránt is fogékonnyá váló Schütz számára kezdeti impulzusként annak motivációja szolgált, hogy a bécsi gazdaságtani elmélet szubjektivitásra és interszubjektivitásra vonatkozó hiányos elméleti eszközeinek pótlásával hozzájáruljon a szűken értelmezett közgazdaságtan keretein túlnyúló, a bécsiek által létrehozni kívánt általános cselekvéstudomány kialakításához.

*

A szélesebb közvélekedés az osztrák közgazdaságtant elsősorban a szabadpiac szószólójaként fellépő, illetve az állami hatáskörök gyökereikig történő visszametszését szorgalmazó liberális – pontosabban: libertariánus⁷⁶ – álláspont legelszántabb csoportosulásaként tartja számon. Noha Schütz maga is az eszmekör hívének tekinthető,⁷⁷ számára elsősorban azok az ismeretelméleti és módszertani kiindulópontok voltak fontosak, melyeket elsőként az iskola alapítója, Carl Menger fogalmazott meg az 1860-as évek második felétől, és amelyek az iskola későbbi generációi számára fontos szubsztantív közgazdasági kutatások alapjául szolgáltak.

3.1.2. Az osztrák közgazdaságtani elmélet

Az elméleti közgazdaságtan osztrák iskolájának megalapítása 1871-re tehető, ekkor publikálta Carl Menger elsőként – Leon Walrastól és

---

lapjában a német–osztrák kereskedelem kapcsán keletkező tőkehozam megadóztatásáról közölt írást: Schütz 1927 (vö. Prendergast 1986).

⁷⁶ A kettő kapcsolatához lásd Schulak – Unterköfler 2011: 169.

⁷⁷ Az iskola és Schütz álláspontjainak és azok viszonyának tisztázásánál nagy segítséget nyújt Augier – Koppl 2011. Bár Schütz maga nem volt a libertariánus eszmeiség explicit hirdetője, nem kerülheti el figyelmünket, hogy a Friedrich August von Hayek által alapított befolyásos libertariánus klub, a Mont Pelerin Társaság tagja, és az alapító – és valamikori gimnáziumi osztálytárs – szocializmust ostromozó ismert könyvének (Hayek 1944) lelkes olvasója volt (Wagner 1983).

William Stanley Jevonstól, a határhaszon-elmélet másik két megalkotójától függetlenül, de velük azonos időben – a határhaszon-elmélet alapelveit. Menger maga a történeti gazdaságtan német iskolájának képviselőivel folytatott ismert és eszmetörténetileg jelentős polémiaja során építette tovább az osztrák gazdaságtani elméletet, majd az iskola soron következő nemzedékei, mindenekeelőtt Friedrich von Wieser, Eugen Böhm-Bawerk, Ludwig von Mises, Joseph Schumpeter, valamint Friedrich August von Hayek bontottak ki további, a mengeri programból kinövő, nem csupán közgazdaságtani, de a társadalomtudományok egészét megcélzó figyelemmel megfogalmazott ismeretelméleti-módszertani megállapításokat. Köszönhetően Mises osztrák és amerikai tanítványainak, és többek közt olyan kortárs szerzőknek, mint Murray N. Rothbard, Israel Kirzner, vagy a weberi megértő elmélet mellett Schützöt is kitüntetett figyelemben részesítő Ludwig M. Lachmann,⁷⁸ az osztrák gazdaságtani iskola hagyománya máig eleven.

Az osztrák közgazdaságtani gondolkodás sarokköve a szubjektív értékelmélet. A Schütz által „kopernikuszi fordulatként”⁷⁹ értékelt teoretikus lépés, melyet megtéve Menger az addig uralkodó – többek közt Ricardo és Marx által is képviselt – értékelméletet, mely az árukban felhalmozott munkához vagy munkaidőhöz kötötte azok *objektív* értékét, a határhaszon-elméletet megfogalmazva az egyes gazdasági aktorok individuális és szubjektív értéktulajdonításának előtérbe állításával váltotta fel, forradalmasította a közgazdaságtani gondolkodást, megalapozta a modern módszertani individualizmust, és az osztrák közgazdászok gondolataiból merítő Max Weber módszertani-cselekvéseméleti elképzelésein keresztül a tágabb társadalomtudományos területre is jelentős hatást gyakorolt.⁸⁰ Az iskola képviselői szerint a gazdasági tevékenység megvilágításához az egyes gazdasági aktorok cselekvéseihöz, és az azok mögött munkáló szubjektív érték- és értelemtulajdonításokhoz kell visszatérni kell visszatérni, hiszen végső soron minden gazdasági tevékenység ezekre alapozódik. Az olyan kollektív entitásokkal szemben, mint a „piacok” vagy a „nemzetgazdaság”, az egyes egyének gazdasági aktusai véleményük szerint közvetlenül, indokolatlan

---

⁷⁸ Lachmann 1991.

⁷⁹ CP4/10: 99.

⁸⁰ Eberle 2009.

kollektivista hiposztázisok és világnézeti szempontok beszűremkedése nélkül ragadhatók meg. Mindennek megfelelően az osztrák tudósok az olyan közgazdaságtani alapfogalmakat, mint az „érték”, a „csere” vagy az „ár” az egyéni gazdasági cselekvő szemszögéből kiindulva definiálták újra, és a pénz mibenlétéről és a gazdasági ciklusokról szóló ismertebb elméleteik kialakításánál is erre a szemléletmódra alapoztak, kitartó küzdelmet folytatva a német történeti gazdaságtan követőivel és a marxizmus és szocializmus minden formájával szemben.⁸¹

A híres módszertani vita – *Methodenstreit* –, mely évtizedeken keresztül éreztette befolyását a német nyelvű társadalomtudományos diskurzusban, és amelynek még korunk társadalomtudománya is őrzi nyomait, 1883-ban pattant ki, amikor Menger *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der Politischen Ökonomie insbesondere*⁸² című művében elválasztotta az elméleti és történeti gazdaságtani megközelítésmódot. Az utóbbit képviselő német történeti gazdaságtani iskolát, valamint annak korabeli vezéralakját, Gustav von Schmollert Menger a két megközelítés összemosásával, és így a közgazdaságtan elméleti kidolgozásának sajátosan historista – az alapvető elméleti munka elvégzését a történeti anyag induktív rendszerezése segítségével megspórolni óhajtó – megrövidítésével vádolta meg. A Menger és Schmoller éles szóváltásai nyomvonalát követő vita a következő két évtizedben több mint ötven kapcsolódó írásban bontakozott ki, és még Weber és Schütz módszertani írásainak keletkezése idején is fontos referenciát jelentett.⁸³

Menger a klasszikus közgazdaságtani szemlélethez hasonlóan egy az empirikus és történeti aspektusoktól elvonatkoztató absztrakt és deduktív tudomány képében képzelte el a közgazdaságtant, melynek középpontjában a *homo oeconomicus*, a valós emberi lények számos tulajdonságától tudatosan elvonatkoztató, és őket racionális

---

⁸¹ Schulak – Unterköfler 2011.

⁸² Menger 1883.

⁸³ Schulak – Unterköfler 2011. A szigorúan tudományelméleti szembenállás mellett a vita világnézeti álláspontok ütköztetését is magában foglalta: Menger részéről az állam piaci szerepét korlátozni kívánó piacelvű liberalizmus, Schmoller részéről pedig egy konzervatív és a piacot az állammal összekötő, egyszersmind a társadalmi reform eszközeként elképzelt „katedraszocialista” álláspont csapott össze (Udehn 2001: 88).

és önérdékkövető cselekvőkként ábrázoló modellje állt, és amelyben az általános érvényű modellek megalkotása érdekében az empirikusan adott társadalmak intézményrendszerének esetlegességeitől is eltekintenek. Ezen alapelveket követve Menger szerint kialakítható egy az egzakt tudományok természettörvényeihez hasonló elvekre épülő, *apriori*⁸⁴ axiómákra alapozott deduktív gazdaságtudomány. Schmoller ezzel szemben a gazdasági jelenségek megismerését egy történelmi ismeretekből kiinduló, induktív természetű tudománytól várta.⁸⁵

A másik fontos ütközési pont Menger módszertani individualizmusának és Schmoller historista holizmusának szembenállása volt. Menger kiindulópontja az individuális cselekvő volt, Schmoller ezzel szemben az állam és társadalom intézményrendszerének kollektivitásában gondolkozott. Menger érvrendszere lényegében megfelelt a módszertani individualizmus fősodra által napjainkban is osztott elképzelésnek, mely szerint az egyes cselekvőt mint közvetlenül megfigyelhető alapegységet és kétségtelenül reális alanyt elsőbbség illeti meg a kérdéses ontológiai státuszú, és ezért módszertanilag aggályos absztrakt kollektív fogalmakkal szemben, mint például a „piacok”, a „nemzetgazdaság”, vagy akár a „társadalom”. A történelmi iskola számára ekkoriban nemcsak az „állam” világnézetileg erősen terhelt kifejezése, vagy a „nemzet” esszencialista módon értelmezett fogalma számított rendszeres hivatkozási alapnak, de általános morális törvények, mi több, a gondviselés, illetve Isten akarata is. Ha hihetünk az osztrák gazdaságtan történetét kutató szerzőpárosnak, Mengernek a vitát kirobbantó műve volt az első széles körben forgatott német nyelvű *szekuláris* közgazdaságtani könyv.⁸⁶

Az osztrák elmélet, hasonlóan a brit neoklasszikus közgazdaságtanhoz, eleinte pszichologista volt; Friedrich von Wieser egyenesen úgy fogalmazott, hogy az értékelmélet nem más, mint alkalmazott pszichológia.⁸⁷ A későbbiek során az iskola elfordult a pszichológiától,

---

⁸⁴ Ebben az összefüggésben az *apriori* kifejezés a kiinduló axiómák és a belőlük levezetett további eredmények – Menger által feltételezett – megváltoztathatatlan, minden empirikus tapasztalatot megelőző, abszolút érvényességű mivoltára utal (Mises 2003b: 86, vö. Prendergast 1986: 10).

⁸⁵ Udehn 2001: 88–89.

⁸⁶ Schulak – Unterköfler 2011: 14.

⁸⁷ Wieser 1884: 39, idézi Udehn 2001: 93.

belátván, hogy kutatásaikban sem a német romantikus-humanista pszichologizmus, sem – amint arra az osztrák közgazdászok iránt némi rokonszenvet tápláló Max Weber rámutatott⁸⁸ – a naturalista kísérleti pszichológia eredményeitől nem várhatnak sokat. A pszichológiát, mint döntően a cselekvések motivációi iránt érdeklődő tant, a racionális cselekvés fogalmisága köré szervezett, célok és eszközök relációiban gondolkodó cselekvésemélet váltotta fel, mely az előre kiválasztott célok elérése érdekében mozgósított eszközök racionális megválasztásának tételezésével elkerülhette mind az egyes egyént végső soron megérthetetlen egyediségként ábrázoló romantikus pszichologizmus, mind az értelemmel rendelkező cselekvés koncepciója helyett a reaktív viselkedés elképzeléséhez igazodó kísérleti pszichológia problémáit, és egy önálló kutatási paradigma alapjait teremtette meg. Weber szavaival: „A határhaszon-elmélet alapja – valójában minden szubjektív értékelméleté – nem pszichológiai, hanem (...) »pragmatikus«, vagyis a »célok« és »eszközök« kategóriáit használó”.⁸⁹ Schütz korai könyvének cselekvéseméleti fejtegetései, valamint az interszubsztivitásra vonatkozó elképzelései ebben a gondolati keretben bontakoztak ki.

A cél–eszköz séma alapján orientálódó, a cselekvő részéről tudatos és önálló racionális cselekvést feltételező cselekvéseméleti paradigma mellett az általában vett modern módszertani individualizmust is az osztrák közgazdaságtani iskola gyümölcseként szokás számon tartani.⁹⁰ „Nincs olyan gazdasági jelenség, amelynek végső eredete és mércéje ne a gazdaságilag cselekvő ember és gazdasági döntése lenne” – fogalmazta meg Menger „atomisztikus” alapelvét már 1889-ben, melyet Joseph Schumpetert követve a későbbiekben a módszertani individualizmus terminusával jelöltek.⁹¹

Nem igényel különösebb érveket annak demonstrálása, hogy a racionális döntések elméletének mozgalma milyen sokat köszönhet a bécsi közgazdászoknak;⁹² hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy

---

⁸⁸ Weber 2012b.

⁸⁹ Weber 2012b: 249.

⁹⁰ Udehn 2001: 87.

⁹¹ Schulak – Unterköfler 2011: 14–15, lásd még Udehn 2011: 94.

⁹² Jelen munkának nem képezi tárgyát az osztrák közgazdaságtan elméleti jelentőségének ismertetése, de röviden megemlítendő, hogy a racionális döntések elmélete mellett ugyanezen ösztönzések szolgálták kiindulópontul a játékelmélet

a racionális döntések elméletének főáramával szemben az osztrák közgazdaságtan határozottan és expliciten *megértő* társadalomtudományos elméletként lépett fel,⁹³ különösen jól látható ez Ludwig von Mises módszertani munkáiban, melyeknek Schütz munkásságára gyakorolt hatása Husserlével vetekszik.

3.1.3. Ludwig von Mises praxeológiája

A Schützöt a Mises-körben érő osztrák gazdaságtani inspiráció javarészáért maga a kör vezetője felelős.⁹⁴ Mises lényegében Menger alapelveinek nyomán haladt előre gondolataiban, volt azonban egy lényeges eltérés: szemben Mengerrel, Mises az egyes cselekvő tevékenységével kapcsolatos megállapítások érvényességi körét a gazdasági cselekvés hatókörén túlra kívánta kitolni, és ezzel egy általánosan érvényes, vagyis nem pusztán gazdasági cselekvéstudományt óhajtott megalapítani, melyet *praxeológiának* nevezett. A historizmus örökségétől való éles elhatárolódással, az apriori érvényességű deduktív tudományos kiindulóponttal, csakúgy, mint az általánosan érvényes cselekvéstudomány megalapozásának igényével Schütz egyetértett. Elutasította azonban Mises kezdeményezésének azt az elemét, mely szerint a gazdasági cselekvés logikájának kiterjesztésével az emberi céltételezések

---

(Neumann János mellett a Mises-kör tagja, Oskar Morgenstern), valamint Karl Popper módszertani individualista elmélete (1976) számára is. Popper fiatal bécsi értelmiségiként bizonyára kapcsolatba került a bécsi közgazdászok elméleteivel – munkái (Popper 1976, 1989, 2001) legalábbis számos ponton árulkodnak erről. A Bécsi Kör foglalkozásainak gyakori vendégeként minden bizonnyal értesült az iskola munkájáról, ha máshogy nem, az ugyancsak a Bécsi Kör „belső ellenzékeként” fungáló, egyszersmind a fenomenológiai mozgalom mellett a Mises-körrel is kapcsolatban álló Felix Kaufmann áttételén keresztül. A közgazdász kollégák – *horribile dictu*: akár maga Schütz – érvrendszerével való behatóbb foglalkozás súlyos hibáktól óvhatta volna meg saját „objektív megértő” elméletét. (Lásd ehhez bővebben: Havrancsik 2015a, Udehn 2001.)

⁹³ Lásd ezzel kapcsolatban Ludwig M. Lachmann (1991) figyelemre méltó írását, mely többek közt Schützre hivatkozik a közgazdaságtan „hermeneutikai” fordulatának szorgalmazásánál.

⁹⁴ Bizonyos hatást Schütz is gyakorolt Misesre, ám ez sokkal kisebb mértékű volt. Gondolatai mindenesetre ismertté váltak a kör tagjai előtt. Schütz rendszeresen tartott előadásokat az összejöveteleken, emellett pedig a kör külön alkalmat szentelt könyve tanulmányozásának annak megjelenését követően (Eberle 2009, Prendergast 1986).

és eszközválasztások teljes terepnuma lefedhető. Az ezzel szembeni állásfoglalás volt a schützi cselekvéseméleti fejtegetések megfogalmazásának egyik – nagyrészt implicit – indítéka.⁹⁵

Noha a kora 1930-as években Schütz előtt feltehetőleg ismert volt Mises gondolkodásának számos olyan eleme, melyek csak a későbbiekben, köztük az 1949-ben megjelent nagy műben, a *Human Action*ben kerültek publikálásra, az alábbi fejezetben, a misesi elméleti alapállás ismertetésénél a közgazdaságtan ismeretelméleti problémáival kapcsolatban közölt írásainak először 1933-ban megjelent – Schütz által egy elismerő, ugyanakkor a lojalitás határain belül maradó kritikai észrevételeket is megfogalmazó recenzióval kísért⁹⁶ – gyűjteményét vesszük alapul.

*

A társadalomtudományok ismeretelméleti és módszertani fundamentumaira vonatkozó misesi elképzeléseket egy rendkívül kielezett, és ennek legalábbis megfelelő vehemenciával papírra vetett, a historizmus minden tudományos és világnézeti örökségével szembeni konfrontálódás jellemezte. A történettudomány ismeretelméleti problematikájának tematizálásában élen járó Wilhelm Windelbandot, Heinrich Rickertet, valamint személyes jó barátját, Max Weberet azzal vádolja, hogy a történeti iskola hatása alatt állva figyelmen kívül hagyták az emberi cselekvés univerzális, vagyis történeti meghatározottságtól függetlenül érvényes tudománya kidolgozásának kívánalmát, továbbá nem kevesebbet állít, mint hogy – az amerikai institucionalista közgazdák hathatós közreműködésével – egy olyan gazdaságpolitika meghonosítását segítették elő, mely érvényre jutva „kétségtelenül megsemmisíti

⁹⁵ Megítélésünk szerint a relevanciaelmélet Schütz által befejezetlenül hagyott kifejtése értékelhető a gazdasági cselekvéslogika kiterjesztésére épülő cselekvésracionálitási modell korlátoltságán való túllépési kísérletként. A főbb vonalaiban kidolgozott, de applikációi taglalásának hiányában sosem megnyugtatóan lezárt (és ezért értékelésénél és alkalmazásánál a Schütz által betű szerint leírtak mellett óhatatlanul további, ilyen értelemben „külső” megfontolásokat támasztékul megkövetelő) relevanciakoncepció a *racionálitás*modell olyan alternatívájaként is értelmezhető, mely lehetőséget teremt az utóbbi dimenzionális egyoldalúságából eredő korlátok meghaladására.

⁹⁶ CP4/09.

a modern kultúrát”.⁹⁷ Mises élesen elutasítja azt a historista eredetű elképzelést, mely szerint a történeti tapasztalat induktív összegzésével a *posteriori* megismerhetőek a gazdasági tevékenység törvényei. Az empirikus tapasztalatból leszűrt törvényvázlatok státusza hipotetikus, és már csak ezért sem tarthatnak igényt az abszolút érvényes ismeret méltóságára – véli.⁹⁸ Olvasatában azonban a közgazdaságtan célja több kell hogy legyen, mint kétes értékű hipotézisek fabrikálása:

A közgazdaságtan olyan elmélet, mely kijelentéseket tesz a jövőbeni gazdasági cselekvésre, a holnap és a holnapután gazdasági körülményeire vonatkozóan. Az elmélet fogalma, szemben a történelem fogalmával, úgy értendő, és általános érvényűen mindig is úgy értették, hogy jövőre és múltra vonatkozóan egyaránt érvényes szabályszerűségeket foglal magában.⁹⁹

A valóban tudományos elmélet egységre, kompaktságra, tisztaságra és pontosságra, és mindenekelőtt *apodiktikus evidenciára* törekszik, melyet tapasztalatok alapján megdönthetetlen apriori elvekre építve, egy formális és axiomatikus paradigma kidolgozásával lehet megalapozni.¹⁰⁰ Ezen elmélet szerint a cselekvések lefolyásáról való tudásunk nem a tapasztalatból, hanem az ésből származik.

Következésképpen az axiomatikus módszer alkalmazásával lehetséges volna egy olyannyira általános praxeológiát kidolgozni, amelynek rendszere nem csak az általunk ismert világ cselekvési mintázatait fogná át, hanem egy olyan világ cselekvésmintáit is, melyek feltételei tisztán képzeletbeliek, és semmilyen tapasztalatnak meg nem feleltethetők.¹⁰¹

Mises az emberi cselekvés két alapvető megközelítésmódját különböztette meg: a praxeológiát, vagyis az általános elméleti cselekvéstudományt,

⁹⁷ Mises 2003a: 60, 65.

⁹⁸ Schulak – Unterköfler 2011: 138.

⁹⁹ Mises 2003a: 61–62.

¹⁰⁰ Mises 2003b: 86, 76.

¹⁰¹ Mises 2003b: 77; ezzel bizonyos szempontból közel került Husserl – később tárgyalandó – eidetikus módszerének célkitűzéséhez. Mises egyébiránt Husserl olvasója volt (lásd Mises 1943/44: 530, Udehn 2001: 113), és külön megemlékezett Husserl hatásáról a praxeológiára vonatkozó elképzelései kialakítása kapcsán (Augier 1999: 161).

valamint egy ugyancsak individualista szemléletű történeti módszert. Figyelme elsősorban az előbbire irányult – a történeti elemzéssel kapcsolatban végső soron elfogadta Weber álláspontját –, melyet csak az 1930-as években keresztelt el praxeológiának, azt megelőzően szociológiának nevezte, és amely magában foglalta a közgazdaságtant.¹⁰² A cselekvés Mises szerint

tudatos viselkedés. Fogalmilag élesen és tisztán megkülönböztethető a tudattalan tevékenységtől, még ha bizonyos esetekben nem is könnyű eldönteni, hogy egy adott viselkedés melyik kategória alá sorolható. [...] Ez az, ami megkülönbözteti a praxeológiát, a cselekvés általános tudományát a pszichológiától. A pszichológia tárgyát olyan belső események alkotják, amelyek meghatározott cselekvéshez vezetnek vagy vezethetnek. A praxeológia tárgya a cselekvés mint olyan.¹⁰³

Mises elképzeléseire jelentős befolyással volt az általa jól ismert, 1918-ban Bécsben működő Max Weber. A Hayek visszaemlékezése szerint Bécsből való távozása után is maradandó hatást hátrahagyó Weber munkáit Schütz maga is Mises tanácsára kezdte el tanulmányozni.¹⁰⁴ Mises megközelítése számos ponton kapcsolódott Weber megértő szociológiai paradigmájához, így cselekvéseméleti–módszertani individualista megközelítésében, a cselekvés időbeliségére irányuló figyelemben, a cselekvés értelemstruktúrái iránti érdeklődésben, és egyebekben.¹⁰⁵ Egy további „weberiánus” elem, hogy Mises Weberhez hasonlóan tudatosan alkalmazott típusfogalmakkal dolgozott, noha ezek a Weber által használtakkal szemben nem voltak történeti természetűek. Mises bizonyos tekintetben megelőlegezte a tipizáció kifejlett schützi elméletét, mikor az egymást kölcsönösen megértő cselekvők egymás cselekvéseire vonatkoztatott anticipációinak eszközeként tekintett az ideáltípusokra,¹⁰⁶ valamint a cselekvések értelmezhetőségét a „típusosság” – Schütznél: az anonimitás – fokozataihoz rendelte.¹⁰⁷ Mises jelentősen eltért Webertől abban, hogy a tágan értelmezett szociológiát (praxeológiát) apriori ismeretek

¹⁰² Udehn 2001: 112–113, Kurrild-Klitgaard 2003: 60.

¹⁰³ Schulak – Unterköfler 2011: 140.

¹⁰⁴ Kurrild-Klitgaard 2003.

¹⁰⁵ Bővebben lásd Endress 2006: 31.

¹⁰⁶ Ebeling 1999: 127.

¹⁰⁷ Augier 1999: 158.

tudományaként képzelte el; noha Schütz bizonyos kérdésekben – néhol Weber irányában – eltért Mises kiindulópontjaitól, az apriori ismeretek iránti elkötelezettség terén Mises szövetségese maradt.¹⁰⁸

A mengeri atomizmus elvének megfelelően a kiindulópont Mises praxeológiájában is az individuális cselekvő cselekvése, lévén ez az a végső alapegység, vélik az osztrák közgazdák, amely a megfigyelés számára közvetlenül hozzáférhető. Mises túllép az iskola második generációjára jellemző nem különösebben fejlett pszichologizmuson, mikor a cselekvéseméleti megközelítést eloldozza a pszichológiától: a pszichológia tárgyterületét véleménye szerint azok a pszichés tényezők képezik, amelyek a cselekvéseket tudatosan vagy tudattalanul motiválják, míg a cselekvésemélet tárgya a cselekvésfolyás maga, valamint a cselekvés következményeinek tudatos mérlegelésére épülő cselekvési tervek felvázolásával kapcsolatos folyamatok.¹⁰⁹ A cselekvés elsődleges követelményei az elégedetlenség állapota, valamint az annak cselekvés általi elhárítására való lehetőség. A cselekvés az a cselekvő által megvalósított, tudatosan kigondolt cselekvési tervhez igazodó viselkedés, amely az elégedetlenség elhárításának érdekében – a cél elérését szem előtt tartva – mérlegel a lehetséges eszközök hasznosságát és „költségességét” alapján. A cselekvés indítékul szolgáló elégedetlenség nem abszolút érvényű környezeti inger, mely automatikus reakciószerű választ indukál a viselkedő személyben, hanem a tudatos cselekvés szelektív természetének jegyét viseli:

Mivel az embernek nem adatott meg, hogy minden vágyát teljes mértékben kielégítse, amennyiben egy célt csak egy másikról való lemondással érhet el, szükséges, hogy ösztönei között különbséget tegyen: döntenie kell valami mellett, és valami ellenében; választania és értékelnie, előnyben részesítenie és mellőznie – röviden: cselekednie kell.¹¹⁰

A cselekvés racionális mivolta Mises szerint abban érhető tetten, hogy az tudatos mérlegelés révén megfogalmazódó, tervhez igazodó tevékenység: „[...] a racionális viselkedést eszünk megváltoztathatatlan

¹⁰⁸ Lásd ezzel kapcsolatban Thomas S. Eberle megvilágító erejű tanulmányát: Eberle 2009.

¹⁰⁹ Mises 2003b: 67.

¹¹⁰ Mises 2003b: 107.

logikai szerkezetének eszközével ragadjuk meg és fogjuk fel, mely a racionalitás alapja. Az érvelés apriorija egyben a racionális cselekvés apriorija”.¹¹¹ Szemben a cselekvésrationalitás fogalma mögött a legkülönbözőbb szubsztantív racionalitásformákat tételező „racionális” cselekvésemléletekkel, a misesi variánsban a racionalitás nem jelent többet, mint a tervszerű cselekvés szinonimáját. Az az emberi viselkedés nevezendő cselekvésnek, amely tervet követ – ennek következtében minden cselekvés definíció szerint racionális cselekvés, véli Mises; az irracionális cselekvés fogalma egyenesen értelmezhetetlen. Ez alól, állítja Mises, egy elmebeteg személy cselekvése sem kivétel, az ugyanis, – ha nem is a megszokott célokhoz és eszközökhöz igazodik – ugyan csak a cél–eszköz sémát követi.¹¹² Mises részéről a normatív elem teljes száműzése a cselekvésrationalitás koncepciójából talán némileg radikális, de mindenképpen konzekvens lépés. Ennek az elméleti stratégiának a követésével elkerülhető számos olyan elmélet buktatója, melyek szubsztantív racionalitásfogalmak mércéit kéri számon a cselekvőn, ugyanakkor az olyan tartalmas elemzések lehetőségét is ellehetetleníti, melyek a cselekvés különböző formáit és ezek történeti anyagba ágyazott hangsúlyeltolódásait tematizálhatnák – így például e koncepciót követve a teljes weberi racionalitástematika értelmezhetetlenné válik.¹¹³ Az empirikus cselekvések, melyek osztályozását Weber az ismert négyes sémával kívánta előmozdítani, a misesi keretben megkülönböztethetetlenül halmozódnak egymásra, a cselekvés egyedül lehetséges egyetlen típusához sorolva. Weber a cselekvések mögött álló célok tekintetében meghagyott egy bizonyos definíciós játékeret, és jó szociológusként lehetőséget kínált arra, hogy a kutató rákérdezzen a cselekvő céljainak *eredetére*, a libertariánus közgazdászok ezzel szemben, élükön a tudományos állásfoglalást a világnézeti állásfoglalással büszkén összekapcsoló Misessel,¹¹⁴ a célokat pusztán külső adottságnak tekintették, melyekkel egy cselekvéslefoyásokkal foglalkozó tudománynak – lévén

---

¹¹¹ Mises 2003c: 163.

¹¹² Mises 2003b: 83, 90; lásd még Barber 2004: 52.

¹¹³ Havrancsik 2017a.

¹¹⁴ Mises hangsúlyozta, hogy az értékfüggetlenség iránti korlátlan elméleti elkötelezettség konvertibilis a gyakorlati szférában mások döntésének tiszteletben tartásával. Mint fogalmazott: a liberalizmus nem más, mint alkalmazott közgazdaságtan (Barber 2004: 54, Schulak – Unterköfler 2011: 97).

a racionalitás pusztán eszközökre, de nem célokra vonatkoztatható fogalom¹¹⁵ – semmi dolguk nincs.¹¹⁶

Human Action című művében a praxeológia alapelveiként Mises a következőket sorolta fel:¹¹⁷

- módszertani individualizmus: a kollektív entitások egyéni cselekvések alapján magyarázandók;
- módszertani szingularizmus: az elemzés alapegysége az egyes cselekvés;
- apriorizmus: a kutatás tapasztalatok generalizációja és empirikus fogódzók helyett az elméletből levezetett analitikus állításokra épül;
- logikai dedukció: a praxeológia apriori megállapításaiból további gazdasági belátások vezethetők le;
- folyamatorientáltság: az egyes cselekvések időben legördülő folyamatként kerülnek megvilágításra, és a magyarázat nem olyan statikus fogalmakból indul ki, mint például az „egyensúly”;
- a matematikai módszerek elutasítása: a matematikai módszerek Mises szerint nem vezetnek új ismeretekhez;
- a szubjektív értékek megmérhetetlenségének elve: a kutatásnak tartózkodnia kell a célok érték szempontok szerinti mérlegelésétől.

E pontokon végigtekintve Thomas S. Eberlével együtt megállapíthatjuk, hogy Schütz voltaképpen minden elemmel egyetértett: a módszertani individualizmus és szingularizmus saját módszertani írásainak is sarokkövei, a cselekvés idődimenzióbeli feltárása cselekvéseméleti vizsgálódásainak talán legfontosabb hozadéka; a matematikai módszerek és értékítéletek tudományos alkalmazását legalábbis nem szorgalmazta, végezetül – a szociológia számos klasszikusától merőben eltérő módon – az általánosan érvényes apriori tudomány eszméje mellett köteleződött el.¹¹⁸ Mindezen egyezések ellenére Schütz más úton kísérelte meg elérni az úti célt, mint amelyet Mises ajánlott.

¹¹⁵ Mises 2003b: 90.

¹¹⁶ Schütz maga, Misessel egyetértve, így fogalmazott: „Az értékek mint olyanok irracionálisak; ez utóbbiak sosem lehetnek a tudomány tárgyává.” (CP4/09: 92).

¹¹⁷ Az alábbi felsorolásnál Thomas S. Eberle (2009) részletes ismertetésére támaszkodom.

¹¹⁸ Eberle 2009: 498–499.

3.1.4. Az „osztrák” Schütz

Schütz szempontjából az osztrák gazdaságtani benyomás nemcsak azért volt jelentős, mert az iskola ismeretelméleti és módszertani kiindulópontjainak nagy részét átvette, hanem azért is, mert végső soron az egyes individuumok cselekvéseinek háttérül szolgáló, azoknál tágabb hatókörű értelmi alap tematizálása is a bécsi közgazdaságtan korlátozottságának bírálataból bontakozott ki munkásságában. Jóllehet, írásaiban számos közgazdaságtani irodalomra vonatkozó hivatkozást találunk, ezek – szemben azzal, amit egy nemzetközi kereskedelemmel foglalkozó banktisztviselőtől várhatnánk – sosem a közgazdaságtan szubsztantív tárgyterületéhez, hanem az osztrák gazdaságtan metaelméleti álláspontjához kapcsolódtak; ennek fényében kijelenthető, hogy Schütz gazdaságelméleti tájékozódása némileg korlátozott volt.¹¹⁹ A társadalomtudományos vizsgálódás vonatkozásában inkább a tágan értelmezett szociológia, mintsem a közgazdaságtan iránt érdeklődő Schütz számára a bécsi elmélet absztrakt és formális karaktere volt vonzó; figyelme azonban a kezdetektől az elméleti keret hiányosságaira és ezek orvoslásának lehetőségeire irányult. Az *interszubsztantivitásnak* az életmű szempontjából kulcsfontosságú kérdése elsőként sajátosan „osztrák” kihívásként bukkant fel Schütznél. Arra a bécsi mesterei és kollégái által sosem megnyugtatóan tisztázott kérdésre kereste a választ: miként képesek a cselekvők cselekvéseiket kölcsönösen egymáséihoz igazítani, vagyis hogyan képesek egymás indítékainak felismerésére?¹²⁰ A másik megoldásra váró problémát a Mises által tolmácsolt osztrák gazdaságtani álláspont fogalomalkotással kapcsolatos elképzeléseinek hiányossága jelentette; ezt Schütz a későbbiekben nagyrészt barátja, Felix Kaufmann,¹²¹ részben Max Weber eredményire támaszkodva kívánta tisztázni. Mint Christopher Prendergast írja:

A határhaszon-elméletnek meg kellett mutatnia, hogy posztulátumai és definíciói egyaránt empirikusan értelmesek és szükségesek, és hogy sem nem – a logikai

---

¹¹⁹ Vö. Oakley 2000.

¹²⁰ Augier 1999.

¹²¹ Kaufmann hatására a Schütz módszertani elképzeléseivel foglalkozó fejezetben még visszatérünk.

pozitivisták által megbízhatatlannak ítélt – intellektuális intuícióra, sem nem a Menger által a tiszta elmélet elemeként visszautasított történeti esetekre és tendenciákra alapozódnak. Schütz zsenialitása abban áll, hogy Weber ideáltípusában meglátta a megoldást mindkét problémára.¹²²

A schützi cselekvés- és interszubjektivitás-elmélet, mely a későbbi *életvilág*-tematika kiindulópontja volt, tehát nem Weber, Bergson vagy Husserl tanulmányozásából született; Schütz éppen azért fordult az utóbbi szerzőkhöz, hogy az 1930-as évekre egyre nagyobb nyomás alá kerülő osztrák gazdaságtani iskolát szorongató elméleti problémák megoldásához eszközöket találjon.¹²³

A korai nagy mű, a *Der Sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* által elsődlegesen megcélzott közönség nem a fenomenológia vagy Weber megszokott publikuma volt, hanem a bécsi közgazdászokat körülvevő tágabb tudományos közeg.¹²⁴ A korban Bécsben nem működött szervezett fenomenológiai kör, és az *Aufbau* – utólagosan, a nyomdai munkálatok idején beiktatott – „megjegyzésén”¹²⁵ kívül más nemigen utalt arra, hogy Schütz különösképpen számítana fenomenológusok érdeklődésére; a fenomenológia – ekkor még – pusztán alkalmazott módszer gyanánt, de nem általános vonatkoztatási keretként szolgált számára. Schütz kutatási programjában Weber – nagyrészt Mises hatásának köszönhető – jelenléte azt a célt szolgálta, hogy a megértéssel és az ideáltipikus módszerrel kapcsolatos – sajátosan „osztrák” transzformáción átesett¹²⁶ – eredményeivel hozzájáruljon a praxeológiai magyarázat érvényességi körének az interszubjektív relációk terebélyesítéséhez, egyszersmind a gazdaságtan szűkebb illetékességi körét meghaladó, általános érvényességűvé tágításához.

Schütz négy Misesnél fellelhető probléma orvoslásáért fordult Weberhez. Véleménye szerint – Mises elképzelésével szemben – a határhaszon-elmélet érvényessége nem apriori, hanem ideáltipikus

¹²² Prendergast 1986: 11.

¹²³ Az osztrák gazdaságtan 1930-as évekbeli „válságához” lásd Prendergast 1986: 9.

¹²⁴ Prendergast 1986.

¹²⁵ Schütz 1932: 41–42 (PSW: 43–44).

¹²⁶ E transzformáció mibenlétére a későbbiek során még visszatérünk. (Lásd jelen kötet *A társadalomtudományok módszertana* című fejezetét, illetve Havrancsik 2017a.)

természetű,¹²⁷ Mises racionalitásfogalma problémás, hasonlóan a választásra vonatkozó elképzeléseihez; és végezetül, megítélése szerint a praxeológia a Mises által kínált formában nem bizonyul valóban általános cselekvéstudománynak, hanem pusztán a gazdasági cselekvés tudományának jogosulatlan kiterjesztéseként értékelhető.¹²⁸ Schütz életművének számos helyén – és nem pusztán módszertani írásaiban – igyekezett túllépni a misesi elmélet ezen hiányosságain. A „társadalmi világ” – a későbbi *életvilág* előzménye – problematikájának jelentkezése az *Aufbauban*, és fokozott előtérbe kerülése a későbbi munkákban értelmezhető a szándékától eltérően szűknek bizonyuló misesi cselekvéstematika pótlólagos kiegészítéseként. Véleményünk szerint Schütz eredeti, korai kiindulópontjai felől nézve az életvilág-tematika valamint a zárt értelmi tartományok elmélete monumentális *kiegészítésként* értékelhető, melyet a praxeológia nem pusztán módszertani, hanem érdeklődésének egész körét jellemző individualizmusán és ökonómiai csörlátásán való túllépés vágya motivált.¹²⁹ Kellő távolságból nézve már a Weber gondolatai iránti érdeklődés is a cselekvés társas kereteinek irányába történő, „szociológiai” elmozdulásnak tekinthető – megjegyezve, hogy Schütz a társadalmi világ *intézményi* aspektusa iránt végig érzéketlen maradt.¹³⁰ Misessel szemben Schütz számára Weber volt a megoldás – ám egy sajátosan Mises felől olvasott Weber.¹³¹

Miseshez hasonlóan Schütz cselekvésmagyarázati módszerében is a cselekvésracionális koncepciója szolgált kiindulópontul; egyetértett mesterével abban, hogy a racionális cselekvés kritériuma annak tervet követő volta, ugyanakkor meg kívánt szabadulni a misesi

---

¹²⁷ Schütz – Kaufmann követve – úgy látta, hogy a praxeológia univerzális és objektív törvényei, akárcsak a fizika törvényei, „hipotetikus jellegűek”, továbbá elutasította a határhaszon-elv tautologikus mivoltára történő utalást, ugyanis, véli, ezeknek az elveknek és törvényeknek a *cselekvő által tapasztalt* valóság kell hogy alapul szolgáljon (CP4/10: 103–104; Eberle 2009).

¹²⁸ Eberle 2009: 502.

¹²⁹ Az életvilág-tematika előtérbe nyomulása ebből a nézőpontból tekintve akár az eredeti cselekvéstudományos program bizonyos mértékű eltéréseként is felfogható (vö. Havrancsik 2015a).

¹³⁰ A széles körben Schütz örököseinek tekintett Berger–Luckmann szerzőpáros ismert munkája (1967) egyetlen ponton tesz jelentős előrelépést Schützhez képest: az intézményesedés dimenziójának – elsősorban Mead és Arnold Gehlen gondolataira támaszkodó – explikálásában (vö. Havrancsik 2019a).

¹³¹ Lásd Havrancsik 2017a.

variánsban domináns szerepet játszó gazdasági motívumtól. Későbbi írásaiban Schütz a hétköznapi cselekvő kvázi-racionalitásával összemérve megkísérelte kijelölni a cselekvéskutatás által alkalmazott cselekvésracionálitási koncepció érvényességének kereteit,¹³² valamint a relevanciaelmélet kidolgozásával lefektette egy olyan teória alapjait, amely az adottnak tételezett cél elérésének érdekében mozgósított eszközválasztások racionalitásának vizsgálata helyett már a célok szelekcióját, vagyis a racionális cselekvéslefolyás *előzményét* is tematizálhatóvá tette. A munkásságában bűvópatakaként fel-felmerülő relevanciaproblematika vizsgálata többek közt azt a célt szolgálta, hogy a fenomenológiai tudat kutatás módszertanára alapozva rámutasson, hogy a cselekvők tudatában formálódó szubjektív motivációs struktúrák nem egy abszolút értelemben adott monolit racionalitáshoz igazodnak, hanem a figyelem folyamatosan mozgásban lévő fókuszja által megvalósított, a célok legkülönbözőbb dimenzióit artikuláló dinamikus szelekció szolgál számukra háttérül, mely nem vethető alá a racionalitás objektív mércéjének. Szemben a cselekvésracionálitási koncepciójával, mely jellemzően csak azokban az esetekben állja meg a helyét, ahol többé-kevésbé világos – „objektív” és mindenekelőtt: *fix* – mércék szerint ítélni lehet a cselekvés sikere, a relevanciaalapú megközelítés a legkülönbözőbb értelemtartományok lazán összefüggő, többdimenziós, időbeli dinamikával rendelkező motivációs rendszerében is képes kapaszkodókat kínálni. Sajnálatos módon Schützt korai halála megakadályozta abban, hogy ezt a munkáiból rekonstruálható stratégiát maga tegye világossá.¹³³

A cselekvésracionálitási koncepció, mely sosem volt képes elszakadni gazdaságtani gyökereitől, nem képes az emberi cselekvések teljes spektrumára vonatkozóan érvényes magyarázatok alapjául szolgálni – különösképpen nem a misesi variánsban, ahol erre a szakításra kísérlet sem történt.

Sem én, sem te, sem senki más a maga teljes egzisztenciájában nem azonos a gazdasági élet azon alanyaival, amelyekről a közgazdászok beszélnek.

---

¹³² Lásd főképp *PR, CAP, CSS*.

¹³³ A relevancia kérdésével a egy különálló fejezetben foglalkozunk részletesebben.

Úgy viszonyulunk ehhez a konstrukcióhoz, mint emberi mivoltunk pusztán *egyetlen* oldalához, ahhoz az oldalhoz, amelyet a közgazdászok a gazdasági alanyok sémájául állítanak. [...] A közgazdászoknak el kellene kerülniük Pügmalión sorsát, akinek szobra önálló életre kelt. A közgazdászoknak nem kellene modelljeiket a földi világra transzponálniuk, és tudással, tapasztalattal, hibával és szabadsággal rendelkező emberekként kezelniük őket.¹³⁴

Nem pusztán arról van szó, hogy a racionális cselekvő közgazdaságtani modellje túlzó absztrakció – az absztrakcióval Schütznek sosem volt gondja –, hanem arról, hogy ez az absztrakció csak a gazdasági cselekvés körülményeit tartja szem előtt. Schütz már az ismeretelméleti tanulmánygyűjteményről írott recenziójában utalt arra, hogy nem ért egyet Mises ökonomista szemléletével, és az árnyaltabb megközelítést képviselő Webert vette védelmébe.¹³⁵ A későbbiek során – egy életében nem publikált írásban – Schütz a *homo oeconomicus* modelljével szemben a *homo agens* modelljét jelölte meg az általánosan érvényes cselekvőmodellként, akinek céltételezései és eszközválasztásai mögött egy a gazdasági motivációt is magába foglaló, de nem azt „felnagyító”, egzisztenciális viszonyokban megalapozott pragmatikus alapmotiváció munkál.¹³⁶ A racionalitás fogalmától való távolságtartást az indokolta, hogy mint későbbi tanulmányaiban¹³⁷ Schütz részletesen demonstrálta, a cselekvésracionalitás nem általánosan érvényes elv, sőt mi több, egy helyesen kidolgozott cselekvésracionalitási koncepciónak – a hétköznapi cselekvő értelemtulajdonításának elsődlegességéhez igazodva – figyelembe kell vennie, hogy a racionalitás eleme nem a cselekvő, hanem a kutató részéről kerül bevezetésre. Másként kifejezve: a racionalitást, magyarázatának megfogalmazása érdekében, a kutató imputálja a cselekvésbe, nem a cselekvő.¹³⁸ A cselekvő cselekvése bár *leírható* a racionalitás koncepciója mentén, a cselekvő szemszögéből

¹³⁴ CP4/10: 99–100, kiemelés az eredetiben.

¹³⁵ CP4/09: 90–91. Schütz véleményének bővebb bemutatásához lásd Augier 1999.

¹³⁶ PPSW; Augier 1999.

¹³⁷ Főképp CAP.

¹³⁸ PR, CSS, CS. vö. Eberle 2009: 507. Schütz végül nem vonta le azt a következtetést, hogy az – érvényességében már amúgy is megkurtított – racionalitás-fogalom fenntartása ellentmond a módszertani posztulátumai között kiemelt helyen kezelt adekvátságszempontnak (vö. Helling 1984), és ezért egy a megértő szociológiai alapvetet (a cselekvői értelemtulajdonítás elsődlegességének

valójában nem „racionális” a szónak a tudományban használatos értelmében, legfeljebb „ésszerű”, „logikus”, „kiszámítható”.¹³⁹

Cselekvéseméleti írásai mellett Schütz a későbbiekben az emberi tudás mibenlétével kapcsolatos vizsgálódásai során is rámutatott, hogy a racionalitás momentuma nem a mindennapi élet gyakorlatában, hanem a tudományos modellkonstrukcióban lakozik. A hétköznapi emberi élet rendszerint nem racionálisan tervezett (vagyis gondosan reflektált) cselekvések és döntések szövevényeként, hanem döntő részében tipizált (standardizált) tevékenységek ismétlődéseként valósul meg. Ez a – cselekvő egyén szempontjából gazdaságos döntési segédletként értelmezhető – preszelekciós tehermentesítő teljesítmény az egyes egyént körülölelő társas környezet, intézményesített struktúrák és intersubjektív kognitív mintázatok eredményeként áll elő. Mindezek kutatása azonban egy a módszertani individualizmussal rendszerint együtt járó atomista szemlélet keretein túllépő, inkább szociológiai, mintsem gazdaságtani jellegű megközelítést kívánt.

*

E helyütt nem szükséges kitérni a schützi megközelítés szociológiai relevanciájának és teljesítőképességének demonstrálására. Zárszóul ugyanakkor talán érdemes röviden utalni arra, hogy az eredetileg a közgazdaságtan tárgyterületéről kiinduló, de kifejlett formájában annak határain jócskán túllépő schützi elmélet eredményei a közgazdaságtan szempontjából is értelmezhetők.¹⁴⁰ Jóllehet, Schützt semmiképpen sem tarthatjuk a közgazdaságtani elmélet effektív formálójának – cselekvéseméleti vizsgálódásainak gyümölcsét a szociológiatörténet tanúsága szerint jóformán senki nem óhajtotta learatni, még a cselekvéseméleti orientációjú szociológia képviselői sem¹⁴¹ –, eredményei talán több

---

fenntartását) konzekvensen követő magyarázati stratégiában nem kaphatna teret. Egy Schütznél e téren radikálisabb állásponthez lásd Havrancsik 2012.

¹³⁹ Ennek részletesebb bemutatását lásd a *Választás, döntés, racionalitás* című alfejezetben.

¹⁴⁰ Különösen érdekes Hartmut Essernek (a későbbiekben bemutatandó) kísérlete, mely – az elmélettörténeti előzmények ismeretében egyáltalán nem meglepő módon – hidat próbál verni a racionális döntések elmélete(i) és a schützi elmélet közé.

¹⁴¹ Tanulságos megfigyelni, hogy a módszertani individualista szociológiai kezdeményezések – így például a racionális döntések elméletei, az úgynevezett

figyelmet érdemelnének, mint amennyit az osztrák közgazdaságtan hagyományát ápoló jelenkori közgazdászok közül néhányan szentelnek neki. A korlátozott racionalitás elképzelését a közgazdaságtan és a szélesebb társadalomtudományos közösség Herbert Simon Nobel-díjas közgazdász nevéhez köti – nem túlzó azonban azt állítani, hogy a korlátozott racionalitás koncepcióját Schütz már Simon előtt felvázolta.¹⁴² Egy másik figyelmet érdemlő tényező: már Mises is hangsúlyozta, hogy a cselekvés folyamatjellege indokoltá teszi a cselekvés idővonatkozásainak behatóbb vizsgálatát – vagyis éppen azt, amit Schütz (mindenekelőtt az *Aufbau* lapjain) a fenomenológia eszköztárát mozgósítva új belátásokhoz vezetően, kimerítően elemzett.¹⁴³ Annyi bizonyosan megállapítható, hogy az idődimenzió iránti – kétségtelenül indokolt – érdeklődés a Miseset követő cselekvésemelvések soron következő generációira nem volt jellemző, és a kérdés megvilágításának hiánya a cselekvéstudományos paradigma jelenkori helyzetére is mélyen rányomja bélyegét.¹⁴⁴

3.2. Max Weber és a megértő társadalomtudomány programja

3.2.1. Bevezető megjegyzések

Alfred Schütz egész életművére döntő befolyást gyakorolt az a tény, hogy tudományos programja első felvázolásakor az osztrák közgazdászok kezei közt formálódó általános cselekvéstudomány hiányosságait pótolandó – Ludwig Mises ösztönzését követve – Max Weber módszertani megfontolásaihoz kapcsolódott a személyközi értelemkövetítés problematikájának feltérképezésénél.¹⁴⁵ Az inspiráció jelentőségéről tanúskodó

---

analitikus szociológia, vagy a különös módon egyszerűen csak „a” módszertani individualistának tekintett Raymond Boudon koncepciója – még Popper szociológiai szempontból nyilvánvaló és súlyos hibákkal terhelt variánsát is nagyobb figyelemben részesítik, mint Schütz tematikusan maximálisan releváns megfigyeléseit. E problematikához lásd bővebben Havrancsik 2015a.

¹⁴² Eberle 2009, Esser 1991.

¹⁴³ Ebeling 1999.

¹⁴⁴ Vö. Havrancsik 2017a, 2012.

¹⁴⁵ Vö. Prendergast 1986.

legfontosabb dokumentum a már az alcímében is – *eine Einleitung in die verstehende Soziologie* – a Weberrel való kontinuitásra utalni vágyó korai főmű, az 1932-ben megjelent *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*.¹⁴⁶ Schütznek a könyvben megfogalmazott – és a későbbiek során részletesen ismertető – minden kritikája ellenére megállapítható, hogy végsőkéig kitartó híve volt az általa a *tudományos* szociológia megalapítójaként tisztelt¹⁴⁷ Weber gondolati és eszmei hagyatékának, és saját munkáját a megértő szociológiai program¹⁴⁸ folytatásának tekintette. Amennyiben az összes olyan intellektuális benyomást számba vesszük, amely meghatározó mértékben befolyásolta Schütz pályáját, akkor megítélésünk szerint mindezek közül a Weber-hatás tekinthető a leginkább döntőnek. A bergsoni inspirációt a későbbiekben jelentős mértékben el-, illetve átfedte Husserl hatása; az eredeti osztrák gazdaságtani kérdésfelvetést Schütz az interszubsztitívitás közvetlen személyközi szintjéről a kiterjedtebb társadalmi kapcsolatörök és az életvilág szintjére emelkedve túlhaladta; életműve egésze azonban – az egyre inkább saját jogán fellépő fenomenológia önálló szempontjainak mind gyakoribb felbukkanása mellett is – végső soron mégiscsak az értelemtulajdonítás kérdéskörével kapcsolatos weberi vizsgálódások kiterjesztéseként értékelhető leginkább. Megkockáztatható, hogy némi megkötéssel a könyv első szakaszát záró alábbi sorok az életmű egészére vonatkoztatva is érvényesek:

A kérdések és témák köre ezzel bezárult; nem véletlen, inkább természet-szerű, hogy oda érkeztünk vissza, ahonnan elindultunk; annak az embernek a munkájához, akinek gondolkodása a legmélyebbre hatolt a társadalmi világ összefüggésszerkezetében: Max Weberéhez.¹⁴⁹

Arra ugyanakkor már a bevezetésben utalni kell, hogy Schütz némileg szelektíven épített Weber eredményeire. A Webernél eredetileg a történeti gazdaságtan empirikus igényei által felszínre hozott tudományos

¹⁴⁶ Schütz 1932; angol nyelvű fordítása: PSW.

¹⁴⁷ PSW: 5.

¹⁴⁸ Amint ez a könyvben jól nyomon követhető, a szociológia Schütznel – legalábbis ekkoriban – a szigorúbban körvonalazott szaktudománynál tágabb értelemben veendő, hasonlóképp, mint például Ludwig von Mises szóhasználatában.

¹⁴⁹ Schütz 1932: 12 (PSW: 15).

problémákkal kapcsolatos viták közegében fogant, és az általánosító-típusalkotó szociológia koncepciójához némileg hézagosan illeszkedő megfontolásokat Schütz a megértő társadalomtudomány olyan *alternatív* programjának kidolgozásánál érvényesítette, melynek az empirikus kutatás terepén túlhaladó logikai igényei jócskán átléptek a generalizálhatóságnak azon a fokán, melyet Weber – akár kései korszakában, a „típusalkotó” szociológia szószólójaként is – még elfogadhatónak tekintett. Az osztrák gazdaságtan irányában tett mindennemű engedménye ellenére is végérvényesen és egyértelműen az empirikus kutatás mellett elkötelezett, és a történeti meghatározottságtól függetlenül érvényesnek tekinthető tudományos ismeretek *puszta lehetősége* ellen állást foglaló¹⁵⁰ Weber számos belátását Schütz úgy vette át, hogy az azok forrásául szolgáló történeti-empirikus fókuszú tudományelméleti kiindulópontot – és vele együtt nemcsak számos kérdést, de számos választ is – maga mögött hagyta. Schütz továbbvitte, és bizonyos értelemben radikalizálta az értelemmegértés viszonyait feltérképezni igyekvő weberi vállalkozást, valamint jelentős mértékben módosított formában ugyan, de megőrizte az ideáltipikus módszert. A kultúr-, illetve valóságtudományos megközelítésnek mélyen az empíria igényeibe és fogalmiságába ágyazott weberi szemléletét azonban Schütz a kulturális-történeti kontingenciáktól független általános érvényességre igényt tartó filozófiai/filozófiai antropológiai kutatás felé fordulva feladta, és e fordulatnak a weberi megközelítés három döntő eleme esett áldozatul: a történeti szemlélet, az értékvonatkoztatás problematikája, valamint az okság kérdése.¹⁵¹

3.2.2. A weberi módszertani megfontolások történeti kontextusa

Max Weber módszertani elveit sosem foglalta össze végérvényes formában.¹⁵² Elképzeléseinek összegzésekor nagy mértékben vagyunk

---

¹⁵⁰ Weber 1998a.

¹⁵¹ Vö. Havrančík 2017a.

¹⁵² Ennek hiányában lásd a módszertani írásokat tartalmazó gyűjteményes kötetet: Weber 1985.

kénytelenek olyan szövegekre támaszkodni, melyekben önálló álláspontját az írások apropójául szolgáló kollégáival szembeni kritikák érveléséből kell kihüvelyezni, és amelyek gyakorta zárulnak a kérdés pontosabb megvilágítását célzó, majdan megjelentetendő tanulmányokra tett, később be nem tartott ígéretekkel.¹⁵³ Pályájának egészére jellemző egyfajta vonakodás a módszertani problémáktól. Mint felesége visszaemlékezéséből tudjuk,¹⁵⁴ Weber a „logikai” munka saját jogán nem, csak mint az empirikus kutatásban tendenciaszerűen jelentkező hibák kiküszöböléséhez szükséges eszköz foglalkoztatta. Az önmagában vett módszertani kutatást öncélú és meddő foglalatosságnak tartotta, mely csak akkor nyer tényleges tudományos jelentőséget, amikor képes támaszt nyújtani az időnként talajt vesztő kutatási gyakorlatnak. Saját vonatkozó munkássága a német történeti gazdaságtan és az osztrák határhaszon-elméleti megközelítés közti módszertani vita és annak utórezgése által felszínre hozott problémák orvoslását célozta.¹⁵⁵ A kezelés azonban tüneti jellegűnek bizonyult; Weber kétségkívül jelentős tudománylogikai teljesítménye nem végérvényes megoldásokban, sokkal inkább újabb és újabb ismeretelméleti problémák napfényre segítésében testesült meg – ez még csekély számú programadó írásáról is elmondható, köztük az úgynevezett *Objektivitás- és Értékmentesség-tanulmányokról*, valamint a *Gazdaság és társadalom* bevezetőjéről.¹⁵⁶ Páratlan eredményeit nem lebecsülve megállapítható, hogy az általa rendelkezésre bocsátott érvrendszer és fogalmi eszköztár jelentős részben éppen tisztázatlanságával szolgálta a társadalmtudományos elmélet és kutatási gyakorlat fejlődését – elég csak arra emlékeztetni, hogy Alfred Schütz végső soron a weberi módszertan *korrekciójaként* bontakoztatta ki saját programját. Mint Edward Shils megjegyzi: „Max Weber kétértelműségei gyakrabban termékenyek, mint ahányszor akadályt jelentenek. Bennük rejlik ugyanis a kiterjesztés, az újrainterpretálás és mindenekelőtt a korrekció lehetősége...”¹⁵⁷

¹⁵³ A weberi életmű töredezettségével és egységével kapcsolatban lásd Mommsen 2000.

¹⁵⁴ Marianne Weber 1926.

¹⁵⁵ Oakes 1977.

¹⁵⁶ Weber 1998a, 1998b, 1987.

¹⁵⁷ Shils 1987: 572, idézi Erdélyi 1999: 10.

Weber munkássága a romantika szellemiségéből táplálkozó, a 19. század második harmadától kibontakozó és még a 20. század első évtizedeiben is nagy hatást gyakorló historizmus és életfilozófia, a neokantianizmus iskolái által kidolgozott tudományfilozófiai koncepciók, valamint a német és osztrák közgazdászok közti módszertani vita által körülhatárolt eszmetörténeti keretbe ágyazódik. A német humán tudományos önreflexió legfőbb vállalkozása ekkoriban az ember tudományait a természet tudományaitól elválasztó határ minél élesebb meghúzása. A tudomány logikai és módszertani egységességének monista felfogását annak egyoldalú fizikalista-naturalista objektivizmusa okán utasították vissza, és az ember (szellem, lélek, történelem, kultúra) tudományai által támasztott önálló ismeretelméleti megalapozási igény elismerését követelték, a szellemet a természet passzivitásával szemben jellemző aktív reflexiók többletteljesítményre hivatkozva.¹⁵⁸ A dualista tudományelmélet kialakításával és a megértésproblematika előtérbe helyezésével a sajátos történelmi-társadalmi örökségre támaszkodó német humán tudósok egy olyan újfajta tudományosságot szerettek volna meghonosítani, melyben a sajátosan emberi reflexív tényezőnek minden tudományos ismeretre vonatkozó konstitutív jelentősége elismerést nyer. Mint Erdélyi Ágnes fogalmaz:

Pontosan azért kell a németeknek újfajta tudomány, mert abban, amelyet készen kaptak, nyoma sincs annak, aminek az ember önmagát és a világot tudja: a mindenre mint objektumra reflektáló tudományban eltűnik – az objektumról szóló teoretikus magyarázatok során feloldódik – mindaz, ami egy szubjektum jelenlétére utal a világban.¹⁵⁹

Nem kevesebbről volt szó, mint az emberi *szubjektivitás* jogainak tudományfilozófiai elismeréséről. A szubjektumnak a *közvetlen beleérzés* (Dilthey) vagy *fogalmi közvetítés* során (Rickert) a tudományba való beemelése, a világ mint „maga az élet” (Dilthey), „a szubjektum

¹⁵⁸ A sajátosan német tudományfilozófiai eszmék bemutatásánál döntő mértékben támaszkodunk Erdélyi Ágnes (1993) megvilágító elemzésére.

¹⁵⁹ Erdélyi 1993: 23.

szempontjából tekintett világ” (Rickert) mint „életvilág” (Husserl),¹⁶⁰ vagyis az ember világaként való megjelenítése, valamint az objektivitás és a szubjektivitás együttes tematizálása azt a célt szolgálta, hogy felmutattassék az objektivitásban fel nem oldódó szubjektivitás mozzanata. A szubjektivitás naturalista objektivizmustól mentes, mégis tudományos megjelenítésének igénye állította a középpontba annak kérdését, hogy mi módon tesz szert objektivitásra a szubjektivitás jegyeit őrző ismeret, és hogy e transzformációt miképpen lehet tudományos eszközökkel ismeretelméletileg alaposan megindokolható módon megragadni. A kérdést, mellyel egykoron Dilthey és Weber viaskodott, a teljes munkásságát e kérdésnek szentelő Schütz számos helyen fogalmazta meg ekként: miképpen lehet objektíve érvényes tudományt alapozni a szubjektív tapasztalatra?

A megoldást a természettudományos kutatásra jellemző *magyarázat* és az ember tudományaiban honos – önmagában, vagy mint később Webernél, a helyes magyarázat előzményeként megkövetelt – *megértés* elsőként Gustav Droysen által az 1880-as években leírt megkülönböztetésének mind tüzetesebb megvilágítása kínálta.¹⁶¹ Annak belátása, hogy a történeti–társadalmi–kulturális tudományok számára a természettudományos kutatás logikai modellje és a törvénytudományos magyarázati mód nem biztosít elégséges eszközöket tárgyuk érzékeny megragadására, valamint az értelem többlettényezője egyszerre ismeretelméleti-logikai és hétköznapi-empirikus téren játszott szerepének felismerése a szociológiára mint szaktudományra azt a feladatot róta, hogy az individuális értelemtulajdonítások szintjén kutassa fel az értelem geneziséét.¹⁶²

¹⁶⁰ Túl azon, hogy munkássága ugyancsak ebbe az eszmetörténeti mederbe ágyazódik, Edmund Husserl hatása Max Weberre önmagában – és nem csupán Schütz közvetítésén keresztül – is figyelembevételre érdemes. Mint Kenneth R. Muse (1981) rámutat, a Weber módszertani írásaiban szereplő Husserl-hivatkozások (különösképpen a *Logische Untersuchungen* második kötetére való ismétlődő hivatkozás a *Roscher und Knies* lapjain) komolyan felvetik annak lehetőségét, hogy Husserl gondolatai közvetlen befolyást gyakoroltak Weberre. Muse szerint Weber Husserlnél találta meg annak eszközét, hogy a megértés folyamatának tisztázásánál túllépjen Dilthey beleérzés-elméletén.

¹⁶¹ Droysen és a megértés fogalma kapcsán lásd Ringer 1997: 11 skk.

¹⁶² Srubar 1984.

Módszertani koncepciójának kialakításakor Weber számos különböző, hol összeillő, hol egymással szemben álló tudományelméleti megközelítést szintetizált és játszott ki egymás ellen annak érdekében, hogy saját elveinek minél pontosabb logikai körvonalazást adjon.¹⁶³ A cél az volt, hogy az empirikus kutatás mellett elkötelezett gondolkodóként közvetítést találjon a tudomány igényét szolgáló általánosító fogalmiság és a kultúrtárgyak elidegeníthetetlen egyediségéből fakadó követelmények közt, és hogy az értelemtulajdonítás kérdéskörével kapcsolatban felmerülő értékvonatkoztatási tényező kvázi-relativizmusából eredő ismeretelméleti kihívásokkal maradéktalanul szembenézve olyan tudományt alapozzon meg, mely a tényítéleteket az értékítéletektől következetesen megkülönböztetve bizonyul értékszempontoktól függetlenül objektíve érvényesnek.

Álláspontjának meghatározó eleme volt a historizmus örökségével gazdálkodó német történeti gazdaságtan individualizáló történeti látásmódja és az osztrák határhaszon-iskola kizárólag általános modellek szintjén maradó, ott viszont egyenesen „apriori” érvényességigényre számot tartó megközelítése közti közvetítés. A két koncepció összekapcsolását szolgálta a döntően az osztrák gazdaságtani megfontolások nyomán kialakított ideáltipikus módszer.¹⁶⁴ Diltheyhez hasonlóan¹⁶⁵ Weber is belátta, hogy a tudomány csak úgy válhat képessé az objektív szellem tárgyainak megragadására, ha a historizmus kollektivista esszencializmusát maga mögött hagyja, és az individuális értelemkialakítás folyamatai felé fordítja tekintetét, ugyanakkor azt is belátta, hogy túl kell lépnie Diltheynek a mások élményeinek közvetlen átélhetőségére építő pszichológiáján ahhoz, hogy megfelelhessen azoknak a határozottan *tudományos*, az objektivitás követelményéhez ragaszkodó logikai mércéknek, amelyeket Heinrich Rickert és – az egyébként

¹⁶³ A „közvetítő” Weberhez lásd Eliaeson 1990.

¹⁶⁴ Udehn 2001: 73, Ringer 1997: 97 skk. Weber véleményéhez az osztrák elmélettel kapcsolatban lásd még Weber 2012b.

¹⁶⁵ Fritz Ringer arra hívja fel a figyelmet, hogy számos gondolati elemet, amelynek Webernél való megjelenését a régebbi Weber-irodalom Dilthey hatásának tulajdonítja, Weber jó eséllyel valójában közeli barátjától, Georg Simmeltől vette át. Mint a szerző megállapítja, számos diltheyi (valamint windelbandi) gondolat előképe megtalálható Simmel 1892-es történetfilozófiai-ismeretelméleti művében, melyből véleménye szerint Weber többet merített, mint Diltheyből (Ringer 1997: 29, 34).

Diltheyjal egyetértésben a módszertani dualizmus mellett elkötelezett, ám a megértés mozzanatának részleteit kellő mértékben nem tagláló – Wilhelm Windelband neokantianizmusa támasztott. Az individuális szintről kiinduló értelemtulajdonítási folyamatoknak tudományos igényű, ugyanakkor mind a természettudományos objektivizmus, mind az életfilozófiai irracionális buktatóit elkerülő modellálására volt tehát szükség. Végezetül pedig Weber szükségét látta, hogy jelentőségéhez méltó módon beépítse a kultúrtudományos kutatás értékvonatkoztatási viszonyaival kapcsolatos rickerti eredményeket, ugyanakkor elhatárolja magát az univerzálisan érvényes értékek általa való tételezésétől, és visszautasítsa azt a saját személyiségétől mélységesen idegen kíváncsalmat, amely *világnézet* kialakítását remélte a tudománytól. Weber utóbb a tudományos igazság melletti elköteleződésben jelölte meg a kutatóhoz méltó értékek forrását, és a tudomány objektivitásigényét a gondos módszertani előkészítés, különösképpen az ideáltipikus módszer átláthatósága, az értékítéletektől való tartózkodás, valamint a tudományos üzem racionális működésébe vetett hite alapján vélte biztosíthatónak.

Weber módszertani vizsgálódásainak gyümölcse: a végső formáját csak az 1910-es évek végére elérő, és ekkor már expliciten *szociológia*-ként megnevezett, ideáltipikus fogalomalkotásra alapozott *megértő társadalomtudományos program*. E koncepcióban megőriztetett a markáns történeti szemléletmód, ugyanakkor kellő teret nyertek az általános elmélet szempontjai, döntő, és tudományosan igazolható helyre került benne a megértés eleme, figyelembe vétetett az értékvonatkoztatás problémáival kapcsolatos szempontrendszer, biztosítani látszódott a (tudományos hivatás által képviselten túli) értékmeghatározottságoktól való függetlenség, végezetül pedig a naturalista törvénytudományi magyarázati modell adekvát alternatívájaként a Weber korábbi történettudományi módszertani írásaiból ismert szinguláris oksági elemzési eljárás átvételével a történeti individuum egyedisége megsértésének elkerülésével sikerült a tudomány kauzális magyarázat iránti igényének is eleget tenni. A program új szintre emelte a magyarázat és megértés (Droysen, majd Dilthey), nomotetikus és idiografikus (Windelband), természettudományos és kultúrtudományos magyarázat (Rickert) fogalmi körül kikristályosodott diskurzust.¹⁶⁶

---

¹⁶⁶ Vö. Havrancsik 2017a.

3.2.3. Értékvonatkoztatás és értékfüggetlenség

Weber azt a neokantiánus elképzelést vallotta magáénak, amely szerint a valóság nem kínálja fel önmaga osztályozásának eszközeit.¹⁶⁷ „A »kultúra« a világtörténes értelmetlen végtelenségének az ember álláspontjáról értelemmel és jelentőséggel felruházott véges szelete”¹⁶⁸ – írja Weber, és ezzel nem egy, hanem rögtön két különálló perspektíva jelentőségére mutat rá: egyrészt a kutató oldalán, másrészt a vizsgált kultúrtárgy területén önállóan jelentkező értékvonatkozásokéra.

A kultúrtudományos vizsgálódás kiindulópontjainak megválasztásánál két tényező segíti a szelekciót. A vizsgálandó tényanyag területe és a vizsgálat szempontrendszere a kutató aktív válogató tevékenységének, vagyis önálló döntésének eredménye. Ebben a szelekcióban az ő értéktételezései játszanak szerepet, a választás felelősségét nem háríthatja át. (Ennyiben tehát nem lehetséges „értékmentes” kutatás Weber szerint.) A másik tényező az az értékvonatkoztatás, amelyre a kutató a tárgy eredeti értelmi megformálásában szerepet játszó értékvonatkozásokként hivatkozhat. A weberi valóságtudományban a „történeti individuumok” az értékekre való vonatkoztatás révén konstituálódnak;¹⁶⁹ a történeti individuumok megformálása és a történeti–kulturális tényanyag megközelítése feltételezi, hogy a kutató képes önálló értelemadásával és a vizsgált esemény szempontjából egykor konstitutív szerepet játszó eredeti értékvonatkoztatások felidézésével megragadni az anyagot.¹⁷⁰

Az értékvonatkoztatás gondolata Heinrich Rickerttől ered, ám a fogalmat az eredeti koncepció jelentős módosításával vette át tőle Weber.¹⁷¹ Akárcsak Rickert, az értékvonatkoztatási viszonyok látszólagos relativitásából eredő következmények ellenére ő is lehetségesnek tartotta az objektív érvényességű ismeretek tudományos felfedését, míg azonban Rickert objektíve érvényes értékeket hiposztazált, hogy rájuk hivatkozzék az objektivitás biztosítékaként, Weber visszautasított

¹⁶⁷ Némedi 2005: 237.

¹⁶⁸ Weber 1998a: 38. Kiemelés az eredetiben.

¹⁶⁹ Némedi 2005: 239.

¹⁷⁰ Magától értetődik, hogy a kutató és a vizsgált kultúrterület értékrendszere átfedésben állhat egymással. Ez azonban sem nem szükségszerű, sem nem mentesít az értékvonatkozások vizsgálatának szüksége alól.

¹⁷¹ Részletesebben lásd: Etzrodt 2014, Erdélyi 2003b; lásd még Némedi 2005: 237.

minden olyan elképzelést, amely objektíve érvényes értékekre vonatkozott, és voltaképpen a tudományos tevékenység gyakorlatában, a megismerés és megítélés lehetőség szerinti legszigorúbb elválasztásában, és az esetleges megítélés értelmében vett szubjektivitás elemét kiiktató ideáltipikus módszer alkalmazásában látta az objektivitás biztosítékát.¹⁷²

„Az empirikus tudományágakban a fölvetődő problémákat természetesen »értékmentesen« kell megválaszolni. Ezek nem »értékproblémák«. Az általunk művelt tudományágak körében azonban befolyásolja őket az, hogy itt a realitások értékekre vannak *vonatkoztatva*»¹⁷³ – írta Weber, az értékvonatkoztatást és a kutató oldalán fellépő „szubjektív” értékítéleteket elválasztandó. Rickerttel egyetértésben úgy gondolta, hogy noha a kultúrjelenségeket értékvonatkozás szempontjából kell vizsgálni, a kutatónak tartózkodnia kell az önálló értékítéletektől.¹⁷⁴ Kiindulópontja a Hume-tól eredő, a tényítéletek és értékítéletek megkülönböztetését szorgalmazó gondolat volt.¹⁷⁵ Dacára annak, hogy a „megismerés és megítélés”¹⁷⁶ logikai elválasztásának kérdése Webernél elméleti szempontból korántsem tekinthető végérvényesen tisztázottnak,¹⁷⁷ jól kivehető a mögötte meghúzódó szándék: a tudományos *hivatal* értékszpontjainak mindenek elé helyezése, vagyis a tudományos igazság primátusának biztosítása.¹⁷⁸ Voltaképpen tehát nem *értékmentességről* van szó, hanem a tudományos értékek melletti *elköteleződésről*, és az ezen kívül álló értékítéletektől való tartózkodásról. Az értékfüggetlenség¹⁷⁹ weberi elvének értelmét különösen világosan foglalja össze Felkai Gábor:

¹⁷² Vö. Ringer 1997: 49.

¹⁷³ Weber 1998b: 94. Kiemelés az eredetiben.

¹⁷⁴ Iggers 1988: 247.

¹⁷⁵ Weber értékekkel kapcsolatos felfogásának hátteréhez lásd bővebben Felkai 2006: 341 skk.

¹⁷⁶ Weber 1998a: 15.

¹⁷⁷ Lásd ehhez bővebben Némedi 2011b.

¹⁷⁸ Weber 1998b: 74–75, vö. Parsons 1965: 173.

¹⁷⁹ Erdélyi Ágnes magyar fordításában a német *Wertfreiheit* kifejezés fordításaként „értékmentesség” szerepel. Mivel itt voltaképpen értékektől való függetlenségről, és nem tényleges *értékmentességről* van szó, ezért a továbbiakban az *értékfüggetlenség* kifejezést használjuk.

Az értékmentesség elve nem azt mondja ki, hogy a tudósnak ne legyenek preferenciái. Már Rickertnél láttuk – és ezt a szempontot Weber is végig képviseli –, hogy a tudományos munkának és az igazság keresésének alapvető feltétele a kulturálisan jelentős dolgok, folyamatok észlelése. A követelmény arra vonatkozik, hogy a tudós tartózkodjon az általa vizsgált tények és folyamatok vallási, erkölcsi és politikai szempontból való megítélésétől, illetve hogy ezeket az ítéleteket ne tüntesse fel a tudományhoz tartozó tényállásokként.¹⁸⁰

Az értékítéletektől való tartózkodás követelménye nem pusztán, és talán nem is elsősorban arról szól, hogy a tudomány tisztaságát kellene megvédeni az értékítéletektől. Éppen ellenkezőleg: az értékekkel kapcsolatos állásfoglalások elsődleges terepét, a politikai szférát kell megóvni attól, hogy a tudomány képviselője önmagát hamisan az objektív igazság letéteményeseként megjelenítve a maga nagyon is „szubjektív”, vagyis esetleges értékítéleteit – a tudományos tudás Weber olvasatában ugyanis (logikai okokból) *nem képes* értékkérdésekben állást foglalni¹⁸¹ – tudományosan igazolt tényítéletekként tárja a nyilvánosság elé, így megkerülve az érték szempontok szerinti vita nehézségeit és a döntéssel járó személyes felelőssége beismerését.¹⁸²

Nincs szó arról, hogy Weber minden értékítéletekkel kapcsolatos kérdést kizárt volna a tudományos vizsgálódás köréből, pusztán az értékítéletekkel összefüggő tudományos ismeretek és a szakszerű érvelés elválasztását követelte az értékek érvényességének megítélésétől. Értékválasztásokkal kapcsolatban

[...] egy *empirikus* szaktudomány a maga eszközeivel kizárólag annyit tehet, hogy megmondja: 1. ezek és ezek az elkerülhetetlen eszközök, 2. ezek és ezek az elkerülhetetlen velejárók, valamint hogy 3. az ebből adódó, egymással versengő, több *lehetséges* értékelés közül melyiknek milyen *gyakorlati* következményei vannak.¹⁸³

¹⁸⁰ Felkai 2006: 342.

¹⁸¹ Semmilyen empirikus tényállás, legyen az bár a tudomány által igazolt (vagy annak vélt), nem képes arra, hogy értékek érvényességét – felelős és olykor tragikus döntések helyett – megalapozza. Lásd pl. Weber 2012a: 40. Lásd még Erdélyi 1993: 16.

¹⁸² Vö. Wessely 2011: 14.

¹⁸³ Weber 1998b: 90. Kiemelés az eredetiben.

Az értékeket Weber a világnézet irracionális elemeinek körébe sorolta, amelyek vonatkozásában sem a gyarapodó tudás, sem bármely más érték szempontoktól független mérlegelés nem mutathat irányt: „az értékek érvényességének megítélése hit dolga”.¹⁸⁴ Az empirikus tudomány nem veszi le a döntés felelősségét az egyén válláról,¹⁸⁵ még abban az esetben sem, ha az érték melletti elköteleződés történetesen éppen a tudományos értékek melletti elköteleződéssel azonos. Tudósként

feltételezzük azt is, hogy amit a tudományos munka eredményez, az *fontos* abban az értelemben, hogy „tudni érdemes”. És nyilvánvalóan ebben rejlik összes problémánk. Mert ez az előfeltevés már nem igazolható a tudomány eszközeivel.¹⁸⁶

– véli Weber. Másutt így ír: „Akinek ez az igazság nem érték – s a tudományos igazság értékébe vetett hit nem természettől adott, hanem meghatározott kultúrák terméke –, annak tudományunk eszközeivel semmit sem nyújthatunk.”¹⁸⁷

3.2.4. Az ideáltípus

Weber módszertanának magva az ideáltipikus fogalomalkotási eljárás. Az ideáltípus¹⁸⁸ olyan tiszta gondolati kép, amely a maga tisztaságában – ellentmondásmentességében, fogalmi pontosságában – önálló empirikus vagy normatív érvényességgel nem rendelkező ideális határfogalmaként a konkrét empirikus tényállásokkal összehasonlítva mérceként szolgálhat, segítve a történeti–társadalmi tényanyag „gondolkodva rendezését” és a világos magyarázati hipotézisek kialakítását.¹⁸⁹ Mesterséges gondolati képződmény, amely – kellően gondos megformálása esetén – szilárd pontként segíti tájékozódásunkat az „elmosódó átmenetek szakadatlan folyamában”, a „kultúrtudományos valóság áttekinthetetlen,

¹⁸⁴ Weber 1998a: 12. Kiemelés az eredetiben. Vö. Iggers 1988: 247.

¹⁸⁵ Weber 1998b: 91.

¹⁸⁶ Weber 1998c: 142.

¹⁸⁷ Weber 1998a: 68.

¹⁸⁸ Az ideáltípus fogalmának történetéhez lásd Lindbeck 1992.

¹⁸⁹ Erdélyi 2003b: 65.

egész teljességében fogalmilag nem rögzíthető és nem közölhető” sokféleségében.¹⁹⁰

Weber úgy vélte, hogy a kutatás, még ha módszertanilag rendszerint reflektálatlan formában is, természetszerűleg él az ideáltipikus fogalomalkotás eszközével. A típusalkotás folyamatának módszertani átvilágítása a tudatosabb, reflexívebb és gondosabb fogalomalkotási gyakorlat elősegítését célozza.¹⁹¹

A kellő módszertani következetességgel gyakorolt ideáltipikus fogalomalkotás a kutató „szubjektív” szempontjainak kiszűrésével kezekszik a tudományos ismeret objektivitásáért,¹⁹² egyszersmind lehetőséget biztosít a tisztán elméleti elemeknek a kutatásba való beemelésére a kultúrtudományos megközelítés feladása nélkül.¹⁹³ Az összehasonlítást és óvatos generalizálást lehetővé tevő ideáltipikus eljárás érvényesítésével meghaladható a történeti gazdaságtanra jellemző, az egyediségeken túllépni óhajtó tudomány számára akadályt jelentő elszigetelő fogalmiság, ugyanakkor nem kerül sor a történeti-empirikus tényanyagtól való elfordulásra, mint az osztrák gazdaságtan esetében. Az ideáltípus megalkotásának folyamatában a tiszta elmélet szempontja és az empirikus adottságok közt ingázva próbálunk meg közvetíteni az általánosító természetű tudományos elmélet és a vizsgált tárgy individualitása között.¹⁹⁴ A cél nem az, hogy megfeleljünk a tiszta elmélet mind teljesebb általánosításra való törekvésének, hanem hogy általános tudományos fogalmakkal megragadhatóvá tegyük a történeti individuumot. Weber nyilvánvalóvá teszi: a típusalkotás célja nem a történelem mögött munkáló rejtett hatóerők, „törvények” felkutatása. A megalkotott típus nem *cél*, hanem a történeti individuumok pontos leírását és összehasonlítását szolgáló *eszköz*.¹⁹⁵ Mint Alexander von Schelting írja: „Az »ideáltípus« értelme nem a kultúrélet

¹⁹⁰ Schelting 2005: 66.

¹⁹¹ Weber 1998a: 51–52. A későbbiek során Alfred Schütz (különösképpen 1932/PSW) mutatott rá, hogy az ideáltipikus fogalomalkotás – pontosabban: amit Schütz Weber nyomán, de vele nem teljes összhangban annak nevezett – nem csupán a tudományos kutatás gyakorlatában, hanem a laikus cselekvők hétköznapi életvitelének értelmi koordinálásában is alapvető szerepet játszik.

¹⁹² Erdélyi 1993: 36.

¹⁹³ Némedi 2005: 246.

¹⁹⁴ Erdélyi 1999, lásd még Erdélyi 2003c.

¹⁹⁵ Weber 1998a: 49.

egyes empirikus-történeti alakzatainak általános (*generell*) fogalmak alá való besorolásában áll, hanem ellenkezőleg, abban, hogy az említett alakzatok kulturális sajátossága szempontjából jelentős alkotórészeket rajta »mérjük meg« és segítségével tesszük szemléletessé.¹⁹⁶

Dacára annak, hogy pályája vége felé már inkább tekinthető történetileg orientált szociológusnak, mintsem szociológiailag tájékozott történésznek; hogy munkájában egyre inkább előtérbe kerül az általánosító-összehasonlító megközelítés a korábbi tisztábban történeti szemlélettel szemben; és hogy a szociológiát típusfogalmakat alkotó és a történés általános szabályait kutató tudományként írja le, Weber mindvégig kitartott az empiria elsődlegessége mellett. Ennek megfelelően a szociológiát a Simmeltől átvett fogalommal¹⁹⁷ *valóságtudományként* írta le:

Az a társadalomtudomány, amelyet *mi* kívánunk művelni, a *valóság tudománya*. Az életnek, melynek részesei lettünk, a minket környező valóságát a *maga saját-szerűségében* akarjuk megismerni – egyes jelenségeinek összefüggését és kulturális *jelentőségét* egyrészt mai alakjukat tekintve, másrészt történetileg épp ilyené válásuk okait vizsgálva.¹⁹⁸

A valóságtudomány nem általános törvények, hanem a tárgyat jellemző egyedi jegyek iránt érdeklődik. Noha a nomológiai ismeretek bizonyos mértékét a tudományos munka megköveteli,¹⁹⁹ a kutatás az „empirikus valóság” *pillanatnyilag* (vagyis az adott kor kulturális konstellációnak és az adott tudományos kérdésfelvetés szempontjainak) megfelelő „gondolkodva rendezése”.²⁰⁰ A történeti kontingenciák felett átlépő általánosan érvényes megismerést Weber sem célnak, sem lehetségességnek nem tartotta, ugyanis a vizsgált kultúrjelenségek megismerése, az ő elképzelése szerint, mindenkor a tárgyterületet értékvonatkozásaihoz és a kutató hasonlóan empirikusan kontingens szempontrendszeréhez

¹⁹⁶ Schelting 2005: 69.

¹⁹⁷ Simmel 189; Ringer 1997: 45.

¹⁹⁸ Weber 1998a: 29. Kiemelések az eredetiben.

¹⁹⁹ Weber 1998a: 36–37.

²⁰⁰ Weber 1998a: 11.

kötődik. Mint a későbbiek során látni fogjuk, ezen a ponton Schütz kiindulópontja jelentős mértékben eltér Weberétől.

3.2.5. A megértő szociológia programja

A megértő szociológia weberi programjának legkiérleltebb dokumentumában, a *Gazdaság és társadalom* módszertani bevezetőjében a szerző a szociológia feladatát az alábbiakban jelöli meg: „A szociológia (e fölöttébb sokjelentésű szó általunk használt értelmében) az a tudomány, amely a társadalmi cselekvés értelmező megértésére, és ezen keresztül a cselekvés menetének és hatásainak oksági magyarázatára törekszik”²⁰¹ –, ahol az értelem szubjektív, szándékolt értelmet, vagyis az individuális cselekvő értelmét jelenti.²⁰² E definíciót felbontva megállapíthatjuk: Weber szeme előtt egy olyan tudomány képe lebegett, melynek célja a társadalmi jelenségek *okszági magyarázata*, ahol a magyarázat helyességének érdekében a kutató a magyarázni vágyott társadalmi jelenségeket cselekvéseik során előállító individuális cselekvők értelemtulajdonításának *megértésére* támaszkodik. A megértés azt jelenti, hogy a kutató igyekszik megragadni azt az értelmi összefüggést, amelyben a cselekvés a cselekvő oldaláról célok és eszközök relációjában értelmezhető.²⁰³ Az értelemre irányuló rákérdezés, ahogyan azt Weber több helyütt hangsúlyozza, a cselekvő *szubjektív*, vagyis egyrészt egyéni, másrészt a cselekvő saját perspektívájából megmutatkozó indítékainak feltárását célozza. Ezzel Weber – egészen explicit módon²⁰⁴ – elhatárolja

²⁰¹ Weber 1987: 37–38. Másutt kiterjeszti a definíciót: „Minden tudomány, amely szellemi vagy társadalmi összefüggésekkel foglalkozik, az emberi viselkedés tudománya (e fogalom körébe sorolva most minden szellemi és gondolkodási aktust, illetve minden lelki habitust is). Az ilyen tudomány a viselkedés »megértésére«, és ezen keresztül menetének »magyarázó értelmezésére« törekszik.” (Weber 1998b: 117).

²⁰² Weber 1987: 38.

²⁰³ Weber 1987: 41.

²⁰⁴ „[...] a szociológia semmiféle »cselekvő« kollektív személyiséget nem ismer” (Weber 1987: 45). Egyik 1920-as, Robert Liefmann-nak írt levelében Weber így írt: „Ha már hivatalos irataim szerint szociológus vagyok, azért lettem az, hogy véget vessék a még mindig kollektív fogalmakkal operáló kártékony vállalkozásnak. Más szóval, a szociológia [...] csak egy vagy több individuum cselekvéséből kiindulva, vagyis szigorúan »individualista« módszerrel gyakorolható.” (idézi Roth 1976: 306).

programját a kollektív cselekvők és az objektív értelem iránt tudakozódó megközelítésektől, vagyis egyrészt hitet tesz a módszertani individualizmus mellett, másrészt elveti a cselekvői szint „feletti”, kollektív hatókörű törvényekkel operáló magyarázatot. A megértő szociológia programjával Weber az eredetileg a történeti gazdaságtannal kapcsolatos módszertani viták közegében kialakított szinguláris oksági elemzési modellt vitte tovább.²⁰⁵ A megértésnek az individuális cselekvő szintjén való rögzítése pedig implikálja egy olyan cselekvésemélet kidolgozásának szükségességét, amely célok és eszközök relációjában biztosít megfelelő elemzési keretet az individuális cselekvések megvilágításához.

A megértő szociológiai magyarázatban a *megértés* fokozata a helyes magyarázat érdekében kerül bevezetésre, és a megértés – amennyiben *szociológiai* magyarázatról beszélünk – a magyarázat kiiktathatatlan eleme. Az elemzés eredménye azonban végső soron oksági magyarázat. Az érvényes szociológiai magyarázat két ennek megfelelő követelményeként vezeti be Weber az értelem szerinti adekvátság és a kauzális adekvátság elvárását.

„*Értelme szerint adekvátnak*” nevezünk egy összefüggő viselkedést, amennyiben összefüggő részeinek kapcsolatát átlagos gondolkodási és érzelmi szokásaink szerint mint tipikus (ahogyan mondani szoktuk „helyes”) értelmi összefüggést fogadjuk el. „Kauzális adekvátságról” viszont csak egymásra következő folyamatoknál beszélünk, amennyiben a *tapasztalat* szabályszerűsége valószínűsíti, hogy a folyamatok csakugyan mindig ugyanabban a sorrendben következnek egymásra.²⁰⁶

Az értelem szerinti és a kauzális adekvátság két olyan *egymásra vissza nem vezethető*²⁰⁷ feltétel, amelynek a szociológiai magyarázat meg kell hogy feleljen. Az értelmileg tisztázott összefüggésbe illeszkedő magyarázat igazolatlan hipotézis marad mindaddig, amíg át nem esik a helyes oksági összefüggés empirikus próbáján. A helyes oksági összefüggés

²⁰⁵ Az okság problematikájának Weber munkásságában játszott szerepéhez, valamint a szinguláris oksági elemzés koncepciójához lásd bővebben: Ringer 1997.

²⁰⁶ Weber 1987: 43. Kiemelés az eredetiben.

²⁰⁷ E hangsúlyoknak a későbbiek során a schützi módszertani belátások kapcsán lesz jelentősége.

felismerése ugyanakkor *szociológiai* magyarázat mivoltában egészen addig elégtelen, ameddig nem sikerült következtetéseit a cselekvők céltételezéseinek és eszközválasztásainak keretében bemutatnia.²⁰⁸ „A szociológia feladata akkor – és nem előbb – kezdődik, ahol megértve kell magyarázni” – írja Weber.²⁰⁹ Hajthatatlanul kitart abbéli meggyőződése mellett, hogy a *szociológiai* magyarázat *minden esetben* értelemmegértéshez kötendő, az ezt nélkülöző belátásokat legfeljebb a voltaképpeni szociológiai kutatást megelőző észrevételekként javasolja figyelembe venni.²¹⁰

A szubjektív értelemtulajdonítás utáni tudakozódás nem merül ki abban, hogy az indítékokat homályosan, a cselekvők előtt rendszerint alig tudatosuló eredeti formájukban megjelenítse. A megértés – a magyarázat eszközeként – az indítékok pontosítására, tisztázására törekszik. Az indítékok tisztázása *tartalmilag* pontosítja a motivációs összefüggéseket, de ez nem járhat a cselekvői *perspektíva* olyan felülvizsgálatával, amely azt jelentéktelennek bélyegezve lépne túl ez utóbbin.²¹¹

A megértés nem azonos továbbá valamiféle intuitív beleérzéssel, és nem kívánja meg a cselekvő élményvilágába való („közvetlen”) belehelyezkedést.²¹² Miként Weber több helyütt megjegyzi: nem kell Caesarnak lennünk ahhoz, hogy megértsük Caesart. A weberi koncepció

²⁰⁸ Az emberi cselekvések érvényes szociológiai magyarázata még abban a hipotetikus esetben is megkövetelné a szubjektív indítékokból való kiindulást, ha általánosan érvényesnek bizonyuló törvények alapján volnánk képesek magyarázni a cselekvéseket (Weber 2012a: 45). Ugyanerre utal Weber akkor, mikor így ír: „[...] az emberek fejében lejátszódó empirikus-történeti folyamatot általában mégsem logikailag, hanem *pszichológiailag* meghatározott folyamatként kell megértenünk” (Weber 1998a: 54).

²⁰⁹ Weber 2003: 116.

²¹⁰ Ennek megfelelően állapítja meg, hogy *szociológiai* statisztika csak értelemmel bíró jelenségekről készül (Weber 1987: 44). Találónak érezzük Némedi Dénes (2005: 257) megjegyzését, aki egy „soha meg nem valósult” empirikus szociológia programjaként értékeli Weber állásfoglalását.

²¹¹ „Az előtérbe tolt »motivumok« és »elfojtások« (azaz elsősorban: a be nem vallott motivumok) nagyon gyakran maga a cselekvő előtt is oly mértékben elleplezik azt a valódi összefüggést, amelyben cselekvését végrehajtotta, hogy még a szubjektive őszinte önismerésnek is csak viszonylagos értékük van. Ilyenkor a szociológiára vár az a feladat, hogy kikutassa és értelmezve megállapítsa ezt az összefüggést, *annak ellenére*, hogy az mint in concreto »szándékolt« összefüggés nem, vagy többnyire nem teljesen *tudatosodott*: ez határeset az értelem megfejtésének.” (Weber 1987: 42)

²¹² Weber 2012a.

– mint sok más téren – a megértés tekintetében is túllép a romantika örökségét hordozó szellemtudományos magyarázat vonatkozó elképzelésén. Weber célja csupán annyi, hogy a cselekvés indítékait a cselekvő céltételezéseinek és eszközválasztásainak logikája alapján ragadja meg.²¹³ Ez egyértelműen ellentétes Theodore Abel²¹⁴ által széles körben elterjesztett nézettel. A megértés „művelete” (Abel) e bíráló állításával szemben nem foglal magában semmiféle „irracionális” elemet.²¹⁵ Abel azt is állítja, hogy a megértés nem vezet „új” tudáshoz, és nem képes a verifikáció eszközeként szolgálni. A megértés valójában persze nem „új” tudást kíván adni, és nem is a verifikáció eszköze, hanem minden lehetséges történeti–társadalmi tudás, mi több, hétköznapi életgyakorlat alapja. Ennek kimerítő tisztázását azonban nem Webernél kell keresni, hanem Schütznel és azoknál a szerzőknél, akik – rendszerint Schützre hivatkozva – folytatták a hétköznapi és a tudományos megértés feltételeire és összekapcsolódására vonatkozó vizsgálódásokat.²¹⁶

A megértésproblematika mellett a *Gazdaság és társadalom* módszertani fejezetében ugyancsak helyt kapó cselekvésemélet kidolgozását az motiválta, hogy szükség volt egy olyan általános fogalmi keretre, amelyben az individuumok tevékenysége a szubjektív szándékolt értelemnek megfelelő pozícióból taglalható. A Weber-féle cselekvésemélet *kiindulópontjai* pontosan megfelelték Schütz céljainak, ugyanakkor az utóbbi azon igyekezete, hogy minél alaposabban biztosítsa az individuális értelemnek megfelelő perspektíva fenntartását, csaknem minden ponton a weberi elmélet szubsztantív tartalmának felülvizsgálatához vezetett.

A cselekvésemélet központi eleme az emberi viselkedés különböző típusainak osztályozása. Az emberi viselkedés formáin belül Weber először megkülönbözteti a cselekvést, majd ez utóbbin belül elhatárolja a társadalmi cselekvéseket.

²¹³ Azt, hogy az efféle zökkenőmentes megértés a megértő és a megértendő tapasztalati környezetének és ismeretkészletének átfedését feltételezi, Weber nem tudatosította. Ehhez a belátáshoz Schütz jutott el elsőként (vö. Némedi 2005).

²¹⁴ Abel 1948.

²¹⁵ Erdélyi 1993.

²¹⁶ A téma kapcsán lásd bővebben: Habermas 1994.

„Cselekvésnek” nevezünk minden emberi viselkedést (mindegy, hogy külső vagy belső ténykedésről, valaminek az elmulasztásáról vagy eltűréséről van-e szó), ha és amennyiben a cselekvő, illetve a cselekvők valamilyen szubjektív *értelem* kapcsolnak vele össze. „Társadalmi” cselekvésnek viszont az olyan cselekvést nevezünk, amely a cselekvő vagy a cselekvők által szándékolt értelme szerint *mások* viselkedésére van vonatkoztatva, és menetében mások viselkedéséhez igazodik.²¹⁷

A viselkedés, a cselekvés és a társadalmi cselekvés fogalmi megkülönböztetése és a megértő szociológia alapelveinek ismertetése után Weber a társadalmi kapcsolat, a konvenció, a jog és további, a társadalmi működés egyre kiterjedtebb köreit átfogó és egyre pontosabban körvonalázódó intézményi struktúráinak ideáltipikus körülhatárolásán keresztül jut mind tovább a társadalmi világ ideáltípusokból való „felépítésében”,²¹⁸ mely végül a társadalomfejlődés különböző szakaszaira jellemző társadalmi alakzatok tablójává bővül a *Gazdaság és társadalom* lapjain. Némileg előreszaladva már itt érdemes megjegyezni: Alfred Schütz már rögtön a társadalmi kapcsolat fogalma előtt letér a Weber által követett útról, hogy az *Aufbauban* az értelem-intézményesülés állomásainak követése helyett az anonimitásfok növekedése által vezetve vázolja fel a „társadalmi világ” szerkezetét.

Mint ismeretes, módszertani alapelvei megfogalmazásához tár-sítva Weber felkínált egy – a *célracionális*, *értékracionális*, *tradicionális* és *indulati* (különösen emocionális) cselekvések ideáltípusait definiáló – négyelemű cselekvéstipológiát. E tipológia kialakításának pragmatikus – az empirikus kutatás sikerét célzó – motivációja leginkább a célracionális cselekvéssel kapcsolatos fejtegetéseknél mutatkozik meg világosan. A *célracionális* cselekvés²¹⁹ ideáltípusa, állítása szerint, a többi típussal szemben nagyobb heurisztikus értékével, a hipotézisek felállításánál jelentkező fokozott empirikus teljesítőképességével tűnik ki – ez azonban, mint hangsúlyozza, nem ad alapot semmiféle „racionalista” elfogultsággal való vádra, és nem értékelhető

²¹⁷ Weber 1987: 38. Kiemelés az eredetiben.

²¹⁸ Erdélyi 2003a.

²¹⁹ „Az olyan magatartást nevezük célracionálisnak, amely kizárólag arra irányul, hogy (*szubjektíve*) adekvátnak képzelt eszközökkel érjen el (*szubjektíve*) egyértelműen megragadott célokat.” (Weber 2003: 110)

a cselekvések általában vett (vagy akár gyakori) racionális mivolta melletti érvelésként. Pusztán arról van szó, hogy Weber szerint a legkülönbözőbb, időnként mégoly irracionális cselekvések legkiterjedtebb halmazának elemzésénél a legbiztosabb haszonnal a hipotetikus célracionális cselekvéstípussal való összehasonlítás kecsegtet. A célracionális cselekvéstípussal való összehasonlítás a hipotézis, de az esetek különösen nagy hányadában jó kiindulópontnak bizonyuló hipotézis. Weber szembeállít azzal a mély német eszmetörténeti gyökerekkel rendelkező elképzeléssel, mely szerint az individuális szabadság mindenkor magában hordozza az irracionális – vagyis a *kalkulálhatatlanság* – mozzanatát. Az ebben az értelemben vett irracionálisra nehezen találunk példát, a kiszámíthatatlanság ugyanis nem a döntésképes szabad individuum, hanem az őrülség ismertetőjegye – véli.²²⁰

A tágabb szociológiai köztudatban a hányattatott sorsú²²¹ cselekvéstipológiáról ismert weberi cselekvésemélet tulajdonképpeni tudománytörténeti jelentőségét az adja, hogy a behaviorista magyarázati stratégia alternatíváját felkínálva, az inger–válasz sémát a célok és eszközök (tervek és döntések) relációiban való, jóval kifinomultabb elemzéseket lehetővé tevő gondolkodással felváltva elősegítette, hogy az emberi tevékenység modellálása függetlenítse magát a naturalista objektivizmus kötelekeitől, és bőséges ismereti hozadékot ígérő ajánlatot tett a cselekvő – vagyis önálló döntési jogkörrel rendelkező emberi személy – perspektívájának középpontba állítására.²²²

Az egymást kiegészítő és kölcsönösen feltételező cselekvéseméleti és megértő szociológiai belátásokra alapozott programmal járó tudományos lehetőségek és ismeretelméleti problémák rendkívüli távlati a maguk teljességében sosem bontakoztak ki Weber előtt. Az általa

---

²²⁰ Weber 2012a.

²²¹ A Weber által az empirikus alkalmazhatóság pragmatikus motivációján túlhaladó mélyebb teoretikus megfontolások nélkül kialakított tipológiát a későbbiek során számos szerző próbálta meg az elméleti logika szempontjából megnyugtatóbb formába rendezni. A legismertebb kísérletek Wolfgang Schluchter és Jürgen Habermas nevéhez kötődnek. A(z egyébként kétségtelen heurisztikus értékű) tipológia csakugyan kellő alkalmat biztosít a pontosítási javaslatok kimunkálására, és jó érveket lehet felsorakoztatni a gyökeresebb felülbírálat szükségessége mellett is. Mindehhez lásd bővebben: Etzrodt 2004.

²²² A behaviorista/viselkedéstudományi és cselekvéseméleti megközelítések megkülönböztetéséhez lásd Jürgen Habermas megvilágító erejű elemzését: Habermas 1994: 83–111.

belátatlan horizont áttekintésére Alfred Schütz tett – talán mindmáig felülmúlhatlan – kísérletet a *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*ben.

3.3. Bergson és a korai kéziratok

3.3.1. A Bergson-hatás jelentősége

A társadalomtudományok módszertanának megalapozásával kapcsolatban felmerült eddigiekben tárgyalt kérdések megoldásának nyitjára Schütz akkor vélt rálelni, amikor megismerkedett a kor ünnepegt gondolkodója, Henri Bergson filozófiájával. Bergson elképzelései, különösképpen a tapasztalat szubjektív mivoltával kapcsolatos belátásai, döntően mély benyomást gyakoroltak rá, aminek gyümölcseként egy életében publikálatlan kéziratfolyamot hagyott az utókorra: az 1924 és 1928 között született szövegek összegyűjtve *Theorie der Lebensformen* címmel jelentek meg.²²³

A Bergson-időszakról szóló, soron következő ismertetés nem törekszik teljességre; fókuszában az életmű későbbi elemeinek egyes aspektusait megvilágító szempontok állnak – ezt mindenekelőtt a töredékes és tökéletlen formájában is igazán impresszív, ám rendkívül nehezen befogadható (és mint látni fogjuk: közölhető) életforma-elmélet kapcsán tartjuk fontosnak megjegyezni. Kétségtelen tény, hogy a Schütz-irodalom az eddigiek során némileg elhanyagolta a korai kéziratok elemzését. E mulasztás mögött véleményünk szerint elsősorban az áll, hogy az életforma-elmélettel, a nyelvvel és művészettel foglalkozó töredékekkel kapcsolatban sokan hallgatólagosan feltételezik, hogy ezek jelentősége a későbbi írások szempontjából csekély: még a husserli tanok ismerete nélkül papírra vetett fejtegetéseit Schütz érett korszakának műveiben látszólag nem vitte tovább, eredményeit nem alkalmazta, és abból, hogy a gondolatfolyam az életformadolgozat végére beálló elakadáson túllépni nem tudván megszakadt,

---

²²³ Első megjelenése: Schütz 1981. A bemutatásnál az összegyűjtött írások hatodik kötetében közölt angol nyelvű fordítást használtuk (LFMS).

az a következtetés adódik, hogy a zsákutcába vezető korai elmélet nem érdemel több figyelmet, mint amennyit a sikerületlen fiatalkori próbálkozások általában szoktak. Nem értünk egyet ezzel a megközelítéssel. E könyvben azért szentelünk viszonylag hosszabban figyelmet a Bergson-periódus termésének (még ha teljes bemutatására nem is nyílik mód), mert e korai, a husserli hatás belépése előtti fejtegetések kiváló alkalmat biztosítanak a sajátos schützi kérdésfelvetés mibenlétének tisztázására, valamint, amint ezt a későbbiekben megpróbáljuk bemutatni, prototipikus formában már tartalmazzák az érett – mi több, a kései – Schütz elméletének egyes elemeit, például a relevanciaelmélet vagy a zárt értelemtartományok elméletének csiráit.

Tartalmi szempontból Bergson Schützre gyakorolt hatását az alábbi öt pontban foglalhatjuk össze: 1) a tartam mint eredeti élményfolyam és a téridőbeli világ mint annak szimbolikus kifejeződése; 2) az emlékezet mint az élmények értelemteli rendezésének helye; 3) a test mint világban való létünk centruma és mint az én és a világ közti közvetítő eszköz; 4) a tudat szintekre való felbontása: tartam, emlékezet, test, és az *attention à la vie* különböző formái; 5) a folyamatban lévő, a lezajlott és a tervezett cselekvés megkülönböztetése.²²⁴ A Bergson-hatás emellett azért is lényeges elméleti komponens, mert ez tette lehetővé az osztrák közgazdaságtan és Weber elméletei valamint a Husserl fenomenológiája közötti kapcsolat létesítését. Az interpretatív orientációjú gazdaságtan elméleti közegében felmerülő interszubsztivitás- és értelemproblematika tisztázásához hozzájárulván a fiatal Schütz már a kezdetekkor megfontolta, hogy a barátja, Felix Kaufmann tanácsára olvasott Husserl elképzeléseihez kapcsolódva folytassa munkáját, ám ezt a lehetőséget elsőre elvetette, és csak egy későbbi, második alkalommal szegődött Husserl követőjévé²²⁵ – ehhez a fordulathoz azonban szükség volt arra, hogy Schütz Bergson idő-elemzéseinek avatott olvasójaként kapcsolódást találjon a szubsztív időtudat husserli vizsgálatának szemléletmódjához.²²⁶ A Bergson-hatás ugyanakkor távolról sem csak a husserli

²²⁴ Srubar 1988a: 55.

²²⁵ A kéziratok lapjain is található Husserl-hivatkozások (lásd pl. a *noézisz* és *noéma* fogalmainak felidézését, *LFMS*: 74), ám ezek nem minden esetben egyértelműen pozitívak. Lásd még Wagner 1983: 20.

²²⁶ CP5/01.

út irányába terelő benyomásként értelmezendő, hanem olyan alapvető jelentőségű és saját jogán figyelembe veendő intellektuális impulzusként, amely nem csak segítette a husserli tanok befogadását, de azok olvasatát is átszínezte,²²⁷ és amely bizonyos pontokon végig előnyt élvezett Husserl analóg megoldásaival szemben.

*

A korban a bécsi értelmiségiek körében igen népszerű francia filozófus műveivel Schütz barátja, Eric Voegelin javaslatára kezdett foglalkozni.²²⁸ Amint azt írásaiból valamint hagyatékából látjuk, Schütz Bergson avatott olvasójává vált: a szerző akkoriban hozzáférhető valamennyi művét jól ismerte.²²⁹ Bergson-értelmezésére jellemző egyfajta szelektivitás, ám ennek oka nem a hiányos vagy hibás olvasat volt – miként ezt a saját érdeklődési területei szempontjából kevésbé fontos, vagy akár Bergson műveinek egyes Schütz által alapkoncepciójukban explicite megkérdőjelezett fejezeteiből származó idézetek alátámasztják. Schütz jellemzően távol tartotta magát a bergsoni elmélet metafizikai aspektusaitól – így például a *Teremtő fejlődés*²³⁰ foglaltak nagy részétől –, és a vitalista elképzeléseket, a biológiai tárgyterületről leválasztva, a tudat kontextusára szűkítette. Ez a tendenciózus olvasat nem tekinthető hamisnak; inkább arról van szó, hogy Schütz nem a világot konstituáló ontológiai struktúrák feltérképezőjeként, hanem a hétköznapi emberi tapasztalat kiformalódásának leírásához nélkülözhetetlen eszközöket kínáló szerzőként olvasta Bergson – némiképp hasonlóan ahhoz, ahogyan később Husserl értelmezésénél is eljár.²³¹ Noha e fiatalkori kéziratokban Schütz kritikai észrevételeket is megfogalmazott Bergsonnal szemben, ezek jellemzően nem elmélete vitalista metafizikájának bírálatára vagy általában a bergsoni érvelésre vonatkoztak, hanem olyan területekre mutattak rá, melyeket Bergson elhanyagolt, és amelyek pótlásának igénye a schützi elmélet egyik legfontosabb ösztönzője volt – mindenekeelőtt

---

²²⁷ Masuda 2009.

²²⁸ Michailow – Sebald – Srubar 2007.

²²⁹ Lásd ehhez Masuda 2009, Srubar 1988a, Wagner 1983: 21.

²³⁰ Bergson 1987.

²³¹ Masuda 2009.

az emberi élet társas viszonyrendszerének aspektusairól van szó.²³² A bergsoni gondolatok elsősorban azzal lendítették előre Schütz munkáját, hogy lehetővé tették az emberi tapasztalat nem logikus vagy logika előtti fokainak megragadását, amire sem a neokantianizmus, sem a logikai pozitívizmus, sem Weber nem kínált lehetőséget.²³³

Schütz szövegeinek ismertetése előtt röviden ki kell térnünk magára a bergsoni elméletre. Alább a Schütz szempontjából fontos elemekre fókuszálva mutatjuk be azt a három művet, az *Idő és szabadságot*, az *Anyag és emlékezetet*, valamint a *Tartam és egyidejűséget*, melyek a legmélyrehatóbb benyomást gyakorolták rá.²³⁴

3.3.2. Bergson – Schütz olvasatában

Bergson első könyvében, a munkássága egészének értékelésénél kiemelt figyelmet érdemlő *Idő és szabadság*ban a szubjektív időtapasztalat eredendő adottságmódjára támaszkodva megkísérelte megtisztítani az időfogalmat attól a tehertől, amelyet az idő eredeti szubjektív tapasztalatát a tértapasztalat analógiájával elfedő természettudományos objektívizmus helyezett rá; és a naturalizmussal kéz a kézben járó determinizmus visszautasításával megkísérelte visszahelyezni jogaiba az élő, gondolkodó, és mindenekelőtt szabad individuumot. A korban előretörő kísérleti pszichológiával a humán tudományok területére is benyomuló²³⁵ naturalizmus Bergson olvasatában az emberi tapasztalásról hamis képet festett, köszönhetően annak, hogy az oly nehezen megragadható szubjektív időtapasztalat elemzésének feladatát felcserélte a homogén közegként elgondolt idő vizsgálatával, vagyis a tér reálisan felosztható és kvantifikálható jellegét az idő eredendően kvalitatív, oszthatatlan és számszerűsíthetetlen tapasztalásának területére átemelve hatályon kívül helyezte az emberi tapasztalás szubjektív mivoltának vizsgálatát. A „nem terjednek a terjedtségre, a minőségnek mennyiségre való jogtalan

²³² Lásd bővebben Wagner 1977: 195, Michailow – Sebald – Srubar 2007: 18–19.

²³³ Srubar 1988a: 53–54.

²³⁴ Bergson 1990, 1988, 1923.

²³⁵ Lásd ezzel kapcsolatban Martin Kusch – a fenomenológia története szempontjából is fontos adalékokkal szolgáló – informatív elemzését: Kusch 2000.

lefordítása”,²³⁶ mely „a tér gondolatának a tiszta eszmélet tartományába történt betolakodásából származott”,²³⁷ és az ennek technikai megvalósítását szolgáló számszerűsítés egy mesterséges kreálmány-világot tett a valódi világ helyébe, melyben az ember szolgáltatásra kárhoztatik.²³⁸ „Ha önök a valóságot matematikai konvencióval határozzák meg, akkor konvencionális valóságot kapnak. De valóságos valóság az, amit észrevesznek, vagy amit észre lehetne venni” – írta.²³⁹

Schütz számára éppen ez az utóbbi momentum volt fontos: a logikai transzformációkon még át nem esett és a konceptuális keretezés éles kontúrjai által még át nem vágott eredeti szubjektív adottságában megjelenő tapasztalatnak a „valóságos valóság” illékony természetéhez idomuló, kellően érzékeny megragadása volt az az alap, amelyre egy az ismeretkritika szellemiségét őrző, de annak a természettudományok igényeit szem előtt tartó fogalmi merevségét a hétköznapi tapasztalás- és gondolkodásmód hajlékony mivoltához igazító, az eredendő emberi tapasztalásmód társas dimenzióját is vizsgálat tárgyává tenni képes társadalomtudomány épülhetett. Bergson antideterminizmusa ugyancsak megfelelt a bécsi közgazdaságtan és Weber elképzeléseiből táplálkozó, középpontjában a szabad és döntésképes egyén képét őrző schützi koncepciónak,²⁴⁰ hasonlóan a tapasztalat eredeti gazdagságát megkurtító tudományos objektivizmussal való szembehelyezkedéshez. „A tudomány vajjon nem hat-e ránk úgy, mint a régi mágia?” – hangzott Bergson kérdése, melyet Schütz a *Tartam és egyidejűség* általa birtokolt példányának belső borítójára írt.²⁴¹

Mint később Husserl esetében, Schütz Bergsonnál is a szubjektív időtapasztalatról szóló elemzésekben találta meg a fonalat munkálatai továbbviteléhez. Bergson koncepciójának középpontjában a tartam

²³⁶ Bergson 1990: 53.

²³⁷ Bergson 1990: 111.

²³⁸ A fenomenológia irodalmában jártas olvasó számára talán nem is szükséges utalni arra, hogy e gondolatok mennyire hasonlóak a kései Husserl kritikájához, mellyel a természet Galilei általi matematizálásával kezdődő, és a későbbiekben egyre csak terebélyesedő naturalista objektivizmust illette (Husserl 1998).

²³⁹ Bergson 1923: 112.

²⁴⁰ Ennek legékezebb bizonyítéka a *Choosing Among Projects of Action* című tanulmány, melyben éppen az *Idő és szabadság* passzusait felidézve fogalmazza meg döntéseméletét (CAP; lásd még CSS, illetve a döntésemélet tárgyalását a *Választás, döntés, racionalitás* című alfejezetben).

²⁴¹ Masuda 2009.

(*durée*) fogalma áll, mely a reflexióelőttes szubjektív tapasztalat, a világ jelenében való jelenlét legközvetlenebb formáját jelöli. A tiszta tartam fogalma a szükségképpen a múltba való visszahajlás (reflexió) formái által mindig elvétett, éppen elillanó pillanatnyi jelenlétre utal:

[...] hihetetlen nehézséget tapasztalunk, mikor a tartamot eredeti tisztaságában akarjuk elképzelni; s ez minden bizonnyal onnan ered, hogy nem csupán mi tartunk; úgy látszik, a külső dolgok is tartanak, mint magunk, s az idő ebből a szempontból nézve éppen úgy fest, mint valami homogén közeg [...]

– és éppen ez a torz időszemlélet lép be „a mechanika formuláiba, a csillagász, sőt a fizikus számításaiba”.²⁴² A tiszta tartam, vagyis az időtapasztalat eredeti szubjektív formája a tudományos objektivációnak köszönhetően kiesett látókörünkől, ezért különös erőfeszítésekre van szükségünk, hogy megragadjuk.

Az igazi tartam kiterjeszkedett szimbóluma, a homogén tartam mögött egy figyelmes lélektan oly tartamot lát kibontakozni, melynek heterogén pillanatai átjárják egymást; az eszméleti állapotok számbeli sokszorosága mögött minőségbeli sokszoroságot; a határozott állapotú én mögött olyan ént, melyben az egymásután összeolvadást és szerveződést jelent. De leggyakrabban megelégszünk az elsővel, vagyis az énnel a homogén térbe vetett árnyékával.²⁴³

A tiszta tartam mibenlétét Bergson a dallam mintájára próbálja lefesteni:

A lehunyt szemmel hallgatott dallam, ha csakis reá gondolunk, egészen közel áll ahhoz, hogy azonosuljon ezzel az idővel, mely maga belső életünk folyékonyasága; de még túlságos sok minősége, túlságos sok meghatározottsága van, s előbb el kellene törölni a hangok különbségeit, aztán megsemmisíteni magának a hangnak sajátos jellemvonásait, nem tartani meg belőle mást, mint a megelőzőnek a következőbe menő folytatódását, a szakadatlan átmenetet, az oszthatóság nélkül való sokszoroságot, az elválasztódás nélkül való egymásutánat, hogy

²⁴² Bergson 1990: 115.

²⁴³ Bergson 1990: 128.

végül az alapvető időre találunk. Ilyen a közvetlenül észrevett tartam, melynek híján az időről fogalmunk sem volna.²⁴⁴

A tiszta tartam megragadásának nehézségeért nemcsak az okolható, hogy a rá vonatkozó elképzeléseket teljes egészükben egy objektíváló szemlélettől kell kölcsönöznünk, hanem az tény is, hogy a tiszta tartamról és a közvetlen tapasztalat eredeti formájáról alkotott fogalmaink maguk is idealizációk, ugyanis a tartam tisztaságát már a – reflexió minden formája által feltételezett – *emlékezet beszennyezi*²⁴⁵ – mint látni fogjuk, a bergsoni elmélet e sajátos eleme messzemenő következményekkel jár Schütz korai vizsgálódásainak szempontjából.

A tartam koncepciója az *Anyag és emlékezet* lapjain nyert további kifejtést, mely mű elsősorban a tapasztalat és a világ kapcsolatát taglaló képelmélettel, valamint az emlékezet beható vizsgálatával, és ezen keresztül a szubjektív perspektíva pontosabb megragadásával járult hozzá Schütz munkájához. Az emlékezet bergsoni elemzései elsősorban a tervszerű cselekvés és az azt övező értelmi-perspektivikus viszonyok,²⁴⁶ valamint az értelem – már a nyelv esetében is – tárgyiasító (szubjektív és interszjektív) megformálódásának tisztázásánál jelentettek segítséget, a képelmélet pragmatikus megközelítése pedig az életmű egészét átszövő relevanciatematika vonatkozásában kínált kiindulópontokat.²⁴⁷

A képelmélet a világról alkotott, tapasztalatunkban megjelenő benyomások és a világ tényleges mibenléte, vagyis a reprezentáció és a magábanvaló dolog közti szakadást kívánta áthidalni.

Az anyag, véleményünk szerint, „képek” aggregátuma. „Képek” alatt egy olyan bizonyos létezését értünk, mely több, mint amit az idealista reprezentációnak, de kevesebb, mint amit a realista dolognak nevez – egy a „dolog” és a „reprezentáció” között félúton elhelyezkedő létezését. A józan ész számára ugyanis a tárgy

---

²⁴⁴ Bergson 1990: 55–56. Érdemes felidézni, hogy a hangészlelés, illetve a hangokból összeálló dallam észlelése a fenomenológia előtörténetében is fontos szerepet játszó téma volt (lásd Spiegelberg 1960 I.).

²⁴⁵ Bergson 1988: 224.

²⁴⁶ Lásd elsősorban PSW.

²⁴⁷ RPR; Srubar 1988a.

önmagában létezik, másrésről a tárgyat önmagában képiként érzékeljük: kép, de önadott kép.²⁴⁸

Schütz szempontjából a képelmélet pragmatikus aspektusa hordozott jelentőséget: Bergson az észlelés és a tudás kialakulását nem a kontemplatív aktusokból, hanem a cselekvés igényéből eredeztette. Az anyag és az anyagi világ azon képek összessége, melyekkel az észlelő személy nem tudata, hanem teste közvetítésével kerül kapcsolatba.²⁴⁹ A tudat eszerint nem más, mint a virtuális cselekvés hordozója,²⁵⁰ az anyag nem a tudás, hanem a cselekvés szubsztátuma, az elme pedig ennek megfelelően nem a reprezentáció, hanem a cselekvés eszköze,²⁵¹ miként a test sem a reprezentációk forrása, hanem a cselekvés központja.²⁵² Pszichikus életünk alapvető szervezőelve a tudat cselekvésre irányultsága²⁵³ – a bergsoni elmélet pragmatizmusa Schütz egész életművében tovább visszhangzott, és bár pályája későbbi szakaszában a korai írásokhoz képest háttérbe szorult a test szerepére irányuló figyelem, és bár Husserl hatására némiképp visszakanyarodott a testtől a tudat irányába, megállapítható, hogy Schütz még Husserl „logocentrizmusával” szemben is végig fenntartotta a pragmatikus alapmotiváció elsőbbségét.²⁵⁴

Ember és világ viszonyát Bergson az *attention à la vie* fogalmával világitotta meg, mely Schütznél a relevanciaelmélettel²⁵⁵ és a zárt értelem-tartományok elméletével²⁵⁶ összefüggésben nyert különös jelentőséget. Bergson szerint szellemi életünket a személy és a világ viszonyának a közvetlen cselekvéstől vett távolság fokozatait leképző tagolódása jellemzi.²⁵⁷ Schütz követte Bergson a pragmatikus beállítottság elsődlegességének

²⁴⁸ Bergson 1988: 10. „Mint rámutattunk, a tiszta észlelés, mely a tudat legalacsonyabb foka – az emlékezetnélküli tudaté –, valójában az anyag része, annak megfelelően, ahogyan mi az anyagot értjük” (Bergson 1988: 222). Fontos megjegyezni, hogy ez az elképzelés némely hasonlóságot mutat az „egyetemes korrelációs apriori” tételezéséből kiinduló fenomenológia álláspontjával. (Ez utóbbihoz lásd Mezei 1997.)

²⁴⁹ Masuda 2009: 72.

²⁵⁰ Bergson 1988: 50.

²⁵¹ Bergson 1988: 50.

²⁵² Bergson 1988: 20.

²⁵³ Bergson 1988: 180.

²⁵⁴ Srubar 1988a.

²⁵⁵ RPR.

²⁵⁶ MR, SRS.

²⁵⁷ Bergson 1988: 14.

tételezésében, de tovább ment nála az életre irányuló figyelem különböző módozatainak feltérképezésében. A bergsoni elképzelés eredeti fiziológiai kereteitől a kognitív aspektus felé fordulva életművében több alkalommal is megkísérelte leírni a különböző tudati beállítódások elkülönülését: először a Bergson-időszak írásaiban töredékesen kifejtett életforma-elméletben, majd később a zárt értelemtartományok elméletében.²⁵⁸

Az *Anyag és emlékezet* lapjain számos olyan pontot találunk, ahol a schützi elmélet tulajdonképpen magjának, a relevanciaelméletnek egyes nyomait ismerhetjük fel. A schützi relevanciaelmélet egzisztenciális rögzítettsége megfeleltethető az észlelést és a tapasztalást végső soron vitális szükségleteinkhez kötő bergsoni elképzeléseknek. Schütz azonban Bergsonnál sokkal inkább felismerte a „jelentőség” kérdésének az emberi élet differenciált fokain keresztülhaladó, közvetett mivoltát. Hétköznapi relevanciáink többsége vitális szükségleteinkkel *távoli* összeköttetésben áll; cselekvésmotiváló impulzusaink sorába az érdeknek és az érdeklődésnek a végső egzisztenciális viszonytalazább kapcsolatban álló elemei ékelődnek. Mindazonáltal a relevanciák szelekciós mechanizmusait érintő fejtegetések egyértelműen Bergson hatását tükrözik. „Amit meg kell magyaráznod tehát nem az, hogy miként alakul ki az észlelet, hanem hogy miképp korlátolt, ugyanis az egész képének kellene lennie, de valójában annak képére redukálódik, ami téged érdekel” – írja Bergson,²⁵⁹ utat mutatva Schütz vizsgálódásai számára. Észlelésünket eredendően megrostálják a számunkra adódó jelentőség (relevancia) alakzatai, tapasztalatunk annak keretrendszeréhez igazodik.

A figyelem erőfeszítésében az elme egészében érintett, de az általa választott szintnek megfelelően egyszerűsíti vagy bonyolítja működését. Elménk irányulását általában a pillanatnyi észlelet határozza meg; de az észlelés elménk feszültségének és eszmélésünk szintjének megfelelően állít elő több vagy kevesebb képet.²⁶⁰

---

²⁵⁸ Vö. Wagner 1977; az utóbbihoz lásd jelen kötet *Zárt értelemtartományok* című alfejezetét.

²⁵⁹ Bergson 1988: 40, kiemelés az eredetiben.

²⁶⁰ Bergson 1988: 105–106.

Bergson, igen kiforrotlan módon ugyan, de már a relevanciarendszerek megszerveződésének szociális aspektusára is utal: „Amit közkeletűen ténynek neveznek nem a valóság amint az a közvetlen intuíció számára megjelenik, hanem a valós alkalmazkodása a gyakorlat érdekéhez és a társas élet követelményeihez.”²⁶¹

Schütz Bergson legnagyobb hiányosságaként azt róta fel, hogy a szubjektivitás szintjén megragadva viszonylag keveset kínált a szociális relációk megvilágításának tekintetében; kétségtelen ugyanakkor, hogy elmélete az interszubjektivitás-tematika perspektivikus viszonyainak tisztázása szempontjából is fontos hozzájárulást jelentett, aminek leginkább a Bergson-időszak utáni művekben találhatjuk nyomát.²⁶² *A Tartam és egyidejűség*, melyben Bergson az eredetileg Einstein elmélete által a korabeli intellektuális érdeklődés homlokterébe állított – bemutatásában végül pusztán látszólagosnak bizonyuló²⁶³ – időparadoxonok problematikájához kapcsolódva boncolgatta a különböző megfigyelői perspektívából adódó idő-észleletek közti eltérések kérdését, volt a francia filozófus Schütz által legtöbbet forgatott műve.²⁶⁴ Bergson eredetileg az einsteini elmélet által megjelenített eltérő sebességgel folyó többes számú időkkal, ezek nézőpontfüggő szinkronitásával, az időperspektívák átlapolódásaival és eltéréseivel foglalkozott; Schütz e fejtegetéseket két tartam – vagyis két szubjektum két különálló időfolyama – egyidejűségének (szimultaneitásának), vagyis két tudat egymáshoz kapcsolódásának leírásánál kamatoztatta.

Schütznek leginkább Bergson azon gondolatai váltak hasznára, melyek az eltérő időszemléletekkel rendelkező perspektívák viszonyának

²⁶¹ Bergson 1988 183.

²⁶² Lásd főképp PSW.

²⁶³ Bergson arra mutat rá, hogy az időelképzelésünket sújtó, az Einstein-féle elmélet nyomán megjelenő *látszólagos* paradoxonok által okozott zűrzavar arra vezethető vissza, hogy egyes olvasók egyenlőségelet tettek a valódi, megélt idő és az idő matematikai fikciója közé, mely utóbbi azonban nem aktualizálható tényleges megélt időként (lásd Bergson 1923: 80–81, 152–153). „Nemcsak hogy Einstein tételei nem látszottak többé ellentmondóknak, hanem megerősítését, sőt kezdődő bizonyítékát is adták az ember egyetlen és egyetlen Időbe vetett természetes hitének. Paradox külsejük egyszerűen félreértésből származott. Úgy látszik konfúzió állt elő, bizonyára nem Einsteinnál, sem a fizikusoknál, akik fizikailag használták módszerét, hanem egyeseknél, akik ezt a fizikát, úgy amint van, filozófiává emelték.” (Bergson 1923: 8)

²⁶⁴ Erről árulkodik, hogy Schütz saját Bergson-kötetei közül ezt látta el a legsűrűbben szelvényzetekkel (Masuda 2009).

vizsgálatával kiindulópontokat kínáltak az interszubjektív perspektíva-egyeztetés elemzéséhez. Bergson szerint

egyidejűnek nevezünk két külső áramlást akkor, ha ugyanazt a tartamot foglalják el, mert mind a ketten ugyanazon harmadik áramlásnak, a magunkénak tartamában vannak; ez a tartam csak a mienk, ha eszméletünkkel csak önmagunkat nézzük, de az övék is lesz, mihelyt eszméletünk a három áramlást egyetlen osztatlan aktusban öleli fel.²⁶⁵

Az egyetlen osztatlan aktusban való egyesülés motívuma visszatér majd Schütz interszubjektívitás-elméletében, csakúgy, mint az „együtt öregezés”²⁶⁶ (Schütznel: *das Phänomen des Zusammenaltens*, illetve *growing older together*)²⁶⁷ kifejezése az egymásra hangolódott tudatok összekapcsolódásának leírásánál.

A *Tartam és egyidejűség*ben Bergson pontosan úgy jár el, mint Schütz fog később életműve egészében: sosem mulasztja el azt a kérdést ismételtetni, hogy „Kinek a szempontjából?”, és állításainak referenciáját ezáltal folyamatosan újra- és újrabiztosítva próbálja meghaladni az időparadoxonok által felszínre hozott problémákat, melyek a Schütz által bírált, a cselekvő szubjektív perspektívájából kilépő cselekvés-elméletben vagy a hétköznapi értelem-hozzárendelések perspektívájától eloldódó társadalomtudományos megközelítésben is kísértenek. Bergson így ír:

Éppen mert kutatásának módja és jelzésben eljárásai biztosítják róla, hogy a világegyetem minden nézőpontból vett minden ábrázolása egyenértékű lesz, azért van abszolút joga (ami a régi fizika szerint alig lett volna), személyes nézőpontjához ragaszkodni s mindent a maga egyetlen koordináta-rendszerére vonatkoztatni. De akkor ennél a koordináta-rendszerrel általánosságban meg kell maradnia.²⁶⁸

---

²⁶⁵ Bergson 1923: 65.

²⁶⁶ Bergson 1923: 92.

²⁶⁷ Schütz 1932: 113/PSW: 103; a szóhasználat Schütz számos későbbi művében visszaköszön.

²⁶⁸ Bergson 1923: 98.

– mintha csak Schütz sorait olvasnánk:

A társadalomtudomány alapvető posztulátumának tehát a következőnek kell lennie: válaszd ki az érdeklődésedet képző problémának megfelelő adekvát sémát, tekintsd át annak korlátait és lehetőségeit, tedd fogalmait egymással kompatibilissé és konzisztenssé, és ha egyszer elfogadtad, ragaszkodj hozzá!²⁶⁹

Schütz tartalmi szempontból sok mindennel adósa Bergsonnak; hozzájárulásának legfontosabbikát a perspektivikus-referenciális adekvátság Schütz minden írását átható igényének táplálásában látjuk. A módszertani gondolkodóként értékelt Schütz e különös kitüntető jegye, makacs ragaszkodása a cselekvő szubjektum és a reá kívülről tekintő tudós megfigyelő perspektívájának reflektált elválasztásához, Bergson szubjektivitás-elemzéseiben nyerte el életre szóló ösztönzését.

3.3.3. Az életformák elmélete

A Bergson-periódus szövegei eredetileg egy – végül soha el nem készült – könyv fejezeteit alkották volna. A tervezett munka három nagy tartalmi egységébe illeszkedő alábbi írások alkotják a Bergson-inspirációról tanúszkodó, Schütz életében nem publikált szövegekből ránk maradt hagyatékot: az életformákkal és a velük összefüggő szimbolizációs viszonyokkal foglalkozó rész befejezetlen, de a kéziratok közül a leghosszabb (mintegy százhetven nyomtatott oldal terjedelmű), ez a *Lebensformen und Sinnstruktur* című írás, mely tartalmazza az értelem objektivációjával foglalkozó fejezet három elkészült szakaszát, melyek közül egy a nyelvvel, egy az irodalmi művészeti formák értelmi struktúráival, végül egy (az egyedüli befejezett szakaszként) a dráma és az opera értelemstruktúráival foglalkozik; valamint rendelkezésre áll a társadalomtudományok módszertanával foglalkozó nagy tartalmi egység részeként 1936-ban (vagyis az előbbi kéziratoknál jóval később) írni kezdett, *Das Problem der Personalität in der Sozialwelt* című rendkívül töredékes és vázlatos írás. E szövegekről elmondható, hogy szemben a megjelenésre előkészített későbbi írásokkal,

²⁶⁹ SWSA: 8.

Schütz nem tisztázta le és írta át őket több alkalommal, fogalmazás-módjuk – a világos és kimunkált szerkezet, illetve érvelésmód ellenére – a befejezetlenség nyomait viseli. A kéziratokat két motívum kapcsolja össze: elsőként az, hogy a Schütz által a „Te empirikus tudományként” elképzelt szociológia módszertanának és ismeretelméletének kidolgozását megkísérlő könyv fejezeteiként készültek, valamint Bergson hatása, mely leginkább az életformák és a szimbolizációs viszonyok vizsgálatánál mutatkozik meg egyértelműen. A szövegek bemutatásakor a korszak írásait összefoglaló *Theorie der Lebensformen* című Helmut R. Wagner által szerkesztett kötet struktúráját követjük.

*

A korszak írásait tartalmazó könyv a leghosszabbikkal, a *Lebensformen und Sinnstruktur* című szöveggel kezdődik.²⁷⁰ A dokumentum mindenekelőtt a schützi tudományos projekt eredeti kiindulópontjának értelmezése szempontjából bizonyul fontos adaléknak, ugyanis a kéziratban, különösképpen bevezetőjében, rálelhetünk olyan – mindenekelőtt Schütz elméletének az ismeretkritikai tradícióhoz való kapcsolódására rávilágító – motívumokra, melyek a későbbi írásokban nem vagy kevésbé nyilvánvalóan köszönnek vissza. Másodsorban pedig a végül befejezetlenül maradt, és az életmű későbbi szakaszában vissza nem térő életforma-elmélet érdemel különös figyelmet, a szubjektivitáskomponens helyi értékének kijelölése, valamint az ebben a szövegben felvázolt, a zárt értelemtartományok előképéül szolgáló korai szimbólumelmélet okán.

A szöveg a könyvtervezet tematikájának és a vizsgálódások tervezett menetének igen ambiciózus ismertetésével kezdődik. Schütz rögtön a legelső mondatban élesen fogalmaz: „A filozófia, mely az elmúlt fél évszázadban kialakult, képtelen volt bármit elérni a szellemtudományok számára.”²⁷¹ Ennek okát a következőkben látja. E filozófiára a kanti kiindulópont nyomta rá bélyegét, melyet egyrészt az általa követett látens matematikai-fizikai megközelítés, másrészt a gondolkodás tárgyának

---

²⁷⁰ A kettős cím a szerkesztő szerint az életformák és értelemstruktúrák közti viszonyra utal: az ego tudati szintek többrétegű hierarchiája; minden szint életforma, a magasabb szintek egyben értelemstruktúrák is (Wagner 1977: 189).

²⁷¹ *LFMS*: 24.

minimális számú kategóriára való visszavezetésének igénye szűkített be. Kant és követőinek tevékenysége – a neokantianizmus mellett Schütz ekkor még Husserl formális ontológiai analízisét is ide sorolja! – nyomán a tapasztalat teljességének megőrzését célzó szándék ellillant, az önadott tapasztalat evidenciája háttérbe szorított a formalizáló procedúrák és a módszertan tisztaságára vonatkozó megfontolások előtérbe kerülésével. Mindez megfelelt a matematizált természettudományok igényeinek, de a szellemtudományok megértést kereső és megérteni vágyó tárgyának, az embernek a megismeréséhez nem biztosított kielégítő kiindulópontot. A hiányosságot felismerő szellemtudományok előtt három alternatíva körvonalazódott: az empirikus-történeti anyaggyűjtést az elméletalkotással szemben előnyben részesítő tudományos program a módszertanilag tiszta, de éppen ezért a valóságot leegyszerűsítő, így a tapasztalat eredendően egységes önadottságát irreális szegmentumokra lecserélő elméleti rendszerek építése valamint az „apriorisztikus” értékeléseken és etikai–politikai posztulátumokon alapuló metafizikák csábító szirénhangjainak követése. Mindhárom megközelítés vétkes a gondolkodás szférájának az élet egészéről való leválasztása bűnében – a probléma fennállását el nem ismerő, a Bécsi Kör által képviselt logikai pozitivizmussal egyetemben. Schütz öt olyan kezdeményezést sorol fel, melyek kísérletet tettek az élet és a gondolkodás közti szakadék áthidalására: megemlíti Ernst Cassirernek a természet nem matematikai ismeretével kapcsolatos, Goethére támaszkodó vizsgálódásait; az élet-filozófia Georg Simmel által képviselt változatát; valamint három olyan koncepciót, melyek végül jelentősen befolyásolták saját elképzeléseit: Henri Bergson elméletét a tartamról; Max Schelernek a Te fogalmát középpontba állító interszubsztívitás-koncepcióját, valamint a társadalomtudomány módszertani különállását különösen szuggesztíven megjelenítő Max Weber elméletét – aki Schütz véleménye szerint kimondatlanul ugyan, de a Te problémáját állította vizsgálódásai középpontjába.²⁷² Ezen a ponton érdemes hosszabban idéznünk egy későbbi

---

²⁷² LFMS: 25. Már ekkor szembeűnő, hogy Schütz egy olyan interszubsztívitás-problematika jelenlétét véli felfedezni Webernél, amely a Schütz által körvonalazott formában és mélységben Weber munkáiban aligha jelent meg (Havrancsik 2017a).

szöveghelyről, ahol még inkább kirajzolódik Schütz e sajátos Weber-olvasata, és annak saját vállalkozásával való összefüggése.

E tanulmány célja a megértő szociológia módszereinek vizsgálata. Max Weber tette e szociológiát tudománnyá. Oly biztos volt céljában és módszerében, mint kevesen mások. Éppen ezért nem tartotta szükségesnek, hogy sokat szóljon tudományos kezdeményezése előfeltételeiről. Annál tisztábban beszél a vizsgálódásaiból leszűrt módszerről. Tartózkodott a társadalom fogalmának megalkotásától és a társadalmi viszonyok „mint olyanok” hiposztázálásától. Csak a Te, a kortárs volt neki adott, valamint az, hogy ez a Te értelemteliként érthető önmaga és az őt megkérdő személy számára. A Te tehát Weber megfontolásainak középpontjában áll. A Te-t és értelmét tudományosan, azaz fogalmilag szándékozik megragadni. A Te mindamellett különbözik a tapasztalat minden más tárgyától, amennyiben megérthető, ezért megragadása különös módszert igényel. E módszer pontos megfogalmazása e tanulmány központi részének célja. A Te fogalmi megragadásával előfeltételezzük ugyanakkor a megérthetőséget, de nem tisztázzuk. Értelemkontextusokat fedezünk fel. Ám ameddig a szociológia körében maradunk, nem tudhatunk többet az „értelemről”, mint létezéséről, formáiról és felismeréséről.

E tanulmány annak megállapításával kezdődik, hogy a „Te” és az „értelem” nem elsődlegesen tárgyai, hanem tartalmi a tapasztalatnak. Ennél fogva szándékosan a tartam és az értelem tapasztalatának „tudományelöttes” vizsgálódását helyezi e tartalmak tapasztalattárgyként való tudományos-fogalmi vizsgálata elé.²⁷³

A természettudományos gondolkodásmód hatókörének a társadalomtudományok határai mögé való visszaszorítása, a tartam és a Te, vagyis a szubjektív tapasztalati formák és az eredendő interszubsztivitás-élmény tematizálása, valamint a hétköznapi élettapasztalat előtérbe helyezése Schütznel Scheler és Weber megközelítésének összekapcsolódásából adódott. Ezen elméletkezdemények fonalát követve kísérli meg Schütz elérni célját, melyet a társadalomtudományoknak

---

²⁷³ LFMS: 48–49.

a Te-tapasztalatban való megalapozásában jelöl meg.²⁷⁴ Már e bevezetőből látszik, hogy Schütz tudatában van a feladat nehézségeinek, melyeket a tárgy és az azt vizsgáló eszköz össze nem illése okoz: mindennapi megértésünk, melyre gondolkodásunkban hagyatkozunk, eleve olyan komplex értelmi transzformációkat hajt végre az eredeti tapasztalati anyagon, amelyek elemzése megkívánja, hogy hétköznapi gondolkodásunk módunk mankójától elszakadjunk;²⁷⁵ különös nehézséget jelent, hogy a tapasztalat eredeti forrásának kutatása során a „nyelven keresztül a nyelv mögé”²⁷⁶ kell hatolnunk, és így a reflektálatlan tapasztalat eredeti formáját egy attól idegen, messzemenően reflexív szintre kell transzformálnunk,²⁷⁷ valamint hogy az én és a Te tapasztalata eleve a fogalmilag megragadhatatlan mélységekhez tartozik. A kimondhatatlant kell kimondani – Schütz már vizsgálódásai legelején látja ennek paradox mivoltát.²⁷⁸

A részletesen végiggondolt koncepciójú, ám végül végigvihetetlennek bizonyuló kutatástól Schütz elsősorban az alábbi eredményeket várta: annak igazolását, hogy a Te tapasztalata a tudat alapvető, más megelőző tényezőkre visszavezethetetlen adottsága;²⁷⁹ az élet és a gondolkodás viszonyának tisztázását; az eredeti érzetadatok kifejlett gondolkodási alakzatokká transzformálódásának részletező áttekintését; a nyelvhasználat interszjektív vonatkozásainak feltárását; valamint a Scheler értelmében vett „megalapozás” elméletét, és

²⁷⁴ LFMS: 40. Helmut R. Wagner szerint a Te fogalmát Schütz bizonyára a korabeli bécsi értelmiség körében nagy népszerűségnek örvendő Martin Bubertől vette át (Wagner 1977). (A későbbiekben, az interszjektivitással foglalkozó fejezetben még röviden visszatérünk a Buber-hatásra.)

²⁷⁵ A fenomenológia mint módszer a későbbiekben pontosan ezt a célt fogja betölteni.

²⁷⁶ LFMS: 27.

²⁷⁷ LFMS: 33.

²⁷⁸ Mindez érdekes összevetésre kínál alkalmat a korai Wittgenstein sokszor idézett elképzelésével: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” (Wittgenstein 1989: 90). Schütz szerint éppen arról kell csak igazán beszélni, amiről lehetetlennek tűnik – enélkül ugyanis a tudomány nemcsak idioszinkratikus képzeteket, hanem a tapasztalat legerendőbb forrását veszíti el.

²⁷⁹ Az idegentapasztalatot az *ego* tudatában megalapozni próbáló Husserlrel (lásd főként Husserl 2000) szemben Schütz Max Schelert követte, aki úgy gondolta, hogy az idegentapasztalat tovább nem bontható, az egyéni *egóra* nem visszavezethető adottság. Schütz eredetileg természetesen nem a csak később megismert husserli koncepcióval szemben, hanem Wilhelm Dilthey – egyébiránt ugyancsak analógiás következtetésre épülő – elképzelésével szemben választotta Scheler koncepcióját (Srubar 1988a: 289).

mindezek által a megértő szociológia módszertanának és alapfogalmainak lefektetését. Schütz eljárásának alapja az eredendően homogén és oszthatatlan tapasztalati tényekből a kutatás intellektuális igényeinek megfelelően leválasztott – az írásban később életformáknak nevezett – ideáltipikus adottságmódozatok és az ezek közti viszonyok kapcsolatának áttekintése volt.

A bevezetőben megfogalmazottak szerint a vizsgálódás legfőbb kiindulópontja Bergson filozófiája, melyet Schütz azért méltat, mert az intuíció és ösztön által elérhető tartam birodalmát elválasztotta a tárgyak, cselekvések, valamint a társadalmi lét tér–idő birodalmától. A két szféra közti közvetítés szerepét az „életre irányuló figyelem” (*attention à la vie*) különböző fokai töltik be. A két pólus elválasztása – melyet egyértelműen a test/lélek, szellem/anyag, finalizmus/vitalizmus, okság/teleológia, akaratszabadság/determinizmus régi dichotómiáinak meghaladásaként értékelt – Schütz szerint a tudat ideáltipikus szintekre való elkülönítésének megelőlegezése, és a szintek közti közvetítést megvalósító szimbolizációs folyamatok meglétére is talált egy igen távoli előképet Bergsonnál.²⁸⁰ Elmarasztalta ugyanakkor Bergson azt kifogásolván, hogy a régi dualizmusok helyébe újat állított, fel nem ismerve, hogy egy a két szféra közt *közbenső* szinteket megragadó pluralizmus tovább vezetett volna a magyarázatban; bírálta emellett vitalista metafizikája, túlzó pragmatizmusa miatt, és azért is, mert a társadalmi világot adottnak, vagyis külön magyarázatra és vizsgálódásra nem szorulónak tekintette, és a cselekvés szerepét szerinte túlértékelő szerzőn az ösztönök, értékek, és a Te figyelembevételének hiányát is számon kérte.

Bergson után Schütz Kant hatásának taglalására tér át, a „megalapozás” kérdését firtatva. E szövegrész különösen fontos, ugyanis a megalapozás kérdésre az apriori problematikájával és a gyakorlati ész elsőbbségével válaszoló, és a metafizikát egy intellektualizált ismeretelméletben feloldani kívánó Kant bírálatánál az életmű későbbi részeiben hasonló formában elő nem forduló módon nyilvánul meg. Nemcsak – a diákéveiben neokantiánus befolyás alatt álló²⁸¹ – Schütz Kanttal és követőivel való szembefordulására, de arra is rámutat, hogy a schützi

²⁸⁰ Bergson valójában másként gondolkodott a szimbolizáció szerepéről, lásd Masuda 2009: 81.

²⁸¹ Wagner in *LFMS*: 28.

probléma kérdésfelvetésében az ismeretkritika kanti hagyományában gyökerezik.²⁸²

A tapasztalat eredetileg észlelt homogén áramlását Kant kategóriák alá, transzcendentális sematizmusba rendezi, és ezzel leegyszerűsíti a tapasztalat komplexitását. A tapasztalat ehhez hasonló leegyszerűsítését – és így reflexív megrövidítését – jelenti már az önmagában vett nyelvhasználat is, amely ténynek Schütz szerint különös figyelemre kell készítenie a nyelvvel foglalkozó logikusokat. A nyelv tudniillik – véli Schelerrel egyetemben – a személy legbensőbb szubjektív magjához közeli területeket nem tudja megközelíteni, így a tartam, a test–tudat és a Te tapasztalata kívül reked a fogalmi megragadhatóság körén, emellett figyelmen kívül hagyja a nyelvi szintet megelőző kommunikációs formákat (testtartás, hangszín stb.). Hogy megfelelje az átjárót a tapasztalat reflexióelöttes megnyilvánulása és a közösségi használat szintjére transzponált értelmi viszonyok közt, Schütz Kant érzékiségénél és értelménél, illetve Bergson tartam és ész közötti különbségtételénél részletesebb séma felállítását irányozza elő, és nekilát a két szélső pólus közötti „szimbólum-szférák” (az életformák) vizsgálatának.

Az életformákat Schütz a szubjektív/világ-kapcsolódás különböző fajtáinak megfelelő tudati beállítottságok ideáltipikus módszer szerint – ez esetben a szférák elkülönítésének során a tudományos elemzés szempontját a tárgy partikuláris adottságmódjával szemben előnyben részesítő fogalomalkotás szerint – lehatárolt szféráiként vezeti be. Mivel a világ eredeti sokaságként való észlelete egy egységes és homogén tapasztalatban összegződik, ezért a tudati szintek, életformák elkülönítése mindenkor magán hordozza a tudományos fogalomalkotás esetlegességét, ennek megfelelően az életformák pontos körülhatárolásánál, jobb megoldás híján, joggal támaszkodhatunk a tudományos elemzés elvárásaira a határok meghúzásánál.²⁸³ Az életformák sora jól jellemezhető a szélső elemei közötti polaritás megjelenítésével:²⁸⁴

²⁸² Helyesen mutat rá erre Zygmunt Bauman (1978), elméletörténeti baklövésekkel egyébiránt jócskán átszótt munkájában.

²⁸³ Amint azt Helmut R. Wagner (1983) aláhúzza, az ideáltipikus módszer már önmagában ellentétben áll a tapasztalati evidencia megragadásának igényével.

²⁸⁴ *LFMS*: 59.

Az én a tiszta tartamban	Fogalmi, logikai én
Tiszta tartam	Az idő és tér tiszta világa
Tiszta minőségi tapasztalatok	Számszerűsítés
Kontinuum, végtelen folyam	Szakasz, folyamatos formálódás
Osztatlan sokaság	Osztható homogenitás
Szabadság	Szükségszerűség
Kép	Fogalom
A szimbólum születése előtt önmagában értelemről független	Értelemrendszerek bonyolult felépítése és az értelemrendszerek feloldódása a tiszta logikában
Elvi értékfüggetlenség	Teljes értékorientáltság
Magányos	Eredendően társas
A világ mint tapasztalat	A világ mint forma (reprezentáció)

A duális séma – Kant és Bergson példájához hasonlóan – szerzőnk szerint önmagában nem kielégítő, mivel túlzottan leegyszerűsíti a tapasztalati sokféleség értelmi redukciójának dimenzionális heterogenitását, és – ami saját igényével szemben áll – nem jelöli meg azt a pontot, ahol belép a Te. A világ totalitása mindegyik életforma számára adott, de ez a totalitás más-más transzformáción esik át az egyes életformákban. A tapasztalat behatolása a tudat szintjeire a Schütz által szimbolizációnak nevezett átalakulási folyamat során valósul meg, melyben a szimbólum evidenciává alakított tapasztalatot jelent.

A mélyebb életformák tapasztalatai a magasabban állókéba számtalan szimbolizációs folyamaton keresztülhaladva lépnek be; így most- és így-létük már nem érinti a tudat magasabb síkjait. Csak ez utóbbiakon keresztül színezik az életet vagy az én végső állapotát. Megfordítva, a magasabb életformák szimbólumrendszerei nem érinthetik a létezését – vagyis a mélyebb tapasztalatokat; nem tehetnek mást, mint állíthatják létezésüket.²⁸⁵

²⁸⁵ LFMS: 31.

A könyvtervezet kétségtelenül ambiciózus bevezetését olvasva számos észrevételt tehetünk. Ami kirajzolódik: egy Schütz későbbi tevékenységére kétségkívül hasonlító, sőt a vizsgálódás kiindulópontjának tekintetében azzal lényegében azonos cél, mely mindazonáltal még a későbbi munkákkal összehasonlítva is csak nagyon távolról érintkezik a tulajdonképpeni társadalomtudományokéval. Világosan látszik, hogy Schütz nem szociológiát ír, hanem olyan filozófiát, amelyet a szociológia és más társadalomtudományok – *a szükséges közbenső munkálatok, mi több, transzformációk után* – egyszer majd hasznosíthatnak, és amelyre jól illik a protoszociológia kifejezés.²⁸⁶ Egy további, már ekkor megnyilvánuló, a kéziratok egészen végigvonuló feltűnő jellegzetesség: Schütz elemzése az interszubjektivitás, vagyis a szubjektum–szubjektum kapcsolat irányába tapogatóznak, ám az interszubjektivitás magyarázata *cél*, és nem eszköz, amennyiben a kiindulópont minden esetben egy konzekvensen fenntartott szubjektív perspektíva, és nem az interszubjektivitás előzetesen adott ténye.²⁸⁷ Ez az interszubjektivitás-konceptió – a szó eredeti értelmének megfelelően, ám a későbbi szociológiai megközelítésektől és bevett elméleti igényektől élesen eltérő módon – nem társadalmi, csupán társas. A korai, már mélyen Husserl által befolyásolt – de Husserlnek a Schütz előtt csak később ismertté váló kifejlett interszubjektivitás- és életvilág-konceptióitól még nem érintett – könyv, a *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* előtt Schütz csak igen érintőlegesen utalt a (nem csak a szocietális, de már a társas értelemben vett) társadalmi világra; a társadalmi világ/életvilág koncepciója mint a megértés megkerülhetetlen háttérfeltétele ekkor még nem játszott számottevő szerepet. Az interszubjektivitás (vagy transzszubjektivitás, ahogy ekkoriban Schütz gyakorta nevezi)²⁸⁸ e korszakban még kettő – és nem több – tudat egymásra hangolódását jelenti.

*

²⁸⁶ E fogalom Schütz munkásságára vonatkozó alkalmazása Thomas Luckmanntól ered (Luckmann 1979).

²⁸⁷ Bár Schütz az interszubjektivitás tényét más tényezőre visszavezethetetlen ontológiai adottságként értékelte, *módszertani* okokból kiindulópontja a szubjektivitás kellett hogy legyen.

²⁸⁸ Wagner 1977: 192.

A könyvtervezet *Az életformák elmélete és a szimbólumfogalom* című első része Helmut R. Wagner szerint három célt volt hivatott elérni: az életformák és a szimbolizáció ideáltipikus fogalmiságának kidolgozását, a hat életforma ismertetését, valamint a szimbolizáció és az értelem kérdéseinek tisztázását. Végül csak a könyv e kezdeti nagy fejezete készült el többé-kevésbé befejezettnek tekinthető formában, ám ez is félbeszakadt az ötödik életforma ismertetése előtt.²⁸⁹

A szöveg a bergsoni képelmélet felidézésével, majd a tiszta tartam tapasztalata és a hétköznapi élettapasztalat jellemző karaktere közti eltérés érzékeltetésével kezdődik, melyre a tapasztalat eredeti formájával szemben a tér és idő objektivált elképzelése szerint megszervezett gondolkodás elsőbbsége jellemző.

A külvilághoz való alkalmazkodásunk és a gondolkodás szokásainak elsajátítása arra kényszerített minket, hogy a tartam tapasztalatát a térével és az időével helyettesítsük, és belebonyolódjunk a reflexióba és gondolkodásba. Tapasztalatunk majd' mindig a tapasztalatra irányuló reflexióval párosul. Gondolkodásunkkal szabályozzuk önmagunkat; gyakran képtelenek vagyunk a képeket látni fogalmaink miatt.²⁹⁰

A teret és az időt gondolkodásunk puszta formáiként értékelő Kanttal szemben mutat rá Schütz, hogy hétköznapi tér- és időészlelésünk, mely alapul szolgál megszokott gondolkodásunk egészének, eredendően társasan kondicionált, interszjektív felhasználási céllal objektivált fogalomhasználat által, és a Te-tapasztalatban megalapozott. A feladat a kanti „apriorizálás” során veszendőbe menő eredeti szubjektív tapasztalati forma helyreállítása, valamint a Te-tapasztalat eredendő formájának megvilágítása, annak érdekében, hogy a társadalomtudományok a Te-tapasztalatból kibontva nyerjenek új megalapozást.²⁹¹

A Te tapasztalata messze megelőzi a fogalmi felfogást. Az előbbi köti az utóbbit, és teszi lehetővé neki való ellenállásával. Fel fogjuk tenni a kérdést, hogy milyen módszert kellene követnie a tudománynak, hogy a Te alapvető irracionális

---

²⁸⁹ Wagner in *LFMS*: 35.

²⁹⁰ *LFMS*: 38.

²⁹¹ *LFMS*: 40.

tapasztalatát saját specifikus szférájából kiemelve, és a tudomány racionális birodalmába áthelyezve, a „szimbólumok” köréről nem megfélelkezve ismerje meg a nyelviileg meghatározott fogalmak tapasztalatát.²⁹²

Schütz a következő életformákat különbözteti meg: tiszta tartam, emlékezettel rendelkező tartam (vagy én), cselekvő én, a Te-hez kapcsolódó én, a beszélő én, valamint a gondolkodó én. Az életformákat a köztük lévő kapcsolatok bemutatásával egybeszöve írja le; magunk is ezt a módszert követjük. Ez talán ellentmond az életformák mind pontosabb leírását célzó igénynek, de előnyösnek mutatkozik a koncepció tényleges kidolgozottságának megvilágításánál – már csak azért is, mert az életformák kérdésével Schütz több kéziratban, szétszórva, és nem igazán kimerítő formában foglalkozik.²⁹³

A tényleges kiindulópont szerzőnk számára – Bergsonhoz hasonlóan – nem a tiszta tartam, hanem a már emlékezettel felruházott tartam, vagyis a sorrendben második életforma. Mint megállapítja, a tartamról a maga tiszta formájában nem sok mondható,²⁹⁴ azon túl, hogy ez hordozza énünk eredendő egységének észleletét. Ahhoz ugyanis, hogy a tapasztalatot a maga telített formájában birtokolhassam, akár azért, hogy tapasztalati folyamat egymásra következő, egymással összehasonlítható, egymástól elhatárolható eseményekből álló történetként vehessem szemügyre, akár azért, hogy egy magasabb életforma szintjére lépve nyelvi kommunikáció tárgyává tegyem, már szükségem van az emlékezet teljesítményére. A tiszta, még az emlékezet által sem érintett tartamra Schütznek elmélettechnikai okokból volt szüksége; tudta, hogy itt pusztán idealizációról van szó, mégis a tiszta tartam eszméjét választotta elmélete alapjául, azonban ez a döntés inkább járt terhes következményekkel, mint előnyökkel.²⁹⁵ Ekkor azonban még nem álltak Schütz rendelkezésére a fenomenológia eszközei, melyekkel a tiszta tartam elképzelésében foglalt apóriákat elkerülve léphetett volna tovább az alkalmazott tudatelemzés útján.

---

²⁹² LFMS: 40.

²⁹³ Vö. Barber 2004.

²⁹⁴ LFMS: 60.

²⁹⁵ Helmut R. Wagner (1977, 1983) szerint e döntésnek komoly része volt a projekt zátonyra futásában.

A már emlékezettel felruházott, énünk minden korábbi pillanatát folyamatosan megőrző, emlékeinket pillanatnyi helyzetünknek megfelelően folyamatosan aktualizáló tartamunk és a külvilág közt a tartamunk minden pillanatához hozzárendelődő korporeális érzékelésünk révén testünk közvetít, mely cselekvő énünk eszköze és hordozója – ennek felel meg a cselekvő én életformája.²⁹⁶ Ekkor még mindig az egologikus elemzés fokán állunk: az értelem egyre magasabb szinten objektivált alakzatainak a szubjektivitás elemi észleleti szintjéből való eredeztetése alapkérdésének tisztázásához csak az elemi interszubjektivitás szintjén, a Te-vel kapcsolatba lépő én életformájánál kerülünk majd közelebb.

Az értelem szubjektív és interszubjektív kialakulásának módzataira irányuló kérdés a kor német nyelvű humán tudományából ismert értelemproblematika sajátos variánsa: sajátossága a közvetettség mozzanatának bergsoni, majd fenomenológiai hatálytalanításában áll. A Droysentől eredő, Diltheyon és Rickerten keresztül Max Weberig, majd később többek közt Mannheim Károlyig tartó leszármazási sorban az értelem problematikája eredendően hermeneutikai tálalásban került terítékre: eszerint az értelem a világeszlelés meghatározott nézőponthoz kötöttségéből eredő partikularitásának jegyét minden esetben magán viselő tapasztalatforma. A hermeneutikai megközelítés a tapasztalat és az értelem világhoz való viszonyának *közvetettségére* helyezte a hangsúlyt, és a közvetlen hozzáférés lehetőségét a megismerés történeti, kulturális és egyéb (az értelem fokára transzponált tapasztalat számára egyszerre behatároló és konstitutív) kontingenciákra hivatkozva utasította el. Schütznél ezzel szemben, már a fenomenológiai hatás belépése előtt is, a „megértő” megközelítés olyan változatára lelünk, amely a tapasztalat eredeti érzéki forrására, valamint ennek kulturális, történelmi, társadalmi-strukturális és más kontingenciáktól független *közvetlen* formájához kívánta visszavezetni a társadalomtudományt. Elméletének markáns módszertani oldala mellett annak filozófiai antropológiai aspektusa is e cél elérését szolgálta.²⁹⁷ E ponton Schütznél

²⁹⁶ LFMS: 47.

²⁹⁷ Schütz elméletének filozófiai antropológiai dimenziójához lásd mindenképp: Srubar 1988a. E vonatkozásban a *Relevancia*-kéziratokból összeállított kötet (RPR) utolsó részei különösen informatívak.

az osztrák filozófiai és gazdaságtani hagyomány hatása találkozik a bergsoni és scheleri életfilozófiai-filozófiai antropológiai benyomásokkal,²⁹⁸ valamint – az ugyancsak az osztrák filozófiai hagyományból táplálkozó – Husserl antihistorizmusával. Schütz alternatív megértés-konceptióját – mely végül ráadásul egy a dualista német tradíciótól idegen monizmusban talált nyugvópontra²⁹⁹ – jól jellemzi az alábbi, a nyelv értelemszerkezetéről szóló kéziratból származó idézet:

Bármely spirituális kontextusra, vagy a társas emberre irányuló megfontolás két teljesen különböző nézőpontból fogalmazható meg. Legtöbbször fogalmi vizsgálatot végzünk, módszertani rendet állítunk fel a felmerülő tárgyak közt és rendszerbe rendezzük őket. Ez empirikus kijelentések sorának megfogalmazásához vezet. Ezeknek az egy bizonyos tárgyra vonatkozó megállapításoknak az összege alkotja egy adott tudomány testét. Ezt az eljárást, melyet a természettudományok területén az egyetlen megfelelőnek tekintenek, az utóbbi időkhöz az úgynevezett szellemtudományok is tiszteletben tartották. De egy ezzel teljesen ellentétes módszer lehetővé teszi, hogy jelenségek egy sora a megértés kontextusába kerüljön, és mégis fenntartsa a tudomány igazolható igényét. Ez egy olyan megközelítés, mely a világot nem fogalomként vagy ideaként, pusztán a tapasztalat segítségével szisztematikusan rendezve ragadja meg. Inkább megérthetőként és egésként az életfolyamba integrálként fogadja el a tapasztalatot önmagát, melyet az előbbi kormányzó törvények irányítanak. E filozófia a legigazabb értelemben transzcendens. Természetesen nem állítja,

²⁹⁸ A filozófiai antropológiai érdeklődéséhez és céljaihoz Schütz az Egyesült Államokban további jó adalékokat talált – a Bergson felől elsősorban William James hatásának áttételén keresztül ugyancsak tájékozott – George Herbert Mead munkáiban. (Mead és Bergson szellemi kapcsolatára mutat rá a *reaktív én és felépített én* William Jamestől származó koncepciójának Mead általi kifejtése, mely egyszerre tanúskodik Bergson hatásáról és távolodik el elképzelésének egyes elemeitől; lásd Mead 1973.)

²⁹⁹ Nem egy Schütz-exegéta számára jelentett nehézséget annak megemléstése, hogy Schütz – a „megértő” társadalomtudományos mozgalmakon belül jóformán példa nélküli módon – eltávolodott a természet- és humán tudományok elválasztását szorgalmazó német módszertani dualizmus álláspontjából, melynek helyét egyfajta (részben barátja, Felix Kaufmann módszertani írásai által inspirált) fenomenológiai monizmus vette át, amely a tudományok egységét a tapasztalat egységében kívánta megalapozni. Az értelmezési zavart rendszerint az okozza, hogy Schütz nézetei mögött a monizmus megszokott, naturalista formájával való kacérokodást vélik felfedezni – mellyel természetesen a fenomenológiai monizmus nem vádolható, és amely számos ponton ütközik a monizmus pozitivista és logikai pozitivista formáival (vö. Havrancsik 2016).

hogy minden tapasztalaton túli állítást posztulál; mégis, a tapasztalaton a metafizikai elemeknek a tapasztalat szférájában való intuitív befoglalásával szándékosan túlmegy. Mindazonáltal e megközelítés nem érvényes a „megismerés minden tárgyára”, csak azokra a jelenségekre, amelyek megtapasztalhatók és így megérthetők.³⁰⁰

Már e szövegben megjelenik az értelemproblematika schützi vizsgálatára jellemző jelentős felismerés: az értelem, vagyis a tapasztalatok (szubjektív, interszjektív, vagy objektívált) interpretációjának kérdése *szelekciós kérdés*:³⁰¹ a tapasztalat eredeti formáját közvetítő érzetadatok már az egyéni tudat szintjén elszenvednek egy, főképp az emlékezet és a „jelentőség” tényezői által kormányzott, reduktív osztályozó átalakítást. A tapasztalatok szubjektív, de részben a tágabb társadalmi viszonyrendszer által befolyásolt aktualizálódásának, a pillanatnyi jelentőség szempontjából releváns emlékképek felidézésének, majd később a különböző célok, eszközök, cselekvési tervek ennek megfelelő szelekciójának vizsgálatából bontakozik ki a relevancia elmélete.³⁰²

A schützi elmélet egy másik, szintén az életmű későbbi periódusában jelentőséget nyerő fejezete, a zárt értelemtartományok elmélete³⁰³ ugyancsak az értelemproblematika e korai taglalásához, egészen pontosan a tapasztalat életformák szintjei közti transzponálását leíró szimbólumelmülethez vezethető vissza.

A különböző típusú értelemformációk szimbolizációk révén történő transzformációinak vizsgálata után Schütz visszatér az egyes életformák bővebb kifejtésének tervéhez, melyet végül nem koronáz siker. A fejtegetések egyre részletezőbbé, egyszersmind egyre kimerítőbbé válnak, és a szerző egyre többször utalja bővebb magyarázatért az olvasót olyan későbbi szövegrészekhez, amelyek sosem készültek el. A szöveg dinamikájának sajátos változása véleményünk szerint arra

---

³⁰⁰ *LFMS*: 122.

³⁰¹ Schütz ebben megelőlegezi a főként Husserl nyomán igen jelentős fenomenológiai ösztönzésekből táplálkozó (de korai periódusában Schütz felől is tájékozódó, lásd Luhmann 2000a) Niklas Luhmann egyes elképzeléseit (Luhmann 2009b, Hagen 2004).

³⁰² Lásd elsősorban *RPR*. A relevanciaelmélettel a későbbiekben külön fejezetben foglalkozunk.

³⁰³ *MR*, *SRS*.

látszik utalni, hogy Schütz olyan kerülőútra tévedt, mely egyre távolabb vezette koncepciója centrumától. Különösképpen a cselekvő én életformájával összefüggésben felmerülő szomatikus testtapasztalattal kapcsolatos – Bergson vonatkozó nézeteihez tartalmában hasonló, de az irodalmi Nobel-díjjal elismert szerző lebilincselő stílusát nélkülöző – hosszadalmas fejtegetésekre való tekintettel nem tartjuk túlzásnak azt állítani, hogy Schütz tévútra jutott. A testtel kapcsolatos elemzések önmagukban tekintve tartalmazznak figyelmet érdemlő, időnként Maurice Merleau-Ponty későbbi vélekedéseihez hasonló gondolatokat,³⁰⁴ ugyanakkor az eredeti kérdések tisztázásához nem igazán vezetnek közelebb. A testi tényező a cselekvő én életformájával kapcsolatban nyert különös jelentőséget – ám éppen a cselekvő én életformájának elemzéséből szorítják ki a testiséggel foglalkozó vizsgálódások az életmű más részeiben oly fontos „pragmatikus” alapmotiváltság kérdését. Az életformák elméletével foglalkozó, leghosszabb kézirat ezen a ponton – és talán éppen az imént jelzett problémák miatt – szakadt meg, jóval azelőtt, hogy a kitűzött célokat, vagy akár csak az életformák részletező tipológiájának kibontását elérte volna. A testtel kapcsolatos schützi megállapítások mindenképpen megégnének egy hosszabb elemzést, ez azonban jelen elemzésünk esetében kitérőt jelentene, ugyanis pár a részleteiben a *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*ben kidolgozott cselekvéselmélet egyes elemeit megelőző fejtegetésen kívül³⁰⁵ nem járultak hozzá az érett Schütz további munkájához.³⁰⁶

3.3.4. Kommunikáció, nyelv, interszubsztivitás. Objektívált értelemformációk

Az életformákkal és a szimbolizációval foglalkozó első nagy egység után a könyvtervezetnek az értelem objektívációival foglalkozó következő része eredetileg négy fejezetet foglalt volna magába: egy az értelem objektívációjának struktúráit általában taglaló, majd egy a grammatikai,

³⁰⁴ Masuda 2009: 82.

³⁰⁵ Lásd például az eljövendő mozdulat terve kapcsán írtakat: *LFMS*: 101–102.

³⁰⁶ Tudomásunk szerint az irodalomban mindeddig nem áll rendelkezésre a kérdéssel foglalkozó kielégítő elemzés.

esztétikai és jogi értelmezés helytelenül megállapított „törvényeit” korrigálni hivatott fejezetet két sajátosan szociológiai jelentőségű fejezet követte volna – az értékek kérdésével és a kollektivitásokkal foglalkozó írások azonban végül nem készültek el.

Az objektivált értelemformák leírása végül három kéziratban valósult meg. A legkorábbi keltezésű, *A dráma és opera értelemstruktúrái* című írás zenetörténeti és esztétikai kiindulópontú – többek közt Wagner és Mozart operáinak összehasonlítását tartalmazó – fejtegetéseinek mozgatórugója ez esetben is a szubjektív és objektív értelem, valamint az interpretáció kérdései voltak, csakúgy, mint *Az irodalmi művészeti formák értelemstruktúrái* című kéziratnál.³⁰⁷ A megnyilatkozó (beszélő) életformájának bemutatása, valamint az irodalmi művek szerzője és befogadója közti sajátos kommunikációs viszony taglalása³⁰⁸ köré szerveződő írásban a lírikus, elbeszélő és drámai művekben megjelenő különböző interszubjektív értelmi relációk bemutatása mind jó példáját nyújtja a szubjektív és objektív értelemstruktúrák viszonyát vizsgáló schützi elemzéseknek. A három kézirat közül a legjelentősebb, *A nyelv értelemstruktúrái* című szöveget egy kicsit hosszabban fogjuk ismertetni.

A nyelvvel foglalkozó kézirat elsősorban azért fontos, mert Schütz elemzései itt túllépnek az egológiai szférán, és áttérnek a személyközi viszonyok területére. Eleinte a két személy közötti elemi interszubjektív reláció és az értelem objektivációja egy kitüntetett esetének tekintett nyelv vizsgálata során kísérli meg az interszubjektivitás, a szubjektív és objektív értelem és az eredeti tapasztalat³⁰⁹ bonyolult viszonyrendszerének tisztázását.

A kézirat elején Schütz az *alter ego* számára való megjelenésével foglalkozik – e szöveghely nem csak az „*alter ego* generáltézisének”³¹⁰ első megfogalmazását nyújtja, de egyszersmind jóformán megelőlegezi

³⁰⁷ Schütz eredetileg Goethe műveiből vett példák alapján kívánta kifejteni elképzeléseit. Ehhez a tervhez végül 1948-ban tért vissza két Goethével foglalkozó írásában (CP6/03, CP6/04).

³⁰⁸ A két fél kommunikációs viszonyának jellemzéséhez lásd főképp *LFMS*: 154, 164.

³⁰⁹ Fontos hangsúlyozni: a nyelv általi értelemobjektiválás jelentőségét elismerve Schütz sem a tapasztalat elsőbbségének elvét, sem az értelem szubjektív értelmezésektől való elválaszthatatlanságának álláspontját nem adta fel (vö. *LFMS*: 122, 155).

³¹⁰ *PSW*: 97 skk.

Husserl egyes interszubbjektivitással kapcsolatos – ugyancsak a testalapú analógiával operáló –, ekkor még nem publikált elképzeléseit.³¹¹

Az így létrejött dolgok közül kiemelkedik egy sor, melyek nem pusztán felszínes és külső hasonlóság, vagyis tér- és időbeli kiterjedés alapján viszonyulnak testemhez. Körvonalaikban és mozgásukban ezek a tárgyak hasonlóak testemhez és így különös figyelmet keltenek. Leginkább azzal tűnnek ki, hogy múltam emlékképeihez hasonlíthatók. Ugyanarra a különös álláspontra helyezkedem velük szemben, mint múltammal szemben. Egyszóval, ők *társak*, akikről elsődleges tudással rendelkezem. *És most, egy új, harmadik szimbolikus kapcsolat* realizálódik. [...] A szimbólumot melyet a Te-nek nevezett tárgyhöz rendelek, úgy értelmezem, mintha tartamunk párhuzamos lenne, vagy még inkább, mintha tartamának tapasztalattartalmai az enyémbe hatolnának. A Te két tartam, két emlékezet, két cselekvéssor metszetében áll: az enyémbe, melyről elsődleges tudásom van, és abban, amelyet a másokra vonatkozó saját tapasztalatomként értelmezek. Ez a szimbólumviszony arra vezet engem, hogy feltételezzem: a Te-re vonatkozó számomra adott tapasztalat megfelelőjével a Te is rendelkezik rólam. A Te-t általam értelmezhetőként fogadom el, és képesnek tartom önmagam és életem megértésére. Vagyis feltételezem, hogy van esélye annak, hogy a Te nem csak megfigyeli, de értelmezi is tetteimet.³¹²

A Te belépése *ego* számára az értelemkontextus radikális kibővülésével – „világom végső gazdagodásával”³¹³ – jár. Az interszubbjektív értelmi viszonyok telítődésében a végső előrelépést a nyelv megjelenése jelenti: a beszélő én életformájának szintjén felbukkanó nyelv, túllépve a már a cselekvő én életformájának szintjén megjelenő gesztusokon, a névadás és a fogalmi természetű verbális kommunikáció lehetővé tételével tetőzi be az értelem objektívációja előtt álló lehetőségeket.³¹⁴

³¹¹ Helmut R. Wagner e Husserlével rokon megoldás kapcsán a következőt jegyzi meg: „Több évtizedbe telt, mire Schütz nyilvánosságra hozta végső fájdalmas következtetését, miszerint ez az érdekesítő analógia nem ad fenomenológiailag elfogadható választ az interszubbjektivitás problémájára.” (Wagner 1977: 191).

³¹² *LFMS*: 123–124. Kiemelés az eredetiben. Érdemes felfigyelnii a bergsoni nyelvhasználatra; vö. Husserl 2000.

³¹³ *LFMS*: 124.

³¹⁴ A gesztus és a nyelv viszonyának schützi interpretációja érdekes összevetésekre ad lehetőséget George Herbert Mead 1934-ben megjelent könyvének „jelentéshordozó gesztusokkal” foglalkozó részeivel (Mead 1973).

E végtelen gazdagodás másik oldala a tapasztalat eredeti forrásától való elszakadás: a szó mint objektív jelentésegység a szubjektív tapasztalat helyébe lép, és mintegy „fátyollal takarja el” azt.³¹⁵ A szó a megtapasztalt elé helyezi magát, és a tapasztaltat *eltávolítja a tapasztalattól*;³¹⁶ ez a radikális transzformáció teszi lehetővé, hogy a tapasztalat eredeti, kvalitatív és szubjektív tartalma objektív értelmi struktúrákba szerveződjön.³¹⁷ Az értelmet hordozó és megértésre vágó Te megjelenése még a világ végső gazdagodását jelentette – a szó belépése viszont már nem kevesebb, mint „varázstalanodás”:

Ez a világ első és leggyökeresebb de-divinizációja, az élet varázstalanodásának legáthatóbb, ugyanakkor leginkább elsődleges alkalmá. A nyelvben nem tapasztalatokkal találkozom, csupán formulákkal, mintákkal, melyek tapasztalatomat kommunikálhatóvá teszik. A képek bősége helyett, melyet életformáim eddig kínáltak számomra, egy szavakból alkotott világra lelek. Mindegyikük egyszerre megfelelő, és nem megfelelő; mindegyikük távol esik bármi élettől. Elsőként a szó hozott halált a tapasztaló én világába. Ugyanakkor e világot, e nem csak hozzám, de a Te-hez is tartozó világot élettel töltötte meg, bármennyire is furcsa és szörnyű élettel. Kísértetiessége ebben nyilvánul meg: a nyelvvel telített világban a világ sem nem az én, sem nem a te, sem nem senki más tapasztalata; egy teljesen valótlán világ. A nyelv tragikuma – mellyel munkája során minden költő szembesül – a világ belső tapasztalatának a nyelv hálója általi megragadhatatlanságában rejlik.³¹⁸

A fogalomnak a tapasztalat elé való helyezése mély nyomot hagyott a gondolkodástörténeten:

³¹⁵ LFMS: 125.

³¹⁶ LFMS: 126.

³¹⁷ Nyilvánvaló analógiát mutat ez az idő bergsoni elképzelés szerinti „teresítésével”. Schütz ekkor egyébként még nem tematizálja a nyelvnek a későbbiek során előkerülő *hagyományképző* értelemszervező funkcióját. „A nyelv nem csak beszédre, hanem ismétlésre is való” – írja (LFMS: 146), és Wagner tudósítása szerint széljegyzetként hozzáfűzi: „Elővilág!” (*Vorwelt!*). Az elővilággal, vagyis az objektívtól értelemstruktúrákat örökül hagyó elődök világával a *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* lapjain foglalkozik először részletesen Schütz.

³¹⁸ LFMS: 126.

Kétezer éven át a filozófia problémája nem az volt, hogy „miként ismerem meg a külvilág tárgyait”, hanem az, hogy „mi a fogalom viszonya ahhoz, amelyet egy szóval jelöltem és egy szóban appericipiáltam?” Továbbá „milyen szóhoz kötött állítások vezethetők le e fogalomból?” És végül: milyen eszközöket használ tudatom e dedukció véghezvitele érdekében?” Nyíltan be kell ismerni, hogy a modern filozófia e formulációs kérdésének már semmi köze a *tapasztalathoz*. [...] Rajta nyugszik a platóni–kanti rendszer kolosszális szerkezete, a newtoni fizika, és általában, minden, amit eddig tudományként értelmeztünk. Kérdésünk teljesen más volt: a szó mögötti tapasztalatot kerestük, és a nyelvi korlátainkra leltünk rá.³¹⁹

A fogalmi gondolkodás életformájának bemutatása után Schütz életművének egyik legizgalmasabb, ugyanakkor a szakirodalom által figyelemre alig méltatott rövid fejezete következik: „grammatikai” elméletében a nyelv és más életformák kapcsolatát kívánja bemutatni az európai nyelvek alapvető nyelvtani elemeinek életformákhoz való rendelésével, ezáltal kínálva kiindulópontot a nyelvtani formák fenomenológiája számára.³²⁰

Schütz szerint az emlékezettel rendelkező tartamban még nincsenek sem alanyok, sem melléknevek – az egyetlen evidens tapasztalat ekkor még önmagam tapasztalata. A tárgyak a cselekvés szférájában nyerik el kontúrjaikat, és csak ekkortól tudom őket névvel illetni; a főnevek megjelenése teszi ezután lehetővé a kapcsolódó melléknevek használatát, valamint saját cselekvésem igék általi nyelvi megragadását. A Te belépésével a nyelv a második és harmadik névmás tényezőivel gazdagodik.

Tapasztalatunk elemi szintjén, a minőségi benyomások homogén észleletében még nem beszélhetünk többes számról, ekkor ugyanis tapasztalatfolyamunk még osztatlan egység. A tapasztalat eredendően az egyediség tapasztalata, ennek megfelelően a nyelvben is az egyes számú főnév az elsődleges forma. A többes szám a megszámlálhatóság

³¹⁹ LFMS: 127.

³²⁰ Wagner in LFMS: 127. Schütz saját elméletét ugyanakkor elhatárolja Husserl (*Logikai vizsgálódások*) és Cassirer (*A szimbolikus formák filozófiája*) első lát-szatra hasonló kezdeményezéseitől. Tekintve, hogy a későbbiekben a befejezetlen grammatikai elmélet nem játszott további szerepet az érett Schütz gondolkodásában, csak rövid bemutatására vállalkozunk.

és összehasonlíthatóság igényét követve jelenik meg az objektivált tér és idő világának fokán. A tárgynak az énről való leválasztása, objektummá, egyszersmind objektivitássá válása pedig a Te megtapasztalását követően megy végbe. A szóként objektiválódott tárgy ugyanakkor nem nyer végső objektivitást abban az értelemben, hogy a szubjektív adottságmód esetlegességei alól kibúvó világhozzáférést tenne lehetővé.³²¹ William Jamesre³²² hivatkozva Schütz megállapítja:

Így hát, a szó mint olyan, nevezetesen az objektív értelemtartalom, mindig logikailag inegzakt. Mint képzeletbeli tárgy, a szubjektív értelemállítás és interpretáció szürkületében önálló életet él. Homály veszi körül, melyen csak nagy nehézségekkel hatol át a fogalom. Ebben a kontextusban vezette be James a „szó szegélyeinek” nagyszerű kifejezését. Minden fogalomkialakítás ilyen szegélyeket eredményez. Nem létezik olyan szó, mely mentes volna a bizonytalanságtól, sem olyan, mely teljesen bizonytalan volna.³²³

A szubjektív és objektív értelem közt mindig eltérés áll fenn:

Az következik ebből, hogy tapasztalatom (szubjektív) értelme (amit én, objektív értelemként, hiposztázisok a te tapasztalatod szubjektív értelmeként) mindig az, amit én értek, és nem az az értelem, melyet te értesz alatta.³²⁴

Ez az első szöveghely, ahol Schütz életművében megjelenik a szubjektív és objektív értelem szigorú elválasztása – a motívum, amelynek figyelembevétele nélkül nem érthető meg interszubjektív-elméletének sajátos mélysége. A személyközi értelemközvetítés folyamatai Schütznél nem egy világosan körülhatárolt, *objektíve* ismert és megismerhető mederben folynak, mint az objektivált jelentés nyelvi (pl. Peter Winch) vagy kollektivista redukcionizmusra épülő (pl. George Herbert Mead)

³²¹ Schütz következetes perspektivizmusa nem ismeri el a szubjektív meghatározottságtól eloldott hozzáférési módok létét, lásd pl. *LFMS*: 139.

³²² Figyelmet érdemel az a tény, hogy – szemben egyes Schütz-ismertetések állításaival – Schütz már az 1920-as évek közepén találkozott William James gondolataival, vagyis jóval azt megelőzően, hogy az Egyesült Államokba történő emigrációját követően tudatosan a pragmatizmus irodalma felé fordult.

³²³ *LFMS*: 140.

³²⁴ *LFMS*: 139.

elméletei szerint, hanem a pillanatnyilag adott partikuláris szituációk esetleges és időleges keretei közt, idealizációk, félreértések, és az azok kiigazítását célzó egyeztetések és egyezkedések közvetítésén keresztül bonyolódnak. Ez a megközelítés a „nehezebb út”: elmélettechnikailag kétségtelenül könnyebb az értelem – *jelentés(?)* – objektív mivoltára építeni, ez azonban a szubjektivitás elemének szükségszerű feloldásával jár. Mint Némedi Dénes megjegyzi,³²⁵ éppen ezt próbálta meg elkerülni a schützi megértő program legfőbb hivatkozási alapjául szolgáló Max Weber is azzal, hogy következetes módszertani individualista, kollektív értelmi alakzatok létre nem építő alapállásból fogalmazta meg koncepcióját, melyet sokan éppen a kommunikációs–interakciós viszonyok tematizálásának hiánya miatt bírálják – időnként éppen egy többé-kevésbé rejtett kollektivistá–objektivistá háttérrel.³²⁶

Az eddigiek összefoglalásául, ám a nyelvvel kapcsolatos schützi elképzelések kimerítő – dolgozatunk vállalásain túlhaladó – bemutatásának igénye nélkül annyi állapítható meg, hogy Schütz elismerte a nyelv szerepét a személyközi értelemformálási és értelemkövetítési folyamatok fenntartásában, ugyanakkor egyértelműen a nyelvvelőttés szféra jelentőségét értékelte nagyobbra.³²⁷ Ez az a döntő különbség, amely elképzelését gyökeresen elválasztja azoktól a megértő jellegű objektivistá elméletektől, melyek egy széles körben elfogadott értelem- vagy jelentéshalmaz objektív érvényességére – rendszerint egy a gondolkodást a „saját mintáiba kényszerítő” nyelvre – hivatkozva kívánják meg tisztázni a társas értelmi alakzatok viszonyait. A korai Schütz viszonylag nagyobb mértékű támaszkodása a nyelvre³²⁸ végül abban az explicite sajnos meg nem fogalmazott, és ezért a recepció figyelmét jórészt elkerülő jelentős belátásban oldódott fel, mely szerint a nyelvi értelemrögzítés *a tipizálásnak pusztán*

³²⁵ Némedi 2005.

³²⁶ Kiváló példáját nyújtja ennek a Weber a nyelvjátékok és életformák elméletének objektivizmusát érvényesítve módszertani individualizmusából kiforgatni próbáló, és ezzel a megértő program eredeti célkitűzéseit meghamisító (Erdélyi 1988) Peter Winch (1988) koncepciója.

³²⁷ Különösen jól világít rá erre az a megállapítása, mely szerint a kommunikáció *előfeltétele* a közös tapasztalati keret, az előbbi tehát nem alapozhatja meg az utóbbit (TIH).

³²⁸ Schütz nyelv iránti érdeklődése idővel csökkent. Jól mutatja ezt, hogy a korai kéziratok vonatkozó gondolatainak gazdagságához mérve a nyelv szociológiájáról szóló egyetemi előadásainak jegyzete némi csalódottságra ad okot (Schütz 2010a).

az egyik lehetséges formája. A nyelv kapcsán „varázstalanodásról” beszélő Schütz ugyanakkor valamiféle misztikus erőt tulajdonított a nyelvnek, mely annak ellenére, vagy talán éppen azért, mert objektív természete okán eredendő ellentmondásban áll a szubjektivitással, a nehezen feloldható értelmezési szituációkban is segítséget nyújt *a homályosság áthidaló hatásán* keresztül; a nyelv misztériumában a tartalmi ellentmondások feloldódása során valósul meg a nézőpontok közti közvetítés.³²⁹

3.3.5. A korai írások mérlege

Schütz 1927-ben hagyott fel a könyvtervezet fejezetein való munkálkodással. Ennek okára vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre biztos adatok, ám a kéziratokat gondozó Helmut R. Wagner bizonyosan helyesen ítéli meg a helyzetet, amikor azt állítja: Schütz vélhetőleg tudatában volt annak, hogy kezdeményezése zsákutcába, vagy mint a testre vonatkozó elemzések kapcsán állítottuk, kerülőútra tért. Tény, hogy a vállalkozás központi eleme, az életformák elmélete közel százhetven oldal után sem jutott túl saját bővebb bevezetésén, a magasabb értelemszerveződési régiók megközelítése pedig még igen távolinak tűnt. A kérdés által egyébiránt kétségkívül megkívánt, rendkívül aprólékos elemzésekből igen lassan kezdett el kirajzolódni az a keret, amelyen belül Schütz a társadalomtudományok elemi interszubjektív tapasztalatban való megalapozását és az értelemproblematika végérvényes tisztázását megkísérelni óhajtotta. Wagner szerint a koncepció megrekedésének legfőbb oka a kiindulópontban, Bergson elméletének magjában keresendő;³³⁰ Bergson ugyanis nem mást, mint a reflexív értelemmel, fogalmakkal, vagy akár csak az emlékezet segítségével megragadhatatlan tiszta tartam eredeti formájának vizsgálatát kísérelte meg – az ebben rejlő ellentmondás, melyet Wagner Bergson-paradoxonnak nevez, mind Bergson, mind Schütz előtt ismert volt, de meghaladásában sem Bergson vitalista metafizikai megoldása, sem a probléma schützi „ideáltipikus” feloldási kísérlete nem járt sikerrel.

³²⁹ Vö. *LFMS*: 134, 141, 150.

³³⁰ Wagner 1977, 1983.

A korai munkálatok emiatti megszakadásáról Helmut R. Wagner így vélekedik:

Véleményem szerint belső okok kényszerítették [Schützöt] arra, hogy félrerakja a kéziratot. Nagy valószínűséggel rájött, hogy a bergsoni alap nem bírja el vállalkozását. Amilyen zseniális egyszerűséggel kijátszani látszott a Bergson-paradoxont, az életformák ideáltípusokká alakításával nem változtatott megalapozása fundamentumának – vagyis a tiszta tartam fogalmának – riasztó állapotán, vagy inkább ezen alapnak a hiányán. A semmilyen módon meg nem ragadható tiszta tartam pusztá hipotézisnek bizonyult, miközben neki kellett volna ontológiai alapot szolgáltatnia a tapasztalat és a tudat minden formája számára. Bármennyire megalapozott volt is Bergson számos fenomenológiai–deskriptív pszichológiai belátása, alapvető ontológiai igazolásuk hiányzott.³³¹

Máshol ugyanezt a problémát boncolgatva így ír Bergson elméletéről:

Maga az alap hiányos. Bergson „rendszere” a tiszta tartammal, egy az intuíció, introspekció, önmegfigyelés vagy visszatekintés számára megközelíthetetlen fogalommal kezdődik. A tudat elérhető „adataiból” következtetünk rá; logikailag szükséges előfeltétele a rendszernek, és ilyen módon is került bevezetésre. Mint Bergson tudta, és Schütz megerősítette, a tiszta tartam tapasztalaton túli.³³²

Azt már Bergson is jól tudta, hogy a tapasztalat ősforrása, a tiszta tartam sem a tudományos módszer „objektív” eljárásaival, sem a szubjektív intuíció eszközeivel, sem a reflexió bármely más formája által nem megközelíthető. Schütz is belátta mindezt, ám Bergson meghaladását éppen egy sajátosan *módszertani*, vagyis messzemenően reflexív érvrendszert követve kísérelte meg, és bár így Bergsonénál részletesebb leírást volt képes adni a tudat különböző szintjeiről, ezek ideáltípusként való fogalmi rögzítése – mely mögött a Bergson-féle ontológiai állásponttól eltávolodó, és a tudományos elemzés igényeinek irányába elmozduló lépést kell látnunk – legalább olyan éles ellentétben állt a tiszta tartam eszméjével, mint Bergson koncepciója. Az útvesztőből a fenomenológia,

³³¹ Wagner 1983: 33; vö. Wagner 1983: 273.

³³² Wagner 1977: 197.

különösképpen Edmund Husserl időtapasztalattal kapcsolatos írásai³³³ jelentettek kiutat: ebben a megközelítésben a szubjektivitás megszabadult attól a hovatovább ezoterikus ballasztól, amely a tartam elméletét terhelte, és átadta helyét a fenomenológia (Schütz analitikus karakterének Bergsonénál sokkal inkább megfelelő) rigorózus módszerének, amely nemcsak az eredeti program végrehajtásában lendítette előbbre Schütz munkáját, hanem abban is segítette, hogy a későbbiekben is építhessen a Bergson révén nyert tanulságokra, mi több, a tartam fogalmára – immáron a bergsoni filozófia eredeti intuicionizmusáénál biztosabb talajon állva.³³⁴

Nem állíthatjuk tehát, hogy a Bergson-stúdiumok nyomán megszülető írások pusztán terméketlen ifjúkori kísérletek voltak. A bergsoni elmélettel való önálló elméleti reflexiókkal elmélyített számvetés komoly hozadékkal járt az érett Schütz kutatásai számára. A Bergson-írások eredményei önmagukban is előrelépést hoztak több, a későbbiek során előtérbe kerülő területen, mint például az értelem és a szimbolizáció, valamint az interszubjektivitás és a kommunikáció protoszociológiai modellálásában, emellett ezekben a kéziratokban számos olyan szöveghely található, ahol a későbbi szövegek felől olvasva a kifejlett elmélet csíráira ismerhetünk. A német nyelvű összkiadás vonatkozó kötetének szerkesztői a korai kéziratokban rejlő, és a későbbi életmű számára fontos hozadékkal szolgáló alábbi elméleti motívumok jelenlétére hívják fel a figyelmet: egologikus megközelítés; reflexív értelemkialakítás; az interszubjektivitás megalapozása két párhuzamos szubjektív időtapasztalati folyamban; a társadalmi világ térbeli, időbeli és társas dimenziói, valamint az egyén ezekkel alkotott pragmatikus viszonya; a nyelv és egyéb tipizációs formák mint az objektivált tapasztalat hordozói; a különböző értelemtartományok kialakulása és ezek szimbolikus összefüggései.³³⁵ E motívumokból az életmű egészének három olyan eleme rajzolódik ki, amelyekben egyértelműen tetten érhető Bergson és a korai vizsgálódások hatása: a Schütz munkásságának egészen végigvonuló relevanciatematika, melynek Bergson elméletéből való kibontása

³³³ Husserl 2002.

³³⁴ Vö. Wagner 1983: 26, 275; 1977: 195. Schütz amerikai korszakában kevés, de annál fontosabb ponton hivatkozott a tartam fogalmára, lásd Wagner 1983: 277.

³³⁵ Michailow – Sebald – Srubar 2007: 36.

e kéziratokban még a legelején tartott, de nyomai teljes egyértelműséggel fellelhetők, a relevanciaelmélettel szorosan összefüggő pragmatikus alapmotiváció elméletének elemei, valamint a zárt értelemtartományok előképéül szolgáló szimbolizációelmélet.³³⁶ Egy további adalék: elméletalkotói teljesítményének megítélésénél rendkívül fontos, ám a szakirodalom által némileg elhanyagolt szempont Schütz sajátos érzékenysége a (tudományos és laikus) kijelentések referenciaviszonyai iránt. Kétségtelen, hogy az osztrák közgazdaságtan és Max Weber megközelítése jó táptalajul szolgált a módszertani következetesség e formájához, ám véleményünk szerint a legfontosabb ösztönzést – a módszertani belátásokon túlmenően – az egzisztenciális dimenzió súlyát is mozgásba hozó bergsoni elmélet szolgáltatta.

A Bergson-időszak számottevő előrelépéseinek ellenére elmondható, hogy a francia filozófus nyomdokain haladó vizsgálódások még csak a bécsi–weberi értelemproblematika megoldásának *terepét* rajzolták körül,³³⁷ de a hozzá vezető pontos utat Husserl fenomenológiai módszere jelölte ki.

3.4. Edmund Husserl és a fenomenológia

3.4.1. Schütz ismerkedése a husserli tanokkal

Alfred Schütz annak ellenére vált a fenomenológiát megalapító Edmund Husserl legígéretesebb tanítványainak és legélesebb kritikusaik egyikévé, hogy munkáival először találkozva nem mutatott irántuk komolyabb érdeklődést.³³⁸ Barátja, a később a fenomenológia és a Bécsi Kör logikai pozitivismusának összekapcsolásával hírnevet szerző tudományfilozófus, Felix Kaufmann unszolására gondosan elolvasta Husserl *Logikai vizsgálódásait*, valamint *A tiszta fenomenológia eszméi* az idő tájt egyedülként megjelent első kötetét, ám nem talált bennük fogódzókat az őt foglalkoztató problémák megoldásához. Amikor azonban 1928-ban

³³⁶ Vö. Wagner 1983.

³³⁷ Wagner 1983: 32.

³³⁸ Spiegelberg 1960 II: 631.

kiadták Husserl idő-tanulmányait, Schütz egy csapásra felismerte a bennük foglaltakban annak lehetőségét, hogy a bergsoni időelemzések korlátait meghaladva előrelendítse saját megakadt kutatását.³³⁹ A bergsoni apóriákból kiutat mutató idő-előadások, valamint az interszubjektivitás-kérdés jelentőségének minden korábbinál élesebb megvilágítását tartalmazó, egy évvel később megjelent *Formális és transzcendentális logika* olvasása meggyőzte Schützt, hogy érdemes komolyabban foglalkoznia Husserl munkásságával; ezt követően Kaufmann-nal két éven keresztül elmélyülten tanulmányozták Husserl ekkor elérhető munkáit.³⁴⁰ Schütz számára e könyvek nem a bennük körvonalazott átfogó transzcendentális filozófiai koncepció, hanem az általuk alkalmazott fenomenológiai *módszer* miatt voltak érdekesek. Felismerve, hogy az eideitikus és transzcendentális redukciók által feltárt összefüggések a redukciók által körvonalazott keretek közül kiemelve, a hétköznapi társas világ és a természetes beállítódás szférájában is megőrzik érvényességüket, Husserl egy újszerű, ez utóbbi terepeken vizsgálódó „fenomenológiai pszichológia” kialakítását irányozta elő, mely rendszerében a transzcendentális fenomenológia propedeutikájának szerepét látta volna el.³⁴¹ Schütz a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiájának e koncepciójában a társadalmi világ összefüggésrendszerének apriori érvényességű explikálását célzó saját elméletének pontos mását ismerte fel.³⁴² Husserl három műve, az *Idő-előadások*, a *Formális és transzcendentális logika*, valamint az *Eszmék* második kötetéhez fűzött, a fenomenológiai pszichológiát a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiájaként definiáló híres utószó volt az a három pillér, melyek az időiség, az interszubjektivitás és a társas világ viszonyainak tematizálásával Schütz korai főművéhez, *A társadalmi világ értelemfeltel felépítéséhez* alapként szolgáltak.³⁴³

*

---

³³⁹ CP5/01.

³⁴⁰ Wagner 1983: 35.

³⁴¹ Husserl 1972b.

³⁴² CP5/01.

³⁴³ Barber 2004: 42.

A Schütz munkásságában egyszeriben meghatározóvá váló, és életművében egyre inkább előtérbe kerülő fenomenológiai inspiráció ismertetésénél már előljáróban érdemes röviden összefoglalni, hogy a husserli tanokkal való megismerkedés mely pontokon hozott előrelépést gondolkodásában. Két fontos mozzanatot ragadhatunk meg.

Az *első* fontos hozzájárulás Husserl részéről az volt, hogy a fenomenológia módszertanával eszközt adott Schütz kezébe a bergsoni koncepcióban megnyugtatóan nem kezelhető tartam megragadására. A létező időt a tudatlefolys immanens idejeként bemutató husserli elemzésekre alapozva Schütz a későbbiekben a cselekvéseket folyamatukban megformálódó, múltbeli és jövőbeli horizontok által ölelt időtárgyakként³⁴⁴ vizsgálta; ezzel a megközelítéssel rögzíthetővé vált a folyamatában kibomló cselekvési terv és a tényleges cselekvéslefolys szubjektív értelme, mellyel megnyílt az út a weberi megértő módszer cselekvéseméleti magjának tisztázása előtt.³⁴⁵ A cselekvések értelmének feltárásánál Schütz az igen differenciált idő-elemzések mellett a *Logikai vizsgálódásokig* visszanyúló, az értelem konstitúciójára vonatkozó kutatásokra támaszkodott.

A *második* hozzájárulás a Husserl által már korábbi műveiben – így például az *Eszmék* első kötetében – is érintett interszubjektivitásmatematika jelentőségének minden korábbinál radikálisabb demonstrációja volt. A *Formális és transzcendentális logika* lapjain Husserl az ismereteknek egészen a legalapvetőbb logikai elvekig lenyúló interszubjektív meghatározottságára rámutatva mélyítette el a fiatal Schütz érdeklődését az értelemi viszonyok társas meghatározottsága iránt. Szemben az értelem szubjektív konstitúciójára vonatkozó elemzésekkel, az interszubjektív viszonyok vizsgálatánál Schütz sokkal inkább pusztán az inspiráció, mintsem szubsztantív eredmények forrásaként támaszkodott Husserlre.

Különösen fontosnak tartjuk annak figyelembevételét, hogy Schütz kibontakozó interszubjektivitás-elmélete nem Husserl interszubjektivitás-elméletére, hanem szubjektivitás-elméletére épült;

³⁴⁴ Husserl 2002: 35.

³⁴⁵ Michael D. Barber szerint a Schütz korai főművének címében szereplő „értelem-teli felépítés” (*sinnhafte Aufbau*) szóösszetétel Schütznek arra a törekvésére utal, hogy az objektivált értelmet visszavezesse azokra az időbeli folyamatokra, amelyekben az értelem „felépül” (Barber 2004: 46).

az időben *párhuzamosan* megszülető két interszubbjektívitas-koncepció, amint azt a későbbiek során látni fogjuk,³⁴⁶ egyre inkább elkülönöződött egymástól. A kifejlett schützi interszubbjektívitas-elmélet a husserli – és a társadalomelméletben ismert legtöbb másik – interszubbjektívitas-elmélettel szemben megőrzi az egyes cselekvő értelemtartalmainak szubbjektívitasát, és elkerüli az eredendően objektívált *kollektív* értelemre – úgyis, mint az értelmi viszonyokban megnyilvánuló „harmóniára” való hivatkozást –, ennek megfelelően Schütz nem építhetett Husserl transzcendentális interszubbjektívitasával kapcsolatos fejtegetéseire. Husserl kifejlett interszubbjektívitas-elmélete A *Karteziánus elmélkedések* és *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia* által a későbbiekben szigorúan bírált gondolatok számára csak addigra váltak ismertté, mikorra saját koncepcióját túlnyomórészt már felvázolta került korai főműve kéziratában. Könyvének munkálatai során a Husserl korábbi írásaiban elszórt interszubbjektívitasával kapcsolatos megállapítások mellett csupán a *Formális és transzcendentális logika* vázlatos és elnagyolt, és ennek okán általa végleges megoldásnak nem tekintett³⁴⁷ interszubbjektívitas-koncepciójára támaszkodhatott; mindennek megfelelően ebben a fejezetben, melyben a Schütz korai munkásságát érő husserli benyomásokkal foglalkozunk, a fenomenológia pár alapvető belátásának ismertetése során nem kerülnek bemutatásra Husserl interszubbjektívitasával és életvilággal foglalkozó kifejlett elméletei. Ezekre majd az – éppen a husserli megoldással való polémiából kibontakozó – schützi interszubbjektívitas- és életvilág-elméletek ismertetésénél fogunk visszatérni.

3.4.2. A fenomenológia mint filozófia és módszer

Alapítója, Edmund Husserl szerint a fenomenológia minden tudomány alapjául szolgálni igyekvő, beláthatatlanul nagy hatókörű általános filozófiai megközelítésmód – e kiterjedés Husserl halála után oly hosszú idővel is egyre csak nőni látszik. A fenomenológia Husserl utáni

³⁴⁶ Lásd jelen könyv *A husserli interszubbjektívitas-koncepció schützi bírálata* című alfejezetét.

³⁴⁷ PSW: 33.

története már nem egy pontosan körülhatárolt filozófiai koncepció, hanem egy önmagát folyamatosan újraértelmező, a legkülönbözőbb irányokba tovaterjeszkedő szellemi mozgalom története,³⁴⁸ a fenomenológia későbbi története Paul Ricoeur találó megjegyzése szerint nem más, mint a husserli tanokkal szemben fellépő eretnkségek története.³⁴⁹ Mindennek megfelelően a fenomenológia mibenlétéről szóló szakirodalmi fejtegetések – magával a kortárs fenomenológiáéval párhuzamba állítható – körvonalazatlansága némileg zavarba ejtő. Amikor azonban a fenomenológiáról kifejezetten Schütz munkásságának okán beszélünk, sokkal könnyebb dolgunk van: számára a fenomenológia minden esetben Husserl eredeti fenomenológiai koncepcióját jelenti, négy megkötéssel: *elsőként*, bár Schütz számára a kiindulópont mindig Husserl tanítása, amint azt gyakorta hangsúlyozta, az ő Husserl-interpretációja eltér az ortodox értelmezéstől – akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy az, amitől eltér, mindig a husserli fenomenológia eredeti álláspontja. *Másodszor*: a világtapasztalás eredendő, „természetes” formájára, valamint az interszubjektivitás alapvető viszonyaira vonatkozó schützi elképzelésekre sokkal inkább a Husserlre építő, ám attól eltérő Max Scheler-féle fenomenológia belátásai nyomták rá bélyegüket, mintsem közvetlenül maga Husserl.³⁵⁰ *Harmadszor*: Schütznél Husserlrel szemben (e téren inkább Bergson- és Scheler-hatásokról tanúbizonyságot téve) központi szerepet játszik a tudatműködés pragmatikus dimenziója. *A negyedik*, egyben legfontosabb kitétel: a fenomenológia Schütz számára nem több és nem más, mint *módszer*: a hétköznapi társas világ szerkezetét konstituáló értelmi viszonyok megragadásának eszköze, amely a transzcendentális fenomenológia mint „első filozófia” apóriáinak elkerülése érdekében szívesen mond le annak méltóságáról. Ennek megfelelően a fenomenológia soron következő, a Schütz szempontjából fontos vonatkozásokat kiemelő taglalása az eredeti husserli variánsra korlátozódik.

*

---

³⁴⁸ Spiegelberg 1960 I: 1.

³⁴⁹ Zahavi 2008. A fenomenológia Husserl *előtti* történetéhez lásd Varga 2013.

³⁵⁰ Vö. pl. CP1/06: 142.

A fenomenológia olyan, az első filozófia igényével fellépő általános és minden tudomány megalapozására irányuló kísérlet, melynek közép-pontjában a tiszta szubjektivitás mögött munkáló tudati teljesítmények feltárására törekvő ismeretkritikai módszer áll. Alapvető felismerése: „Minden tárgyfajta, amelyik értelmes beszéd, tudományelőtti, majd tudományos megismerés objektuma kell legyen, jelt kell adjon magáról a megismerésben, tehát minden megismerés értelmének megfelelően magában a tudatban *adottá* kell váljon.”³⁵¹ A tudat és a tapasztalt világ szükségszerű korrelációjára támaszkodó ismeretelméletként³⁵² a tudat számára adott tiszta élmények és korrelátumaik horizontjának feltárása, *minden lehetséges ismeret* tudati folyamatokban való kiformalódásának elemzése révén a világtapasztalat végérvényes tudományát kívánja megalapozni:

*Nincs olyan elképzelhető hely, ahol a tudat élete áttörik, vagy áttörhető lenne, és ahol olyan transzcendenciára bukkanánk, amelynek más értelme volna, mint a tudat szubjektivitásában magában megjelenő intencionális egység.*³⁵³

A fenomenológia minden tárgyra a tudat által konstituált tárgyként (*noémaként*) tekint, és voltaképpen nem a tárgyat, hanem a tárgyat konstituáló tudati teljesítmények (*noézisz*) alapvető működését vizsgálva, az empirikusan adott tapasztalatok körét meghaladva, eredményeit a pusztán lehetséges tapasztalatok területére is kiterjesztve nem ténytudományként, hanem lényegtudományként határozza meg magát. A konstituáló intencionalitás feltárásával a tapasztalat betöltődő önadódásának tiszta értelmi kifejtése sajátos elvonatkoztatások módszertanán alapul; az empirikusan adott világ létét, a pillanatnyi tiszta tapasztalatot megelőző vagy azon túllépő ismeretet, valamint a vizsgálódó gondolkodó empirikus személyét „zárójelbe téve” válik lehetővé a szubjektivitás valóban radikális, azaz önmaga zárt tudati összefüggésében megmaradó, mégis önmagán túlnyúló öneszmélése. A közvetlenül adott tudati tárgyiságokon kívüli transzcendens ismeretek érvényességének felfüggesztése, az *epoché* segítségével

³⁵¹ Husserl 1972a: 129.

³⁵² Mezei 1997.

³⁵³ Husserl 1969: 236. Kiemelés az eredetiben.

„először el kell veszítenünk a világot, hogy azt egyetemes öneszmélésben visszanyerhessük.”³⁵⁴

A fenomenológiai módszertan középpontjában álló redukciók a tapasztalat körét a tiszta tapasztalat és a lényegszemlélet (*Wesensschau*) körére korlátozzák, és így a hétköznapi életben megszokott szemlélet – a természetes beállítódás – és a tudatot eltárgyasító, annak önmagát is megalapozó intencionális teljesítményei iránt vak természettudományos pszichológia mögé kérdezve teszik képessé a fenomenológiát utóbbiak reflexiós hiányosságainak pótlására, a természettudományos szemlélet kvázi utólagos megalapozására, valamint a természetes beállítódásban munkáló tudatműködés adekvát megragadására.

A tiszta szubjektivitás módszertani szolipszizmusából kilépő kései Husserl munkásságában előtérbe került az interszubjektivitás mozzanata. E műveiben a világot az egyes megismerők intermonadikus közössége által kialakított életvilágként jeleníti meg, melyből az eidetikus, egológiai és transzcendentális redukciók segítségével éppen azért kell kilépnünk, hogy azt a maga valójában ismerhessük meg.

Mint életművéből látható, és mint Husserl maga több helyütt explicit is megfogalmazta, a fenomenológia bejárása „több úton” lehetséges.³⁵⁵ A fenomenológia néhány alapvető belátásának soron következő rövid ismertetésénél a „kartezianus utat” követjük, időnként Schütz útmutatásának figyelembevételével.³⁵⁶

*

A *Bevezetés a fenomenológiába* alcímet viselő,³⁵⁷ a szerző talán legkiforrottabb műveként számontartott *Kartezianus elmélkedésekben* Husserl a szubjektivitás öneszmélésére építő ismeretelméleti filozófiaként fellépő fenomenológia előképeként Descartes-nak, a transzcendentális szubjektivitás felfedezőjének filozófiáját jelöli meg. Descartes a kétségbevonhatatlan bizonyosság rangjára nem méltó ismeretek

³⁵⁴ Husserl 2000: 174.

³⁵⁵ Lásd ehhez CP4/25.

³⁵⁶ CP4/19.

³⁵⁷ *Az európai tudományok válsága* hasonló alcímet visel: *Bevezetés a fenomenológiai filozófiába*.

kiiktatását célzó radikális kétely érvényesítése után elsőként ismerte fel az *ego* szubjektivitásában a tudományok kikezdehetetlen alapjául szolgáló megkérdőjelezhetetlenül biztos első ismeret forrását, és tette meg ezáltal a kezdő lépést a radikális ismeretkritikai filozófia létrehozása felé. Mivel azonban szeme előtt a geometria tudományeszménye lebegett, egyszersmind mivel empirikusan adott pszichológiai *egó*ként tételezte magát az ismeret forrásaként, nem volt képes a szubjektivitás öneszmélését a valódi transzcendentális filozófia előtt akadályként tornyosuló minden előfeltevéstől eloldani. A fenomenológiai *epokhé* a karteziánus kétellyel szemben az objektív világ létrehozására vonatkozó állásfoglalás felfüggesztése mellett a tapasztaló ént is megfosztja bizonytalan empirikus meghatározottságaitól, mikor a faktikusan adott *ego* nézőpontja mögé lépve a szubjektivitás tiszta szemléletébe helyezkedik. A fenomenológiailag redukált szférában csupán a világi személyt megelőző transzcendentális *ego* kognitív és élményei, valamint az univerzálisan érvényes ismeretek tapasztalati struktúrája maradnak meg reziduumbként, melyek explikálásával apodiktikus, azaz abszolút módon kétségbe vonhatatlan evidenciák tárházára lelünk.³⁵⁸ Ezek feltárásához mindenekelőtt a tudat tárgyra irányulásának módjait, vagyis az intencionalitás törvényeit, valamint a tudat egészét szintetikus egységesítő belső időtudat viszonyait kell tisztázni.³⁵⁹

A fenomenológia, mely Husserl szerint „noha a tudatról szóló tudomány, mégsem pszichológia, nem a *tudatról szóló természet-tudomány*, hanem a *tudat fenomenológiája*”,³⁶⁰ több, mint a tudat vagy az intencionalitás pszichológiája, mivel szemben a pszichológiával nem egy eleve előfeltételezett világra vonatkozó ismeretek eredete után érdeklődik, ugyanis a fenomenológia előtt sem a tudatot körülvevő világ, sem a tudat maga nem kerülheti el az átvilágítást. Husserl méltányolja a természetes beállítódásban vizsgálódó pozitív tudományok, így kora kísérleti pszichológiájának eredményeit, ám

³⁵⁸ Az evidencia és az apodikticitás fogalmainak tisztázásához lásd Husserl 2000: 6. §, 119., Husserl 1998 I: 237.

³⁵⁹ Az *intencionalitás* skolasztikus eredetű kifejezés, jelentése: 'tárgyra irányulás' (Áron 1982: 20). Husserl mesterétől, Franz Brentanótól vette át a fogalmat. „[...] az intencionalitás pedig eredeti formája szerint aktuális célbavétel, megcélzás, megcélözva birtoklása valaminek” (Husserl 1998 II: 192).

³⁶⁰ Husserl 1972a: 130.

a természetes beállítódás mögött munkáló előfeltevésekre rá nem kérdező, kutatómódjában a természettudományos eszményt magától értetődően az elme vizsgálatára is kiterjesztő, önmagában is pótlólagosan megalapozandó tudományt nem ismeri el a végső ismeretek alapjának. Maga is osztozik a természettudomány és a pszichológia törekvésében, hogy a kutatás magukhoz a dolgokhoz térjen vissza, ám elmarasztalja őket, mivel naturalista előfeltevéseik miatt nem ismerik fel, hogy a dolog, melyhez visszatérniük volna szükséges, nem a tapasztalat, hanem a tapasztalatot konstituáló tudatiság.³⁶¹ Bár maga a fenomenológia nem pszichológia, lehetséges sajátosan fenomenológiai alapokon nyugvó pszichológiát létrehozni – Husserl a fenomenológia pszichológiát időnként a transzcendentális fenomenológia propedeutikájaként jelöli meg, amely alkalmas ugyan filozófiai ismereteink bővítésére, de nem hordozza az első filozófia rangját.³⁶²

A fenomenológiai redukció végrehajtása után kibontakozó intencionális analízis során „számunkra noetikusan a nyitottan végtelen, tiszta tudati élet marad meg, míg a noematikus korrelátum oldalán a vélt világ tisztán mint olyan”,³⁶³ vagyis a tárgyat konstituáló tudat mint énpólus, valamint a tárgypólus. Tudatműködésem elemei, tapasztalataim és korrelációs horizontjuk egységes tapasztalati mezőt alakítanak ki; az időtudat az egyetemes szintézis alapformájaként hangolja össze tapasztalataimat egységes tudatfolyammá, alakítja ki tapasztaló egóm integritását. Az intencionális tárgyak, mint a tapasztalatok egységpólusai, „transzcendentális vezérfonalként” szolgálnak: a különböző vetületekben megmutatkozó tárgyra vonatkozó tapasztalatok harmóniájában formálódik meg maga a tárgy, a konstituáló aktusok összességében körvonalazódó tárgyak sokasága pedig a világot mint a lehetséges tapasztalatok korrelációs eszméjét bontják ki.³⁶⁴

³⁶¹ Husserl 1976: 19. §, 1972a: 132.

³⁶² Husserl 1972b; „Bátran elmondhatjuk, hogy a kísérleti pszichológia úgy viszonylik az eredeti pszichológiához, mint a társadalomstatisztika az eredeti társadalomtudományhoz. Az ilyen statisztika érdekes dolgokat gyűjt, értékes szabályszerűségeket fedez fel bennük, de meglehetősen közvetett jellegűeket.” (Husserl 1972a: 132).

³⁶³ Husserl 2000: 49.

³⁶⁴ Husserl 2000: 76. A konstituáló aktusok összessége a *Karteziánus elmélkedések*-ben már az *interszjektív* konstituáló aktusok összességéeként, a világ pedig intermonadikus életvilágként értelmezendő.

A fenomenológiai eljárás végrehajtása három lépcsőben valósul meg. Elsőként³⁶⁵ a tapasztalatok konkrét adottságának lényegiségekre való redukciójára kerül sor. A fenomenológia lényegtudomány, és nem a faktikus adottságok tudománya. A külvilágra vonatkozó empirikusan adott tapasztalat minden esetben magán viseli a tapasztalás horizontális természetéből, a tapasztalati tárgy különböző vetületekre tagolt megjelenéséből következő ismereti bizonytalanságot; pusztá tények alapján a végső ismeret nem elérhető.³⁶⁶ A fenomenológia az empirikusan adott tapasztalatokban a tapasztalat alapformáit ismeri fel, és a tárgyi adottság mögötti „lényegszerűen szükségszerű formastilusra”,³⁶⁷ az *eidoszra* mint invariáns lényegformára irányítja tekintetét.³⁶⁸ A lényegszemlélet (*Wesensschau*) a tárgyakban eredeti lényegiségek variációt látja, és az esetleges lehetőségek variációinak szabad gondolatbeli kombinálásával le-tapogathatóvá teszi a gondolattárgyak alapjául szolgáló lényegiségeket; a faktikusan adott „pszichológiai” megismerőt eidetikus redukciónak alávetve jutunk el a transzcendentális *egó*hoz, a szubjektivitás tiszta formájához.³⁶⁹

A tulajdonképpeni fenomenológiai *epokhé* az eidetikus redukció érvényesítése után lép életbe, két fokozatban. Az első redukció a megismerő ismereteinek körét érinti: a vizsgálódó saját pillanatnyi tapasztalati mezejében nem adott, „transzcendens” ismeret érvényessége felfüggesztésre kerül. A második fokozatban a megismerő személye maga is felfüggesztést szenved el, amennyiben saját empirikus adottságának esetlegességei, egyedi személyes adottságai is érvényen kívül helyeztetnek, és így az empirikus *egó*, Husserl Leibniztől átvett kifejezésével: a monász, mint megismerő helyét a transzcendentális *egó*, minden

³⁶⁵ Husserl 2000: 34. §.

³⁶⁶ Lásd ehhez például Husserl 1972a: 168–169: „Tények alapján eszméket igazolni vagy cáfolni képtelenség.”

³⁶⁷ Husserl 1972b: 202.

³⁶⁸ Az *eidosz* fogalmának bevezetéséhez lásd Husserl 1976: xxii–xxiii. „Intuitív értelme szerint az *eidosz* nem más, mint megpillantott, illetve megpillantható általános, valami tisztán »föltétlen«, vagyis olyan, melyet semmilyen faktum nem határoz meg. Az *eidosz* ezért – a szavak jelentésének értelmében – megelőző minden »fogalmat«, vagyis a szó jelentését tiszta fogalomként az *eidosz* alapján kell megalkotni.” (Husserl 2000: 85)

³⁶⁹ Schütz megfogalmazásában: CP4/19: 160.

lehetséges szubjektívitás tiszta alapformája foglalja el, ezzel a természetes beállítódás talajáról a transzcendentálisan redukált szférába átlépve.

A fenomenológiai redukciók végrehajtása során a világot a maga konkrét adottságában elveszítjük, annak társas jellegével együtt. Kizárólag a szubjektívításra redukált létfenomének őrződnek meg. A kései Husserl munkásságában, legátfogóbban talán éppen a *Karteziánus elmélekdedések* Ötödik elmélekdedésében történt kísérlet arra, hogy a hétköznap napi beállítódás evidenciájában adott életvilág mint eredendően társas világ kerüljön megvilágításra. Amint azonban arról e szöveg, valamint *Az európai tudományok válsága* vonatkozó fejtegetései tanúskodnak, a transzcendentális szubjektívitás szolipszizmusának szintjéről nem vezetett vissza járható – a husserli elképzelésnek megfelelően apodiktikusan biztos³⁷⁰ – út a társasan birtokolt világ interszubjektívításának szintjére: az eredeti interszubjektívitás-kérdés – mely *alter ego ego* tudatában tudatként való megjelenésének lehetőségességét firtatja – az Ötödik elmélekdedésben nem a transzcendentális szubjektívitás szintjén, hanem a primordiális szférában adott monász szintjén kerül bevezetésre, ezáltal mély sebet ejtve a megelőző négy elmélekdedés kérlelhetetlen logikai szigorán. Az életművet lezáró *Az európai tudományok válsága* lapjain ezután pedig már egy nyilvánvalóan kellő megalapozottság nélkül bevezetett transzcendentális interszubjektívitás-koncepció korrelátumaként mutatja be az életvilágot. E következtelenségek Schütznél olvasható szigorú bírálatára jelen munkában a későbbiek során még visszatérünk. Pillanatnyilag elég talán arra utalni, hogy az interszubjektívitás és az intermonadikus életvilág husserli koncepciói éppen hibáik és kidolgozatlanságuk miatt kerültek Schütz fókuszának középpontjába, miközben az osztrák gazdaságtan metodológiai és módszertani individualista szemlélete felől egyre inkább a társas világ végső adottságainak kérdései felé fordulva, a módszertani okokból technikailag indokolt szigorú individualizmust (szubjektívizmust) túllépő ontológiai tematika irányában tapogatózott.

---

³⁷⁰ „Kezdetben oly nagy súllyal kiemelt követelményünket, az apodiktikus ismeret igényét mindeközben talán szem elől tévesztettük, de semmiképpen sem mondtunk le róla” – írja Husserl korántsem megnyugtató módon a *Karteziánus elmélekdedések* záróelmélekdedésében (Husserl 2000: 169).

Jóllehet, az idős kort megérő és különösen gazdag hagyatékot maga után hagyó Husserl elsősorban éppen az a transzcendentális fenomenológia foglalkoztatta, mely a transzcendentális *epokhét* követő fokozatban, a hétköznapi beállítódás terepét elhagyva tárul fel, elemzésünkben okvetlenül jelezniük kell, hogy a Husserl által kidolgozott fenomenológiai metódusok követése a transzcendentális *epokhé* végrehajtása előtti fázisában is lehetővé teszi egy – ha nem is az ismeretkritika legvégső érvényességigényére számot tartó, de az ismeretkritikai szigorot markánsan érvényesítő, a tiszta lényegiségek szférája helyett a természetes beállítódás talaján vizsgálódó – *alternatív* fenomenológia kidolgozásának lehetőségét. Ez volt az a koncepció, melybe mintegy természetszerűleg csatornázódtak be Alfred Schütz korábbi elméleti törekvései.

3.4.3. Fenomenológiai pszichológia mint szigorú tudomány

A Schütz által a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiájaként megvalósítani szándékozott társadalomtudományos vizsgálatok motívációjában Husserl interszubjektivitással kapcsolatos elképzelései annak ellenére játszottak döntő szerepet, hogy ez utóbbiakat Schütz kiforratlannak és hibásnak értékelte,³⁷¹ valamint hogy ezek végső megfogalmazásai Schütz előtt csak addigra váltak ismertté, mikorra saját, önálló koncepcióját már kialakította. Bár, mint ezt Schütz megjegyzi, Husserl már a hatodik *Logikai vizsgálódás*ban érintette a társadalomtudományos kutatás számára döntő jelentőségű interszubjektivitás-tematikát,³⁷² koncepciója csak a transzcendentális interszubjektivitás és az életvilág fogalmiságának a *Karteziánus elmélkedésekben* valamint *Az európai tudományok válságában* véghez vitt pontosabb kidolgozásával nyerte el végső formáját. A transzcendentális interszubjektivitás husserli elméletével Schütz sosem barátkozott meg, ezzel szemben az életvilág fogalma gondolkodásában egyre inkább előtérbe került³⁷³ – fontos tudnunk

³⁷¹ A Husserlrel szembeni kritika legfontosabb – a későbbiek során részletesebben ismertetett – dokumentuma: *TIH*.

³⁷² *CPI/05*.

³⁷³ Mindkettőhöz lásd *TIH*.

azonban, hogy az életvilág kifejezés Schütznel sokkal inkább értékelhető a „társadalmi világ” általa használt fogalmának Husserl, és mellette igen jelentős részben Max Scheler³⁷⁴ eredményeinek felhasználásával gazdagított formájaként, mintsem a husserli életvilág-koncepció variánsaként.

Az életvilág fogalmával Schütz eleinte a *Karteziánus elmélkedések* első, 1931-es francia nyelvű kiadásában találkozott, aztután, hogy már megkezdte korai nagy műve lezárását.³⁷⁵ Noha az embert körülvevő világ fogalma az életvilág szinonimájaként Husserlnél már az 1920-as évek végén megjelent,³⁷⁶ a társadalmi világnak az *Aufbau*ban kidolgozott koncepciója számos hasonlósága ellenére is bizonyos ellentétben állt Husserlnek a legmélyrehatóbban *Az európai tudományok válságában* bemutatott életvilág-fogalmával, mely a transzcendentális interszubbektivitás korrelátumaként megjelenítve olyan végső jelentőségre és rangra tett szert, amelyet Schütz „hétköznapi” fenomenológiájában nem foglalhatott el. A Schütz által a mindennapi élet megkérdőjelezetlenül adott világaként leírt életvilág nem osztozott abban a rangban, mellyel a transzcendentális idealizmus ruházta fel –, azonban ha nem is a világ mint olyan abszolút kezdeteként, de a gondolkodás kezdeteként Schütz maga is az életvilágot jelölte meg, és ennyiben ha *Az európai tudományok* életvilág-fogalmának ontológiai radikalizmusában nem is, de a *Formális és transzcendentális logika* logikai radikalizmusában maga is osztozott.

Az 1929-ben megjelent *Formális és transzcendentális logika*³⁷⁷ a formális logika valódi értelmének felfedésére tett kísérletet a logikai ismeretek mögött álló intencionális teljesítmények megvilágításával.³⁷⁸ Husserl szerint a logika közkeletű, Arisztotelésztől eredeztethető formájában nem tudja betölteni a végső alap neki szánt szerepét, ugyanis nem

³⁷⁴ Tudomásunk szerint pillanatnyilag nincs olyan elemzés, amely a Schütz munkáiban tetten érhető, az eddig rá irányulónál jóval több figyelmet érdemlő, döntő jelentőségű Scheler-hatások szisztematikus bemutatása során kísérelné meg cáfolni a közkeletű félreértést, miszerint Schütz Husserl életvilág-fogalmát „vette át”. Scheler tudásszociológiájának, és a „viszonylag természetes világnézet” pillanatnyi szempontból különösen fontos fogalmának ismertetéséhez lásd Karácsony 1995: 20–33.

³⁷⁵ PSW: 43.

³⁷⁶ Áron 1982: 79.

³⁷⁷ Ismertetéséhez lásd CP4/20; a művet Zuh Deodáth monográfiája (2015) a husserli „ismeretfilozófia” sarokköveként mutatja be.

³⁷⁸ Husserl 1969: 10.

ad számot azokról a rejtett előfeltevésekről – a más ismeretekhez hasonlóan a legelemibb logikai belátásoknak is alapjául szolgáló intencionális aktusokról, valamint a világ mint környezet eleve adottként tételezéséről –, amelyekre épül, minek következtében e logika nem több, mint olyan, a természetes beállítódás talaján vizsgálódó pozitív tudomány,³⁷⁹ amely még nem nyerte el a maga apodiktikus megalapozását, és ezért más ismeretek megalapozására sem alkalmas. Noha Schütz sokat merített a mű logikai fejtegetéseiből,³⁸⁰ a számára döntő újdonságot a könyvben viszonylag röviden tárgyalt, jóformán csak vázlatnak³⁸¹ tekinthető új interszubjektivitás-koncepció jelentette.³⁸² Husserl azt kívánta bemutatni, hogy a formális logika alapjául szolgáló előfeltételezett világ már eleve *interszubjektív* teljesítmény – a logikai ismeretek objektivitása, mindenkit egyaránt kötelező érvényessége eredendően közösségi meghatározottságú.³⁸³ A logika mint a helyes ítéletek tana *ítélők közösségére* alapozódik, nem egyetlen monadikus ítélőre; Husserl egyenesen az interszubjektív intencionalitás apriorijáról beszél.³⁸⁴ Ennek a hiánysan kifejtett és töredékes, de a későbbi életvilág-koncepció nehézségeitől még nem terhelt elképzelésnek az ösztönzése mellett kezdte meg Schütz az életvilág konstitutív fenomenológiájának mint az értelmi viszonyok interszubjektív megformálását felkutató tudománynak a megalapozását.

Schützöt a kezdetektől fogva a Husserl által csak előirányzott, de sosem kidolgozott, a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiájaként szolgáló fenomenológiai pszichológiai program³⁸⁵ megvalósítása motiválta, amely a transzcendentális fenomenológia nagyratörő igényeitől és a velük járó végső ismeretkritikai kérdések szorításától mentesülve szolgáltat változatlanul apriori érvényességű kiindulópontokat a hétköznapi társas-társadalmi viszonyok tematizálásánál. Az életvilág ugyanis, mint arra Husserl rámutatott, nemcsak a transzcendentális

³⁷⁹ Husserl 1969: 225.

³⁸⁰ Michael D. Barber véleménye szerint Schütz inkább ezekre, mintsem a mű vége felé kibontott interszubjektivitás-elméletre épített (Barber 2004: 44).

³⁸¹ A *Formális és transzcendentális logikában* Husserl az interszubjektivitás-probléma megoldását a *Karteziánus elmélkedésekbe* irányozza elő, és utal arra, hogy a kérdéssel már 1910–1911-ben foglalkozott szemináriumain (Husserl 1969: 243).

³⁸² Hamauzu 2009.

³⁸³ Husserl 1969: 96. §.

³⁸⁴ Husserl 1969: 246.

³⁸⁵ Husserl 1997: 89.

fenomenológia szintjén tehető kutatás tárgyává: a tisztán a tapasztalati világ értelmében felfogott életvilág ontológiájának bemutatása önálló feladatot jelent, amely a transzcendentális *epokhé* érvényesítése által körülhatárolt körön kívül, a természetes beállítódás talaján állva is lehetővé teszi az életvilág változatlanul adott struktúráinak feltárását.³⁸⁶ A kései Husserl megállapítása szerint „a szubjektivitás csak az interszubjektivitásban az, ami: konstitutívan működő én”³⁸⁷ – a társadalomtudományos iskolázottságú Schütz melegen üdvözölte az egológiai fókusszal szemben a közösségiség és az életvilág fogalmait előtérbe helyező „fordulatot”, ugyanakkor a monadikus fenomenológiának túl jó tanítványa volt ahhoz, hogy a szubjektivitást, és vele a tudat egyedüli értelemkonstituáló teljesítményét hajlandó legyen feloldani az interszubjektivitás jól-rosszul kidolgozott fogalmában, amint azt a kései Husserlt követően a kérdéssel foglalkozó számos más filozófus és társadalomelméleti gondolkodó is megtette.

*

Edmund Husserl olyan mindent átfogó, szigorúan tudományos filozófiai alapvetésként képzelte el a fenomenológiát, amely a szubjektív és interszubjektív értelemkonstitúció folyamatainak explikálásán keresztül minden további regionális tudomány elvi megalapozását lehetővé teszi. Az eredetileg a megértő társadalomtudományos módszertan biztosításának érdekében a fenomenológiához forduló Schütz célja szerényebb volt, és voltaképpen csak a társadalomtudományok számára releváns regionális ontológia, a társadalmi világ ontológiájának területére tartott igényt; ennyiben alább adott Husserl nagyraavagyó törekvéseiből, ugyanakkor a fenomenológiai *szigor* tekintetében nem ismert engedményeket, és a végsőkig kitartott a „szigorú tudomány” koncepciója mellett.

*Filozófia mint szigorú tudomány*³⁸⁸ című ismert írásában Husserl a fenomenológiát olyan tudományos filozófiaként mutatja be, amely gyógyírül szolgál a „tények babonás tiszteletére”³⁸⁹ alapozódó,

³⁸⁶ Husserl 1998 I: 51. §, 218.

³⁸⁷ Husserl 1998: 216.

³⁸⁸ Husserl 1972a.

³⁸⁹ Husserl 1972a: 185.

a természettudományos gondolkodás reflektálatlan empirizmusát a létezők teljes birodalmára kiterjeszteni óhajtó pozitívizmus, valamint a relativista világnézet-filozófiába torkolló, és a filozófiai fejlődést terméketlen zárványokba terelő historizmus által okozott sebekre. Úgy vélte, hogy a természetes tapasztalás korlátai által határolt naturalista empirizmuson túllépő lényegszemlélet fundamentumán lehetővé válik a tudományos filozófia és ismeretkritika végérvényes megvalósítása, valamint a transzcendentális szubjektivitásra, az értelemkonstitúció általánosan érvényes folyamatainak bemutatására támaszkodva legyűrhetők a szubjektivizmus és a relativizmus esetlegességei.³⁹⁰

Schütz, annak ellenére, hogy önálló vállalkozása célját jóval szerényebben fogalmazta meg, a husserli program sajátos univerzalizmusának méltó örököse volt. A társadalomtudományok módszertanának kérdéseit taglaló munkásságának egésze, és követőinek a pozitívista társadalomtudományos eszmény és reflexek elleni máig tartó ádáz küzdelme világosan tanúskodnak arról, hogy Husserlrel együtt felismerte annak lehetetlenségét, hogy az ismeretek teljes köre a világ egészét eleve a természeti világ adottságmódjaként tematizáló pozitívizmus naturalista elképzelései szerint adekvát leírásra leljen. A szemében a nyílt relativizmust társadalomelméletté emelő Mannheim Károly tudásszociológiájával való, tételesen sosem kifejtett, ám annál hevesebb szembenállása,³⁹¹ valamint mély hallgatása – az általa egyébként természetesen jól ismert³⁹² – Wilhelm Diltheynek nemcsak a szellemtudományok módszertanára, hanem az interszubjektivitás alapkérdéseire is kiterjedő, a schützi projekt szempontjából kétségtelenül releváns fejtegetéseiről³⁹³ jól demonstrálja, hogy az osztrák gazdaságtani iskola derék tanítványaként mennyire ódzkodott a világnézeti és történelmi relativizmus Husserl által is került bármely behatásától.

A schützi elméletet a husserli „szigorú” filozófiával való relációjában vizsgálva különösen fontos felhívni a figyelmet arra a tényre,

³⁹⁰ Husserl 1972a: 224; lásd még Husserl 1997: 82.

³⁹¹ Lásd Havrancsik 2021, illetve WIC, CP5/09.

³⁹² A Dilthey–Schütz kapcsolat feltérképezésére a szakirodalomban mindeddig nem történt kísérlet tudomásunk szerint. Ennek hiányában lásd Srubar 1988a, Havrancsik 2018a.

³⁹³ A korai kéziratok és az *Aufbau* lapjain Dilthey neve még csak-csak megemlítetik, de jellemző, hogy róla a későbbiek során Schütz már csak mint „Mozart művészetének kiváló ismerőjéről” emlékezik meg (CP2/09).

hogy a fenomenológia, a husserlihez hasonlóan schützi változatban is, a szilárdan megalapozott ismeretek bővítésére törekvő tudományos gyakorlatként, és nem az ismeretszerzés bizonytalanságát hangsúlyozó interpretációelméletként határozza meg magát. A megismerő és a megismerendő viszonyát közvettségeik taglalásán keresztül megjelenítő hermeneutikával szemben a fenomenológia a világ és a megismerő közvetlen viszonyára, szükségszerű korrelációjára épít.³⁹⁴ A világ tapasztalása nem azonos a világ valamiféle esetleges értelmezésével; minden tapasztalásnak, „a világgal kapcsolatos bármely véleménynek talaja az eleve adott világ” – írja Husserl.³⁹⁵ A fenomenológia az interpretációt megelőző ismeretszerzési fokozat tudománya – ez Husserl fejtegetései mellett Schütz elméletére is áll. Jóllehet, Schütz számos ponton utal az empirikusan adott életvilág értelmi esetlegességeire, a történelmi, kulturális, nyelvi kontingenciák jelentőségére, munkássága az ezeket a kontingenciákat megelőző, és ennyiben általánosan érvényes életvilági struktúrák feltárásának kísérleteként értékelhető;³⁹⁶ a társadalomtudományok ismeretelméleti és módszertani vonatkozásaira és az életvilág szociális ontológiájára irányuló vizsgálódásaiban egyaránt a kétségbevonhatatlan ismeret és az általános érvényűség husserli eszményét tartotta irányadónak.³⁹⁷

---

³⁹⁴ Mezei 1997.

³⁹⁵ Husserl 1998 I: 193.

³⁹⁶ Havrancsik 2018a.

³⁹⁷ Grathoff 1989.

4. Szubjektívitas, értelem, cselekvés

4.1. A megértő szociológiai program újrafogalmazásának szükségessége

4.1.1. Weber nyomában

Schütz első – és élete során egyedülként publikált – könyve, a *Der sinnhafte Aufbau der Sozialen Welt. Eine einleitung in die Verstehende Soziologie* tekinthető az érett alkotói korszak nyitányának. E mű legfőbb célja az volt, hogy az osztrák közgazdaságtani iskola által a társadalomtudományok egészére kiterjesztve értelmezett szociológia alapját képező általános cselekvéstudomány legfőbb hiányosságát pótolva tisztázza a személyközi interpretatív viszonyok kérdését. Mentora, Ludwig von Mises elképzelését követve Schütz a cselekvéstudomány interszubjektív alapjainak tisztázása érdekében Weberhez fordult. Mivel azonban a weberi elmélet sem a szubjektívitas, sem az interszubjektívitas szintjén nem volt ismeretelméletileg és logikailag kellően megalapozva, ezért elsőként magának a weberi elméletnek a tudatfilozófiai tisztázására volt szükség. Az *Aufbau* abban a pályaszakaszban keletkezett, amikor Schütz Husserl alapos tanulmányozása után a bergsoni tanokat nem elhagyva, de az azok teljesítményét nagy mértékben meghaladni képes fenomenológia teljes szellemi vértetében újult erővel gyürkőzött neki a megértő szociológiai program elméleti megalapozásának és újrafogalmazásának.

Különös, hogy egy mégoly sajátos életutat befutó szerző esetén is, mint Schütz, az első közreadott publikáció rögtön egyben a szerző legérettebb alkotása és főműve legyen, az ő esetében mégis ez történt.

Számos, élete során végül nem publikált korai kézirat és feljegyzés, köztük a már bemutatott, Bergson inspirációjára épülő korai elméletkezdemények töredékes megfogalmazása után Schütz elsőként e rendkívül aprólékosan megfogalmazott és különös műgonddal megszerkesztett, igen sűrű nyelven megírt, ám mondanivalójához képest mégis dicséretre méltóan könnyen olvasható, érett művel lépett a nyilvánosság elé – mely ekkoriban elsősorban az osztrák közgazdaságtan szélesebb közönségét jelentette. Az *Aufbauban* az életmű szinte minden fontosabb témája területekre kerül, számos kérdés lényegében már itt megoldást nyer, ráadásul Schütz e könyvben úgy szövi egybe a későbbi írásokban sokkal inkább szertebomló gondolati szálakat, hogy elméletének architektonikája a maga egységében válik áttekinthetővé; mindezek alapján úgy vélem, hogy az életmű egységének exponálásánál e műnek kell kiindulópontul szolgálnia.³⁹⁸ Bizonyos területeken, így a relevanciaelméletben, a zárt értelmi tartományok elméletében, a módszertani elvek tisztázásában és különösképpen az életvilág struktúrájának feltárásában Schütz a későbbiekben jelentősen továbbvitte az *Aufbauban* foglaltakat. Az újabb eredményeket közreadó írások ugyanakkor csak az *Aufbaut* szem előtt tartva, a világosan megfogalmazott, és lényegében sosem felfüggesztett átfogó tudományos program ismeretében nyerik el helyi értéküket a szerző munkásságában.³⁹⁹

A kiindulópont, melyből a korai nagy mű, valamint Schütz munkásságának egésze kibontakozott, Max Weber megértő szociológiai koncepciója volt. A könyv, mely alcímében (*Eine einleitung in die Verstehende*

³⁹⁸ Az életmű egységének értékelése kapcsán a másik kulcsfontosságú szövegfolyamat az 1936-ban és 1937-ben keletkezett, ám először csak 2003-ban megjelent kéziratok jelentik (*PPSW*). Az ebben foglaltak minden kétséget kizáróan igazolják, hogy téves azon – a korai, illetve a szélesebb társadalomtudományos közgondolkodásban gyakorta felmerülő – elképzelés, mely szerint Schütz bécsi és amerikai korszaka közt valamiféle törés lenne, egyszersmind e kéziratok különösen fontos megállapításokkal szolgálnak az életvilág és az individuum kapcsolatának vonatkozásában.

³⁹⁹ Schütz életművében kétségtelenül lezajlik egy elmozdulás a cselekvéseméleti kiindulóponttól a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiája felé, ugyanakkor megítélésünk szerint az egyre nagyobb teret kapó, az életút végére látszólag „önállóvá” váló fenomenológiai aspektus adekvát értelmezéséhez figyelembe kell venni, hogy ugyanabba a megértő társadalomtudományos keretbe illeszkedik, melybe a korai cselekvéseméleti–tudatfilozófiai dominanciájú fejtegetések. E kérdéskörre még többször visszatérünk a későbbiek során.

Soziologie) is a weberi elképzelésekkel való kontinuitást hangsúlyozta, számos Weberrel szemben megfogalmazott – időnként a technikai kérdéseken implicite túlmenő – bírálat ellenére olyan konstruktív kritikaként értékelhető, melynek argumentatív alapja döntően megfelelt a weberi fundamentumoknak.⁴⁰⁰ A két szerző közt egyetértés volt az alábbi négy pontban: a szociológiát *cselekvéseméletileg* kell megalapozni; az oksági magyarázatokat *indítékok* megértésével kell összekapcsolni; a társadalomtudományos kutatásnak reflektált *ideáltipikus* fogalomalkotásra kell támaszkodnia; végezetül a tudománynak értékfüggetlennek kell lennie.⁴⁰¹

A Weber ellen irányuló bírálat nem az alapelvekre, hanem a koncepció kialakításának részleteire vonatkozott. Mint a könyv bevezetőjében Schütz kifejti, a Weber módszertani munkáinak tanulmányozásával eltöltött tíz év meggyőzte, hogy azok rejtik a társadalomtudomány filozófiájának érvényes kiindulópontját, ugyanakkor Weber nem jutott elég messze a kiindulópont kijelölésétől, nem hatolt a problémák legmélyére; különösképpen a szubjektív szándékolt értelem weberi kifejezése mutat rá, hogy elemzése megerősítésre szorulnak.⁴⁰² Ahhoz, hogy a társadalomtudomány képes legyen átlépni a módszereire vonatkozó terméketlen álproblémákon, egy olyan filozófiai alapra kell helyezni a módszertani gondolkodást, mely kellően szilárd és kellően mély megalapozást tesz lehetővé: ez nem más, mint a weberi értelemtulajdonítási elképzelések megalapozása a szubjektív tudatiság szintjén, Bergson és Husserl eredményeire támaszkodva. A kiindulópont a szubjektum tudatfolyamában áramló időtapasztalatban lokalizálható. Mint írja:

Csak akkor térhetünk át a humán tudományok fogalmainak bonyolult struktúrájára, ha már megragadtuk a belső időtudat természetét. E koncepciók közt szerepel a saját és mások tapasztalataira vonatkozó interpretáció, az értelemformálás és az érteleminterpretáció, a szimbólum és a szimptóma, az indíték és a terv, az értelmi adekvátság és az oksági adekvátság, és mindenekelőtt az ideáltipikus fogalomalkotás, melyen a társadalomtudományok tárgyukhoz való hozzáállása nyugszik.⁴⁰³

⁴⁰⁰ A weberi és schützi elmélet *döntő* különbségeinek részletesebb áttekintéséhez lásd Havrancsik 2017a.

⁴⁰¹ Eberle 1984: 8.

⁴⁰² PSW: xxxi.

⁴⁰³ PSW: xxxi.

A szubjektív tudatosság ilyen mértékben kifejezett középpontba állítása már sejteti azt, amire a későbbi elemzések során fény fog derülni,⁴⁰⁴ illetve amire már Weber bemutatása kapcsán is utaltunk: Weber és Schütz filozófiai kiindulópontja közt jelentős különbség áll fenn, mely érett koncepcióik összehasonlításánál különösen szembetűnő. Schütz Weber-képe legalábbis egyoldalú, és kritikájában egy olyan kérdésbe kapaszkodik bele – a maga koncepciója szempontjából a legteljesebb joggal –, ami maga Weber számára nem jelentett központi problémát. Felkai Gábor szerint a szociológia weberi elképzelése az értelem három dimenzióját igyekszik megragadni: a cselekvők által tulajdonított szándékolt értelmet, a szociális vagy kulturális képződmények vagy folyamatok jelentőségének megértését, végül pedig valamely funkcionális értelemnek a társadalom változási folyamataiban játszott szerepét.⁴⁰⁵ Schütz figyelme az első elemre korlátozódott.

Weber az individuumot és a cselekvést a szociológia „atomjának” tekinti (azzal a kitételrel, hogy ha ez az „önmagában kétes hasonlat megengedett”),⁴⁰⁶ Schütz megalapozási kísérletének kezdőpontja az oszthatatlan felbontására irányuló törekvés, mely a cselekvések kiindulópontjául – egyszerismind az individuális cselekvők identitásának alapjául⁴⁰⁷ – szolgáló értelemtulajdonítások még elemibb összetevőinek felfedését célozza. A weberi koncepció kijelöl egy bizonyos szintet, amely „alá”, illetve „fölé” az értelem elemzésének igényével nem érdemes menni. Mint Erdélyi Ágnes írja:

[...] a megértő szociológiának fogalmai megalkotásakor *nem érdemes* az egyének viselkedése „alá menni”, hiszen a cselekvés értelmi összefüggése szempontjából az ilyen folyamatok mindig csak adottságok maradnak, „fölé” pedig *nem kell* mennie, mert mindaz, ami fölötte van, és amit sokszor „kollektív fogalmakkal” írunk le, az egyes emberek cselekvéseiből épül fel, és kizárólag egyes emberek cselekvéseként érthető.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Lásd jelen kötet *A társadalomtudományok módszertana* című fejezetét, illetve Havrancsik 2017a.

⁴⁰⁵ Felkai 2006: 334.

⁴⁰⁶ Weber 2003: 128.

⁴⁰⁷ A társadalmi személy kérdéséhez lásd PPSW.

⁴⁰⁸ Erdélyi 2003a: 20.

Schütz szándéka mármost éppen az, hogy a cselekvés „alá” menjen, vagyis a fenomenológia eszközeivel feltárja a cselekvés hátterét és lefo-lyását biztosító tudati körülményeket. Ez a lépés, az eredeti weberi elmé-let szempontjából tekintve, ha nem is hibás vagy haszontalan, némileg idegen. A két koncepció közti eltérést jól mutatja a „leereszkedés” különbsége mellett az is, ahogyan az elemzés atomi szintjéről a szerzők más-más módon lépnek tovább a bonyolultabb alakzatok felé. Weber a cselekvés és társadalmasodás egyre tágabb és egyre több embert átölelő köreit, egyre szilárdabb struktúrákat felvázolva halad tovább a módszer-tani bevezetés után a *Gazdaság és társadalom* lapjain, Schütz az egyre átfogóbb és egyre szilárdabb intézményesülés helyett a tapasztalati pers-pektíva szubjektív szemszögből adódó módosulásainak fonálát követi: az idő és a tér *ego* szempontjából egyre közvettebb formában hozzáfér-hető távlatai, valamint az értelmi telítettség csökkenése és az azt kísérő absztrahálódás fokozódása vezetik elemzéseit.⁴⁰⁹ Schütz, ha úgy tetszik, már a társadalmi kapcsolat fogalmának igen korai pontján letért arról az útról, melyet Weber a társadalmi világ bemutatásánál járni javasolt.⁴¹⁰

4.1.2. A módszer problémája

Schütz könyve annak taglalásával kezdődik, hogy a társadalomtudo-mány tevékenységét gátolja, mi több, álproblémák felé sodorja az a meg-osztottság, amely az egyén és társadalom összefüggésének alapkérdesei és a módszertan tekintetében áll fenn a különböző megközelítésmódok között. A kutató már tulajdonképpeni kutatása megkezdése előtt olyan elvi problémákkal szembesül, melyekre megfelelő filozófiai fogódzó

---

⁴⁰⁹ A *PSW* mellett lásd *PPSW*, illetve *MR*. Fontos megjegyezni, hogy Schütz ennek megfelelően végül soha nem is alakított ki intézményesedelméletet (Thomason 1982), noha ez – amint ezt például Peter L. Berger és Thomas Luckmann fárado-zásai, illetve az alapjukul szolgáló, a schützi gondolatokkal nagyfokú affinitást mutató filozófiai antropológia vizsgálódások (Arnold Gehlen, Helmuth Plessner) – mutatják, bizonyos értelemben kínálta volna magát.

⁴¹⁰ Hogy Schütz mennyire szelektíven olvasta Webert, és mennyire kevésbé érdek-lődött Weber szubsztantív eredményei, történeti–szociológiai kutatásai iránt, jól illusztrálja Helmut R. Wagner szellemes – természetesen téves, ám kétségte-lenül találó – utalása arra, hogy Schütz talán sosem olvasta a „*Protestáns etikát*” (Prendergast 1986: 15).

hiányában nem adhat tudományosan érvényes választ, így kényéredvére kénytelen elköteleződni egyik vagy másik elképzelés mellett.

Kutatása során olyan kérdésekbe bonyolódik, amelyeknek a megoldását nem kerülheti el, ha azt szeretné, hogy munkájának bármiféle értelme legyen. Az ember teljes lényével, vagy csak társas magatartásának bizonyos módozataival foglalkozik a társadalomtudomány? A társadalom megelőzi az individuumot, és a társadalmi egésztől eltekintve az individuum nem is létezik? Vagy ezzel szemben éppen azt kellene állítanunk, hogy egyedül az individuum létezik, és a társadalmi szerveződések, a társadalmat magát is beleértve pusztán absztrakciók – az elkülönült individuumok függvényei? Az ember társas volta határozza meg tudatát, vagy tudata határozza meg társas voltát? Lebontható-e az ember és kultúrája történelme a közgazdaságtanéhoz hasonló törvényekre? Vagy, ellenkezőleg, nem állíthatjuk, hogy az úgynevezett közgazdaságtani és szociológiai „törvények” pusztán annak a kornak a történeti látásmódját fejezik ki, amelyben megfogalmazódtak? Kevésbé meglepő, hogy e dilemmákkal számos társadalomtudós szubjektív, vérmérsékletéből, politikai, vagy legjobb esetben metafizikai elfogultságaiból táplálkozó látszattmegoldásokkal próbál megbirkózni.⁴¹¹

Schütz az elsőként Georg Simmel által felvetett, majd Max Weber által továbbvitt elképzelést tekinti a probléma megoldásának: ha minden társadalmi jelenséget az egyéni tevékenységre vezetünk vissza, és megjelöljük ezek szubjektív mozgatórugóit, akkor a problémát gyökerénél ragadjuk meg, vagyis nem különféle eszmék, ideológiák vagy metafizikai spekulációk kétes értékű és közvetett derivátumaként, hanem a maga kifomálódásának közvetlen adottságában érjük tetten kutatásunk tárgyát. A közös nevező, amelyre a kor számos német nyelvű társadalomtudományos elméletalkotójának tapogatózó elképzelései visszavezethetők: az egyéni értelemkialakítás és a megértés eleme.⁴¹² Schütz Weber legnagyobb teljesítményének tartja, hogy az értékítéletektől való tartózkodással és a társadalmi élet egyszerű és pontos leírásával eloldotta a szociológiát az ideológiától, és önálló, teljes jogú tudománnyá avatta, és az emberi cselekvés értelmi mozgatórugóinak

⁴¹¹ PSW: 3–4.

⁴¹² PSW: 10–11.

rétegről rétegre való megragadását lehetővé tévő ideáltipikus fogalomalkotási eljárás kidolgozásával e tudomány számára megfelelő eszközt biztosított.⁴¹³

A weberi koncepció azonban olyan hallgatólagos előfeltevésekre épül, amelyeket felfedve komoly hiányosságokra derül fény. Weber úgy véli, hogy az individuális cselekvő értelemtel cselekvésével kijelölte azt a kezdőpontot, ahonnan minden további elemzésnek ki kell indulnia. Schütz szerint azonban az értelemtel cselekvés fogalma számos megoldatlan problémát rejt. Az e problémákat figyelmen kívül hagyó Weber

[...] nem tesz különbséget a folyamatban lévőként elképzelt *cselekvés* és a lezárt *cselekedet* közt, a kulturális tárgy létrehozójának értelme és a létrehozott tárgy értelme közt, a saját cselekvésem értelme és a másik cselekvésének értelme közt, a saját tapasztalatom és valaki másé közt, saját önmegértésem és másra vonatkozó megértésem közt. Nem kérdez rá, hogy miként konstituálódik a cselekvő értelme, vagy hogy milyen módosulásokon megy keresztül ez az értelem a társadalmi világbeli partnereknél, vagy a részt nem vevő megfigyelőknél. Nem próbálja meg azonosítani azt az egyedi és fundamentális viszonyt, amely egy személy és egy másik személy közt áll fenn, a viszonyt, melynek tisztázása alapvető annak pontos megértéséhez, hogy mit is jelent ismerni egy másik személyt.⁴¹⁴

Mindezek mellett Weber Schütz szerint a társadalmi világ értelemtel jelenségeinek vizsgálatánál azokat – a hétköznapi embereknek megfelelő módon – előre adottnak vette, és így, azzal, hogy az értelemtel világot létezőként, és nem folyamatában létrejövőként ragadta meg, a maga részéről elszalasztotta a tudományos tudás potenciális reflexió többletteljesítményének kiaknázását.

Schütz az értelem mibenlétére és kialakulására vonatkozó kérdések felfejtésének már ezen a korai pontján ismerteti némileg meglepő belátását: mint véli, *már első ránézésre látszik*, hogy valójában a belső időtudat problémájával állunk szemben, így először a szubjektív élményfolyamban hömpölygő idő kutatására kell sort keríteni, hogy az értelem weberi problémájára választ találjunk.⁴¹⁵

⁴¹³ PSW: 5–7.

⁴¹⁴ PSW: 7–8.

⁴¹⁵ PSW: 12–13.

Noha a könyv elemzéseiben Schütz számos ponton támaszkodik Bergsonra, illetve bizonyos pontokon tetten érhetően Bergson felől olvassa Husserlt, az elemzések alapja, vagyis a filozófiai fundamentum, amire Webert helyezni igyekszik, Husserl fenomenológiája, mégpedig abban az alakban, ahogyan az 1931 végén állt.⁴¹⁶ Schütz közvetlenül a könyv megjelenése előtt iktatott be az első fejezet utánra egy „mellékelt megjegyzést”, amelyben tisztázta, hogy elemzéseiben pontosan milyen tekintetben támaszkodik a fenomenológiára. Mint állítja, munkája nem a transzcendentális fenomenológia körébe tartozik, hanem az élő szellemekből álló társadalom invariáns apriori struktúrái iránt érdeklődő kérdésirányhoz, a Husserl által a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiájaként, másként fenomenológiai pszichológiaként megjelölt tárgyterülethez kíván hozzájárulni.⁴¹⁷ A hétköznapi társadalmi élet megvilágításának feladata nem követeli meg, hogy a vizsgálat végig a transzcendentális fenomenológiai redukció keretei közt maradjon: a módszeres redukció hatóköre alá egyedül a belső időtudat mint a szubjektív értelem keretének elemzésénél szükséges egység kutatása kerül, a továbbiakban azonban a fenomenológiai *epoché* hatálya alól kilépve, de a módszeres fenomenológia által kínált eredményeket és fogalmi eszközöket alkalmazva folytatódik az elemzés.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Schütz leggyakrabban az *Ideen* első kötetére, a *Formal und Transzendente Logik*ra, illetve a *Logische Untersuchungen*re hivatkozik. A *Karteziánus elméletek* legelső, francia nyelvű kiadásával már csak könyve lényegi tartalmának megfogalmazása után találkozott (PSW: 43). Ez a tény két szempontból fontos. Egyrészt látható: a schützi interszubjektivitás-koncepció nem a (végleges) husserli elképzelés hatására, hanem azzal párhuzamosan (és jelentős részben azzal szemben, lásd *TIH*) alakult ki; másrészt pedig megfigyelhető, hogy Schütz e munkájában még kitart a „társadalmi világ” kifejezés mellett, annak ellenére, hogy a *Karteziánus elméletek* lapjain már többször is szerepel az „életvilág” kifejezés. (Melyet egyéb iránt egy a német nyelvű humán- és természettudományos irodalomban tájékozott korabeli szerző már akár Husserl előttről is ismerhetett volna, lásd Bermes 2002, Welter 1986.)

⁴¹⁷ Husserl 1997.

⁴¹⁸ PSW: 43–44. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a redukció hatóköre a könyv második fejezetére terjed ki. Érdemes megemlíteni, hogy a szigorú értelemben vett fenomenológia redukcióinak eszköze a későbbiekben, a *Relevancia*-kéziratokban (*RPR*) még visszatér. A Schütz által alkalmazott redukciótípusok pontosabb bemutatásához lásd Belvedere 2013.

4.1.3. A weberi problémák fenomenológiai feloldása

Schütz három olyan problémakomplexumot detektál Webernél, amelyek korrekciót tesznek szükségessé. Elsőként: az értelem kifejezése maga, annak ellenére, hogy a koncepció egyik legfontosabb eleme, Webernél bizonytalan jelentésű marad, pontosabban Weber több egymástól eltérő, ám sosem gondosabban megjelölt értelemben használja a kifejezést. Emellett nem tisztázza, hogy mi az értelem és a cselekvés pontos viszonya. Végezetül: eleve adottnak veszi a másik személy létét, így a társadalmi (társas) cselekvések és értelmi viszonyok megközelítésénél mintegy átlép az interszubjektivitásnak a korban a német nyelvű humán tudósok egész sorát (fenomenológusokat és nem fenomenológusokat egyaránt) foglalkoztató problémáján.

Schütz az idegen személy szubjektív, „szándékolt” értelme megértésének feltételeire kérdez rá elsőként. Miképpen lehetséges az, hogy megértjük a másik által szándékolt értelmet, és milyen megkötésekkel állíthatjuk azt, hogy *valóban* a másik *szubjektív* értelmét ragadtuk meg? E kérdés egyszerre irányul a hétköznapi cselekvők egymásra vonatkozó megértésére, illetve a tudományos megfigyelőnek a cselekvőre vonatkozó megértésére, mely természetszerűleg következik és alapozódik az előbbi viszonyra.

A másik cselekvése mögött álló szubjektív szándékolt értelem felderítésének posztulátuma egy a másik személy megérthetőségére és előzetes adottságára vonatkozó elméletet előfeltételez. Csak akkor indokolt rákérdezni arra, hogy mit gondol a másik személy, ha feltételezem, hogy a) gondol valamit, és b) hogy kitalálhatom, mi az, csakúgy, mint ahogyan kitalálhatom, hogy mi saját viselkedésem értelme. De nyomatékosítanunk kell, még mielőtt tervünkbe belekezdünk, hogy egy másik személy szubjektív értelmének nem kell azonosnak lennie azzal az értelemmel, amelyet megfigyelt külsődleges viselkedésének én, a megfigyelő tulajdonítok neki.⁴¹⁹

Az interszubjektivitás-kérdés középpontba állításánál Schütz elsőként a kérdés két szélső pozícióját megjelenítő koncepciót, Wilhelm Dilthey

⁴¹⁹ PSW: 20.

és Rudolf Carnap álláspontját támadja.⁴²⁰ Elsőként Dilthey beleérzés-elképzelésétől határolja el magát, arra hivatkozva, hogy a tudat alapvető természetének ellentmond az a feltételezés, hogy lehetséges egy szó szerint, szigorúan értendő közös értelem tudatok közti „közvetlen” közvetítése. Carnap elképzelését, mely azt állítja, hogy a tudomány eszközeivel a másik tudata nem megközelíthető, és a róla való kijelentések értelmetlenek, Schütz szintén visszautasítja: „Carnap koncepciója saját keretei közt is bírálható. A formális logika bizonyosságára apellál, és nem jön rá, hogy annak interszjektív érvényessége más elmék létét előfeltételezi”.⁴²¹ Schütz szerint a másik személy tevékenységét a fizikai világban bekövetkező események sorozataként tapasztaljuk, melyeket teste használatával idéz elő. Ahhoz azonban, hogy ezeket a testi eseményeket értékeljük, szükségünk van arra, hogy a másokban egy másik egót, egy másik tudatot ismerjünk fel, aki a fizikai világban bekövetkező változások mögött áll. Ez már a szűkebben értelmezett filozófiai interszjektivitás-kutatás területére vezet. Schütz a téma egyik legfontosabb korabeli kutatójának, az által mindvégig igen nagyra értékelt Max Schelernek koncepciójához⁴²² kapcsolódik. Tétélezzük fel, javasolja, hogy Schelernek igaza van, és a másik ember érzelmeit közvetlenül, következtetések helyett belső tapasztalás révén tapasztaljuk. Ebben az esetben, bár képesek vagyunk a másik tudattartalmának megközelítésére, csak az értelem felszínét látjuk: nem tudjuk ugyanis, hogy *miért* érez a másik úgy, ahogy, mi áll tudatállapota hátterében. A megértő szociológia számára a feladat mármost nem más, mint a cselekedetek mögött álló *indítékok* feltárása, nem állapodhat meg hát a Scheler által kijelölt szinten. A „szándékolt értelem” a megértő szociológia számára többet kell hogy jelentsen a beleérzésnél.⁴²³

A másik személy megértésének feltételeit vizsgálандó Schütz Schelertől Weberhez, a közvetlen és magyarázó megértés koncepciójához

⁴²⁰ A szakirodalomban gyakorta emlegetik azt a felismerést, hogy Schütz könyvének címe – *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* – feltételezhetően nem pusztán véletlenségből hasonlít Carnap 1928-as *Der logische Aufbau der Welt* című könyvére. Tudomásom szerint Dilthey 1910-es *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften* című könyve ebben az összefüggésben elkerülte a kutatók figyelmét. Az „Aufbau” kifejezés kapcsán lásd még Havrančik 2019a.

⁴²¹ PSW: 21. Schütz és Carnap kapcsolatához lásd bővebben Grathoff 1995: 155–160.

⁴²² Scheler 2018.

⁴²³ Schütz interszjektivitás-koncepciójával külön fejezetben foglalkozunk.

lép át.⁴²⁴ Mint írja, Weber két különböző értelemben használta a „szándékolt értelem” kifejezést. Az első értelemben a szándékolt értelem az, amivel a cselekvés rendelkezik a cselekvő számára. Ez a szubjektív értelem a közvetlen megfigyelés számára adott. A második esetben azonban egy tágabb értelmi összefüggésre utal, amibe az értelmezett cselekvés betagozódik – a magyarázó megértés tehát egy tágabb értelmi összefüggést tár fel. Schütz szerint a közvetlen megértés elképzelése önmagában nem képes biztosítani a szándékolt értelem felderítését, a szándékolt értelemnek ugyanis, amennyiben a megértő szociológia alapelveinek megfelelően pontosan követni óhajtja a cselekvő önálló értelemtulajdonításait, ki kell terjednie a cselekvés és az értelem motivációs kontextusára, vagyis a mögöttes, közvetlen megfigyelés számára nem megközelíthető elemeire – vagyis a cselekvő (értelemtulajdonításait és cselekvéseit befolyásoló) *múltjára és jövőjére*.⁴²⁵ A magyarázó megértés – abban a formában, ahogyan azt Weber felvázolja – ugyancsak nem képes a megfelelő motivációs kontextus megjelölésére, Weber ugyanis a cselekvő és a megfigyelő nézőpontját összemossa elmulasztja azt, hogy a cselekvő szempontjának elsődlegességét elismerve a motivációs viszonyok *szubjektív* adottságát állítsa előtérbe. A cselekvés indítékai csak akkor tárhatók fel, véli Schütz, ha a cselekvés értelme – *szubjektív és szándékolt* értelme – ismert. Ezzel az ismerettel azonban *kizárólag a cselekvő rendelkezhet, a megfigyelő nem*. Végül megállapítja: a közvetlen és magyarázó megértés weberi elválasztása önkényes és elméletileg megalapozatlan, ezért elvetendő. Mindkét megértéstípus „objektív” – vagyis a kívülálló megfigyelő számára feltáruló – értelemkontextusból indul ki, és a szubjektivitás szerepe mindkettőből kiszorul, így nem képes az értelmezés működő gyakorlatának megvilágítására.⁴²⁶ Schütz ezután javaslatot tesz arra, hogy a megkülönböztetés más értelemmel feltöltve megmaradjon: közvetlen és magyarázó megértés megkülönböztetésének – véli – abban az esetben van értelme, ha az előbbin a közvetlen társas környezetünkben, szemünk előtt végbemenő cselekvések

⁴²⁴ Mint Lars Udehn (2001: 73) megjegyzi, a weberi megkülönböztetés Diltheynek az elemi és magasabb megértést illető megkülönböztetéséhez hasonlít, ráadásul a favágó ismert weberi példája is Diltheytól származik.

⁴²⁵ Havrancsik 2015a.

⁴²⁶ PSW: 29.

értelmezésére gondolunk, az utóbbin pedig azt a megértést értjük, amely – a hétköznapi cselekvőtől vett tér- vagy időbeli távolság, illetve a tudományos tudás magasabb igényei miatt – a közvetlen tapasztalat helyett indítékok mérlegelésére épül.⁴²⁷

A következő kérdés a szubjektív és objektív értelem viszonyára vonatkozik.⁴²⁸ Az értelem egyrésztől, ha az eddigi kiindulópontokat elfogadjuk, olyasvalami, ami szubjektív, vagyis az egyéni tudatban lakozik, és ahhoz kötött. Másrészt ugyanakkor a szubjektív tudás egy közös világra vonatkozik, és e közös – társadalmi, illetve társas – világnak a tudománya objektíve érvényes tudást szeretne kialakítani a szubjektív értelem-hozzárendelések talapzatán. Az interszubsztivitás ekkor jelentkező filozófiai problémáját félretelva⁴²⁹ Schütz azt az utat választja, mely szerint a tudomány számára szükséges beismerni: a valódi szubjektív szándékolt értelem olyan határfogalom, amit a kívülálló megfigyelő – legyen az bár optimális körülmények közti tudományos kutató – sem fedhet fel teljes valójában annak ellenére, hogy a megértő szociológiai alapvetet szem előtt tartva nem mondhat le róla mint örök hivatkozási pontjáról.

[...] megállapítható, hogy lehetséges az értelemtartalmat maximális tisztasággal felfogni. Akkor felelhetünk meg ennek az állításnak, ha „szubjektív értelem” alatt semmi többet nem értünk, mint a mások tudata számára konstituált tárgyiaságokra [*Gegenständlichkeiten*] vonatkozó hivatkozást. Másrésztől, sikertelenek leszünk,

⁴²⁷ PSW: 30–31.

⁴²⁸ A kérdés – nem teljesen pontos – schützi megvilágítását részletesen vizsgálja Yu 2010.

⁴²⁹ A kérdés, hogy miként lehet a tudás és a gondolkodás összességének interszubsztivitását transzcendentálisan dedukálni, meghaladja jelen tanulmány kereteit, bár ennek elemzése tisztázná teljesen az objektív értelem fogalmát. „A tudás fenomenológiájának e legnehezebb és alapvető problémáját Husserl fogalmazta meg a *Formális és transzcendentális logikában*, de semmiképpen sem oldotta meg. [...] megállapítható, hogy lehetséges az értelemtartalmat maximális tisztasággal felfogni. Akkor felelhetünk meg ennek az állításnak, ha »szubjektív értelem« alatt semmi többet nem értünk, mint a mások tudata számára konstituált tárgyiaságokra [*Gegenständlichkeiten*] vonatkozó hivatkozást. Másrésztől, sikertelenek leszünk, ha »szubjektív értelem« alatt más személyek »szándékolt értelmét« értjük. Az utóbbi még optimális interpretációs körülmények közt is határfogalom marad” – írja Schütz (PSW: 33). A megállapításhoz fűzött lábjegyzetben pedig Husserlnek ahhoz az Ötödik *Kartezánus elmékedéséhez* utalja az olvasót, amellyel életútja végén (lásd *TIH*) végleg leszámolt. A későbbiek során Schütz elutasította az interszubsztivitás kérdésének a transzcendentális fenomenológia keretei közötti értelmezését.

ha „szubjektív értelem” alatt más személyek „szándékolt értelmét” értjük. Az utóbbi még optimális interpretációs körülmények közt is határfogalom marad.⁴³⁰

A megértő szociológia feladata ezek alapján az, hogy a fenomenológiai konstitúcióelemzés eszközével feltérképezze az értelemkialakítás általános és invariáns folyamatát, és így mutassa be, miként zajlik a társadalmi világ szakadatlan értelmi újratermelése a szubjektív értelemformálás szintjén megalapozva.

4.2. Az értelemteli élmény szubjektív konstitúciója

4.2.1. Tapasztalat és reflexió

Az értelemteli cselekvés fenomenológiai vizsgálata első lépésénél, az értelem mint lehatárolt intencionális egysége kialakulásának leírásánál Schütz Bergson elméletéből indul ki, mely megkülönbözteti a tiszta tartamot (*durée*), mint a heterogén minőségek szüntelen áramlásának medréül szolgáló oszthatatlan és a tudat pillantását mindig megelőző szubjektív időfolyamot, és a tériesített-kvantifikálható körülhatárolt élményegységek alapjául szolgáló homogén időt, melyben az értelem mint a reflexió tárgya elnyeri formáját. Akárcsak az élmények általában, a cselekvések is két formában ragadhatók meg: folyamatban lévő cselekvésként (*actio, Handeln*), illetve bevégzett cselekedetként (*actum, Handlung*).⁴³¹ A hétköznapi élet tér-idő világában élő személyt az objektív homogén időformához alkalmazkodó figyelemirányultság (*attention à la vie*) jellemzi: elfordítja tekintetét a tiszta tartam áramának perspektívájáról, melynek létéről csak „pszichikus feszültségének”, reflexiók potenciáljának enyhülésekor szerez tudomást. A tiszta tartam áramlására irányuló *reflexió* azonban már az objektív tér-idő tartományába visszalépve valósul meg: arról csak egy visszahajlás során szerezhetek tudomást; ami az imént még jelen volt, az a tudatos reflexió előtt

⁴³⁰ PSW: 38.

⁴³¹ PSW: 45–46.

már mint múlt jelenik meg. Immár Husserlhez kapcsolódva Schütz a retenció és reprodukció, a múlthoz való hozzáférés két módja alapján tekinti megragadhatónak az éppen a pillanatban elillanó jelen legközelebbi közelmúltját. A személy számára saját aktivitása értelemmel még nem rendelkező preferenenciális tapasztalat formájában adott; csak a már véghezvitt cselekedet jelenik meg számára világos kontúrokkal megvonó önálló értelemegységként. Az értelem tehát, véli Schütz Bergsonnal és Husserlrel egyetértésben, a *reflexió* során születik: „Csak a már befejezetten megtapasztalt értelemtelen, a pillanatnyilag megtapasztalt nem az. Az értelem ugyanis pusztán az intencionalitás egy művelete, mely csupán a visszatekintő pillantás számára látható.”⁴³²

A cselekedet mint jövőre irányuló tevékenység a reflexió aktusai – reprodukció és retenció – mellett a jövőre irányulás által is meghatározott: a cselekvés protenciókat is magában foglal, melyek a spontán aktivitás kibomlása során, a lehatárolt cselekedet lezáródása mentén töltődnek be. Szemben Weberrel, aki a cselekvést olyan viselkedésként definiálta, amelyhez a cselekvő „értelmet kapcsol”, Schütz az alapján különbözteti meg a cselekvést a viselkedéstől, hogy az előbbi a viselkedés olyan alesete, amely *tervet* követ. Schütz megállapítja: a weberi különbségtétel nem állja meg a helyét, ugyanis a reflexióban az általa viselkedésnek tekintett tevékenység is felruházható értelemmel.⁴³³ Ezek alapján helyesebb azt a tevékenységet cselekvésnek nevezni, amely egy előre elképzelt, később kialakuló múlt képzetére, vagyis a cselekvés kimenetelére, azaz a majdani véghezvitt cselekedetre tekintettel van megtervezve.⁴³⁴ („A cselekvés értelme a hozzá tartozó cselekedet.”⁴³⁵ „Egy élmény szándékolt értelme nem több és nem kevesebb, mint az élménynek egy újabb élmény nézőpontjából való önértelmezése.”⁴³⁶) Ez implikálja, hogy a cselekvés tudatos tevékenység. *Racionális* cselekvésnek pedig az a cselekvés tekinthető Schütz szerint, mely ismert

⁴³² PSW: 52.

⁴³³ PSW: 41, 60.

⁴³⁴ A cselekvés esetén nem maga a cselekvő aktivitás folyamata, hanem a cél, vagyis a cselekedet projektált. A folyamatban lévő cselekvés, mint az eddigiek során láttuk, a Bergson nyomdokain járó Schütz számára nem rendelkezik értelemmel. Ennek alapján Richard Grathoff (1995: 155–176) joggal jegyzi meg, hogy Schützé pontosan fogalmazva nem cselekvés-, hanem cselekedetelmélet.

⁴³⁵ PSW: 64.

⁴³⁶ PSW: 78.

közbenső célokkal rendelkezik,⁴³⁷ vagyis amelyben a cél eszközei, melyek maguk is közbenső célok, rögzítettek.⁴³⁸

Mint Schütz megállapítja, a cselekvés tervkövető viselkedésként való meghatározása egy további előnnyel jár, nevezetesen azzal, hogy általa választ találunk a cselekvés egységének problémájára.⁴³⁹

E kérdés kritikus jelentőségű a megértő szociológia számára, és mégis, ezidáig megoldatlan maradt. Mikor egy megértő szociológus megfigyel egy cselekvést, feltételezi, hogy az egy egység, és mint egység, definiálható. Mégis, a gyakorlatban, a megfigyelési és motivációs megértés összekapcsolásánál önkényesen, a cselekvő szándékolt értelmére való hivatkozás nélkül határozza meg a konkrét cselekvést. A racionális cselekvés elemzése ugyanerre az eredményre vezet. Ha a cél adott, az eszköz következik belőle, és minden eszköz közbenső cél lesz, melyet megint más eszközökkel kell elérni. A teljes cselekedet cselekedet-komponensekből áll, és az ezen komponensek sorára „objektíven” tekintő külső megfigyelő nem áll abban a helyzetben, hogy megítélhetné, megvalósult-e már a cél, vagy további lépések következnek. [...] *A cselekedet egysége a terv terjedelmének függvénye.* A cselekvés egysége tehát *szubjektív*, és a feltételezetten objektív egységgel is rendelkező viselkedéshez való szubjektív értelem-hozzárendelés problémája látszatproblémának bizonyul.⁴⁴⁰

A cselekvés kezdő- és végpontjait ennek alapján a rá irányuló figyelem jelöli ki, azok nem objektíve adottak, ráadásul e végpontok kijelölésénél – a megértő szociológia szubjektivista szemléletének megfelelően – a cselekvő szemszöge privilegizált, és a megfigyelő számára nem hozzáférhető.

⁴³⁷ PSW: 61.

⁴³⁸ Valójában már Weber megjegyzi, hogy a cél és az eszköz egymásba csúszik: „Az értelmes emberi cselekvés végső elemeiről való elmélkedés először mindig a »cél« és az »eszköz« kategóriájához kötődik. Konkrétan: valamit vagy a »saját értékénél fogva« akarunk, vagy pedig *mint eszközt ahhoz*, amit végső soron akarunk.” (Weber 1998a: 10. Kiemelés: H.D.).

⁴³⁹ A cselekvés egységére irányuló kérdés, vagyis az, hogy pontosan mit tekintünk egyetlen lehatárolt cselekvésnek, az utóbbi évtizedekben az analitikus cselekvés-filozófia egyik kiemelt érdeklődési területévé vált. (Lásd bővebben Lowe 2000, Sandis 2000.) Nincs tudomásunk arról, hogy – az analitikus filozófiai hagyománytól szubjektivizmusa miatt idegen – schützi megoldás bármilyen mértékű reflexióra lelt volna ebben az irodalomban.

⁴⁴⁰ PSW: 62–63. A cselekvés egységének kérdésére adott schützi válasz jelentőségének értékeléséhez lásd Kellner – Heuberger 1988.

A cselekvés „objektív” (azaz a megfigyelő pozíciójától független) adottságként való megragadásának lehetőségét gátolja továbbá az a tényező, hogy a cselekvés értelme – és így a cselekvés mint egység maga is – attól függően változik, hogy mely időpillanatából tekintünk rá.

Képzeljünk el egy személyt, aki egy már régebben megtervezett racionális cselekvés végrehajtását tervezi, és akinek végső és közbenső céljai már tisztán anticipáltak. Nem kétséges, hogy e személy tervéhez való hozzáállása szükségszerűen különbözik végrehajtott tettehez való hozzáállásától. Ez még akkor is igaz, ha a cselekvés a tervnek megfelelően alakult. „Másnap máshogy festenek a dolgok.”

A cselekvés értelme nem olyasfajta objektív egység, mely a maga konkrét és végérvényes formájában áll rendelkezésre a cselekvő vagy más megfigyelő számára:

[...] egy cselekvés értelme attól függően más, hogy az idő mely pontjáról figyeljük meg. Nem lehet tehát egyszerűen csak a cselekvéshez kapcsolt szándékolt értelemről beszélni. A „szándékolt értelem” fogalma befejezetlen függvény; ahhoz, hogy teljesen értelmessé váljon, szükséges egy index, mely rögzíti az érteleminterpretáció pillanatát.⁴⁴¹

A cselekvés értelmezhetősége messzemenően perspektívafüggő: személyhez (cselekvőhöz vagy külső megfigyelőhöz) és időhöz (a cselekvésre tekintés időpontjához) kötött, továbbá, mint a későbbiek során, teljes egészében csak a relevanciaelméletben kibontva,⁴⁴² látni fogjuk, a cselekvés értelmét definiáló rá irányuló pillantás szögét és mélységét a pragmatikus indíttatás további alakzatai formálják. Nem csupán a cselekvés (illetve cselekedet) értelméről, de a tapasztalatokról általánosságban is elmondható, hogy az értelmet a rá irányuló *figyelem* módja körvonalazza.⁴⁴³

Inkább azt kellene mondanunk, hogy a figyelem minden önnön tartamának áramlására irányuló aktusa fénycsóvához hasonlítható. A csóva világossá és

⁴⁴¹ PSW: 65.

⁴⁴² Lásd jelen kötet *Relevancia* című fejezetét.

⁴⁴³ PSW: 71.

élesen körülhatárolttá téve világítja be az áram már lezajlott fázisait [...] az élő *ego* aktuális itt és mostja *maga a fény forrása*, a csúcs, ahonnan a fénycsóva [...] a tartam áramának már lezajlott szakaszaira kivetül.⁴⁴⁴

A Schütznel már a Bergson-időszak idején felmerülő relevancia-problematika jelentkezéseként értékelhetjük azt a belátást, hogy az értelemformáló figyelem, és a mögötte munkáló tudati szelekciós mechanizmus⁴⁴⁵ olyan tényező, mely további elemzést igényel: a „figyelem fenomenológiai elemzését”.⁴⁴⁶ Ennek kibontására Schütz az *Aufbauban* még nem kerít sort. A téma a későbbiekben az élete során publikálatlan, 1947 és 1951 közt keletkezett hosszabb, a *Reflections on the Problem of Relevance* című posztumusz kötetének⁴⁴⁷ alapjául szolgáló kéziratfolyamban nyert végleges – ám a recepció szempontjából különösen kedvezőtlen módon – befejezetlen kifejtést.⁴⁴⁸ Annnyit azonban már e helyütt megállapít, hogy a figyelem módjának pillanatnyi mélységét, vagyis azt a reflexiós határt, amely alá nem érdemes menni, és amely az „adottnak vett” (*Fraglos-gegeben, taken-for-granted*) szintet jelöli ki, a reflexióval élő megfigyelő pillanatnyi itt és mostjának *pragmatikus szituáltsága* határolja körül.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ PSW: 70.

⁴⁴⁵ „A relevancia alapproblémája: a világ teljességéből való szelekció, amely az élet és a gondolkodás számára egyaránt adott.” (CP5/5: 206; kiemelés az eredetiben.)

⁴⁴⁶ PSW: 74.

⁴⁴⁷ Schutz 1970, RPR.

⁴⁴⁸ Schütz relevanciaelméletével – és a vele kapcsolatos recepció problémákkal – a későbbiekben külön fejezetben foglalkozunk. A relevanciaelmélet, melyet számos Schütz-kutató – köztük jelen sorok írója is – az életmű tulajdonképpeni magjának tart, több (legalább kettő) eltérő értelmezést tesz lehetővé, annak mentén, hogy feltételezzük-e tudatokon túlnyúló („objektív”, „plurális”) relevancia-rendszerek létét (ezzel mintegy meghosszabbítva Schütznek az életműben elsórt bizonyos utalásait), vagy a relevancia-rendszereket szigorúan individuális tudathoz kötöttnek képzeljük el (megfelelve a relevanciaelmélet legrészletesebb kifejtését tartalmazó szövegek szemléletének, mely az életmű sok más szöveghelyéhez hasonlóan az individuális egzisztenciális meghatározottságban horgonyozza le a relevancia-rendszerek végpontját). A relevanciaelmélet kétféle olvasata különböző irányokba mutat a szubjektivitás/módszertani individualizmus és az objektív társadalmi valóság/módszertani kollektívizmus tengely mentén. (Lásd ehhez Havrančik 2019a: 25.) A szakirodalom nagy részével szemben úgy véljük, hogy Schütz nem jutott el arra a pontra, melynek alapján végérvényesen dönthetnénk a kérdésben, megítélésünk szerint azonban a *részletesen kifejtett* elemzései sokkal inkább támasztják alá azt az olvasatot, amely – a jelen kötetben tudatosan előtérbe helyezett – szubjektivista-individualista motívum elsődlegességét húzza alá.

⁴⁴⁹ PSW: 74.

4.2.2. Tapasztalatkészletek és értelem-összefüggések

A következőkben Schütz a szubjektív tapasztalatokból kialakuló átfogóbb alakzatok taglalására tér rá.

Bármennyire különbözzenek is élményeim, összeköti őket elsőként az, hogy az én élményeim. Magasabb szinten egy további egységet képez az, hogy a reflexív figyelem számára az értelem egységeként jelennek meg. További egységesülés megy végbe az eredetileg különállóan (politetikusan) jelentkező tapasztalatok egységként való (monotetikus) intencionális megragadása során; ez utóbbi aktus során alakul ki az értelem-összefüggés (*Sinnzusammenhang*). Cselekvések esetén a cselekvési terv intencionális egysége kerül felvázolásra, melyet a tervnek a cselekvési folyamatban végbemenő kibomlása követ, melynek eredménye a megvalósult cselekedet. Ez utóbbi maga értelem-összefüggés, mivel egységbe fűzi a végrehajtás során fellépő intencionális aktusokat. Az egyes cselekedetek ezután további, magasabb rendű összefüggésekbe ágyazódnak.⁴⁵⁰

Az értelem-összefüggések szakadatlan formálódásával párhuzamosan a cselekvő tapasztalatok egyre nagyobb halmazára tesz szert. Schütz kéznél lévő tudásnak nevezi az aktuális itt és mostban már konstituáltként birtokolt tapasztalati tárgyiságokat. Hogy ezek mely elemeit teszi tárgygyá a tudat, az a rá irányuló figyelem pragmatikus szituáltságától függ. Minden értelemtartalom a megelőző tapasztalatra utal vissza. A természetes beállítódás talaján álló cselekvő tapasztalatainak ellenére rendeződnek többé-kevésbé koherens, és ellentmondások által szét nem feszített alakzatokba, hogy a bennük foglalt tapasztalattartalmak reflektáltságának mértéke – a pragmatikus indíttatások függvényében – erősen eltérő. Az újabb tapasztalatok az automatikus tudatfolyamatok működése során mindig a már meglévő sémákba illeszkednek, interpretatív nehézségek (inkonzisztenciák vagy ellentmondások) esetén a séma szerkezetét módosítva. A tapasztalati sémák értelmezési sémákként fungálnak. Ez az elrendeződés

---

⁴⁵⁰ PSW: 75–76.

[...] többféle módon alakulhat ki. A logikai formuláció bármelyik különböző szintjén megvalósulhat, az itt és most egyszerű felfogásáig. Kialakulhat az ész, az érzelem vagy az akarat aktivitásaiban, egy villanás alatt, vagy problémamegoldó műveletek lépésenkénti végrehajtása során, a habituális felismerés homályos aktusaiban, vagy teljes tisztaságban. E különböző típusú rendeknek különböző sémátípusaik vannak, és ezek mindegyike különböző tisztasági fokozatokban ismerhető meg. Az élmények szintetikus felismerések segítségével történő sémákba rendezését „az élmény értelmezésének” hívjuk, és e kifejezésbe beleértjük a jel és az általa jelzett tárgy közti kapcsolatot is. Az értelmezés tehát az ismeretlennek az ismertre való vonatkoztatása [...]”⁴⁵¹

A tapasztalatok nemcsak különböző sémákba rendeződhetnek, hanem egy adott tapasztalat is több különböző sémába tagozódhat be egyidejűleg. Egyetlen adott értelmező séma egyetlen tapasztalat számára sem elegendő, a tapasztalatok mindig különböző sémákhoz kötődő interpretációs lehetőséget kínálnak fel. Az ezek közti választást a különböző figyelmi módosulások és relevanciaszemponatok határozzák meg.

A szubjektív érteleminterpretáció viszonyainak tisztázása után Schütz az interszubjektív értelemkialakítás vizsgálatát későbbre halasztja, és vizsgálatát a szubjektivitás szintjén, az indíték (*Motiv*) fogalmának vizsgálatával folytatja.

4.2.3. Indítékok

Az indítékokkal kapcsolatos problémák felgöngyölítésének nekilátva Schütz elsőként felidézi azt a négy problémát, melyeket Weber motivációval kapcsolatos gondolatait áttekintve detektált. Elsőként: Weber a szubjektív szándékolt értelem fogalmát taglalva összemosza a cselekvő és a megfigyelő által tulajdonított szándékolt értelmet; mint Schütz az eddigiekben már tisztázta, a megértő szociológiának ragaszkodnia kell az előbbi elsődlegességéhez, és módszertanát erre az állásfoglalásra kell alapoznia. Másodsor: Weber lezárult cselekvésekről – cselekedetekről – beszél, de mint láthattuk, korántsem egyértelmű, hogy

---

⁴⁵¹ PSW: 84.

pontosan milyen módon kell körülhatárolnunk egy bizonyos cselekvést. Harmadszor: Weber figyelmen kívül hagyta az értelem-összefüggések szubjektív kialakulásával kapcsolatban imént bemutatott problémákat. És végezetül: Weber két különböző értelemben, őket összesmosva beszél indítékokról, pedig a kettő szigorúan megkülönböztetendő: az indítékok Webernél hol a cselekvést megelőző, a cselekvő vonatkozásában külső körülményeket, hol a cselekvő által tudatosan megfogalmazott célokat jelentik.⁴⁵² Az első esetet Schütz előzmény-indítéknak (*Weil-Motiv, because-motive*), a második esetet szándék-indítéknak („*Um-zu*” *Motiv, in-order-to-motive*) nevezi.

A *szándék-indíték* kifejezés arra a motivációs kontextusra utal, amely a cselekvő előtt jövőre irányuló tevékenységének megtervezésénél tudatosan megjelenik. Például: *X annak érdekében* követett el bűntényt, hogy pénzhez jusson. Ez a konstelláció a cselekvő részéről tudatos jövőre irányulást feltételez. Az *előzmény-indíték* fogalma ezzel szemben a cselekvő részéről nem feltétlenül tudatosuló, múltbéli befolyásoló körülmények kontextusára utal, mint például a következő esetben: *X azért követett el bűntényt, mert* bűntények elkövetésére hajlamosító környezetben nőtt fel. A hétköznapi nyelvhasználat mármost lehetőséget teremt arra, hogy a két indítéktípust összekeverjük, és a szándék-indítéket látszólag előzmény-indítékként engedi kifejezni („*X azért követett el bűntényt, mert* pénzhez akart jutni”), de az előzmény-indíték nem fogalmazható át szándék-indítékká. („*X annak érdekében követett el bűntényt, mert* rossz környezetből származik” – ez a mondat értelmetlen.) Azokat a nyelvi formájukban az előzmény-indítékre hasonlító kijelentéseket, melyek logikailag valójában szándék-indítékre vonatkoznak, Schütz pszeudo-előzményállításoknak nevezi. Szemben a mindennapok nyelvével, a tudományos vizsgálatnak meg kell különböztetnie a két indítékot, melyek közül az egyik a cselekvő múltjára utal, és – folyamatban lévő cselekvés esetén – inkább a megfigyelő megfigyelésének kedvez, a másik pedig a cselekvő önálló, a megfigyelő által pontosan aligha megragadható jövőbeli terveire vonatkozik, ugyanis két teljesen különböző motivációs kontextusról és értelmezési perspektíváról van szó.

---

⁴⁵² PSW: 86–87.

Ezekkel a belátásokkal zárja Schütz az *Aufbau* első két fejezetét magában foglaló részét, mely módszertani okokból a szubjektivitás monadikus szintjén vizsgálódott. Az egológiai szemléletből az *alter ego* megértésének kérdésére, vagyis az interszubjektivitás problematikájára átlépő elemzések fonalát az *Interszubjektivitás* című fejezetben fogjuk felvenni.

4.3. Választás, döntés, racionalitás

4.3.1. Választás és döntés

Schütz tudományos teljesítményének értékelésénél különösen fontos, hogy kellő súlyt fektessünk a cselekvéseméleti–döntéseméleti tematikához való jelentős és innovatív hozzájárulására. Az osztrák közgazdaságtan forrásvidékéről eredő, és azt a fenomenológiai szemlélettel összekapcsoló schützi döntés- és cselekvésemélet jóformán ismeretlen a tágabb tudományos közönség – így a cselekvésemélettel vagy a „racionális döntésekkel” foglalkozók – előtt, a Schütz-irodalom pedig véleményünk szerint a kellőnél kevesebb figyelemmel tüntette ki, annak ellenére, hogy az e területen végzett vizsgálódások belátásai Schütz össz-elméletének is integráns, mi több, logikailag megkerülhetetlen elemét képezik. Az előbbi oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a szubjektivitás előtérbe állításával, a külső megfigyelő és a cselekvő (úgyis, mint tudományos kutató és a kutatás tárgya) perspektívakülönbségeinek hangsúlyozásával, illetve a racionalitás koncepciójának jelentős átértékelésével (bizonyos értelemben *leértékelésével*) Schütz elhagyta azt a kényelmes terepet, ahol a cselekvéskutatás abszolút érvényű mércéket feltételezve biztos talajt érezhetett a lába alatt.

Az eredetileg a cselekvési tervek közötti döntésekkel kapcsolatban megfogalmazott, de a döntések teljes területére általánosítható megfontolásokat közlő írásokban⁴⁵³ Schütz az eddigiekben bemutatott

---

⁴⁵³ Schütz futólag már az *Aufbauban* (PSW: 66–69) is foglalkozott a döntés és választás kérdésével. Véglegesnek tekinthető eredményeit a *Choosing Among Projects of Action* című (a továbbiakban: CPA), 1951-ben megjelent írásban adta közre. A soron következő elemzésben támaszkodunk emellett a *Paralipomena to the Paper*

cselekvéseméleti belátások nyomán három másik elmélet szintézisének felvázolásával halad tovább. Ezek: Husserl elmélete a nyílt és problematikus lehetőségekről, a térszimbolizmus csapdájába esett döntésemélet objektivizmusának bergsoni kritikája, valamint a döntést befolyásoló „kis észleletekről” és a cselekvő önálló akaratlagos döntési aktusáról szóló leibnizi tanok. E koncepciók közös nevezőjeként szolgál a döntést hozó személy nézőpontjának megfelelő szubjektív perspektíva előtérbe állítása, ezzel a döntés elemeit érintő hamis objektivizálás elkerülése.

A három elmélet konvergál, mivel mindegyikük a döntés előtt álló cselekvő tudati áramának közepébe helyezi magát, és nem rekonstruálja visszatekintve, hogy mi történt, ha egyszer egy döntés megszületett; e rekonstrukció hozzátartozik a megfigyelő vagy az önnön tapasztalatát múltja felé visszafordulva megfigyelő ego úgynevezett szubjektív nézőpontjához.⁴⁵⁴

Schütz álláspontját az a belátás határozza meg, hogy le kell számolni a döntés, a cselekvés és a racionalitás kérdését övező, az akarat szabadság és a felelősség kérdései által határolt terület ideológiai és „metafizikai” kapcsolataival, és a pontos tudományos elemzésnek kell teret nyitni. Ennek első lépéseként – a közgazdaságtan hagyományában tovább élő – utilitarista cselekvéskoncepciót veti alá bírálatnak. Véleménye szerint az utilitarizmus két fontos előfeltevése, a „közömbösség szabadsága”, illetve a „hiányérzet” koncepciói már régen megdöntöttek. Először is: soha nem vagyunk a „közömbösség” állapotában. Nincs „első döntés”: mindig rendelkezünk megelőző döntéseinkből eredő tapasztalatokkal és következményekkel, melyek meghatározott irányokat szabnak a további döntéseink számára. Másodszor: téves az az elképzelés, hogy minden beleygőmösölhető a „hiányérzet” Prokrusztész-ágyába:

‘*Choosing among Projects of Action*’ című, 1945-ben keletkezett befejezetlen kézirat anyagára, mely az elkészült tanulmánnyal szemben világosan megjeleníti a schützi koncepciónak az eredetileg az utilitarizmussal szemben kibontakozódó voltát. (A *Paralipomena* hiányzó részeit az előbbi tanulmányból kipótolva Lester Embree szerkesztésében *Choice and the Social Sciences* címen jelent meg a szöveg rekonstrukciója; a továbbiakban: CSS.) A racionalitással kapcsolatos véleményét Schütz legkiforrottabb formában a *The Problem of Rationality in the Social World* (a továbbiakban: PR) című írásban fejtette ki; említést érdemel továbbá az előbbi korai verziója (CP4/02) illetve a *Social World and the Theory of Social Action* című írás (SWSA).

⁴⁵⁴ CPA: 91–92.

A választás és döntés jelenségének bármely szintjén megismétlendő: Isten és Caesar, az etika és a törvény, az élet és a tudomány közt kellhet választanom. Minden olyan rendszernek el kell buknia, amely ezeket közös nevezőre kívánja hozni, legyen bármi is ez a nevező. Az utilitarizmus feltételezései példának okáért nem keverendők össze e komplikált kapcsolat magyarázatával. Ezek legjobb esetben a végrehajtott cselekedetek retrospektív értelmezései, és legtöbbször egy naiv *petitio principii*n alapulnak. A következő érvelés tipikusnak tűnik: mindenki boldogságra törekszik; vannak ugyanakkor aszkéták, akik tartózkodnak az örömtől; következésképpen aszketizmusuk több örömet okoz nekik, mint az, amitől tartózkodnak.⁴⁵⁵

– állapítja meg szerzőnk. Másutt ezt írja:

Egyetlen közgazdász sem képzei, hogy az emberi cselekvések összessége tudományának területére esik. [...] Az így körülhatárolt gazdasági világ cselekvői csak addig érdeklik a közgazdászt, amíg gazdasági cselekvéseket hajtanak végre, gazdasági célokat kívánnak elérni gazdasági eszközökkel.⁴⁵⁶

A minden döntésnek alapjául szolgáló „egydimenziós” racionalitás-fogalom elutasításával Schütz mentorától, Ludwig von Mises-től is elhatárolja magát. Ez a megállapítás – összhangban lévén az eredeti Menger-féle osztrák közgazdaságtani állásponttal – nem tekinthető az általában vett közgazdaságtani szemlélettel való szembehelyezkedésnek, csupán a Mises-féle abszolútizmus – és persze a közgazdaságtan későbbi történetére jellemző expanzionizmus – visszautasításáról van szó. Világossá teszi ugyanakkor, hogy a közgazdaságtani szemlélet cselekvőfelfogása csak egy a mengerihez hasonlóan szerény, vagyis kizárólag a gazdasági cselekvések területén érvényesnek tekintett modellben állja meg a helyét, abszolutizálásának határt szab, hogy a hétköznapi cselekvés más srófra jár, és esetükben nem a gazdasági döntéseknél feltételezett racionalitás dimenziója a meghatározó.

---

⁴⁵⁵ CSS: 84.

⁴⁵⁶ CSS: 87, vö. Havrancsik 2015a.

Egy olyan rendszerben, mely *hasonló* a közgazdaságtani elmélet által felvázolt-hoz, melyben minden elérhető választási lehetőség problematikus, és így verseng a többivel, ilyen tökéletes tudás csak akkor feltételezhető, ha a közgazdaságtani *homunculus*, a személyes ideáltípus, mellyel a közgazdaságtani elmélet az életvilágban élő gazdasági cselekvőt helyettesíti, kezdetektől fel van ruházva tudattal, tudáskészlettel, és tévítéletekkel szembeni biztosítékkal, melyek lehetővé teszik, hogy racionális döntésekre jusson. Ez a feltételezés önmagában semmiképpen sem inkonzisztens. Tény, hogy a közgazdaságtani teoretikusok nagyon sikeres munkát végeztek ilyen közgazdaságtani *homunculus*-okat alkalmazó fiktív modellekkel, melyek, bár igen bonyolultan, de úgy voltak megalkotva, hogy egy megadott módon viselkedjenek, hasonlóan az automatákhoz. [...] Az viszont egy másik kérdés, hogy széles körben alkalmazható-e egy a tökéletes racionalitás feltételezésén alapuló elmélet a hétköznapi gazdasági életvilágára, melyben, mint láttuk, a *tisztán* racionális cselekvés lehetetlen, és melyben csak egy bizonyos sztereotipizált intézményesített cselekvés közelíti meg többé-kevésbé a racionalitás ideálját.⁴⁵⁷

A gazdaságtani döntésmo­dell képviselői rendszerint abba a hibába esnek, hogy saját mo­delljüket kérik számon az empirikusan adott cselekvéseken – melyeket azonban nem a racionalitásmodellek szabályai, hanem a tudat működésmódjai határoznak meg. A választás és döntés valóban általános mo­delljének felvázolásánál az *Aufbauban* lefektetett fenomenológiai cselekvésmo­delti megfontolásokhoz kell visszatérni. Ennek megfelelően a cselekvésre nem a kívülálló megfigyelő által teljes egészében átvilágítható tevékenységként, hanem egy szubjektív (privát) cselekvői terv csak a cselekvő saját perspektívájának figyelembevételével adekvátan értelmezhető követésének kell tekinteni, mely a már eddigiekben írtak szerint egy elképzelt jövőben lezajlott cselekedet képzetét veszi alapul. A cselekvési tervek közti választás során tipikus cselekvésminták közt döntünk, pillanatnyilag adott ismereteink és céljaink függvényében. Egy további fontos tényező, hogy miként a cselekvések elemzésénél általában, a döntéseknél is figyelembe kell vennünk a teljes motívációs kontextust, mely egyaránt magában foglalja a szándék-indítékokat és az előzmény-indítékokat. (Mint Schütz megjegyzi, a különböző

⁴⁵⁷ CSS: 89–90.

döntésméletek rendszerint egyik vagy másik indítéktípusra korlátozzák figyelmüket.)

A döntési folyamat leírásánál Schütz elsőként Husserlt hívja segítségül. A döntésméletek rendszerint azt feltételezik, hogy a választás szituációjában a felmerülő alternatívák „súlyainak” összemérése alapján hozzuk meg döntéseinket. Tévedés volna azonban azt feltételeznünk, hogy a súlyok előzetesen adottak – már maguk az alternatívák sem valamiféle előzetesen körvonalazott és változatlan formában hozzáférhetők, mint azt Schütz már Bergsonra támaszkova az *Aufbauban* is jelezte. Az alternatívákhoz tehát csak akkor rendelődhetnek súlyok, ha az alternatívák maguk már adottak; ebben a szituációban – vagyis alternatívák közti választás esetén – beszél Husserl problematikus lehetőségekről. Nyílt lehetőségeknek nevezi ezzel szemben azt a szituációt, amikor még sem pontosan körvonalazott alternatívák, sem hozzájuk tartozó súlyok létét nem tételezzük. A döntés folyamatának során a nyílt lehetőségeknek először problematikus lehetőségekkel kell válniuk. Ennek módja az, hogy pillanatnyilag megjelölünk egyetlen, kezdetben bizonytalan lehetőséget, vagyis kijelöljük a betöltetlen anticipációk egy területét. E lehetőséggel szemben más, hasonlóan körvonalazatlan és kezdetleges alternatívák bukkannak fel, hogy az alternatívák közti oszcilláció során mindegyik alternatíva pontosabban körvonalazottá váljék, és e folyamat végeredményeként kialakuljanak a „súlyok”. Az alternatívák végső formájukban tehát nem kezdettől fogva adottak, hanem már maguk is az alternatívakezdemények közti szelekció folyamatának eredményeként állnak elő.

A modern társadalomtudományos gondolkodás rendszerint eleve a problematikus lehetőségek elképzeléséből indul ki,⁴⁵⁸ vagyis leegyszerűsítve azt feltételezi, hogy a döntési helyzetben lévő egyén előtt már készen adottan áll az *A* és *B* alternatíva közti döntés. Ebben az esetben a döntés elmélete eleve a már lezajlott döntésből indul ki (hasonlóképpen ahhoz, ahogyan a cselekvést tudati időtárgyként figyelembe nem vevő cselekvésmélet a befejezett cselekedetre támaszkodik a cselekvés mint folyamat helyett), és így megvilágítatlanul hagyva a döntés

⁴⁵⁸ Szemben azzal a szociológiai megközelítéssel, mely a helyzetdefiníció fogalmával maga is utal arra, hogy a döntési alternatívák szelekciója analitikusan elkülönítendő és figyelembe veendő tényező (CPA: 83).

tulajdonképpen folyamatát eleve adottnak veszi azt, amit magyarázni szándékozik. A valódi döntési szituációt azonban éppen az jellemzi, hogy *A* és *B* alternatívák végső formájukat csak a döntési helyzet legvégén, a *folyamatosan módosuló alternatívák* közti oszcillációk során nyerik el. A problematikus lehetőségek a tiszta tartamban születnek. Ennek megvilágításához Schütz az *Idő és szabadság* Bergsonjához fordul:

Jövőbeli cselekvéseim különféle tervei a külső idő szimultaneitásában nem egyidejűleg léteznek: az elme a belső időben a fantázia aktusaival létrehozza a tervek sorozatát, elvet egyet a másik kedvéért, és visszatér az elsőhöz, pontosabban újraalkotja azt. De az egymást követő tudati állapotokon végighaladva idősebb lettem, tapasztalatom gyarapodott, és az első elemhez visszatérve már nem vagyok „ugyanaz”, mint aki azt eredetileg megtervezte, és következőképpen a terv, melyhez visszatérek, nem azonos azzal, amit elvettem; vagy pontosabban, ugyanaz, de módosítva.⁴⁵⁹

A két alternatíva közti döntés illúzió, mivel a két alternatíva a döntés folyamatában formálódik ki, és illúzió az is, hogy változatlan formában adott a köztük döntő személy: a mérlegelés során maga is megváltozik, nevezetesen tájékozottabb lesz, és ezáltal a szituáció szintén módosul. Az alternatívák és a döntő személy eltárgyasítása annak következménye, hogy összekeveredik a már lezárult döntésre tekintő perspektíva a folyamatban lévő döntésre tekintővel. Ennek táptalaja a túlterjeszkedő térszimbolika, amely a maga osztható és objektív jellegét átviszi az idő területére, meghamisítva ezzel a tiszta tartam természetét. Jól példázza ezt az az ábrázolás, melynek során a két alternatíva közti döntést két lehetséges *út* választásaként jelenítik meg, ahol az alternatívák és maga a személy változatlan és egyértelműen lokalizálható formában áll a szemlélő előtt.

Ha két lehetséges cselekvés, *X* és *Y* közt választok, és a kettő közt mérlegelek, ez azt jelenti, állítja Bergson, hogy tudati állapotok sorát élem át, melyek két csoportba sorolhatók az *X* vagy ellentéte felé való megelőző hajlásom alapján.

---

⁴⁵⁹ CPA: 84–85.

De még ezeknek az ellentétes hajlamoknak is csupán egyetlen valódi létezése van; X és Y pusztán szimbólumai személyiségem különböző tendenciáinak tartanom egymást követő pillanataiban.

Szigorú értelemben véve nincs két szembenálló állapot, csak különböző és egymást követő állapotok egy sora, melyen az *ego* keresztül halad, és mely folyamatosan nő és kiterjed miközben az *ego* a mérlegelés folyamata során megváltoztatja magát. Két tendenciáról vagy két irányról tehát csak metaforikus értelemben beszélhetünk: valójában nincs sem két tendencia, sem két irány, csak egyetlen *ego*, akinek habozásairól végül mint érett gyümölcs válik le a szabad cselekvés.⁴⁶⁰

A döntési alternatívákat és a döntést végző cselekvőt eltárgyasító objektivizmus bírálata után Schütz Leibnizhez fordul, hogy tisztázza, mi módon megy végbe a tényleges döntés abban az esetben, ha a mérlegelés már eljutott arra a pontra, ahol már valóban körvonalazott alternatívák állnak szemben egymással, és a köztük való döntés során már a súlyok is összemérettek. Leibniz szerint döntéseinket számtalan apró, a tudatos tapasztalás szintje alatt maradó „kis észlelet” összjátéka készíti elő, ám a döntést magát az egyén már tudatosan hozza meg, vagyis önállóan dönt az észleletek által sugallt cselekedetek végrehajtásáról vagy elmulasztásáról. A „súlyok” tudattalan kiformalódását tehát végül egy *akaratlagos* aktus követi a döntés tulajdonképpeni pillanatában.

Összefoglalva: az alternatívák közti választás kérdését a legtöbb megközelítés elvétí, mivel eleve adott és változatlan alternatívákból, illetve hasonló döntő személyekből indul ki. Az alternatívák azonban már eleve egy világból való szelekciót tételeznek fel (Husserl), mely szelekció során az alternatívák és a döntő személy maga is módosul (Bergson), hogy végül a döntés az eddigi összegződéseket akaratlagos aktussal transzformálja „munkává”, vagyis idézzen elő a pusztá képzeleten túlmenő valódi állapotváltozást a világban (Leibniz).

*

---

⁴⁶⁰ CPA: 86.

Schütz általános elméleti stratégiájának megfelelően a szubjektív perspektívát fenntartva igyekezett tisztázni a döntés folyamatának kérdéseit. Hasonlóan az eddigiekhez, jelentős eredményekre jutott, és ami talán még fontosabb, rámutatott számos olyan objektivista hibára, amelyek más koncepciókat kelepcébe csalnak. Ám miként számos más esetben, a schützi megközelítés absztrakciós szintje, mely az osztrák gazdaságtani hagyománynak megfelelően az előtérbe állított *általános* modellek mögé tolja vissza a specifikus (empirikus) eseteket, ezúttal is felveti azt a kérdést, hogy a túlzott általánosítás nem vezet-e fontos aspektusok figyelmen kívül hagyásához. E kérdést Schütz régi barátja, Eric Voegelin vetette fel levelezésük során.

Voegelin Schütz cselekvésről és döntésről szóló elemzéseit méltatva egyik levelében így ír:

Őszintén egyetértek elemzéseiddel; nagyszerűnek találom őket, és csodálatra méltó tisztasággal vannak kifejtve – de miért kell nekik véget szakítani azon a ponton, ahol te teszed? Miért kell a cselekvés elméletének kizárnia magából a legfontosabbat, a jó és az erény elméletét? Miért kellene az etikát egy tartalom nélküli elméletre redukálva megnyomorítani, mely a cselekvés kérdését célokra és eszközökre korlátozza?⁴⁶¹

Schütz a maga részéről meg volt győződve róla, hogy annak ellenére, hogy az etika kérdésével explicite nem foglalkozott, elemzései erre a területre módosítások vagy plusz munkálatok nélkül kiterjeszhetőek.

Bírálod a választás és a cselekvés szisztematikus elemzésére vonatkozó kísérleteimet; azt állítod, hogy kizárom belőlük a jó és az erény elméletét, a cselekvés legfontosabb aspektusát. Valóban így teszek? Történetesen úgy vélem, hogy a választásról⁴⁶² szóló tanulmányomban Leibniz erényről szóló elméletét használtam arra, hogy demonstráljam, hogy a választás kategóriájában felfedezte a cselekvés univerzális szerkezetét, és *ezáltal*, bizonyos kiegészítésekkel, a kategória a szándékos cselekvésre is alkalmazható [...] ⁴⁶³

⁴⁶¹ Schutz – Voegelin 2011: 148.

⁴⁶² CPA.

⁴⁶³ Schutz – Voegelin 2011: 150. Kiemelés az eredetiben.

Nem ez az első eset, hogy Schütz olyan absztrakciós szinten rögzít egy problémát, hogy az számos fontos empirikus vonatkozást takar el a szemlélő szeme – elsőként Schütz saját szeme – elől. Az erények és az etika Voegelin által hiányolt kérdései ugyanarra a sorsra jutnak,⁴⁶⁴ mint a racionalitásproblematika weberi megközelítése: Schütz módszeres és következetes ismeretelméleti elemzése tisztázza a végső mozgatórugókat, és általános séma alá rendeli őket, hogy aztán a belátással, miszerint *minden cselekvés racionalis*.⁴⁶⁵ elfedje a történelmi léptékű tendenciák empirikus vizsgálatának kérdéseit.⁴⁶⁶ Ami azonban egyrészt a szubsztantív alkalmazási területek elkendőzése, az másrészt egy új irány kijelölése. Mint az alábbi, ugyanonnan származó idézet jelzi, az értékek kérdése – melynek a schützi elméletben való elsikkadására már a weberi *Wertbeziehung* elhagyásának kapcsán is utaltunk – végső soron a relevanciaelméletbe betagozódva találta volna meg a helyét.

Az érdekek tudományelöttes mezőit, melyekből mint „megkérdőjelezetlenül adottaktól” a társadalmi világban végrehajtott hétköznapi cselekvéseink kiemelkedni látszanak, minden magasabb érdektől függetlenül szeretném megvilágítani. Ha úgy tűnik számodra, hogy az érv, mely szerint minden ember sajátos érdekekkel rendelkezik, „meghárítás”, jó lelkiismerettel biztosíthatlak, hogy teljesen tisztában vagyok azzal, hogy pontosan az érdekek szférái, nevezetesen a spontán és kiszabott relevanciák kusza rendszerei azok, amelyeknek tisztázása a cselekvés elméletét egyedül lehetővé teszi – mind a megkérdőjelezetlenül adottnak vett és elméletileg elemzett területen. A relevanciarendszerek e vizsgálata foglalkoztat évek óta, de a feladat különlegesen nehéz. Teljesen akaratlagon szakítottam az értékekről és értéktartalmakról szóló beszéd szokásaival, mivel a nyelv bábeli zűrzavara miatt ezek a kifejezések majdhogynem használhatatlanná váltak. Nem azért teszek így, mert nem látok e szóhasználatban

---

⁴⁶⁴ Michael D. Barber, Schütz életrajzírója, jelentős és lelkiismeretes munkát fektetett abba, hogy rámutasson a Schütz munkássága *mögött* tetten érhető etikai vonatkozásokra. A Schützt „résztvevő polgárként” (*Participating citizen*, Barber 2004) bemutató életrajz számos olyan biografikus adatot tartalmaz, amely a kapcsolatait és idejét európai emigráns társai érdekében fáradhatatlanul mozgósító bankár-tudós nagylelkűségét bizonyítja, és utal rá, hogy munkáiban – a kellő figyelemmel és némi akarattal – felfedezhetők „etikai” természetű megfontolások. Lásd még Barber 1991.

⁴⁶⁵ CP4/09.

⁴⁶⁶ Havrancsik 2017a.

tisztán filozófiai célú gondolatokat, vagy mert „pozitivista” lennék, és ezért kizárnám őket a tudományos kutatás területéről, hanem azért, mert úgy hiszem, hogy a relevanciáé a tágabb fogalom, melyen belül, példának okáért, az erény és a boldogság elméletei által meghatározott értékrendszerek is helyt kapnak. E tekintetben kimondható, hogy relevanciafelfogásom semmiképpen sem korlátozódik a cselekvés instrumentális racionalitására.⁴⁶⁷

4.3.2. Racionalitás

Mint Weber és az osztrák közgazdaságtan által egyaránt inspirált cselekvéseméleti gondolkodó, Schütz a cselekvésracionális problematikájával is kénytelen volt szembenézni. Vonatkozó vizsgálódásaira az eddigieknek megfelelő szubjektív perspektíva és objektivizmus-ellenesség jellemző, ám míg a korábbi cselekvéseméleti megfontolások során a szubjektivitás nézőpontja játszotta a főszerepet, vagyis bizonyos értelemben a perspektíva szűkítéséről volt szó, ez esetben Schütz éppen a perspektívát kitágítva mutatott rá, hogy a racionális cselekvés bevett elképzelése a hétköznapi cselekvések leírásánál legfeljebb határesetként jöhet számításba; a cselekvések zöme más srófra jár, és nem hozhatók a „racionális” közös nevezőjére. A fogalmi tisztázás eredménye végül annak tudatosítása lett, hogy a racionalitás koncepciója tudományos segédeszközként megőrzendő, de érvényességi köre kizárólag tudományos modellek terére terjed ki, a hétköznapi cselekvések tényleges megvalósulásának adekvát megvilágítására nem alkalmas.⁴⁶⁸ Túl azon, hogy Schütz kétségtelen sikerrel mutat rá a cselekvéstudomány területén mindmáig uralkodó racionalitásszemantika problémájára, állásfoglalása – nevezetesen a racionalitásfogalom megőrzése annak elégtelensége ellenére – kétségekre ad okot: a racionalitás fogalmi megőrzésével – mi több, a később tárgyalandó módszertani posztulátumok közé való ideiglenes beemelésével – Schütz a modellszinten érvényes társadalomtudományos vizsgálódási koncepcióban saját ellenkező

⁴⁶⁷ Schutz – Voegelin 2011: 150–151, kiemelés: H.D.

⁴⁶⁸ Véleményünk szerint a racionalitás koncepciójával szembeni schützi kifogások lehetséges folyamánya lehet egy a racionalitásszemantikától eltekintő kutatási irány is, és nemcsak annak hatókörének korlátozása, vö. Havrancsik 2014.

igyekezete ellenére megrögzített egy olyan elemet, amely nem felel meg a hétköznapi cselekvésperspektívának, és ennyiben ellentmond posztulátumai talán legfontosabbjának, az adekvátság követelményének.

*

A racionalitás kérdésével foglalkozó tanulmányát⁴⁶⁹ szerzőnk azzal kezdi, hogy rámutat: elsőként a racionalitáskonceptió alkalmazásának nem kellően reflektált gyakorlatát kell fogalmilag korrigálni, hogy a modellkonstrukciókra építő tudomány visszataláljon hétköznapi élet tapasztalatahoz, mely rendszerint ellentmond a többek között a közgazdaságtan területén ismert cselekvésracionálitási elképzelésnek.

A cselekvésracionálitás-konceptió bevett formájának felidézésénél Talcott Parsons leírását⁴⁷⁰ veszi alapul: „A cselekvés racionális, amennyiben a szituáció feltételeinek megfelelő cél elérésére törekszik olyan a cselekvő számára rendelkezésre álló eszközökkel, melyek a pozitív empirikus tudományok számára érthető és igazolható módon a leginkább megfelelnek”.⁴⁷¹ Schütz elsőként arra hívja fel a figyelmet, hogy ebben az elképzelésben összekeveredik a cselekvő szubjektív perspektívája a tudományos kutatás „objektív” perspektívájával, majd arra, hogy e racionalitáskonceptiónak nincs a hétköznapi cselekvő szemszögéből vett megfelelője, és ennyiben legalábbis perspektivikusan inadekvát.

A racionalitás fogalmának tisztázása érdekében Schütz ezután összegyűjti a racionalitáskonceptió lehetséges elemeit. Milyen értelemben állíthatjuk, hogy egy cselekvés „racionális”?

A „racionálitás” utalhat egyrészt arra, hogy valaki „észszerűen” (*reasonable*) cselekszik; utalhat emellett annak szándékosságára is – ez azonban számos további problémát vet fel, melyek szintén a szubjektivitás szintjén történő további kutakodást igényelnének. A „racionálitás” mindemellett utalhat a cselekvés cél szerinti megtervezettségére, illetve végrehajtására, annak kiszámíthatóságára, logikus jellegére. Végezetül, ugyancsak a racionális cselekvés ismérvének tekintik időnként

⁴⁶⁹ PR, lásd még CP4/02.

⁴⁷⁰ Az idézett szöveghely – Schütz értelmezésével szemben – nem Parsons saját véleményét, hanem az általa bírált utilitarizmus álláspontját tükrözte (Havrančík 2012).

⁴⁷¹ Parsons 1949: xx, idézve: PR: 64.

azt, hogy a cselekvő az adott cél elérése érdekében két vagy több eszköz közül a leginkább megfelelő módon választ.

Mindezen elképzelések egyaránt feltételezik, hogy létezik olyan objektív mérce, amelyhez a racionálisan cselekvő egyén cselekvése végrehajtásakor alkalmazkodik, és amely a több-kevesebb racionalitással rendelkező cselekvő mellett adott, sőt vélhetőleg jobban áttekinthető formában adott a tudományos megfigyelés eszközeivel felvértezett szemlélőnek is. Hogy valójában mi „racionális” (vagy akár csak „észszerű”) az végső soron, véli Schütz, utólagos interpretáció eredménye – az interpretációk terén azonban, mint már az eddigiek során láttuk, a cselekvői interpretáció elsőbbséget élvez.

A hétköznapi cselekvések mármost, mutat rá Schütz, nem a racionalitás különböző mércéit, például a matematikailag helyes „kalkuláció” normáit, hanem a múlt tapasztalatok és a részben az oktatás és a tradíció által közvetített, az eddigiek során többé-kevésbé jól bevált cselekvésminták által kijelölt utat követik. Első látásra a hétköznapi cselekvők tevékenykedése nem látszik racionálisnak, ugyanis magatartásuk éppen a tudatos kalkuláció ellentétére, a reflexió megspórolására alapozódik.⁴⁷² A hétköznapi cselekvő döntő részben előzetesen adott, rutinszerű cselekvési mintákra támaszkodik, és döntései koordinációjánál a szakszerű gazdasági-matematikai nézetek helyett inkoherens és nemegyszer zavaros hiedelmek, nézetek, szokások irányítják. Mindennapi tevékenykedésünk során a racionális (gazdasági) cselekvő modellje által tételezett kalkulációra – és az aktív reflexió más formáira – csak akkor támaszkodunk, ha nem áll rendelkezésünkre az adott szituációnak megfelelő, pillanatnyilag mozgósítható cselekvési séma.

Napi életünkben tudásunk nincs híján hipotéziseknek, indukcióknak, jóslatoknak, de ezek mindegyike hozzátétőleges és tipikus jellegű. A hétköznapi tudás ideálja nem a bizonyosság, vagy akár a matematikai értelemben vett esély, hanem csupán a valószínűség.⁴⁷³

⁴⁷² A *spórolás* éppenséggel lehet racionális – ez esetben jelentheti például az információ megszerzéséhez szükséges költség befektetésének „racionális” megtakarítását. A *Racionális-e a hétköznapi cselekvés?* című alfejezetben még visszatérünk e kérdésre.

⁴⁷³ PR: 73.

Ez, ha a tudomány szigorú mércéi szerint nem is tűnik racionálisnak, kétségtelenül észszerű.

Napi életünk során bizonyosan észszerűen járunk el, ha a hasonló helyzetekben már kipróbált recepteket alkalmazunk tapasztalatunk készletéből. De racionálisan cselekedni gyakran a precedensek mechanikus alkalmazásának kerülését, a hasonlóságok alkalmazásának elvetését, és a helyzet uralását szolgáló új módszerek keresését jelenti.⁴⁷⁴

Kérdés mármost, hogy amennyiben sikerül kimutatni, hogy a hétköznapi cselekvés legalábbis *nem abban az értelemben* racionális, mint azt a racionális cselekvések különböző elméletei sugallni szokták, mennyiben jogosult a cselekvésracionalitás koncepciójának fenntartása. Schütz erre azt a választ adja, hogy a koncepciót érdemes megőrizni, mégpedig azért, mert mint a cselekvések számos esetben bizonyosan eligazító ideáltípusa jó kezdőpontot kínál a cselekvések értelmezésénél, *a magyarázati modellek kialakításakor*. A tudományos magyarázati tevékenység azonban éles megkülönböztetést kíván a konkrét hétköznapi cselekvések valóságától, amelyek empirikus vizsgálatánál a koncepció nem érvényes. Bizonyos kérdések megvilágításánál a racionális cselekvés modellje segítségünkre lehet, más esetekben viszont nem szabad elfelednünk, hogy az – mint modell, és nem mint valóság – nem feltétlenül jelent megfelelő alapot az eligazodáshoz. A modell és a valóság megkülönböztetést igényel, és nem szabad elfelejteni, hogy a valóságot követi a modell, és nem fordítva. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy különbséget kell tenni a cselekvések racionális modellje között és a racionális cselekvések modellje között.

A cselekvésracionalitás koncepciója e lépéssel tulajdonképpen szűkebb keretek közé szorított: cselekvéseknek csak bizonyos osztályait, illetve bizonyos aspektusait lehet a racionalitás fogalmi mércéjéhez mérve elbírálni; a racionalitás ideálja nem a hétköznapi cselekvések integráns jellemzője, és nem is lehet az, ezáltal a velük foglalkozó tudomány

---

⁴⁷⁴ PR: 74. Megítélésünk szerint joggal hívja fel a figyelmet arra Hartmut Esser (1990), hogy Schütz ezirányú belátásai komoly rokonságot jelentenek a későbbi, a *homo oeconomicus* modelljétől elforduló modernebb döntésméletekkel. Lásd ehhez bővebben a *Racionális-e a hétköznapi cselekvés?* című alfejezetet.

végző mércéjeként sem szolgálhat.⁴⁷⁵ Különösen jó rálátást nyerünk erre, ha végigtekintünk azon ismereteknek a körén, amelyeket a döntés racionalitásának feltételezése a cselekvő részéről implikál. A teljes mértékben racionális magatartás megkívánja, hogy a cselekvő megfelelő ismeretekkel rendelkezzen mind céljaira, mind potenciális eszközeire vonatkozóan. Ezek számos elemet foglalnak magukban, úgymint: a célnak a cselekvő terveinek rendszerében való pontos elhelyezkedésének ismeretét; a célnak más célokkal való kapcsolódásainak és az azokkal való kompatibilitások és inkompatibilitások ismeretét; a cél teljesülésével járó mellékes következmények ismeretét; a cél eléréséhez szükséges lehetséges eszközök halmazának kimerítő ismeretét; ezen eszközök alkalmazásának járulékos következményeit; az eszközök iménti készletéből való hatékony szelekció körülményeinek ismeretét. És hogy mindez ne legyen elég: társadalmi – vagyis más személyek figyelembevételével megtervezett – cselekvések esetén további tényezők jelennek meg, mint például a cselekvő cselekvésének a másik fél általi interpretációjára vonatkozó anticipáció, vagy mások reakciójának és indítékainak ismerete. Mindezek alapján belátható, hogy a racionális cselekvések voltaképpen terepét nem a hétköznapi élet cselekvésfolyamában, hanem a tudományos modellkonstrukció területén kell keresnünk.

E tisztázó vizsgálódások vezethettek volna ahhoz a lépéshez is, hogy – az adekváttságposztulátum radikalizálásával, vagyis a hétköznapi élettapasztalat elsőbbségének teljes fenntartásával – Schütz elvesse a racionalitás koncepcióját, de nem ezt az utat választotta;⁴⁷⁶ a vonatkozó tanulmányban egyenesen a helyes tudományos modellkonstrukció posztulátumainak egyikeként jelölte meg a racionalitás kiindulópontját. A racionalitás posztulátumát az alábbiakban fogalmazta meg:

---

⁴⁷⁵ Ezzel az állásfoglalással Schütz újra szembehelyezkedik Misessel.

⁴⁷⁶ A racionalitás koncepciójának elvetése akkor lenne észszerű gondolat, ha volna, ami pótolná a helyét. Úgy véljük, Schütz relevanciaelméletének alkalmazásával – és továbbépítésével – lehetőség nyílik egy olyan kutatási program kialakítására, amelyben a relevancia „multidimenzionális” eleme tölthetné be az egyszemélyes, és eszmetörténetileg jelentősen megterhelődött racionalitás helyét, és ráadásul – a monolit racionalitásfogalom elvetésével (vö. Havrancsik 2014) – perspektíva-adekvát alternatívának bizonyulna.

A társadalmi cselekvés ideáltípusát úgy kell megalkotni, mintha a világban élő cselekvő a tipizált cselekvést a cselekvése szempontjából releváns elemekre vonatkozó tiszta és pontos tudományos tudás birtokában hajtaná végre, és mintha tendenciaszerűen a legmegfelelőbb eszközöket választaná a legmegfelelőbb célokhoz. A racionalitás posztulátuma implikálja továbbá, hogy minden más viselkedést a racionális cselekvés alapsémájától vett eltérésként kell értelmezni. Ennek oka az, hogy a cselekvés csak a racionális kategóriák keretein belül vitatható meg tudományosan.⁴⁷⁷

4.4. A schützi cselekvésemélet mérlege

Noha Alfred Schützöt mára a szociológiaelmélet egyik klasszikusaként tartják számon, munkásságának recepciója – értve ezalatt mind a vele foglalkozó szakirodalmat, mind a szélesebb társadalomtudományos értékelést – rendkívül egyenetlen. A gondolataira irányuló figyelem jellemző tematikus fókusza időről időre áthelyeződik, részben a hányattatott sorsú életmű újabb publikálatlan darabjainak megjelenését követve, részben Schützből kiinduló szerzők önálló kezdeményezéseihez kapcsolódóan. Összefoglalva elmondható, hogy munkásságának leginkább az életvilág tágan értelmezett problematikájával foglalkozó részét övezte és övezi mindmáig a legszélesebb körű érdeklődés; a módszertani fejtegetések a Schütz-kutatás környezetén kívül is újra meg újra felbukkannak azokban a körökben, ahol egyáltalán megjelenhet a társadalomtudományos módszertan problematikája elméleti kérdésként. Az utóbbi évtizedekben, és különösképpen az elmúlt években a relevanciaelmélet recepciója erőre kapni látszik a Schütz-kutatáson belül és azt meghaladóan egyaránt.⁴⁷⁸ A legkülönösebb sors a schützi cselekvéseméletnek jutott. Noha a szociológiai cselekvéseméletek történetével foglalkozó irodalom nem felejt el megemlékezni róla, és a megértő szociológiai mozgalom Schütz által nagy részben inspirált ágazatai kisebb-nagyobb mértékben építenek vonatkozó meglátásaira – például a cselekvési tervekkel és indíték-összefüggésekkel kapcsolatos

⁴⁷⁷ PR: 87; vö. PSW: 38.

⁴⁷⁸ Lásd például Strasseim – Nasu 2019.

belátásokra – mégis megállapítható, hogy e nagyon is újszerű, a szubjektivitás perspektivikus meghatározottságának felismerésére épített cselekvésemélet meglepően kis figyelemben részesült a szűkebb szociológiaelméleti recepciók körön túl. Ez a hiányosság különösképpen szembeűnő a cselekvések és döntések „racionalitásából” kiinduló tudományos irányzatoknál.⁴⁷⁹

Az egészen Arisztotelészig visszavezethető cselekvéseméleti megközelítés különösen jelentős szerepet játszott a szociológiai gondolkodásban;⁴⁸⁰ a modern szociológia cselekvéseméleti oldalának kidolgozása Max Weber cselekvéseméletének megfogalmazásával vette kezdetét. Weber jelentős részben az osztrák közgazdaságtani iskola belátásai által inspirált koncepciója két döntő összetevőt hordozott magában: egyrészt a cselekvés különféle racionalitásformáinak tételezését, másrészt a szubjektív értelemtulajdonításokra irányuló figyelem követelményét – ez utóbbi elem időről időre elsikkad Weber utódainak munkájában. Schütz megközelítésének jelentőségét leginkább abban látjuk, hogy elméletére építve nemcsak szilárd talajon biztosítható a megértő szociológiai alapelv által középpontba állított hermeneutikai követelmény, de annak módszertani és ismeretelméleti jelenősége a weberi kifejtésen jócskán túlmenően is tisztázhatóvá válik.

A cselekvéseméleti szemléletmód jelentősége napjainkra sem csökkent. Mindkét ma aktív, fejlődésben lévő formája – a racionális döntések heterogén elméleteinek halmaza⁴⁸¹ és az analitikus cselekvés-filozófia⁴⁸² – kapcsán elmondható, hogy további előrehaladásukat gátolja, hogy mindmáig nem tematizálták megfelelőképpen a szubjektivitás jelentőségét és ennek következményeit, és hermeneutikai nézőpontjuk – a szociológiai cselekvéseméletek által az elmúlt száz évben elvégzett

⁴⁷⁹ A kivételt képző Hartmut Esser gondolataira hamarosan visszatérünk.

⁴⁸⁰ Némedi 2011a.

⁴⁸¹ Elsősorban Jon Elster egyes műveit, Raymond Boudon munkásságát, valamint az úgynevezett analitikus szociológiai kezdeményezést (lásd Heström – Swedberg 1989) tartjuk ilyen innovatív kísérleteknek.

⁴⁸² A kiterjedt irodalom pár ismertebb tétele: Anscombe 1957, Davidson 2001, Searle 1995. A szociológia számára érdekessé válhat a későbbiekben a „kollektív cselekvéssel” (*collective action*, illetve *joint action*) kapcsolatos diskurzus (lásd ehhez pl. Gilbert 2000), különösképpen akkor, ha a témával foglalkozó szerzők túllépnek az elmúlt száz év társadalomelméleti–szociológiaelméleti – javarészt „kontinentális” – irodalmának ismeretében megmutatkozó zavarba ejtő tájékozatlanságukon.

munka ellenére – igencsak homályos. Úgy vélem, Schütz vonatkozó gondolatai máig kiaknázatlan lehetőségeket rejtenek a kortárs és jövőendő cselekvéskutatás számára.

Schütz egyedülálló teljesítménye e területen abban áll, hogy a fenomenológia módszertanával felvértezve képes volt a maguk szintjén megrögzíteni a cselekvő és a megfigyelő perspektíváit, és így képessé vált a köztük fennálló viszony tematizálására, mely más elméletekben a perspektívák összezsúszása miatt rendszerint nem sikerült. Megközelítését, ha tetszik, nevezhetjük akár módszertani szubjektivizmusnak is.⁴⁸³ A cselekvések tudati szintű, szubjektív kiformalódásának folyamatát és jelentőségét felfedve Schütz rámutatott, hogy a cselekvésemélet – és a cselekvéseméleti szemszögből tájékozódó megértő szociológia – nem maradhat meg a külső megfigyelő „objektív” megközelítésének, ugyanis csak a tényleges indítékok feltárásával boldogulhat el feladatával, az indítékok azonban szubjektív perspektívában tárulnak fel. Hernádi Miklós, az első magyar Schütz-kutató megfogalmazásában: „A szociológiának rá kell jönnie, akkor kezdődik igazi feladata, amikor rájön, hogy a cselekvés értelmezésénél túl kell lépnie a leolvashatón, és a leolvashatatlan intenciókra is rákérdezzen a cselekvés értelmezésénél.”⁴⁸⁴ A megértő szociológiai kezdeményezés arra vállalkozik, hogy a társadalmi jelenségek megismerésénél az azokat cselekvéseik során kiformaló cselekvők önálló értelemtulajdonítására rákérdezve, a problémát a gyökerénél ragadja meg – ez a gyökér azonban egészen a tudati értelemkonstitúció mélyéig lenyúlik. A megértő szociológia társadalmi jelenségek felderítésére irányuló tevékenysége tehát csak az egyéni értelemtulajdonítások magyarázatán keresztül valósulhat meg. Schütz szavaival:

⁴⁸³ A schützi megközelítés „interszubjektív” volta nem cáfolja, hanem alátámasztja ezt az olvasatot. A későbbiek során még számos esetben látni fogjuk: a schützi interszubjektivitás-elképzelés – szemben a fogalom későbbi objektivista leértékelésével – szubjektumok közötti, és nem szubjektumokon túli objektív (transzszubjektív) kapcsolatokra utal. Schütz volt elég következetes fenomenológiai elméletalkotó ahhoz, hogy tudja: a szubjektivitás nem „oldódik fel” az interszubjektivitásban.

⁴⁸⁴ Hernádi: 1990c. Hogy milyen problémákkal jár a szubjektív – szándékolatlan, vagy jelen esetben szándékos – indítékok figyelmen kívül hagyása, azt Karl Popper sajátos módszertani individualista elméletének Schütz felől megfogalmazott kritikájában (Havrancsik 2015a) mutatom be.

A „Mit jelent a társadalmi világ számomra, a megfigyelőnek?” kérdésének megválaszolása előzetesen az alábbi, másféle kérdések megválaszolását követeli meg: „Mit jelent a társadalmi világ az ebben a világban álló megfigyelt cselekvő számára, és milyen értelem szerint cselekedett benne?”⁴⁸⁵

A megértő szociológia ugyanúgy az individuum indítékaira tekintve próbálja meg megalapozni magyarázatait, mint ahogyan a hétköznapi emberek is ilyen indítéktulajdonítások közbeiktatásával próbálják meg megérteni egymást. Miképp ez utóbbi esetben, úgy az előbbiben sem kerülhető meg, hogy a megfigyelő a megfigyelt személy szubjektív állapotaira kérdezzen rá, vagyis túlnyúljon a közvetlenül tapasztalhatón.

[...] nem pusztán megfigyelünk egy társas szituációt, amely minket nem érint, hanem cselekvők és viszontcselekvők vagyunk a társadalmi világban, és pontosan ez az oka annak, hogy miért kell a szubjektív nézőpontot a társadalomtudományoknak is elfogadniuk. Csak ez a módszertani alapelv adja meg számunkra az arra vonatkozó szükséges garanciát, hogy amivel foglalkozunk, az ténylegesen a valódi közös társadalmi világunk, mely, még az elméleti kutatás tárgyaként is, olyan reciprok társas kapcsolatok rendszere, mely a benne élő cselekvők kölcsönös szubjektív interpretációiból épül fel.⁴⁸⁶

Egy az imént ismertetett belátásokból kiinduló megértő szociológiának – legalábbis vizsgálódásai első szakaszában – módszertani individualista⁴⁸⁷ kiindulópontot kell elfoglalnia. A módszertani individualizmus következetes fenntartása azonban komoly – mint láttuk, időnként még Max Weberen is kifogó – tudatosságot kíván meg. Schütz szerint számos elemzés fut bele abba a hibába, hogy a szubjektív és az objektív perspektívának megfelelő nézőpontok reflektálatlan váltogatásával aláássa eredményeinek érvényességét. Módszertani ajánlásait elfogadva, és magát a problémát egyáltalán tudatosítva lehetőség adódik ennek elkerülésére.

---

⁴⁸⁵ SWSA: 7.

⁴⁸⁶ SWSA: 16.

⁴⁸⁷ Lásd ehhez bővebben Havrancsik 2015a, illetve Havrancsik 2018.

A társadalomtudományos módszertan alapvető posztulátumának tehát az alábbiaknak kell lennie: válassz egy a téged érdeklő problémának megfelelő referenciasémát, vedd figyelembe határait és lehetőségeit, tedd terminusait egymással kompatibilissé és konzisztenssé, és ha egyszer elfogadtad, ragaszkodj hozzá! [...] A társadalomtudományok legtöbb tévedése visszavezethető a szubjektív és objektív nézőpontok összecsisztatására, mely, a tudós által észrevétlenül, a szintek közti áthágások során jelent meg. [...] De a cselekvés elméletének a legnagyobb erővel fenn kell tartania a szubjektív nézőpontot, hogy ne szakadjon el fundamentális alapjától, nevezetesen a hétköznapi élet és tapasztalat társadalmi világának referenciájától. A szubjektív nézőpont megőrzése az egyetlen arra vonatkozó biztosíték, hogy a társadalmi valóság világa nem cseréltetik fel egy tudományos megfigyelő által alkotott fiktív, nem létező világgal.⁴⁸⁸

A perspektivikus adekvátság fenntartása, a cselekvések tervszerűségének – és ezzel *időhöz kötött mivoltuknak* – bemutatása mellett a schützi cselekvéselmélet további jelentős, e munkában később tárgyalandó eleme az interszubjektív dimenzió tematizálása: az indítékok személyközi összefonódásának leírásával a schützi cselekvéselmélet kiutat mutat önként vállalt monadikus zártságából, és hidat képez a társas cselekvésösszefüggések leírása felé.⁴⁸⁹

*

Az imént ismertettek mellett a schützi cselekvésfelfogás további erénye, hogy lehetőséget kínál a cselekvés *kreatív* dimenziójának taglalására.

Hans Joas *Die Kreativität des Handelns* című könyvében⁴⁹⁰ joggal rója fel, hogy a cselekvéselméleteket két táborra bontó megosztottság kiélezettsége miatt, a cselekvés „racionalista” felfogása (pl. a klasszikus

⁴⁸⁸ SWSA: 8.

⁴⁸⁹ Teszi mindezt úgy, hogy a „kollektív cselekvés” elméleteitől eltérően nem ütközik bele azokba a problémákba, amelyekbe azok szoktak, akik a „közös cselekvés” (a fogalmiság zavarosságához lásd Gilbert 2000) kapcsán a látszólagos külsődleges hasonlóságokra építve képviselik azt a tudatfilozófiai szempontból abszurd álláspontot, hogy esetenként több cselekvő *ugyanazt* a cselekvést végezheti. (Lásd még Turner 1994.)

⁴⁹⁰ Joas 1992, 1996; lásd még Némedi Dénes recenzióját: Némedi 1993.

utilitarista elmélet, vagy a racionális döntések későbbi koncepciói) és a normatív cselekvéseméleti megközelítés (főként Talcott Parsons cselekvésemélete) közötti folytonos háborúskodás közepette elsikkadt az emberi cselekvés problémamegoldó találékonyságának, vagyis kreativitásának modellálása. A szociológiai cselekvéseméletek történetének áttekintése során Joas természetesen megemlékezik Schütz teljesítményéről, de a pragmatizmus filozófiájának híveként John Deweynek és George Herbert Meadnek⁴⁹¹ szánja az általa felvázolt harmadik típusú, a kreativitást a középpontba állító cselekvésemélet őseinek szerepét. Véleményünk szerint a cselekvés kreatív aspektusának középpontba állításához Schütz cselekvésfelfogása is kínál eszközöket.⁴⁹² Egyes belátások, melyeket Joas a pragmatistáknál fedez fel, Schütznel is megtalálhatók – részben az őt érő pragmatista behatások, részben önálló, de a pragmatizmus számos elképzeléséhez igen jól illeszkedő megközelítése miatt.

A kreativitás Joas által bemutatott pragmatista cselekvéseméletében a fő elem Dewey nem-teleologikus szándékokról kialakított koncepciója. A hagyományos cél–eszköz viszonyrendszerű teleologikus felfogást Dewey azzal haladja meg, hogy rámutat: a cselekvés célja és eszközei közt reciprok viszony áll fenn, vagyis a cselekvés lefolytatása során a cselekvő nem rendelkezik tiszta, világos célokkal, hanem azok a lehetséges eszközválasztások viszonyában a cselekvés során állnak elő; a cselekvés kognitív kontextusa nem rögzített, hanem folyamatos alakulás jellemzi a cselekvéslefolys során. A cselekvés strukturálódásában a cél és az eszköz egymásba játszik, a cselekvés maga pedig egy folyamatosan kibomló jelen, és nem egy előre eltervezett cselekvés pontos

---

⁴⁹¹ A két jeles pragmatista szerző Schütz számára is fontos inspiráció forrásául szolgált. Deweyre példának okáért a döntéssel kapcsolatos belátásainál támaszkodott (lásd *CAP*), Mead pedig interszubjektivitás-elmélete, valamint az életvilág idő- és térbeli elrendeződésének kérdésével kapcsolatban gyakorolt rá fontos benyomást. Ez utóbbi kapcsán ugyanakkor megemlítenéd, hogy Schütz megítélése korántsem volt olyan egyértelműen pozitív Mead vonatkozásában, mint azt a megértő szociológiai hagyomány a későbbiekben feltételezni szokta (lásd pl. *MR*: 223). Schütz és Mead interszubjektivitás-koncepcióinak hű összevetéséhez lásd Etzrodt 2008; Schütz és a pragmatizmus kapcsán lásd még Kimura 2009. Fontos felhívni rá a figyelmet: Schütz William James művei – és Max Scheler kritikái (Scheler 1977) – nyomán már bécsi fiatalsága idején megismerkedett a pragmatizmussal.

⁴⁹² Hasonlóan vélekedik Hubert Knoblauch (2014).

megvalósítása.⁴⁹³ Véleményünk szerint ez az elképzelés – legalábbis ebben az elemében – megfeleltethető Schütz felfogásának. Schütz ugyan nem beszél a cselekvés teleologikus leírásának feladásáról, ám az általa alkalmazott bergsoni cél–eszköz séma szintén a cél és az eszköz dinamikus egymásba játszására épít. Bár Schütz egy előre eltervezett cselekedet megvalósításaként írja le a cselekvést, világosan kimondja, hogy a valóban megvalósuló cselekedet szükségképpen eltér a tervezettől – már csak azért is, mert a megvalósulás idején a cselekvő már újabb tapasztalatok birtokosa. A reflexió későbbi pillanatból kivetülő fénycsóvjája más kontúrokat rajzol a cselekvésnek, mint amelyekkel a tervezett cselekedet eredetileg rendelkezett. Schütz az eszközöket közbenső célként meghatározva talán kevésbé hangsúlyosan, de szintén a cselekvések és eszközválasztások dinamikus összefonódására mutat rá. Bergson követve – *Husserl ellenében*⁴⁹⁴ – spontán, jóformán vak tevékenységként írja le a tiszta tartam folyamában legördülő cselekvést – talán éppen ez a tudatosságból kiragadott tevékenységszakasz az, ahol a kreativitás utat tör magának a berögzült szokások közt. Miként ugyanis a pragmatizmus tanítja – Schütz elképzelésének pontosan megfelelően –, a cselekvés a teremtő kreativitás és a reflektálatlan habituális viszonyulás feszültségéből születik. A pragmatikus indíttatás elsődlegességének tételezése szintén amellettszól, hogy Schütz elképzelései legalábbis jól összeegyeztethetők a pragmatizmussal, ráadásul a Joas által Dewey gondolataként ismertetett elképzeléssel, miszerint az észlelés maga is cselekvésekhez kötődő, pragmatikusan determinált tényező, a pragmatista gondolkodást nagy mértékben megalapozó William James francia levelezőpartnerének, Bergsonnak⁴⁹⁵ buzgó olvasójaként Schütz is egyetértett.⁴⁹⁶

Hogy a schützi és a pragmatista kiindulópontok lényegüket tekintve milyen jól összeegyeztethetők egymással, arról a parsonsi

⁴⁹³ Joas 1996:154, lásd még Joas – Beckert 2001: 273.

⁴⁹⁴ Cox 1978.

⁴⁹⁵ Bergson és James kapcsolatához – és annak a fenomenológiai szociológia és a szimbolikus interakcionizmus közti erős affinitáshoz vezető következményéhez – lásd Wagner 1984.

⁴⁹⁶ Schütz komolyabb ellenvetést a pragmatizmus elképzeléseivel szemben csak annak kapcsán fogalmaz meg, hogy véleménye szerint a pragmatizmus a pragmatikus motíváltságot nem pusztán elsődlegesként, hanem tulajdonképpen egyedülként jeleníti meg, és ezért az emberi tapasztalatnak a célszerűség szféráitól távolabb eső bizonyos területeit nem képes hűen megvilágítani (MR).

funkcionalizmussal szemben fellépő megértő irányultságú amerikai szociológiai-szociálpszichológiai elméletek sikere tanúskodik.⁴⁹⁷ A Webertől függetlenül, a chicagói pragmatisták benyomásait felhasználva kialakuló korai cselekvéseméleti irányultságú Cooley, Thomas, és (részben) Mead-féle szociológia – melynek hasonlóságaira egyébiránt már maga Schütz is épített – jó táptalajt biztosított annak, hogy a későbbi Schütz-recepció által megtermékenyítve felélénküljön a szélesebb értelemben vett megértő szociológia, amint ezt a Berger–Luckmann szerzőpáros, Harold Garfinkel, részben Erving Goffman, illetve számos más az etnometodológia és a szimbolikus interakcionizmus határterületein mozgó, kevésbé ismert szerző tevékenysége bizonyítja.⁴⁹⁸ A pragmatizmus hagyományát továbbvivő amerikai szociológiaelméletek és a schützi eredményeket gondozó fenomenológiai szociológiai mozgalom természetes szövetségesként lépett fel egyszerre Parsons funkcionalizmusa⁴⁹⁹ és a pozitivista kvantitatív kutatási üzem⁵⁰⁰ ellen; e küzdelmek korántsem voltak olyan eredménytelenek, mint ahogy ezt a korabeli kutatók megélték, illetve ezt ma is számosan állítják – elfeledkezve a kvalitatív kutatási technikák előretöréséről, illetve a fenomenológiai és pragmatista hatásoktól mélyen áthatott kortárs empirikus „tudásszociológiai” vagy „hermeneutikai” német kutatásról. A funkcionalizmus elleni kvalitatív-interpretatív támadások ma már messzemenően atavisztikusnak tűnnek, a kvantitatív pozitívizmus elleni vádakat pedig egy többé-kevésbé komfortos, és talán nem is olyannyira szűkös társadalomkutatási „evolúciós fülkéből” fogalmazhatják meg a weberi–schützi–meadi hagyományt ápolók.

---

⁴⁹⁷ A fenomenológia amerikai szociológiára gyakorolt hatásához lásd Smart 1984; további fontos ismeretekkel szolgálnak az etnometodológia és szimbolikus interakcionizmus történetét és a fenomenológiai aspektusokat egyaránt kimerítően ismerő George Psathas munkái (lásd pl. Psathas 1989).

⁴⁹⁸ A Hernádi Miklós által szerkesztett *A fenomenológia a társadalomtudományban* (1984) című kötetbe válogatott írások remekül szemléltetik ezt.

⁴⁹⁹ Lásd elsősorban Berger – Luckmann 1967; a könyv és Parsons viszonyához lásd Havrancsik 2019a.

⁵⁰⁰ Lásd mindenekelőtt Cicourel 1964.

4.5. Racionális-e a hétköznapi cselekvés?

A schützi elmélet és a racionális döntések elmélete kapcsolatáról két dolog bizonyosan elmondható: az egyik, hogy – amint azt az osztrák közgazdaságtannal foglalkozó fejezet során demonstrálni igyekeztünk – a schützi életmű ugyanabból a forrásból fakadt fel, amelyből azok a modern közgazdaságtani gyökerű mikroökonómiai és cselekvéseméleti koncepciók, amelyek túlléptek az utilitarizmus korlátain. A másik: az interpretatív irányultságú társadalomtudományos szemlélet és a racionális döntések elméleteinek viszonya legalábbis hűvös; a megértő álláspont képviselői határozott ellenérzésekkel tekintenek a racionális döntések képviselőire, míg ez utóbbiak az esetek többségében semmilyen formában nem tüntetik ki figyelmükkel az előbbieket – eltekintve egy-egy Max Weberet ősükként megjelenítő hamiskás utalástól. A történeti kötődésen túl a schützi cselekvésemélet és a „racionalista” cselekvéseméletek közt számos más vonatkozásban is kapcsolat áll fenn – elég csak a mindkét oldal ellen felhozott atomizmus-váddal illetett módszertani individualizmusra utalnunk. Hartmut Esser friss szemmel vette szemügyre a két elméletrendszer viszonyát,⁵⁰¹ és dicséretre méltó bátorságról tanúbizonyságot téve kívánt közvetítést keresni a két koncepció között. Hogy vállalkozását nem övezte kirobbanó siker, arról nem csak Schütz-exegézisének – egyébiránt nem főben járó – hiányosságai okolhatók.

Esser elsőként egy rövidebb könyvben, majd egy tanulmányban⁵⁰² ismertette elképzelését, mely szerint a schützi elmélet és a racionális döntések elméletének egyes szofisztikáltabb változatai közt jelentős mértékű affinitás detektálható, melyre építve a cselekvéskutatás területén közös előrelépésre nyílik lehetőség. Az elgondolás a későbbiek során több recenzióban és kritikában, valamint viszontválaszokban nyert visszhangra. A benne részt vevő szerzők igényes munkája ellenére

---

⁵⁰¹ Joggal utal rá Christopher Prendergast (1993), hogy Esser kísérletét csak még érdekesebbé teszi az a körülmény, hogy az a „racionalista” cselekvésfelfogás és a schützi elmélet közti történeti kapcsolat ismeretének hiányában került felvázolásra.

⁵⁰² Esser 1991, 1993a.

a diskurzus elakadt. Véleményünk szerint az esseri perspektíva mindmáig kínál eddig kiaknázatlan, ígéretes lehetőségeket.⁵⁰³

Esser azt állítja, hogy a schützi cselekvésselmélet alapstruktúrája kompatibilis a racionális döntések elméletének azzal a válfajával, amely a cselekvők szubjektív haszon-várakozásából (*subjective expected utility*) indul ki. A hétköznapi cselekvés modelljének megítélése, véli, voltaképpen lefordítható a szubjektív várakozásokra, és ezzel Schütz – jóval Herbert Simon kutatásai előtt⁵⁰⁴ – tematizálta a korlátozott racionalitás kérdését.⁵⁰⁵ A neoklasszikus modellel szemben, mellyel Esser szerint számos előítéletes és tájékozatlan szociológus a racionális döntések elméletének minden variánsát azonosítja, mindkét elméletre jellemző, hogy a szubjektíve adott lehetőségek halmazából indul ki, és nem az objektív körülményekből, tökéletes informáltságból, és hasonló feltételezésekből. Schütz *Idegen*-tanulmányára⁵⁰⁶ hivatkozva Esser nem kevesebbet állít, mint hogy a hétköznapi cselekvés a racionális cselekvés egyik alosztala, melynél a cselekvő az információba való beruházás költségessége és a bizonytalanságok elkerülése érdekében a cselekvések előzetesen adott, jól bevált (tehát a kísérletezés fáradalmaitól mentesítő) cselekvési receptekre támaszkodik. A recept-tudás és a cselekvési rutinkövetésével a „kalkuláció” megspórolható, és ez a spórolás, véli Esser, *racionális*, legalábbis abban a tekintetben, hogy ha nem is maximális hasznosságot, de optimálisan elvárható kielégítő hasznosságot eredményez. Schützt idézve:

⁵⁰³ Tudomásunk szerint Christian Etzrodt (2001) távolról – és csak távolról – nézvést hasonló vállalkozása sem keltett nagyobb visszhangot, melyben egyenesen a játékelmélet és a schützi fenomenológia összekapcsolására történt kísérlet. Megjegyzendő: Neumann János és Oskar Morgenstern játékelmélete, ha némileg később is, de ugyanabban a bécsi szellemi közegben született, mint Schütz elmélete; végső soron mindkét koncepció arra keres választ, hogy a cselekvéstudományos keretrendszerben miként rendezhető el a cselekvők közti viszony.

⁵⁰⁴ Schütz Esser szerint nemcsak ebben, hanem a haszonmaximalizálás illetve a kielégítő haszon kérdéseinek taglalásában is megelőlegezte Simont, lásd Esser 1991: V.

⁵⁰⁵ Megemlítené, hogy már Schütz kortárs kollégái is foglalkoztak a szubjektív várható hasznosság, illetve a bizonytalanságokkal övezett döntés kérdésével (Prendergast 1993); azon a racionalitás kérdésével foglalkozó konferencián például, amelyen Schütz először találkozott Talcott Parsonsszal, Joseph Schumpeter is a szubjektív (személyes) racionalitás összefüggéseiről beszélt (Schumpeter 2018). A szubjektív racionalitás kérdése valójában már Vilfredo Paretonál is megjelent (Csernus 2018).

⁵⁰⁶ CP2/04.

A receptkönyvben recepteket, hozzávalókról szóló listákat, összekeverési és befejezési útmutatásokat találunk. Ezek mindazok, amelyekre szükségünk van egy almáspite elkészítéséhez, vagy a napi élet rutinfeladataiban való eligazodáshoz. Ha élvezzük az így elkészített almáspite ízét, nem kérdezzük meg, hogy elkészítésének a receptben leírt módja higiéniai vagy ételmezési szempontból a leginkább megfelelő-e, vagy hogy ez-e elkészítésének legrövidebb, leggazdaságosabb, leghatékonyabb módja. Csak megesszük, és élvezzük.⁵⁰⁷

„Kalkulációra” a cselekvőnek csak akkor van szüksége, amikor a megszokott eljárások nem vezetnek eredményre, vagy olyan új szituációban, amelyben hiányában vagyunk a releváns cselekvési recepteknek. Ennek alapján Esser egyenesen azt állítja – és ezt a sommásan ítélkező és elleneséges szociológusok által elképzelt fantom-közgazdászok aligha bocsátanák meg neki –, hogy a kalkuláló-maximalizáló magatartás pusztán egy speciális *altípusa* a racionális döntések elméletei által vizsgálendő cselekvéseknek. A hétköznapi cselekvések túlnyomó többsége ugyanis nem a várható hasznosságot maximalizáló számításra, hanem előzetesen adott, kipróbált, és már elégséges eredménnyel kecsegtető sémákra támaszkodik. A tipizált rutinok, normák, szerepek, mi több, intézmények olyan eligazodási pontokat kínálnak a hétköznapi cselekvőknek, amelyek megóvják a költséges információberuházástól, egyszersmind elvárható elégséges hasznosságot garantálnak számára. Ez a Schütz által inspirált elképzelés ráadásul összhangban áll azokkal a szokások, sémák és keretek fogalmiságával dolgozó pszichológiai elméletekkel, amelyeket a modernebb döntéselméletek hasznosítanak – véli.

Esser koncepciójának bemutatásánál nem törekedtünk teljességre. Még kevésbé tesszük ezt a kritikák és viszontválaszok ismertetésénél. Ezek elemzése önálló tanulmányt kívánna, a jelen munkától eltérő megközelítéssel. Röviden csupán azt állapítjuk meg, hogy Esser kiindulópontját – Schütz elméletét érintő egyes félreértéseinek ellenére – kimondottan termékenynek, és okvetlenül figyelemre méltónak találjuk, a kritikusoknak az óvatlanul a megértő szociológia terepére tévedő döntésemeléssel szembeni (szakmailag *többnyire*

---

⁵⁰⁷ PR: 73–74, idézi Esser 1993a: 17.

helyénvaló) érvelését ugyanakkor kissé igazságtalannak.⁵⁰⁸ Esser azt állítja, hogy a megértésorientált szociológusokra – és különösképpen az etnometodológusokra – jellemző, hogy a deskriptív igényeket kizárólagossá téve lemondanak a magyarázati modellekről, mi több, elutasítják az ezekkel operáló kezdeményezéseket.⁵⁰⁹ Időnként ráadásul éppen Schützre hivatkozva fogalmazzák meg a racionális döntések elméleteinek címzett, de valójában csak a *homo oeconomicus* emberképéből kiinduló korábbi variánsokkal szemben releváns dörgegelmeiket.⁵¹⁰ A modernebb megközelítésű – szubjektív várakozásokkal, bizonytalansággal és kockázattal, az információ „költségével” stb. dolgozó – kutatókkal szemben felhozni az egykor a pozitivisták és az utilitaristák ellen mozgósított untig ismert érveket nem pusztán idejétmúlt, de tartalmilag is helytelen.⁵¹¹ A racionális döntések elméleteinek minden típusát egy csapással megsemmisíteni kívánó, túlzottan általánosító és túlzottan általános, és legfőképpen általánosan ismert és ismételtetett érvekre tekintve nehéz nem belátni: Essernek igaza van. A szerző, ha nem is kimondott rosszindulatot, de némi idegenkedést tapasztal kritikussai részéről. Számon kéri rajta, hogy nem foglalkozik a cselekvési–értelmezési sémák létrejöttének kérdésével, mikor ő ilyen feladatot soha nem vállalt; és Schütz elméletének parciális értelmezésével vádolják meg, melyet a legnagyobb készséggel elismerne, de nem mint valóban súlyos kritikát (hiszen ő Schützt használó kutató, nem Schütz-kutató); és oly sokadszorra azt is megállapítják, hogy a racionális döntések elmélete nem képes mindenre választ adni – melyet a témában tájékozott szakértőként Esser természetesen eddig is tudott és sosem szégyellt. Esser néha valóban túllő a célon („Másként magyarázza-e Schütz a hétköznapi cselekvést, mint a racionális döntések

---

⁵⁰⁸ Hangsúlyozni szeretnénk: nem arról van szó, hogy a kritikák tartalmilag helytelenek – bár ilyen is akad közöttük –, hanem arról, hogy szerzőik részéről némi hiány mutatkozott abból a türelmes jóindulatból, amely egy ilyen kétségkívül invenciózus vállalkozást megilletne.

⁵⁰⁹ Esser 1993b.

⁵¹⁰ Prendergast (1993) helyesen állítja: Schütz nem támadta a korabeli „racionalistákat”; olyannyira nem, hogy mint Christian Etzrodt (2000) utal rá, még csak az sem egyértelmű, hogy a schützi elmélet melyik változathoz áll közelebb: a mikroökonómia modelljéhez, a racionális döntések elméletéhez vagy a játékelmélethez.

⁵¹¹ Esser 1993a.

megközelítése? Úgy véljük, nem.”),⁵¹² és valóban követ el értelmezési hibákat. Példának okáért: a racionalitás-tételezés túlerőltetésével figyelmen kívül hagyja Schütz azirányú intését, hogy a racionalitás nem több, mint tudományos elemzési eszköz, amely a hétköznapi cselekvés terepén nem rendelkezik valós megfelelővel, és ennek megfelelően a cselekvések racionális modellje szigorúan elválasztandó a racionális cselekvések modelljeitől,⁵¹³ illetve a döntések tehermentesítésének „racionalitását” összemossa a cselekvéscsere racionalitása eredeti koncepciójával, valamint választási lehetőségeket fedez fel az egyén részéről olyan szinteken, ahol Schütz szerint a cselekvő megfigyelésének szintje alatt maradó automatikus tudati folyamatok működnek. Ugyanakkor Essernek abban igaza van, hogy a kanonizált szövegek exegézisébe burkolózó és más megközelítések elől elzárkózó alapattitűd miatt elsikkad annak lehetősége, hogy a két álláspont tanuljon egymástól, pedig volna mit.⁵¹⁴

Végezetül egy, a schützi elméletek szubjektivista és módszertani individualista aspektusait különös súllyal kezelő jelen elemzés vonatkozásában kiemelten jelentős, néha még az Esserrel szemben felhozott vádpontok háttérben is felsejlő kritikai szempontra hívnánk fel a figyelmet. A racionális döntések elméleteivel szemben megfogalmazott kritikák egyik leggyakoribbja az a bírálat, amely az „izolált egyénekből” való kiindulásra vonatkozik. Túl azon, hogy – mint Esser megjegyzi⁵¹⁵ – a sok ismételtetéstől ez az állítás önmagában nem válik igazgá, ez az ellenvetés önmagában nem fogalmazható meg valóban fajsúlyos bírálat igényével. Az tudniillik, hogy egy elmélet miből „indul ki”, *módszertani* kérdés. A módszerek mögött álló ontológiai állásfoglalásokról lehet, mi több, kell vitatkozni, ám a *módszertani* individualizmus vagy kollektívizmus önmagában nem implikál ontológiai individualizmust, illetve kollektívizmust⁵¹⁶ – a legjobb példát erre éppen maga Schütz szolgáltatja, aki módszertani fogalmazványában *módszertani okokból* a leghatározottabban

⁵¹² Esser 1991: 83.

⁵¹³ PR.

⁵¹⁴ Esser példákat is hoz: 1993b: 411.

⁵¹⁵ Esser 1993b.

⁵¹⁶ A módszertani individualizmus és kollektívizmus kérdésével kapcsolatban számos kérdést részletesen megvilágít, a tisztázatlan aspektusokat pedig a maguk tisztázatlanságában, híven mutatja be Orthmayr Imre tanulmánya (1997). Az ontológiai és módszertani individualizmus illetve kollektívizmus Arthur C. Dantótól eredő megkülönböztetésének ismertetése írásában szintén megtalálható.

és egyértelműen elköteleződik a módszertani individualizmus mellett, ugyanakkor ontológiai értelemben nem tekinthető individualistának, ugyanis nem foglal állást az individuumokat magukban foglaló kollektivitások *ontológiai realitására* vonatkozóan.⁵¹⁷ Schütz munkásságából világosan kirajzolódik, hogy miben áll az átgondolt és következetes módszertani individualista program lényege: az individuális elemzési szinthez való ragaszkodással elkerülhető az elemzési egységek közti szintlépés hibája, vagyis az a körben forgó eljárás, amelyben a részt az egészsel, az egészet pedig a résszel magyarázzuk, vagyis a problémát az éppen tematizálatlan elemzési szintre áttolva mindig egy-egy lépéssel távolabbra halasztjuk annak beismerését, hogy magyarázatunk hiányos.⁵¹⁸ Ez nem jelenti azt, hogy megfeledekezünk az individuumon kívül, nála magasabb szinten álló befolyásoló tényezőkről (a kultúráról, a történelemtől, a társadalmi normákról vagy az „objektív társadalmi struktúrákról”), csupán azt, hogy ezeket az elemeket az individuum individuális motivációs rendszerén *belül* kell kimutatnunk – amint ezt Talcott Parsonsszal szembeni polémiája során Schütz demonstrálta.⁵¹⁹ Az individuálisnál átfogóbb hatókörű benyomásoknak helye van a módszertani individualista magyarázatokban, de ezeket nem a módszertani individualizmus léptékét átlépő, körvonalazatlan kollektív objektivitásokként, hanem az egyén szintjén aktualizált motivációs körülmények összetevőiként kell megjeleníteni.⁵²⁰

A módszertani individualizmus elleni heves reakciók jelentős része mögött a szociológusok körében oly gyakran tetten érhető reflex bújik meg: a szociológus mint a társadalommal foglalkozó tudós társadalmi jelenségekkel magyaráz, és ezért az egyéni hatókörünél szükségképpen átfogóbb nézőpontra van szüksége. Túl azon, hogy a szociológusnak természetesen nem a társadalommal, hanem a társadalmat kell

⁵¹⁷ Vö. Thomason 1982. Schütz elmélete ontológiai értelemben individualista és kollektivista értelmezést is lehetővé tesz, ugyanakkor módszertani szempontból egyértelműen elkötelezett az individualizmus mellett. A módszertani írások posztulátumai mellett ez az életvilág egyes szám első személyű leírásából is látható. A szintugrások tilalmához lásd főként SWSA.

⁵¹⁸ Havrancsik 2012; a kérdésre a Parsons és Schütz közti vitát elemző fejezetben még visszatérünk.

⁵²⁰ Amint azt Raymond Boudon egyes munkáiban (pl. Boudon 1982) demonstrálni igyekszik, a módszertani individualizmus akár egyenesen egy *makroszociológiai* elmélet kiindulópontjaként is szolgálhat.

magyaráznia,⁵²¹ e megközelítés hibája, hogy mintegy kibúvót kínál a kutatónak az alól, hogy az egyén szintjén is igazolja magyarázata helyességét. A szociológusokra vonatkozóan időnként hamisan kötelezőnek tekintett holista–kollektivista szemszög fenntartása esetén nem sok jót remélhetünk a schützi elmélet pontos értelmezésének vonatkozásában; a kollektivista beállítottságból „szociologizált” Schütz elmélete össze nem illő darabokra hullik, mely darabok közül sok nyilvánvaló ellentétben áll a kollektivista módon átértelmezett, Schützt meghamisító életvilág-elmélettel.⁵²² Hitelesen lehet amellett érvelni, hogy kollektivizmus–individualizmus tengelyen – mely ezúttal a teljes elméletre magára, és nemcsak annak módszertani vonatkozásaira, vagyis következményeire, és nem csak kiindulására vonatkozik – Schütz nem helyezhető el teljesen egyértelműen. Még akkor is így van ez, ha e könyvben amellett érvelünk, hogy *módszertani* szempontból Schütz az individualizmus pólusára helyezkedik. Az „életvilág szociológusáról” festett, a tágabb köztudatban élő Schütz-kép azonban bizonyosan hamis; az, hogy Schütz, a fenomenológiát a társadalomtudományok területén elsőként *sikerrel* alkalmazó szerző, a fenomenológiát azért vitte be a társadalomtudományos elmélet terepére, hogy *individuuális* szinten biztosítsa vele magyarázatait, ellenben tudománytörténeti tény.

---

⁵²¹ Vö. Havrancsik2015a, 2018a.

⁵²² Véleményem szerint a recepció egyszer már elkövette azt a hibát, hogy engedett a kollektivista–holista szirénhangok csábításának, lásd Havrancsik 2019a.

5. Vita Talcott Parsonsszal

5.1. A történeti kontextus

Az alábbiakban az Alfred Schütz és Talcott Parsons közt az 1930-as és 1940-es évek fordulóján lezajlott vitát fogjuk bemutatni. Noha önmagában a levelezés a két szerző kooperációjának egyértelmű kudarcáról tanúskodik, a vele való foglalatzkodás mellett sokkal komolyabb indok szól, mint az anyag – egyébiránt kétségtelenül fennálló – szociológiatörténeti kuriózum volta. A vitában számos olyan elméleti, metaelméleti és elmélettechnikai kérdés került különösen éles megvilágításba, melyek relevanciája töretlen, és amelyek a kortárs teoretikusokat is állásfoglalásra, illetve álláspontjuk tisztázására készítetik. A parsonsi elmélet mellé állítva a schützi koncepció sajátosságai különösen éles kontraszttal jelennek meg; a vita e könyvben való bemutatásával⁵²³ célunk elsősorban az, hogy rámutassak a megértő szociológiai program schützi variánsának teoretikus teherbírására, valamint elmélete szubjektív beágyazottságának mélységére és jelentőségére.

A szociológia történetét visszafelé olvasók, azaz a Schützt „fönelölógiai szociológusként”, Parsonst a társadalom rendszerszerű integrációjának teoretikusaként értékelő szemlélők nézőpontjából hovatovább magától értetődik, hogy a szerzők levelezése kudarcba fulladt – jómagam tévesnek tartom ezt az álláspontot. A pályájuk korai szakaszában lévő Schütz és Parsons tudományos érdeklődésében számos elem éppenséggel egyértelmű kapcsolódási pontként szolgált: a társadalmi

---

⁵²³ A vitát egy korábbi írásomban részletesen elemeztem (Havrancsik 2012). Ebben a cikkben, melyben a szerzőknek a vita anyagából önmagában kielégítően nem dokumentálható álláspontjait korai főműveikből (PSW, illetve Parsons 1949) próbáltam meg rekonstruálni és ütköztetni – szemben a pillanatnyi elemzéssel –, igyekeztem a parsonsi álláspontot is híven, részletesebben bemutatni.

cselekvés, a cselekvésracionalitás, a szubjektív értelem interpretációja, vagy a cselekvés idődimenziója mindkettejük számára központi kérdés-ként jelent meg.⁵²⁴ A legfontosabb kapocs azonban – amely különös módon a későbbi a kudarcért is döntő mértékben felelőssé tehető – a weberi minta követése volt. Mindketten a megértő szociológiai program folytatójaként léptek fel, ám koncepcióik homlokegyenest eltérő irányokban bontakoztak ki és fejlődtek tovább: Weber-interpretációjuk egyetlen közös vonása a – Webernél egyenesen alapvető jelentőségű – történelmi dimenzió kiiktatása volt.⁵²⁵ Parsons számára Weber elsősorban a társadalmi rend intézményesedésének teoretikusaként volt fontos, és a Schützcel való levelezés apropójául szolgáló korai nagy műben még oly fontos megértő szociológiai–cselekvéseméleti szálát a későbbiekben elejtette. Schütz szemében Weber a módszertani individualizmus etalonja és a társadalmi viszonyok szubjektív és interszubjektív dimenzióinak modellálója volt; számára – szemben Parsonsszal⁵²⁶ – Weber empirikus teljesítménye nem jelentett inspirációs forrást.

A vita története azzal vette kezdetét, hogy Friedrich August von Hayek 1938 végén felkérte Schützt, hogy írjon recenziót egy fiatal harvardi szociológus könyvéről az *Economica* folyóirat számára. A *The Structure of Social Action* című, mély weberi módszertani inspirációjáról már mottójában tanúbizonyságot tévő, bibliográfiájában nem csupán Husserl munkáit, de még saját könyvét is felsoroló, nagy műgonddal megírt cselekvéseméleti tematikájú könyv olvasásába Schütz nagy élvezettel vetette bele magát.⁵²⁷ A frissen az Egyesült Államokba települt Schütz nem sokkal később személyesen is találkozott Parsonsszal, miután meghívást kapott egy harvardi racionalitás-szemináriumra, melyet (részben) az ugyancsak bécsi Joseph Schumpeter szervezett

---

⁵²⁴ Egy további kapcsolódási pont: noha Parsons az institucionalista közgazdaságtan, Schütz pedig a határhaszon-elmélet álláspontját képviselte, az utilitarizmussal szembeni – nem „szociológiai” eredetű, hanem kimondottan közgazdaságtani gyökerű – elméleti szembenállás egyaránt jellemezte őket.

⁵²⁵ Havrancsik 2012, Zaret 1980.

⁵²⁶ Nyilvánvaló példaként lásd pl. Parsons 1977.

⁵²⁷ Annak ellenére, hogy – mint Schütz saját példányának széljegyzetei nyilvánvalóvá teszik – nem minden esetben volt olyan megengedő és elégedett Parsonsszal, mint ahogy az a nyomtatásban megjelent anyagokból kiderül. (A tokiói Waseda Egyetemen működő Schütz-archívum vezetőjének, Hisashi Nasunak tartozom köszönettel azért, hogy betekintheztem Schütz saját példányának másolatába.)

– előadásával azonban rögvest kivívta az önmagát támadva érző amerikai kolléga haragját.

Hayek felkérése eredetileg egy rövid recenzióra vonatkozott, ám az eredmény egy a recenziók megszokott hosszát többszörösen meghaladó, a nagyrebecsülés hangján írt, de kritikus tanulmány lett, melynek tartalmában jóformán nagyobb hangsúlyt kapott Schütz saját álláspontja, mint Parsonsé. Schütz különös igyekezetét a *közeledés* igénye motiválta,⁵²⁸ Parsonsnak ennek ellenére úgy tűnt, hogy Schütz a saját szempontja szerint irreleváns pontokról bírálja munkáját. Ekkor vette kezdetét az alig pár hónapig tartó levelezés, mely a félreértések tisztázása helyett azok elmélyítésével zárult. Mire eljutottak addig, hogy felismerték nézeteik különbözőségeinek okait, és Schütz várakozásainak megfelelően megkezdheték volna a termékeny párbeszédet, Parsons, részben személyes sértettsége okán, részben pedig azért, mert elméleti tevékenysége az idő előrehaladtával egyre inkább eloldódott a cselekvés-elméleti problémakörtől, egy kevésbé békülékeny, egyszersmind elméleti téren határozottan elzárkózó álláspontra helyezkedve megszakította a levelezést, és kettejük személyes kapcsolata végleg lezárult.⁵²⁹

A két fél eredetileg arról állapodott meg, hogy az 1938 és 1941 közt lezajlott dialóguskísérlet anyagát nem hozzák nyilvánosságra – a levelezés *tényéről* is csak Schütz legközelebbi barátainak volt tudomása – ám a néhai Schütz özvegye és az idős Parsons a hetvenes évek elején mégis a publikálás mellett döntött.⁵³⁰

*

A Schütz és Parsons közt lezajlott vita a maga *történeti* kontextusában tekintve valóban kudarcként értékelhető: a levelezést követő periódusban hiába próbálunk olyan nyomokra lelni a két szerző

⁵²⁸ Schütz részéről ez a szándék valóban komoly volt. Mint életrajzírója, Michael D. Barber írja: „Schützt lelkesítette a Parsonsszal való eszmecsere lehetősége, és mielőtt elküldte neki hatalmas tanulmányát, megkérte a buffalói Richard Hays Williams filozófiaprofesszort, hogy javítsa ki annak nyelvezetét, és hogy neki írt levelét kezelje bizalmasan, nehogy megsértse Parsonst.” (Barber 2004: 93).

⁵²⁹ Grathoff 1978: xix.

⁵³⁰ A levelezés mellett Schütz recenzióját és Parsons 1974-es visszaemlékezését is tartalmazó, Richard Grathoff által szerkesztett kötet először német nyelven jelent meg 1977-ben, majd angolul, 1978-ban (Schütz – Parsons 1977, Grathoff 1978).

munkásságában, melyek arra utalnának, hogy gondolkodásuk épült volna az eszmecseréből. A recepció szempontjából kedvezőtlen volt továbbá, hogy a levelezés anyaga épp a szerzőket övező érdeklődés alábbhagyásának idején vált nyilvánossá. *Elméleti* szempontból ugyanakkor a vita máig őrzi aktualitását, mi több, voltaképpen lezáratlan: a szociológiai magyarázat természete, a szubjektivitás és az individuális cselekvőiség benne játszott szerepe, a megértő szociológia problematikája kapcsán olyan kérdések merültek fel és kerültek megvilágításra két vezető teoretikus részéről, amelyekkel a kortárs elméletalkotóknak is szembe kell nézniük.⁵³¹

A levelezés félresiklásáért elsősorban a felek eltérő tudományelméleti álláspontja tehető felelőssé. Míg Schütz számára az osztrák közgazdaságtan „apriorizmusa”, a kelsen-i tiszta jogtudomány eszménye, valamint a fenomenológia hasonlóképpen absztrakt megközelítése jelentette a háttérrel, Parsons kiindulópontját egy inkább az empiriához, mintsem az abszolút érvényű belátásokhoz igazodó, konstruktív természetű neokantiánus álláspont adta. Schütz elsődleges célja apriori érvényességű ismeretek közlése volt, Parsons egy a létező tudományos gyakorlatban teljesítőképesnek bizonyuló tudományos programot kívánt kialakítani; tények alatt Schütz a fenomenológia rigorózus empirizmusa előtt szilárdan megálló tényállásokra gondolt, szemben Parsonsszal, aki a tényeket mindig egy adott értelmezési keretben a megfigyelő által elrendezett megállapításokként értelmezte – és ezzel elméletének olyan játékkeret biztosított, amely Schützével szemben⁵³² lehetővé tette az empirikus kutatási igényekhez való rugalmas idomulást.⁵³³ A fenomenológia és a neokantianizmus mélyen gyökerező affinitása, és Schütz korai neokantiánus iskolázottsága ellenére a két megközelítés összekapcsolódása meghiúsult, köszönhetően annak, hogy a fenomenológiát Parsons

---

⁵³¹ Etzrodt 2013. Egy további figyelembe veendő szempont, hogy megítélésünk szerint a vitával kapcsolatos – rendszerint Schütz-kutatók által írt – szakirodalom Schütz irányában elfogult (kivétel Valone 1980), és a sajátos – a schützi logikától olyannyira eltérő – parsonsi elméletépítési logika szempontrendszerre nem jelenik meg híven, a maga jelentőségéhez mérten.

⁵³² Erre a momentumra a könyv módszertani fejezetében még visszatérünk.

⁵³³ Parsons – munkáiban sajnálatos módon viszonylag kevésbé részletezett, és ezért sok recepció félreértésre alkalmas adó – elméletépítési stratégiájához lásd Parsons 1978.

hívatlan vendégként utasította el.⁵³⁴ A levelezés kudarca főként ennek, valamint a személyes kommunikáció bizonytalanságainak tudható be.

5.2. Talcott Parsons a társadalmi cselekvés szerkezetéről

A Schützcel való vita alapjául szolgáló, és Parsons érett alkotói periódusának nyitányát jelentő nagy mű, a *The Structure of Social Action* célja eredetileg az volt, hogy egy a közgazdaságtannal, és részben a biológiával szembeni stratégiai jelentőségű elméleti ütközet megvívása során minél előkelőbb pozíciót biztosítson a szociológia számára a tudományok – és a Harvard Egyetem – struktúrájában.⁵³⁵ Koncepciójának magva az az érvelés volt, amelyet eredendően az utilitarista közgazdaságtan normatív szempontokat figyelembe nem vevő, és ezért a társadalmi rend fennállását megmagyarázni nem képes pozíciójával szemben vázolt fel. Mint állítja, az utilitarista elmélet a cselekvés normatív dimenziójáról elfeledkezve sajátos dilemmával szembesül: vagy megőrzi a szabad akarat komponensét, de ekkor a célok véletlenszerűek, vagy feltételezi, hogy a célok nem véletlenszerűek, ekkor azonban az elméletben nem marad hely a szabad döntés elemének. A kiutat Parsons szerint egy általa voluntarisztikusnak⁵³⁶ nevezett cselekvéselméleti modell bevezetése jelenti, mely a szabad egyéni cselekvés hátterében egy a cselekvő részéről elismert és megtestesített, kollektív hatóerejű normatív dimenziót mutat fel, és amely nem mellékesen kiindulópontjául szolgál egy a szociológiai elemzés mikro- és makroszintjeit (valamint a társadalmi cselekvések szubjektív és objektív oldalát) egyazon elemzési keretben elrendezni képes szisztematikus szociológiaelmélet megvalósításának is.⁵³⁷

Az elmélet kidolgozásánál Parsons az utilitarista, a pozitivisták és az idealista elméletalkotói tradíció problémáit megjelenítő négy elméletalkotó, Alfred Marshall, Vilfredo Pareto, Émile Durkheim és

⁵³⁴ Natanson 1978: xiii.

⁵³⁵ A *Structure* és Parsons pozíciójához a korabeli amerikai akadémiai életben lásd Pál 2004.

⁵³⁶ A „voluntarisztikus” kifejezés arra utal, hogy a cselekvők által önként, szabadon követett normákból alakul ki a társadalmi rend (Balogh – Karácsony 2000: 78).

⁵³⁷ Havrancsik 2012: 56, Pál 2003: 108, Wilson 2005: 34.

Max Weber eredményire támaszkodott. E szerzők egyaránt rámutattak arra, hogy a cselekvés megértésénél szükség van a normatív – Parsons stratégiáját szem előtt tartva értsd: *társadalmi*, vagyis *szociológiai*, és sem nem racionális, vagyis *közgazdaságtani*, sem nem reflexszerű, vagyis *biológiai* – elem figyelembevételére.⁵³⁸ Olvasatában Marshall arra mutatott rá, hogy a közgazdaságtani elméletnek nem szükségszerűen kell egoista motivációkra épülnie; Pareto a cselekvés nem racionális elemét domborította ki; Durkheim az egyéni célok társadalmi normákból való levezethetőségének bemutatásával; Weber pedig a motiváció többdimenziós elméletével és a célracionális cselekvés fogalmával járult hozzá a parsonsi szintézishez.⁵³⁹ A normatív aspektus előtérbe helyezése volt a négy elmélet közös pontja, melyre építve Parsons megfogalmazta „konvergenciatézisét”,⁵⁴⁰ és amelyre hivatkozva, a közgazdaságtan jogát elvitatva, bejelentette a szociológia igényét a társadalmi cselekvés tudományos magyarázatára.⁵⁴¹

A parsonsi modell magva az „egységnyi cselekvés” (*unit act*) koncepciója. Az elemzési séma az alábbi, Parsons szerint minden cselekvésnél azonosítható analitikus elemek meglétére épít: a cselekvő, a cselekvés célja, a cselekvési szituáció, mely egyfelől az eszközöket, másfelől a cselekvés(nek) a cselekvő által nem módosítható) előzetesen adott feltételeit jelenti, és végezetül a legfontosabb elem: a Parsons szerint ugyancsak minden cselekvés elemét képző normatív orientáció.⁵⁴²

⁵³⁸ Hernádi 1990a.

⁵³⁹ Etzrodt 2013: 30.

⁵⁴⁰ Parsons – a felületes kritika gyakori állításával szemben – már műve bevezetőjében nyilvánvalóvá tette, hogy a konvergenciatézis nem a négy elméletalkotó munkásságának egészére vonatkozik, hanem pusztán arra az említett elemre, melyre ő önálló elméletalkotóként, és nem szociológiatörténészként, építeni kíván (Parsons 1949: v). A parsonsi program jó bemutatásához, és a gyakori recepciók tévedéseket nélkülöző igényes és értő kritikájához lásd Joas 1996.

⁵⁴¹ Staubmann – Lidz 2018a.

⁵⁴² Mint egy nem sokkal a *Structure* után keletkezett, ám először csak a közelmúltban publikált írásban érvel: „A választásnak mindazonáltal nem elégséges alapja a kínálatkozó alternatívák lehetséges következményeinek pusztá megelölözése. Ezt kiegészítendő szükségesek azok a kritériumok, melyek alapján az egyik alternatíva előnyben részesül a másikkal szemben. Ez valamiféle normatív mércét involvál, mely a preferenciák alapjául szolgál.” (Parsons 2018: 53).

Ez az utóbbi elem volt a parsonsi koncepció tulajdonképpeni középpontja,⁵⁴³ nála már e korai munkában is markánsan előtérbe kerül a társadalmi rend normativista elképzelése, mely a későbbiek során elméletét egy rendkívül karakteres kollektivista, a mikroszintű érvényesítést a makroszint érdekében feladó irányba terelte.⁵⁴⁴ A *Structure*-ben azonban Parsons még nagy mértékben épít a cselekvés elemére, mi több, egyenesen a *megértő* szociológia *szubjektív* irányultságának hű követőjeként jeleníti meg magát. A könyv mottójául az alábbi weberi mondatot választotta: „Az értelemteni emberi cselekvés végső elemeire vonatkozó minden reflexió elsősorban a »cél« és az »eszköz« kategóriáihoz kapcsolódik.” Mint később írja:

Az emberi cselekvés „szubjektív aspektussal” rendelkezik. [...] Semmilyen, a felzárkózás szinten túlhaladni vágyó emberi cselekvéssel foglalkozó tudomány nem kerülheti meg [...] az e tények által játszott jelentőségéből eredő módszertani problémákat.⁵⁴⁵

Téves volna azt mondani, hogy Parsons pályája későbbi szakaszában érdektelenként toltta volna félre az individuális cselekvési szintet; pontosabb azt állítani, hogy inkább óvatlanságból hanyagolta el. Már a *Structure* második kiadásának előszavában elismeri, hogy „ezen a téren” elmélete hiányos, és a későbbiek során e hiányosság pótlására Freud eredményeinek integrálásával tett kísérletet.⁵⁴⁶

Parsons ambiciózus vállalkozásának meghatározó eleme volt az az elvárás, hogy elmélete úgy feleljen meg az általános szociológia-elmélet követelményeinek, hogy eközben az empirikus kutatás számára is kereteket biztosítson. A programnak a szociológia történetében addig

---

⁵⁴³ A normatív dimenzió markáns kiemelésével később az alábbi módon határozta meg a szociológiai elméletet: „A szociológiai elmélet tehát számunkra a *társadalmi rendszerek elméletének azon aspektusát jelenti, amely az értékorientáció mintázatainak intézményesülésével foglalkozik a társadalmi rendszerben, valamint ezen intézményesülés feltételeivel, a mintázatok megváltozásával, az ilyen mintázatokkal szembeni konformitás és deviancia feltételeivel, illetve a mindezzel összefüggő motivációs folyamatokkal.*” (Parsons 1964: 552, kiemelés az eredetiben; idézi Pál 2003: 111).

⁵⁴⁴ A két szint egyben tartását Parsons igyekezett megőrizni, lásd pl. Parsons 1985.

⁵⁴⁵ Parsons 1949: 26.

⁵⁴⁶ Freud parsonsi alkalmazása kapcsán lásd Alexander 1996.

ismeretlen mértékben szisztematikus jellege nem pusztán az elméleti oldalra, hanem a kutatás orientálására is kiterjedt – erre, vagyis az *empirikus* oldalra utalt Parsons a „tudományos elmélet” kifejezéssel,⁵⁴⁷ mely voltaképpen egy Lakatos értelmében⁵⁴⁸ vett „tudományos programot” jelentett.

5.3. A levelezés

A Schütz által sokkal inkább a *Structure* kapcsán, mintsem a *Structure*-ről közölt terjedelmes írás nem a recenziók megszokott szándékával készült. Tényleges célja az volt, hogy megnyissa azt a tudományos együttgondolkodásra lehetőséget teremtő levelezést, melynek megkezdéséről személyes találkozásjuk során előzetesen megegyeztek Parsonsszal.⁵⁴⁹ Parsons a korábban megbeszéltek ellenére félreértette Schütz közeledését, nagyrészt amiatt, hogy az írás elsősorban egy általa nem ismert elmélet álláspontjáról megfogalmazott kritikát tartalmazott, melyet személyes támadásként értékelt. E szerencsétlen felütést követően kísérletet sem tett arra, hogy levelezőtársa perspektívájába helyezkedjen. A helyzeten tovább rontott, hogy Parsons – tévesen⁵⁵⁰ – meg volt győződve arról, hogy ismeri és érti a fenomenológia álláspontját. Schütz pedig, aki Parsons könyvének irodalomjegyzékében nemcsak Husserl, de mint egy Weber tanulmányozásához javasolt könyv szerzője, saját nevét is fellelte, maga sem jött rá arra, hogy Parsons részéről hiányoznak azok az ismeretek, melyek kritikájának alapjául szolgáltak, és amely Schütz leveleiből önmagában nem rekonstruálható.⁵⁵¹ E körülményeknek köszönhetően a vita zátonyra futott.

⁵⁴⁷ Parsons in Grathoff 1978: 91. Bővebben lásd Havrancsik 2012: 63 skk.

⁵⁴⁸ Lakatos 1997.

⁵⁴⁹ Barber 2004: 93, Schütz in Grathoff 1978: 97.

⁵⁵⁰ Parsons még 1974-ben, a vitára visszaemlékező írásában (Parsons 1978) is nyilvánvaló tanúbizonyságot tett arról, hogy félreérti a fenomenológia mibenlétét. Lásd erről bővebben Havrancsik 2012.

⁵⁵¹ Parsons így írt Schütznek az *Aufbau*val való kapcsolatáról: „Való igaz, hogy megközelítőleg sem szenteltem annyi figyelmet az ön könyvének, mint ön az enyémmnek, de összességében nem ismeretlen előttem. Röviddel pár évvel ezelőtti megjelenését követően elolvastam, és míg sok mindent érdekesnek találtam belőle, nem tartottam elsődleges jelentőségűnek azoknak a problémáknak a szempontjából, amelyeken a könyvem munkálatainak akkori szakaszában

A Schütz által Parsons munkájával szemben felhozott kritikák alapjában két részre oszthatók. Az első csoportba a parsonsi elmélet alapvető kiindulópontjaival kapcsolatos ellenvetések, a másodikba pedig a tulajdonképpeni tartalmi kifogások sorolhatók. Schütz elsőképp afeletti értetlenségének ad hangot, hogy a nyilvánvalóan gondos elmélettechnikai előmunkálatokkal megalapozott elméletépítés során – melynek *Schütz szerint* egyértelmű célja a társadalomtudományok ismeretelméleti megalapozása – Parsons explicite elutasítja a kérdés ismeretelméleti dimenzióival való foglalatosskódást. Parsons a maga részéről világosan jelezte, hogy célja *nem* a társadalomtudományok ismeretkritikai átvilágítása vagy ismeretelméleti megalapozása, hanem a szociológia alapjául szolgáló (a fentebb jelzett értelemben vett) „tudományos elmélet” lefektetése, melynek szempontjai élesen eltérnek a filozófiáétól. Mindez elkerülte a nem pusztán módszertanról, hanem – egyenesen a német filozófiai tradíciót megidézve – *tudománytanról* beszélő⁵⁵² Schütz figyelmét. Számára ismeretlen volt annak a fajta szisztematikus szociológiaelméletnek a szempontrendszere, mely az 1930-as években, Parsons fellépését megelőzően, valójában még nem létezett; az empirikus kutatások közelségét mindig elkerülő, a *protoszociológia*⁵⁵³ kereteit sosem túllépő, és a tulajdonképpeni társadalomtudományt az ismeretkritikai filozófia egyenes folytatásaként elképzelő Schütz számára a Parsons által felvázolt tudományos program filozófiai igények alól felmentett, és mégis elméleti megalapozásának kísérlete értelmezhetetlen volt.

A tartalmi bírálat lényegében a Schütz által már Max Webernek is felrótt kritikában foglalható össze: Parsons – bár névlegesen elkötelezett a weberi megértő paradigma mellett – elvétí az annak alapját jelentő szubjektív cselekvői szemszög elsőlegességének fenntartását, és ennek következtében objektivista–szcientista (de nem pozitivista)

---

dolgoztam. Emlékszem egy róla folytatott igen hosszú beszélgetésre Scheltinggel [Alexander von Schelting, német származású emigráns Weber-szakértő – H.D.] 1937 környékéről, mikor is azt mondtam, hogy Weberrel foglalkozó elemzésemhez nem tartottam szükségesnek, hogy az idő elemével kapcsolatos szubjektív nézőponttal törődjek, mely az ön elemzésének központi kérdése volt.” (Parsons in Grathoff 1978: 108).

⁵⁵² Schütz munkásságának „tudománytani” vonatkozásaihoz lásd Embree 2015, Havrancsik 2017b.

⁵⁵³ Luckmann 1978.

tévútra téved a hétköznapi élet logikája értelmezésének tekintetében. Ennek alapvetően két oka van: az egyik, hogy Parsons a hétköznapi cselekvés logikáját összemossa a tudományos racionalitás logikájával, valamint hogy a motivációs rendszer – cselekvői szemszögből monolit – egységéből analitikusan kiemeli, különálló egységként megkülönbözteti a normatív elemet.

Parsons Weber követve kimondja: a cselekvések tudománya megköveteli a szubjektív nézőpont fenntartását, vagyis azt, hogy az elemzés a cselekvő saját szemszögből közelítse meg a cselekvést. Ha azonban eredendően feltételezzük a cselekvői és a tudományos kutatói gondolkodás logikájának azonosságát, akkor már csak egy lépésre állunk attól, hogy az utóbbi szakszerűbbnek tűnő álláspontját előnyben részesítve elvessük a cselekvő nézőpontjának elsődlegességét hirdető megértő szociológiai kritériumot. Ha a hétköznapi ember és a tudomány bizonyosságigényét tévesen azonosítva a cselekvő döntéseit a tudományos verifikáció fényében vizsgáljuk, akkor a szubjektív, belső nézőpont helyett végső soron már a tudományos megfigyelő külső nézőpontját érvényesítjük, és így óvatlanul elvétjük a szubjektív szempont fenntartására irányuló eredeti szándékunk beváltását, teret nyitva a cselekvői perspektíván kívül álló elemek beáramlásának.⁵⁵⁴

A kritika szerint ugyancsak a külső elemek beszüremkedését segíti elő az, hogy Parsons a cselekvés körülményeinek halmazán belül elkülöníti a normatív elemet. Miért kényszerül Parsons arra, hogy a cselekvés „normatív értékéről” írjon, és miért nem elég pusztán az indítékok szubjektív kategóriája? – kérdi Schütz. A cselekvő szemszögét fenntartva a normatív elemet nem illeti meg különbség, ugyanis az a cél- és eszközválasztásokban *előzetesen bennefoglalt* elemként értelmezendő. A normatív érték fogalma nem magyarázza, hanem inkább elfedi a valódi szubjektív nézőpontot. Ha a normák hatnak a cselekvő tevékenységére, akkor miért nem tudja Parsons a normativitás cselekvésre való befolyását valóban szubjektív nézőpontból magyarázni, vagyis „bevinni” a normákat a cselekvő szubjektív szándékai és elképzelései közé?⁵⁵⁵ Schütz természetesen maga is jól tudta, hogy

⁵⁵⁴ Havrancsik 2012: 60.

⁵⁵⁵ Havrancsik 2012: 60; Schütz in Grathoff 1978: 31, 35–37.

a cselekvések mozgatórugói közt a normák fontos szerepet játszanak,⁵⁵⁶ de ezt szubjektív szemszögből nem elkülönülőként, és ezért az analitikusan nem elkülönítendő összetevők egyikeként tematizálta volna az indítékok és körülmények más elemei közt.⁵⁵⁷ Schütz az egységnyi cselekvés Parsons számára oly lényeges koncepcióját is megkérdőjelezi, azon az alapon, hogy véleménye szerint a modell indokolatlanul darabolja fel a cselekvést, mely szubjektív szemszögből összefüggő egységként adott. Az eredeti tapasztalásmóddhoz ragaszkodó fenomenológiai szemszöggel szemben Parsons számára ez nem jelentett problémát: konstruktív elméletalkotóként úgy vélte, hogy nincs belső logikai korlátja a jelenségek analitikus felosztásának.⁵⁵⁸

Parsonsnak a kritikákra adott értetlen reakcióját meghatározta az a már említett körülmény, hogy a kritika az *Aufbau* pontos érvrendszere ismeretének hiányában jóformán értelmezhetetlen, Parsons pedig sem a könyvet, sem mondandójának husserli–bergsoni alapjait nem ismerte. A schützi kijelentések az eredeti tudatfilozófiai vizsgálatok hiányában nemcsak hogy beláthatóak nem, de még értelmezhetők sem voltak egy olyan szerző előtt, aki mégoly alapos olvasottsága ellenére is tájékozatlan volt a fenomenológiai érvrendszer természetét illetően. Ráadásul még ha értette volna is Schütz kritikáját, akkor sem kellett volna azt feltétlenül relevánsnak tekintenie. Túl azon, hogy a fenomenológia érvényességének abszolutizálása önmagában is problematikus, egy parsonsi értelemben vett „tudományos elmélet” voltaképpeni ítélőszéke nem a filozófia, hanem az empirikus szociológiai kutatás. Ebből a pragmatikus, az ismeretkritikai szempontrendszert tudatosan az empirikus kutatás szempontjai elé helyező nézőpontból Parsons érvelhet úgy, hogy ha a cselekvésemélet célja a cselekvés tudományos vizsgálata, akkor ennek az elméletnek olyan kategóriákkal kell dolgoznia, melyekkel a kutató valóban rendelkezni képes. És amíg nem ismeri Schütz szellemes megoldását a kérdésre, hogy a weberi ideáltípus kreatív átalakításával, az anonimitásfokok növekedésének logikáját

---

⁵⁵⁶ Lásd pl. PPSW: 248. A normatív elem kapcsán Schütz a tipizációk és a megszokás szerepét emeli ki.

⁵⁵⁷ Vö. Wilson 2005: 41–42.

⁵⁵⁸ Parsons 1949: 30.

követve⁵⁵⁹ hogyan lehet a tudomány számára mégis megközelíthetővé tenni a legbelsőbb szubjektív nézőpontot, addig bizonyos értelemben joggal válaszol így.

Schütz munkásságában számos alkalommal fejti ki abbéli meggyőződését, hogy a társadalomtudományok feladata az, hogy objektív tudományos magyarázatokat adjon szubjektív értelemtulajdonításokból kiindulva. Parsons pontosan ezt teszi: objektív kategóriákkal írja le az egyéni cselekvések mögött meghúzódó szubjektív nézeteket – de túl korán hagyja el a cselekvő szubjektív, egyéni szintjét, és túl hamar vált át az objektív, tudományos magyarázat fokára. Schütz úgy véli, hogy ez hibás elmélettechnikai döntések következménye, és nem veszi észre: Parsons célja pusztán az, hogy a szubjektumot *elhelyezze* egy objektív fókuszú, elsősorban makrostrukturális analízisek háttérül szolgáló általános szociológiai elméletben – a szubjektív nézőpont nem cél, csupán eszköz.⁵⁶⁰

A szubjektív perspektíva parsonsi elvetésével kapcsolatos schützi kritika a parsonsi szempontok szerint sem irreleváns: Parsons maga ismeri el, hogy a megértő szociológiai elemzésben – mely mellett a *Structure*-ben még kitarított – szükséges a szubjektív szint megjelenítése, és maga is felhívja a figyelmet az elemzési szintek közti óvatlan átlépés veszélyeire⁵⁶¹ –, mellyel Schütz végül magát Parsonst vádolta meg.⁵⁶² Schütz Florian Znaniecki eredetileg Parsons által felhozott⁵⁶³ megkülönböztetésére hivatkozik, mely szerint a társadalmi jelenségek négy kategória mentén értelmezhetők: társadalmi viszonyokként, társadalmi csoportokként, társadalmi személyekként és társadalmi cselekvéseként. Ez utóbbi két típusra hivatkozva állítja Schütz, hogy egyes empirikus elemzések az általános teoretikus igényektől eltekintve is megkövetelik egy részletesen kidolgozott szubjektív nézőpontú szociológiai vizsgálati módszer meglétét. A logikailag megfelelő elemzések további kritériuma, hogy amennyiben a kutató már kiválasztotta elemzése sémáját, akkor ragaszkodjon ahhoz, a különféle elemzési szintek közti reflektálatlan átlépés ugyanis

⁵⁵⁹ Az *Aufbau* mellett ezt az eljárást világosabb módon taglalja: CSS.

⁵⁶⁰ Havrancsik 2012: 62.

⁵⁶¹ Parsons 1949: 759.

⁵⁶² A levelezés anyaga mellett lásd SWSA.

⁵⁶³ Parsons 1949: 30.

lerombolja a kutatás érvényességét. Amint az későbbi munkáit olvasva nyilvánvalóvá válik, Parsons végső soron pusztán *lokalizálni* szeretne volna a szubjektivitást monumentális rendszerében, de nem aköré kívánta ez utóbbit felépíteni.

*

A vita zátonyra futásáért felelős tényezők számbavételénél⁵⁶⁴ a két elméletalkotó ismeretelméleti kiindulópontjai közti feszültséghez, mindenekelőtt a tények mibenlétével, a szubjektivitással, valamint a racionalitás elemével kapcsolatos álláspontjaik különbségéhez kell visszatérnünk.

A tények kérdésével kapcsolatban a fenomenológus Schütz és a neokantiánus Parsons ellentétes nézeteket vallott. Míg a fenomenológia, mely Schütz elméleti háterszágát képezte, az ontológiai érvényű valóság feltárását kísérelte meg a fenomenológiai redukciók módszertanát követve, és rendíthetetlenül hitt abban, hogy a transzcendentális *epoché* talajáról tiszta közvetlenségben adott számunkra a szigorú értelemben vett valóság, addig Parsons számára a valóság megragadása semmiképpen sem volt elképzelhető „tények” közvetlen megragadása által, csak közvetítő kategóriák segítségével. 1974-es visszaemlékezésében⁵⁶⁵ Parsons maga is a félreértések jelentős forrásául jelöli meg a tényekkel kapcsolatos eltérő álláspontjukat. Önmagát a neokantiánus ismeretelméleti felfogás követőjének vallva utasítja el, hogy lehetséges volna a valóság közvetlen megragadása kategóriák nélkül.⁵⁶⁶ Helyesen látja, hogy Schütz ismeretelméleti kiindulópontja éles ellentétben áll ezzel, ám ahelyett, hogy kibogozná a szálakat, megelégszik egy arra való hivatkozással, hogy Max Weber, akinek örökségéért a két elméletalkotó harcba szállt, maga is neokantiánus álláspontot képviselt. Parsons számára a társadalmi világ mint kulturális entitás csak a megfelelő kulturálisan meghatározott kategóriák igénybevételével ragadható meg; a fenomenológus Schütz ezzel szemben szilárdan hitt abban, hogy az ilyen fogalmi kategorizáció nélkül is megragadható,

---

⁵⁶⁴ Egy korábbi cikkben (Havrančík 2012) részletesebben foglalkoztunk ezekkel a körülményekkel.

⁵⁶⁵ Parsons 1978.

⁵⁶⁶ Wagner 1980.

pusztán a közvetlen tapasztalat által. Mivel Parsons félreértette a fenomenológiai módszer mibenlétét, és azt valamiféle empirikus érvényű alternatív pszichológiai eljárásnak tekintette, ezért nem láthatta be, hogy a valóság fenomenológiai megragadása mindenkor egy alacsonyabb valóságszinten helyezkedik el, mint saját vizsgálódása. Nem értette meg, hogy a fenomenológiai megismerés azért formál igényt a közvetlen megragadásra, és azért tekint el a kulturális meghatározottságoktól, mert hatóköre éppen csak addig a pontig terjed, ahol e kulturálisan meghatározott elemek belépnek az elemzésbe. A schützi elmélet eredeti, „protoszociológiai” talapzata olyan általános szinten kívánja kifejtetni tevékenységét, ahol a kulturális meghatározottság kontingens jegyei még nincsenek jelen. Parsons nem ismeri fel, hogy két különböző szinten fogalmazzák meg észrevételeiket. Míg saját építménye egyre magasabbra tör, addig Schütz a maga elméletében egyre mélyebbre ás. Parsons a szociológiai vizsgálódás *kereteit*, Schütz pedig az *alapjait* kívánta lerakni.⁵⁶⁷ A különbséget a levélváltás vége felé közeledve maga Schütz fogalmazta meg a legpontosabban: Parsons kutatása ott kezdődik el, ahol az övé véget ér.⁵⁶⁸

Parsons a fenomenológia mibenlétével kapcsolatos félreértésének mértékét jól mutatja a *Structure* egyik passzusa, melyben – a fenomenológiát az eidetikus módszerrel azonosítva – állapítja meg, hogy saját cselekvéseméleti vonatkoztatási kerete lényegében olyan, amelyet „sokan, Husserlt követve, fenomenológiainak neveznének”.⁵⁶⁹ A fenomenológia eidetikus eljáráson túli monadikus–szubjektivistikus vonatkozásait illetően pedig Parsons abbéli felfogását tolmácsolta Schütznek, hogy „bármilyen, az egyéni tapasztalásra vonatkozó fenomenológiai reflexió a pszichoanalitikus eljárással áll egy szinten. Határozottan kételkedem abban, hogy teljes és elfogulatlan képet tud alkotni számunkra az egyénről”.⁵⁷⁰ Lekicsinylő, és a fenomenológia

⁵⁶⁷ Havrancsik 2012: 69.

⁵⁶⁸ Schütz levele Parsonshoz, 1941. március 17. (Grathoff 1978: 97).

⁵⁶⁹ Parsons 1949: 733, lásd még 750. Különös módon a szakirodalomban felmerült az elképzelés, hogy Parsons valóban fenomenológus (Jules-Rosette 1980), sőt még az a képtelen állítás is, hogy a voltaképpen heideggeriánus Schützzel szemben Parsons Husserl valódi követője (Bauman 1978). A Heidegger–Schütz kapcsolathoz lásd Belvedere 2007, Havrancsik 2016.

⁵⁷⁰ Parsons levele Schützhöz, 1941. február 2. (Grathoff 1978: 85), Endress 2018.

szubjektivista természetének mibenlétét és okát teljesen félreértő álláspontja a későbbiek során sem módosult; 1968-ban a fenomenológiát a filozófiai anarchia határáig merészkedő, és a szociológiától természetesen teljesen idegen individualizmus képviselőjeként jelenítette meg,⁵⁷¹ és az individualitás és szubjektivitas elemének analitikus félrepozicionálása mellett – amint ez egy, a vita anyagának megjelentetését kezdeményező kutatónak írt levélből látható – a „hétköznapi életre” való schützi utalások helyi értékét is jócskán elvettette:

Régóta felfigyeltem a hétköznapi élet tanulmányozásának jelentőségét nyomatékosító, nem csak Schütz írásaiban, de etnometodológus professzorainál is megjelenő visszatérő utalásokra. Amit különösnek tartok e felhívásban az a makroszociológiai, komparatív és evolúciós perspektívák mások általi hangsúlyozásával való éles kontraszt. Hadd tegyek egy apró megjegyzést a „hétköznapi élet” kiemelése kapcsán. Ez nem más, mint egy új változata annak, amit „társadalom-romanticizmusnak” [*Gemeinschaft romanticism*] nevezek.⁵⁷²

A weberi szubjektív, szándékolt értelem megragadását célzó kutatás alapvetően más mederben folyt a két szerzőnél. Schütz a szándékolt értelem tudati kifejlődését, vagyis a weberi kiindulópont „előzményét” tette meg kezdőpontjának; Parsons számára a cselekvő pusztán különböző cselekvések origója, semmint a szubjektivitas terhei által gyötört esendő individuális lény volt, és nézőpontjának egységét már korai művében az egységnyi cselekvés komponenseire hasította szét – ezzel a kutató analitikus szabadságát előtérbe helyezve a szubjektív cselekvői adottsággal szemben. Pályája későbbi szakaszában

⁵⁷¹ Parsons 1968: 435–436.

⁵⁷² Parsonst idézi Staubmann – Lidz 2018: 282. Talán érdemes megjegyezni, hogy a „közösség-romanticizmus” ugyanezen vádját szokták felhozni az életvilág habermasi koncepciója ellen (lásd például Niklas Luhmann megannyi művét). Fontos azonban tisztázni, hogy Schütznél semmiféle normatív felhangot nem hordozott ez a fogalom. Barátja, Aron Gurwitsch éppen ezt, a hétköznapi életviszonyok értékektől teljesen függetlenített magyarázatát panaszolva fel Schütz *Az idegen* című írása kapcsán. A náci hatalomátvétel elől a Schützhöz hasonlóan az Egyesült Államokba menekülő, de zsidóságát Schütznél sokkal mélyebben megélt litván–francia–amerikai fenomenológus-pszichológus olyannyira megörökönödött Schütz értékhianyos témakezelésén, hogy emiatt még baráti levelezésük is hónapokig szünetelt.

tovább függetlenedett ettől a szemponttól, és a cselekvő egységének felbontásában továbbmenve már szerepekben, és nem cselekvőkben gondolkozott.⁵⁷³

Parsons maga természetesen meg volt győződve arról, hogy – nemcsak a *Structure*-ben, de a későbbiek során is – hű maradt a weberi programhoz:

Úgy vélem, sikerült teljesen hínek maradnom Weber híres „módszertani individualizmusához”, mely szerint a helyes értelemben vett cselekvés csak az individuális emberi lények ténykedésén és „intencióikon” keresztül valósulhat meg. [...] Tudomásom szerint sosem adtam fel azt a perspektívát, amelyet ennek megfelelően dolgoztam ki a *The Structure of Social Action*ben.⁵⁷⁴

Véleményünk szerint – akár Schütz kritikájának figyelembevétele nélkül is⁵⁷⁵ – megállapítható, hogy Parsons letért a weberi útról. A szubjektivitás elemétől eltekintve is világos, hogy Parsons a megértő szociológia *interpretatív* dimenzióját – vagyis lényegét – figyelmen kívül hagyta, és bár a *Structure* lapjain valóban figyelemre méltó kezdeményezést tett a cselekvéstudomány új formájának kidolgozására, ez utóbbi elem az életmű későbbi szakaszaiban (megítélésünk szerint részben már a tárgyalt könyvben is) felolvadt, és átadta helyét egy inkább durkheimi, mintsem weberi jellegű elemzési keretnek. Mivel azonban Weber explicite a *szubjektív, szándékolt értelem* megközelítésének szándékával vezette be a programot, amelyhez Parsons hű kívánt maradni, Schütz kritikája releváns: Parsons valójában nem a szubjektív értelmet próbálja megragadni, hanem olyan objektív kategóriákat keres, amelyek alkalmasak a szubjektív kategóriák – külsődleges – interpretációjára.⁵⁷⁶ Parsons ezzel az állítással feltehetőleg örömmel kiegyezett volna; szemben Schützzel, aki azt rója fel Webernek, hogy nem foglalkozott behatóan a szubjektív motiváció kérdésével, ő ezt éppen Weber erényeként említi.⁵⁷⁷

⁵⁷³ Havrancsik 2012: 71.

⁵⁷⁴ Parsons 1974, 56, idézi Kim 2003: 42.

⁵⁷⁵ Ugyanerre a következtetésre jut Hans Joas is, lásd Joas 1996: 31 skk.

⁵⁷⁶ Schütz in Grathoff 1978: 36, 41.

⁵⁷⁷ Endress 2009.

Parsons eljárása – számos más, akár a fenomenológia által orientált szociológia képviselőiként fellépő⁵⁷⁸ elméletalkotóhoz hasonlóan – az volt, hogy a szubjektív motivációk forrásaként a kollektív társadalmi normákat jelölte meg, és ezzel mintegy észrevétlenül kívánt megszabadulni a szubjektivitás eleme által hordozott terhektől. Ez az út viszont pont ahhoz a szubjektivitást és a normákat összehangolni képtelen, azokat összeecsúsztató determinizmushoz vezet, amelyet Parsons voluntarista elmélete a leginkább szeretett volna elkerülni.⁵⁷⁹

A félreértések forrásának egyik további döntő elemét a két szerző racionalitáskonceptiójának eltérésében jelölhetjük meg. Újfént Weber mércéjéhez mérve: Parsons egy Weberénél több szubsztantív tartalmat hordozó racionalitáskonceptiót vallott magáénak, Schütz ellenben, nem explicit módon ugyan, de egyenesen a racionalitáskonceptió elvetésének irányába tendált.⁵⁸⁰

Noha a nevezetes 1939-es harvardi racionalitás-konferencián mindkét fél az utilitarista koncepció ellenfeleként lépett fel, Schütz álláspontja felkeltette Parsons ellenérzését. A szakmai elképzelések különbségei mellett döntő szerepet játszott ebben Schütz óvatlansága, aki Parsons általa nagyra becsült koncepciójának példáján jelenítette meg a cselekvésracionális megszokott elképzelését – csak hogy a Parsons-idezet nem saját álláspontját, hanem éppen az általa nyolcszáz oldalon keresztül *támadott* utilitarista variánst ismertette:

A cselekvés racionális, amennyiben a situáció feltételeinek megfelelő célokat követ és a cselekvő számára hozzáférhető eszközök közül olyanokat mozgósít, amelyek a céloknak a pozitív tudományok által alátámasztható módon a leginkább megfelelnek.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Berger és Luckmann (1967) ugyanezt az utat járják – köszönhetően annak, hogy Parsonst a saját pályáján, vagyis a makroszintű társadalmi integráció elméletének terepén hívják ki. A szubjektivitás eleme – noha önálló fejezetet kap a műben – a szocializáció koncepciójára való hagyatkozással (vagyis: Schütz Meaddel való felváltásával) semlegesítődik, és lesz a kollektív társadalmi rend függvényévé. (Részletesebben lásd Havrancsik 2019a). Az imént Parsonsszal szemben felhozott schützi kritika maradéktalanul vonatkoztatható tanítványainak művére, melyben szintén a szubjektivitás objektív kategóriákkal való felváltását kísérhetjük végig. Havrancsik 2012: 73–74, Némedi 2005: 557, 1985.

⁵⁸⁰ Lásd jelen kötet *Választás, döntés, racionalitás* című alfejezetét.

⁵⁸¹ Parsons 1949: 58, PR: 64. Lásd ezzel szemben Parsons *valódi* álláspontját: Parsons 2018.

Saját elméletében maga Parsons valójában tudományosan *megragadható* racionalitásról beszélt, nem eredendően tudományos jellegűről. Kétségtelen ugyanakkor, hogy – teljesen tudatosan – azonos természetűnek tekintette a tudományos racionalitást a hétköznapi cselekvés racionalitásával:

Kétlem továbbá, hogy létezik olyan elfogadható „szubjektív valóságfogalom”, amely megfelelően, de a tudományétól eltérően írja le a józan észet követő cselekvés logikáját. Az alapvető logikai kategóriák és a legszofisztikáltabb tudományos megfigyelés, valamint a legegyszerűbb józan ész szerinti cselekvés közti kontinuitáshoz való ragaszkodásom alapvető álláspontom egészének szempontjából.⁵⁸²

Az angol nyelvi környezettel éppen hogy ismerkedő Schütz esetlen fogalmazásmódjának további megnyilvánulása volt, hogy a levélváltás során Parsons a tudományos és a mindennapi élet racionalitása közé a köztük lévő különbséget pusztán fokozatának véelve egyenlőségjelet tevő elemzését szó szerint naivnak nevezte – Parsons a mondottakat szó szerint félreértve utasította vissza a látszólagos szemtelen kritikát. Schütz valójában arra gondolt, hogy kollégája a tudományos vizsgálódás alatt megkérdőjelezetlenül teszi magáévá a mindennapi gondolkodás beállítottságát, és így a megszerezhető ismeretek feltételeinek feltérképezését – azaz a kanti értelemben vett kritikai mozzanat érvényesítését – elmulasztva, figyelmét óvatlanul rögtön a tárgyra irányítva *ismeretelméletileg* naivan jár el.⁵⁸³

*

Az alig pár hónapig tartó levelezés akkor jutott el végpontjára, amikor a két fél beismerte: olyan mély elméleti különbségek vannak köztük,

⁵⁸² Parsons in Grathoff 1978: 76.

⁵⁸³ Havrancsik 2017: 75–76. Sem Schützcel, sem Maurice Natansonnal (1978) nem értünk egyet abban, hogy Parsons naiv realista lett volna. Parsons egy Whitehead felől olvasott neokantiánus tudományfilozófiai koncepció talaján állt, melyben az észkritika helyét a tudományos program „kritikája” vette át. Ez egy a fenomenológia felől olvasva kétségtelenül idegen, de önmagában nem hamis álláspont (vö. Adriaansens 1980).

melyek lehetetlenné teszik a tényleges eszmecsérért. Parsons ekkor már érezte, hogy állandó védekezése indokolatlan volt, Schütz pedig sajnálatát fejezte ki a félreértés miatt. Megígérte, hogy a könyvét érintő tanulmányt nem közli, és abban egyeztek meg kollégájával, hogy a levelezést nem tekintik többnek a nyilvánosságra nem tartozó magánlevelezésnél. Schütz megpróbálta fenntartani a kontaktust, és óvatosan üzent Parsonsnak: amennyiben ő is olyannyira érdeklődik munkája iránt, mint ő Parsons könyve iránt, melyet minden összetűzésüktől eltekintve is nagy haszonnal tanulmányozott műként jellemez, akkor további közös termékeny munkára nyílik lehetőség. Ezt azonban Parsons némileg illetlenül elutasította, és elnapolta a vitát azokra az időkre, amikor lehetősége nyílik Schütz könyvének részletesebb tanulmányozására – erre végül nem került sor.⁵⁸⁴

A személyes kommunikáció bizonytalanságaiba bonyolódott diskurzus Parsons részéről is rossz szájízt hagyott maga után. 1941-ben levelet váltott Eric Voegelinrel, Schütz jó barátjával, és beismerte, hogy talán helytelenül értékelte Schütz kritikáját, ugyanakkor fenntartotta, hogy Schütz képtelennek mutatkozott egy általános elméleti rendszer kategóriái szerint gondolkodni. A levelezés anyagát megosztva abbéli várakozását fejezte ki, hogy azt elfogulatlan félként olvasva Voegelin segíthet a kérdés tisztázásában. Voegelin arról biztosította Parsonst, hogy személyes beszélgetésük során meggyőződött róla, hogy Schütz megbánta a vitát, és a levelet áttekintve egy diplomatikus, mindkét fél igazát elfogadó választ adott.⁵⁸⁵ Parsonshoz hasonlóan Schütz is kiadta a levelezés anyagát, és a Harvardon Parsons mellett működő közgazdásznaál, régi bécsi ismerősénél, Gottfried Haberlernél érdeklődött Parsons személyes megítélése felől.⁵⁸⁶

Bár, mint egy Voegelinnek írt leveléből tudható, Schütz számára a későbbiekben ellenszenvenné vált Parsons álláspontja – mint írta, Parsons a világháborúval szociológiai tevékenységét a patriotizmus

---

⁵⁸⁴ Havrancsik 2012: 78–79. Egy a vita anyagát megjelentető kutatónak írt levelében annak Schützről szóló írását „az általam olvasott egyik leginformatívabb dolognak” nevezte, és még ekkor, az 1970-es években is úgy fogalmazott, hogy „tényleg szeretném jobban megérteni a munkáját, mint amennyire erre eddig képes voltam” (Staubmann – Lidz 2018: 276).

⁵⁸⁵ Schütz – Voegelin 2011: 25.

⁵⁸⁶ Barber 2004: 95.

melletti misszió szolgálatába állította⁵⁸⁷ –, munkáit továbbra is figyelemmel kísérte, időnként hivatkozott rájuk,⁵⁸⁸ és némelyiket kötelező olvasmányként adta fel hallgatóinak. Mint Schütz első életrajzírója írja:

Csak 1953-ban, a Parsons, Shils és Bales által írt *Working Papers in the Theory of Action* egyik példányát kezébe véve adta meg magát kétségbeesetten. Más amerikai teoretikusokhoz hasonlóan rádöbbsent, hogy a Parsonsszal való lépéstartás teljes idejű, más elméletalkotók és saját munkája szempontjából káros akadémiai állássá vált.⁵⁸⁹

Parsons – akinek álláspontja egyre távolabb került Schütztől – ezzel szemben továbbra sem tüntette ki figyelmével bevándorló kollégája munkáját; sosem hivatkozott rá, és feltehetőleg csak illedelmességből tett Schütz iránti érdeklődését kifejező megjegyzéseket.⁵⁹⁰ A kapcsolat megszakadása miatt sajnálatos módon nem bontakozott ki a schützi interszubbektivitás-problematika és a Parsons által az 1950-es évektől kezdődően bevezetett kettős kontingencia-problematika⁵⁹¹ összekapcsolásának lehetősége. A kettős kontingencia problémáját Parsons egy a cselekvők kölcsönös elvárásait összehangoló normatív mechanizmus működésére hivatkozva próbálta megoldani – koncepciója nyilvánvaló kapcsolódási pontokat kínál Schütz szociális tipizációkkal és az indíték-összefonódás jelenségeivel kapcsolatos gondolataihoz.

5.4. A vita értékelése

Az általunk megrajzolni kívánt Schütz-kép szempontjából a vita hozadékát elsősorban abban látjuk, hogy egy kiindulópontjaiban legalábbis látszólag azonos cselekvéseméleti–megértő szociológiai fókuszú elmélettel, jelesen Parsonssal szembeállítva élesen kirajzolódik a schützi variáns következetes, egyszersmind bizonyos korlátozottságot magán viselő

---

⁵⁸⁷ Schütz – Voegelin 2011: 85.

⁵⁸⁸ Lásd pl. SRS: 313.

⁵⁸⁹ Wagner 1983: 78.

⁵⁹⁰ Vö. Grathoff 1978, Staubmann – Lidz 2018.

⁵⁹¹ Parsons – Shils 1951, Parsons 1968, Vanderstraeten 2002.

vonása. Schütz Parsons koncepciójával szembeni érvelése meggyőzően mutatja be, hogy miért kell egy konzekvens megértő szociológiai elméletnek fenntartani a módszertani individualizmus szubjektivista formáját, ugyanakkor azt is demonstrálja, hogy egy teljes⁵⁹² szociológiai programként szolgáló szisztematikus elméleti keretrendszer számára a schützi „idealista” (értsd: lényegében értelemredukcionista) kiindulópont önmagában nem elégséges. Egy makrostrukturális fókuszú szisztematikus szociológiaelméleti stratégia számára a szubjektív szemzőg fenntartásának követelménye az elemzési lehetőségeket radikálisan beszűkítő, meghaladhatatlan határokat szab. A szubjektivista megértő program Schütz életművében kibomló variánsának emellett szembetűnő jegye – az átfogóbb elméleti keret felől nézve hiányossága – az intézményi vonatkozások jóformán teljes negligálása, valamint a normatív elem – a schützi érvrendszer szempontjából következetes és jogos, a makrostrukturális szisztematikus elméletnek, és különösképpen funkcionalista formájának szempontjából legalábbis kényelmetlen – visszatagolása a cselekvések motivációs rendszerének monolit hátterébe. E belátások mellett a vitá(nak az „átmenet” éveiben keletkezett) anyaga arra is alkalmat ad, hogy szemléltesse: az újabb Schütz-irodalom teljes joggal szakított azzal a korábbi elképzeléssel, hogy Schütz életműve „bécsi” és „amerikai” szakaszokra volna bontható.⁵⁹³

A szociológia elmélettörténete szempontjából jelentős, és megítélésünk szerint a következő évtizedek szociológiaelméletére bélyegét mélyen rányomó körülmény, hogy Weber e két különösen nagy tehetségű követője, annak ellenére, hogy teljesen eltérő irányban indultak ki szellemi példaképük gondolataiból, egyvalamiben – bármilyen mű egyeztetés nélkül – egyezségekre jutott: mégpedig abban, hogy Weber legmélyebb meggyőződésével teljes ellentétben túlléptek

---

⁵⁹² Lásd Smart 1984. Szeretnénk még egyszer felhívni rá a figyelmet: a kifejlett parsonsi rendszer előtt nem beszélhetünk rendszerszerű szociológiaelméletről, ezért ez az érv Schütz ellen bizvást értékelhető anakronisztikusnak.

⁵⁹³ Lásd pl. Endress – Srubar 2003. Az életmű egységét az újabb irodalom elsősorban a kifejlett életvilág-elemzések első alapvetéseit a pálya korábbi szakaszában domináns „pragmatikus” érvrendszerrel megbonthatatlan egységben összeforrasztó *Személyiség-kézirat*ra (PPSW) hivatkozva igyekszik demonstrálni – véleményünk szerint helyesen.

az empirikus–történeti vonatkozásokon, a generalizálás új távlatait megnyitva.⁵⁹⁴ Parsons teoretikus kiindulópontjai közt kitüntetett helyen szerepel egy minden esetben adott empirikus valóság feltételezése, és a vele való (elméletileg biztosított, illetve megkövetelt) kapcsolat szavatolja azt, hogy megmaradjon az összeköttetés a valóság sokféleségével, de az elmélet súlypontja egyértelműen a tudományos igényű általánosítás irányába tolódik el. Schütznél az empirikusan adott világ kontingens jegyeitől való elszakadás még hangsúlyosabb – még a szubjektív nézőpont eredendő egyedisége is az anonimizált ideáltípusokban oldódik fel. Parsons azért támadta Weber, mert az individualista hagyomány letéteményeseként végsőkéig ragaszkodott ahhoz, hogy az ideáltípusos módszerrel megőrizze a lehetőséget az egyediségek megragadására, és így elvétette a magasabb absztrakciós szintű általános cselekvésemélet felvázolásának lehetőségét. Schütz pedig könyvében Weber megértő szociológiáját tisztázva éppen azt a különös fordulatot vitte végbe, hogy Weber ideáltípusát az egyedi individuumtól végleg elszakította, és át-helyezte a tiszta általánosítás fogalmi eszköztárába. Tény, hogy Weber munkásságában jelen volt az általánosság és az egyediség kettőssége – részben ennek köszönhetjük máig csodált elemzéseit. Az ideáltípus weberi fogalma jól közvetített az egyedi történelmi individuumok és az általános elemek közt – Parsons és Schütz azonban egyaránt úgy haladtak meg Weber, hogy elszakították ezt a szálát.⁵⁹⁵

Parsons és Schütz elméleti összecsapásának jelentősége túlmutat a szociológiatörténeti dimenzió, és szempontjainak beható mérlegelése a későbbi elméletalkotás számára is ösztönző lehet. Mint a vita egyik elemzője írja:

A vita két szempontból is jelentős. Elsőként, ez az egyetlen e kritikus időszakból származó ismert írott eszmecsere, mely a funkcionalizmus és a fenomenológia vezető alakjai közt zajlott, akik személyükben ráadásul az amerikai szociológia történetét is önálló fejezetekkel gazdagították később. Másodszer, a felek mélyen

⁵⁹⁴ Havrancsik 2012, Zaret 1980. Igaz ugyanakkor, hogy Parsons életművében a modernitástatematika jelenléte empirikus elemzések sorát motiváló tényező (lásd Robertson – Turner 1991), Schütznél a modernitás szempontja – más szociológiai elméletalkotókkal összehasonlítva jóformán kivételes mértékben – háttérbe kerül. Schütz és a modernitás viszonyához lásd Havrancsik 2018b.

⁵⁹⁵ Havrancsik 2012: 70.

szántó diskuszióba merültek a „kognitív, szubjektív állapotokkal” kapcsolatban, melynek során megvitatták ezen állapotok módszertani státuszát, és azt, hogy milyen szerepet játszanak az emberi cselekvés szociológiai magyarázatában. A levélváltás tehát eszmetörténeti és ismeretelméleti szempontból is jelentős.⁵⁹⁶

A vita értékelésének egy különösen érdekes aspektusát bontotta ki Balogh István és Karácsony András.⁵⁹⁷ Véleményük szerint a vita bizonyos értelemben⁵⁹⁸ az 1968 és 1971 közt Jürgen Habermas és Niklas Luhmann közt lezajlott diskuszió elméleti előzményeként olvasható. Habermas és Luhmann összecsapása a cselekvésemélet és a funkcionalista rendszerelmélet összecsapása – a két megközelítés megelőző elágazási pontja Parsons és Schütz levelezésében található. Mint megállapítják, számos olyan kérdés merült fel Habermas és Luhmann eszmecekeréjének során, mely annak idején már Schütz és Parsons közt is felvetődött, mint például a filozófiai és társadalomelméleti/szociológiaelméleti szempontrendszerek összekapcsolhatóságának kérdése, a cselekvés és a normatív rend viszonya, vagy a szubjektumfilozófiai álláspont fenntarthatóságának kérdése. A két vita anyagának összekapcsolását analitikus szempontból megalapozottnak, szakmailag különösen izgalmasnak tartjuk. A Habermas–Luhmann vita jelentőségének tudatában, a viták közti kétségtelen kapcsolat meglétét elismerve nem tartjuk szükségesnek további érvek felsorakoztatását amellet, hogy Schütz és Parsons levelezése több, mint szociológiatörténeti kuriózum.

---

⁵⁹⁶ Tibbets 1980: 357.

⁵⁹⁷ Balogh – Karácsony 2000: 81 skk.

⁵⁹⁸ Természetesen szociológiaelméleti, és nem szociológiatörténeti évről van szó, a levelezés anyaga ugyanis csak 1977-ben vált először olvashatóvá; az anyagot szerkesztő Richard Grathoff, Luhmann bielefeldi kollégája is csak 1971-ben bizonyosodhatott meg arról, hogy sor kerülhet a publikálásra.

6. Relevancia

6.1. A relevanciaproblematika helye a schützi elméletben

A relevanciaelmélet a schützi elmélet logikai magva. A relevancia kifejezéssel Schütz a figyelem tárgyra irányulásának, illetve tárgyformálásának működését befolyásoló tényezők együttesére utal. E fogalom központi jelentőségű Schütz programjának egésze szempontjából;⁵⁹⁹ a relevanciaelmélet végső soron arra keresi a választ, hogy mi és milyen formában válik az értelem tárgyává – ebben az értelemben az értelem genezisének kérdése a *relevancia* kérdése.⁶⁰⁰

A figyelem, vagyis a tudat szelektáló működése mögött Schütz munkássága kezdetétől fogva két tényező jelentőségét emelte ki: a relevancia elsődlegesen a pragmatikus alapindítatás korrelátuma – ennek megfelelően utalt arra, hogy a relevancia problémája a motiváció fenomenológiájának problémájával azonos⁶⁰¹ –, emellett jellemzően szociálisan szituált, egyszersmind a szocialitás által előfeltételezett. Figyelmünk irányulását céljaink határozzák meg, céltételezéseink és eszközválasztásaink azonban rendszerint társas összefüggésrendszerekbe ágyazódnak, vagyis relevanciastruktúráinkat más személyekkel való viszonyaink nagymértékben meghatározzák. A relevancia a hétköznapi értelmi relációk rendezésének alapvető elve, mely a pragmatikus

---

⁵⁹⁹ Maurice Natanson visszaemlékezése szerint: „Nem kérdéses, hogy a relevancia fogalma alapvető volt Schütz számára; időnként arra utalt nekem, hogy a társadalmi világra vonatkozó egész koncepciójának alapfogalma volt” (Natanson 1986: 81). Lásd még List 2004, Strassheim 2018.

⁶⁰⁰ A relevancia és az értelem közti korrelatív kapcsolatról írja Schütz egy fiatalkori bécsi feljegyzésben: „Csak a relevánsak közt áll fenn értelemösszefüggés; csak az értelem-összefüggésben állók relevánsak” (Schütz 2004: 49).

⁶⁰¹ Schutz – Voegelin 2011: 156.

alapindíttatás függvényében koordinálja tapasztalatainkat. A kifejezés a tudati szelekció és koordináció azon folyamataira utal, melyek a közvetlen észleleti ingerek és a hétköznapi interpretatív tevékenység háttérét képező ismeretkészletek közti transzformációért, és ezáltal a helyzetdefiníció kialakításáért felelősek.⁶⁰² A relevanciák viszonyai jelölik ki a cselekvő individuum számára az aktualizálható értelmezési és cselekvési alternatívák keretrendszerét. Mivel az interakció a kölcsönös tipizációk meglétét, és ezáltal a felek egymás relevanciaszempontraival való kalkulációját előfeltételezi, ezért a relevanciaszerkezeteket alkotó és működésbe hozó tényezők ismerete nélkül a társadalomtudomány nem adhat a társas viszonyokról érvényes leírást.⁶⁰³

A relevanciával kapcsolatos elemzések kettős célt szolgáltak: Schütz egyszerre próbálta meg tovább mélyíteni a hétköznapi cselekvés motivációs fundamentumaira vonatkozó ismereteket, illetve kívánta újradefiniálni a társadalomtudományos vizsgálódás alapkérdéseit a relevanciaproblematika mentén.⁶⁰⁴ A relevancia kérdése ennek megfelelően a legszorosabban kapcsolódik a társadalmi cselekvés tematikájához,⁶⁰⁵ illetve módszertani argumentációjához.

Fontos világosan látnunk, hogy a relevanciaelmélet, noha alapjában véve a tárgyra való intencionális irányulás, illetve a tárgykonstitúció kérdéseit vizsgálja, nem tekinthető a fenomenológia husserli variánsa közvetlen alkalmazásának, illetve folytatásának, köszönhetően annak, hogy Schütz – Husserl „logocentrizmusával” ellentétesen – a pragmatikus alapindíttatásban horgonyozta le elméletét, valamint annak, hogy Schütz a kezdetektől fogva konstitutív jelentőséget tulajdonított a relevanciaviszonyok szociális determinánsainak, és ezzel – ha módszertanában nem is, de tartalmában – átlépte a Husserl által kijelölt egológiai kereteket.⁶⁰⁶ Módszertanát tekintve a relevanciarendszerek vizsgálata a legteljesebb mértékben követi a fenomenológiai pszichológia

---

⁶⁰² Nasu 2008: 93.

⁶⁰³ Cox 1978: 3, 23.

⁶⁰⁴ List 2004: 14.

⁶⁰⁵ A relevancia és a (társadalmi) cselekvés kérdéskomplexumainak schützi vizsgálatai közt jelentős időbeli átfedés volt (List 2004).

⁶⁰⁶ A konstitúcióelemzés eredeti formájától való szükségszerű eltávolodás természetesen nem könnyítette meg a fenomenológiai pontosság fenntartását (Cox 1978, vö. List 2004: 13–14, illetve Gorman 1977).

elveit,⁶⁰⁷ és ebben a tekintetben maradéktalanul „fenomenológiai”, vagyis Schütz munkásságának azon szakaszai közé tartozik, ahol nem pusztán fenomenológiai belátások alapján tájékozódó módszertani-ismeretelméleti vagy „alkalmazott” társadalomtudományos kutatásról, hanem szigorú értelemben vett fenomenológiai elemzésről beszélhetünk – tartalmilag ugyanakkor e fejtegetésekben a husserli fenomenológiában ugyan jelentőséget, de nem központi jelentőséget kapó pragmatikus motívum dominál.⁶⁰⁸ Ennyiben tehát tekinthetjük a relevanciaelméletet annak a pontnak, ahol Schütz fenomenológiai és pragmatikus szemlélete egybeforr.⁶⁰⁹

A relevancia tárgyterülete lényegében azonos azzal, amelyen a schützi tudományos projekt fundamentumának egésze nyugszik. Az individuális tudatok relevanciarendszereinek társas környezetben történő kibontakozására és interszubjektív alakzatokba rendeződésére irányuló figyelem kutatásainak egészét átfogja. Ennek alapján nem túlzás azt állítani, hogy a relevanciaelmélet az életmű logikai középpontja, és Schütz munkásságának különböző fejezetei a relevanciaelmélet origójához csatlakozó magyarázati fokozatok kibontásaként értékelhetők; a fenomenológiának, mint legfontosabb módszertani eszközének szerepe Schütz össz-elméletében nem más, mint hogy a relevanciaviszonyok adekvát deskriptív hozzáférését biztosítsa. Gondolkodásának korai ösvényei a már a húszas években a relevancia központi jelentőségüként megjelenített kérdésében futnak össze, és a későbbi, tudásszociológiai dimenzióban terjeszkedő életvilág-elmélet a relevanciaelméletből, a relevanciaelmélet belátásaira építve fejlődött ki. Életpályája korai szakaszához hasonlóan Schütz a későbbiekben is rutinszerűen használja ugyan a relevancia kifejezést, ezzel mintegy rövidített formában, összefoglalóan utalva a fent megjelölt nagy kiterjedésű kérdéskomplexumra, e hivatkozások véleményünk szerint nem mutatnak rá kellőképpen, hogy a relevanciaelmélet – mégoly töredékes és lezáratlan formájában is – munkásságának központi eleme. A relevanciaelmélet soron következő explikációjának viszonylag rövid terjedelme nincs összhangban azzal a szereppel, melyet a relevancia kérdésköre Schütz életművében betölt.

⁶⁰⁷ Embree 2009: 234.

⁶⁰⁸ E dominancia nem kizárólagos, lásd *RPR*: 96.

⁶⁰⁹ Vö. Nasu 2008.

Célszerű olyan, kizárólag a szűken vett relevanciaelméletet taglaló bemutatásként olvasni, melynek a más fejezetekben foglaltak közvetlen (logikai) folytatásai.

*

Korai feljegyzéseiben szerzőnk három olyan tárgyterületet jelölt meg, ahol fontos szerepet szánt a relevanciaproblematika vizsgálatának: a társadalomtudományok módszertanának területét (melyen megítélése szerint a relevancia kérdése egyenesen fundamentális jelentőséggel bír); a cselekvő és interaktáló, és ezzel relevanciarendszereket kiépítő és mozgósító személyek hétköznapi tevékenységének terepét; valamint az értékek „életformájának” területét, melyet a fiatal Schütz a relevancia fogalma mentén kívánt feltérképezni, és amelynek vizsgálatával később felhagyott.⁶¹⁰

A relevancia terminus egyszerre utal az érdek és az érdeklődés tényezőire. A korai feljegyzésekből még világosan látható, hogy Schütz a fogalomnak a neokantiánus szerzők által használt *jelentőség* fogalmával analóg szerepet szánt, és jól kivehetők a kapcsolódó értékproblematikához való csatlakozás nyomai.⁶¹¹ A relevancia témájával való schützi foglalatosság eszmétörténeti nézőpontból értékelhető a fenomenológia (egészen pontosan: a fenomenológiai pszichológia)⁶¹² és a neokantiánus filozófiai–társadalomtudományos tradíció érdekfeszítő találkozásaként; a relevanciakérdés, miként az értékek – többek közt Max Weber által taglalt – kérdése egyszerre vonatkozik a megismerő és a megismerendő szelekcióinak, illetve azok kapcsolatának felkutatására.

*

A relevanciaproblematika a húszas évek végétől kezdve bűvópatak-ként bukkant fel újra és újra Schütz írásaiban, és átszövi életművének egészét.⁶¹³ A téma jellemzően a kérdés pontosabb elemzésének

⁶¹⁰ Srubar 2007a: 159.

⁶¹¹ Schütz 2004, List 2004: 17.

⁶¹² Embree 2009.

⁶¹³ Az első feljegyzés (CP4/01) 1927 és 1928 fordulóján született; a többi számottevő elemzés keletkezése: 1929, 1932, 1936–1937, 1947–1951, illetve 1958 decembere. A relevanciaproblematika időbeli kibontakozásához lásd Campo 2015: 130. skk.

szükségességére vonatkozó ismétlődő utalások formájában jelentkezett. A tárggyal foglalkozó első jegyzet tanúsága szerint Schütz már tudományos tevékenysége legelső szakaszában a társadalomtudományok központi problémájaként tekintett a relevancia kérdésre,⁶¹⁴ és helyi értéke későbbiek során nem változott. Mint később írta:

Az életvilágban lezajló tervezett cselekvés és döntés elmélete megköveteli a mögöttük álló relevanciarendszerek elemzését. Ilyen elmélet hiányában nem lehetséges az emberi cselekvés tudományának megalapozása. A relevanciák elmélete ezért alapvető jelentőségű a társadalomtudományos elmélet számára.⁶¹⁵

Korai nagy műve, a *Der Sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* az alábbi mondattal zárul: „A másik két alproblémát, nevezetesen a társadalmi személy és a relevancia problémáit a megértő szociológia az eredetileg Max Weber által kijelölt útvonalat követve érintheti”.⁶¹⁶ Pontosan ez az a két probléma, melyek kapcsán Schütz újra felvette elemzései fonalát az életműben nagy jelentőséget hordozó, 1936-ban írni kezdett *Személyiség-dolgozatban*.⁶¹⁷ Az elmélet szisztematikus kifejtése végül csak az először 1970-ben megjelent posztumusz kötetben, a *Reflections on the Problem of Relevance*-ben látott napvilágot.⁶¹⁸ A töredékes és befejezetlen⁶¹⁹ anyag 1947 augusztusa és 1951 augusztusa közt, Schütz szabadságai alatt készült,⁶²⁰ és eredetileg egy *The World as Taken-for-Granted: Toward*

⁶¹⁴ CP4/01: 3, vö. CP4/07.

⁶¹⁵ CP3/06: 131.

⁶¹⁶ PSW: 250. Lásd még: 71, 193, 212–213, 249.

⁶¹⁷ PPSW. A relevanciához lásd főképp 268. skk.

⁶¹⁸ RPR. Első megjelenése: Schutz 1970.

⁶¹⁹ A szerkesztés nehézségeihez lásd Zaner 1970.

⁶²⁰ Ez az időszak éppen a két különösen jelentős, a zárt értelemtartományokkal illetve a szimbolizációs és apprezentációs viszonyokkal foglalkozó tanulmány (*MR*, *SRS*) születése közé esik. Fontos ugyanakkor észrevenni: a relevanciaelmélet kéziratait – szemben a korszak cikkeivel, köztük az előbb említett kettővel – Schütz *nem* amerikai közönségének szánva fogalmazta meg. Erre utal többek közt az, hogy elmarad a szinte menetrendszerűen várható (és e témában éppenséggel önmagát jogosan kínáló) James-hivatkozás, és az sem véletlen, hogy a szociális dimenzió vonatkozásainak kidolgozása – amit Schütz Amerikában rendszerint előtérbe helyezett – végül (hasonlóan a korai kéziratokhoz) nem történt meg. A relevanciaelmélet kifejtésében Schütz a fenomenológiai pszichológia eljárását követte, annak teljesen átadva magát – az amerikai szociológiai elvárásoknak (pontosabban a Schütz által azokról alkotott hamis reprezentációnak) való megfelelés igényének a közreadott anyagban nem leljük nyomát.

a *Phenomenology of the Natural Attitude* című könyv fejezeteibe illeszkedett volna.⁶²¹ Amint ez a kéziratokhoz fűzött megjegyzéseiből világosan látható, Schütz nem tekintette fejtegetéseit befejezettnek, és pillanatnyi – egyben végső – formájukkal összességében nem volt elégedett. Arra vonatkozóan, hogy miért hagyott fel a könyvtervezet munkálataival 1951-ben, és miért nem tért vissza a további években a relevanciaelmélet szisztematikus kifejtésének folytatásához, nincsenek ismereteink.⁶²²

Az eddig elmondottak kapcsán okvetlenül regisztrálni kell azt a tényt, hogy a relevanciaproblematika történeti és elméleti tekintetben egyaránt a fenomenológiai ösztönzésektől függetlenül – időben azok előtt –, Weber hatására jelent meg Schütz írásaiban.⁶²³ A *Gazdaság és társadalom* lapjain az alábbiakat olvashatjuk:

Bizonyos helyzetekben nagyon gyakori, hogy a cselekvő embereket ellentétes, egymással versengő ösztönzések érik, mi pedig ezeket mind egytől egyig „megértjük”. De hogy a „motívumok versengésében” részt vevő, különböző – ám egymáshoz képest számunkra *egyformán érthető* – értelmi vonatkozások közül mikor melyik, milyen *arányban* jut kifejezésre a cselekvésben, az – minden tapasztalat erre vall – rendszerint nem becsülhető föl teljesen biztosan, sőt rendkívül sok esetben még közelítőleg sem. Erről csakis a motívumok harcának tényleges kimenetele adhat fölvilágosítást.⁶²⁴

A relevancia tárgyával foglalatoskodva Schütz éppen a „motívumok harcának” e kérdésére kívánt választ találni. Az elméleti támaszt a Webernél megközelíthetetlen formában felvetett problémára Schütz Bergson, Max Scheler, William James, és mindenekelőtt Husserl elemzéseiben lelte fel –, aki azonban maga is adós maradt bizonyos kérdések, mégpedig a tipizálás és a tudati szelekciók mechanizmusainak összekapcsolódására vonatkozó kérdések megválaszolásával.⁶²⁵

⁶²¹ Embree in *RPR*: 93.

⁶²² Embree 2009. Az új könyvtervezet (jelesül a *Strukturen der Lebenswelt*) kigondolása választ ad az első kérdésre, de a másodikra nem.

⁶²³ List 2004: 11.

⁶²⁴ Weber 1987: 42. Kiemelések az eredetiben. A „jelentőség” kapcsán lásd még: Weber 1998a: 33–35.

⁶²⁵ CP3/05, CP3/06. Scheler kevésbé szemebetűnő szerepéről lásd Srubar 2007a: 158.

6.2. A relevanciaelmélet

6.2.1. A relevancia típusai

A relevanciaelmélet tételes kifejtése⁶²⁶ azzal veszi kezdetét, hogy Schütz körülhatárolja vizsgálódásai körét. A relevancia terminus az elme szelektív aktivitására utal, mely a természetes beállítódás prepredikatív⁶²⁷ szintjén koordinálja a szubjektum értelmi és motivációs szituációját a hétköznapi életvilágban. A relevancia problémája voltaképpen két félre osztható: az egyik a tudati mezőben adott tárgy és a horizont viszonyára kérdez rá, a másik pedig az ez utóbbi viszonyt definiáló motivációs hátterre. Schütz vizsgálatát az elsővel kezdi. A tudati mező középpontjában minden pillanatban található egy horizont által körülölelt tematikus mag. A „figyelem sugarának” (Husserl) kivetülése határozza meg, hogy mely tárgy kerül a tematikus mező fókuszpontjába, vagyis intencionális irányulásom az egyidejűleg adott potenciális tárgyiságok melyikét tünteti ki. A jelenlegi térbeli-időbeli szituációmban adott érzéki tapasztalataim mellett a tematikus mező horizontját alkotja pillanatnyi életrajzi (biografikus) állapotom, melyet személyes történetem végpontjaként az általam korábban átélt tapasztalatok és általam birtokolt, részben szociális áttételeken keresztül (vagyis más megismerők közbeiktatása útján) megszerzett ismereteim határoznak meg. Schütz hangsúlyozza,

⁶²⁶ Célszerűnek tartjuk a *Reflections on the Problem of Relevance* aprólékos elemzéseit megkülönböztetni azoktól a szöveghelyektől, ahol Schütz csak futólag – akár csak a relevancia kifejezés pusztá megemlítésével – érintette a relevancia kérdését. Ennek különösképpen azért van jelentősége, mert ez utóbbi megjegyzéseiből – főleg munkássága kései szakaszában – bizonytalan utalások olvashatók ki egyfajta, az individuális cselekvő szubjektivitásától eloldott, kollektív illetve plurális hatókörű relevanciatermatikára, melyet azonban korai halála miatt a szerző már nem tudott részletesen feltérképezni. Noha ezen utalásokra a másodlagos irodalom rutinszerűen épít, álláspontunk szerint jogosulatlan a két relevanciakoncepció összekeverése (az individuális szubjektum egyedi biografikus–egzisztenciális szituációjában leföldelt, személyes tervrendszer értelmében vett relevanciastruktúrák koncepciója ugyanis nem keverhető össze a szociológiai struktúraelemzések srófjára járó, szociológiai értelemben vett relevanciastruktúrák koncepciójával), és a pontos exegézisnek a tételes kifejtést – vagyis a *Reflectionst* – kell alapul vennie (vö. Havrancsik 2021). Minderre hamarosan még visszatérünk.

⁶²⁷ Érdemes kiemelni: a relevancia jelenségghalmaz a nyelvet megelőző – annak alapul szolgáló – szinten helyezkedik el, és ennek megfelelően a hozzá kapcsolódó tipizációs struktúrák is megelőzik a nyelvi tipizáció szintjét, vö. *RPR*: 181–182.

hogy bár, miként látni fogjuk, a relevancia szelekciójának vezérmotívuma a pragmatikus alapindíttatás, a figyelem tárgyra irányulásának teljes leírását nem lehet – Jameshez és Bergsonhoz hasonlóan – pusztán a pragmatikus viszonyok alapján egészében elvégezni. Az én mint (tapasztalati helyzetét egységes formában átélő) pszichikai-testi egység több eltérő tapasztalati-értelmi dimenzióban van egyidejűleg jelen, és az ezek közti szelekció aluldeterminált, ha csupán a pragmatikus indíttatást vesszük tekintetbe.

A foglalatosságot, melyet jelenleg végzek – angol nyelvű folyószöveget írok a relevancia problémájáról – bizonyosan egység formájában tapasztalom. Tevékenységem tartalma a relevancia kérdésének átgondolása, de ez a tevékenység tudatos életem számos szektorára szétosztva valósul meg, melyek mindegyike sajátos feszültséggel, sajátos idődimenzióval, sajátos tematikus magra és horizontális környezetre bontó működéssel rendelkezik [...]. Bár egységként tapasztalom, cselekedetem nem egyetlen tevékenység; sokkal inkább heterogén aktivitások halmaza, melyek mindegyike a maga megfelelő médiumában megy végbe. A tevékenységek e halmaza maga tárgyra és horizontra strukturálódik.⁶²⁸

A relevanciátípusok leírása felé tartó elemzés a Sextus Empiricus közvetítésén keresztül ismert görög bölcs, Karneadész elképzeléseire támaszkodva folytatódik. A szkeptikus gondolkodó az ismeret végső bizonyosságának elérhetetlensége mellett érvelve a megismerhetetlen és a bizonytalan megkülönböztetése során arra a belátásra jut, hogy az emberi tudás abszolút bizonyosságra nem, legfeljebb valószerűsége (*verisimilitude*) tarthat igényt. Az ismeretek bizonyosságának foka azonban tipológiába foglalható, és ennek karneadészi kifejtéséből indul ki Schütz. A példa, melyre két szkeptikusunk⁶²⁹ támaszkodik, a következő: egy ember téli időben belép egy gyengén világított helyiségbe, melynek sarkában megpillant egy pillanatnyilag nem pontosan azonosítható tárgyat, mely vélhetőleg vagy összetekeredett kötél, vagy egy kígyó.

⁶²⁸ RPR: 97–98.

⁶²⁹ Karneadészhez hasonlóan Schütz maga is szkeptikus álláspontra, mégpedig a pürrhóni szkepszis fallibilisztikus verziójának álláspontjára helyezkedik, azt állítva, hogy a hétköznapi cselekvés nem a „valóság”, hanem a plauzibilitás alapján orientálódik (List 2004: 22).

Karneadész ezután az ismeretszerzésre irányuló aktivitások váltakozását, és a válaszlehetőségek közti oszcillálás folyamatát kíséri végig. Míg azonban ő a megismerni vágyó személy aktív tevékenységéből indul ki, Schütz a tudat passzív szintéziseinek működésmódját hangsúlyozó Husserlhez kapcsolódik, és felhívja a figyelmet arra, hogy szemben Karneadész, Bergson, a Gestalt-pszichológia és maga Husserl véleményével, egy ilyen mérlegelő folyamat első pillanatában még nem állnak rendelkezésre a problematikus lehetőségek a maguk „súlyaival”, vagyis még nem adtak azok a körülhatárolt tárgyiságok, amelyek meglétét az utóbbi szerzők feltételezik.⁶³⁰ Az ismeretlen tárgyat először a tudati mező középpontjába kell vonni, hogy megkezdődhessen az alternatívák (kötél vagy kigyó?) közti interpretációs ingadozás.

A schützi relevanciatipológia első eleme, a tárgyi relevancia (*topical relevance*) kifejezése azt az esetet jelöli, amikor valami az ismerősség reflektálatlan és strukturálatlan horizontjából problematikus jelenségként kiemelkedve vonja magára a figyelmet, a tematikus mező fókuszába tolulva, más egyidejűleg adott lehetőségeket onnan kiszorítva. A tárgyi mellett Schütz egyfelől interpretációs és motivációs relevanciát, másfelől szabad vagy belső (*intrinsic*), vagyis a cselekvő részéről származó akaratos figyelmeirányulását és kiszabott (*imposed*), vagyis a cselekvőre a környezet által rákényszerített relevanciákat különböztet meg; az utóbbi két forma elválasztása a megelőző három típus mindegyikének esetén értelmezhető.⁶³¹

A relevancia típusai (Forrás: Göttlich 2012: 36)

	<i>Szabad</i> (belső)	<i>Kiszabott</i> (kötött)
<i>Tárgyi</i> relevancia	akaratos figyelem	kényszerített figyelem
<i>Interpretációs</i> relevancia	egy probléma kifejtése	rutin egybeesés
<i>Motivációs</i> relevancia	szándék-indíték	előzmény-indíték

⁶³⁰ Lásd ehhez jelen kötet *Választás, döntés, racionalitás* című alfejezetét.

⁶³¹ „[...] a kiszabott relevanciák típusa a szabad relevanciákból van származtatva; úgyszólván második rendű relevanciák” (RPR: 130). Ez az idézet viszonylag jól szemlélteti, hogy a relevanciatípusok schützi elhatárolása némi esetlegességet, hovatovább logikai tisztázatlanságot hordoz. E problémák pontosabb feltérképezésére e munkában nem vállalkozunk.

Az interpretációs relevancia terminusával Schütz a tárgyilag releváns probléma és a pillanatnyi szituáció értelmezése során relevanciát hordozó tudáselemek kapcsolatára utal, a motivációs relevancia pedig az interpretációs döntésnek a jövő cselekvésben játszott jelentőségére vonatkozik.

A példához visszatérve: az azonosításra váró tárgy tudatomban kiszabott tárgyi relevanciaként jelenik meg. Tárgyi, mivel a strukturálatlan, ismerős környezetből figyelemre méltó tárgyként emelkedik ki, és kiszabott, mivel éppen váratlansága okán – hogy tudniillik „kilóg” az adott szoba addig megszokott képéből – szándékos odafordulásom nélkül, „magától” kényszeríti önmagára figyelmemet. A kiszabott relevancia formáinak Schütz szerint kitüntetett szerep jut a társas interakciók során, melyekben más emberek által teremtett körülmények számomra kiszabott formában adódnak, illetve, mint állítja, a modern idők sajátos tendenciája, hogy a kiszabott relevanciák részaránya növekszik a szabadon választottak kárára.⁶³²

Husserl nyomán Schütz a tárgyra irányuló akaratlagos figyelemáthelyezés két formáját különbözteti meg: az egyik a definiált tárggyal egy időben (annak külső horizontjában) adott más tárgyakra való figyelemátvitel; a másik pedig a tárgy részleteiben (belső horizontjában) való további elmélyedés. Ekkor az eredeti tárgy mint elsődleges (*paramount*) tárgy megőrzi referenciaszerepét. A különböző tárgyak ennek megfelelően sajátos struktúrába, hierarchiába rendeződnek – nincs azonban értelme egy kronológiai értelemben véve első tárgyért kutatnunk, a tudat ugyanis mindenkor előfeltételezi a tárgy és horizont szerinti előzetes elrendezettséget – véli Schütz.⁶³³ Sokkal inkább az eltérő jelentőségeiket alapul véve van értelme a relevanciaviszonyok csoportosításának; erre szerzőnk rendszerint a kartográfiai szintvonalak metaforájával utal, mellyel azt hangsúlyozza, hogy a relevanciák nem pusztán tartalmi kapcsolódásukban, de jelentőségükben is strukturáltak, illetve hierarchizáltak.⁶³⁴

---

⁶³² WIC. E megállapítást a kordiagnosztikai jellegű schützi belátások igen ritka példáinak egyikeként kell megbecsülnünk (Havrančík 2018b).

⁶³³ RPR: 112.

⁶³⁴ RPR 112, WIC 126, CP2/04: 93.

Az interpretációs relevancia⁶³⁵ akkor jelentkezik, amikor az objektum figyelmünket már magára vonta, és megelőző ismereteink típusos jegyeire támaszkodó azonosításra vár. Interpretatív relevánsnak tekintendők ekkor azok az ismeretek, amelyek lehetőséget biztosítanak arra, hogy a felmerülő szituáció értelmezésének támasztékaul szolgáljanak. Az interpretációs relevancia terminusa egyszerre utal arra, hogy egyes ismeretek az adott tárgy interpretációja szempontjából relevánsak, és arra, hogy magának a tárgynak bizonyos jegyei bizonyos szempontból relevánsak a megfigyelő számára aktuálisan adott helyzet interpretálásának vonatkozásában. A példánál maradva: interpretatív relevánsnak bizonyulnak a kötelekre és kígyókra vonatkozó típusos tapasztalataink, illetve az adott objektum – egyelőre kérdéses – veszélyességének mértéke a személy helyzetdefinícióját illetőleg relevanciával bír. A két lehetséges objektumtípusra vonatkozó ismeretek alapján megkezdődhetik az ingadozó mérlegelés: vajon kötélről vagy kígyóról van szó? Schütz, számos szerzővel, köztük Husserlrel szemben, azt állítja, hogy ez esetben a – továbbra is a prepredikatív szférában végbemenő⁶³⁶ – oszcillálás tárgya egyetlen elsődleges tárgy, nevezetesen az adott színnel, kiterjedéssel, hosszal stb. jellemezhető, egyelőre azonosítatlan objektum; az észlelet noémája a noetikus variációktól függetlenül változatlan marad.⁶³⁷ A tárgyi relevanciához hasonlatosan Schütz ez esetben is megkülönbözteti a szabad és a kiszabott formát, illetve hangsúlyozza, hogy az interpretatív relevancia, a tárgyi relevanciával azonos módon, minden esetben az aktuális szituáció által meghatározott. A pillanatnyilag adott tapasztalat interpretációjában nem egy előzetesen megjelölt sémára támaszkodva igazodunk el, ugyanis egyetlen tapasztalat kimerítő (vagyis teljes) interpretációja sem teljesíthető egyetlen séma alapján; nemcsak a sémákat alkotó ismeretek, de maguk a sémák is mozgásban vannak, és az adódó új tapasztalatok és interpretációik révén cirkuláris módon újra- és újradefiniálódnak.⁶³⁸

⁶³⁵ A kérdést Schütz az interpretációt vezérlő indítékok kapcsán – a relevancia fogalmától függetlenül – prototipikus formában már az *Aufbau* oldalain is érintette, lásd főképp *PSW*: 96.

⁶³⁶ *RPR*: 117.

⁶³⁷ *RPR*: 116.

⁶³⁸ *Vö. PSW*: 85.

A motivációs relevancia akkor jelenik meg, mikor a példánkban szereplő személy, interpretatív releváns ismereteinek hiányossága miatt értelmezésében döntésre jutni nem tudván, kezébe veszi a fogyatékos, de konkluzív bizonyosságra vezető kezdeményezést egy bot formájában, és megpiszkálja az objektumot, arra számítva, hogy így kiderül, hogy kígyóval van-e dolga. Ha kötélnék bizonyulna az objektum, akkor a továbbiakban nem is lenne jelentősége, és ha a szobába belépve bizonyosan tudta volna, hogy kötelet lát, figyelme valószínűleg rögvest eltávolodott volna a pontosan azonosított és érdemlegesnek nem talált tárgyról. Mivel azonban a szobában egy kígyóval együtt tartózkodni veszélyes, és mivel ennek kapcsán lehetséges, hogy a jövőben tevékenységeket kell végeznie, ezért a személy részéről okvetlenül szükséges – motivációs relevanciával bír – a dönteni a két eshetőség között. Mind ezt egyszerűbben megfogalmazva: a szobába lépő személynek *érdekében áll döntésre jutni az objektum mibenlétének ügyében.*

De mit jelent ilyen esetekben az „érdek”? Nyilvánvalóan a motivációs relevanciák olyan rendszerére utal, melyek arra sarkalltak, hogy a szóban forgó tárgy bizonyos aspektusaira irányítsam figyelmem. *Az érdek ebben az értelemben a motivációs relevanciák halmaza, mely elmém szelektív aktivitását irányítja.*⁶³⁹

A motivációs relevancia kifejezésével Schütz egyaránt utal a motiváló és a motivált tapasztalatokra, miként a relevancia más típusai sem állítanak fel eredendő sorrendet vagy jelölnek meg kezdőpontul referenciát két egymás vonatkozásában releváns elem között.⁶⁴⁰ Az *Aufbau* indítékokkal kapcsolatos distinkcióját követve a motivációs relevancia két formájaként megkülönbözteti ugyanakkor a szándékrelevanciát (*in-order-to relevance*), mely egy már definiált elsődleges tervből ered, és az előzményrelevanciát (*because relevance*), mely a létrejövő terv előzményét jelenti. Miként a relevancia más formáinál, Schütz ez esetben is felhívja a figyelmet a relevanciák rendszerbe – vagy láncolatba – szerveződésére, illetve arra, hogy a motivációs rendszereknél is megkülönböztethetünk szabad és kiszabott típusokat.

⁶³⁹ RPR: 129. Kiemelés az eredetiben.

⁶⁴⁰ RPR: 120.

6.2.2. A tapasztalatkészletek szerveződése

A relevancia három típusa (vagy három aspektusa)⁶⁴¹ közti relációt – hangsúlyozza szerzőnk – nem célszerű kronologikus rendben elképzelni; a típusok valódi viszonya körkörös, szubjektív megtapasztalásuk során osztatlan egység formájában jelennek meg, és szövetük csak az elemző tekintet előtt feslik fel külön szálakra; a relevancia három formája közül bármelyik szolgálhat referenciapontként a reflexióban. A típusok összefonódását George Psathas így írja le:

Látható, hogy érdekeim (motivációs relevanciáim) új tárgyi relevanciák kialakulásához vezetnek. Elkezdhetem közelebből megfigyelni az atipikus vagy furcsa eseményt, amely eltérőnek bizonyult várakozásaimtól. Az is lehetséges, hogy egy új tárgyi relevancia új motivációs relevanciákat generálhat, mint amikor valami újonnan témává váló további felderítésére sarkall. Ahogyan haladok, az interpretációs relevanciák rendszereit az általam vizsgált témákkal kell összekapcsolnom. A jelentkező új interpretációs relevancia új motivációs és tárgyi relevanciák halmazának kialakításánál is kezdőponttá válhat.⁶⁴²

Az egységes formában átélt relevancia három típusának konstitúciós hátterüket alapul vevő felosztása ugyanakkor – állítja Schütz – fontos további célokat szolgál: ezek az analitikus distinkciók készítik elő a tárgyi relevancia fogalmát az értékszelekció kérdésének megvilágítására;⁶⁴³ az interpretációs relevanciáét, hogy segítségül szolgáljon az értelem és a társadalomtudományos módszertan összekapcsolása kérdésének, emellett az empirikus tényekről szóló állítások verifikációjának és falszifikációjának, valamint a tipizáció kérdéseinek tisztázásában; és végezetül a motivációs relevanciáét, mely a személyiség struktúrájának és a személyközi megértés folyamatának tisztázásánál

---

⁶⁴¹ Schütz fogalomhasználata – csakúgy, mint a relevanciátípusok elkülönítésének logikai alapja általánosságban – legalábbis bizonytalan.

⁶⁴² Psathas 1971: 85.

⁶⁴³ Az értékek kérdése még ekkor, a *Relevancia*-kéziratokban is felmerül – ez azt jelzi, hogy Schütz fontosnak tartotta a problémát. Ugyanakkor többé sosem tért vissza a téma rendszeres vizsgálatára.

hivatott alapul szolgálni⁶⁴⁴ – mindezek részletes kifejtése Schütz részéről azonban pusztán terv maradt.

A relevanciátípusok körkörös egymásba fonódása természet-szerűleg veti fel a hermeneutikai kör fogalmával való összekapcsolás lehetőségét. E vonatkozás felemlegetése annál is inkább indokolt, mert a relevanciaviszonyok folyamatos cirkuláris előrehaladása, akár csak a hermeneutikai kör koncepciójánál, az interpretáció, illetve a helyzetdefiníció és a motivációs struktúra folyamatos bővülésével és áthelyeződésével jár együtt. E körkörös viszony ismétlődéséről írja Jorge García-Gómez:

Továbbá, a kör *ismétlést* igényel. [...] Abból, hogy egyik relevanciafajtának sincs abszolút elsőbbsége a determináció vagy megalapozás szférájában, nemcsak az következik, hogy a cirkularitás a hétköznapi tapasztalat kibomlásának *formája* [...], de az is, hogy ez kalandjainak és hanyattatásainak tulajdonképpeni stílusa. Az *ismétlés* olyan jelenség, mely nem statikusan értelmezendő; az ismétlés a cirkularitás feltételeként nem egyszerűen a formálisan azonos pusztán megvalósítása.⁶⁴⁵

A személy története, és a személy élete maga, ebben a dinamikus értelemkialakítási folyamatban bontakozik ki.

A relevanciaviszonyok folyamatos váltakozása és a nekik megfelelő értelmi szelekció eredményeként az egyén típusos ismeretkészletek szokásszerű birtokába jut, melyek segítségével tipikus szituációk, tipikus elvárások felmerülése esetén tipikus – tipikusan megfelelő – válaszokat képes adni. A hétköznapi élet rutinszerű működése az események sematikus interpretációjára, és szokásszerűen birtokolt sémák alapján orientálódó kezelésére alapozódik; maga a rutin tipikus relevanciastruktúrákat von magával.⁶⁴⁶ A társadalomtudományos és filozófiai reflexió elől hosszú ideig elrejtőző, és ezzel a rutinszerű tevékenységek

⁶⁴⁴ RPR: 133.

⁶⁴⁵ García-Gómez 1982: 239. A szerző figyelemre méltó elemzésében emellett fontos belátásokra jut Schütz három relevanciátípusának kapcsolatára vonatkozóan. Mivel azonban ezek a megfontolások némileg túlmennek Schütz – kétségtelenül elnagyolt, és megnyugtatóan nem tisztázott – eredeti elméletén, a továbbiakban nem kísérjük őket figyelemmel.

⁶⁴⁶ Schutz – Luckmann 1973: 261.

tematizálását is ellehetetlenítő hétköznapi háttérismeret-rendszert sajátos paradox vonás jellemzi: az ismeretek felhalmozott készletének „relevanciája” a lehető legnagyobb, hiszen *minden* lehetséges szituáció értelmezésénél ennek az ismeretrendszernek az egyre mélyebb rétegeiig nyúlunk le, ugyanakkor önmaga jellemzően reflektálatlan marad. A rutinszerű működés automatikusan és (reflexiómentessége okán) „gazdaságosan”⁶⁴⁷ valósul meg a hétköznapi gyakorlatban. A habituális tudás folyamatos, de marginális relevanciát hordoz.⁶⁴⁸

A tapasztalatkészletek szerveződésének kulcsmomentuma a tipizálódás. A pillanatnyilag rendelkezésre álló tudáskészlet aszerint rendeződik típusos formába, hogy mik voltak megelőző tapasztalataim: az egyes pillanatnyilag aktualizált típusok az interpretálandóról adott, interpretációs releváns jegyek alapján körvonalazódnak.

*A típus tehát a szóban forgó téma felderített és fel nem derített horizontjainak határvonala, és az interpretációs relevanciák megelőzően érvényes rendszerének eredménye. A legnagyobb jelentőséggel bír annak megértése, hogy miként függ függvényszerűen az interpretációs relevanciák rendszere a tárgyi relevanciák rendszerétől. Világos egyrésztől, hogy nem létezik interpretációs relevancia mint olyan, csupán adott témára utaló interpretációs relevancia. Ennek folyamánként nem létezik típus mint olyan, csak partikuláris kérdésekhez kapcsolódó típusok, melyek úgyszólván a szóban forgó témára utaló indexekkel rendelkeznek.*⁶⁴⁹

A típus ebben az értelemben nem fix, hanem a cselekvő–interpretáló pillanatnyi relevanciaviszonyai alapján újra és újra megszerveződő pillanatnyi egység – hasonlóan ahhoz, ahogyan a tudományos értelmező által alkalmazott ideáltípus körvonalai szintén az adott problémafelvetés kontúrjaihoz igazodnak.⁶⁵⁰

*

⁶⁴⁷ Lásd ehhez jelen könyv *Racionális-e a hétköznapi cselekvés?* című alfejezetét.

⁶⁴⁸ Schutz – Luckmann 1973: 109.

⁶⁴⁹ RPR: 129. Kiemelés az eredetiben. Vö. Schutz – Luckmann 1973: 109.

⁶⁵⁰ PR: 83.

Schütz vizsgálódásai a tudáskészletek időbeli és strukturális (genetikus és statikus) kialakulásának leírásával folytatódnak. Noha figyelemre méltó észrevételeket tesz, fejtegetései láthatólag lezáratlanok (rendszeresen utalnak például később nem megírt részletekre), némileg rendezetlenek, nem kedveznek egy olyan bemutatásnak, amely rendezett és egységes egészként kívánja explikálni az elméletet. Felmerülnek ugyanakkor olyan gondolatok, amelyek a szűkebb relevanciatematikából kilépve az abból kinövő későbbi életvilág-elemzések alapjait fektetik le; ezek némelyikét az életvilággal foglalkozó fejezetben ismeretjük.⁶⁵¹ A továbbiakban ennek megfelelően nem követjük pontosan a könyvtervezet jegyzeteinek folyását.

Az értelmi egységek problémájára rátérve Schütz Bergson nyomában járva arra hívja fel a figyelmet, hogy az elme tevékenysége egy bizonyos mértéken túl nem osztható tovább; mint írja, az értelem „atomizálására” törekvő kísérleteink során megoldhatatlan paradoxonok állják utunkat, mivel a tartam nem bontható fel homogén szakaszokra. Ekkor magától adódik az a kérdés, mellyel Schütz a cselekvések egységének problémája kapcsán már az *Aufbauban* is foglalkozott: mi definiálja egy adott értelemegység határait? A választ a tapasztalataink foglalatául szolgáló értelemkontextusokban kell keresnünk. Ilyen előzetesen körvonalazott kontextust képeznek megelőző ismereteink halmazai (minden értelmi egység megelőző ismereteink halmazának előterében jelenik meg), fiziológiai értelemben vett határaink (az értelmi egység az én személyes elmében lakozik), a *gestaltok* („A gestalt tehát azoknak az értelemkontextusoknak a habituális birtoklása, melyek azoknak a fenomenális konfigurációknak az oszthatatlan egységét adják, amelyekben a külvilág objektumait felfogjuk.”),⁶⁵² valamint a szimbolikus rendszerek (például a nyelv) keretei.

A legfontosabb egységtényező, mely egyben Schütz relevanciaelméletének végső alapját is kijelöli, a cselekvő személy terveinek egysége, melynek végső motivációs fundamentuma eljövendő halálának

⁶⁵¹ Ilyenek például a hétköznapi tudás bizonyosságának mértékét, a tudás szociális közvetítettségét, valamint a munkavilágot és más értelemtartományokat érintő megfigyelések.

⁶⁵² RPR: 146. A schützi relevanciaelmélet számos ponton – rendszerint kritikai formában – kapcsolódik a Gestalt-pszichológia tematikájához. Ennek részletező áttekintésére jelen munkában nincs lehetőség.

tudata. A haláalom elkerülhetetlen eljövételének ismeretéből táplálkozó fundamentális szorongás (*fundamental anxiety*) az a tényező, amely megszervezi jövőbeli tevékenységeim tervét, meghatározza egész relevanciastruktúrámat. Mint a *Strukturen der Lebenswelt*ben olvashatjuk: „A minket a természetes beállítódásban kormányzó relevanciák teljes rendszere a mindegyikünk számára alapvető tapasztalatra alapozódik: tudom, hogy meg kell halnom, és félek meghalni”.⁶⁵³ A relevancia-rendszereknek a saját halálhoz való rögzítésével a schützi elmélet filozófiai antropológiai jelleget nyer.

A Schützcel foglalkozó irodalom jóformán rutinszerűen pillantja meg a relevanciaelmélet „egzisztenciális” lehorgonyzása mögött Heidegger alakját. Schütz közeli tanítványa, Maurice Natanson azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy a kétségtelenül meggyőző látszat minden bizonnyal csal. Túl azon, hogy visszaemlékezése szerint Schütz társalgásuk során „tökéletesen hamisnak” nevezte Heidegger halállal kapcsolatos nézeteit,⁶⁵⁴ amellet érvel, hogy nem tehetünk egyenlőség-jelet a haláltól való szorongás schützi és heideggeri elképzelése közé. A hasonlóság – de nem azonosság – a heideggeri és schützi gondolatok mögött álló közös Kierkegaard-inspirációnak tudható be.⁶⁵⁵

6.3. A relevanciaviszonyok szociális vetülete

A Schütz relevanciaelméletéhez társadalomtudományos érdeklődéstől hajtva közelítő olvasó figyelmét minden bizonnyal a relevanciák

---

⁶⁵³ Schutz – Luckmann 1989: 307. Szeretnénk aláhúzni: Schütz még ebben az élet-útja vége felé közeledve megfogalmazott szövegrészletben is az egyéni halált tekintette a relevanciastruktúrák alapkövének, és ezzel világosan ellentmondott annak az értelmezésnek, mely bizonyos – kétségtelenül félreérthető, illetve megközelítőleg sem tisztázott – utalásaira hagyatkozva valamiféle kollektív relevanciastruktúrát, és egy azt meghatározó kollektív és közös fundamentumot tételez fel (vö. Havrančik 2019a).

⁶⁵⁴ Natanson 1986: 81.

⁶⁵⁵ Natanson 1986: 81–84. A Heidegger egzisztencialista tendenciái mögött Aron Gurwitschsal – és magával Husserlrel – együtt a fenomenológiai program eltérítését látó Schütz legalábbis hideg viszonya a német filozófus tevékenységével Natanson változatát látszik alátámasztani. Kétségtelen tény továbbá, hogy Schütz munkásságából – a szóban forgó témán kívül – hiányoznak a számottevő Heidegger-hatások, még olyan esetekben is – mindenekelőtt az időiség tematikájára gondolunk –, ahol ezek bizonyos értelemben kínálták volna magukat.

szociális vonatkozásaival kapcsolatos belátásokra irányuló várakozások vezetnek – ez esetben ugyanazzal a problémával kénytelen szembe-sülni, mint a fiataalkori bécsi fogalmazványok olvasásának esetén: a *tervekből*⁶⁵⁶ világosan látszik, hogy Schütz elemzéseinek tényleges hozadékával összehasonlítva lényegesen nagyobb szerepet szánt volna a társas dimenzióknak, ám e vonatkozások részletes kimunkálása végül elmaradt. A tervek szintjén megrekedt kezdeményezések kétségtelen joggal keltették fel a recepció várakozását, amely megítélésünk szerint túlon túl könnyedén – többé-kevésbé reflektálatlanul – lépett túl azon a tényen, hogy a relevanciaszerkezetek szociabilitásával kapcsolatos nézeteit Schütz végső soron *nem dolgozta ki*. A társas/társadalmi/közösségi, vagy az „emberi állapotra” általában jellemző relevancia-viszonyok, vagy akár csak a privát relevanciastruktúrák szociális kapcsolódásának és meghatározottságának pontosabb megvilágítása jelentős pótlólagosan elvégzendő munkát ró az utókorra – és korántsem biztos, hogy a schützi fenomenológiai alapok valóban elbírják e teher teljes súlyát.⁶⁵⁷

Hogy egyáltalán beszélhetünk-e társas, társadalmi, plurális vagy akár csak tipikus (és így tágabb értelemben kollektív) relevanciákról, és ha igen, milyen jelentéstartalommal, az olyan elméleti döntések alapján dől el, melyeket szerzőnk maga teljes egyértelműséggel nem hozott meg.⁶⁵⁸ A problémát tovább tetézi, hogy Schütz megfogalmazása, illetve elméleti állásfoglalása meglehetősen pontatlanra sikerült. Mondandóját⁶⁵⁹ szó szerint félreértelmezve az olvasó valóban azt hiheti, hogy Schütz felhívása, mely szerint az interszubjektivitás fokozatának bevezetésével teljesen újra kell fogalmazni a relevanciaelméletet, tényleg arra utal, hogy a megelőző elemzések módszertani szolipszizmusa pusztán „leegyszerűsítés”. Természetesen nem erről van szó: sem a transzcendentális fenomenológia, sem az eidetikus módszer, sem a Schütz

⁶⁵⁶ Igaz ez a relevanciaelmélet tételes kifejtését tartalmazó *Reflections on the Problem of Relevance*-re, valamint a relevanciaelmélet újrapozicionálását célzó kései jegyzetre is (CP4/26).

⁶⁵⁷ Egyetértünk Ronald R. Cox (1978) véleményével: a relevanciaelmélet végső formába öntéséhez először óhatatlanul szükséges volna annak függőben hagyott (illetve nem kellőképpen tisztázott) egológiai–fenomenológiai ügyeiben döntenünk.

⁶⁵⁸ A plurális relevanciák problematikájával kapcsolatos álláspontom kialakításában sokat köszönhetek Jan Strassheimmel folytatott beszélgetéseimnek.

⁶⁵⁹ Lásd pl. *RPR*: 135.

által e lapokig következetesen gyakorolt fenomenológiai pszichológiai eljárás nem „leegyszerűsítés”, hanem olyan világosan lefektetett módszertani elveknek megfelelő elemzési gyakorlat, mely az egológiai határok fenntartásával kerüli el a referenciaproblémák belépését, illetve őrzi meg az (eredetileg karteziánus szellemben apodiktikus érvényre igényt tartó) bizonyosság magas fokát. A fenomenológiai módszer követése esetén – melyről Schütz explicit formában sosem mondott le – az egológiai szemszöveget meg kell őrizni; az „egyszerűsítés” feladása nem jelentheti az eredeti egologikus keretrendszer feladását, hanem azon *belül*⁶⁶⁰ kell elhelyezni az interszubjektív tényezőket. Megítélésünk szerint a módszertani kérdésekben óvatos és következetes (de mint látjuk, megfogalmazásának módjában, különösen az Egyesült Államokbeli periódusban, nem mindig körültekintő) szerző ennek tudatában volt – az utókor azonban ennél sokkal könnyebben, olykor a reflexió vagy akár a probléma regisztrálása nélkül hajtotta végre az individuális szubjektivitáshoz kötött relevanciaviszonyok kollektív (plurális) relevanciaformákkal való felváltását.

A plurális, vagyis az egyéni tudat hatókörén túlnyúló, és ezzel tudatok csoportjainak közös halmazát körülhatároló relevancia-rendszerek lehetőségességére irányuló kérdés tétje az, hogy felhasználható-e a relevanciaelmélet, illetve a relevanciastruktúrák fogalmisága a megszokott szociológiai struktúrafogalmak logikáját követő elemzésekben. Ha sikerülne ennek jogosultságát igazolni, akkor a mikro- és makroszint összeköttetésének problémája egyenesen tudati szinten nyerné el megoldását, ezáltal a társas motivációs összefüggések hatalmas horderejű kérdésére pontot téve... de természetesen minden ezirányú próbálkozás belebonyolódik a kollektív tudatiság logikai útvesztőjébe. Amennyit egészen bizonyosan állíthatunk, az az, hogy a tudatok közti eleve adott harmónia kérdését Schütz egyértelműen elvetette,⁶⁶¹ miként elvetette azt a megállapítást is, hogy különböző tudatok tartalmi

---

⁶⁶⁰ Mint Schütz megjegyzi (*RPR*: 169), a megelőző elemzésekben tudatosan elvonatkoztatott attól a ténytől, hogy tudásunk döntő részben társainktól eredő ismereteket mozgósítva formálódik meg, és ilyen értelemben társas eredetű. Ettől még az egyes individuum tudásának kereteit természetesen saját tudata határolja körül.

⁶⁶¹ *TIH*.

a szó szigorú értelmében azonosak lehetnek,⁶⁶² és elutasította az interszubjektív noémák lehetőségét.⁶⁶³ (Ezek alapján álláspontját bizvást nevezhetjük a konzekvens fenomenológusénak.) Ha mármost fenntartjuk azt, hogy a relevanciák végpontja az individuális tudatösszefüggésekben lokalizálható, és a relevanciastruktúra a privát értelem-, szándék- és indíték-összefüggés olyan egyéni komplexuma, melynek végső szervezőelve a saját halálhoz való viszony, miként a *Reflections on the Problem of Relevance* írja, le kell mondanunk a relevanciaelmélet szociológiai jellegű „strukturizálásának” szándékáról. Plurális vagy kollektív relevanciákról csak úgy beszélhetünk, hogy közben tudatában vagyunk annak, hogy a szóban forgó relevanciaviszonyok tipikus jellegűek, tipikus cselekvők tipikus – de ettől még egyéni – relevanciastruktúráiba ágyazódnak. A nem pusztán tipikus, de mindenki számára kötelező érvénnyel bíró relevanciaviszonyok – a születés, a halál, az időiség szervezőelvei – tekinthetők kollektív érvényű relevancia-meghatározottságoknak, de így téve természetesen újfent kilépünk a módszertani okokból fenntartott szubjektív perspektívából. Mindez azonban – Schütz tendenciáinak éppenséggel megfelelően – egy filozófiai antropológiai jellegű relevanciaelmélethez vezet, nem ahhoz a szociológista variánshoz, melyben a relevanciastruktúrák tudatok közötti – és így tudatokon kívüli viszonyokat magukba foglaló – szerkezetekként képzeltek el.

A *Reflections on the Problem of Relevance* fejtegetéseinek elméleti tekintetben „stratégiai” pontjain Schütz világosan elköteleződik a relevancia egyéni tudatokhoz való rögzítettsége mellett – jól jelzi ezt az a tény, hogy a legvégső elem mindig az egyén saját individuális halálával való viszonya, mely individuálisan („életrajzilag”) szituált cselekvési tervek kezdő-, illetve végpontját határozza meg. A probléma mármost éppen az, hogy Schütz egyes írásai, melyekben jóformán rutinszerűen, de részletezés nélkül említették meg a relevancia kérdésköre, valóban adnak arra alkalmat, hogy plurális (és nem pusztán kellő

---

⁶⁶² LFMS, PSW.

⁶⁶³ „Lehetségesek interszubjektív noémák? Azt állítom, hogy ez fából vaskarika” – írta Gurwitschnak (Schütz – Gurwitsch 1989: 141).

elővigyázatossággal kezelt *típusos* formában adott *egyéni*) relevanciákra gondolhassunk.⁶⁶⁴

A relevanciaelmélet ilyen irányú átrendezését, majd továbbírását, összességében véve olyan vállalkozásnak tartjuk, melyet okvetlenül érdemes megkísérelni, ugyanakkor véleményünk szerint ez esetben egyértelmű elméleti és terminológiai distinkciók megtételére kellene sort keríteni, és szükséges lenne pontosan rögzíteni, hogy a szociológiai természetű struktúrafogalmat mozgósító „relevanciastruktúrák” *nem azonosak* Schütz relevanciastruktúráival. Ennek elmulasztása esetén a relevanciaelmélet legfontosabb hozadéka – tudniillik, hogy lehetőséget biztosít az értelmezési és motivációs struktúrák *perspektívaadekvát* áttekintésére – egy csapásra szertefoszlik, és kérdéses, hogy ezzel nyerünk-e egyáltalán valami ténylegesen értékeset vagy újat amellet, hogy megszokott struktúrafogalmainkat fenomenológiai álrúhába öltöztethetjük.

Plauzibilisnek tartjuk azt a megközelítést, amely a kiszabott relevancia fogalmában pillantja meg azt a láncszemet, ami összeköttetést biztosít az egyéni motiváció és a szociális környezet között, és ezért e ponthoz kapcsolódva kísérli meg az elmélet tudásszociológiai természetű továbbírását,⁶⁶⁵ nem szólva arról a hasonlóan tudásszociológiai jellegű kezdeményezésről, mely a relevancia (*jelentőség*) fogalmát oly módon bírná munkára, hogy a társas–társadalmi–kollektív *figyelem* irányulásának módjait kutatná általa; („társadalmilag”) „releváns” ebben az olvasatban az, ami a kollektív figyelem által kitüntetett.⁶⁶⁶ Az ezekhez a megközelítésekhez vezető döntések azonban olyan könnyelmű eljárásokra is lehetőséget adhatnak, melyek a szociológiai struktúrafogalmak megszokott mintáját követve a kiszabott relevanciák fogalma alá próbálják meg a belső relevanciákat rejtett módon visszatalni – ez azonban egyértelműen ellentmond Schütz elképzeléseinek. A schützi elmélet számos elemének – mindenekelőtt az életvilággal kapcsolatos eredményeknek – jutott az a sors, hogy kiemeltettek a pragmatikusan motivált szubjektív cselekvőiség eredeti elméleti keretéből,

⁶⁶⁴ Számos elszórt utalás mellett bizonytalan formában ennek lehetőségét pedzegeti Schütz utolsó jegyzete (CP4/26) is.

⁶⁶⁵ Különösen izgalmas lehetőség adódik a kiszabott relevancia és a hatalom fogalmainak összekapcsolására, lásd Göttlich 2012, Dreher – López 2014.

⁶⁶⁶ Remek példát nyújt erre Williams 2018; hasonló – nem minden esetben Schützből merítő – kezdeményezésekről számol be Campo 2015.

majd egy durkheimi–meadi természetű kollektivista teoretikus kontextusba helyeztettek át,⁶⁶⁷ és ezek olykor-olykor eltérítettetésük ellenére is megőriztek valamennyit heurisztikus értékükből. A relevanciaelmélet vonatkozásában, mely szigorú feneomenológiai pszichológiai módszertana okán sokkal kevésbé reakcióképes, kidolgozatlansága okán pedig különösképpen illékony, ennek sikere felől egyáltalán nem vagyunk bizonyosak. A relevanciaelmélet szubjektiváshoz kötött; interszubjektív vonatkozásainak kidolgozásával, illetve a kapcsolat *pontosabban megfogalmazott* (módszertanilag helyes) formájának leírásával Schütz adós maradt; az interszubjektivitás fogalmának csendes felcserélése a transzszubjektív objektivitásával, mely tendenciaszerűen végigkövethető az elmúlt fél évszázad kapcsolódó társadalomtudományos irodalmán, azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a relevanciaelmélet – Schütz életművének magva, az értelem genezisének és folyamatos újraalakulásának elmélete – feloldódik a szilárdan rögzített és kollektív értelemformák után sóvárgó, *posztweberiánus–posztschütziánus* megértő szociológia üstjében, és ezzel elvész az az eszköz, mely egy perspektívaadekvát módszertani individualizmus kialakításánál nélkülözhetetlen támaszt nyújtana.⁶⁶⁸

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül összegyűjtünk néhányat azon pro- és kontra érvek közül, melyek Schütz szövegeiben fellelhetők, és amelyek a maguk módján valamiféle állásfoglalás elemeinek tekinthetők annak kérdésében, hogy léteznek-e (lehetőségek-e) az egyéni tudat hatókörét meghaladó relevanciák, illetve relevanciastruktúrák.

*

Ha nem is közvetlenül fő kérdésünkhöz – léteznek-e, illetve lehetőségek-e kollektív relevanciák? – kapcsolódik, mégiscsak a relevanciastruktúrák társadalmi dimenziójával kapcsolatosak azok a megfigyelések, amelyeket Schütz a relevanciák társadalmi *eredetével* kapcsolatban fogalmazott meg. Mint a *Strukturen der Lebenswelt* lapjain olvashatjuk, a relevanciák „társadalmi”, illetve „társas” *előtörténettel* rendelkeznek.

⁶⁶⁷ Vö. Havrancsik 2019a.

⁶⁶⁸ Havrancsik 2015a.

A hétköznapi életvilág olyan keretet biztosít számunkra, mely eleve társadalmilag megformált helyzeteket és interpretációs, illetve cselekvési sémákat bocsát rendelkezésünkre, és ilyen értelemben relevancia-viszonyaink szociálisan szituáltak. A szociális kötődések fajtái között azonban célszerű különbséget tennünk:

Bár számos átmenet és közbenső fokozat van, a motivációs és interpretációs relevanciák „szociabilitásának” három legfontosabb formáját megnevezhetjük. Elsőként, vannak olyan explikációk és indítékok, amelyek társasan kondicionált helyzetekben, de „független” politetikus folyamatokban, és mások magyarázataihoz vagy indítékaihoz kapcsolódó referencia nélkül jöttek létre. Másodsor, vannak olyan explikációk és indítékok, amelyek (a szűkebb értelemben vett) társas szituációkban, másokét beteljesítő politetikus aktusokban jöttek létre. Harmadsor: vannak olyan explikációk és indítékok, amelyek a mások explikációinak eredményeként előálló monotetikus értelem elfogadásából állnak. Ezek alapján „független”, „empatikus” és „szocializált” interpretációkról és indítékokról beszélhetünk.⁶⁶⁹

Másutt így ír:

Összegezzük eredményeinket. A relevanciarendszer terminusaiban az alábbiakat nevezhetjük társasan meghatározottnak: elsőként, a megkérdőjelezetlen mátrixot, amelyben minden vizsgálódás megkezdődik; másodikként, a tudás azon elemeit amelyek társasan jóváhagyottnak tekintendők, és melyeket ezáltal adotttnak vesznek (hozzátesszük, hogy azokat az elemeket, amelyek problematikusává válhatnak, a társas szituáció kiiktatja); harmadikként, azokat a jelekkel és szimbólumokkal kapcsolatos – praktikus, mágikus, politikai, vallási, költői, tudományos stb. – procedúrákat, amelyek megfelelőek az adott problémával való foglalatzkodáshoz; negyedikként, azokat a tipikus feltételeket, amelyeknek fennállása esetén a probléma megoldottnak tekinthető, vagy amelyek esetén a vizsgálódás megszakítható, és az eredmények beágyazhatók az adotttnak vett tudáskészletbe.⁶⁷⁰

⁶⁶⁹ Schutz – Luckmann 1973: 258.

⁶⁷⁰ SRS: 351, vö. Schutz – Luckmann 1989: 290.

A relevanciaviszonyok társadalmi eredete mellett állást foglalva szerzőnk esetenként annak megállapításával is megnyilvánul, hogy a közös emberi szituáció, illetve a közös társadalmi környezet tipikus, kollektív hatókörű relevanciákat határoz meg az individuumok számára.⁶⁷¹ A társadalmi kapcsolatok, illetve a kommunikáció⁶⁷² ugyancsak ilyen hasonlóságokat feltételez: „minden társas kapcsolat, legyen bármennyire egyszerű vagy összetett, a résztvevők relevanciastruktúráinak átfedésére vagy azonosságára vezethető vissza”⁶⁷³ – írja Schütz Voegelinnek –, a probléma mármost éppen az, hogy átfedésről vagy azonosságról van-e szó. A relevanciastruktúrák közösségének⁶⁷⁴ léte mellett szól az a megállapítás is, hogy életvilágunk maga egy bizonyos relevanciastruktúrát körvonalaz számunkra, emberi lények számára.⁶⁷⁵

A szigorú értelemben vett relevanciaazonosságok tézise ellen szól ugyanakkor az, hogy a tapasztalatok és a tudás felhalmozásának, leülepedésének módja az individuális tudathoz kötődik: „A társadalmi tudáskészlet egyedi szubjektív tudáskészletekkel szembeni empirikus prioritása ellenére minden társadalmi tudás eredete a szubjektív tudásfelhalmozás”.⁶⁷⁶ Figyelemre méltó belátás továbbá, hogy „egy a társadalmi független szubjektív tudáskészlet léte ellentmondás nélkül feltételezhető. Ezzel szemben a szubjektív tudásfelhalmozástól független társadalmi tudáskészlet elképzelése pusztá értelmetlenség”.⁶⁷⁷

Ugyancsak az inter-, illetve transzszubjektív relevanciaazonosság lehetősége ellen szól a Schütz munkáiból fiatalkori feljegyzései óta ismert, Bergson és Husserl által is megfogalmazott érv, mely szerint két személy azonos tudattartalmakkal csak abban az esetben rendelkezhetne, ha tudatuk egésze azonos volna. A relevanciák azonban – más tudattartalmakhoz hasonlóan – mindig a maguk individuális (biografikus) szituáltságai alapján meghatározottak: „mivel a másik relevancia-szerkezete az ő sajátos biografikus helyzetére alapozódik, nem lehet

---

⁶⁷¹ Lásd pl. *SRS*: 327.

⁶⁷² *CP3/06*: 132.

⁶⁷³ Schütz – Voegelin 2011: 157.

⁶⁷⁴ Schütz – Luckmann 1973: 255.

⁶⁷⁵ *CP4/06*: 72.

⁶⁷⁶ Schütz – Luckmann 1973: 262.

⁶⁷⁷ Schütz – Luckmann 1973: 263.

az enyémmel egybevégo”.⁶⁷⁸ A relevanciarendszerek életrajzilag kötöttek, és ezért nem lehetnek azonosak több tudat esetén. Az egyes inividuum, legyen bármennyire is szocializált, unikális.⁶⁷⁹

Ha elméleti téren nem is mondhatjuk ki a végső szót, Schütz a maga életútjának végén szolgált valamiféle – korántsem konkluzív – végső megnyilatkozással. Életének utolsó, *Hic egregie progressus sum*⁶⁸⁰ című, 1958 decemberi keltezésű jegyzetében felmerült annak elképzelése, hogy átrendezze, illetve újraalkossa relevanciaelméletét, mégpedig olyan formában, hogy abban a szociális dimenzió sokkal nagyobb súlyt kapjon. Ennek tétje nemcsak a relevancia kérdéseinek tisztázása, hanem a horizont fogalmának a szociális dimenzióra való átfogó kiterjesztése:

A horizont struktúrájának fogalmát a társasra (társadalmira) is ki kell terjesztenünk. Nem csak abban az értelemben, hogy tudatunk minden tárgya a belső horizont struktúráját mutatja, amint azt Husserl pontosan leírta, hanem abban az értelemben is, hogy külsődlegesen-horizontálisan is kapcsolódik más tárgyakhoz. Biografikusan a folyó, felismerő, érző és akaró tudat más tárgy-adekvát módjaival is összefonódott. Mindez Husserl belső horizontjának felel meg.

Az autobiografikus horizontális struktúra ebben az esetben is a meghatározatlan meghatározottság lenne; a lét megkérdőjelezetlenül adott, de bármikor megkérdőjelezhető jellegét mutatná. Ez lehetne a homályos, nem áttetsző, de potenciálisan láthatóvá tehető relevanciastruktúrák egy lehetséges explikációja. Itt mindhárom relevanciátípus együtt, bár a tipikus előzetes adottságába rejtve, az ismerősség módusában működik. Ebben az úgyszólván szoliptikusan felfogott autobiografikus szituációban a „szociabilitás” a reaktív én és a felépített én közti feszültség lenne, James és Mead értelmében.⁶⁸¹

Felvetődött annak lehetősége, hogy társadalmilag érvényes relevanciarendszerek kerüljenek a vizsgálódás fókuszába – de szerzőnk ingadozott: „Hisz nem mindenkit különböző partikuláris horizontális

---

⁶⁷⁸ SRS: 317.

⁶⁷⁹ Schutz – Lukcmann 1973: 261.

⁶⁸⁰ A címben Schütz Leibnizet és Husserlt megidézve állítja, hogy nagy előrelépést tett.

⁶⁸¹ CP4/26: 196.

relevanciastruktúrák uralnak?⁶⁸² Egészsége fokozatos megromlása és pár hónappal később, 1959 májusában bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy dűlőre jusson. Schütz maga, életútját e kérdésben döntés nélkül lezárva, sikerrel került el a szociológiai determinizmus csapdáját. Álláspontját a maga életrajzi értelemben végérvényes, de elméletileg nem tisztázott formájában jól ragadja meg a megállapítás: a relevanciák rendszerei (akárcsak a tudás) társadalmilag elosztottak.⁶⁸³

6.4. Nyitott kérdések, járható utak

Áttekintve a humán tudományok számos szegmensében kezdeményezett (részben Schützhöz kapcsolódó, részben tőle függetlenedő) a figyelem szelekciójával kapcsolatos kérdésköröket vizsgáló kutatások sorát,⁶⁸⁴ azt láthatjuk, hogy azok megkívánnának egy olyan tüzetes és ismeretelméletileg szigorú követelményeknek eleget tenni szándékozó elméleti alapvetést, mint amelyet Schütz megkísérelt létrehozni. Ugyanakkor az is látható, hogy a kérdés jelentősége túlterjeszkedik a megértő szociológia döntően deskriptív és hermeneutikai szándékai által körülhatárolt területen.⁶⁸⁵ A schützi elmélet a maga rigorózus módszeressége okán mindenesetre termékeny kiindulópontot kínál a legkülönbözőbb megközelítések számára.⁶⁸⁶

Az elmélet közvetlen felhasználásának, illetve folytatásának lehetősége elsőként természetszerűleg a filozófia, illetve a szociológia

⁶⁸² CP4/26: 199.

⁶⁸³ Campo 2015: 142–143.

⁶⁸⁴ A relevancia problematikája a kommunikációval kapcsolatos kognitív pszichológiai vizsgálódások mellett (Sperber – Wilson 1995; ezeknek a schützi értelemben vett relevanciával való viszonyához lásd Strassheim 2010) különösképpen az *irrelevanciával*, vagyis a figyelem jelentkezésének elmaradásával kapcsolatban vezetett érdekfeszítő kezdeményezésekhez (Zerubavel 2015, Gross – McGoev 2015). Az említettek mellett más – a schützi eredményeket rendszerint nem mozgósító – kapcsolódásokról ad ismertetőt Strassheim 2018. További kapcsolódási pontokhoz lásd még List 2004, Campo 2015, Strassheim – Nasu 2018.

⁶⁸⁵ A társadalmi makroszinten effektív figyelemmódosulások vizsgálata feltehetően olyan kauzális magyarázó elemek és egy olyan strukturális látásmód bevonását kívánná meg, melyet önmagában a *schützi keretek alapján lehatárolt*, vagyis a Weber által még előirányzott magyarázó fokozatról lemondó tisztán deskriptív, szűken értelmezett megértő megközelítés önmagában nem igényel.

⁶⁸⁶ Strassheim 2018.

területén merül fel. Eddigi recepciójának történetére is ez a kettősség nyomja rá bélyegét: megvalósult formájában az elmélet teljességgel fenomenológiai, és szociológiai relevanciája (újfent a fiatalkori, szintén befejezetlen könyvtervezet tartalmához hasonlatosan) első látásra rendkívüli mértékben közvetett – tervezett célja ellenben határozottan társadalomtudományi lett volna. Az elmélet szociológiai applikációi véleményünk szerint a fentebb ismertetett okokból eltúlozzák, illetve félrepozicionálják annak szociális dimenzióját – a filozófiai recepció eredményei ugyanakkor éppen a szociális vonatkozások részleges figyelmen kívül hagyása miatt vetnek fel kérdéseket.⁶⁸⁷ Eredeti vállalásait szem előtt tartva a relevanciaelméletnek mindenesetre mindkét ítélőszék előtt meg kell állnia – melyek egyébiránt kölcsönösen nem szükségképp feltételezik egymást. A fenomenológiai tudatkutatás szempontjából a relevanciaelméletnek olyan szigorú módszertani követelményeknek kell megfelelnie, melyeket a társadalomtudományos felhasználás nem okvetlenül követel meg, a megértő szociológia oldaláról ugyanakkor a relevanciaelméletnek eleget kell tennie a megértő társadalomtudomány adekvátságkövetelményének, mely a filozófiai fenomenológiai kutatást nem kötelezi.⁶⁸⁸

Mint Ronald R. Cox az elméletet a fenomenológiai filozófia mérlegén megmérni szándékozó könyvében⁶⁸⁹ bemutatja, a relevanciaelméletben foglaltak a fenomenológiai filozófia számára kétségtelen jelentőséget hordoznak abból a szempontból, hogy segítenek tisztázni a figyelem irányulásának (úgyis mint az általában vett intencionalitásnak) és a tapasztalat szerveződésének egyes viszonyait, és különösképpen hozzásegítenek a cselekvések motivációjának fenomenológiai megragadásához, és így a tudat pragmatikus szituáltságának megvilágításához. Schütz eredményei tekinthetők a husserli tanok egy új – pragmatikus – dimenziójának kibontásaként.⁶⁹⁰ A szerző – általunk osztott – véleménye szerint azonban bizonyos tisztázatlanságok megnehezítik Schütz elméletének kiaknázását és továbbvitelét. Elsősorban arról a problémáról van szó, hogy Schütznél – Cox szerint – a relevanciarendszerek életvilági struktúrákhoz való kapcsolásának vágya háttérbe szorította

---

⁶⁸⁷ Cox 1978, Langsdorf 1980, Wagner 1981.

⁶⁸⁸ E roppant fontos szempontra Andreas Göttlich (2012) hívta fel a figyelmet.

⁶⁸⁹ Cox 1978.

⁶⁹⁰ Vö. Cox 1978: viii.

az elméletnek a tudat struktúráin belüli pontos explikálását. A szerző véleménye szerint az egyébként jogos schützi igény beváltása csak úgy vihető végbe, ha a relevanciák teljes tudati konstitúciós analízise – és fogalmi-logikai viszonyainak pontosítása, tehetnénk hozzá – már megtörtént.⁶⁹¹ Ennek megkísérlése során különösen nagy figyelmet kellene fordítani arra, hogy meghaladjuk a relevanciaviszonyok aktív és passzív tudati folyamatait olykor összemosó Schütz bizonytalanságait,⁶⁹² és a fenomenológiai konstitúcióelemzés szintjén ugyancsak hiányos schützi tipizációelméletet is tisztázott formába kellene önteni.⁶⁹³

A társadalomtudományok térfelére átlépve: a relevanciaelmélet Schütz munkásságában játszott fontos szerepét, illetve társadalomtudományos névum jellegét felismerő szerzők közül példaként érdemes megemlíteni Steven Vaitkus interpretációját, mely szerint a relevanciaelmélet az interszubjektivitás integrált elméletének sarokköveként volt hivatott szolgálni. A szerző szerint úgy lehetne az interszubjektivitás problematikáját felgöngyöltetni, és ezzel az egyén közösségi környezetben megvalósuló létezését a maga etikai vonatkozásaival együtt megjeleníteni, hogy eközben a relevancia schützi típusainak fonalát követjük: az alapvető (az emberi állapottal adott) relevanciáktól a természetes beállítódás megszokott viszonyai által adottakon keresztül a specifikus tudás formái felé haladva, a kiszabott relevanciáktól a szabadon kijelölt relevanciák felé tartva járhatjuk be ezt az utat.⁶⁹⁴

Más szerzők⁶⁹⁵ ugyancsak a kiszabott és a szabad relevanciák központi szerepéből indulnak ki, azt állítva, hogy a kiszabott relevanciák leírása – amit Schütz sajnálatos, ugyanakkor jellemző módon, szokásához híven félbehagyva a szubjektív oldal felől az interszubjektív

---

⁶⁹¹ Cox 1978: 31.

⁶⁹² Cox 1978: 116.

⁶⁹³ Cox 1978: 138, 146–147. Cox maga megpróbálkozott e munka elvégzésével; könyvünkben, mely Schütz eredményeit a maguk lezárt formájában kívánja bemutatni, ez nem követhető végig. A relevanciaelmélet körül kialakult szakadozott diskurzus, így Cox és kritikussai vitájának explikációja különös nehézségeket gördít az azt részletesen áttekinteni vágyó elemző elé, ezért nemcsak Schütz kétségtelen mulasztásai, de az exegeták nem kielégítően tisztázott szándékai, elvárásai és álláspontjai is felelőssé tehetők.

⁶⁹⁴ Vaitkus 1991: 94–101.

⁶⁹⁵ Lásd elsősorban Göttlich 2012, Dreher – López 2014.

viszonyok felé haladó útját, nem fejezett be – lett volna az a pont, ahol a szociális dimenzió belépett volna a figyelem és az érdekek irányulásának elemzésébe. Thomas Luckmann ugyan megpróbálta valamelyest pótolni Schütz hiányosságait, ám ez sem tekinthető befejezett próbálkozásnak.⁶⁹⁶ Véleményünk szerint ugyancsak a kiszabott relevancia elméletének további kifejtése vezethette volna el Schützt arra a pontra, ahol hozzáláthatott volna megértő elmélete egyik legkülönösebb hiányosságának pótlásához, hiányzó intézményelmélete kidolgozásához. Mivel Schütznek nem volt intézményesedésemélete, követői, Berger és Luckmann próbálkoztak meg e hiányosság orvoslásával, a filozófiai antropológia német hagyományára támaszkodva. Az intézményes formában megszilárduló értelmi struktúrák leírása azonban tendenciaszerűen távolodott a schützi értelemgondolat lényegi hangsúlyától, mely az értelem pragmatikus és individuálisan szituált természetét helyezte előtérbe; az értelem objektiválódásának kutatása ezzel maga is az objektivizmus útjára tévedt.

Fontosnak tartjuk, hogy a relevanciaelmélet – mely elsősorban a tudat szelektivitásának vizsgálataként, és így fenomenológiai filozófiai kezdeményezésként jeleníti meg magát – elnyerje a maga adekvát szociológiai értelmezését. E területen a relevanciaelmélet novumát abban látjuk, hogy a jelentőség, érdek és figyelem kérdéseit úgy tematizálja, hogy az utóbbiak determináló tényezőiként a legtöbb más opcióval szemben nem kontingens történeti–kulturális–szociális kötöttségeket jelöl meg, hanem a pragmatikus alapindíttatás állandójához horgonyozza le, és ezzel a kérdés vizsgálatát nem a kollektivitás szintjén, hanem az individualitás, illetve szubjektivitás szintjén rögzíti. Ez az elméleti döntés kétségtelenül nem kedvez a belőle kiinduló empirikus elemzések gördülékenységének, ugyanakkor egy konzekvens és perspektivikusan adekvát módszertani individualista programot megalapozva jelentős lépést tesz az értelmi adekvátság kritériumának ideálja felé. A relevanciaelmélet legfontosabb szociológiai hozzájárulását tehát nem a relevanciák kollektív dimenziójának terén, hanem a szociológiaelméletek által rendszerint sietősen félretolt szubjektivitás-pólus térfelén látjuk, melynek szociológiai

---

⁶⁹⁶ Göttlich 2012: 36.

jelentősége mellett Weber óta nem szükséges újabb érveket keresni, és amely vizsgálatának hiányossága jól látható a szubjektivitás eleméről lemondó módszertani individualista megközelítések lappangó, olykor felszínre bukkanó, objektivista kötöttségek okozta hiányosságaira tekintve.

7. Interszubjektivitás

7.1. A schützi interszubjektivitas-koncepcio kibontakozasa

7.1.1. Az interszubjektivitas kerdesere

Alfred Schütz interszubjektivitással kapcsolatos nézeteinek ismertetésénél⁶⁹⁷ elsőként azt a háttérrel kell felelevenítenünk, amely előtt koncepciója kibontakozott. A kor német nyelvű humán tudományos kutatásának egyik központi problémájáról van szó. Az interszubjektivitas fogalma körül kikristályosodó tudományos diskurzus eredeti célja az volt, hogy az idegenmegértés lehetőségfeltételeinek vizsgálatával meg-alapozást nyújtson mindazon tudományoknak, amelyek szükségszerűen szembenézni kénytelenek a személyközi értelemközvetítési folyamatok problematikájával. A kérdést boncolgató szerzők afféle Pandora-szelencét nyitottak fel: az idegenmegértés alapkérdései újabb és újabb, nem pusztán

---

⁶⁹⁷ Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az alábbiakban a schützi interszubjektivitas-koncepcio bemutatásánál nem hatolunk le annak teljes mélységéig. Egyetértünk azzal a megállapítással, hogy Schütz önálló filozófusi mivoltában is méltó az elemzésre (lásd pl. Embree 2015), és munkássága prezentálásánál ezt a szempontot igyekezünk figyelembe venni. Az interszubjektivitas-elmélet kimerítő bemutatását jelentős akadályok nehezítik. Jóllehet, Schütz megoldása éppen abban áll, hogy „kilép” a kérdés filozófiai (pontosabban transzcendentális fenomenológiai) taglalásának területéről, ennek a lépésnek az egészen pontos értelme csak akkor lenne végigkövethető, ha más pályatársai megoldásával hasonlítanánk össze. Tudomásunk szerint nem készült még olyan munka, amely szisztematikusan és kimerítő elemzés során vetné össze Schütz elképzeléseit Lipps, Scheler, Husserl, Garða Walther, Edith Stein, Sartre és Heidegger vonatkozó gondolataival. Remek kiindulópontnak tűnik ugyanakkor Dan Zahavi (2010) tanulmánya. Mindenképpen utalnunk kell arra, hogy Schütz interszubjektivitas-koncepciója bővebb tartalmat hordoz annál, mint amelyet társadalomtudományos applikációi belőle rendszerint kihüvelykeznek.

a filozófia szempontjából releváns, hanem mélyen a szaktudományok – úgymint a jogtudomány, a történettudomány, az esztétika, vagy akár a szociológia⁶⁹⁸ – empirikus gyakorlatát érintő ismeretelméleti problémákat hoztak a felszínre, melyeknek adekvát kezelése, mi több, a problémák kielégítő megfogalmazása a klasszikus karteziánus ismeretelméleti és a naturalista–empirista megközelítésmódok alapján lehetetlennek bizonyult.⁶⁹⁹ Az idegen szubjektumok megtapasztalására, szubjektumokként való azonosítására, és megértésükre irányuló érdeklődés David Hume és Adam Smith nyomán az „együttérzés” (*sympathy*) címszava alatt vonult be a pszichológia történetébe. Hume írása szerint

[a]z emberi természet semelyik jellemzője nem olyan figyelemreméltó, sem önmagában, sem következményeiben, mint arra való képességünk, hogy együtt érezzünk [*sympathize*] másokkal, és kommunikáció során magunkévá tegyük hajlamaikat és érzelmeiket, még annak ellenére is, ha azok különböznek vagy akár ellentmondanak sajátjainknak.⁷⁰⁰

A kérdés tematizálásában kulcsszerepet játszott a pszichológus-filozófus Theodor Lipps által bevezetett beleérzés (*Einfühlung*)-fogalom.⁷⁰¹ Véleménye szerint az embert arra való hajlam jellemzi, hogy társának kifejező gesztusait látván azokat önmagában reprodukálja,⁷⁰² ezáltal előidézve a kifejezéssel járó érzést, melyet projekció útján a másiknak attribuíál. Ezt hívja Lipps a beleérzés ösztönének.⁷⁰³ A beleérzés-elmélet az interszubjektivitás-kérdést az idegen szubjektivitás *ego* tudatában való konstitúciójának kérdéseként újrafogalmazó fenomenológiában is megjelent, Husserl mellett Max Scheler és Edith Stein közvetítésén keresztül. Fenomenológiai kritikai értékelésében mellettük

⁶⁹⁸ A kérdés szerteágazó jelentőségéhez lásd Scheler 2018: 341 skk. Már Theodor Lipps megfogalmazta, hogy a szociológia csak ezen a filozófiai alapon alapítható meg (Scheler 2018: 341).

⁶⁹⁹ Vaitkus 1991: 1–2.

⁷⁰⁰ Hume 1978: 316–317, idézi Jensen – Moran 2012: 1.

⁷⁰¹ Lipps 1905.

⁷⁰² A tükroneuronokkal kapcsolatos közelmúltbeli felfedezések új megvilágításba helyezik e régi elképzeléseket, lásd Lohmar 2006.

⁷⁰³ Zahavi 2010: 288.

és Schütz mellett a későbbiekben Jean-Paul Sartre és Maurice Merleau-Ponty is fontos szerepet játszott.⁷⁰⁴

A saját pszichikai állapot más testekbe való projekciójáról szóló elmélet helyét a fenomenológusok munkáiban a beleérzésről mint speciális tapasztalástípusról, valamint az interszubjektivitás egzisztenciális, hétköznapi és „transzcendentális”⁷⁰⁵ viszonyairól szóló elmélkedés vette át. Már az elemi interszubjektivitás lehetőségfeltételeinek kutatásával megválaszolni vágyott ismeretelméleti problémák háttérében is ott áll a tapasztalatok perspektivikus mivoltának tényezője, mely a hétköznapi személyközi értelemközvetítési viszonyok területére lépve központi kérdéssé válik, a szociológia szempontjából különös jelentőségűvé. Az értelem perspektivikus meghatározottságából eredő nehézségeket jól illusztrálja a Max Scheler által felemlített példa:

Van egy régi angol történet, mely János és Tamás beszélgetéséről szól, melyben mindig János Jánosa beszél, és Tamás Tamása; János csak János Tamásához szól, és Tamás csak Tamás Jánosához, míg az igazi Jánost, az igazi Tamást, és beszélgetésük egész meséjét csak mindentudó teremtetők látja és hallja – és ez több, mint tréfa, majdhogynem a szó szerinti valóság.⁷⁰⁶

A tudomány ráadásul – tehetnénk hozzá – nincs abban a helyzetben, hogy „teremtőként” értelmezze tárgyát.⁷⁰⁷

Az interszubjektivitás témája a fenomenológia és a humán tudományok fősodorbéli német iskolái mellett más, eltérő megközelítésű szerzőknél, például Bertrand Russellnél vagy Rudolf Carnapnál is reflexióra lelt. Emellett a jelenkori filozófiai diskurzusokban is számottevő érdeklődés övezi: mint egyszerre fenomenológiai és hermeneutikai relevanciájú kérdés, kutatása mintegy „adja magát” a „kontinentális” filozófia, különösképpen a különböző dialógusfilozófiák képviselői számára; az analitikus filozófia pedig rendszerint a „társas kognitív folyamatok” (*social cognition*) és az „elmeolvasás” (*mind reading*)

---

⁷⁰⁴ Jensen – Moran 2012.

⁷⁰⁵ A transzcendentális interszubjektivitás értelmében, lásd Husserl 1998, 2000.

⁷⁰⁶ Scheler 2018: 160.

⁷⁰⁷ Noha – amint ezt még a szóhasználat is jelzi (CS: 47) – a schützi transzformáción átesett ideáltipikus módszer éppen valami hasonló megvalósítását célozza.

koncepciói által vezetve, a kognitív tudományok legújabb eredményeitől ösztönözve folytonosan meg-megújuló figyelemmel fordul a problémakomplexum felé.

Míg a filozófia különböző ágazataiban az interszubjektivitás-problematika egy bő évszázad után is kurrens kutatási téma, a szociológia területén különös sors jutott a kérdéskörnek. Jóllehet, a szociológiaelméletben és a társadalomelméletben az interszubjektivitás a leggyakrabban *emlegetett* kifejezések egyike, a témában való tényleges elmélyülést gyakorta egy-egy hivatkozás, legtöbbször Schütz, George Herbert Mead vagy a Peter L. Berger – Thomas Luckmann szerzőpáros munkájára való utalás helyettesíti.⁷⁰⁸ Az interszubjektivitás-kérdés szociológiai relevanciája kétségtelen: a megértésproblematika és az interszubjektivitás-problematika logikailag összekapcsolódik; a társadalmi cselekvés fogalmának tisztázása elképzelhetetlen az idegenmegértés viszonyainak tisztázása nélkül. Az interszubjektivitás kifejezése körül a szociológia területén kikristályosodó vizsgálódások és az eredeti filozófiai interszubjektivitás-elemzések terepe nem azonos, hanem olyan kontinuumot képez, melyben jól kitapintható egy közbenső szakadás helye: a szociológiaelméleti–társadalomelméleti kutatás logikailag egy olyan ismeretelméleti kérdésre épül rá, mely sosem nyerte el megnyugtató tisztázását.⁷⁰⁹ A szociológia természetesen az interszubjektivitás-problematika releváns aspektusainak vizsgálatára, sőt egy önálló alternatív interszubjektivitás-tematika körvonalazására filozófiai „megalapozás” vagy jóváhagyás nélkül, önállóan is jogosult. Az interszubjektivitás fogalmát körülölelő homály és a szociológiai interszubjektivitás-koncepciók

⁷⁰⁸ A gyakorta hasonlóként bemutatott meadi és schützi interszubjektivitás-koncepciók viszonyának világos tisztázásához lásd mindenekelőtt Etzrodt 2008; figyelmet érdemelnek még Steven Vaitkus (1991) érzékeny elemzései. A két koncepció összekeveréséből eredő problémák kérdéséhez lásd Havrancsik 2019a.

⁷⁰⁹ A helyzetet jelentősen súlyosbítja, hogy a tágabb társadalomtudományos közbeszédben az interszubjektivitás fogalma *elszakadt* a szubjektivitás fogalmától, és ezáltal az eredeti problémától is, és rendszerint egy idejétmúlt objektivitásfogalom vonzóbb és korszerűbb helyettesítőjeként fungál. Mindebbe részben belejátszik az „interszubjektivitás” kifejezés sajátos posztkuhniánus tudományozóológiai jelentésárnyalata: a kellő reflexió nélkül forgatott újabb keletű tudományfilozófiai–tudományozóológiai munkákat olvasva az emberben óhatatlanul felvetődik az az elképzelés, hogy a (tudományos) tények „interszubjektív” (értsd: közösségi; inkább *kollektív*, mintsem szubjektív) jóváhagyása lényegét tekintve szavatolja a tényről szóló kijelentés helyességét – vagyis „objektivitását”.

időről időre felszínre kerülő hiányosságai azonban világosan mutatják, hogy a fundamentális elméleti munka elvégzésének hiánya megbosszulja magát. Végső soron egyetértünk Niklas Luhmann kritikájával:

[...] az „interszubjektivitás” tulajdonképpen nem is fogalom, hanem a zavarodottságot kifejező formula, amely azt mutatja meg, hogy a szubjektumot már nem lehet megtartani vagy meghatározni. Akkor nyúlnak ehhez a formulához, ha egyszerre akarnak ragaszkodni is a szubjektumhoz, meg nem is. E formula tehát olyan paradox fogalom, amely azt jelöli meg, amit nem jelöl meg. Csupán arra szolgál, hogy az olyan elméletekbe, melyek a tudat szubjektivitásából indulnak ki, bevezessen valami olyasmit, ami ezekből az elméletekből nem gondolható el.⁷¹⁰

Az idegenmegértés hétköznapi, empirikus viszonyaira irányuló, annak lehetőségfeltételeit adottnak vevő termékeny kutatások önmagukban nem pótolják az eredeti interszubjektivitás-kérdés tisztázását, és a probléma felszínre bukkan például olyan esetekben, amikor el kellene számolni a szót értés éppen elégséges feltételeivel, vagy amennyiben a történelmi, kulturális, társadalmi–strukturális vagy egyéb meghatározottságok „relativizáló” tényezőinek hatásait kell figyelembe venni. Ha egyszer ráléptünk arra az ösvényre, amely a szubjektivitás fogalmától ered, többé nem vezet vissza út olyan elméleti megoldáshoz, ahol egy

⁷¹⁰ Luhmann 2009a: 33–34. Noha a luhmanni kritika *nem* csak a kérdés szociológiai taglalására irányul („Husserl szemére vetették, hogy az ötödik karteziánus elmélkedés minden fáradozása ellenére nem oldotta meg az interszubjektivitás problémáját. [...] Persze, hogy nem! Husserl sokkal szigorúbb gondolkodó volt annál, minthogy ne vegye észre azokat a nehézségeket, melyek a transzcendentális szubjektivizmus pozíciójával járnak” – írja éppen a schützi Husserl-kritikára utalva a szerző, vö. Luhmann 2009a: 34), véleményünk szerint kritikája csak a szociológiaelmélet területén érvényes. Az interszubjektivitás-kérdés eredeti ismeretfilozófiai felvetése egy jól körülhatárolt elméleti területen, jól argumentált kísérletek formájában történt meg. A „zavarodottságot kifejező formulá”-ról való beszédet sommásnak és igazságtalannak ítéljük; a siker hiányáért természetesen okolható a kiinduló elméleti premisszáik elégtelensége, de nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a Luhmann által propagált elmélet, kétségtelen teherbírása ellenére, nem képes az interszubjektivitás-problematika adekvát kezelésére, mivel érzéketlen marad a kérdés *egzisztenciális* beágyazottságával középpontba állított aspektusok iránt. Az emberi individuum – ha úgy tetszik – *kitüntetett* megfigyelő; az interszubjektivitás mint az emberi *sors* alaptényezője szétfeszíti azokat a kereteket, amelyeket a másodrendű megfigyelések luhmanni elmélete egy-egy kérdés vizsgálata számára rendszerint felállít. A következőket a módszerrel szembeni antihumanizmus diadalmenete a humánus vizsgálatának egyes aspektusainál megtörni látszik.

abszolút érvényű objektív alapra hivatkozva mentesülhetünk a perspektívák relativitásának terhétől.⁷¹¹ Az interszubjektív-probléma „filozófiai” megoldásának feladata nem hárul a szociológiára, de a felszínre került, és máig nem tisztázott kérdések továbbra is újra és újra előtérbe tolnak, különösképpen a megértő szociológia nézőpontjából. A társadalomtudományok számára kész formában rendelkezésre álló, az applikációt megelőzően jelentős előkészületeket és átalakításokat nem igénylő, leginkább reflektált interszubjektív-konceptióként Schütz variánssa kínálja magát.

7.1.2. Max Scheler interszubjektív-elmélete és schützi kritikája

Schütz koncepciójának taglalása előtt meg kell emlékeznünk Max Scheler interszubjektív-elméletéről. Scheler *Wesen und Formen der Sympathie* című műve⁷¹² a téma egyik klasszikusa, melyet sok kortárs mellett Schütz maga is forgatott; a vonatkozó schelerei gondolatok hasonló mélységben befolyásolták Schütz koncepcióját, mint Husserléi. Schütz a kezdetektől fogva Scheler buzgó olvasója volt; minden fontosabb művét behatóan ismerte – dacára annak, hogy az e művekben foglalt gondolatok tetemes része saját elméleti kezdeményezéseihez nem kapcsolódott⁷¹³ – és a munkáinak szentelt három aprólékos tanulmány egyikében⁷¹⁴ nagy erőket vonultatott fel, hogy mintegy bírálói előtt mentegelve egységbe foglalja az abszolút értékek képzete és az emberi állapot relativitásai közt őrlődő gondolkodó hatalmas és szerteágazó életművét. A schützi interszubjektív-elmélet történetét (erősen leegyszerűsítve) az alábbiakban foglalhatnánk össze: Schütz Husserl nyomán döbönt rá

⁷¹¹ A probléma bővebb taglalásához lásd Havrancsik 2019a.

⁷¹² A mű első, lényegesen rövidebb, és Scheler szerint bizonyos pontokon erősen hiányos illetve hibás változata 1913-ban jelent meg *Zur Phänomenologie und Theorie der Sympathiegefühle und vom Liebe und Hass* címmel.

⁷¹³ Lásd például az értékek kérdését, melyet Schütz a relevanciaelméletben oly sietősen zárt le, vagy a schelerei *etikával* foglalkozó hosszas elemzést (CP3/09), mely saját elméletére nem gyakorolt számottevő hatást. (Lásd ugyanakkor CP2/12. A schützi „etika” kérdéséhez lásd Michael D. Barber – általunk nem minden tekintetben osztott megállapításokat tartalmazó – elemzéseit: Barber 1991, 2005.)

⁷¹⁴ CP1/07, illetve CP3/08, CP3/09.

az interszubjektivitás-kérdés mélységére és jelentőségére; megszülető önálló koncepciója egy vállalásaiban és hatókörében leszűkített scheleri interszubjektivitás-koncepció szelektív továbbírásaként értékelhető, vizsgálódásainak záróakkordja pedig a transzcendentális interszubjektivitás husserli koncepciójával szembeni kritikája.⁷¹⁵ Vonatkozó gondolatainak ismertetésénél ezt a sort követjük.

Scheler célja az volt, hogy a természetes világ mechanisztikus metafizikáját hordozó empirikus pszichológia és a projektív beleérzés-elmélet együttes bírálatával, az általa kibontott „perceptuális szimpátia-elmélettel” folytassa a korai etikájának⁷¹⁶ vállalásait, és az etikai és vallásos vonatkozású személyelméletének útján tovább haladva egy metafizikai érvényű filozófiai antropológiát bontson ki, amely az embert a maga teljes spirituális egzisztenciájában jeleníti meg. Ennek érdekében a releváns filozófiai irodalom mellett kora pszichológiai irodalmára is támaszkodva igyekezett definiálni az emberi értelmi–érzelmi tartalomközvetítés logikailag és ontogenetikusan egymásra következő szakaszai által követett „objektív rendet”, mely lehetővé teszi az interszubjektivitás-problematika módszeres felgöngyöltését.

Scheler elsőként a kor két bevett idegenmegértés-elmélete ellen intéz támadást. Véleménye szerint mind az analógiás következtetéssel, mind a beleérzéssel operáló variáns beleragad a test–lélek dualizmusba, és a pszichofizikai parallelizmus vizsgálata felé fordulva eleve kizárják annak lehetőségét, hogy adott egy olyan közös alap, amely a másik személyt megfigyelő befogadó számára közvetlenül tapasztalhatóvá teszi annak pszichikai állapotát – pontosan utóbbi az, amit Scheler állít: a másik teste a „kifejezés mezejeként” *valódi* idegentapasztalatot tesz lehetővé.⁷¹⁷ Schütz tolmácsolásában:

⁷¹⁵ Érdemes megjegyezni, hogy Scheler interszubjektivitással kapcsolatos elképzelései a kezdetektől utaltak a *társadalomtudományos* kapcsolódás explicit lehetőségére. A *Wesen und Formen der Sympathie*-ban a problémát a társadalomtudományok megalapozásával kapcsolatban világította meg, illetve eleve „társadalmi kohéziós” kérdésként kezelte (Scheler 2018: 354, 363), emellett tudásszociológiai elméletében (Scheler 1980) a hétköznapi emberi beállítódás alaphelyzetének elemzésénél is támaszkodott a közösségiség elsődlegességével kapcsolatos, az előbbi művében kibontott elképzelésre.

⁷¹⁶ Scheler 1979.

⁷¹⁷ Egy további figyelemre méltó észrevétel: Scheler véleménye szerint mindkét elméletre áll az idegenmegértés akadályainak túlbecsülése mellett a személy önmagára irányuló nehézségének alulbecslése is (Scheler 2018: 354, 387).

Nem csupán a másik személyét vagy lelkét észleljük. Mi integrált egészeket észlelünk, melyek intuitív tartalma nem oldható fel azonnal külső és belső észlelések fogalmaiban. Bizonyosan felfogjuk a másik mosolyában örömet, könnyeiben szenvedését, pirulásában szégyenét, összekulcsolt kezében imáját, szavainak hangjában gondolatait. A másik teste és gesztusai egy fiziognómiai egység struktúráját mutatják.⁷¹⁸

A másik személy egzisztenciájának egyetlen aspektusa, mely nem adott a megfigyelő közvetlen tapasztalása számára, Scheler szerint a másiknak saját testére irányuló tapasztalata – az emberek szellemi-spirituális közösségiesülése előtt nincs akadály.⁷¹⁹ Az empirikus pszichológiai megközelítés korlátaira rámutatva Scheler egy metafizikai interszubsztivitás-elmélet előnyei mellett érvel, mely egyszersmind keretet biztosít arra, hogy az emberi élet *eredendően közösségi jellegét* is tematizálja.⁷²⁰

A rokonérés metafizikai adottságként való egyedüli jelentősége abban rejlik, hogy rábír minket annak felismerésére, hogy független személyek kölcsönös viszonyukban *közösségi* életmódra predisponáltak, és teleologikusan adaptáltak egymáshoz (függetlenül attól, hogy valóban együtt élnek-e).⁷²¹

Az interszubsztivitás-kérdés további vizsgálata ezzel a fordulattal új területre helyeződik át – a magányos tudatokéról a természetes közösségekre.

A másik elmék múltjára, jelenére, jövőjére vonatkozó tudásunk eredetével kapcsolatos probléma magába foglal egy sor, a különböző *esszenciális csoportformákra* vonatkozó tudásunk genetikuss rendjével kapcsolatos, eddig alig észrevett kérdést, melyeket az emberi társadalmi csoportok vizsgálatánál meg kell határozni.⁷²²

⁷¹⁸ CP3/08: 139.

⁷¹⁹ Scheler azt állítja (2018: 160), hogy az emberi személy abszolút egyedisége végső soron megérthetetlen – ezzel szemben könyve konklúziója mégis a kölcsönös megértés lehetősége mellett szól. Nem ez az egyetlen hely Scheler életművében, ahol ellentmondásokra, vagy a kétségtelen igyekezet ellenére fogalmi zavarokra lelünk (vö. Zahavi 2010: 289).

⁷²⁰ Mint írja, arra vonatkozó meggyőződésünk, hogy léteznek más tudatok, még a természet létében való hitünket is megelőzi (Scheler 2018: 396–397).

⁷²¹ Scheler 2018: 158–159.

⁷²² Scheler 2018: 347. Kiemelés az eredetiben.

Schütz Scheler érvelésének számos elemét átvette, de a közvetlen idegentapasztalásra vonatkozó nézetét elutasította; Bergson és Husserl követőjeként, és a fenomenológia rendíthetetlenül „logocentrista” művelőjeként⁷²³ nem érthetett egyet Schelerrel abban, hogy „semmi nem bizonyosabb, mint az, hogy más gondolatait ugyanúgy elgondolhatjuk, mint sajátjainkat, és átérzhetjük érzelmeit, mint sajátjainkat”.⁷²⁴ Nem fogadhatta el, hogy létezik egy olyan személyes tudatoktól független, közös, az enyém és a tiéd közti differencia által nem megosztott tapasztalatfolyam, amely mindkettőnket átölel.⁷²⁵ Az idegentapasztalat mögött közvetlen közös tapasztalatot tételező scheleri elképzeléssel való szembenállás Schütz elméleti beállítódása felől nézve konzekvensnek nevezhető. Az viszont némileg furcsa, hogy a közösségesülés alapformáira vonatkozó gondolatait nem vitte tovább.⁷²⁶ Schütz Schelernek elsősorban azt a gondolatát tette magáévá, hogy az interszubjektivitás alaphelyzete egy eleve adott ontológiai állandóként elképzelt közösségi-ség – erre hivatkozva lép ki a fenomenológiai vizsgálódás eredeti keretei közül, és alakítja majd ki saját interszubjektivitás-konceptióját, amely a reflexióelőttés *hétköznapi természetes gondolkodás és cselekvés talaján* kívánja feltérképezni a kérdést.⁷²⁷ Scheler megoldásáról alkotott véleményét az alábbiakban foglalja össze:

A hipotézis az, hogy létezik egy az enyém és a tiéd megkülönböztetésével szemben indifferens tapasztalatfolyam, mely saját tapasztalatainkat és más elmék tapasztalatait egyaránt tartalmazza. A „mi” szférája következőképpen az én szférája számára előzetesen adott; a személy szférája viszonylag későn emelkedik ki a mindent átölelő tudat háttéréből. Ezt az elméletet mindazonáltal nem a transzcendentális szférában végzett vizsgálatokkal, hanem a gyermekek

⁷²³ Schütz kérelhetetlen – őt olykor más fenomenológusokkal szembeállító – logocentrizmusra jól látható Aron Gurwitschsal való levelezését olvasva (Schütz – Gurwitsch 1989).

⁷²⁴ Scheler 2018: 380.

⁷²⁵ Scheler 2018: 381.

⁷²⁶ Nem ez az egyetlen pont, ahol a Scheler munkáit remekül ismerő Schütz nem követte a Scheler által kijelölt, empirikus kérdések felé vezető utat: tudásszociológiájából is elsősorban a közösségi–hétköznapi elemet („viszonylag természetes világnézet”) vette át, de az empirikus vizsgálódás számára haszonnal kecsegtető számos témát elejtett – mint például a természet uralására törekvő, a vallásos és a metafizikai tudás, és hordozóik kérdését, vagy a főlé- és alárendelt csoportok gondolkodásának alaptendenciáiról szóló megállapításokat.

⁷²⁷ A két koncepció problematikus viszonyához lásd Tuckett 2015.

és a primitívek pszichológiájából vett empirikus tényekre való hivatkozásokkal támasztja alá. Mint metafizikai hipotézis, Scheler elmélete nem jobb vagy rosszabb mint a témával kapcsolatos más metafizikai hipotézisek. A szuprapersonális tudat gondolatának történetesen számos őse van a metafizikában.

[...]

A transzcendentális mező pontos analizésére alapozott transzcendentális fenomenológiai tudomány számára Scheler hipotézise nem kínálja fel a kérdés vágyott megoldását. Kétségtelen, őszintén meg kell vallani, hogy az alter ego problémája a transzcendentális filozófia valódi keresztye.⁷²⁸

A tanulságot levonva a megoldás kézenfekvő: az idegenmegértés viszonyainak tisztázásához a hétköznapi társas viszonyok megélt világának szintjére kell visszatérni.

7.1.3. Schütz interszubjektív-elmélete

Az *Aufbau* interszubjektív értelemközvetítéssel foglalkozó része azzal veszi kezdetét, hogy Schütz kinyilvánítja: a fenomenológiának a redukciók által körülhatárolt eredeti terepéről átlép a hétköznapi természetes társas világának talajára. A másik *ego ego* tudatában való konstituálódásának kérdésével való foglalatatoskodást ennek alapján utasítja el – és utalja a továbbra is a fogas kérdés megoldása iránt érdeklődő olvasót pontosan ahhoz az ötödik husserli karteziánus elmélkedéshez, amelyet a későbbiek során oly átfogóan fog kritizálni.⁷²⁹

A hétköznapi társas világ talaján állva az interszubjektív nem kérdésként, hanem kérdésessé nem tett, eleve adottnak tekintendő tényként jelentkezik. Schelerrel egyetértésben Schütz úgy véli, hogy a Te és a közösség léte a természetes beállítódásban nem csupán problémátlanul adott, de az én önmagára vonatkozó tapasztalatát is megelőzi. A hétköznapi világban élő ember

⁷²⁸ CP1/07: 165.

⁷²⁹ PSW: 97.

[a] társadalmi világba születve más emberek létezését kérdés nélkül adottnak veszi, miként adottnak veszi azoknak a természeti tárgyaknak a létezését, melyekkel találkozik. A társakkal kapcsolatos feltételezésének lényegét egy rövid formulába sűrítve: a Te (vagy a másik személy) tudatos, tudatfolyama idői jellegű, és az enyémhez hasonló alapvető formával rendelkezik.⁷³⁰

Ezt az alapbeállítódást nevezi Schütz az *alter ego* generáltézisének.⁷³¹ A másíknak sajátoméhoz hasonló tudatot és pszichikai életet tulajdonítok, és képesnek vélem magam a másik megértésére, annak ellenére, hogy tudatunk tartalmai közt nem állhat fenn a szó szigorú értelmében vett azonosság.

A tétel tehát, mely szerint egy másik személy szubjektív tapasztalatát ugyanúgy megfigyelhetem, mint ő maga, abszurd. [...] Röviden, tudatfolyamomnak egybe kéne esnie a másik személyével, ami nem mást jelent, mint azt, hogy a másik személynek kellene lennem.⁷³²

Ezen a ponton Schütz egyértelműen Bergson – és Husserl – mellett teszi le voksát, Scheler ellenében, akinél a két tudat közti egyezés kérdése tisztázatlan maradt, mivel koncepciójában a másik teljes megérthetőségét és a tökéletes megértés lehetetlenségét egyszerre tartotta fenn.⁷³³

A másik tökéletes megértésének lehetetlenségéről szóló kijelentés látszólag ahhoz a belátáshoz vezet, hogy a megértő szociológia programja kudarcra ítéltetett. Schütz szerint e következtetés téves, nincs szó ugyanis arról, hogy mások élménye számomra elérhetetlen volna, sem arról, hogy ezek számomra értelmetlenek volnának: pusztán annyiról van szó, hogy a te tapasztalataidhoz rendelt általam adott értelem nem lehet azonos azzal, amit *te* adsz neki.⁷³⁴ A megértő szociológia ennek beismerésével nem lehetetlenül el, pusztán szembesül azzal, hogy a különböző személyek által a tapasztalatokhoz rendelt értelemtartalmak eltéréseit és az ezek közti közvetítés viszonyait figyelme középpontjába kell állítania.

---

⁷³⁰ PSW: 98.

⁷³¹ Vö. CP1/07: 174.

⁷³² PSW: 99.

⁷³³ Scheler 2018: 159 skk.

⁷³⁴ Mindehhez egy Schütztől független perspektívából lásd Havrancsik 2015b.

A hétköznapi szituációkban a megértés aktusa ettől függetlenül zökkenőmentesen működik: a másik személy viselkedése, testi kifejezései és tevékenységének termékei a kéznél lévő interpretációs sémákra támaszkodva rendszerint lehetővé teszik a megértésnek azt a mértékét, amelyet a szituáció megkíván.

Schütz szerint a saját tapasztalataimnak és a közvetlenül tapasztalt társaim tapasztalatának interpretációját egy sajátos időbeli aszimmetria jellemzi:

Hogy megfigyeljem saját élményemet, reflektíve kell hozzá fordulnom. Ahhoz ugyanakkor semmiképpen sem kell reflektíve fordulnom a *saját rád* vonatkozó tapasztalatomhoz, hogy megfigyeljem a te tapasztalatod. Ellenkezőleg, pusztán „nézve” még olyan élményeidet is meg tudom ragadni, melyeket te magad még nem vettél észre, és melyek számodra még preferenenciálisak és differenciálatlanok.⁷³⁵

A szemtől szembeni helyzetben saját tapasztalatom *reflexív* késésben lévő átélése és a másik tapasztalatának *azonnali* átélése során valósul meg a társas lét alapszituációja, két tudat „szimultán” (szinkron) működése.⁷³⁶ ekkor kettőnk tudatfolyama *egyetlen közösen átfogó intencionális aktusban* egyesül. A sokat idézett megfogalmazásban: „Két tudatfolyam tartamának szimultaneitása alatt az *együtt öregedés* jelenségére gondolunk.”⁷³⁷

A két tudat tapasztalatainak szimultaneitásáról szóló kijelentés természetesen nem arra utal, hogy a két személy mentális tartalmai azonnossá válnának. A szimultán szituációban a másik tudatfolyamának csak bizonyos szakaszai közösek az enyéimmal, és ezekre is áll, hogy közös létünk tapasztalatát saját külön perspektíváinkból tapasztaljuk meg.

Mindig elmaradok az élményed teljességének megragadásától, mely éppen ebben az adott pillanatban válik egyedi jelenbéli pillanattá számodra.

⁷³⁵ PSW: 102, kiemelés az eredetiben. Ebben az aszimmetrikus viszonyban még arra is sor kerülhet, hogy a másik bizonyos adottságait mélyrehatóbban és pontosabban tapasztalom meg, mint ő maga (CP1/07: 174).

⁷³⁶ A szimultaneitás abban az értelemben értendő, amelyet Bergson adott neki a *Tartam és egyidejűségben* (PSW: 103).

⁷³⁷ PSW: 103, kiemelés az eredetiben.

És természetesen ami igaz a sorozatra, az igaz az egyedüli pillanatra is: a felfogás elmarad a teljességtől, még a szimultaneitásban is.⁷³⁸

A másik ember cselekvéseinek, szándékainak, jelhasználatának, az általa létrehozott tárgyakkal megértésénél tüzetesen el kell választani azt, amikor a rá irányuló megértő aktusom saját tapasztalatom interpretációja, attól, amikor valóban a másik saját tudattartalmát próbálom kifürkészni. Az első csoportba tartozik a másik személy által végrehajtott cselekvések szakaszainak végigkísérése és eredményük szemügyre vétele, az, hogy testi viselkedéséről leolvasva látjuk azt, hogy a másik valóban emberi lény, végezetül ugyancsak saját megelőző tapasztalatainkra támaszkodunk, mikor a másik expresszív megnyilvánulásait objektívált értelemtartalmak kifejeződéseként interpretáljuk, és nem azok szubjektív aktualizálásának elemei felé fordítjuk tekintetünket.⁷³⁹ Az idegenmegértés második fajtájában a másik privát tudattartalmaira próbálunk meg a külső manifesztációk alapján következtetni. Ekkor a megfigyelő figyelme már nem a saját, hanem a megfigyelt személy értelem-összefüggésére irányul. Ez utóbbi esetben megkülönböztetendő az értelmezésnek az a formája, amikor kommunikatív bevonódás nélküli, kívülálló megfigyelők vagyunk. (Ezt a változatot Schütz a fát vágó ember megfigyelésére vonatkozó weberi – eredetileg Dilthey által alkalmazott – példát felelevenítve illusztrálja.) Ilyenkor a másik személy tevékenységét úgy értelmezzük, hogy a helyébe képzeljük magunkat, és az így megjelenő motivációs sémát a megfigyeltre visszük át.⁷⁴⁰ Eltér ettől az az interpretációs szituáció, amikor a megfigyelt cselekvőnek szándékában áll, hogy a megfigyelő megértse tevékenységét, és ennek érdekében expresszív aktusok révén kommunikációs viszonyt kezdeményez a megfigyelővel.

A kommunikációs viszony tisztázásának első lépéseként Schütz a jelhasználat kérdését kezdi boncolgatni.⁷⁴¹ Elsőként Husserl nyomán

---

⁷³⁸ PSW: 106.

⁷³⁹ PSW: 112.

⁷⁴⁰ Schütz részletesen leírja, hogy ez miben különbözik a beleérzés-elmélettől, lásd PSW: 114–115.

⁷⁴¹ A későbbiekben, mindenekelőtt a *Symbol, Reality and Society* című írásban visszatért ehhez a kérdéshez, és pontosította a szimbolizációs viszonyokra vonatkozó elméletét; lásd kötetünk *Szimbolizáció, objektiváció, nyelv* című alfejezetét.

megkülönbözteti a jel vagy szimbólum (*Zeichen oder Symbols*) fogalmait a pusztá jelzésektől és tünetektől (*Anzeichens oder Symptoms*). A jelek olyan artefaktumok, amelyeket más tárgyakra való *utalásként*, azok reprezentációiként értelmezünk. A megfelelő interpretációs eljárás olyan jelrendszerek ismeretére alapozódik, melyekben a jelek közt rendezett értelem-összefüggés áll fenn. Ilyen jelrendszer például a német nyelv, a térkép jelrendszere, a rajta szereplő szimbólumok értelem-összefüggése; a diskurzus maga is értelem-összefüggés. A jelrendszerek egyszerre szolgálnak expresszív és interpretációs sémaként. A jelek jellemzően széles körben elfogadott és ismert sémák formájában objektíválódnak. Ugyanakkor minden esetben fennmarad a bevett értelmezésre utaló objektív értelem és a jelhasználó pillanatnyi és esetleges motivációjához kapcsolódó szubjektív értelem kettőssége. Az objektív értelem „a jel értelme mint olyan, úgyszólván annak magja”, míg a szubjektív értelem „a jelhasználó szubjektív kontextusából kiáradó aura szegélye”.⁷⁴²

*Akkor beszélünk tehát egy termék szubjektív értelméről, ha arra az értelemszerkezetre gondolunk, amelyben a termék a létrehozó elméjében áll vagy állt. [...] Objektív értelemről, ellenkezőleg, a tárgy mint olyan, vagyis a tárgy már konstituált értelemkontextusa kapcsán beszélünk, amelynek létrehozatalától pillanatnyilag eltekintünk.*⁷⁴³

A másik jelhasználatának értelmezésénél a jel objektív értelmének ismerete mellett a másik magatartásának szándékára irányuló ismeretre is szükségem van, vagyis a jelrendszerek és a másik-típusok ismeretére egyaránt támaszkodom. A másik szubjektív értelme olyan határfogalom, amely az idegen személy végső soron elérhetetlen privát értelemtulajdonításait jelöli. A két fél ugyanakkor nem szorul rá, hogy a megértés ebben az értelemben „tökéletes” legyen: a schützi rendszerben a pragmatikus alapmotiváltság hatóköre a kommunikációs szituációra is kiterjed. A felek értelmezései közti diszkrepancia *abban*

⁷⁴² PSW: 126.

⁷⁴³ PSW: 133–134, kiemelés az eredetiben. Az objektív és szubjektív értelem nem teljesen világos és nem teljesen következetesen alkalmazott schützi fogalmainak tisztázásához lásd Yu 2010.

*a mértékben, amelyet a zökkenőmentes cselekvésegyeztetés pragmatikus okokból megkíván, áthidalható.*⁷⁴⁴

*

A jelhasználat viszonyainak tisztázása után Schütz újra felveszi saját Weber-kritikája fonalát. Elsőként a társadalmi cselekvés, majd a társadalmi kapcsolat weberi fogalmai mentén haladva, azok bírálata során tisztázza a személyközi viszonyok intencionális alapjait. Megállapításainak lényege: a voltaképpeni cselekvés előfeltétele a Weber által nem taglalt *intencionális aktus*, a társadalmi (társas) cselekvés pedig a Weber által szintén nem tárgyalt másik személyre való intencionális irányulást előfeltételezi. Schütz véleménye szerint a társadalmi cselekvés fogalmának definiálásánál Weber hibát vétett: mivel szeme előtt valójában a másik befolyásolása (*Fremdwirken*) lebegett, ezért a társadalmi cselekvésnek ez utóbbi *alesetét* tette meghatározása alapjává. Schütz új definíciót javasol, mely nem a másik tevékenységéből, hanem a másik személyre való intencionális irányulásból indul ki, melyet idegenbeállítódásnak (*Fremdeinstellung*) nevez; ez utóbbi minden kommunikációs viszonyt vagy társadalmi cselekvést megelőz. Mint írja, „nem az teszi cselekvésemet társadalmivá, hogy kiváltó ingere egy másik személy viselkedése volt egy természeti esemény helyett. Az a tény teszi viselkedésemet társadalmivá, hogy intencionális tárgya egy másik személy általam várt viselkedése”.⁷⁴⁵ A weberi terminológiát módosítva így fogalmaz: „*Társadalmi viselkedésről* spontán aktivitás formájában jelentkező, intencionálisan más személyekhez kapcsolódó tudatos tapasztalatok esetén beszélünk. Ha e tapasztalatok előzetesen tervezett jellegűek, *társadalmi cselekvésről* beszélünk”.⁷⁴⁶

Schütz szerint Weber a társadalmi kapcsolat definiálásánál is a már többször felrótt hibát követi el, és összekeveri a résztvevő és a megfigyelő nézőpontjait.

---

⁷⁴⁴ A hétköznapi kommunikáció „zökkenőmentességéhez” és ennek hermeneutikai implikációihoz lásd Havrancsik 2018.

⁷⁴⁵ PSW: 149.

⁷⁴⁶ PSW: 144.

Maga Weber társadalmi kapcsolat fogalma kétértelmű. Valójában két különböző fajtájú helyzettel foglalkozik, melyeket egyaránt „társadalmi kapcsolatnak” nevez. Az első esetben a reciprok orientálódás valószínűségét a cselekvő szubjektív várakozása alapozza meg, melynek esetén definíció szerinti értelmében a társadalmi kapcsolat létezik. A második esetben a külső megfigyelő „objektív” ítélete állapítja meg e valószínűség, vagyis a kapcsolat fennállását.⁷⁴⁷

Ezek alapján Schütz elkülöníti a társadalmi interakciót (*Wirkensbeziehung*) a puszta orientációs kapcsolattól (*Einstellungsbeziehung*); az előbbi típus a megfigyelő számára értelemszerűen sokkal könnyebben azonosítható. A társadalmi kapcsolat valós viszonyainak felderítésénél azonban nem a tudományos megfigyelő szempontjából kell kiindulni – a megértő szociológia feladata az, hogy a társadalmi kapcsolatnak a résztvevői által megélt valóságát a perspektívák torzulását elkerülve ültesse át a tudományos vizsgálódás terepére. Ennek kiindulópontja a Schütz által mi-kapcsolatnak (*Wirbeziehung*) nevezett viszony, mely több személy közvetlen, szemtől szembeni együttes jelenlétekor áll fenn. A következő lépcsőfok a mi-kapcsolatból kibomló személyközi motivációs struktúra elemzése.

A lényeg az, hogy a másikkal interakciót folytató személynek saját cselekvésének szándék-indítékait a partner várt viselkedésének előzmény-indítékaként kell anticipálnia, és fordítva, fel kell készülnie arra, hogy a partner szándék-indítékait saját viselkedése előzmény-indítékainak tekintse. Ez a felismerés nagy jelentőséget hordoz, ugyanis utal azokra a módszerekre, amelyeket a másik személy indítékainak körülhatárolására a hétköznapi életben és a megértő szociológiában egyaránt alkalmaznak.⁷⁴⁸

A szemtől szembeni közvetlen jelenlét szituációja jelenti az emberi társas életnek azt az epizódját, amelyre az összes többi interszubjektív viszony alapozódik, ennyiben tehát egy tágabb perspektívájú társadalomtudománynak is ennek vizsgálatára kell alapozódnia. Ebben a helyzetben a térben és időben elfoglalt azonos pozíciónk lehetővé

---

⁷⁴⁷ PSW: 152.

⁷⁴⁸ PSW: 162.

teszi egymás jelenlétének és ígylétének közvetlen megtapasztalását, és tudataink közös tudafolyammá való összekapcsolását. Egyedül ez a szituáció szolgáltat alkalmat arra, hogy egymás előtt ne egymásra vonatkozó ismereteinkből megalkotott típusokként, hanem a magunk tényleges valójában jelenjünk meg – ezáltal hozzájárulva az egymásról kialakított ismereteink gazdagításához és pontosításához.

A tiszta mi-kapcsolatnak a tiszta te-beállítódás (*Du-Einstellung*) szolgál alapul. A kifejezés a másik hozzám hasonlóan élő és hozzám hasonló tudattal rendelkező jelenlétére vonatkozó prepredikatív tapasztalatot jelöli.⁷⁴⁹ A tiszta te-beállítódás kölcsönös formája a tiszta mi-kapcsolat – ennek lehetőségét önmagában biztosítja az a tény, hogy a közvetlenül tapasztalt társas világba születtem. A mi-kapcsolat az a saját személyemet transzcendáló tapasztalati helyzet, melyben a legközelebb maradok ahhoz a bizonyossághoz, melyet saját tudatom zárt-sága biztosít; a tudati szimultaneitásból való kilépés ugyanolyan reflexív eltávolodással jár, mint a privát reflexió.

A szemtől szembeni társas szituációban – ellentétben a tiszta mi-beállítódással – a másik félre vonatkozó típusos–egyedi tapasztalataink sémáira támaszkodva lépünk kapcsolatba egymással, amely sémák a közvetlen kapcsolatnak köszönhetően folyamatos felülvizsgálaton és módosuláson mennek keresztül. Mint Schütz írja, „a pillantások ezen összefonódása, egymás ezeroldalú visszatükrözése a szemtől szembeni kommunikáció egyedi vonásainak egyike”.⁷⁵⁰ Mint hangsúlyozza, a praktikus társas életben kiemelkedő jelentőségre tesz szert az a tény, hogy az azonos tárgyra vonatkozó személyes interpretációinkat egymás közvetlen közelségében a másik interpretációi alapján pontosíthatjuk, és ennek során interpretációink összehangolódnak.

A szemtől szembeni társas szituáció kérdéseinek tisztázása után Schütz a kívülálló megfigyelő interpretációs viszonyainak taglalására tér át – hiszen végső soron ez az a perspektíva, amelyből a társadalomtudós tárgyára pillant. Ebben a helyzetben a te-beállítódás egyoldalú,

⁷⁴⁹ A tiszta kitétel ekkor arra utal, hogy pusztán a másik másikként való azonosításáról van szó, de a másik – egyedi vagy tipikus – specifikus jegyei még nem vették figyelembe. Mivel hétköznapi életünkben a specifikus jegyek fontos és állandó szerepet játszanak a kapcsolatteremtésben, ezért a tiszta te-beállítódás határfogalom. (PSW: 164)

⁷⁵⁰ PSW: 170.

vagyis a kommunikációs egyeztetés lehetősége nem kerülhet szóba.⁷⁵¹ A megfigyelő a másik motivációjának értelmezésénél ekkor három-féleképpen járhat el. A megfigyelő elsőként saját emlékei közt kutatva hasonló cselekvéseket idézhet fel, melyek indítékainak analógiájára hipotetikus előzmény- és szándékindítékokat rendelhet a megfigyelt-hez. E fogódzók hiányában folyamodhat a megfigyelt személy szokásos viselkedésére vonatkozó tudásához, és erre támaszkodva rendelhet indítékokat a megfigyelt cselekvéshez. Végezetül, ha ez sem sikerül, akkor annak alapján rendelhet szándékindítékokat a cselekvéshez, hogy rákérdez, vajon az adott hipotetikus indítékokat előbbre vinné-e az adott cselekvés. A cselekvések interpretációjának e fogásai a tudományos megfigyelőnek és a hétköznapi cselekvőnek azonos módon szolgálnak támasztékul.

*

A későbbiek során⁷⁵² Schütz, egyik ifjúkori kedves témájához visszatérve,⁷⁵³ a zene művelésével és befogadásával kapcsolatos példákon keresztül kísérelte meg a hétköznapi interszjektív relációk tisztázását.⁷⁵⁴ A zene olyan médium, amely az értelemkövetítés egészen egyedi formáit teszi lehetővé: időben kibomló – és a felidézés monotetikus formáját visszautasító, az időbeli lefolyáshoz ragaszkodó – jellege, nem konceptuális értelemtartalma, és megfoghatatlan, egzisztenciális és hangulati misztérium volta okán kibújik a nyelvi és más tipizációs sémákban rögzült értelmezési keretektől. Schütz úgy vélte, hogy a zenével kapcsolatos unikális értelemkövetítési formák példája olyan eszközt ad a kezébe, amellyel a személyközi értelmi viszonyok olyan aspektusai világíthatóak

⁷⁵¹ Schütz egész életművében kitarzott amellett, hogy a tudományos megfigyelő *nem léphet kommunikációs kapcsolatba* a megfigyelttel. Lásd ezzel kapcsolatban e könyv *A társadalomtudományok módszertana* című fejezetét.

⁷⁵² CP2/08; lásd még CP2/09.

⁷⁵³ Schütz munkájában a kezdetektől fontos szerep jutott a megértés kérdését tisztázni segítő eszközökként a zenének és az irodalomnak (lásd például az ifjúkori kéziratok drámával, operával és Goethe egyes műveivel foglalkozó szakaszait). Jelen elemzésben nem szentelünk külön figyelmet Schütz irodalmi és zenei vonatkozású írásainak. Előbbiekhez lásd mindenekelőtt Embree 1998, Schütz 2013, utóbbiakhoz Schütz 2016.

⁷⁵⁴ A kérdés részletesebb bemutatásához lásd Belvedere 2014, Yu 2014. Lásd még Stascheit 2014.

be, amelyekre a könnyen rögzíthető, nyelvileg közvetíthető értelemformákból kiinduló vizsgálat nem volt képes.

A zene olyan értelemtehi kontextus, amely nem kötődik konceptuális sémához, mégis kommunikálható. A zenemű szerzője és hallgatója közti viszony, vagy a művet eljátszó – az előbbi két fél közt közvetítő – kamarazenekar tagjai közti reláció az (adott esetben szó szerint is érthető) egymásra hangolódás olyan példáit nyújtják, amelyek bár látszólag különböznek a hétköznapi pragmatikus működés objektivált értelemformációkra sokkal inkább támaszkodó interpretációs mechanizmusától, képesek az interszubjektív értelemkövetítés nyelvet megelőző, és annak alapjául szolgáló formájáról számot adni. Különösképpen figyelemre méltó az a viszony, amelyben – az íróhoz és olvasójához hasonlóan – a szerző és a befogadó osztozik: a befogadó politetikus lépésekben rekonstruálja a szerző szubjektív értelmét.

A zenei kommunikáció különössége a kommunikált tartalom lényegileg politetikus jellegében áll, vagyis abban a tényben, hogy a zenei esemény lefolyása és az aktivitások, amelyekkel kommunikálják őket, a belső időtudat dimenziójához tartoznak. Ez a megállapítás a zene bármely formájára érvényes. Van ugyanakkor egy sajátos zenefajta – a nyugati világ polifonikus zenéje –, mely mágikus erejénél fogva zenei eszközök révén lehetővé teszi kettő vagy több esemény lefolyásának egyidejű átélését.⁷⁵⁵

A zenei viszonyok schützi elemzését olvasva még a Schütz munkái iránt nem érdeklődő olvasó számára is feltárul az interszubjektív viszonyok intencionális alapjainak gazdagsága; a zenéről szóló legfőbb – egyben az életmű egyik legévezetesebb – írásában mint cseppben a tenger mutatkozik meg Schütz elméletének számos központi eleme. Érdekfeszítő gondolataival, többek közt a kottaírás területét érintve, bizonyos érdekes megfigyeléseket kínál a gyakorló zenész számára, nem szólva a konceptuális sémáktól eloldott tartalmak közvetítésének és befogadásának kérdései iránt érdeklődő kutatókról. Az életmű szempontjából ezeknek az elemzéseknek a legfőbb hozadéka az interszubjektív viszonyok *időiségének* adekvát megjelenítése mellett az, hogy különösen

---

⁷⁵⁵ CP2/08: 173.

élesen mutatnak rá: a kommunikáció alapja nem a nyelv, hanem egy olyan intencionális egymásra hangolódás, amely a nyelvi vonatkozásoktól teljesen eloldott, az objektívalhatóság nyilvánvaló határaiba ütköző területen is lehetővé teszi a kommunikációt.

*

Schütz interszubjektív-koncepciójának egy igen kevéssé vizsgált, de figyelmet érdemlő aspektusa a Martin Buber gondolataival való rokonság: Schütz tiszta mi-kapcsolata és Buber *Én-Te* viszonya közt nyilvánvaló hasonlóság áll fenn.⁷⁵⁶ Buber a kor bécsi értelmisége előtt ismert szerzőnek számított, mi több, gondolkodása Bergson hatásának lenyomatát őrizte – mindkét tényező a szerző munkájának Schütz általi kiaknázása mellett szólt. Noha Schütz explicite nem hivatkozik Buberre, a hasonlóságokon túl az a tény, hogy az életvilág struktúráit feltárni vágyó posztumusz nagy műhöz készült jegyzetekben több ízben is megemlíti,⁷⁵⁷ valamint Schütz hallgatójának, a hozzá személyesen is közel álló Maurice Natanssonnak a visszaemlékezése egyaránt emellett szól, hogy Schütz épített Buberre.⁷⁵⁸ Buber *Én és Te* című 1923-as könyvét olvasva számos helyen találkozunk olyan megfogalmazásokkal, amelyekre az *Aufbau* passzusai kísértetiesen hasonlítanak. Különösképpen a közösen megélt idő egzisztenciális vonatkozása, a szemtől szembeni kapcsolat pátozzsal teli megjelenítése, reciprok jellegének hangsúlyozása, és a viszony preferenenciális, bárminemű közvetítést megelőző tapasztalati karakterének oly hasonló bemutatásai szólnak a Buber-hatás tézise mellett.

A jelen – nem a pontszerű jelen, amely nem jelent egyebet, mint a „lejárt” idő mindig csak gondolatban tételezett végét, az időszakasz megragadásának látszatát, hanem a valóságos, kitöltött és beteljesült jelen –, a jelen csak annyiban létezik, amennyiben jelenlét, találkozás, viszony létezik. Csak azáltal, hogy a Te jelenvalóvá lesz, csak azáltal támad jelen.⁷⁵⁹

⁷⁵⁶ Erre elsőként Frederick Grinnell tanulmánya (1983) hívta fel a figyelmet.

⁷⁵⁷ Schutz – Luckmann 1989: 172, 213, 256.

⁷⁵⁸ Natanson 1986: 16.

⁷⁵⁹ Buber 1999: 16.

– írja Buber. Nyilvánvaló egyezés található továbbá – a közös Bergson-hatásra is visszavezethető – idő-elképzeléseik vonatkozásban.

Tiszta jelenlétben nem lehet élni, felemésztené az embert, ha nem gondoskodnának róla, hogy hamar és alaposan vége szakadjon a jelenlétnek. De pusztán múltban lehet élni, sőt: csak benne lehet életet berendezni.⁷⁶⁰

– hangzanak Buber sorai, melyek olyannyira hasonlítanak a reflexió múltba irányuló természetéről szóló schützi mondatokra.⁷⁶¹ Mindezek alapján egyetértünk Maurice Natansonnal, mikor Paul Ricoeur ellenében érvel amellet, hogy Schütz vonatkozó gondolatai nem Heideggertől, hanem Bubertől erednek. Schütz viszonya Heideggerhez egyébiránt meglehetősen hűvös volt: noha olvasta műveit, és a *Lét és időt* dokumentálhatóan jól ismerte, elsősorban a visszaemlékezésekre és levelezésére támaszkodva⁷⁶² megállapítható, hogy egy Heidegger egzisztenciális vonatkozásokkal átszőtt fenomenológiájával szemben álló, markánsan logocentrista pozíciót foglalt el, és elutasította Husserl gondolatainak egzisztenciális irányban való továbbvitelét. A Schütz munkájában tetten érhető egyetlen valóban komoly Heidegger-hatás, a relevanciaelméletnek a személy saját halálához való rögzítése⁷⁶³ sem olyan egyértelműen tanúskodik Schütz egyetértéséről, mint ahogyan elsőre látszik: Maurice Natanson visszaemlékezése szerint Schütz „tökéletesen hamisnak” tekintette a halál heideggeri elképzelését.⁷⁶⁴

A Buber-hatás alapján jó kiindulópontokat nyerhetnénk a schützi interszubsztivítás-koncepció és különböző dialógusfilozófiák összehasonlításához – mindenekelőtt Emmanuel Lévinaséval, vagy a Schütz munkáját jól ismerő Bernard Waldenfelsével –, de jelen munkában ezekre az elemzésekre nem nyílik mód.

---

⁷⁶⁰ Buber 1999: 43.

⁷⁶¹ Grinnell 1983: 185.

⁷⁶² Natanson 1986: 81 skk., Schutz – Gurwitsch 1989.

⁷⁶³ Lásd ehhez a könyv *Relevancia* című fejezetét.

⁷⁶⁴ Natanson 1986: 81 skk.

7.2. A husserli interszubjektív-koncepció schützi bírálata

Az interszubjektív kérdéseire vonatkozó schützi elképzelések nem Husserl interszubjektív-koncepciójának hatására, hanem azokkal egy időben, de tőlük függetlenül, vagyis időben velük párhuzamosan kerültek kifejtésre. Kétségtelen, hogy már az 1932-ben megjelent *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* vonatkozó gondolatai husserli benyomásokról árulkodnak, de nem szabad elfelejtenünk, hogy az interszubjektív-kérdés a kor német nyelvű humán tudományos irodalmában Husserl-től függetlenül is gyakran taglalt témának, mi több, az ismeretelméleti, etikai, pszichológiai, esztétikai és más tárgyterületek egyik központi problémájának számított. A könyv írása idején Husserl kapcsolódó elemzéseiből Schütz még csak az *Eszmék* első kötetében foglaltakra, valamint a *Formális és transzcendentális logika* elnagyolt, és inkább inspirációval, mintsem pontos útmutatásokkal szolgáló szakaszaira támaszkodhatott; a husserli koncepció szempontjából döntő jelentőségű *Kartezianus elméletekkel* csak közvetlenül kéziratának lezárása előtt találkozott.⁷⁶⁵ Az interszubjektív kifejtett husserli elméletével szemben Schütz mindig kritikus volt. Noha e kritika legteljesebb megfogalmazását csak 1957-ben vetette papírra,⁷⁶⁶ annak elemeit korábbi írásai is tartalmazzák, és bizonyos kritikai észrevételeket már az *Aufbauban* megfogalmazott.⁷⁶⁷ Az 1957-es *The Problem of Transcendental Intersubjectivity in Husserl* című, nemcsak a Schütz-, de a Husserl-irodalomban is sokat hivatkozott tanulmány egy közel három évtizeden keresztül érlelődő, Schütz önálló interszubjektív-elméletével párhuzamosan kibontakozó kritika végérvényes megfogalmazásának tekinthető. E kritika ismertetése előtt röviden ki kell térnünk Husserl vonatkozó elképzeléseire.

⁷⁶⁵ PSW: 43.

⁷⁶⁶ TIH.

⁷⁶⁷ Igaz ugyanakkor, hogy az *Aufbauban* Schütz még nem határolódik el az interszubjektív-kérdés transzcendentális fenomenológiai felgöngyölítésének lehetőségétől (Vaitkus 1991).

7.2.1. Husserl interszubjektivitás-elmélete

Az interszubjektivitás kérdése Husserl életművében az egológiai szemléletmódú fenomenológiával szemben gyakran megfogalmazott szolipszizmusvádra adandó válaszkísérletek központi elemeként, majd az életvilág apriorijára építő kései művekben az életvilágot konstituáló közösségi tudat kérdései kapcsán került előtérbe, az 1920-as évektől kezdődően. A koncepció bemutatásánál annak egyetlen szisztematikusan kifejtett targyalását⁷⁶⁸ vesszük alapul.

A *Karteziánus elmélgedések* vonatkozó elemzése mindenekelőtt a szolipszizmus-probléma feloldására tett kísérletként értelmezhető:

Ha én, az elmélgedő én a fenomenológiai *epokhé* segítségével abszolút egómra redukálom magamat, nem válok-e *solus ipsévé*, nem maradok-e „egyedüli én”, míg a fenomenológia égisze alatt önmagam kifejtésével foglalkozom? S ekkor nem kellene-e az objektív lét problémájának megoldására, a filozófia státusára törekvő fenomenológiát transzcendentális szolipszizmusnak bélyegeznünk?⁷⁶⁹

Husserl elemzése során arra jut, hogy a fenomenológia ama belátásra építve fogalmazandó újra, hogy a szubjektivitás szubjektumok *közösségében*, vagyis egy interszubjektív monásközösség tevékenysége során valósítja meg világkonstituáló teljesítményét, ilyen értelemben tehát az interszubjektivitás „megelőzi” a szubjektivitást. A transzcendentális interszubjektivitás, mint mindennemű világi objektivitást megelőző „önmagában első lét”,⁷⁷⁰ az az alap, melyre minden ismeret alapozódik.

A transzcendentális interszubjektivitás az a konkrét, önálló, abszolút létalaj, amelyből minden transzcendens (köztük minden reális világi tényező) a maga létértelmét meríti, mint egy csupán relatív és ezzel tökéletlen értelemben létező létét, mint egy intencionális egységnek a létét, amelyik a valóságban

⁷⁶⁸ Sajó 2013, Mezei 2000: 190. A husserli interszubjektivitás-problematika mélyebb tanulmányozásához jó kiindulópontokat kínál Dan Zahavi (1996) munkája, melyben az interszubjektivitás alábbi három szintjét különbözteti meg Husserl-nél: apriorisztikus–apodiktikus „nyitott interszubjektivitás”, „konkrét idegen-tapasztalat”, illetve történeti–generatív interszubjektivitás (Sajó 2013).

⁷⁶⁹ Husserl 2000: 105.

⁷⁷⁰ Husserl 2000: 173.

transzcendentális értelemadásból, egybehangzó bizonyításból és megmaradó meggyőződés lényegszerűen hozzátartozó habitualitásból áll.⁷⁷¹

Ebből a perspektívából, melynek kiindulópontja már nem a transzcendentális szubjektivitás és a közvetlenül adott tapasztalat, hanem a transzcendentális interszubjektivitás világkonstituáló funkciója, a fenomenológia korábbi, monadikus vizsgálódásai olyan elemzéseként jelennek meg, melyek ugyan teljes joggal ragaszkodtak a módszertani szolipszizmushoz, azonban a transzcendentális interszubjektivitás koncepciójába beágyazva végül mégis logikailag alárendelt szerepbe szorulnak. Az objektív világ interszubjektív konstitúciója Husserl szerint az egyes szubjektumok felett átívelő *harmóniában* rendeződik össze egésszé:

Az objektív világ lényegileg a végtelen nyitottság idealításában konstituálódó interszubjektivitásra irányul, melynek szubjektumai képesek arra, hogy egymásnak megfelelő és egymással egybehangzó konstitúciós rendszerekben működjenek. Ennek megfelelően az objektív világ konstitúciója lényegileg a monászok „harmóniájában” zajlik, vagyis az egyes monászok harmonikus egyedi konstitúciójában s így az egyes monászokban harmonikusan végbemenő genezisben.⁷⁷²

A világ közösségi össztapasztalásának egyöntetűsége az egyedi szubjektumok tapasztalatai közti folyamatos interszubjektív igazodás során szilárdul meg. Mint írja, „eleve bizonyos, hogy bárki számára elérhető az egységesség”.⁷⁷³ Ez az előzetesen adott harmónia biztosítja annak lehetőségét, hogy a szubjektív és relatív tapasztalatok közti állandó kölcsönös közvetítés – „bármilyen paradoxul hangozzék is” – az objektív tudomány örök és végleges igazságainak alapját képezze.⁷⁷⁴ Az egyedi világtapasztalást jellemző

[...] diszharmóniából kommunikatív harmóniához jutunk, kölcsönös korrekció lehetőségéhez és így a közösségben az igazsághoz. A világ mint dolgaink állandóan érvényes közösségi horizontja mindig és már eleve rendelkezik az ilyen

⁷⁷¹ Husserl 1972b: 216.

⁷⁷² Husserl 2000: 124.

⁷⁷³ Husserl 1998 I: 206.

⁷⁷⁴ Husserl 1998 II: 184.

egybehangzóan tapasztalható és minden oldalról harmonikussághoz igazítható létérvénnyel.⁷⁷⁵

Az individuális *ego* szubjektivitásától az életvilág és az interszubjektivitás irányába történő elfordulást Husserlnek természetesen a fenomenológia eredeti tudatközpontú elemzési módjának eleget téve is meg kellett kísérelnie megindokolni, vagyis valamilyen formában választ kellett találnia az interszubjektivitás eredeti kérdésére, mely azt firtatja, hogy miként jelenik meg *alter* tudattal rendelkező lényként *ego* tudatában, majd ezt követően be kellett mutatnia, hogy miként konstituálódik az objektív világ *ego tudatában*. Erre híres Ötödik karteziánus elmélkedésében tett kísérletet. E kísérletet Schütz – számos más fenomenológushoz hasonlóan – kudarcként értékelte, mely végső érvet szolgáltatott a transzcendentális interszubjektivitástól, és egyáltalán az interszubjektivitás-problematika transzcendentális fenomenológiai vizsgálatától való elszakadáshoz.

Az ötödik elmélkedésben Husserl a transzcendentális szubjektivitás szintje helyett a monász primordiális világának, vagyis az idegenszerűségektől elvonatkoztatott konkrét *ego* tudatának szintjén mutatott rá az idegen szubjektivitás első megjelenésére. Az első „nem-én”, vagyis az első idegenszerűség a monász számára a *másik énként*, vagyis az *ego* módozataként jelentkezik.⁷⁷⁶ A tudatban a másik az ott módozatában

---

⁷⁷⁵ Husserl 1998 II: 183. Rendkívül fontos annak regisztrálása, hogy Husserl szilárdan kitartott amellett, hogy ez valóban egységes. „Vajon elgondolható-e – számomra, aki most ezt mondom s belőlem kiindulva minden elgondolható lény számára, aki ezt mondani képes –, hogy két egymástól elkülönülő, vagyis egymással közösséget nem alkotó monászhalmoz együttesen létezhet, s közben mind-egyikük saját világát konstituálja, tehát két végtelenségig elválasztott világot, két végtelen teret és téridőt hoznak létre? Ez nem csak hogy nyilvánvalóan elgondolhatatlan, hanem tisztán értelmetlen. *A priori* megállapítható, hogy minden egyes monászcsoporthoz mint interszubjektív egység, mely valószínűleg híján van minden aktuális kapcsolatnak a másik közösséggel, a maga valószínűleg minden mástól teljesen különböző »világával« rendelkezik. Ámde ebben az esetben ezek a világok szükségképpen interszubjektivitásuk környező világi csupán, vagyis merő aspektusai a számukra közös objektív világnak. [...] Tehát csupán egyetlen monászközösség létezhet, mely valamennyi valóságosan együtt létező monászt magába foglal; s ennek megfelelően egyetlen objektív világ van, egyetlen objektív idő, egyetlen objektív tér, egyetlen természet, amely – ha bennem bármilyen szerkezet egyáltalán fölismerhető – a többi monász velem együttes létét szükségképpen implikálja és önmagában egyetlen természet.” (Husserl 2000: 157)

⁷⁷⁶ Husserl 2000: 123.

apprezentált *egó*ként bukkan fel, vagyis az *ego* a sajátjához hasonló test felismerése alapján az analóg appercepció közvetett intencionalitásának⁷⁷⁷ teljesítményeként tapasztalja meg a másik testhez tartozó tudatot *alter egó*ként.⁷⁷⁸

Tegyük fel, hogy észlelési körünkbe belép egy másik ember s ezáltal primordiálisan redukálódik: primordiális természetem észlelési körében testalkat bukkan föl, mely primordialitásában nem több, mint önmagam meghatározó mozzanata („immanens transzcendencia”). Mivel ebben a természetben és világban testem az egyetlen testalkat, mely eredetileg testként (működő szervként) konstituálódik és konstituálódhat, ezért az a testalkat „ott”, melyet mégis testként fogok föl, saját testi értelmét az én testem appercepciójának *átviteléből* nyeri.⁷⁷⁹

A közösségesülés első és legelső fokozata tehát a primordiális ént, valamint a bennem apprezentálva konstituálódó idegen monászt foglalja magába.⁷⁸⁰ Erre a viszonyra épülnek rá a teljes emberi nemet átfogó közösségesülés „kölcsonösen egymásért való létének” további szintjei. Husserl elsőként az *alter* részéről jelentkező apprezentációt, vagyis az apprezentációs viszony *kölcsonös* jellegét írja le, majd kitér arra, hogy más monások tételezése a valóságosan jelen nem lévő, de lehetőségében apprezentálható idegen szubjektumokra is kiterjed. A primordiális szférában tehát az eredeti idegentapasztalás és az azt követő egymást kölcsonösen igazoló idegentapasztalások egyre kiterjedtebb köreinek sorát követve tárható fel a transzcendentális interszubjektivitásnak nevezett nyitott monásközösség. Azonban mindemellett

⁷⁷⁷ Az intencionalitás közvettsége ez esetben az apodikticitásról való lemondást, vagyis az eredeti magyarázati igény megkurtítását vonja magával. Husserl maga is beismeri ezt, és így magyarázza: „Kezdetben oly nagy súllyal kiemelt követelményünket, az apodiktikus ismeret igényét mindeközben talán szem elől veszítettük, de semmiképpen sem mondtunk le róla. Csak éppen fontosabbnak tartottuk az első, a maga módján még naiv fenomenológia – az apodiktikus naivítás fenomenológiája – hatalmas problematikájának fölvázolását, melynek sajátos teljesítményében újszerű és magasabb rendű tudomány rejtőzik. Tehát nem lépünk tovább a fenomenológia végső problematikájához, melyben az apodikticitás kiterjedésének, határainak és módzatainak kritikai fölmérésére kerülhet sor.” (Husserl 2000: 169).

⁷⁷⁸ Husserl 2000: 54. §.

⁷⁷⁹ Husserl 2000: 127.

⁷⁸⁰ Husserl 2000: 145.

a transzcendentális interszubjektivitás „tisztán bennem, az elmélkedő ego-ban, saját intencionalitásom tiszta forrásaiból merítve konstituálódik számomra létezőként”.⁷⁸¹

A *Karteziánus elmélkedések* felemás eredménnyel zárul: sikerült az idegen szubjektivitás ego tudatában való megjelenésének problémájára választ találni, ez azonban egyrészt nem a transzcendentális ego, hanem a primordiális ego fokán – ráadásul a közvetett intencionalitás elképzelésére támaszkodván az apodiktikusan biztos ismeretek szférájából kilépve – lett felvázolva; másrészt pedig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, hogy mi a (transzcendentális vagy konkrét) szubjektivitás és a világot konstituáló interszubjektivitás pontos viszonya. Husserl a szubjektivitás egyfajta – a gondolkodástörténetben újszerűnek éppen nem nevezhető – feltranszponálásával kísérte meg megragadni az interszubjektivitást; a „magasabb rendű személyiségek”⁷⁸² és hasonlóan homályos, misztikus fogalmak azonban joggal keltettek ellenérzéseket a husserli tanokat szigorú társadalomtudományos célokra felhasználni óhajtó, a módszertani individualizmus elveit következetesen érvényesíteni vágyó Schützben.

7.2.1. A husserli interszubjektivitás-elmélet schützi kritikája

Schütz viszonyát a husserli fenomenológiához egy munkáiban végigkövethető egyidejű közeledés és távolodás jellemezte, köszönhetően annak, hogy a társadalomtudományok kritikai megújításához szükséges ismeretelméleti alapelveknek a husserli tanokból való kihüvelyezésével egyidőben utóbbiak problémáival is szembesült. Noha az *Aufbau* még nem került explicit ellentmondásba Husserlrel, és szerzője teljes mértékben – ekkor még az interszubjektivitás-problematika vonatkozásában is – nyitottnak mutatkozott a transzcendentális fenomenológia eredményeire, annak módszertana, illetve módszertani primátusának elismerése mellett, a kétely jelei már ekkor kimutathatók.⁷⁸³ Az interszubjektivitás-kérdés transzcendentális fenomenológiai megoldhatóságával

⁷⁸¹ Husserl 2000: 147.

⁷⁸² Husserl 2000: 149.

⁷⁸³ Vö. Hamauzu 2009.

szembeni szkepszis, illetve a fenomenológiai módszer szakkérdéseire vonatkozó kritikai meglátások nemcsak a husserli fenomenológia schützi olvasatára, de az önálló schützi fenomenológiai koncepcióra is rányomták bélyegüket; Schütz egyre jobban távolodott Husserl „ortodox olvasatától”, melyet levelezése tanúsága szerint igyekezett élesen megkülönböztetni sajátjátétól.⁷⁸⁴ Az ortodox olvasattól való távolodás azonban nemcsak a fenomenológia bizonyos tanainak sajátos átalakítását, „detranszcendentálizálását” jelentette, hanem paradox módon magához a fenomenológiához való határozott közeledést is. Anélkül, hogy korai kiindulópontjait feladta volna, a társadalomtudományok módszertani kérdéseire kapcsolódó, az osztrák közgazdaságtani iskola markáns módszertani individualizmusát fenntartó elemzések mindinkább háttérbe szorultak a hétköznapi világ társas meghatározottságainak kutatása mögött. Egy Aron Gurwitschnak címzett 1957-es levelében, a kritikai tanulmány kapcsán így vallott: „Ez a tanulmány számomra személy szerint egy korszak lezárulását jelenti. Immár szabad a pálya, bízvást megmártózhatom az életvilág termékeny mély vizében”.⁷⁸⁵

A husserli megoldások némelyikével szembeni ellenérzés már 1932-től dokumentálható: Schütz már az *Aufbau* megjelenésének évében beismerte Felix Kaufmann-nak, hogy egyre kevesebb örömet talál Husserl őt addig olyannyira lelkesítő munkáinak tanulmányozásában;⁷⁸⁶ 1943-ban Eric Voegelinnek címzett levelében pedig az alábbiakat írta:

Készséggel elismerem, hogy nem láthatom el a transzcendentális filozófia oltalmazójának szerepét, mivel, attól tartok, döntő pontokon kudarcot vallott. Véleményem szerint például nem járt sikerrel a transzcendentális szolipszizmustól való menekülésében, vagy akár a világ transzcendentális egón keresztüli konstitúciójának koncepciójában foglalt törés áthidalásánál, amely a tapasztalat világának tudaton keresztüli konstrukciójával kezdődik, és egy istenné vált ego világteremtésével végződik.⁷⁸⁷

⁷⁸⁴ Wagner 1983, Schutz – Gurwitsch 1989.

⁷⁸⁵ Schutz – Gurwitsch 1989: 263, Hernádi 1990b: 190.

⁷⁸⁶ Lásd Endress 2006: 41.

⁷⁸⁷ Schütz – Voegelin 2011: 51.

Ezek a vallomások ugyanakkor jellemzően csak a közeli barátoknak írott levelekben kerültek felszínre; a publikált szövegekben, és az Egyesült Államokban folytatott tudományos tevékenysége egészében Schütz továbbra is Husserl örökre elkötelezett tanítványaként, őszinte híveként és aktív támogatójaként lépett fel. Azután, hogy a fenomenológia eredeti módszertana által kinyerhető eredmények legjavát magáévá tette, és kialakította önálló „mundán” fenomenológiai módszerét, egyre inkább elszakadt mestere tanításától, de a mély intellektuális és személyes benyomás pályája és sajnálatosan rövid életútja során a legvégsőig kísérte. „Természetesen, kedves barátom, ez egy olyan vallomás, amelyet csak előtted teszek meg. Továbbra is fel vagyok készülve rá, hogy foggal-körömmel védelmezzem Husserlt az összes pozitivistával szemben”⁷⁸⁸ – írta Voegelinnek Husserlrel szembeni kritikájához fűzve 1940-ben. Halála előtt egy évvel, 1958-ban, a louvaini Husserl-archívumban tett látogatás hatása alatt ugyancsak Voegelinnek ezt írta: „Husserlt nem lehet megtagadni. Ő az, és ő marad az a legfőbb varázsló, aki mindig lenyűgözi az embert, bárhány ellenvetése is van filozófiájával szemben”.⁷⁸⁹

*

Schütz teljes Husserl-kritikájának kimerítő feldolgozása bizonyonnyal igényelne önálló (a társadalomelméleti–szociológiaelméleti problémákat egyébiránt meglepően ritkán érinteni kényszerülő) monográfiát; e célt jelen munka nem tekinti magáénak. Noha Schütz már korai írásaiban is megfogalmazott a későbbi végső szembenézést részben megelőlegező bírálatokat,⁷⁹⁰ az ellenvetések bemutatásánál a kritika legfontosabb dokumentumára, a *The Problem of Transcendental Intersubjectivity in Husserl* című cikkének bemutatására szorítkozunk – a teljesség igénye nélkül.⁷⁹¹ Ez az írás, mely egy 1957-es fenomenológiai konferencián

⁷⁸⁸ Schütz – Voegelin 2011: 22.

⁷⁸⁹ Schütz – Voegelin 2011: 202.

⁷⁹⁰ Lásd főképp CP4/19, CP4/24.

⁷⁹¹ Szemben az irodalomban megszokottal, az írásnak nem az összegyűjtött tanulmányok 1966-os harmadik kötetében közölt verzióját, hanem a Fred Kersten apróbb javításaival, illetve Dorion Cairns megjegyzéseivel ellátott, először 2010-ben megjelent változatát vesszük alapul (*TIH*).

elhangozva Aron Gurwitsch, Dorion Cairns és mások mellett a mesterhez különösen közel álló Husserl-asszisztens, Eugen Fink helyeslését is elnyerte,⁷⁹² tekinthető az interszubbjektivitás-kérdéssel kapcsolatos végérvényes állásfoglalásnak. Az interszubbjektivitás-problematikát Schütz kiszakította a transzcendentális fenomenológia szorításából, és az életvilág társas ontológiájának leírását célzó filozófiai antropológiai programjába ágyazta.⁷⁹³

A huszonöt éven keresztül érlelődő, tartalmilag rendkívül gazdag kritika számos olyan elemet tartalmazott, amely a fenomenológia módszertani szakkérdéseit érinti; ezeknek a technikai természetű bírálatoknak az ismertetésétől eltekintünk, és a Schütz önálló elméletének szempontjából döntő jelentőségű, vagyis a tágan értelmezett társadalomtudományos tematikára nézvést fontos tanulságokat hordozó kritikai meglátásokra koncentrálnak.⁷⁹⁴

*

Schütz tanulmánya az interszubbjektivitás-kérdés husserli megoldását az *Eszmék* első kötete, és különösképpen az általa botránykőnek tartott ötödik karteziánus elmélkedés alapján bírálja. Az interszubbjektivitás-problematika alapkérdése azt firtatja, hogy miképpen lehetséges a szubbjektumok természetes beállítódásban megvalósuló kölcsönös megértése. Erre azonban csak a szakszerű fenomenológia módszereivel adható válasz, mely szembenéz azzal, hogy a saját tudatával ellentétben *alter* szellemi élete *ego* tudatában nem mutatkozik meg originárisan, és ezért válaszra vár a kérdés, hogy miként kerül *ego* tudatában hozzá hasonló szubbjektumként azonosításra a másik személy. Az *Eszmék* első kötetében Husserl számára az interszubbjektivitás-tematika még a szubbjektumok egymásra vonatkozó kölcsönös felismerésének problémájával

⁷⁹² Lásd Schütz – Voegelin 2011: 192. Az előadáshoz részletes választ megfogalmazó Fink a következőképp foglalta össze álláspontját: „Nagyon egyetértek önnel és a Husserl beleérzés-elméletének aporiáival kapcsolatos véleményével, ugyanakkor nem minden esetben értek egyet az aporiák megoldására tett javaslataival” (*TIH*: 46).

⁷⁹³ Vö. Wagner 1984b: 190.

⁷⁹⁴ Helmut R. Wagner (1984b) nem kevesebb, mint tizenkilenc kritikai megállapítást regisztrál a szövegben. A tanulmány a szakfenomenológiai kritikák áttekintéséhez is remek kiindulópontot kínál.

kapcsolatban kerül terítékre, a későbbiekben, a *Formális és transzcendentális logikától* kezdődően viszont a kérdés egyre inkább a közös világ problémájává tágul. Ettől kezdve már nem csak arra szükséges választ találni, hogy miképpen konstituálódhat *egón* belül egy másik *ego*, hanem arra is, hogy ebből a viszonyból mi módon emelkedik ki az *egók* nyílt közössége. Schütz megfogalmazásában: „Miként lehet a világ mint mindenki számára adott világ objektivitását és a Másik létezését ebben az egologikus kozmoszban megalapozni? Hogyan lehetséges a világ interszubjektivitását saját tudatos életem intencionalitásaiból levezetni?”⁷⁹⁵ A Husserl által az Ötödik elmélkedésben kínált válasz Schütz véleménye szerint kudarcnak, ám felettébb tanulságos kudarcnak bizonyult.

Husserl a másik *egónak* *ego* tudatában való felbukkanását az *ego* primordiális szférájában, az idegenszerűség első megjelenési formájaként explikálja. A primordiális szféra körülhatárolásához vezető redukció a sajátzerűség és az idegenszerűség pontos előzetes elkülönítést igényelte volna, ez azonban Schütz szerint Husserlnek nem sikerült. Nem világos, hogy miként hivatkozhatunk az idegenszerűség első megjelenésére, ha ezt az első megjelenést egy olyan még korábbi megjelenés alapozza meg, melytől elvonatkoztattunk. Schütz szerint az idegenszerűség fogalma nem kellően tisztázott, és ez a probléma egész husserli kezelésére rányomja bélyegét.

Husserl szerint a másik szubjektumként való felismerése arra az analógiára alapozódik, melynek során *ego* saját – tudatnak otthont adó – testének hasonlóságára a másik testéhez tudatot társít. Ez azonban, véli Schütz, ellentmond annak az alapvető fenomenológiai belátásnak, hogy saját testem primordiális észleleti mezőmben mint az egyedüli közvetlenül adott szubjektum-test jelenik meg, vagyis a tudatomhoz tartozó saját testemet más formában tapasztalom, mint a másikat. A fenomenológiai beállítódás következetes érvényesítése éppen azt a magyarázati utat torlaszolja el, melyen Husserl járni próbál, mikor olyan adottságokra hivatkozik, amelyeket a következetes redukció idegenszerűségekként kirostált – márpedig minden, ami nem közvetlenül adott, definíció szerint kirostálandó. Schütz szerint a testi analógiából kiindulva a Husserl által előírányozott módszer következetes

---

⁷⁹⁵ *TIH*: 19.

alkalmazásával egyszerűen nem jutunk el arra a pontra, ahol *alter* mint tudattal rendelkező másik – nem pusztán mint analóg pszichofizikai én, hanem mint teljes értékű monász – megjelenik.

A kései Husserl az interszubjektív-problematika újabb aspektusát bontja ki az intermonadikus világkonstitúció kérdésének középpontba állításával. E koncepció szerint a világ közösségesülése *kommunikációs* teljesítmény. Schütz szerint a viszony éppen fordított: a világot közösségisítő kommunikáció *előfeltételezi* a világtapasztalat egységét.

Nem nehéz megmutatni, hogy a reciprok megértés és kommunikáció az, amely már eleve feltételezi a tudás közösségét, sőt egy közös környező világot (valamint társas viszonyokat), és nem fordítva. A közös környező világ és társas viszony tehát nem vezethető le a kommunikáció gondolatából.⁷⁹⁶

Elsőként tehát a tapasztalt világ egységének problémáját kellene megoldani ahhoz, hogy erre építve igazolhatóvá váljon a kommunikáció lehetősége. Husserl azonban nemcsak a monász kifejezését kölcsönzi Leibniztől, hanem a monászok közti eredendő harmónia gondolatát is átveszi, mikor a tapasztalat interszubjektív harmóniájára építi elméletét. Az ismeret harmonikus mivoltával kapcsolatos, korábbi műveiben foglalt fejtegetései eredetileg csak arra utaltak, hogy egy tárgy szubjektív tapasztalásának különböző vetületei közt harmónia áll fenn, vagyis kölcsönösen kiegészítik egymást, és így formálják ki az egységes ismeret-tárgyat. A szubjektív tapasztalati harmónia elképzelésének a közösség szintjére való transzponálása arról tanúskodik, hogy Husserl az interszubjektív értelmi viszonyok harmóniájának nem pusztán lehetőségét, de tényét is eleve adottnak tételezte. Schütz ezt jogosulatlan metafizikai előfeltevések beszüremkedéseként értékeli, mely ellentétben áll a szigorú tudomány eszméjével.⁷⁹⁷

⁷⁹⁶ *TIH*: 37.

⁷⁹⁷ CP4/24: 191. Ezzel a problémával kapcsolatban érdemes Mezei Balázst idéznünk: „Bár Husserl sosem állítja, hogy e világok szükségszerűen harmóniában állnak egymással, nyilvánvaló, hogy egy közösnek és mindnyájunk számára objektíve létezőnek mutatkozó világ tapasztalatunk fontos eleme. Ez a belátás mindazonáltal eleve posztulálja a monászok harmóniáját, világaik összecsengését. [...] Joggal tehető fel a kérdés, hogy sikerült-e Husserlnek a fenomenológiát előfeltevéments tudományként megvalósítania. Nyilvánvaló, hogy a monászok harmóniája, mely Leibniz eleve adott harmóniájára kell hogy emlékeztessen

A világtapasztalat előre biztosított harmóniájának gondolata, valamint a harmonikus kommunikatív világtapasztalásnak az életvilág fogalmiságán keresztül átörökített eszméje fennmaradt a társadalomtudományos gondolkodásban, mindenekelőtt Jürgen Habermas munkásságában.⁷⁹⁸ Kétségtelen, hogy a „kommunikatív melegség”⁷⁹⁹ előképe megtalálható Husserlnél, így az erre építő gondolkodók rangos elődökre hivatkozhatnak, ám ezen elődök sorából Schütz nevét törlendőnek tartjuk: noha életművéből, és főleg életrajzából, kihámozható egyfajta univerzalista alapállás, ez az univerzalizmus inkább az ellentmondó nézőpontok összeegyeztethetősége melletti óvatos állásfoglalásként, mintsem egy Husserlnél is egyértelműen megjelenő normatív beállítottság tüneteként értékelhető.⁸⁰⁰ A normatív vonatkozásoktól Schütz konzekvensen távol tartotta magát – megítélésünk szerint e tartózkodásból fakadó előny interszubjektivitás-felfogását tanulmányozva is tetten érhető.

Az előfeltételezett interszubjektív harmónia gondolatából következő problémák felbukkanása részben annak köszönhető, hogy Husserl a közösséget – szubjektumok *szükségszerűen harmonikus* társulását – az egyes szubjektum jegyeinek reflektálatlan felnagyításával kísérelte meg ábrázolni,⁸⁰¹ melynek eredményeként kései elemzései egyes pontokon hovatovább misztikus árnyalatot öltenek.

---

minket, nem értelmezhető intencionálisan, mint az objektíve létező világ. Egy minden szubjektum számára közös és objektív világ természetszerűleg a világ intencionális analíziséhez tartozik. Ez ugyanakkor a szubjektumok kronológiai és logikai harmóniáját implikálja egy ilyen intencionális analízis előtt.” (Mezei 1995: 66–67).

⁷⁹⁸ Lásd elsősorban Habermas 2011.

⁷⁹⁹ A habermasi elmélet normatív beágyazottságát bíráló Niklas Luhmann kifejezése, mely afeletti ellenérzésére utal, hogy Habermas az életvilágot és a kommunikációt a morális jó szférájaként ábrázolja.

⁸⁰⁰ Vö. Barber 1991, 2005, CP2/12, Schutz 1999. Schütz gondolkodásának egészen végigvonul az egymásra irányuló megértés eszménye, ez azonban nem válik az interszubjektivitásra és az életvilágra vonatkozó vizsgálódásainak előfeltételezett elemévé; a hétköznapi cselekvésfolyamat zökkenőmentességéért elméletében nem valamiféle közös kommunikatív harmónia felel, hanem éppen a *különbségeket elsimító* idealizációk.

⁸⁰¹ Ennek problematikus voltával – Eugen Fink szerint – Husserl maga is tisztában volt (*TIH*: 46).

Egy másik teljesen tisztázatlan lépés az egymással kommunikáló szubjektumokról a magasabb rendű személyes egységekre, a saját környező világokkal rendelkező szubjektumtársulásokra való, majd ezekről a szubjektumtársulásokról egy mindent átölelő, szubjektumokat már nem tartalmazó közösségre való átmenet – egy szellemközösségre [*Geistergemeinschaft*], amely a jelentős tárgyak világgal mint a szellem [*Geist*] számára való világgal találkozik. Látható, hogy a személy, a kommunikáció, a környező világ és a szubjektivitás kifejezéseinek értelme a magasabb szintekre való áttérésnél olyan gyökeres módon eltolódik, hogy alkalmazásuk csak érvénytelen fogalmak túlzó metaforikus használatának tekinthető.⁸⁰²

A transzcendentális interszubjektivitás koncepcióját Husserl a transzcendentális szubjektivitás analógiájára dolgozta ki, ám még ha el is ismerjük az eredeti interszubjektivitás-kérdés husserli megoldását, akkor sem kapunk választ arra, hogy az egymást kölcsönösen felismerő szubjektumok összessége miként tesz szert a transzcendentális közösség formájára.

De hogyan juthatunk el a transzcendentális Mi-ig, minden közösség eredeti alapjáiig? Én, aki végrehajtom az *epochét*, a transzcendentális *ego*, konstituáltam a másikat a megelőzően leírt módon; és hasonlóan, te, egy másik transzcendentális *ego*, konstituáltál engem. De hogyan tud teljes monázsom a másik konstitúciójára vonatkozó husserli elméletnek megfelelően, a primordiális szférámban megjelenő tested apprezentációs átvitele révén eljutni a teljes pszichikai életed, és tovább, a transzcendentális *egód* számomra való konstitúciójáig? Még ha Husserltől eltérve el is fogadjuk a feltételezést, hogy testem primordiális szférádban való megjelenése párhuzamos módon teljes pszichikai életem és transzcendentális egóm tudatodban való konstituálódásához vezet, akkor sem jutunk el a transzcendentális közösség, a transzcendentális Mi létesüléséig.⁸⁰³

A husserli interszubjektivitás-koncepció schützi bírálata⁸⁰⁴ végső soron arra a megállapításra fut ki, hogy Husserl válasza azért bizonyult hamisnak,

⁸⁰² *TIH*: 37.

⁸⁰³ *TIH*: 41.

⁸⁰⁴ Az interszubjektivitás-problematika husserli kezelésével Schütz mellett más ismert fenomenológusok, így Max Scheler, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty, Paul Ricoeur, Emmanuel Lévinas és Bernhard Waldenfels is szembefordult. Ennek fő okáról Sajó Sándor így vélekedik: „Az alterego analízisében Husserlnél egy lényegi és feloldatlan kétértelműség jelenik meg. Nem világos

mert már a kérdést is rosszul tette fel. Schütz szerint az interszubjektivitás-probléma megoldását Husserl helytelenül kísérli meg a transzcendentális fenomenológia síkján fellelni; a kérdés nem a transzcendentális fenomenológia kérdése, mely egy *mesterséges* redukció végrehajtását követően kívánja meglesni a transzcendentális *ego* tudatában a transzcendens másikat, éppen azután, hogy azt mint idegenszerűt kizárta, hanem a hétköznapi élet reflexiók szintjén megmaradó fenomenológiai módszerű filozófiai antropológia kérdése, mely a személyek egymás számára való kölcsönös adottságát további magyarázatra nem szoruló ontológiai és egzisztenciális ténynek tekinti, és amely ezáltal nem kényszerül a transzcendentális fenomenológia által követett kerülőútra, mely nem végződhet máshol, mint a szolipsizmus zsákutcájában.

A fenomenológiai konstitúcióelemzés végső soron nem volt más, mint módszer, amely éppen a *természetes* emberi élet működésére kívánt fényt deríteni; ám a szigorú fenomenológiai metódus fenntartása az egológiai nézőponthoz való ragaszkodással éppen hogy megnehezítette a végső cél elérését, köszönhetően annak, hogy Schütz – és Fink⁸⁰⁵ – diagnózisa szerint a konstitúciós elemzés célja és értelme idő közben észrevétlenül megváltozott:

A fenomenológia kezdetekor a konstitúció a tudatos élet értelemszerkezetének, történetét követő leülepedési folyamatának tisztázását, és minden kogníciónak a tudatos élet intencionális műveleteire való visszavezetését jelentette. A fenomenológia e felfedezései maradandó értékűek; érvényességüket mindaddig nem kezdte ki semmilyen kritika, és a legnagyobb jelentőséggel bírnak a pozitív, különösen a társadalmi világgal foglalkozó tudományok megalapozásának szempontjából. Igaz ugyanis, hogy a redukció által nyert eredmények

---

ugyanis, hogy a világ már mindig is szükségképpen közös világ, tehát az alterego is a világ része, azaz a világgal együtt adott, vagy éppen ellenkezőleg: a világgal együtt még nem adott az alterego, a világ eredendően nem közös világ. [...] Úgy gondolom, mindegyik kétértelműség mögött végső soron az húzódik meg, hogy Husserl egológikus kiindulópontú magyarázatra törekszik, azaz az ego–világ–alterego hármasságából a primátust egyértelműen az egonak tulajdonítja. A kétértelműségek azért törnek felszínre elkerülhetetlenül, mert minduntalan kiderül, hogy ez a megközelítés szükségképpen olyan pontokhoz jut el, ahol Husserl nem képes boldogulni az alterego kimondatlan előfeltevése nélkül.” (Sajó 2013: 248–249).

⁸⁰⁵ A konstitúció „kreációvá” válásának gondolata eredetileg Finktól ered (Hamauzu 2009: 55).

az életvilág természetes beállítódásába visszatérve is megőrzik érvényességüket. De számomra úgy tűnik, hogy feltűnés nélkül, és majdnem észrevétlenül a konstitúció eszméje az értelemszerkezet tisztázásából, a lét értelmének explikálásából a létezés szerkezetének megalapozásává alakult; explikációból kreációvá [*Kreation*] *változott*. A tudatos élet leleplezése valami olyasminek a helyettesítőjévé vált, amelyre a fenomenológia elviekben képtelen, mégpedig egy a szubjektív élet folyamataiból kiinduló ontológiának a kialakításává.⁸⁰⁶

Schütz az alábbi szavakkal foglalja össze bírálatát:

E megfontolások eredményeként arra a konklúzióra jutottunk, hogy Husserl arra vonatkozó kísérlete, hogy a transzcendentális *ego* tudatában lezajló műveletek eredményeként írja le a transzcendentális interszubjektív megjelenséget, nem volt sikeres. Az interszubjektív feltételezhetően nem a transzcendentális szférában megoldható konstitúciós probléma, hanem az életvilág adottsága [*Gegebenheit*]. A világban való emberi létezés, és így a teljes filozófiai antropológia fundamentális ontológiai kategóriája.⁸⁰⁷

7.3. Schütz mint interszubjektív-teoretikus

Interszubjektív-elméletének értékelésénél meg kell emlékeznünk arról a tényről, hogy Schütz mind az *Aufbauban*, mind későbbi műveiben az interszubjektív-problematikának a szakfilozófiai vizsgálódások által rendszerint elkerült aspektusait igyekezett megvilágítani, ezáltal közelítve egymáshoz a filozófiai és a későbbi – az interszubjektív empirikus viszonyai felől érdeklődő – szociológiai kutatás nézőpontjait, de az interszubjektív-kérdés eredeti ismeretelméleti-fenomenológiai megközelítésétől való eltérésének oka munkásságának két szakaszában más volt. Az *Aufbau* idején még nem határolódott el explicit az interszubjektív-kérdés transzcendentális fenomenológiai tisztázásának lehetőségétől – ő maga irányította a későbbiekben behatóan bíralt husserli elmélethez az olvasót –, és ekkor még pusztán

⁸⁰⁶ *TIH*: 44–45.

⁸⁰⁷ *TIH*: 44.

azért lépett a „természetes világ” fenomenológiájának útjára, mert saját céljai felé az vitte közelebb. A későbbiek során azonban arra a belátásra jutott, hogy ez az *egyetlen* járható út: az interszubjektivitás-problematika konstitúciós kérdésként való kezelése szükségyszerűen zsákutcába vezet.

A Husserlt követő fenomenológia számos jeles képviselőjének álláspontjával áll összhangban Schütz azon lépése, hogy a napi életgyakorlatban jelentkező „természetes” interszubjektív viszonyok elsődlegességét hangsúlyozva elfordul a hétköznapi tárgyterületen vizsgálódva meddőnek és mesterségesnek mutakozó egológiai megközelítéstől. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy nem az interszubjektivitás vagy az életvilág eredendő elsőbbségére hivatkozva bontja ki kritikáját Husserlrel szemben, és nem a redukciók maradéktalan érvényesítésének lehetetlenségére rámutatva bírálja, mint sok más fenomenológus, hanem az eredeti egológiai kiindulóponthoz ragaszkodva éppen azt kéri számon rajta, hogy saját módszerével összeegyeztethetetlen módon ugrik át az *ego* tudatának határán. A kommunikatív megformált kulturális életvilág viszonyai ugyanis addig nem tisztázhatók, amíg éppen *ego* és *alter* szintjén nincs megválaszolva az eredeti idegenmegértésre vonatkozó kérdés, ennyiben tehát a közösségi világ elsődlegességére való rámutatás – szem előtt tartva a társadalomtudomány céljait – önmagában nem lett volna elégséges; az értelem szubjektivitáshoz való kötöttségének köszönhetően a társadalmi cselekvés megértésére vállalkozó tudomány előtt újra és újra felmerül az egyéni értelem felfedhetőségét firtató kérdés.⁸⁰⁸

Az interszubjektivitás-teoretikusként olvasott Schütz hozzájárulása a tudatközi viszonyok kérdéseinek tisztázásához, Dan Zahavi cikke nyomán,⁸⁰⁹ az alábbiakban foglalható össze. Schütz mellett, hogy felismerte a szemtől szembeni szituáció nem csupán minden más interszubjektív viszonyt megelőző, de a közvetettebb természetű interszubjektív relációk tudományos vizsgálata számára is feltétlen kiindulópontul szolgáló mivoltát, rámutatott a személyközi megértés formáinak empirikus sokféleségére. A társas interpretatív relációk olyan fokozott komplexitásra tesznek szert, melyeket a jellemzően két, térben és időben egymás közelségében lokalizált személy viszonyából kiinduló

⁸⁰⁸ Vö. Havrančik 2016: 122. Az értelem szubjektivitásának kérdéséhez, és ennek megértő szociológiai implikációihoz lásd Havrančik 2015a, 2018a.

⁸⁰⁹ Zahavi 2010.

bevett interszubbjektívitas-elméletek nem képesek modellálni – az anonimitásfokok rétegződését megvilágító schützi gondolatok azonban megfelelő eszköznek bizonyultak a közvetlen jelenléttől eloldódó interszubbjektív kapcsolódások megvilágításánál.

Az *Aufbau* lapjain Schütz szembeszállt az idegenmegértés-konceptiók két szélső pólusának képviselőivel: Schellerrel, akinek elmélete a másik személy tapasztalatát számomra is közvetlenül adottnak tételezi, valamint Rudolf Carnappal, aki szerint a másik tudata számomra végső soron elérhetetlen, és ezért mindig meg kell maradnom testénél. Schütz a másokra vonatkozó ismereteim fokozatosságára támaszkodva hidalta át a szakadékot: képes vagyok a másik megértésére, mégpedig abban a mértékben, amelyet a szituáció megkíván. A megértés, melynek alapja a társakra vonatkozó típusos ismereteim pragmatikus szempontok szerinti folyamatos felülvizsgálata és specifikálása, annak ellenére bizonyul újra és újra működőképesnek, hogy nem tart igényt a tökéletes és kimerítő interpretáció rangjára.⁸¹⁰

Schütz bemutatta, hogy a másik megértése nem valamiféle intuitív beleérzés, hanem a másik értelmi és motivációs struktúrájára is rákérdező megfigyelés és kommunikálás révén valósul meg. A másik személy viselkedése mögött munkáló háttérmotívumokra való irányulás jelentőségének felismerése után az idegenmegértés kérdése a pusztán személyközi megértés dimenziója mellé szükségképpen a teljes *sociokulturális háttér* viszonyainak vizsgálatát is bevonja; az interszubbjektívitas-tematika kiterjedése ezáltal térben és időben megnő, és a társadalomtudományok hatókörébe nyújtózik át, rámutatva, hogy sokkal többről van szó, mint privát mentális állapotok megértésének problémájáról. A személyközi értelemközvetítés kérdése ettől kezdve a társadalomtudományos szempontoknak a fenomenológiai filozófiával azonos rangon való bevonódását implikálja.⁸¹¹

*

⁸¹⁰ Ez felveti egy pragmatikus motivációk köré épített hermeneutika lehetőségét, lásd Havrancsik 2018a.

⁸¹¹ Zahavi cikke részletesen tárgyalja a schützi elméletnek azon oldalait is, amelyeket egy analitikus szemléletű interszubbjektívitas-kutatás hasznosíthatna.

Annak elismerése mellett, hogy a schützi interszubjektivitás-koncepció a fenomenológiai interszubjektivitás-diskurzust a szociokulturális relációk pontosabb beállításával és a kérdés tágabb személyközi viszonyok kontextusába ágyazásával jelentős mértékben gazdagította, és elemzései a szociológiai kutatásnál is termékeny kiindulópontnak bizonyultak, a lehetséges kritika pár szempontjára is ki kell térnünk – szigorúan a teljesség igénye nélkül.

A megfogalmazható bírálatok első csoportja azzal a ténnyel kapcsolatos, hogy Schütz, részben önálló programjának szempontjait előtérbe helyezve, részben Scheler egyes gondolatait félreértve,⁸¹² az interszubjektivitás-problematika számos olyan aspektusát elhanyagolta, amely Schelernél még kellő figyelmet kapott, és amelyek némelyike a társadalomtudományos érdeklődés számára nagyon is jelentős relevanciával bírt. Schütz saját programjának szempontjait előtérbe helyezve joggal vetette el a nagyra törő scheleri gondolatrendszer egyes elemeit, példának okáért az egész metafizikai és etikai kérdéskomplexumot – jóllehet, mivel elméletének foglalatosa egy filozófiai antropológiai koncepció volt,⁸¹³ egyes korábban elvetett vonatkozások bizonyonnan előtérbe törekedtek volna az elmélet logikai lezárásánál. Különösképpen áll ez a Scheler által kitüntetett figyelemben részesített *pszichológiai* aspektusra. A voltaképpeni lélektani vonatkozásokat Schütz mindvégig figyelmen kívül hagyta – ismeretelméleti alapállását tekintetbe véve ez még a kérdés tudománytörténeti kontextusának ismerete nélkül is igazoltnak tekinthető –, ugyanakkor a tudat megismerő funkciója mögé sorolt, elsikkadó pszichológiai szempontok figyelembevételének hiányában elmélete, *mint a természetes világ elmélete* egyoldalúnak bizonyul. A pszichológiai motívumok leválasztása ismeretelméletileg indokolható: az érzelmek, a szeretet, a gyűlölet, a sajnálat és más Scheler által taglalt lelkiállapotok és viszonyulások vélhetőleg más elemzési szinten helyezkednek el, mint a tudatműködés elemi mechanizmusai, de a deklaráltan a *természetes beállítódás* terepén vizsgálódó kutatás nem mondhatna le ezekről arra hivatkozva, hogy logikailag másodlagosak.⁸¹⁴ Az érzelmek

---

⁸¹² Tuckett 2015.

⁸¹³ Lásd elsősorban RPR, illetve CP1/06: 149; vö. Gurwitsch 1970.

⁸¹⁴ George Herbert Meadet, a szociológia másik klasszikus interszubjektivitás-teoretikusát sok támadás érte az érzelmek szocializációban játszott szerepének

és más pszichológiai motívumok elhanyagolása mellett különös továbbá, hogy Schütz nem foglalkozott a társas alapformák – pl. a barátság, a bajtársiasság, a család, a nemzeti és kulturális közösségek⁸¹⁵ – Scheler által előirányzott alaptípusainak vizsgálatával. (Schütz munkássága egészének jellemző jegye, hogy az *intézményesedés dimenziója* teljesen hiányzik belőle.) A scheleri problematika megkurtításának harmadik példája: szemben Scheler kétségtelenül jogos belátásával, mely szerint az interszubjektivitás-probléma különböző fokai a leghatározottabban elkülönítendőek, és leírásuk egy bizonyos meghatározott logikai sor követését követeli meg, Schütz időnként reflektálatlan ugrásokat hajt végre a szintek között – hasonlóan magához Schelerhez és Sartre-hoz, akiket éppen emiatt bírál.⁸¹⁶ A szintek közti ugrásokat különösen jelentős problémának ítéljük egy olyan teoretikus esetén, akinek legszámottevőbb tudományos hozzájárulásait éppen az elemzési szempontok szilárd rögzítésével kapcsolatos ismeretelméleti–módszertani megfontolások képzik, és aki számos fontos gondolatát más szintek közt átugró elméletalkotók eljárásának bírálatából bontotta ki.

A lehetséges kritikai szempontok második csoportja az eredeti filozófiai–fenomenológiai interszubjektivitás-kérdés jelentőségének Schütz általi leértékeléséhez kapcsolódik – az a mód, ahogyan Schütz az interszubjektivitás-problémát az interszubjektivitás tényének abszolút ontológiai elsőbbségére hivatkozva átplántálja a hétköznapi természetes élet talajára, bírálatokra ad lehetőséget.⁸¹⁷ Schütz szerint az interszubjektivitás problémája nem konstitúciós probléma, az interszubjektivitás ténye az életvilág eredendő adottsága (*Gegebenheit*).⁸¹⁸ Kérdés azonban, hogy ennek az „adottságnak” a tudomásulvétele bármilyen szempontból megoldása-e az interszubjektivitás-kérdésnek. Egyes kritikusok szerint Schütz hiábavalóan tolja át a problémát az általa elhagyott transzcendentális fenomenológia területére, a hiányosság továbbra is megmarad, saját elméletében is.⁸¹⁹ Egy további lehetséges kritika alapját

---

elhanyagolása miatt; a képet ugyanakkor némileg árnyalják a hagyatékból csak a közelmúltban előkerült írások (Mead 2001).

⁸¹⁵ Vö. Scheler 2018: 347 skk.

⁸¹⁶ Vaitkus 1991, CP1/08.

⁸¹⁷ Jonathan Tuckett (2015) szerint e problémákért részben Schütz hibás Scheler-olvasata okolható.

⁸¹⁸ *TIH*: 44.

⁸¹⁹ Zaner 2002, Belvedere 2014.

képezi, hogy Schütz Husserl interszubjektivitás-koncepciójának *elutasítása után* továbbra is támaszkodik annak egyik központi kategóriájára, az apprezentációra – jelentsen bármit is e kifejezés. Ezt a tudatközi átmenet megválaszolása érdekében Husserl által mozgósított apprezentáció-fogalmat Eugen Fink metaforának, mégpedig sikertelen metaforának nevezte. Schütz az apprezentációs viszony bizonytalan talaján próbálta meg rögzíteni két tudat „szimultaneitásának” lehetőségét – ez explicit ellentmondásban állt saját elméletének Bergsonra támaszkodó, jobban argumentált részével.⁸²⁰ Arról értekezett, hogy a tiszta mi-kapcsolatban a két tudat teljes mértékben összeolvadhat – némileg felidézve Scheler elképzelését, akitől azonban hasonló elméletet nem fogadott el. A schützi érvelés voltaképpen nem azt mutatja be, hogy miként lehetséges a tudatok összeolvadása, hanem azt, hogy miért *nem* lehetséges – mindezek után némi meglepődéssel olvashatjuk a munkái megszokott hangvételétől olyannyira elütő, pátosszal telt mondatokat az együtt átélt idő kapcsán az *Aufbau* lapjain. Véleményünk szerint az egykoron a társadalomtudományok egészét a Te-tapasztalaton megalapozni kívánó Schütz ezen a ponton engedett a „kontinentális” filozófiai irodalmat meg-megkísértő moralizáló–esztétizáló dialógusfelfogás szirénhangjának. Pedig lett volna lehetősége ellenállni a csábításnak: a későbbiek során, a tiszta mi-kapcsolat közvetlenségéből kilépve már a nézőpontok elhanyagolható különbségeinek semlegesítését célzó idealizációkra hivatkozva biztosította a megértés zökkenőmentességét, anélkül, hogy a felek értelemazonosságára épített volna.

---

⁸²⁰ Zaner 2002.

8. Életvilág

8.1. Előzetes megjegyzések

8.1.1. Az életvilág fogalmi intranszparenciája

A fenomenológia társadalomtudományos gondolkodásra gyakorolt hatásának legmeghatározóbb eleme az *életvilág* fogalma,⁸²¹ úgy is, mint az a hívószó, melyet Alfred Schütz nevének említése a legtöbbször felidéz. Az életvilág fenomenológiai terminusból széleskörűen ismert, idővel a művelt közbeszédben is megjelenő kifejezéssé vált, ez a terjedés azonban a fogalom jelentéskörének sajátos kiterjesztését, körvonalainak elmosódását és tartalmi „elinflálódását”⁸²² vonta magával. A fogalom jelentéstartalma mára gyökeresen elszakadt az eredeti husserli variánsától: míg az életvilág kifejezést Husserl a *szubjektivitás* teljesítményeként kibontakozó *kultúrinvariáns* tapasztalatvilág megjelölésére használta, addig az elmúlt évtizedek társadalomtudományos életvilág-fogalmának konnotációja egy a szubjektivitáson túli, azt kvázi kívülről meghatározó *objektív, történetileg és kulturálisan szituált* struktúra elképzelésének irányába mozdult el. Husserl életvilág-fogalmában teljesebben be a világfogalomnak a német idealizmus által inspirált, 19. század óta tartó szubjektivizálódása, és a tudományelöttes világtapasztalatnak az objektív tudományos világfelfogással való

---

⁸²¹ Az *életvilág* kifejezés a *társadalomtudományok* területén először Georg Simmelnél (1912: 13) jelent meg (vö. Welter 1986: 13; a fogalom korábbi természettudományos alkalmazásaihoz lásd Bermes 2002). A husserli életvilág-fogalom előzményeként szolgáló különböző filozófiai világfogalmak történeti áttekintéséhez lásd Welter 1986: 21–38, Karácsony 1995: 61–62. Az életvilág fogalmának Husserl munkásságában való megjelenéséhez lásd Áron 1982: 79, Mezei 1995: 52–53.

⁸²² Welter 1986: 41.

szembeállítás⁸²³ – a fogalom Husserlt követő történeti íve azonban egyértelműen a szubjektivitástól az objektiváláshoz való visszafordulás tendenciájába illeszkedik.

Husserlnél az életvilág kifejezése azt az „ősevidenciát” volt hivatott jelölni, mely minden hétköznapi tapasztalatnak, egyszerűs mind az objektív tudományoknak is alapjául szolgál – mára azonban semmiféle evidenciáról nem beszélhetünk, éppen a fogalom körvonalazatlansága miatt. A művelt közbeszéd életvilág-fogalma éppen azért válhatott ennyire elmosódottá, mert már Husserlnél (és részben Schütznel) egyaránt *több* életvilág-fogalmat találunk, melyek (időnként egymással egyértelműen ellentétes) jelentésárnyalatai folyamatosan keverednek.⁸²⁴ Téves volna azt gondolnunk, hogy létezne *az* életvilág pontosan definiált fogalma: ez nemcsak a Husserlt és Schützöt követő társadalomtudományban nincs így, de már az ő fogalomhasználatukra vonatkozóan sem. A jelentéstartalmak diszharmóniájának érzékeltetésére talán elég a legnyilvánvalóbb ellentmondásokat felidézni: az életvilág egyszerre hivatott szubjektív, és inter-, illetve transzszubjektív (objektív), kulturálisan meghatározott és kulturálisan invariáns tényezőket megjelölni; és a két szerző abban sem teljesen következetes, hogy az életvilág a hétköznapiak reflektálatlan világát, vagy annak csak a kutató előtt feltáruló dimenzióját jelenti-e; de még abban sem, hogy mennyiben beszélhetünk *egy* univerzális életvilágról, vagy különböző, történetileg, kulturálisan, térbelileg stb. meghatározott életvilágokról.⁸²⁵

Az életvilág koncepciójának kifejezetten társadalomtudományos célú felhasználását nagyban megnehezíti, hogy Husserlnél összecúsúzik az egyedülként adott életvilág univerzalizálásának tételezése és a szemlélő számára konkrétan adott világ – környező világ (*Umwelt*)⁸²⁶ –

⁸²³ Welter 1986: 13.

⁸²⁴ Vö. Welter 1986: 15.

⁸²⁵ A zavarokat egymásnak ellentmondó, ismert fenomenológusoktól származó életvilág-magyarázatok felidézésével remekül szemlélteti Rüdiger Welter (1986: 77). A továbbiakban nem áll módunkban foglalkozni azzal a kritikával, mely szerint a fogalmi zavar mögött végső soron az a probléma áll, hogy Husserl az életvilágot egyszerre jelölte meg *talajként* (vagyis univerzális kiterjedésű alapként) és *horizontként* (vagyis szituált tapasztalatra vonatkozóként). A probléma rövid felvázolásához lásd Karácsony 1995: 62; egy részletezőbb kritikai elemzés: Luhmann 2000b.

⁸²⁶ A magyar nyelvű szakirodalom időnként *környezetnek*, máshol *környező világ*-nak fordítja Husserl *Umwelt* kifejezését; a továbbiakban az utóbbinál maradunk.

elsődlegességének állítása, mivel az életvilág leírásánál sajátos módon mintegy átnyúl a kulturális–történeti különbségek felett,⁸²⁷ és így munkájában a konkrétan adott világ kontingens empirikus meghatározottságának jelentősége tisztázatlan marad – megítélésem szerint szerényebb mértékben ez Schützre is áll. Bizonyos fenntartásokkal annyi talán megállapítható, hogy Husserl egyetlen oszthatatlan, ám egy univerzális hatókörű történetiségben kibontakozó életvilágot különböztet meg a konkrétan adott, partikuláris nyelvi és társadalmi gyakorlatok által megformált környező világok pluralitásától. A partikuláris környező világok az életvilág általános talapzatán bontakoznak ki, ugyanakkor az életvilág általánossága iránt érdeklődő szemlélő mindig a konkrétan adott környező világából kiindulva kell, hogy rákérdessen a tapasztalatainkban mindig szituáltan megjelenő, és ezért ennyiben közvetlenül nem, csak idealizációk közvetítésén keresztül elérhető életvilágra.⁸²⁸ Mindezek alapján megállapítható, hogy a társadalomtudományos diskurzus java mára a környező világ husserli fogalmának megfelelőjeként alkalmazza az életvilág megjelölést.

Elemzésünknek nem célja az életvilág-fogalmak kimerítő bírálata – ez bízvást igényelne önálló kötetet –, és ennek megfelelően Schütz életvilágra vonatkozó elképzeléseinek ismertetésénél is tartózkodni fogunk a bővebb kritikától. Annyit mindenesetre fontosnak tartunk megemlíteni, hogy a közkézen forgó kortárs életvilág-fogalom használata rendkívüli problémákat rejt, ugyanis még súlyosan inflálódott formáján is átsejlenek az eszmetörténeti zavarok nyomai, melyek a társadalomtudományos kutatás napi gyakorlatába is beszivárognak. Az elmúlt évtizedekben természetesen számos jelentős tudományos teljesítmény született mind az empirikus kutatás, mind a társadalomelmélet területén, mely támaszkodott az életvilág fogalmára, ezek azonban jellemzően a mű hatókörére korlátozott, jobb esetben explicite és világosan meg is fogalmazott életvilág-definíciókkal, és nem a közkézen forgó homályos variánssal dolgoztak.⁸²⁹ Az életvilág kifejezés használata önmagában

---

⁸²⁷ Lásd Husserl 1998 I: 36. §.

⁸²⁸ Welter 1986: 84–87, 93.

⁸²⁹ Egy a husserli és schützi életvilág-fogalmaktól eltérő, ám példászerűen definiált kísérlet: Habermas 2011. A magyar szociológiai irodalomból Németh Krisztina (2018)

nem képes közös nevezőként szolgálni ezen elemzések számára, mivel a fogalom mögött eltérő koncepciók húzódnak meg. Abban az – egyébként egyáltalán nem magától értetődő – esetben, ha továbbra is meg kívánjuk őrizni az életvilág súlyos definíciós zavarok mellett normatív behatásoktól is terhelt fogalmát társadalomtudományos célra, az alapoknál kell újrakezdenünk a definíciós munkát, vagyis a Husserlnél még a világ–életvilág–környező világ fogalmi hármasságával megragadható problematikához kell visszatérnünk, hogy ezek relációjának tisztázásával reflektálni lehessen a hétköznapi és tudományos világtapasztalat különbségére és viszonyára, valamint a kulturális–történeti kontingenciák jelentőségére.

8.1.2. Az életvilág Husserlnél és Schütznél

Edmund Husserl egyik legfőbb érdeme, hogy munkásságának kései korszakában a filozófia legfontosabb kérdését a mindennapi tapasztalat problémájaként fogalmazta újra; mindennek az szolgált alapul, hogy már legkorábbi filozófiai írásaitól kezdve egy olyan világfogalmat helyezett a középpontba, mely a tudományos tapasztalat előzetes bázisaként szolgál, és amely történeti, közösségi és egyéb jelentésárnyalatokkal gazdagodva végül az életvilág legteljesebben *Az európai tudományok válságában* kidolgozott koncepciójában bontakozott ki.⁸³⁰ Az életvilág fogalmával Husserl arra mutat rá, hogy világtapasztalatunk legmélyebb rétege egy olyan interszjektív tudati teljesítmények által konstituált, a filozófia által az eddigiek során még nem tematizált evidenciahalmaz, mely, mivel minden további életgyakorlat⁸³¹ – így mindennemű

és Sik Domonkos (2012, 2015) munkái emelhetők ki a fogalmat termékenyen alkalmazó kísérletek példáiként.

⁸³⁰ Mezei 1995: 7, Welter 1986: 41. Mezei Balázs részletesen taglalja a husserli világfogalom kifejlődését. A tudomány által előfeltételezett világ elképzelése már 1900-ban, a *Logikai vizsgálódások* első kötetében megjelent (Mezei 1995: 7); az *Eszmék* első kötetében (1913) a világ fogalma a következő értelmekben fordul elő: „A természeti világ; az elérhető [*vorhanden*] világ; a világ mint valóság [*Wirklichkeit*]; a világ mint horizont; a környező világ [*Umwelt*]; az értékek, a javak és a gyakorlati érdek világa [*Wertewelt, Güterwelt, praktische Welt*]; a pszichofizikai világ; az interszjektív világ; a világ mint a tudat korrelátuma; a világ mint az értelem egysége; és a világ mint intencionális létező” (Mezei 1995: 35).

⁸³¹ Husserl 1998 I: 177.

tudományos vagy filozófiai reflexió – alapjául szolgál,⁸³² ezért a világra vonatkozó tudásunk számára centrális jelentőséggel bír. Az életvilág mint az eredeti tapasztalati evidenciák összességként hordozott univerzális *apriori*⁸³³ problémája ennek megfelelően nem részprobléma, hanem a filozófia egyetemes és eredeti, a logikát is megelőző⁸³⁴ kérdése, mely a tudományelmélet és az ismeretelmélet kérdéseit maga teszi részproblémákká.⁸³⁵ Az ezt megelőzően a filozófiai belátás előtt rejtve maradó életvilág megvilágítása nem csupán a világban élő mindennapi emberét, de a tiszta tudomány végső kérdéseit is megvilágítja – a tudomány és a hétköznapi világnézet közti viszony tehát bizonyos értelemben éppen fordított ahhoz képest, amit a nyugati tudományosság feltételez.

A kései Husserl megfogalmazásában a fenomenológia feladata mindenekelőtt az, hogy a tudománynak az életvilághoz való visszavezetésével korrigálja a nyugati szellem botlását, mely az életvilág-feledő tudományos objektivizmust követve válságába jutott. E korrekció módszere az uralkodó nyugati tudományos beállítottság kritikája, mely a világot eleve a természet mintájára képzelel el.⁸³⁶ A nyugati tudomány emberképe – mely Husserl korának kísérleti pszichológiájában leplezetlen formában mutatkozik meg – olyan objektivista emberkép, amely nem ismeri föl az emberben a világkonstituáló szubjektivitás teljesítményét. A bizonyos ismeret végső eszméjét posztuláló tudomány korrekciója előtt azonban éppen akkor nyílik meg az út, ha sikerül feltárni életvilágbeli alapjait, melyek a konstituáló szubjektivitás interszubjektív gyakorlataira alapozódnak. A feladat tehát adott: első lépésben az életvilágot kell vizsgálódás tárgyává tenni, második lépésben pedig szubjektív teljesítményekre kell azt visszavezetni.⁸³⁷

⁸³² Lásd pl. Husserl 2000: 7. §.

⁸³³ Az *apriori* kifejezés vonatkozó jelentésének elemzéséhez lásd Mezei 1995: 88–89, 109.

⁸³⁴ Husserl 1969, Husserl 1998: 34. §.

⁸³⁵ Husserl 1998 I: 172; lásd még Husserl 1998 II: 181.

⁸³⁶ Husserl 1998 I: 164, 1972a.

⁸³⁷ Mezei Balázs (1995: 92) arra figyelmeztet: „Nem szabad hogy félrevezessen minket az életvilág formális, ontológiai jellegének visszatérő husserli hangsúlyozása. Bár szerkezete minden szubjektum számára érvényes, az életvilág a végső elemzésben a szubjektum, vagy átfogó nézőpontból, a szubjektivitás világa”. Az ebben rejlő problémáról pedig így ír: „Világos azonban, hogy Husserl két elgondolása – hogy az életvilág egyrészt mindenki számára érvényes állandó struktúrával rendelkezik, másrészt ez a struktúra a szubjektivitás függvénye – nem összeillő. Ezért nem tudja sok Husserl életvilágáról író tudós a transzcendentális szférába

Az életvilág általános, mindenki számára hozzáférhető, univerzális szerkezettel⁸³⁸ rendelkezik, ennek megragadása azonban rendkívül nehéz, és természetes beállítódásunk felfüggesztését, a fenomenológiai *epoché* érvényesítését követeli meg, melynek során a konkrétan adott tapasztalati evidenciát vezérfonalként használva, pillanatnyi tapasztalati mezőnk szituáltságának korlátait átlépve jutunk el az objektív ismerethez.⁸³⁹ Az univerzális életvilág megismerése látszólag paradox módon elsőként éppen azt igényli, hogy a szemlélő akarattal kiszakítsa magát belőle; mivel az életvilág közvetlenül nem tapasztalható – közvetlenül csak a környező világ tapasztalható –, ezért el kell hagyni a hétköznapi beállítódást és a környező világot ahhoz, hogy az univerzális evidenciákra ráleljünk. Találónak érezzük, hogy Rüdiger Welter az életvilágról szóló könyve egyik mottójául az indiai bölcsességet választotta: *Ahol az ember van, oda nem tud menni.*

A társadalomtudományos szemlélő számára az életvilág koncepciójának legizgalmasabb jegye minden bizonnyal az, hogy Husserl az életvilágot közösségi teljesítményként ábrázolja.⁸⁴⁰ Tisztázatlan maradt azonban, hogy miképp képzelhető el az életvilág és a tapasztalatok összessége⁸⁴¹ eredendően *intermonadikus* teljesítményként, és az is kérdéses, hogy társadalomtudósként mit kezdhetünk azzal a kijelentéssel, hogy „a saját magamban konstruálódó idegenkonstitúciókban konstituálódik a »mindannyiunk számára« közös világ”.⁸⁴² A husserli

---

követni Husserlt, és tekinti mégis az életvilágról szóló elméletét kiemelkedően fontosnak. Vonakodásuk érthető.” (Mezei 1995: 110).

⁸³⁸ Husserl 1998 I: 178; vö. Mezei 1995: 91.

⁸³⁹ A világ mint pillanatnyi észleleti mező számunkra mindig egy metszet a világból (Husserl 1998 I: 205), a végső ismeretre vonatkozó kérdés azonban nem tűri a relatív válaszokat. „Az objektív éppen az, ami maga sohasem tapasztalható” – írja egy helyütt Husserl (1998 I: 166); ez indokolja az eredeti szubjektív tapasztalat etikus módszer általi meghaladását.

⁸⁴⁰ Husserl már 1913-ban, az *Eszmék* első kötetében közös világgént jeleníti meg a világot (ekkor még nem életvilágról beszél; ez a fogalom csak az azonos időszakban keletkezett, de csak jóval később megjelenő második könyvben bukkan fel), valamint már ekkor arról értekezik, hogy a szubjektív tapasztalat számára más szubjektumok tapasztalata gazdagításként, korrekcióként értékelhető (Husserl 1976: 45, 48. §).

⁸⁴¹ „Minden tapasztalat eredendően közösségi tapasztalat” – írja Husserl (Husserl 1973: 221, idézi Welter 1986: 89).

⁸⁴² Husserl 2000: 102. Az eddigiekben már ismertetett schützi Husserl-kritikához (Schütz 1957) fűzött megjegyzésében Eugen Fink arról tudósította Schützt, hogy végső kézírataiban Husserl valamiféle „elsődleges életről” értekezik, mely

definíciós hiányokon a *Schütz utáni* társadalomtudomány döntően az életvilág közösségiségének normatív tartalmakkal való gazdagításával lépett túl, a definíciós problémákat ezzel természetesen nem megoldva.⁸⁴³

Husserl megfogalmazta ugyan az életvilág kutatásának feladatát, de maga nem mélyedt el az életvilág ontológiájának részletes kifejtésében, figyelmét inkább a tudományoknak az életvilágbeli apriorira való visszavezetése kötötte le. Az életvilág feltárásának feladata a feladat mibenlétét átértelmező, döntően az életvilág *szociális* ontológiájára fókuszáló Schützre hárult, aki egy a transzcendentálisan redukált szférával szembeállított hétköznapiság talaján érvényes általános filozófiai antropológia irányába tapogatózó programot követve látott hozzá az életvilág általános struktúráinak feltérképezéséhez.

*

Schütz az életvilág fogalmával kapcsolatos transzcendentális fenomenológiai elvárásokat és az egológiai szemlélet által okozott nehézségeket megkerülve dolgozta ki saját életvilág-konceptióját, mely megőrizte a husserli életvilág-fogalom heurisztikus erejét – ugyanakkor az említett problémák elkerülése ellenére annak körvonalzatlanságát is. Az életvilág általános struktúráinak leírására vonatkozó, Husserl által megfogalmazott programot követve Husserlnél sokkal tovább jutott az életvilág összefüggérendszerének, és különösképpen szociális dimenziójának feltérképezésében. Schütz pontosította, hogy miben és milyen formában tekinthető az életvilág közösségi teljesítménynek – a szakszerű társadalomtudományos vizsgálódás azonban óhatatlanul megkövetelte az életvilág-fogalomnak a *konkrét* kultúrvilágok felé, vagyis a Husserl által környező világnak (*Umwelt*) nevezett fogalom felé való elmozdítását. A jelentéstartalom ezirányú eltolódása Schütz után tovább folytatódott, olyannyira, hogy végül az életvilág-kifejezés

---

„sem nem egy vagy sok, sem nem faktuális vagy lényegi; inkább mindezen megkülönböztetések egyetemes alapja: a transzcendentális elsődleges élet, mely pluralitássá teszi magát, és mely maga hozza létre a tény és a lényeg közti megkülönböztetést” (Schütz 2010: 48). Mindez nem sokat segít az interszubbektivitás husserli fogalmába beépült tisztázatlanságok elosztatásában.

⁸⁴³ Lásd ehhez Niklas Luhmann – rendszerint Jürgen Habermast célba vevő – kritikáit.

végleg megvált a – Schütznel még jelen lévő – transzcendentális, majd az univerzális jelentéstartománytól. Ez utóbbi jelentéstartományok hiányát csak akkor pótolhatta volna a szakszerű társadalomtudományos vizsgálódás, ha az életvilág kellően gondosan megalapozott koncepciójára épített volna – a helyzet azonban ezzel éppen ellentétesen alakult, és voltaképpen az egyre lazábban körvonalazódó életvilág-idea elterjedése okozta a fogalom „inflálódását”.

Az életvilág-koncepció Husserl utáni használatával kapcsolatos zavarok egyik gyökere az, hogy a fogalom Schütznel magánál is számos olyan tartalmi elemet hozott egy ernyő alá, amelyek szisztematikus elemzések alapján könnyedén bizonyíthatóan ellentmondanak egymásnak.⁸⁴⁴ A Schütznel meglévő tisztázatlanságokon tovább rontott, hogy a *Strukturen der Lebenswelt* című posztumusz művet⁸⁴⁵ már Schütz tanítványa, a mesterének módszertani és szubjektivista beállítottsága iránt érzéketlen, ám jelentős durkheimi inspirációkból merítő Thomas Luckmann írta meg, Schütz jegyzetei alapján,⁸⁴⁶ valamint hogy a schützi elmélet szélesebb körben való megismertetésében kulcsszerepet játszó mű, a Peter Bergerrel közös *A valóság társadalmi felépítése*⁸⁴⁷ már egy ilyen átalakított – ráadásul a Talcott Parsons által felvázolt társadalomképpel szembeállított – életvilág-fogalom elterjedését segítette elő.⁸⁴⁸

A következőkben azt a schützi – és luckmanni – életvilág-fogalmat ismertetjük, amely a szövegekben minden ellentmondásosságával együtt fellelhető; nem tekintjük feladatunknak az életvilág-fogalom schützi variánsának – variánsainak? – kritikáját. Ennek ellenére fontosnak tartom a soron következő ismertetés olvasásánál annak regisztrálását, hogy a schützi életvilág-fogalom jelentésárnyalatok nem teljesen harmonikus spektrumát jeleníti meg. Jól mutat rá erre Rüdiger Welter,⁸⁴⁹

⁸⁴⁴ Nehéz példának okáért elképzelni, hogyan hozható az életvilág fogalmának közös nevezőjére az életvilág hétköznapiasága, történetisége és általános érvényűsége. Schutz – Luckmann 1973, 1989.

⁸⁴⁵ Ezzel a következő szakaszban részletesen foglalkozunk.

⁸⁴⁶ Berger – Luckmann 1966.

⁸⁴⁷ Havrancsik 2019a.

⁸⁴⁹ Welter 1986: 169–170. A részletesebb elemzéshez lásd uo. 170–177.; rövid összefoglalásához lásd Karácsony 1995: 67–68.

aki a schützi–luckmanni életvilág-fogalom alábbi jelentéseit különbözteti meg:

- az életvilág jelentheti a világ centrumában álló szubjektum személyes világát;
- egy adott közösség mindennapi tudáskészletének totalitását, vagyis egy objektív és közös kultúrvilágot;
- a szubjektum saját mindennapi kultúrvilágát;
- a mindennapi tapasztalatok keretfeltételeit jelentő időbeliség, térbeliség, és szocialitás összességét; valamint
- az interszubjektivitás, történetiség és végesség „metafizikai konstansainak” összességét.

8.2. A schützi életvilág-elmélet disszonáns záróakkordja: *Strukturen der Lebenswelt*

Pályája vége felé közelítve Schütz kutatása egyre inkább az életvilág tematikája felé fordult. A kérdéssel ezt megelőzően is foglalkozott: elképzeléseinek fundamentuma már az *Aufbauban* fellelhető, majd a *Személyiség*-kéziratban vázolta fel az életvilág szerkezet-elemzésének vázlatát, melynek részletes kibontását jó húsz évvel később, a ma *Strukturen der Lebenswelt* címen ismert műben tervezte megkísérelni. E munkálatokat 1958 őszi és 1959 tavaszi félévében esedékes alkotói szabadsága idején kívánta elvégezni. A munkáltatójának, a New School for Social Researchnek eljuttatott levelében így fogalmazott:

A következő nyolc hónapos eltávozása során a szerző tervezett munkájának (munkacíme: *The Problem of Social Reality*) legalább az első fogalmazványát befejezni tervezi. Az évek során nagyjából hatszáz oldalnyi jegyzetet gyűjtött össze, melyeket rendeznie kell és fel kell dolgoznia. Távollétének egy részét Husserl életvilággal és interszubjektivitással kapcsolatos kiadatlan kéziratának tanulmányozásával tervezi tölteni Louvainben.⁸⁵⁰

---

⁸⁵⁰ CP4/06: 72.

1959 májusában bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy feladatát elvégezze.

Mint ismeretes, a mű végül Thomas Luckmann munkájának köszönhetően jelent meg két kötetben, 1973-ban, majd 1984-ben.⁸⁵¹ Megítélésem szerint Luckmann-nak a műhöz való hathatós hozzájárulása⁸⁵² különálló figyelmet érdemel, ugyanis annak befejezőjeként – legjobb igyekezete ellenére – közreműködött abban, hogy a *Strukturen* által közvetített Schütz-kép, ha nem is hamis, de pontatlan legyen. Az alábbiakban óvatos kísérletet teszünk e pontatlanságok detektálására.

Mindenekelőtt szükséges tisztázni: a könyv Luckmann általi befejezését – mely a Schütz által gondosan összeállított jegyzethalmok és rövidebb szövegrészeket megfogalmazása mellett annak részbeni átrendezését, valamint megrostálását is magában foglalta – nem maga Schütz, hanem halála után özvegye kezdeményezte. Luckmann a munka nagy részével már az 1960-as évek első felében elkészült,⁸⁵³ de a mű első kötete csak 1973-ban jelent meg, melynek bevezetőjében így fogalmaz:

E könyv nem lehet az a könyv, amelyet Schütz írt volna. Még csak nem is az a könyv, melyet *szerintem* írt volna: saját gondolataim és munkám teljes alámerítése Schütz terveibe nem volt lehetséges, és biztosan állítom, a körülmények közt Schütz sem óhajtotta volna ezt. Másrésztől, amennyire csak lehetséges, megpróbáltam hű lenni a terv alapcéljához: a hétköznapi élet struktúráinak analíziséhez.⁸⁵⁴

⁸⁵¹ Az első kötet először angolul, *rögtön fordításként*, a második kötet először német eredeti nyelven jelent meg. A bajokat tovább tetézi, hogy az első kötet második, Heinemann-féle angol kiadása elfelejt megemlékezni arról a tényről, hogy a könyv egy kétkötetes mű első kötete, valamint hogy egyes német nyelvű kiadások nem tartalmazzák az eredetileg a második kötet végén közölt eredeti schützi vázlatokat és feljegyzéseket.

⁸⁵² Schütz korábbi könyvtervezete, melynek a *The World Taken as Granted. Towards a Phenomenology of the Natural Attitude* címet szánta, és amelyet ma *Reflections on the Problem of Relevance* címen ismerünk, ugyancsak egy volt tanítvány, Richard M. Zaner áldozatos munkájának köszönhetően született meg. (Ennek körülményeiről lásd Zaner 1970.) E munka véleményünk szerint – a *Strukturen*nel szemben – nem tartalmaz megkérdőjelezhető hitelességű elemeket. Ennek megfelelően helyesnek tartjuk, hogy a *Strukturen* Luckmann szerzőtársaként feltüntetve jelent meg, szemben a *Relevance*-szal.

⁸⁵³ Schutz – Luckmann 1973: xx.

⁸⁵⁴ Schutz – Luckmann 1973: xv.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy örökké csodált egykori mestere művét Luckmann a legjobb tudása szerint igyekezett befejezni. Ennek ellenére meg kell emlékeznünk arról, hogy a könyv nem abban a formában – és nem azzal a tartalommal – született meg, ahogyan azt Schütz óhajtotta. A schützi tervektől való eltérések egy része Luckmann tudatos döntéseinek tudható be. Az ismert – Luckmann által bevallott – különbségek (az apróbb szerkesztési változtatások mellett) az alábbiak.

1. Luckmann az életvilág határaival kapcsolatos gondolatok kifejtésénél olyan konklúzióra jutott, amely Aron Gurwitsch – Schütz személyes gondolkodásának kétségtelenül legmélyebb ismerője – szerint nem felelt meg Schütz elképzelésének, így tanácsát elfogadva e vizsgálódásokat Luckmann a könyvből kiemelve a saját nevéen, különállóan publikálta.⁸⁵⁵
2. A nyelv kérdésének vizsgálatában Luckmann jelentősen tovább ment Schütznél, és részarányát tekintve sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett a nyelvre, mint Schütz. A későbbiekben még visszatérünk arra, hogy véleményünk szerint Luckmann nyelvvel kapcsolatos gondolatai tartalmilag is eltértek Schütztől, túl azon, hogy a nyelv szerepének a *Strukturen*ben való hangsúlyozásával megváltozott Schütz nyelvvel kapcsolatos gondolatainak helyi értéke.
3. A leglényegesebb – és véleményünk szerint e ponton Schütztöt tulajdonképpen meghamisító – változtatás az volt, hogy Luckmann (arra hivatkozva, hogy terveiben Schütz nem ment tovább korábban publikált írásainak álláspontján, és nem adott kellő instrukciót a folytatásra) *kihagyta* a könyv utolsóinak szánt módszertani fejezetét.⁸⁵⁶ Jelen elemzés mellett az álláspont mellett érvel, hogy Schütz munkásságának *fundamentuma módszertani*; ebből a szempontból nézve Luckmann döntése rettenetes következményekkel járt. Szeretnénk továbbá emlékeztetni arra, hogy Schütz életében publikált első és egyetlen könyve ugyancsak egy módszertani fejezettel zárult – *mely egyszersmind konklúzió is volt*.

---

⁸⁵⁵ Luckmann 1970.

⁸⁵⁶ Nem kevésbé fontos témák maradtak így ki, mint a tudomány és az életvilág kapcsolata, a természet- és társadalomtudományok viszonya vagy a társadalomtudományos módszertani posztulátumok kérdése (Schütz – Luckmann 1973: xvi).

Azt, hogy Schütz nem ment túl a korábbi írásaiban foglaltaknál, a legtöbb másik fejezettel kapcsolatban is bizvást el lehetne mondani. A könyv igazi nívója nem a tartalmi elemek újdonságában lett volna keresendő, hanem az új struktúrában, amiben a szerző összekombinálta volna megelőző eredményeit – egy ilyen összolvastat lehetőségét azonban Luckmann a módszertani fejtegetések elhagyásával ellehetetlenítette, a második kötet évtizedes szünet után való publikációjával megtörte,⁸⁵⁷ és részben a recepciót is kerülőútra vezette.⁸⁵⁸ Az elkészült munkában a központi módszertan mellett a cselekvéskérdés is háttérbe szorult – Luckmann, a pályája során legalább annyira durkheimi mint schützi belátásokból táplálkozó, holisztikus–kollektivistikus irányultságú vallásszociológus legalábbis közömbös, ha nem érzéketlen volt a módszertani individualizmus álláspontja iránt⁸⁵⁹ –, időnként előtérbe türemkedett azonban egy-egy jellemzően luckmanni szempont, különösképpen a nyelv, illetve egy Schütztől eltérően empirikus irányultságú tudásszociológiai megközelítés. Némely rosszindulattal, de talán nem jogtalanul lehetne feltenni a kérdést: nem lehet, hogy ami új a *Strukturen*-ben, az nem Schütz, hanem Luckmann érdeme?

A szöveget áttekintve jól látható, hogy Luckmann kollektivistaholista irányba tereli Schütz gondolatait. Erre mutat a nyelv előtérbe helyezése, a tudás „társadalmi eredetének” redundáns és folyamatos ismételtetése, a társas és szubjektív dimenziók következetlen és logikailag bizonytalan összeillesztése, a relevanciaelmélet átrendezése,⁸⁶⁰ vagy az interszubjektivitás kérdésének a szubjektivitástól a transzszubjektivitás (objektivitás) felé történő szociológista közelítése. További problémát

⁸⁵⁷ A cselekvéssel kapcsolatos gondolatok a jókora késéssel megjelenő második kötetben kaptak helyet – ez a tény önmagában is hozzájárult a cselekvésproblematika jelentőségének hamis leértékeléséhez.

⁸⁵⁸ Fontos megemlíteni: az *Aufbau* angol fordítása először 1967-ben, vagyis *A valóság társadalmi felépítése* című, Schütz recepciója szempontjából döntő jelentőségű – bár nem feltétlenül üdvös (lásd ehhez Havrancsik 2019a) –, Luckmann és Peter L. Berger által írt könyv első megjelenése utáni évben jelent meg. A két mű közérthetőségének minden bekezdésben megnyilvánuló eltérése nyilvánvalóan az eredetileg Schütz által megírt gondolatok háttérbe szorításának kedvezett.

⁸⁵⁹ Luckmann ugyan a későbbiekben kétségtelenül publikált egy cselekvésselmeleti kötetet (Luckmann 1992), a benne foglaltak azonban jellemzően nem mentek túl annak átfogalmazásán, amit már Weber-től és Schütztől ismerünk.

⁸⁶⁰ Mint az a relevancia-fejezet terjedelmének zsugorításából, illetve a *Reflections on the Problem of Relevance* argumentációjának a relevanciaelméletből való kiemeléséből látható, a hétköznapi élet tudásszociológiájáról szóló *Strukturen*-beli fejtegetések jelentős részben a relevanciaelméletből lettek kibontva.

okoz, hogy Luckmann – és ezt nem lehet neki hibaként felróni – nem állt a fenomenológiai iskolázottság azon fokán, mint Schütz; a fenomenológiai argumentációt megspórolva vezeti be Schütz gondolatait, melyek azonban így időnként pusztá trivialitásoknak vagy tautológiáknak látszanak. A közvetlen tapasztalat jelentősége leértékelésének és a fenomenológia metaforikus státuszba való visszahúzódásának a Schütz utáni „fenomenológiai szociológiában” jelentkező tendenciája bizonyos tekintetben már e lapokon megkapja a maga előkészítését.

A luckmanni hatás további aspektusa, hogy a módszertani- ismeretelméleti érvelés és tematika elhanyagolása miatt az elemzés – megítélésünk szerint a vélhető schützi szándékon túlmenő mértékben – ontológiai színezetet ölt, melynek során az életvilág fenomenológiájának kinyilatkoztatása elfedi az erre való törekvés mögött álló tágabb értelemben vett társadalomtudományos igény dimenzióját. Az életvilág fenomenológiája, úgy is mint szociális ontológiája, természetesen önmagában is megáll a lábán –, de ha Schütz életművét a maga teljességében szeretnénk megragadni, látnunk kell, hogy az életvilág „önálló” fenomenológiája a megértő szociológiai–cselekvéseméleti tematika monumentális kiegészítéseként jelentkező „társadalmi világgal” kapcsolatos belátások továbbfejlesztéseként született meg, és az életmű egészen végigtekintve világos, hogy az életvilág-problematika logikailag alárendelt viszonyban áll a módszertani elemzésekkel – csakúgy, mint az életmű végén: az életvilág fenomenológiája bár cél, de közbenső cél, vagyis eszköz, mégpedig egy filozófiai antropológiai elmélet kibontásának eszköze.

8.3. Az életvilág dimenziói és a természetes beállítódás

8.3.1. Az életvilág fogalma és a természetes beállítódás

Az életvilág schützi fogalmának legérettebb és legkidolgozottabb formájáról a *Strukturen der Lebenswelt* első kötetének első fejezetéből nyerhetünk ismereteket.⁸⁶¹ Az életvilág *mindenekelőtt* a természetes beállítódás

⁸⁶¹ Sajnálatos módon a vonatkozó szöveghely – a Schütz életében megjelent írások egyes részleteihez hasonló módon – fogalmi pontatlanságtól szenved: az életvilág,

talaján álló személy által tapasztalható világot, az ő elsődleges valóságát jelenti, mely azonban kiterjeszhető a természetes beállítódás módosulásaiaként adott eltérő tudati beállítódások zárt értelmi tartományainak területére is – azzal a megköttéssel, hogy a *tudományos* beállítódást Schütz ettől elválasztja, és az életvilágot a tudományelöttes tapasztalat világaként, a logikailag a tudományos beállítódást is megelőző tapasztalati szféraként definiálja. Az életvilág középpontját jelentő, természetes beállítódásban birtokolt világ testi cselekvéseim lehetőségeinek és az azt korlátozó tényezőknél, valamint a személyközi kommunikációnak és társas viselkedésnek a terepe; a világ, melyet az egészséges és éber felnőtt személy sajátjaként ismer.⁸⁶² A hétköznapi világ talaján állva adottnak vesszük társak létezését, akik hozzánk hasonló tudattal rendelkeznek, velük kapcsolatba léphetünk, és feltételezhetjük, hogy mások számára ez az adottság ugyanígy fennáll, és építhetünk interpretációs háttérünk közös voltára. Röviden: az életvilág, noha személyes életvilágomként tapasztalom,⁸⁶³ kezdettől fogva közös, interszubjektív világ. Rá vonatkozó tudásomban egymásba játszanak privát megfigyeléseim és elképzeléseim, valamint nevelőim, tanárain és más társaim által közvetített ismeretek.⁸⁶⁴ Tapasztalati világom középpontjában ugyanakkor saját magam állok. Ismeretkészleteim és felhasználásuknak mikéntje pragmatikus alapindítatásom köré szerveződik – világtapasztalásom ennek megfelelően eredendően jövőorientált.⁸⁶⁵

Az életvilág a személyes szubjektív perspektívából adódó személyes életvilág, a legtágabban értett kultúra területe mellett a természet számomra tapasztalható szegmensét is magában foglalja, az „én életvilágom”,⁸⁶⁶ melynek kiterjedése potenciálisan az emberi világtapasztalás

---

a hétköznapi életvilág, a személyes életvilág vagy akár a természetes beállítódás fogalmai közt olyan értelmi csúszkálás tapasztalható, ami megnehezíti a – véleményünk szerint nem minden pontján kielégítően körvonalazott – schützi életvilág-fogalom körülhatárolását és értékelését.

⁸⁶² Schutz – Luckmann 1973: 3.

⁸⁶³ Schutz – Luckmann 1973: 15.

⁸⁶⁴ Schutz – Luckmann 1973: 7. A szocializációs aspektushoz bővebben lásd Somlai 1997: 74–76.

⁸⁶⁵ Schutz – Luckmann 1973: 19.

⁸⁶⁶ Vö. Husserl kijelentéseivel: „Noha számomra és mindenki számára a világ csak mint kulturális világ adott [...]” (Husserl 2000: 149); „Tehát, mint láthatjuk, a kulturális világ is egy *nullelemre*, illetve bizonyos »személyiségre« vonatkozóan, tájoltan adódik” (Husserl 2000: 151).

teljes terepnumára kiterjeszhető – e kiterjesztés az általam már előzetesen feltérképezett világszektor horizontjának kitágításaként képzelhető el.

Világom [...] kezdettől fogva tágulni képes, szükségszerűen nyitott világ. Más szavakkal, világom kezdettől fogva csupán egy nagyobb egység szegmense, melyet univerzumnak hívok, és mely életvilágom nyitott „külső” horizontja. *Az életvilág transzcendálásának lehetősége az emberi egzisztencia ontológiai helyzetéhez tartozik.*⁸⁶⁷

Az életvilág Schütznel a legkülönbözőbb figyelmi módosulásoknak megfelelő zárt értelemtartományokat,⁸⁶⁸ úgymint a játék, az álom, fantázia vagy a tudományos elmélet területét is magában foglalja, ám elemzésének célszerű kiindulópontja a munkavilág (*world of working*), mely az elsődleges pragmatikus indíttatás által meghatározott természetes beállítódás szférájaként a többi szféra számára is vonatkoztatási pontként szolgál.

A természetes beállítódásban megtapasztalt világunk⁸⁶⁹ a volta-képpeni elsődleges valóság (*paramount reality*): ez az a szféra, melyben testi jelenlétünkkel folyamatosan jelen vagyunk, melyben testi cselekvéseink megnyilvánulnak és környezetünktől származó ellenállásba ütköznek, és amelyben a személyközi kommunikáció és kooperáció megvalósul.⁸⁷⁰

Mint a tudati beállítódás más fajtái, a természetes beállítódás is rendelkezik egyfajta sajátos *epoché*val, mely éppen a kételyt magát függeszti fel, ezáltal elsőbbséget biztosítva a tevékeny ember pragmatikus alapmeghatározottságának.

A természetes beállítódás talaján állva megkérdőjelezetlenül adottnak vesszük azokat a természetes és társas, illetve társadalmi és kulturális tárgyakat, melyek közé születünk; a természetes beállítódás

⁸⁶⁷ RPR: 170. Kiemelés az eredetiben.

⁸⁶⁸ A zárt értelemtartományok témájára a fejezet későbbi részében még visszatérünk.

⁸⁶⁹ A természetes beállítódás, a hétköznapi világ, az elsődleges valóság fogalmakat Schütz időnként keveri, ráadásul igen gyakran a természetes beállítódás világaként jeleníti meg az életvilágot (melyet sokszor nem különböztet meg élesen a *hétköznapi élet* világtól), annak ellenére, hogy világosan kimondja, hogy az életvilág a zárt értelemtartományokat is magába foglalja (MR). A fogalmi tisztázatlanságok jól detektálhatók például a *Strukturen* első fejezetében.

⁸⁷⁰ SRS: 342, MR: 227, Schutz – Luckmann 1989: 284.

világa az a „megkérdőjelezetlen de mindig megkérdőjelezhető mátrix, amelyből minden vizsgálódásunk kiindul, és amelybe visszatér”.⁸⁷¹

A természetes beállítódásban megkérdőjelezetlenül adotttnak vesszük aényt, hogy léteznek társak, akik hozzánk hasonló tudati struktúrával rendelkeznek, valamint eleve feltételezzük, hogy bizonyos mértékben képesek vagyunk társaink indítékainak megértésére; világunk eredendően interszjektív világ. Emellett adotttnak tekintjük azt is, hogy közös társas környezetünk tárgyai és eseményei hasonló jelentőséggel bírnak társaink számára, és hogy interpretációs sémáink átfedésben vannak.⁸⁷²

A természetes beállítódásban – melyre Schütz Max Scheler viszonylag természetes világnézetének megfelelőjeként tekint – magától értetődőnek vesszük, hogy tudásunk végső soron céljaink, pragmatikus alapindítatásunk által meghatározott;⁸⁷³ ismereteink zöme korábbi tapasztalataink ehhez igazodó – jelentős mértékben társas közvetítésű – lerakódásának tekinthető, melyet a „meghatározható meghatározatlanság” övezeteként vesz körül a lehetséges ismeretek horizontja, melyek irányába tudásunk kiterjeszhető.⁸⁷⁴

Az életvilág, abban a formában, ahogyan a természetes beállítódásban tapasztalom, az *én életvilágom*: középpontjában magam állok, róla való tudásom személyes tér- és időbeli, valamint szociális pozícióim szerint tájolt, és további kibontakozása pragmatikusan motivált figyelmeknek irányulását követi.

A természetes beállítódás talaján állva megkérdőjelezetlenül/reflektálatlanul adotttnak vesszük az ismeretek egy körülhatárolt körét, és rá vonatkozó lehetséges kételyeink felfüggesztésre kerülnek. Az alábbiak tekinthetők ekkor előzetesen adotttnak:

⁸⁷¹ Schutz – Luckmann 1989: 264.

⁸⁷² Schutz – Luckmann 1989: 264.

⁸⁷³ Maurice Natanson (1986: 9) joggal hangsúlyozza, hogy a természetes beállítódás talajának a munka világaként való ábrázolásával Schütz a tapasztalat elsődlegességétől a cselekvés elsődlegességének irányába mozdul el. A pragmatikus indítatás jelentőségének a tapasztalásé elé helyezése a husserlitől megkülönböztetett – és e különbség mentén okvetlenül megkülönböztetendő – schützi fenomenológia egyik legfontosabb kitüntetett jegye.

⁸⁷⁴ Schutz – Luckmann 1973: 8–10.

- más személyek testi létezése;
- e testek a sajátoméhoz hasonló tudattal rendelkeznek;
- a minket körülvevő külvilág tárgyait hasonlóan interpretáljuk;
- (reciprok) kapcsolatba léphetek társaimmal;
- meg tudom értetni magam velük;
- a kulturálisan és történetileg meghatározott társas világ afféle „természetes világgént” közös vonatkoztatási sémát jelent számunkra; és végezetül
- mindenkori pillanatnyi szituációm csak kis mértékben saját önálló tevékenységem eredménye – vagyis nagyobbrészt a rajtam kívül álló társas környezet által meghatározott.⁸⁷⁵

Összefoglalásul: a természetes beállítódás jellemzőiként – a később bemutatott, zárt értelmi tartományok jellemzésére bevezetett sémát követve – az alábbiak sorolhatók fel:

- a) A napi életet jellemző tudati feszültségi forma a teljes éberségé, mely a teljes figyelemből (*attention à la vie*) ered.
- b) A jellemző *epoché* a természetes beállítódás *epochéja*, melyben a külvilág és tárgyai létezésével kapcsolatos kétely kerül felfüggesztésre. Annak lehetősége, hogy a világ másmilyen is lehet, mint ahogyan számomra hétköznapi tapasztalatomban adott, zárójeleződik.
- c) A spontaneitás uralkodó formája a külvilágba nyúló testi mozgás révén megvalósuló értelemtelített cselekvése.
- d) A társasság formája a tudattal rendelkező, velem közös interszubjektív világban osztozó társ tapasztalatára alapozódik.
- e) Az öntapasztalás jellemző formáját két tényező alapozza meg: a különböző aspektusok és szerepek szerint szociálisan „kötött” individualitás, és a „szabad” *ego* cselekvése.
- f) Az idői perspektíva a standard időé, mely az interszubjektív világ temporális struktúrájaként a belső tartam és a világidő metszőpontjából ered.⁸⁷⁶

*

⁸⁷⁵ Schutz – Luckmann 1973: 5. A fejezetben a későbbiek során még visszatérünk a természetes beállítódás vizsgálatára.

⁸⁷⁶ Schutz – Luckmann 1973: 35–36, vö. 1989: 308–309.

Az eddigieket összefoglalva és kiegészítve, részben pár később említendő szempontot is bevonva, az életvilág az alábbiak szerint írható le: az életvilág a természetes beállítódásban megtapasztalt tudományelöttes világtapasztalás *elsődleges valósága, magában foglalja azonban* a természetes beállítódástól eltérő tudati beállítódásban tapasztalt *zárt értelmi tartományok szféráit is*. Az életvilág az én személyes életvilágomként adott, rá vonatkozó tudásom személyes kiindulópontomnak megfelelően tájolódik, és térbeli, időbeli, szociális szituáltságomnak megfelelően terjeszthető ki a lehetséges tapasztalás horizontjának koncentrikus köreire. Az életvilág az *interpretált tapasztalat* világa: rá vonatkozó ismereteim formái a közvetlen tapasztalat formájától a magasan objektivált tudásformák egyre absztraktabb alakzataiig terjednek. A különböző életvilágszektorok általam való megismerésének rendezőelve a *pragmatikus alapindíttatás*. Ismereteim a pragmatikusan motivált relevanciastruktúráknak megfelelően rendeződnek az ismerősség és az idegenség, valamint az empirikusan betöltött, eleven ismeretek, és a távoli, behatóan tipizált absztrakt ismeretek csoportjaiba. Az életvilág eredendően *közös, interszubjektív világ*, melynek közös volta felett az ismeretek személyközi integrációját lehetővé tévő tipizációk, illetve a szubjektív perspektívák különbségeit pragmatikus okokból feloldó idealizációk öröködnék. És végezetül okvetlenül említést érdemel egy rendkívül fontos, de szerzőnk által tulajdonképpen reflektálatlanul hagyott jellemző:⁸⁷⁷ *a Schütz által leírt életvilág-elmélet nem a közvetlenül tapasztalt életvilágra vonatkozik, hanem az életvilág invariáns alapstruktúráira, melyek ebben a formában csak a tudományos reflexió számára adottak.*

Az életvilág struktúráinak áttekintését Schütz három aspektusból kísérelte meg: az életvilág tér-, idő- és szociális dimenzióinak a különböző értelemtartományok struktúráinak; valamint az életvilág szféráinak a szimbolizációs viszonyok általi összekötöttségének leírásaként.⁸⁷⁸ Elsőként az életvilág alapidimenzióinak ismertetése következik, az utóbbi kettőre a későbbiek során térünk vissza.

---

⁸⁷⁷ Gurwitsch 1970.

⁸⁷⁸ Endress 2006: 83.

8.3.2. Az életvilág dimenziói

Az életvilág alapstruktúráinak feltárása részben már az *Aufbauban* megkezdődött,⁸⁷⁹ ám a tér-, idő- és szociális dimenzió szerinti felosztás később, a *Személyiség-kéziratban*⁸⁸⁰ jelent meg először. A strukturálódás teljes kifejtését Schütz a *Relevancia*-könyv tervezetében is kilátásba helyezte, de nem vitte véghez,⁸⁸¹ és annak ismeretében, hogy az életvilág határainak kérdését, valamint a transzcendencia ezt is magában foglaló, de valamelyest tágabb problémáját sosem rendezte ön maga számára kielégítőnek érzett módon, megkockáztatható a megállapítás, hogy a struktúra teljes és végső leírása végül sosem valósult meg.

Az életvilág *időbeli* dimenziójának taglalásánál különösen szembe-tűnő a schützi gondolkodás szubjektivitáshoz rögzítettsége, valamint elméletének az egzisztenciális vonatkozásokat is inkorporálni szándékozó filozófiai antropológiai vetülete. Időtapasztalatomat az idő múlása, és éberlétemen, valamint véges életemen túlnyúló volta határozza meg.

[...] úgy „találom” magam reggel, ahogyan legutóbb este „hagytam”. Úgy tűnik, éber életem idejéhez csatlakozom, amelyet este „megszakítottam”. De mindennapi életvilágomtól való visszavonulásom és visszatérésem közt „az idő nem állt meg”. Reggel lett. A világot idősebbnek tapasztalom (tegnap vasárnap volt, ma hétfő van). A világidőt az „enyémet” meghaladóként élem át. A transzcendencia élménye, bár mindennapi, a világ egészét érinti idői struktúrájában.⁸⁸²

A természetes beállítódásban lévő tevékeny ember motivációs rendszerének – a reflexió alól rendszerint kibúvó – végpontja jövendő halálának tudata:

⁸⁷⁹ Jelesül a kortársak, elődök és utódok világainak fogalmaival; ekkor Schütz még nem életvilágról, hanem „társadalmi világról” beszélt.

⁸⁸⁰ PPSW.

⁸⁸¹ „Az életvilág strukturálódásának teljes áttekintésére e tanulmány negyedik, a számos valóságok szerkezetét vizsgáló részében nyílik majd lehetőségünk” – írta a *Relevancia*-kéziratokban, egy végül sosem elkészült szöveghelyre utalva (RPR: 173).

⁸⁸² Schutz – Luckmann 1973: 46.

[...] a természetes beállítódásban minket vezérlő relevanciák egész rendszere mindannyiunk alapvető tapasztalatára alapozódik: tudom, hogy meg fogok halni, és félek meghalni. E meghatározó tapasztalat elnevezéséül a *fundamentális szorongást* javasoljuk. A primordiális megelégedése mindannak, amiből az összes többi ered.⁸⁸³

Eljövendő halálom tudata, életem végességének felismerése pragmatikus indíttatásom alapmotívuma, és egyben az életemet egybefogó relevanciastruktúráim alapköve, melyre saját öregedésem mellett mások idősödése és halála hívja fel újra és újra a figyelmemet. Ez az a végpont, amely felé a megfordíthatatlanként tapasztalt idő az életperiódusok megkérdőjelezetlenül adottnak vett során keresztül vezet.⁸⁸⁴ Időtapasztalatom vonatkozásában emellett tudati beállítódásom kérdése meghatározó: tudati feszültségem változásával, más értelemtartományokba való át-helyezkedésemmel, de részben már a szituációk pusztá váltakozásával is, időtapasztalatom formája megváltozik.⁸⁸⁵ Döntő jelentőségű emellett az időbeli meghatározottság tapasztalatom formájára gyakorolt hatása, ismereteim „lerakódásának” időbeli lefolyása, valamint a hétköznapi személyes létezés eseményeinek fix rendje. A térbeli elrendezés és cselekvési hozzáférés analógiáját követve Schütz megkülönbözteti az időbeli hozzáférés aktuális, a közvetlenül befolyásolható cselekvési térrel analóg formáját, a helyreállítható cselekvési hozzáféréssel analóg visszatekintő emlékezetet, valamint az elérhető cselekvési hozzáféréssel analóg várakozást.⁸⁸⁶

A természetes beállítódás időstruktúráját döntő mértékben meghatározza, hogy benne a megélt tartamok egyetlen közös – Schütz által „standard időnek” nevezett – mércéhez igazodnak. A homogén standard idő, az óra és naptár szerint követhető objektívált idő a kozmikus és a természetes beállítódás éber és józan helyzetében szubjektíven megélt belső idő metszete, mely lehetővé teszi az emberi tevékenységek közösségi összehangolását.⁸⁸⁷

⁸⁸³ MR: 228. Kiemelés az eredetiben.

⁸⁸⁴ Schutz – Luckmann 1973: 47–49, 57.

⁸⁸⁵ Schutz – Luckmann 1973: 56.

⁸⁸⁶ Schutz – Luckmann 1973: 51–52.

⁸⁸⁷ MR: 222.

A tér strukturálódását⁸⁸⁸ Schütz George Herbert Meadhez kapcsolódva a cselekvő személy körül kirajzolódó manipulatív hozzáférés koncentrikus köreit követve írja le. Mead cselekvési terület (*manipulatory area*) fogalma a személy testi közelségét veszi alapul, melyben a dolgok a maguk valóságában, az optikai perspektíva torzításaitól mentesen adódnak számunkra. A kéznéllevő világ (*world within reach*) fogalmába a testi közelségből adódó cselekvési potenciál mellé Schütz bevonja a látás és a hallás képességét, valamint utal a közvetlenül elérhető de pillanatnyilag nem adott horizontra is, mint elérhető világra (*world within attainable reach*). Megkülönbözteti emellett azt a szférát, amely számomra a múltban elérhető volt, és amely újra elérhetővé válhat (*world within restorable reach*), valamint azt a világterületet, amely még nem volt számomra elérhető, de a jövőben az lehet (*world within attainable reach*).⁸⁸⁹ Elhatárolja továbbá azt a területet, amelyre cselekvésemmel közvetlen befolyást gyakorolhatok – ezt a tevékenység terének (*zone of operation*) nevezi. E zónákat a munka világa, mint a fizikai testek, köztük saját testem és testi megnyilvánulásaim világa, a természetes beállítódás világának voltaképpen magja foglalja magába. A *Strukturen* lapjain – feltehetően nagyrészt Thomas Luckmann közreműködésének köszönhetően – egy további, szociológiai dimenzió is kibomlik: a tevékenység elsődleges tere mellett, mely a közvetlen hozzáférés szférája, megkülönböztetik annak másodlagos formája, mely az adott társadalom technológiai fejlettségének függvényében bővíti a beavatkozás lehetőségeit.

A cselekvés másodlagos zónáival kapcsolatban további megkülönböztetést kell eszközölni aközött, ami a társadalom technológiai tudásának állapotában lehetséges, és ami tipikusan elérhető és alkalmazható a napi élet tipikus embere számára. A társadalmi struktúrák az adottnak vett és az alkalmi, kivételes esetekben szigorú intézményes ellenőrzésnek alávetett kiterjesztett kilátások tipikus eloszlásait határozzák meg. Ezt a tényezőt tekintetbe kell venni az eszkimó, a modern

⁸⁸⁸ Berger Viktor (2019) – véleményünk szerint helyesen – amellet érvel, hogy a térrel kapcsolatos schützi-luckmanni gondolatok nem merítik ki azokat a lehetőségeket, amelyeket (az egyébként a térdimenzió idődimenzióval szembeni jelentőségének elhanyagolásával joggal vádolható) fenomenológia kínált volna, és összességében nem körvonalaznak fejlett szociológiai térelméletet.

⁸⁸⁹ Schutz – Luckmann 1973: 36–39.

amerikai stb. életvilágának empirikus elemzésénél, még akkor is, ha az életvilág általános struktúráinak analízisének erre nincs is szükség.⁸⁹⁰

Mindezek mellett a szerzők megemlítik, hogy a térbeli elrendezés a társas világ elrendezésével is összefügg:

A térbeli elrendezések rendszere a társadalmi világ különböző rétegeire terjed ki. Ez a rendszer a társas viszonyok fontos aspektusa. Belép az intimitás és anonimitás, az idegenség és ismerősség, a társas közelség és távolság különbségtételeibe.⁸⁹¹

A *szociális* dimenzió elemzésénél két „alapvető axióma” jelenti a kiindulópontot: az egyik a tudattal rendelkező, hozzánk hasonló társ-személyek létének feltételezése, a másik pedig annak feltételezése, hogy a másik személy individuális meghatározottságai egy az enyémtől eltérő perspektívát nyitnak meg számára, vagyis tapasztalati világunk különbözik. A hétköznapi beállítódás *epochéja* azonban zárójelezi ennek ismeretét, és a világ közös jellegének pragmatikus szempontból kielégítő voltára helyezi a hangsúlyt. Ez az idealizáció a perspektívák reciprocitásának generáltézise, melynek két eleme, a nézőpontok felcserélhetőségének és a relevanciarendszerek kongruenciájának tételei, hatályon kívül helyezik a perspektivikus különbségeket; abban az esetben, ha a hétköznapi társas élet menete pragmatikus szempontból jelentős különbségekbe ütközik, akkor az eggyel mélyebb szinten továbbra is kellő mértékben egységes tapasztalati háttér előtti kommunikatív egyezkedés segíthet az interpretációs eredmények összevetésében és a gyakorlati probléma áthidalásában.⁸⁹²

A szociális viszonyok alapvető formái a te-beállítódás, valamint két személy kölcsönös te-beállítódása, a mi-beállítódás. Két személy közvetlen tudati egymáshoz kapcsolódása, „együtt öregedése” az az elsődleges reláció, melyben a személyek közti szociális összeköttetés megvalósul, és ahol a másikat nem absztrakt típusként, hanem a maga teljességében adott individuumként tapasztalva az interpretációs teljesítmények egyeztetése

⁸⁹⁰ Schutz – Luckmann 1973: 44.

⁸⁹¹ Schutz – Luckmann 1973: 40–41.

⁸⁹² Schutz – Luckmann 1973: 59–60.

révén megkezdődik világreprezentációink „közös világot” eredményező összehangolása.⁸⁹³

A másik személy közvetlen testi és kvázi-közvetlen tudati jelenlétén túllépve a következő fokozat a pillanatnyilag jelen nem lévő, de az eddigiek során közvetlen tapasztalat alapján már megtapasztalt társak világa, melyet a közvetlen kapcsolatban nem lévő, nem mi-beállítódásban, hanem ők-beállítódásban, nem prepredikatív, hanem predikatív tapasztalatból táplálkozó, tipizált sémák alapján tapasztalt puszta kortársak világa követ, az ismerősség felől az anonimitás felé, a betöltöttől az absztrakt típus felé haladó rendet követve; a környező társas világ, az élő mi-kapcsolat a közvetlenül kéznéllevő világ analógiájára képzelhető el; a helyreállítható mi-kapcsolat megfeleltethető a világ helyreállítható hozzáférésű szektorának; a kortársak világa pedig az elérhető hozzáférésű világszegmenssel analóg.⁸⁹⁴ A szociális dimenzió a kortársak közelségének, a szubjektív értelemkontextusok egyre általánosabb és absztraktabb, egyszersmind egyre nagyobb hatókörben érvényes objektív értelemkontextusok felé elmozduló fokozatosságát követve bontakozik ki:

Kortársaim világa az alábbi szintekre osztható: társak korábbi mi-kapcsolatokban, akik már csak kortársak, de akikkel az élő mi-kapcsolat (kisebb vagy nagyobb valószínűséggel) helyreállítható; azok, akikkel a mi-kapcsolat nem helyreállítható (halottak); kortársak, akik régebben pillanatnyi társam társai voltak egy mi-kapcsolatban, és akik számára „helyreállíthatók”, számomra pedig „elérhetők” (barátod, X, akit én még nem ismerek); kortársak, akiknek személyes létezéséről tudok, és akikkel hamarosan szemtől szemben találkozom (Y úr, akinek a könyvét olvastam, és akivel találkozóm van a jövő héten); kortársak, akiknek létéről „általában” tudok, vagyis akiknek létezésére a társadalmi világra vonatkozó tudásom alapján tipikus társadalmi funkciók betöltőiként következtetek (postai alkalmazottak, akik kézbesítik az én levelem); intézményi valóságok, melyeknek szerkezetéről felvilágosítottak, és melyek személyzete számomra anonim, bár tájékozódhatok felőlük (a parlament); intézményi valóságok, melyek alapvetően anonimek, és melyekkel sosem találkozhatok (a kapitalista gazdasági rendszer);

---

⁸⁹³ Schutz – Luckmann 1973: 68.

⁸⁹⁴ Schutz – Luckmann 1973: 71.

társadalmilag kialakított objektív értelemkontextusok (francia nyelvtan); és végül a legtágabb értelemben vett artefaktumok, melyek tanúkként egy ismeretlen alkotó, fogyasztó, megfigyelő szubjektív értelemkontextusairól vallanak.⁸⁹⁵

A szociális dimenzió taglalása során Schütz az elődök és utódok világairól is szól. Elődeim világához a tipizált formában, ök-beállítódásban tapasztalt kortársi világhoz hasonlóan, ám még közvetettebb módon férek hozzá, és még ennél is közvetettebben a rendkívül körvonalazatlanul adott utóvilághoz. A kortársak, az elődök és az utódok világainak határvonalai természetesen nem áthatolhatatlanok: elődeim és utódaim közt is vannak, illetve voltak olyanok, akik időben közelebb vagy távolabb állnak vagy álltak hozzám, mi több, életünk egy szakaszában közösen voltunk jelen a világban. Az elődök világát a teljes lezárttság és változtathatatlanúság jellemzi, az utódok világát pedig a messzemenő determinálatlanság; az előbbieket befolyásolnak engem, de én őket nem tudom, az utóbbiak esetében pedig fordítva.⁸⁹⁶

8.4. A tipizáció és az anonimitás fokozatai

Schütz munkásságának egyik sarokköve az elmélet több területén felfelbukkanó, és azokat fenomenológiai alapról integráló tipizációelmélet. Az elképzelés alapja az az alapvető fenomenológiai belátás, hogy tapasztalásunk és a ráirányuló reflexiónk (interpretációnk, tudásunk) mindig⁸⁹⁷ tipizált sémák előzetesen adott tartalmaira támaszkodik.⁸⁹⁸

⁸⁹⁵ Schutz – Luckmann 1973: 73, vö. PSW: 181.

⁸⁹⁶ PSW: 208, 214.

⁸⁹⁷ Nem létezik „típuselőttés” tapasztalat, véli Schütz Husserllet egyetértésben (Schutz – Luckmann 1973: 232).

⁸⁹⁸ Ez a belátás Husserl számos munkájában megjelenik. Az érett Schütz e vonatkozásban elsősorban a kérdést bővebben tárgyaló posztumusz műre, az *Erfahrung und Urteilra* hivatkozik, melyben Husserl így ír: „[...] a meghatározottság minden szubsztrátuma egy nagyon általános típusnak megfelelő, a meghatározatlan meghatározottság horizontjával övezett meghatározható formájában előzetesen passzíván már mindig adott. A kifejtés menete során ez az előzetes meghatározottság egyre inkább telítődik, de az aktuálisan konstituált meghatározottságok során túl mindig megmarad egy új tulajdonságok irányában nyitott elvárt horizont. Minden több taggal rendelkező, rendet követő szellemi folyamat rendelkezik ilyen horizonttal. Nem a soron következő egyedi tag az előzetesen meghatározott, hanem maga

A tipizálásra, mint a tudatműködés alapvető tényezőjének elemzésére, illetve a típusos sémák absztrakciós fok szerinti – ismerőség és idegenség, illetve empirikus tartalommal bővebben vagy kevésbé telített absztraktabb (anonim) *ideáltípusok*⁸⁹⁹ – kontinuumára támaszkodó osztályozására Schütz alapvetően két szinten épít: hétköznapi tapasztalatunk, cselekvésünk és tudásunk szerkezete típus-sémák által meghatározott, ennek megfelelően az életvilág jellemzőinek leírásánál nélkülözhetetlen fogódzót jelent e sematizmusok ismerete; valamint a fogalomalkotás terén, melynek során az ideáltipikus módszer jellegzetesen schützi, empirikus vontakozásoktól mentesített variánsának⁹⁰⁰ kidolgozásánál a tipizálás alapvető hasonlóságát kijátszva létesít hidat a tudományos és a laikus fogalomalkotás között. Schütz kezei között a tipizálással kapcsolatos, eredetileg az absztrakció fenomenológiájaként kibontakozó husserli tanok a hétköznapi józan ész megvilágításának eszközévé váltak.⁹⁰¹

A soron következőkben a tipizáció hétköznapi értelmi viszonyok terén játszott szerepét tekintjük át.

A tipizáció – mely kifejezés egyaránt utal a tapasztalat típusos sémák szerinti leolvasására és magukra e sémák kialakítására – a hétköznapi tapasztalat alapvető, ám a reflexió elől a természetes beállítódásban elzárkózó momentuma. Mint az eddigiek során már szóltunk róla, Schütz a társas élet alapszituációjának a mi-beállítódást, személyek kölcsönös közvetlen térbeli és időbeli jelenlét alapján való tudati egymásra hangolódását tekinti, melyet az különböztet meg a társas hangolódás más eseteitől, hogy ez az egyetlen olyan konfiguráció, melyben a másik személy nem az ő valós jelenlétét helyettesítő tipizált reprezentációként, hanem a maga teljességében van jelen. Az egyre közvetettebb jellegű társas viszonyok felé elmozdulva a másikról alkotott reprezentációm egyre kevésbé támaszkodik közvetlenül megélt korábbi tapasztalatokra,

---

a folyamat folytatódása, mely így mindig a nyitott folyamat intencionális jellegével rendelkezik.” (idézi Natanson 1986: 51–52; kiemelés az eredetiben).

⁸⁹⁹ Schütz konzekvensen, de Weber megfontolásaival legalábbis megkérdőjelezhető összhangban azonosítja saját típusfogalmát Weber ideáltípus-fogalmával (vö. Havrancsik 2017a).

⁹⁰⁰ A schützi ideáltipikus módszer kérdéseivel a későbbiekben még bővebben foglalkozunk, lásd *A társadalomtudományok módszertana* című fejezetet.

⁹⁰¹ Natanson 1986: 52.

és mindinkább empirikus tartalommal kevésbé betöltött, Schütz szóhasználatával egyre anonimabb típusokra.⁹⁰² Jól végigkövethető ez azon a példán, melyben a szemtől szembeni társalgást a telefonbeszélgetés, a levelezés, majd egy harmadik fél közbeiktatásával megvalósuló kommunikáció váltja fel.⁹⁰³ A tipizált reprezentációk mankójának eltaszítása – a másíknak kizárólag a maga valós adottságában való tudomásulvétele – nem kivitelezhető: még az olyan, jellemzően a szemtől szembeni kapcsolat mintapéldáinak tartott szituációkban is, mint a házasság vagy a szoros barátság, vannak olyan időszakaszok, amikor a másik fél pillanatnyi jelenlétének hiányában személye tudatomban megformált típusok formájában képviseltetik.⁹⁰⁴ A típus meghatározottsága fordítottan arányos a forrásul szolgáló megelőző ismeret általánossági fokával; a jól ismert embertársak felől az olyan absztraktabb fogalmak felé haladva, mint például lakóközösségem tagjai, polgártársaim vagy a jövőendő kor emberisége, típusaim egyre általánosabbak, és az iménti csoportok egyes tagjaival szembesülve egyre több olyan „átípusos” (illetve típustranzscendens) jeggyel találkozunk, melyet a típus eredeti körvonalai nem foglaltak magukba;⁹⁰⁵ ugyanakkor minél standardizáltabb a tipizációs séma, annál nagyobb annak az esélye, hogy a társakra vonatkozó várakozásaink beigazolódnak.⁹⁰⁶

Egy lehetséges félreértést elkerülendő: Schütz típusai a személyes tudatban lakozó szubjektív típusok. A típusos ismeretek természetesen döntő részben széles körben osztott sémákba illeszkednek, ám ezek – amellet, hogy ilyen konzekvens fenomenológus nem feltételezhet – azért sem közösek a szó szigorú értelmében, mert a típusok pragmatikus indíttatás szerinti kiformalódása és aktualizálása mindig az egyes cselekvő individuális szociális és biografikus szituáltságának keretei között, azok által meghatározva megy végbe: a típus feladata nem a közösség értelmi kohéziójának biztosítása – noha a jól bevált interpretációs és cselekvési sémák rendelkeznek egy ilyen másodlagos egysegésítő funkcióval –, hanem a cselekvő számára individuálisan, itt és

---

⁹⁰² PSW: 195.

⁹⁰³ PSW: 177.

⁹⁰⁴ PSW: 179.

⁹⁰⁵ PSW: 195, RPR: 126.

⁹⁰⁶ Schutz – Lukcmann 1973: 85.

most adódó egyszeri problémakonstelláció áthidalása.⁹⁰⁷ A relevancia-elmélet fogalmiságában: „Minden típus annak az összessége tehát, amely az interpretálandóban pillanatnyilag interpretatív releváns”.⁹⁰⁸ A típus a kéznél lévő téma felderítendő és figyelembe nem veendő horizontjainak demarkációs vonala⁹⁰⁹ – mindezek nyilvánvalóan csak az individuális szubjektum vonatkozásában értelmezhetők. Példának okáért: a típusos cselekvési „receptek” széles körben jól bevált, a megelőző sikeres alkalmazások ismétlődései⁹¹⁰ során kirostált olyan cselekvési eljárások, amelyek jellemzően az individuumoktól eloldott, (nem szigorú értelemben vett) „közös” ismeretnek mutatkoznak – alkalmazásuk, vagyis egy pillanatnyi szituációban való aktualizálásuk azonban messzemenően az egyéni élethelyzet és egyéni ítélet függvénye. Legyen mégoly széles körben kipróbált és osztott is az adott cselekvési vagy interpretációs séma, nem rendelkezik abszolút érvényességgel: mint Schütz elméletében minden a hétköznapi élet terepében érvényes – és nem az emberi állapot általánossága által meghatározott, és ennyiben szigorú értelemben vetten közös – ismeret, bizonyosságának mértéke *valószínűségi* természetű. Nincsenek végleges (*definitive*) típusok, csak relatíve véglegesek.⁹¹¹

A tipizációnak mint társas alapkészségnek különösen fontos szerep jut a tipikus problémaszituációimra vonatkozó tipikus megoldási kísérleteim kidolgozásában, valamint embertársaim tevékenységének értelmezésében és velük kapcsolatos elvárásaim kialakításában. Mint Schütz írja, az „emberi tevékenység ideáltípusai” kifejezés két különböző dolgot jelölhet: egyrészt utalhat egy másik ember ideáltípusára, aki egy bizonyos módon fejezi ki magát, másrészt jelentheti magát az expresszív folyamatot, vagy annak eredményeinek ideáltípusát. Az előbbi esetben személyes ideáltípusról, az utóbbiban cselekvési (*course-of-action*) ideáltípusról beszélünk. A postai alkalmazott példáján megvilágítva: ha a foglalkozással járó jegyek körülírásából indulok ki, akkor cselekvési típust kapok, melynek ismeretében kialakíthatom azt

⁹⁰⁷ Schutz – Luckmann 1973: 231.

⁹⁰⁸ RPR: 128.

⁹⁰⁹ RPR: 129.

⁹¹⁰ Mint Maurice Natanson (1986: 45) írja: „Tipizálni nem más, mint ismételni, és folytatni az ismétlést”.

⁹¹¹ Schutz – Luckmann 1973: 232, lásd még Natanson 1986: 31.

a személyes típust, aki az adott funkció betöltéséhez rendelhető (és így szubjektív értelemkontextust rendelhetek a funkció objektív értelemkontextusa által körülvonalazott típushoz).⁹¹² Ennek megfelelően mikor egy másik személy viselkedését ideáltipikus módszerrel próbálom értelmezni, két lehetőségem adódik: kiindulhatok a lezárult cselekedetből, majd rákérdezhetek, hogy milyen cselekvés hozta létre, végül tipikus cselekvőt rendelhetek az utóbbi cselekvéshez; vagy fordítva, kiindulhatok a cselekvőből, melyet a cselekvés, majd a cselekedet követ.⁹¹³

Az interszubsztitívitás egyre absztraktabb típusainak már taglalt jellemzésében (te-beállítódás, mi-beállítódás, ök-beállítódás) és az életvilág szociális dimenziójának kirajzolásában emellett fontos szerepet játszó kortársak, elődök és utódok világának leírásán túl Schütz egy további dimenzióban mélyíti el a személyekre vonatkozó típusos ismereteink modellálását. Megkülönbözteti egymástól a karakterológiai típust, mely egy *bizonyos* személy alapján van megrajzolva, ennek megfelelően anonimitásfoka csekély, a habituális típustól, mely magasabb anonimitásfokú, nem egy sajátos személy, hanem egy bizonyos *szociális funkció*, szerep betöltőjének típusától, a habituális típustól: ez utóbbi schützi példája a postás, akinek típusos jegyeit, hozzá való viszonyuláson módját pusztán funkciója határozza meg.⁹¹⁴

A személyes világban való hatékony boldogulás záloga, hogy képes vagyok társas közegemből eredendően mások közvetlen tapasztalatára épített típusos ismereteket átvenni, és képes vagyok ezeket a magam saját konkrét szituációjára adaptálni.⁹¹⁵ Az oktatás fő feladata voltaképpen az, hogy megtanítsa a személyt „helyesen” (vagyis hatékonyan) tipizálni.⁹¹⁶ Mindebben különösen fontos szerepet játszik a személyközi szimbólumhasználat és általában a nyelv elsajátítása, melynek szókéncse, morfológiája és szintaxisa az adott közösség ismereteit sűríti magába.⁹¹⁷

⁹¹² PSW: 187–188.

⁹¹³ PSW: 189.

⁹¹⁴ PSW: 196–197.

⁹¹⁵ Egy különösen izgalmas írásában (CP1/10) Schütz a Gestalt-pszichológia és a fenomenológia szemléletéhez remekül illeszkedő gondolkodású nagy hatású pszichiáter, Kurt Goldstein munkája nyomán arról értekezik, hogy bizonyos agyi sérülések voltaképpen az „absztrakt attitűdöt”, a tipizáció normális folyamatát kezdik ki.

⁹¹⁶ CP4/30: 239, Schutz – Luckmann 1989: 275.

⁹¹⁷ Schutz – Luckmann 1989: 288.

A különböző hatókörű társas fogalmak tipizációs sémáinak taglálásánál végezetül meg kell emlékeznünk a weberi és misesi módszertani individualizmus alapelvei mellett kitartó Schütz kollektív fogalmakkal kapcsolatos álláspontjáról is. Az olyan fogalmakat, mint például a gazdaság, a nemzet vagy a munkásosztály Schütz teljes mértékben anonim ideáltípusokként kezeli. A kollektív cselekvők létének szociológiai elemzések során való feltételezését tiltó Weber megidézve nem a szigorú módszertani és ontológiai individualizmus álláspontját választja, vagyis *nem* tiltja a kollektív fogalmiság használatát, és *nem* állapítja meg a „nemzet”, „gazdaság” stb. tényleges létezésének hiányát, pusztán nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy ezek tudományos – és természetesen a hétköznapi szóhasználatban is párhuzamokkal rendelkező – *absztrakciók*.⁹¹⁸

Valójában az állam minden „cselekvése” visszavezethető funkcionáriusainak cselekvéseire, akiket a személyes ideáltípus eszközével tudunk felfogni, és akik felé ők-orientációval fordulhatunk, őket kortársaknak tekintve. Az „állam” kifejezés szociológiai szempontból tehát pusztán egy kölcsönös függésben lévő ideáltípusokból álló bonyolult hálózat rövidítése.⁹¹⁹

Végezetül felhívja a figyelmet: van módom a (konkrét vagy típusos) individuumok tudatos tapasztalataira hivatkozni, ezzel szemben a tudattal nem rendelkező kollektívumok esetében erre nincs lehetőség⁹²⁰ – ennek hiányában kollektív cselekvőiségről beszélni legalábbis félrevezető, és a konzekvens megértő szociológiai program számára nem követhető út. A kollektív fogalmak csak egyéni értelemtulajdonításokra épített, és azokra visszavezetendő tudományos fogalmi alkotásokként jöhetnek számításba.

⁹¹⁸ A módszertani individualista programok értékelésével kapcsolatos leggyakoribb probléma a pontatlan szóhasználat; e helyütt elengedhetetlen az ontológiai és módszertani individualizmus közti különbségtétel (vö. Orthmayr 1997). Schütz nem tekinthető *explicit ontológiai* individualistának, mivel *explicit*e nem veti el az egyes cselekvők szintje fölötti kollektív entitások létét, noha ezeket fenomenológiai értelemben nem tartja – nem tarthatja – kollektív cselekvőnek; ezzel szemben *módszertani* értelemben határozott és *explicit* individualista. Igazság szerint Schütz bizonyos filozófiai antropológiai meglátásuktól eltekintve tartózkodott az ontológiai állásfoglalásuktól – egész gondolkodása markánsan módszertani és konstruktivistá jellegű, vagyis nem a „mire”, hanem a „hogyanra” irányul (vö. Thomason 1982).

⁹¹⁹ PSW: 199.

⁹²⁰ PSW: 199–200, Schutz – Luckmann 1973: 83.

8.5. A hétköznapi tudás szerkezete

8.5.1. A hétköznapi tudás pragmatikus motiváltsága és szociális jellege

Az eddigiek során már részletesen bemutatottuk a schützi elmélet pragmatikus beágyazottságát: az elmélet középpontjában az individuális szubjektum áll, aki az őt körülvevő tárgyi és társas világot saját eligazodásának, cselekvési terveinek és elvárásainak függvényében elrendezve tapasztalja meg. Az elmélet szociális dimenziója is ezt a logikát követi: a hétköznapi világban elboldogulásom záloga, hogy más emberekhez megfelelő módon tudok viszonyulni; a „társadalmiasított” tudás is az egyéni pragmatikus indíttatás igényeinek megfelelő, működőképesnek bizonyult és széles körben elfogadott, illetve jóváhagyott tudásként értelmezhető. Társaimról, a külvilágról, potenciális cselekvési tervekről való tudásom mind a pillanatnyi eligazodást szolgálja; a tipizáció ezt követi tudati szinten, az osztott viselkedési és interpretációs sémák az ebből a szempontból vett hatékonyság mértéke szerint rögzítettek.

A hétköznapi tudás szerkezetét befolyásoló, a pragmatikus alapszituáltságból eredő egyik legfontosabb tényező a tudás jövőre orientált karaktere. Tapasztalatom mindig retenciákat és visszaemlékezéseket hordoz magában – ez a tapasztalás tipizált jellege miatt óhatatlanul szükséges –, ugyanakkor várakozások formájában mindig magában foglal a jövőre utaló vonatkozást is.⁹²¹ Tudásom perspektívája is pillanatnyi érdekeimnek – relevanciarendszeremnek – megfelelően módosult:

Kéznél lévő tudáskészletünknek nem csupán a kiterjedése, de strukturálódása is folyamatosan változik. Az új tapasztalat jelentkezése eddigi érdekeinkben (*interests*) és így relevanciarendszerünkben szükségszerűen változáshoz vezet, legyen bármilyen csekély is e változás. A relevanciák e rendszere határozza meg ugyanakkor kéznél levő tudáskészletem strukturálódását, és osztja tudáskészletemet a tisztaság és határozottság különböző fokai szerinti zónákra. A relevanciarendszerekben bekövetkező bármely eltolódás elmozdítja ezeket

---

⁹²¹ CP2/13: 281, 282, 285.

a síkokat, és újrendezi tudásunkat. Egyes megelőzően a marginális zónához tartozó elemek az optimális tisztaság és határozottság központi tartományába lépnek; mások a növekvő homályosság zónáiba kerülnek onnan.⁹²²

A pragmatikus dimenzió fenomenológiai megvilágítása mellett (mely munkásságának „filozófiai” nívója), Schütz „szociológiai” többlet-eredménye az individuális pragmatikus beállítottság szociális korrelátumainak részletes bemutatása. Mint írja:

Az ember életvilága kezdettől fogva társas, egyetlen mindenki számára közös világ. Pontosításul az utóbbihoz: tudáskészletem nem csupán olyan tapasztalatokból áll, melyeket közvetlenül magam éltem át. Nagyobb része társas eredetű (*socially derived*): ez olyan tapasztalatokból áll, melyet eredeti, közvetlen módon mások tapasztaltak meg, és osztottak meg velem.⁹²³

A szubjektív tudás társas meghatározottságának aspektusai Martin Endress tolmácsolásában:

- (1) A tudás „társadalmi eredete”, azaz minden tudás társadalmilag közvetített jellegének történeti-genetikus nézőpontja, mely a csoportpreferencia empirikus jelenségére mutat rá;
- (2) a tudás „társadalmilag származtatott” jellege, amely empirikusan a tudás különböző plauzibilitásfokainak (racionaritástípusainak) elkülönülő fejlődéséhez vezet;
- (3) a tudás „társadalmi megosztása”, vagyis a tudás társadalmilag differenciált hozzáférhetősége, mely empirikusan a tudás társadalmilag egyenlőtlen eloszlására utal; illetve
- (4) a tudás „társadalmilag jóváhagyott” jellege, mely empirikusan a tudás legitimitásfokozatainak különbségeihez vezet.⁹²⁴

A tudás elsajátításának társas folyamata kisgyermekkorban kezdődik. A gyermek kezdetektől fogva egy reciprok társas motivációs kontextus keretei közt cseperedik fel, melyben a bevett célok, eszközök és attitűdök ismeretét a társas „tükrözésben” való részvétele során, illetve a társas

---

⁹²² CP2/13: 286–287.

⁹²³ CP2/13: 282.

⁹²⁴ Endress 2006: 109.

környezet szankcióinak alávetve sajátítja el. A szocializáció egyik kitüntetett módja a nyelvi szocializáció: a személy a közös nyelv keretrendszerébe belenőve válik képessé saját közvetlen tapasztalati horizontjának ismereti meghaladására, és így mások tapasztalatának a nyelv közvetítésén keresztül beépítésére. A nyelvi nevelésen keresztül megvalósuló szocializáció egységesítő hatással jár: „A társadalom különböző tagjainak szubjektív tapasztalatai a viszonylag természetes világnézet tipikus tapasztalatainak »medián értékei« körül szilárdulnak meg”.⁹²⁵

Az értelmi betagozódás rendszerint egy adott közösség *történeti* és *kulturális* kontextusának keretei közt megy végbe. A közösség tagjaként a hétköznapi tudástartalmakat magától értetődő, reflexiót nem igénylő kiindulópontoknak tekinthetem, egészen addig, míg az alábbi négy alapfeltétel teljesül:

- (1) az élet ugyanúgy zajlik, mint eddig, vagyis a megszokott megoldásainkat igénylő megszokott feladatokkal szembesülünk, és így jövőbeni szituációinkat megelőző tapasztalataink alapján uralni tudjuk;
- (2) támaszkodhatunk a szüleink, tanáraink, kormányaink, hagyományaink, szokásaink stb. által ránk ruházott tudásra, még akkor is, ha e tudás elemeinek eredetét és valódi jelentését nem ismerjük;
- (3) a dolgok normális menetében a helyzet uralásához elég az események általános típusok alapján való közelítőleges azonosítása;
- (4) értelmi és kifejezési sémáinkat mások elfogadják, és maguk szintén e sémákra támaszkodnak.⁹²⁶

Schütz egyik legismertebb írása, az idegennel foglalkozó – de legalább annyira a csoporttagok által adottnak vett tudás részletezéséről, mint az idegen kognitív szituáltságáról szóló – tanulmány⁹²⁷ az olyan individuuum szituációját vizsgálja, aki nem uralja a közösség értelmezési sémáit, kulturális és történeti beágyazottsága hiányzik, és a csoportba kerülve mintegy pótlólagosan kell kialakítania a környezethez való

⁹²⁵ Schutz – Luckmann 1973: 250.

⁹²⁶ CP2/04: 96.

⁹²⁷ CP2/04; lásd még a hazatérőről szóló tanulmányt: CP2/05.

értelmi kapcsolódást, anélkül, hogy saját pozícióját pontosan meg tudná határozni a közösség szociális koordináta-rendszerében.

A közösség tagjainak többé-kevésbé átfedésben lévő tudáskészlete az objektiváció nyelven kívüli formáira is támaszkodik, aminek a hallgatólagos cselekvési és interpretációs sémák mellett részét képezik a hagyomány kifejezésével megjelölhető tartalmak is. A történeti folyamat során e tudásformák objektivációja a hatékonynak bizonyult tudás folyamatos terjedésével megy végbe, ugyanakkor adott egy ellenirányú tendencia: a gyakori relevanciarendszereknek már meg nem felelő ismerettartalmak rutinszerűen tovább élhetnek. Ebben szerepet játszik az a tény, hogy az átörökített ismeretek jellemzően a tudástartalmak hierarchiájában magas pozíciót őrző elemekből állnak. Ilyenkor az ismeret, bár irrelevánssá válik, megőrzi értelmességét.⁹²⁸ A tudás megmerevedésének különböző fokozatai lehetségesek, de teljesen megmerevedett tudás semmilyen társadalomban nem képzelhető el. Ennek további részletezését Schütz – és Luckmann – az empirikus tudásszociológia vizsgálatának tárgykörébe sorolja.⁹²⁹

Szociológiai szempontból Schütz elemzéseinek egyik legfontosabb hozadéka annak a folyamatnak a bemutatása, melynek során az egyéni pragmatikus indíttatás szintjéről kiindulva a szociális környezetben kibontakozódnak a *standardizált*, *automatizált* és *rutinszerű* tudás azon alakzatai, melyek mentesítik az egyént a pillanatnyi döntéshozatal („kalkuláció”) terhe alól, és ezzel egy, a cselekvésracionális megszokott koncepciójától eltérő keretben értelmezi a cselekvések észszerűségének kérdését.⁹³⁰

A hétköznapi tudás tartalmai nem „tényekből”, hanem tények sajátos aspektus szerinti interpretációiból⁹³¹ állnak – amely interpretációk a tipizációs sémák terjedésének során sajátos objektivitásra tesznek szert. A széles körben hatékonyságról tanúbizonyságot tévő, és ezért széles körben osztott interpretációk meghatározó formájaként Schütz a „recept”-tudást jelöli meg, mellyel bizonyos gyakori célok elérésére többnyire megfelelően alkalmazható eszközök sémáira utal,

⁹²⁸ Schutz – Luckmann 1973: 297–298.

⁹²⁹ Schutz – Luckmann 1973: 299.

⁹³⁰ Lásd erről a *Racionális-e a hétköznapi cselekvés?* című szakaszban írtakat.

⁹³¹ Endress 2006: 103; CS: 5.

melyeket követve a cselekvők relatíve kevés igyekezettel érhetnek el kielégítő eredményeket.⁹³² Ezek az áthatóan tipizált interpretációs és cselekvési receptek azzal érik el a maguk stabilan rögzített formáját, hogy sok személy számára számos különböző szituáció uralására adnak lehetőséget – ez csak kellő absztrakciós szint mellett lehetséges. A recept követése önmagában – lévén túlzottan absztrakt – nem vezetne sikerre, ám a megfelelően szocializált és helyesen tájékozódó egyén képes a recepteket saját szituációjára alkalmazni. A cselekvési rutineljáráások⁹³³ mellett a standardizáltság jegyét hordozzák az ugyancsak az anonimizáció és absztrakció logikáját követő olyan személyközi kommunikációs eszközök, mint a nyelv és más kommunikáció által hasznosítható jelrendszerek.⁹³⁴

8.5.2. A tudáskészletek szerveződése

Az adott cselekvő számára rendelkezésre álló, tárgyi ismeretek és interpretációs sémák mellett szokásokat és képességeket is magába foglaló ismeretrendszer, a kéznél levő tudáskészlet kialakulását a tapasztalatok előzetesen adott tipizált öntőformái és a cselekvő pillanatnyi biográfikus szituációja által megszabott relevanciarendszerek határozzák meg. A tapasztalat belépése politetikusan, azaz több lépésben történik, ám leülepedett ismereteink rendszerint monotetikusan felidézhető értelemalakzatokká tömörülnek az idealizáció, anonimizáció, és tipizáció folyamatai során.⁹³⁵ Az újonnan jelentkező tapasztalat a már felépített tudáskészletben a tapasztalás típusos jellegének köszönhetően azonnal, és döntően reflektálatlanul elnyeri a maga helyét – az új tapasztalat anélkül olvad be, hogy gyökeres változást idézne elő a megelőző ismeretek rendjében. Noha teljesen új, kapcsolódóképesség és előzmény nélküli tapasztalat nem elképzelhető, elképzelhetők olyan relatíve új felismeréseket hordozó tapasztalatok, melyek jelentősebb mértékben módosítanak

---

⁹³² CP2/04: 95.

⁹³³ A rutin nem csak a pragmatikus, instrumentális viszonyulású dimenzióban játszik szerepet, lásd *RPR*: 174.

⁹³⁴ Schutz – Luckmann 1989: 261.

⁹³⁵ Schutz – Luckmann 1973: 119–122.

ismereteink összrendszerén – a tudáskészlet megszerzésének folyamata ez utóbbi esetben szűkebben is, vagyis a megelőzőeket módosító, és nem csak az eddigieket reflektálatlanul jóváhagyó tapasztalatszerzéseként értelmezhető.⁹³⁶ Mivel tapasztalásunk egészét döntően befolyásolja pillanatnyi szituációnk pragmatikus kontextusa, megállapítható, hogy az új tapasztalatra irányuló reflexió jelentkezése vagy elmaradása attól függ, hogy ezt érdekeink megkívánják-e. Az adott tapasztalatnak az előzetesen adott ismeretek háttéréből való reflexív kiemelése pragmatikusan motivált.⁹³⁷ Miként a tapasztalatok interpretációját segítő sémák döntő része, a tapasztalat belépésekor adott helyzet is szociálisan meghatározott, két értelemben:

Elsőként, a helyzetdefiníció összes kategóriája túlnyomó részben társas eredetű, csakúgy mint az életvilággal kapcsolatos általános tudás. A kategóriák nagy mértékben, mindenekelőtt a nyelvben, egy erősen anonim értelemrendszerben, társadalmilag objektiváltak. Másodsor ugyanakkor a szűkebb értelemben véve *társas* helyzetek a helyzet résztvevői által *reciprok* módon meghatározottak.⁹³⁸

Tapasztalati sémáim, tárgyi tudásom, a szokások és képességek általam birtokolt készletei megelőző szituációim lenyomatát őrzik; azokat az ismereteket tudom automatikusan előhívni, amelyek az eddigiek során kellően hatékony eligazodást biztosítottak számomra, és ennek köszönhetően mélyen megrögzültek tudásom és képességeim háttérében. A hétköznapi világ azonban mindig új kihívások elé állít minket. Az életvilág eredendő homályossága, beláthatatlan szegleteire vonatkozó tudásunk elégtelensége, teljesen új szituációk jelentkezése, illetve kéznél levő sémáink időnkénti hiányosnak bizonyulása mind hozzájárulnak ahhoz, hogy „kreatív” próbálkozásaink nyomán sémáink újra- és újrarendeződjenek, illetve ismereteinket meghatározott dimenziók szerint a megelőzőnél mélyebbre terjesszük ki.⁹³⁹

A tudáskészletek a tapasztalatok meghatározottsága, tisztasága (ellentmondás-mentessége), hihetősége és ismerőssége szerint

⁹³⁶ Schutz – Luckmann 1973: 124.

⁹³⁷ Schutz – Luckmann 1973: 125.

⁹³⁸ Schutz – Luckmann 1973: 115–116. Kiemelés az eredetiben.

⁹³⁹ RPR: 180.

rétegződnek⁹⁴⁰ – ám a hétköznapi tudás sajátos, a teoretizált, illetve de pragmatizált tudományétól gyökeresen eltérő logikát követ.

Még ha a tudás elemei „elméletileg” ellentmondanak is egymásnak, vagyis ha egy zárt, formális, logikailag rendezett tudásrendszerben ellentmondás van is köztük, a természetes beállítódásban nem szükségszerűen ütköznek. Ellentmondás csak akkor keletkezik, ha kiderül, hogy az eddig adottnak vett módon relevánsnak gondolt elemek egy helyzetben nem segítenek hozzá annak uralásához, és ezért szükségessé válik az eddig „kevésbé” releváns elemekre való támaszkodás. Ha a tudás elemeinek „semmi közük egymáshoz”, ha kölcsönösen irrelevánsak, értékük (jelen meghatározottságuk, jelen hitelességük) még akkor is felülbírálatlan marad, ha „elméletileg” inkompatibilisek egymással.⁹⁴¹

8.5.3. A hétköznapi tudás bizonyossága

A fenomenológia eredeti husserli terve az *epoché* érvényesítésének segítségével az életvilágtól szándékosan eltávolodva a transzcendentális konstitúció viszonyainak felderítésén keresztül az apodiktikusan bizonyos ismeret feltérképezését irányozta elő. Schütznel, a természetes beállítódás fenomenológusánál, a perspektíva éppen fordított. Az ő vizsgálódása éppen a világtapasztalat kérdőjeleit zárójelező, nem a kutató fenomenológus, hanem a természetes beállítódás talaján álló laikus személy részéről eszközölt *epoché* által körülhatárolt „hétköznapi” szféra szociális konstitúciójának leírására irányult; ehhez egy Husserléhez hasonlóan egológiai – szubjektív nézőpontú –, de szociális, és nem transzcendentális–interszubjektív, hanem a hétköznapi természetes szocialitásra építő kiindulópont szolgált alapul.⁹⁴² A kutatás terepe az eredendően adottnak vett és reflektálatlan ismeretek világa, mely kiveti magából, és a vallásos, filozófiai és tudományos reflexió zárt értelemtartományaiba száműzi az individuális egzisztenciális meghatározottság „nagy kérdéseit”,

⁹⁴⁰ Mindezek bővebb – e helyütt részleteiben nem taglalt – bemutatásához lásd Schutz – Luckmann 1973: 147–159.

⁹⁴¹ Schutz – Luckmann 1973: 154–155.

⁹⁴² Vö. Rasmussen 1984: 22 skk.

így biztosítva a maga kognitív rendjét.⁹⁴³ A *Strukturen der Lebenswelthez* készült jegyzeteket tartalmazó első füzetben a megírandó könyv mottójául Schütz Lessing szavait választja: „Mind közül a legnagyobb csoda az, hogy az eredeti csoda oly közhelyesnek tűnik számunkra”.⁹⁴⁴

A hétköznapi életben a cselekvőnek úgy kell helyt állnia, hogy a világ, mellyel szembesül, nem kecsgetteti a végérvényes bizonyosságok, vagy akár csak mélyebben belátható oksági perspektívák áttekintésének lehetőségével. Az ember tudása hiányos, és híján van a homogenitásnak: inkohereus, csak részben tiszta, és ellentmondásokat foglal magában. Mindezt Schütz így foglalja össze:

1. *Inkohereus*, mivel az egyén érdekei (*interests*), amelyek a további vizsgálódásra kiválogatott tárgyak relevanciáját meghatározzák, maguk sem illeszkednek koherens rendszerbe. Szerveződésük a különféle tervek, pl. élettervek, munka- és szabadidőtervek, társadalmi szerepekkel összefüggő tervek esetén csupán részleges. A tervek hierarchiája a helyzettől és a személyiség fejlődésétől függően változik; az érdekek folyamatosan eltolódnak, mely a relevancia-vonalak alakjának és sűrűségének szakadatlan átalakulásával jár. Nem csak érdeklődésünk tárgyait választjuk ki változó módon, hanem az elérni kívánt tudás fokát is.
2. Az ember mindennapi életében csak részlegesen, úgyszólván kivételesen törődik *tudásának tisztaságával*, vagyis azzal, hogy a világ elemeinek viszonyaiba és az őket vezérlő elvekbe teljes betekintése legyen. Megelégszik a jól működő telefonnal, és rendszerint nem kérdi meg, hogy hogyan működik, és milyen fizikai törvények teszik lehetővé működését. A boltban úgy vásárol, hogy nem tudja, hogyan készülnek a cikkek, pénzzel fizet, pedig csak homályos képzetekkel rendelkezik a pénz valódi mibenlétéről. [...] nem keresi a valóságot, és nem törekszik bizonyosságra. Beéri valószínűségi információkkal és abba való betekintéssel, hogy cselekvéseinek kimenetelére nézve milyen esélyekkel és kockázatokkal jár az adott helyzet. [...]
3. Végül: tudása *nem konzisztens*. Olyan kijelentéseket is egyformán érvényesnek tekint, amelyek valójában inkompatibilisek. Apaként, állampolgárként, alkalmazottként, a gyülekezet tagjaként a legeltérőbb és a legkevésbé sem összeillő véleményei lehetnek morális, politikai és gazdasági kérdésekről.⁹⁴⁵

⁹⁴³ Schutz – Luckmann 1973: 171.

⁹⁴⁴ *Bölcs Náthán*, első felvonás, második jelenet; Schutz – Luckmann 1989: 191.

⁹⁴⁵ CP2/04: 94–95, kiemelés: H.D.

A tudás mindezen bizonytalanságai a természetes beállítódás *epochéja* által kizáratnak. „Amit valaki tud, azt azért tudja, mert szeretné tudni, vagy azért, mert tudnia kell”⁹⁴⁶ – és támaszkodhatunk arra, hogy pragmatikus igényeinket a kéznél levő és folyamatosan bővíthető tudás kielégíti. Ráadásul nem szükséges, hogy tudásunk végérvényesen helytálló legyen: ismereteink voltaképpen nem a végső bizonyosságot készítik elő – a hétköznapi ismeret nem a szó szigorú értelmében vett tudásból, hanem *meggyőződésekből* áll⁹⁴⁷ –, hanem éppen azt a játékteret nyitják meg és biztosítják, ami az ismeretek új szituációkhoz illeszkedő, pillanatnyi aktualizálódását segíti. A kihívásra adott válaszom egy pillanatnyi kihívásra adott pillanatnyi válasz. Ismerethiányom reflektálatlanul adott, a pragmatikusan kialakított tipizációs rendszer kellő tudással, egyszersmind a tudás potenciális bővítésének kellő horizontjával lát el. A hétköznapi beállítódás talaján állva, az elsődleges valóságban tudásom bizonytalansága és korlátai ilyen értelemben nem jelentenek problémát – szemben példának okáért a tudományos tudás ettől eltérő esetével, a vallásos beállítódás teljesen más természetű bizonyosságigényével, vagy akár a játékba és a műalkotások élvezetébe való belemérésével, melynek során felmentést nyerünk a pragmatikus meghatározottság alól.

Életvilágom középpontjában olyan ismerős szituációtípusok állnak, melyek közt a kéznél levő ismereteim alapján jó eséllyel eligazodom; e centrumot koncentrikus körökként vonják körül az egyre meghatározatlanabb, bizonytalanabb, és pillanatnyi ismereteim alapján egyre kevésbé belátható övezetek. Noha tudásom bővíthető, mégis vannak abszolút határai; sosem tudom az életvilág minden szegletét bevilágítani. Új szituációk jelentkezése esetén elvileg lehetőségem van arra, hogy a külső és belső ismereti horizontok feltárásában egyre mélyebbre hatolva bővítsem tudásomat – a horizontok követése azonban szükségszerűen egy adott tapasztalati dimenzió kitüntetésével, egyszersmind a többi potenciális dimenzió kizárásával megy végbe. Az előttem kirajzolódó horizontot, illetve beláthatóságának pillanatnyi és abszolút határait térbeli, időbeli és szociális szituáltságom körvonalazza.⁹⁴⁸ A tudás

---

⁹⁴⁶ Schutz – Luckmann 1973: 64.

⁹⁴⁷ Natanson 1986: 32.

⁹⁴⁸ Schutz – Luckmann 1973: 165, 167.

bővíthetőségének, fókuszának, valamint fonákjának, a *negatív tudásnak*⁹⁴⁹ a kérdései a tudásszociológiai vizsgálódások területére vezetnek. Az ismeretek perspektivikus lehatároltsága, illetve meghatározottsága, tudásom végessége, csakúgy, mint saját végességem, az emberi létezés ontológiai értelemben vett adottsága.

8.6. A tudás társadalmi megosztása

A módszertani fókuszot fenntartó szubjektivistá–pragmatikus cselekvéselméleti megközelítés felől a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiájának irányába elmozduló schützi életmű egésze – annak ellenére, hogy a szerző maga eredendően nem annak szánta – olvasható tudásszociológiaként,⁹⁵⁰ hiszen voltaképpen nem másról, mint a megkérdőjelezetlenül adottnak vett természetes tudás szerveződését érintő – a korábbi tudásszociológiai koncepciók figyelmét elkerülő, de azoknak logikai előfeltételeire irányuló – kérdések vizsgálatáról szól. Ez az értékelés elsősorban retrospektíve érvényes: mindenekelőtt a már Luckmann által megfogalmazott, és határozottan tudásszociológiai irányban továbbírt *Strukturen der Lebenswelt*, illetve a szerzőtársával, Peter L. Bergerrel írt, más – részben ugyancsak schützi tudásszociológiai belátásokat felhasználó – szerzők⁹⁵¹ eredményeire támaszkodva a tudás intézményes dimenziójának vizsgálatát is kibontó, *A valóság társadalmi felépítése* című mű jelöli ki azt a nézőpontot, ahonnan nézve Schütz tudásszociológusnak, mi több, a tudásszociológia egyik klasszikusának tűnik. Ha megmaradunk Schütz önálló munkáinak kontextusában, akkor is világosan látszik (különösképpen a relevanciaelméletből és logikai folytatásából, az életvilágról szóló elmélettöredékekből), hogy az átfogó koncepció továbbfejlesztése a (szűkebb, ha úgy teszük: modernebb értelemben vett) szociológiai, és elsősorban tudásszociológiai

⁹⁴⁹ Schutz – Luckmann 1973: 163–169.

⁹⁵⁰ „Összességében azt mondhatjuk, hogy konstitúcióelméleti, genetikus és társadalomelemzési perspektívájával Schütz egy komplex tudásszociológiai kutatási program alapvetéseit tervezte meg, anélkül, hogy maga azt szisztematikusan megvalósíthatta volna” – írja Martin Endress (2006: 125). A schützi elmélet tudásszociológiai aspektusainak áttekintéséhez lásd Endress 2006: 119–125.

⁹⁵¹ Elsősorban Arnold Gehlenről és Helmuth Plessnerről van szó.

szempontrendszer fokozottabb térnyerését kívánta volna meg – ennek az elvárásnak azonban Schütz rövid hátralevő éveiben már nem tudott kellő formában és kellő megalapozottsággal eleget tenni.

Bár eredeti elméleti és történeti keretei közt szemlélve a schützi elmélet mint olyan nem (vagy nem elsősorban) tudásszociológia, tudásszociológiaként való értékelése, illetve tudásszociológiai irányban való kiterjesztése nem tekinthető Schütz explicit szándékával ellentétben állónak. A hétköznapi élet zökkenőmentes működését biztosító háttértudás kérdéseinek vizsgálata értelemszerűen közvetlenül kapcsolódik a tudásszociológiai problematikához; más indítékok mellett Schützt, az osztrák gazdaságtan és Husserl univerzalizmusának végsőkéig hű követőjét, a historista relativizmus képviselőjének tartott Mannheim Károly tevékenysége iránti határozott, ám tételesen sosem kifejtett ellenérzése⁹⁵² is arra sarkalta, hogy – egyes a tudással kapcsolatos közgazdaságtani elképzelésekre, valamint Max Scheler tudásszociológiájára támaszkodva – kidolgozza egy olyan *alternatív* tudásszociológia programját, amely „nem ismeri félre célját”,⁹⁵³ és amely (Schütz szerint) helyesen „a világ viszonylag természetes aspektusait” tekinti kiindulópontjának.⁹⁵⁴

Ez a schützi, általa explicite is tudásszociológiai nevezett, szűkebben definiált tudásszociológiai program, mely voltaképpen a tudás differenciálódásának történeti és kulturális kontingenciáktól független invariáns alpmeghatározottságait volt hivatott feltárni, máig nem nyerte el kimerítő kifejtését, és Schütz munkái közt is mindössze két olyan dokumentumot találunk, mely a tervezet megvalósításának komolyabb szándékáról tanúskodik. A *The Well-Informed Citizen* című tanulmány, valamint a Thomas Luckmann önálló gondolatai által (szociológiai és empirikus árnyalatokban) jócskán átszínezett *Strukturen der Lebenswelt* vonatkozó szakaszai ráadásul egészen meglepő mértékben adószak maradtak bizonyos nyilvánvaló – tematikus és eszmetörténeti – kapcsolódások kibontásával.

*

⁹⁵² Schutz – Gurwitsch 1989: 114, CP5/09, WIC. Mannheim és Schütz kapcsolatához lásd még Havrancsik 2021.

⁹⁵³ SRS: 347, CP2/11: 249.

⁹⁵⁴ CP4/26: 199.

A Schütz életében megjelent egyetlen explicite tudásszociológiai témájú írás annak ismertetésével kezdődik, hogy a hétköznapi individuum előtt saját világa sosem teljességében megértett vagy egyáltalán megérthető formában jelenik meg, ennek ellenére képes benne eligazodni. Bár nem ismeri a mértéket és hogyanokat, képes a felmerülő helyzetek kielégítő mértékben való uralására, hasonlóan ahhoz, ahogyan képes olyan technikai vívmányokat napi szükségleteinek szolgálatába állítani, melyek pontos műszaki működési elvét nem ismeri. Bár világunkról való tudásunk nyilvánvalóan hiányos, otthonosan mozgunk benne, és számíthatunk arra, hogy a hasonló otthonossággal benne mozgó társainkkal kölcsönösen megérthetjük egymást. Ennek ellenére mindenki számára evidens az a tény, hogy egy adott közösség tagjai a világ más-más szektorait látják be, és a különböző szférákra vonatkozóan különböző mélységű ismeretekkel rendelkeznek. A tudás társadalmi szinten fel van osztva, és e felosztás mikéntjének vizsgálata a tudásszociológia valódi feladata, állapítja meg szerzőnk, majd így folytatja:

Való igaz, van egy úgynevezett tudásszociológiánk. Mégis, az így félrevezetett diszciplína a problémát alig pár kivétellel csupán a valóság ideológiai alapjai felől, ennek társadalmi, különösen gazdasági összefüggései felől, az oktatás társadalmi implikációi, illetve a tudás emberének társadalmi szerepe felől közelítette meg. Nem szociológusok, hanem közgazdászok és filozófusok voltak azok, akik a kérdés más aspektusait tanulmányozták.⁹⁵⁵

Tudásszociológiai koncepciójának kibontásánál Schütz először a tudást hordozó személyek három ideáltípusát vázolja fel: a szakértőét, az utca emberéét, valamint a tájékozott polgárét.

A szakértő tudása egy körülhatárolt területre korlátozódik, de azon belül tiszta és határozott. Véleményei megalapozott kijelentésekre támaszkodnak; ítéletei nem puszta találgatások vagy feltételezések. Az utca emberének számos területre kiterjedő működőképes tudása van, melynek elemei azonban nem feltétlenül összeegyeztethetők. Tudása arra vonatkozó receptekből áll, hogy hogyan kell tipikus helyzeteket tipikus eszközökkel tipikus eredményekhez vezető módon

---

⁹⁵⁵ WIC: 121.

megoldani. A receptek olyan eljárásokat tartalmaznak, amelyekben annak hiányában is bízni lehet, hogy pontosan értenék őket. Az ideáltípus, akit (a pontosabb jól értesültségre törekvő polgár kifejezést rövidítve) jól értesült polgárnak javasolunk nevezni a szakértő és az utca emberének ideáltípusai közt áll.⁹⁵⁶

E tiszta típusok attribútumaival mindnyájan rendelkezünk, de személyenként különbözik, hogy a tudás mely részterületén melyik típus jegyei dominálnak. A személyes különbségek ellenére építhetünk – illetve: építenünk kell – arra, hogy tudásaink közt bizonyos mértékű átfedés áll fenn. Ez bár látszólag közös, de a szó szigorú értelmében véve nem azonos tudás, mivel az adott tárgyat más-más perspektívából ismerjük meg. Mindez megfeleltethető a látszatra közös, valójában privát relevanciarendszereinknek: „Mikor spontán módon egymás felé fordulunk, és »egymásra hangolódunk«, rendelkezünk egy kevés közös belső relevanciával. De csak *kevéssel*”.⁹⁵⁷

Tudásom nagyobb részben társas eredetű (*socially derived*), vagyis nem saját közvetlen tapasztalatomra, hanem más személyek számomra közvetített tapasztalataira alapul. Hogy képes és hajlandó vagyok e közvetített tapasztalatokat befogadni, és passzívan, reflexió és tudatos mérlegelés nélkül beépíteni „saját” ismereteim rendjébe, egy idealizációnak köszönhető, mely így fogalmazható meg:

Hiszek társam tapasztalatának, mivel ha én az ő helyében lennék (vagy lettem volna), nekem is azok a tapasztalataim lennének (vagy lettek volna), mint neki, ugyanazt tehetném (vagy tehettem volna), mint ő, és ugyanolyan esélyeim és kockázataim lennének ugyanabban a helyzetben. Ami tehát tapasztalatának valóban létező tárgya, az számomra a lehetséges tapasztalat feltételezhetően létező tárgya.⁹⁵⁸

A pontosabb megkülönböztetés során Schütz a társas eredetű tudás négy forrását jelöli meg. Az első arra az esetre vonatkozik, amikor úgy szerezem meg az ismeretet, hogy személyesen magam kommunikálok valaki olyannal, aki személy szerint közvetlenül megtapasztalta a vonatkozó

⁹⁵⁶ WIC: 122.

⁹⁵⁷ WIC: 128. Kiemelés az eredetiben.

⁹⁵⁸ WIC: 131.

tényállást. A második forma a „bennfentestől” eredő tudás: a társas eredetű tudás második forrása ekkor egy másik – nem feltétlenül szemtanú, és nem feltétlenül nekem beszámoló – személy közvetlen tapasztalata, akinek az enyémtől jelentősen eltérő relevanciarendszerébe ágyazódik a megfigyelt esemény. A harmadik forma az „elemzőtől” származó tudás: ez esetben egy olyan személytől veszem át az ismeretet, aki maga nem rendelkezik közvetlen tapasztalattal az adott eseményről, de hozzám hasonló relevanciarendszerrel rendelkezik. És végezetül a negyedik típus a „kommentátortól” származó tudásé, aki sem az eseményről való közvetlen tapasztalattal, sem az enyémhez hasonló relevanciarendszerrel nem rendelkezik.⁹⁵⁹

Schütz emellett megemlékezik a társadalmilag jóváhagyott (*approved*) tudás szerepéről – a közösség részéről történő jóváhagyás, mások hozzám hasonló vélekedése, ismereteim közösségi megerősítése további súlyt kölcsönöz vélekedéseimnek. Mint megjegyzi: a közösség által jóváhagyott tudás tényezője nem pusztán a közvélemény dimenziójában, hanem a presztízs és autoritás dimenziójában is értelmezhető – ám ezt a kérdést jellemző módon nem boncolgatja hosszabban.

A tanulmány nemcsak explicit tudásszociológiai mivolta miatt érdemel kitüntetett figyelmet, hanem azért is, mert benne található a Schütz életművében olyannyira szerény mennyiségben – más klasszikus szociológiaelméleti–társadalomelméleti szerzőkkel összehasonlítva jóformán megdöbbenően szórványosan – fellelhető kordiagnosztikai természetű megfigyeléseinek legjava. Mint megállapítja, a modern civilizáció sajátossága, hogy a közös tudáskészlet elhalványulásával a reciprok anonimitás, és a neki megfelelő egyre absztraktabb függelmi viszony nyer teret:

Társas helyzetünk egyre kevésbé közvetlenül vagy közvetetten hozzáférhető individuális partnerek, és egyre inkább olyan nagymértékben anonim típusok által meghatározott, melyeknek nincs szilárd helyük a társadalmi kozmoszban. Egyre kevésbé vagyunk képesek arra a társadalmi világban, hogy magunk válasszuk ki partnereinket, akikkel megosztjuk társas életünket. Úgyszólván mindenki távoli kontrolljának potenciális alávetettjei vagyunk.⁹⁶⁰

⁹⁵⁹ WIC: 132.

⁹⁶⁰ WIC: 129 – kiemelés: H.D.

Relevanciáink felett egyre kevesebb ellenőrzésünk van, és egyre inkább a politikailag, gazdaságilag és társadalmilag ránk kényszerített (*imposed*) relevanciák jutnak túlsúlyra. A helyzet a megalapozott véleményre támaszkodni óhajtó tájékozott polgárra egyre nagyobb terhet ró: eltérő értelmezési sémák sokasága kínálgatik referenciaként, melyek közül saját maga kényszerül választani; ismereteit csak úgy bővítheti, ha bizalmát előzetesen elkötelezi az egyik séma mellett, és elmélyed az általa felkínált perspektívában, ezzel más sémák ajánlatait visszautasítva.⁹⁶¹ A munkássága majdnem teljes egészében a korproblémáktól és értékítéletektől tartózkodó szerző az alábbi megállapításokkal zárja tanulmányát:

A társadalmilag jóváhagyott tudás a presztízs és a tekintély forrása, és egyben a közvélekedés hona. Csak az tekintendő szakértőnek vagy tájékozott polgárnak, akit e szerepében társadalmilag jóváhagynak. E tekintéllyel felverte a szakértő vagy a tájékozott polgár véleménye többsúlyt nyer a társadalmilag elosztott tudás területén. Napjainkban a társadalmilag jóváhagyott tudás kiszorítja a mögöttes belső és kiszabott relevanciákat. Közvélemény-kutatások, interjúk, kérdőívek próbálják mederbe terelni az utca emberének véleményét, aki nem igyekszik olyan információk birtokába jutni, amely túlmege belső relevanciáinak megszokott rendszerén. Véleménye – mely közvélemény, ahogyan ma értik e fogalmat – egyre inkább válik a tájékozott vélemény kárára társadalmilag jóváhagyottá, és így relevánsként erőlteti rá magát a közösség tájékozottabb tagjaira. Tetézi a veszélyt a demokrácia félreértelmezésének tendenciája, mely szerint a demokrácia olyan politikai intézmény, melyben az utca tájékozatlan emberének véleménye kell hogy uralkodjék. Demokratikus társadalomban a tájékozott polgár kötelessége és kiváltsága, hogy véleményét az utca emberének közvélekedése felett érvényesítse.⁹⁶²

*

⁹⁶¹ E fejtegetések nyilvánvaló hasonlóságot mutatnak a – Schütz által kétségtelenül ismert, de explicite nem megidézett – simmeli modernitáskonceptióval. Lásd ehhez, Schütz és Simmel lehetséges összekapcsolásához, valamint Schütz és a modernitás kérdéséhez bővebben Havrancsik 2018b.

⁹⁶² WIC: 134.

A *The Well-Informed Citizen*ben foglaltakhoz képest a *Strukturen der Lebenswelt*ben Schütz – és az ezeken az oldalakon aktív szerzőtársá előlépő Luckmann – tovább halad a tudás differenciálódását érintő alapvető meghatározottságok felkutatásában. A tudás megosztásának mértékét a szerzők – anélkül, hogy a Schütz életművében jóformán csak az előbbi cikkben érintett modernitástematikát megközelítenék – a tudás megosztásának mértéke szerint csoportosítják egyszerűbb és komplexebb formákra; a tudás megosztásának teljes hiánya, vagyis az állapot, melyben minden személy tudása azonos, csak teoretikus absztrakcióként jöhet számításba; valós viszonyok közt a – valójában már az olyannyira alapvető biológiai, majd azokra ráépülő szociális meghatározottságok mentén, mint például a nem vagy az életkor, eredendően differenciált – tudás „azonossága” mindig idealizációk által tehermentesített azonosságként, vagyis szigorú értelemben véve nem-azonosságként értendő.⁹⁶³

A társadalmi differenciálódás előrehaladtával a tudás maga is differenciálódik; a differenciált tudás felhalmozódása kikényszeríti a tudás mind határozottabb felosztását, és a tudástartalmak egyre inkább szerepspecifikus ismeretek formájában osztatnak szét a társadalom tagjai közt. A szerepspecifikusan elrendezett tudás szisztematizálódik, racionalizálódik, leválik a hétköznapi cselekvő „józan eszéről”; tartalmában és intézményesen is elhatárolódik más tudáskészletektől, és így a tudásrendszerek egyfajta autonómiára tesznek szert. A tudás – részben intézményi válaszfalak közt szerveződő – differenciálódása olyan véges tudásszegmentumokat is körülhatárol, melyek kivonják magukat a pragmatikus meghatározottság hatálya alól, és letisztultabb teoretikus karaktert öltenek – ezeket nevezik a szerzők magasabb tudásformáknak, melyek behatóbb vizsgálatát az empirikus tudásszociológiai kutatás tárgykörébe sorolva mulasztják el.⁹⁶⁴ A professzionalizálódó tudás kioldja a specifikus ismereteket a hétköznapi cselekvők potenciális ismereteinek köréből, ezzel katalizálva a szakértők hatalomkoncentrációját.⁹⁶⁵

A tudás egy bizonyos – a társadalomfejlődés előrehaladása során egyre csökkenő részarányú – készletét a hétköznapi tudás elemeiként a társadalom tagjai rutinszerű tudásként sajátítják el; a tudástartalmak

⁹⁶³ Schutz – Luckmann 1973: 299, 308–309.

⁹⁶⁴ Schutz – Luckmann 1973: 304.

⁹⁶⁵ Schutz – Luckmann 1973: 315.

alapvetően mindenki számára hozzáférhetőek. A tudás specializálódásával e tartalmak elérhetősége csökken, ugyanakkor a „tájékozott polgárok” evidens módon rendelkeznek arra vonatkozó támaszokkal, hogy mely specifikus ismeretek szükségének felmerülése esetén mely ismeretspecialistához érdemes fordulniuk.⁹⁶⁶

*

A *Strukturen der Lebenswelt*ben viszonylag hosszan olvashatunk a schützi tudásszociológia szempontjairól és a tudás differenciálódásának invariáns jegyeiről, ám ezek a fejtegetések értékükben elmaradnak az ekkorra már kifejlett tudásszociológiai irodalom főbb tételeitől és Schütz előbb taglalt tudásszociológiai írásától. Ennek okát elsősorban abban látjuk, hogy a fejezeteket már Thomas Luckmann-nak kellett megírnia, aki a schützi tudásszociológiai koncepciónál sokkal „szociológiaiassabb” gondolkodású szerző, de mégiscsak Schütznek – éppen a szociológiai dimenzió tekintetében némi korlátozottságról tanúbizonyságot tevő – jegyzetei alapján. A téma részletes kifejtésének még abban az esetben is ártott volna az empirikus meghatározottságok minden jegyétől való karakteresen schützi távolságtartás,⁹⁶⁷ ha Schütz maga vethette volna papírra; a jelentős szociológiai és tudásszociológiai ismeretekkel rendelkező, és az empirikus szociológia kérdései iránt nyitott tanítvány keze jócskán meg volt kötve. Luckmann további mentségére legyen szólva, hogy későbbi műveiben, a (már többször emlegetett) Peter L. Bergerrel közösen írt könyv mellett más munkákban is jelentős, részben a schützi gondolatok kiegészítéseként értékelhető be-látásokkal járult hozzá a tudásszociológia eredményeihez – ugyanakkor ki kell mondani, hogy a Berger és Luckmann által kidolgozott későbbi tudásszociológia *nem* schützi tudásszociológia, mivel az tulajdonképpen a szubjektivitás, a pragmatikus alapindíttatás és a közvetlen

⁹⁶⁶ Schutz – Luckmann 1973: 312.

⁹⁶⁷ Gondoljunk csak arra, hogy a történeti anyagba való belesüppedéssel ugyancsak nem vádolható Max Scheler tudásszociológiájának éppen az empirikus kapcsolódási pontokat kínáló, és emellett kétségtelenül magával a tudás differenciálódásával foglalkozó olyan elemeit, mint például a vezető és az alárendelt csoportok tudásának jellemző különbségei, vagy akár a tudás három megismerési érdek szerinti szétválasztásának kérdése, Schütz nem tüntette ki komolyabb figyelemmel.

tapasztalat jelentőségének – a schützi elmélet három pillérének – szisztematikus leértékeléséből bontakozott ki, és végül egy fenomenológiai nézőpontból védhetetlen objektív, a szó szigorú értelmében vett közös és egységes „valóság” kialakulásának és fenntartásának leírásába torkollt – Luckmann durkheimiánus tendenciáinak, illetve Schütz és Mead konzekvens összekeverésének megfelelően. E koncepcióban a pragmatikus meghatározottságot a társadalmi rend tudattranszcendáló *funkcionális* követelményrendszere, a tapasztalat elsőbbségét a nyelv külsődleges értelemformáló ereje, az idealizációk segítségével *ideális formában* egységesülő, de végső soron mindig szubjektum-kötött életvilágot egy transzszubjektivitás felé tendáló, objektívizáló interszubjektivitás-koncepció „társadalmi valóság” váltotta fel.⁹⁶⁸

Luckmann hibáinak felemlgetése után szólnunk kell arról, hogy a koncepcióban rejlő lehetőségek kimerítésének elmulasztása elsődlegesen magának Schütznek róható fel. Szembetűnő mindenekelőtt a más területeken rendkívüli tájékozottságot és elméleti-eszmetörténeti kapcsolódókészséget felmutató szerző abbéli hiányossága, hogy a tudás differenciálódásának gondolatát a korban ismert és nyilvánvaló módon kínálkozó irodalommal összekösse. Jellemző megnyilvánulása ennek az, hogy ugyan a munkamegosztás kérdése *megemlíttetik*, de a már jelzett releváns Scheler-vonatkozások mellett Schütz sem az adódó simmeli, sem a weberi gondolatokhoz (a szubjektív és objektív kultúra szétválásának „tragédiája”, az értékszférák elkülönöződése stb.) nem kapcsolódik.⁹⁶⁹ Részben talán ennek köszönhető, hogy a munkamegosztás és

⁹⁶⁸ Az eddigiekhez lásd bővebben Havrancsik 2019a.

⁹⁶⁹ Nem szólva Mannheim Károlyról. A historista, és ráadásul a társadalmi tervezés apostolaként fellépő Mannheimmel szembeni ellenszenv az univerzalista-libertariánus Schütz részéről természetesen érthető, ugyanakkor nem változtat azon a tényen, hogy Schütz – a fenomenológiai inspirációjú szociológia hagyományát e tekintetben is lefektetve – elszietett módon alkotott véleményt Mannheimről, aki az 1920-as évek első felében számos olyan – *a fenomenológia által mélyen és expliciten inspirált* – írást tett közzé, illetve hagyott kézirat formájában a hálátlan utókorra, melyeket bajosan lehetne a Berger és Luckmann által felpanaszolt eszmetörténeti csólátással vádolni, és amelyek egyéb vállalásaik mellett egyértelmű módon tesznek kísérletet a hétköznapi háttértudás invariáns formáinak megragadására. A kultúraszociológiai dolgozatok (Mannheim 1995) számos (nemcsak eszmetörténeti értelemben, de úgy egyértelműen) rokon vonást mutatnak egyes schützi megfontolásokkal (Mannheim fókusza igen hosszasan a tudományelöttes tudásra irányul), vagy, hogy mást ne mondjunk, a tradicionalizmussal kapcsolatos manheimi gondolatok (Mannheim 1994) nyilvánvalóan összekapcsolhatók

a (funkcionális) differenciálódás szociológiai elméletével foglalkozó szakirodalom rendszerint megfelelkezik a kognitív differenciálódás schützi koncepciójáról és a zárt értelemtartományok elméletéről, mely – az értékszférák differenciálódásának tanaihoz kötődve – nyilvánvaló kapcsolatban áll a differenciálódáselméletek problematikájával, és amely a modern ember tapasztalati és értelmi világának újraszerveződését egy egészen új aspektusból képes megvilágítani.

8.7. Zárt értelemtartományok

Schütz munkásságának intellektuálisan egyik legizgalmasabb, és talán legeredetibb eleme a zárt értelemtartományok elmélete. Életútja vége felé haladva a kérdéskör egyre nagyobb hangsúlyt kapott átfogó koncepcióján belül⁹⁷⁰ – hasonlóképpen az utókor érdeklődéséhez, mely az utóbbi években mind gyakrabban emeli ki az életműből, annak leginkább figyelemreméltó elemeként, a zárt értelemtartományok, vagy másképpen nevezve a „számos valóságok” (*multiple realities*) elméletét, rendszerint azt a szocialitás dimenziójában elmélyítő szimbolizáció-elmélettel kiegészítve.⁹⁷¹ Az elmélet egyik középponti kérdése, a természetes és a tudományos beállítódás eltérő természetének és a köztük lévő kapcsolatnak a bemutatása, Schütz munkáinak java részében visszaterő elem – hiszen a schützi módszertan éppen a kettő közti érvényes közvetítés lehetőségfeltételeit vizsgálja. Azok a tanulmányok azonban,⁹⁷² amelyekben szerzőnk szisztematikus formában kísérelte meg feltérképezni a „valóságszférák” tudati megszerveződését, egy olyan tudományosan megműveletlen területet nyitottak meg a fenomenológiai és a társadalomtudományos kutatás előtt, mely azelőtt parlagon hevert,

---

a schützi elmélet „konzervatív” – a bevált receptek követésének „racionalitását” hangsúlyozó (vö. Karácsony 2019: 133–134) – aspektusával. (Mannheim és Schütz kapcsolatához bővebben lásd: Havrancsik 2021.)

⁹⁷⁰ Világosan látható ez a *Strukturen der Lebenswelthez* készült jegyzetek anyagából.

⁹⁷¹ Ennek egyik – de nem kizárólagos – oka a „virtuális valóság” dimenziói iránti megnövekedett érdeklődés (lásd pl. Berger 2020, 2022), melynek felkutatásánál a lehatárolt értelemtartományok megragadására irányuló schützi útmutatások kétségtelenül jó szolgálatot tesznek.

⁹⁷² Lásd elsősorban *MR*, *SRS*, Schütz – Luckmann 1973, 1989, illetve korai formában *PPSW*.

és mely azóta is termékeny talajául szolgál azoknak a kutatásoknak, amelyek a tapasztalat- és értelemszerveződés statikus viszonyait vagy akár történeti változásait kívánják megragadni. A tudatba belépő észleletek a tapasztalatok és értelmezések *előzetesen strukturált öntőformáiban halmozódnak fel*, és ezeknek az öntőformáknak a specifikus és univerzális jellegzetességei egyes dimenzióik mentén általános formában leírhatók. A tudattartományok strukturálódásának jelentősége, és ezáltal Schütz kezdeményezésének hordereje fenomenológiai szempontból nyilvánvaló; Eric Voegelin az emberi személy egységét kiformáló *többszintű* konstitúció schützi vizsgálatát egyenesen úgy értékelte, mint ami segít átlépni a husserli fenomenológia szolipszizmusából eredő korlátokon.⁹⁷³ Hogy a látszólag a tudat zárt keretein belül lehorgonyzott elmélet a tudati határokon kívül vizsgálódó társadalomtudományos kutatás számára is releváns, azt a *Symbol, Reality and Society* című – részletesebben a fejezet következő szakaszában taglalt – tanulmány igazolta: az egyetlen adott személy tudatán belül elhatárolt értelemstruktúrák közti kapcsolat kérdése és a tudataik alapján elhatárolt *személyek közti* kapcsolat ugyanarra a szimbolikus–apprezentatív viszonyrendszerre alapozódik; a személyek közti kapcsolat (*kommunikáció*) kérdése egyértelműen társadalomtudományos jelentőséget hordoz. Valójában már a tudati határokon belül megmaradó vizsgálódás is hordoz a szociológia számára hasznos belátásokat: körülhatárolja az izolált cselekvő hétköznapi tevékenységének tudati hátterét, valamint feltárja a viszonyt a pragmatikus beállítódás és más tudati beállítódási formák közt,⁹⁷⁴ és ezzel hozzájárul a cselekvés motivációs struktúrájának megvilágításához.

Az első vonatkozó írásban, mely a pragmatikusan meghatározott természetes beállítódás és az általa körülhatárolt „elsődleges valóság” (*paramount reality*) mellett a fantázia, az álom, a játék, és mindenekelőtt a tudományos kutatás tartományainak metszetét kínáló tipológiát tartalmaz, és amelyet Schütz szerencsétlen módon *On Multiple Realities*

---

⁹⁷³ Schutz – Voegelin 2011: 100.

⁹⁷⁴ A pragmatikusan motivált cselekvési terv kialakítása egy elhatárolt értelem-tartományban, a fantázia szférájában megy végbe; ilyen értelemben a pragmatikus beállítódás más, depragmatizált értelemszféráknak megfelelő beállítódásokhoz fonódik (vö. Knoblauch 2014).

címmel közölt,⁹⁷⁵ vállalkozása közvetlen előzményeként William James „al-univerzumokról” szóló gondolatait jelöli meg. Az elmélet kiindulópontja a jamesi koncepció deontologizálása, vagyis a szférák James által tételezett ontológiai elkülönítettségének az egyetlen ontológiai egységhez való különböző tudati hozzáférési módokkal való felváltása,⁹⁷⁶ de kialakításában, amint ez a *Személyiség*-kéziratból látható, hasonlóan jelentős szerepet játszott Bergson elmélete, mely a figyelem (*attention à la vie*) különböző fokait vette sorba.⁹⁷⁷

A programadó írás, az 1945-ben megjelent *On Multiple Realities* előzményeként a szakirodalom rendszerint a kérdést és a megoldás számos elemét már tartalmazó 1936-os *Személyiség*-kéziratot jelöli meg. Emellett véleményünk szerint⁹⁷⁸ kétségtelen a kapcsolódás az 1920-as évek életforma-elemzéseire: a Bergson nyomán a tudati feszültségek szintjei mentén elkülönített életformák, ha hierarchikus természetük okán nem is állnak teljes összhangban a pusztán két hierarchiaszintet (a természetes beállítódás és elsődleges valóság szintjét, illetve előbbi *módosulatainak*, a többi beállítódási formának szintjét) megkülönböztető értelemtartomány-elmélettel, a kettő közti kontinuitást igazolja a tudati beállítódások különbségeinek hasonlóan alapvető szerepe.⁹⁷⁹

⁹⁷⁵ „Számos *valóságokról*” írva Schütz megismételte James hibáját, és ha akaratlanul is, de elősegítette az ontológiai olvasatot, így önkéntelenül is hozzájárult a „világok” sokaságáról szóló, fogalomhasználati pongyolasága miatt a relativizmus átgondolatlanabb formáiba bonyolódó (nemcsak tudományos) közbeszéd kibontakozásához. A világfogalmak összekuszálásában való mégoly közvetett részvétel egy fenomenológus részéről, megítélésünk szerint, főbenjáró bűn. A „valóságok” sokaságának schützi szóhasználata nem valamiféle ontológiai pluralizmust juttat kifejezésre, hanem a valósághoz való hozzáférés módjainak, és így különböző reprezentációinak sokaságáról szóló elgondolást (vö. Natanson 1986: 85).

⁹⁷⁶ „Azért beszélünk az *értelem* tartományairól, és nem al-univerzumokról, mert tapasztalataink értelme, és nem az objektumok ontológiai struktúrája konstituálja a valóságot” (*MR*: 230, kiemelés az eredetiben). A jamesi koncepcióban a valóság tartományainak rendkívüli heterogenitása már önmagában utalt arra, hogy az ontológiai elválasztás elnagyolt; lásd ehhez *MR*: 207, Natanson 1986: 68.

⁹⁷⁷ Martin Endress (2006: 89) emellett a társadalmi körök simmeli gondolatának eszmetörténeti kapcsolatára is utal. Schütz – és Aron Gurwitsch – időnként gyakorolt eljárása mögött, melynek során James szájába adatik egy-egy még az Óvilágban megismert, Bergsontól eredő gondolat, az Egyesült Államok közönségének meggyőzésére irányuló igyekezetet kell látnunk.

⁹⁷⁸ Ezt erősíti meg Michael D. Barbernek, az értelemtartományok schützi elmélete különösen érzékeny, egyszersmind kreatív recipiensének a *Személyiség*-kézirathoz fűzött szerkesztői megjegyzése is, lásd *PPSW*: 276.

⁹⁷⁹ Érdemes megfigyelni, hogy Schützt a különböző tudati módosulások mindkét elmélete, a korai életforma-elmélet és a kifejlett értelemtartomány-elmélet

A *Személyiség*-kéziratban Schütz az emberi személy többdimenziós mivoltának, személyiségaspektusai különbségeinek⁹⁸⁰ elemzése mellett már explicite zárt értelmi tartományokról (*geschlossene Sinngebieten*; az angol nyelvű szövegekben később a *finite provinces of meaning* kifejezést használja⁹⁸¹) ír.⁹⁸² Az elmélet 1955-ben lényeges folytatásra, illetve applikációra lelt a *Symbol, Reality and Society* című hosszabb tanulmányban, végezetül – mint pályája végén őt különösképpen foglalkoztató kérdésnek – Schütz nagy terjedelmet szánt neki a *Strukturen der Lebenswelt*ben is; mindezek mellett szellemes formában értekezett a valóság és a fikció összeegyeztetésének kérdéséről Don Quijote sajátos (kognitív) kalandozásai kapcsán.⁹⁸³

*

A természetes beállítódásban birtokolt világ mellett az álmok, a fantázia, a művészet, a vallásos tapasztalat, a tudományos kontempláció, a gyermeki játék vagy akár az örült egyéni világa Schütz szerint olyan zárt (véges) értelemtartományokként írhatók le, melyeket sajátos kognitív stílus jellemez, a bennük megjelenő tapasztalatok egymással – de csakis egymással, a véges tartományon belül – konzisztensek és kompatibilisek, és egy specifikus valósághangsúllyal rendelkeznek.⁹⁸⁴ E tartományok zártak, és mint ilyenek, végesek is, és ennek megfelelően nem lehet őket valamiféle transzformációs formula segítségével egymásra lefordítani; a köztük való (akaratlagos vagy kiszabott)⁹⁸⁵ átváltás a tudati beállítódást egyszerre átrendező sokkal „ugrással” (Kierkegaard) jár. A zárt értelem-tartományok mindegyike a természetes beállítódás, az elsődleges valósághoz tartozó tudatbeállítódás modifikációja.

---

kapcsán is különösképpen foglalkoztatta az irodalom (fikció) szerepe; lásd a korai vonatkozó részek mellett a két 1948-as Goethe-tanulmányt: CP6/03, CP6/04.

⁹⁸⁰ „Férjként, apaként, szakemberként, állampolgárként, hívó katolikusként ezek és ezek a jogaim és kötelességeim, igényeim és hajlamaim, meggyőződéseim és vágyaim, céljaim és eszközeim vannak. Társadalmi attitűdök egyszerű hiposztázisai ezek, vagy mélyebb értelmük van? Időnként úgy tűnhet, hogy énem így jellemzett összes oldala egy-egy független személy a maga vágyaival és akaratával, és e személyek közt egy kvázi-szociális kapcsolat áll fenn, bár továbbra is énem részei. Különösen igaz ez konfliktusok esetén.” (PPSW: 248–249)

⁹⁸¹ A tartományok *zártasága* és *végessége* egyaránt fontos jellemző az elméletben.

⁹⁸² PPSW: 288.

⁹⁸³ CP2/07.

⁹⁸⁴ MR: 232.

⁹⁸⁵ SRS: 154.

A zárt értelemtartományoknak megfelelő beállítódások jellemzésére Schütz egy hatelemű sémát állít fel. Az adott tartomány tapasztalati formáját jellemezhetjük: 1) a hozzá tartozó tudati feszültség jellegével; 2) az adott tartományt körülhatároló *epoché* formájával; 3) a spontaneitás benne domináns formájával; 4) jellemző szociális viszonyrendszerével; 5) az öntapasztalás formájával; valamint 6) sajátos időperspektívájával.

Az értelemtartományok merev elemző elválasztása⁹⁸⁶ szemben áll a hétköznapi tapasztalat karakterével, melyet – a más értelemtartományok „enkklávéit” magában foglaló – természetes beállítódás és más tudati beállítódások természetes váltakozása jellemez.

Túlzott leegyszerűsítés volt tehát, mikor azt állítottuk, hogy különböző valóság-tartományokban élünk, melyeket köztük való ugrások révén váltogathatunk, és hogy egyikük kiválasztása az első lépés annak definiálásánál, hogy tudati mezőnkben mi tematikus és mi horizontális. Valójában egyidejűleg élünk számos ilyen tartományban, és közülük egyet kiválasztani pusztán annyit jelent, hogy azt tesszük „kiindulópontunkká”, „referenciarendszerünké”, elsődleges valóságunkká, melyhez viszonyítva az összes többi a származtatott valóság hangsúlyával bír.⁹⁸⁷

Az értelemtartományok elmélete kibontását Schütz az elsődleges valóság világának – a „munka világának” – megfelelő kognitív beállítottságnak, a cselekvő ember pragmatikusan motivált természetes beállítódásának leírása felől kezdi, mely egyszerre körvonalazza a zárt értelem-tartományok általános elméletét, valamint rögzíti a hétköznapi emberi létezés egyes alapjellezőit. A természetes beállítódás világa, mely világ-tapasztalásunk origója, az *ego agens* világa. Az életvilág középpontjában a „munka világa” (*world of working*) áll. „A szó eredeti értelmében véve csak az a világ, amelyben dolgozom, vagy amelyben dolgoztam, az életvilágom. Ez egyetlen és egységes világom kezdettől fogva.”⁹⁸⁸

⁹⁸⁶ Egy további probléma, melyben az életformák leírásának korai paradoxona köszön vissza: „Két aluniverzum inkonzisztenciájának megmagyarázásához egy harmadik értelmezési szabályaihoz kell folyamodnunk, bár nagyon jól tudjuk, hogy minden szféra elkülönül a másiktól, és visszavezethetetlen egy harmadikra” (CP2/07: 155).

⁹⁸⁷ RPR: 98.

⁹⁸⁸ PPSW: 285.

„Wie gilt die Welt?” – kérdezte Husserl, és úgy válaszolt, hogy a világot a transzcendentális tudat konstituálja. Schütz válasza: a világ a *cselekvés* (munka) eredménye.⁹⁸⁹ Így ír:

Életvilágom mindenekelőtt a munka világa, és az egyetlen és egységes világként, melyben végrehajtom terveimet és követem céljaimat, éber nyilvános életem világa. Ideje a nyilvános idő, mely nem más, mint a legmagasabb feszültséghez tartó teljes *attention à la vie* korrelátuma; ebben a feszültségben jön létre a nyilvános idő a tartam és a világidő szintéziseként, és konstituálódik környező világom dolgozó világként. Munkavilágom joggal jellemezhető mindennapi életvilágomként, mivel mint később pontosabban látni fogjuk, ez az a világ, melyben másokkal együtt vagyok, és melyben természetes beállítódásom társas (társadalmi) cselekvései és kapcsolatai megvalósulnak.⁹⁹⁰

A pragmatikus indíttatás és a cselekvés elsődlegessége kapcsán ugyanakkor tisztáznunk kell: Schütz nem állít semmi olyat, ami arra utalna, hogy az elsődleges valóság a *legfontosabb*, vagy „a valódi” világszegmens – pusztán azért tartja elsődlegesnek, mert e tartományra jellemző a tudati feszültség legmagasabb szintje, és egyedülként ez képezi a módosult világtapasztalatok alapját (az álom vagy a fantázia világa, csakúgy, mint más beállítódások, a „hétköznapi” világ referenciájához nyúl vissza, azt módosítandó); az elsődleges valóság az, amely otthonául szolgál fizikai létezésünknek és kapcsolatunknak, és ez a legnagyobb kiterjedésű, *par excellence* interszjektív világszféra. Gondoljunk példának okáért arra, hogy a természetes beállítódásban nem lelünk válaszokat azokra a végső kérdéseinkre, amelyek megoldásáért jellemzően a vallás szférájához fordulunk, illetve arra, hogy a tudományos vagy a vallásos beállítódásban leledzván gyakorta, és talán nem teljesen jogosulatlanul vélhetjük úgy, hogy egy „igazibb” valóság talaján állunk, mint amikor pragmatikus szellemben törekszünk apró-cseprő napi ügyeink rendezésére.⁹⁹¹

---

⁹⁸⁹ Joggal hívja fel ennek jelentőségére a figyelmet szerkesztői megjegyzésében Michael D. Barber (PPSW: 282).

⁹⁹⁰ PPSW: 286–287.

⁹⁹¹ Schutz – Luckmann 1973: 25.

Egy további lehetséges félreértést elkerülendő: a hétköznapi elsődleges tapasztalati beállítottság pragmatikus jellege *nem utal annak „racionális” voltára; az ego agens világa nem a „racionalitás” világa:*

Arra, hogy az emberi lény tevékenységével [*Wirken*] beavatkozhat a külvilágba és módosíthatja azt, hogy e módosítás és a külvilág révén megvalósuló uralása a hétköznapi élet világában indítékká válik, talán nem megfelelően alkalmaztam a „pragmatikus” kifejezést. Nem volt célom azt sugallni, hogy e kifejezés „racionális értelmet ruház a világra”. Azt sem hiszem, hogy az általam (és sokan mások, például az *Erkenntnis und Arbeit*ban Scheler által) „pragmatikusnak” nevezett motivációs viszony szükségszerűen racionális értelemadást implikál. A racionalitás más értelemtartományokban is megtalálható – az elméleti szférában kétségtelenül, ahol pedig a pragmatikus indíttatás hiányzik.⁹⁹²

– írja szerzőnk Eric Voegelinnek. A „pragmatikus” kifejezést Schütz egészen tág értelemben használja. A világ nem korlátozható a munka világára, az ugyanis más szférákat is magában foglal, melyek amellet, hogy saját jogukon is létezésre érdemesek – vonhatná-e bárki kétségbe, hogy a vallásos vagy a tudományos kontempláció mint a világra irányuló reflexió végső formái olykor a hétköznapi élet kevésbé figyelmes reflexiók módja elé tolulhatnak? –, ráadásul a pragmatikus dimenzióba is betüremkednek enklávék, szimbolizációs–apprezentatív nyúlványaik és motivációs kapcsolódásaik révén. A pragmatizmus filozófiáját Schütz éppen azért bírálja, mert az kizárólag a pragmatikus meghatározottságra koncentrálva elfeledkezik az emberi élet azon szféráiról – így saját területéről, a „depragmatizált” tudományról is –, amelyekben a pragmatikus indíttatás jelentősége veszít súlyából, és ezért nem képes az emberi életet a maga teljességében megragadni, ráadásul a nem pragmatikus szerveződésű tartományok jelentőségének leértékelésével (elfeledésével) a pragmatikus dimenzió motivációs hátterének feltárását is csak hiányosan végezheti el.

A pragmatizmus tehát nem az emberi egzisztencia egészével foglalkozó filozófia, hanem a megkérdőjelezetlen elsődleges valóság szintjén élt életünk leírása.

⁹⁹² Schutz – Voegelin 2011: 105–106.

Az adottnak vett világban való létünk tipizációja és idealizációja minden olyan esetre vonatkozóan, mely nem „életünk ügyvitelét” [*business of living*] érinti. De a radikális pragmatizmus még ezt a korlátozott célt is csak részben éri el. Csupán egy olyan megtestesületlen képzeletbeli megfigyelő nézőpontjából ajánl megoldást, aki kívül áll minden olyan környezeten, amelyet le kellene írnia. *A pragmatikus tudáselmélet sosem képes megmagyarázni, hogy mit tesz a pragmatikus filozófus*, miként a behaviorizmus sem tudja megmagyarázni a behaviorista viselkedését.⁹⁹³

Az elsődleges valóságnak a tevékenység világaként való ábrázolása alkalmat adott Schütznek a cselekvések fogalmiságának egy a korai Weber-korrektiót követő második, fontos átgondolására, melynek során a terminológia nem a társakhoz, hanem a világhoz való viszony alapján került meghatározásra. Ennek kapcsán megkülönböztette a tevékenységet (*conduct*), a cselekvést (*action*), a teljesítményt (*performance*), illetve a munkát (*work*). Definícióihoz érdemes a szöveget hosszabban idéznünk:

A spontán életünkből kiáradó szubjektíven értelemtelített tapasztalatokat tevékenységnek [*conduct*] nevezzük. (Kerüljük a „viselkedés” kifejezést, mivel jelenlegi használata olyan szubjektíven nem értelemtelített spontán megnyilvánulásokat is magában foglal, mint a reflexek.) A „tevékenység” kifejezés, az általunk használt értelemben a spontaneitás szubjektíven értelemtelített tapasztalatainak minden formájára vonatkozik, legyen szó a belső életről vagy a külvilágba való kinyúlásról [*gearing into the outer world*]. Szubjektív tapasztalatok leírásánál az objektív terminusok használata megengedett – és mivel a megelőző tisztázás után a félreértés veszélye már nem áll fenn – azt mondhatjuk, hogy a tevékenység lehet nyílt vagy rejtett [*overt or covert*]. Az előbbit pusztán *csinálásnak* [*mere doing*], az utóbbit pusztán *gondolkodásnak* [*mere thinking*] nevezzük [...] Az előre kigondolt, vagyis az előzetesen elképzelt tervre támaszkodó tevékenységet *cselekvésnek* [*action*] nevezzük, függetlenül attól, hogy nyílt

⁹⁹³ RPR: 165, kiemelés az eredetiben; lásd még MR: 213. A kérdést tovább árnyalja Michael D. Barber figyelemre méltó tanulmányában (2014). Mint megállapítja, Schutz két 1948-ban keletkezett, Goethével foglalkozó írása az irodalmi valóság elsődlegességének perspektívájából kiindulva mutat rá a zárt értelemtartományok kapcsán olykor felbukkanó, a pragmatikus motivációval élesen ellentétes dimenziók hétköznapi életben játszott jelentőségére.

vagy rejtett. [...] Ha a megvalósítás szándéka hiányzik, a tervezett rejtett cselekvés fantázia marad, olyan, akár az álmodozás; ha adott, célkövető cselekvésről vagy végrehajtásról [*performance*] beszélünk. Hogy a pusztán gondolkodó (rejtett) végrehajtásokat megkülönböztessük a nyílt, testi mozgásokat igénylőektől, az utóbbiakat munkának [*working*] nevezzük. A munka tehát tervre alapozott, a tervezett állapot elérésére vonatkozó szándék által irányított testi mozgások révén a külvilágban megvalósított cselekvés.⁹⁹⁴

A hétköznapi élet valóságának jellemzőit a fenti séma alapján Schütz végső jegyzeteiben a következőként írja le: 1) a tudati feszültség szintje a teljes éberségé; 2) specifikus *epochéja* a kétely felfüggesztése; 3) a spontaneitás domináns formája a munkáé (vagyis a tudatosan céltételező és a világban fizikai változásokat előidéző tevékenységé); 4) tapasztalati formája a tevékeny én öntapasztalása; 5) a szociabilitás meghatározó formája a kommunikáció és a társas tevékenységek interszubjektivitása; 6) időstruktúráját a szubjektív idő és a kozmikus idő metszeteként adódó standard idő dominálja.⁹⁹⁵

Schütz részletesen jellemez további értelemtartományokat, melyek bemutatására e helyütt nem nyílik lehetőség. A tudományos kontempláció sajátos tartományának jellemzésére *A társadalomtudományok módszertana* című fejezetben még visszatérünk.

8.8. Szimbolizáció, objektiváció, nyelv

A szimbolizáció és az apprezentáció más formáinak elemzését tartalmazó schützi elmélet bizonyos értelemben az életmű betetőzéséhez tartozik. Biografikus értelemben: a szimbolizációs viszonyokkal Schütz már az 1920-as évek kézírataiban is foglalkozott, majd – az érett szimbolizációelmülethez szükséges, a közbenső időszakban kibomló értelemtartomány-elmélet felvázolása után – 1955-ben megjelent *Symbol, Reality and Society* című tanulmányban fejtette ki álláspontját, végül a kései, életében befejezni már nem tudott könyvet előkészítő jegyzetek is nagy terjedelemben taglalták a kérdést. És tartalmi értelemben:

⁹⁹⁴ MR: 211–212, kiemelés az eredetiben.

⁹⁹⁵ Schutz – Luckmann 1989: 308–309.

a szimbolizációelmélet átvezet a korai, tudati szinteket vizsgáló elméletkezdeményektől a szubjektív és interszjektív formákat egyaránt leíró, azokat összekapcsoló életvilág-elmélethez, és a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiájából kibontakozó filozófiai antropológiai koncepció egyik legfőbb pilléréként nyeri el helyét Schütz átfogó teóriájában. A kifejlett szimbólumelméletben – ez külön hangsúlyozandó – olyan összeköttetés létesül az individuális cselekvő szubjektivitása és az interszjektív kommunikáció pólusai közt, mely nem mond le a szubjektív pólus elvi lehatároltságáról, eltérve ezzel az objektív státuszú szimbólumokkal operáló megszokottabb elméleti megoldásoktól.

Az életforma-elmélet szimbólumelmélete⁹⁹⁶ a különböző életformák összeköttetésének alapelveit kívánta kifürkészni – az értelemtartomány-elmélettel analóg módon, melyben a szimbólumok a tartományok közti közvetítés munkáját végzik. Az utóbbi koncepció elsőként a *Symbol, Reality and Society* című írásban került részletes kimunkálásra, majd jegyzetei tanúsága szerint Schütz tovább dolgozott rajta, mivel az aprezentációs–szimbolikus kapcsolat problematikájának vizsgálatától újabb eredményeket remélt. A koncepció legvégső formáját a *Strukturen der Lebenswelthez* készült feljegyzéseket tartalmazó füzetekben lehetjük fel, melyeknek tartalma ellenben nincs pontos fedésben azzal a változattal, amelyet Thomas Luckmann bontott ki belőlük.⁹⁹⁷ A soron következőkben igyekszünk Schütz eredeti variánsára fókuszálni.

*

A *Symbol, Reality and Society* című írást a szerző annak leszögezésével kezdi, hogy a jelölések, jelzések, jelek és szimbólumok terminusai által körülhatárolt elméleti terület talaján megfogalmazott tudományos állítások, részben ez utóbbi fogalmak pontosabb definíciója hiányának okán, megérettnek a felülvizsgálatra. Ennek vezérfonalát, egyszerűsmind – az embert szimbólumhasználó lényként ábrázoló cassireri gondolatokhoz kapcsolódva – egy az emberi élet transzcendenciáival

⁹⁹⁶ Lásd ehhez Srubar 1988a: 44–131.

⁹⁹⁷ Mint Jochen Dreher (2003) rámutatott, a könyv második kötetében, a hatodik fejezetben közölt verzió nem egyezik a „jelekről és szimbólumokról” szóló fejezet Schütz által összeállított jegyzeteiben foglaltakkal; vö. Knoblauch – Kurt – Soeffner 2003.

kapcsolatos kérdésekre választ kínáló, explicite filozófiai antropológiai⁹⁹⁸ elmélet kibontásának lehetőségét Husserl apprezentációval kapcsolatos tanaiban véli felfedezni. Ebben az elméletben a szubjektumon belüli, személyes (adott értelemtartományon belül, illetve több értelemtartomány összekapcsolódásának formájában értelmezendő) transzcendenciák modellálásán kívül azok személyközi dimenziója is megvilágításra kerül: a (szubjektum szemszögéből tekintve transzcendens) más személyekhez való kapcsolódás kérdése az interszubjektivitás központi kérdése, melynek az anonimitásfok növekedését, és ezzel a szociális összeszövődés egyre átfogóbb szintjeit követő szisztematikus tovább elemzése természetszerűleg nyer szociológiai jelentőséget, illetve ölt szociológiai alakot.

Schütz kiindulópontja Husserl apprezentációkkal kapcsolatos elképzelésének azon formája, melyre a *Karteziánus elméletek*ben az idegentapasztalás elemzésénél támaszkodik: az apprezentáció (vagy analóg appercepció) a tudat számára együttesen adott – a jelenlévő elem által a másik, nem jelenlévő párra történő utalást hordozó – tárgyiaságokkal kapcsolatos passzív tudati aktusokat megjelölő kifejezés.⁹⁹⁹

Husserl rámutatott, hogy minden jelölő reláció a párosítás vagy összekapcsolás általános jelenségén alapuló analóg appercepció vagy apprezentáció e formájának speciális esete. [...] Az apprezentáció segítségével valamit intuitíven úgy tapasztalunk, mint ami valami mást jelöl vagy jelenít meg.¹⁰⁰⁰

– írja Schütz a fenti problémák felgöngyölítésének nekilátandó, ami- ben Husserl apprezentációelméletének *pragmatizált olvasata*¹⁰⁰¹ lesz a segítségére.

Az emberi tapasztalásmód szubjektív és interszubjektív formái közt átmenetet létesítő elmélet kibontását Schütz az apprezentáció formáinak tipológiáját felvázolva kísérli meg; kezdő lépése – mint oly sokszor – ezúttal is a rendszerint gondatlanul kezelt referenciaszintek fogalmi elkülönítése. Az apprezentációs viszonyok elemzése elsőként azt

⁹⁹⁸ SRS: 293.

⁹⁹⁹ Bővebben lásd Dreher 2003: 145 skk.

¹⁰⁰⁰ SRS: 296.

¹⁰⁰¹ Srubar 1988a: 231.

kívánja meg, hogy megjelöljük azt a „rendet”, mely elemzésünkör vezérfonalul szolgál majd. Az apprezentációs szituációkban adott e négy rend:

- a) A tárgyak azon rendje, amelybe az önmagában, közvetlenül appercipiált, bármilyen apprezentációs referenciától függetlenül megtapasztalt tárgy tartozik. Ezt a rendet „*apperceptuális sémának*” nevezzük.
- b) A tárgyak azon rendje, amelybe a közvetlenül appercipiált tárgyak nem önmagukban véve, hanem egy apprezentációs pár tagjaként, valami önmaguktól eltérőre utalva tartoznak. Ezt a rendet „*apprezentációs sémának*” nevezzük.
- c) A tárgyak azon rendje, amelybe a pár apprezentált tagja pusztán analogikusan appercipiált módon tartozik. Ezt a rendet „*referenciasémának*” nevezzük.
- d) A rend, amelybe maga a partikuláris apprezentációs referencia, vagyis a párosítás vagy kontextus azon különös fajtája tartozik, amellyel az apprezentáló tag az apprezentálthoz kapcsolódik, vagy általánosabban: a kapcsolat, amely az apprezentációs és a referenciaséma közt áll fenn. Ezt a rendet „*kontextuális vagy interpretációs sémának*” nevezzük.¹⁰⁰²

Az apprezentációs relációk tisztázását lehetővé tévő referenciarendezés után a fogalmi tisztázás következő lépcsőfoka maguknak az apprezentációs viszonyoknak a típusaira vonatkozó tipológia megalkotása, melynek elemei a személy közvetlen adottságát egyre jobban meghaladó transzcendenciák sorát követik. A tipológia négy eleme: a jelölés, a jelzés, a jel, valamint a szimbólum.

A *jelölés* (*mark, Merkzeichen*) kifejezést Schütz arra az esetre tartja fenn, amikor a jelölést alkalmazó individuum olyan szubjektív apprezentációs viszonyáról beszélünk, melyben a cél az időbeli (biografikus) transzcendencia áthidalása; a jelölés példája egy könyv egy lapján található ceruzavonás, melyet a könyv olvasója azért eszközölt, hogy ezzel felhívja valamire a könyvet a jövőben felnyitó későbbi önmaga figyelmét. A jelölés az apprezentációs viszonyok legegyszerűbb formája.

Bonyolultabb viszonyról van szó a *jelzés* (*indication, Anzeichen*) esetében, melynél már nem szubjektív és egyedi, hanem általános és

---

¹⁰⁰² SRS: 299, kiemelés az eredetiben. Az apprezentációs viszonyoknak a valóság „rendjét” meghatározó tényezőjéhez lásd bővebben Knoblauch – Kurt – Soeffner 2003: 12 skk.

tipikus, ugyanakkor tisztázott oksági viszony ismeretét nem feltételező¹⁰⁰³ összeköttetésről van szó, mely pillanatnyilag kéznél nem lévő dolgokkal kapcsol össze, vagyis térbeli transzcendencián segít át.

Ha tudom, hogy B esemény általában A eseménnyel egyidejűleg, azt megelőzően, vagy azt követően jelenik meg, akkor ezt egy A és B közti tipikus és valószínű kapcsolat megnyilvánulásának tekintem, bár semmit sem tudok e kapcsolat természetéről. További intézkedésig egyszerűen adottnak veszem, hogy az A típusú események bármely jövőbeni megjelenése tipikusan azonos módon kapcsolódik egy megelőző, egyidejű vagy rákövetkező B típusú cselekvéshez; ekkor A-t nem tárgyként, tényként, vagy önmagában álló eseményként, hanem valami más képviselőjeként, nevezetesen B múltbeli, jelenbeli vagy jövőbeli megjelenésére való utalásként fogom fel. Megint az apprezentációs párosítás egy formájával állunk szemben, melyet a legtöbb szerző a jel fogalma alá sorol. Jobbnak tartjuk a „jel” kifejezést más célokra fenntartani, és a vizsgált apprezentációs viszonyt *jelzésnek (indication)* nevezni.¹⁰⁰⁴

Az apprezentációs viszonyok harmadik típusa a *jelé (sign, Zeichen)*: a jel olyan tárgy, tény vagy esemény, amelynek észlelése egy másik személy kognitációira és testi létére vonatkozó utalást hordoz.¹⁰⁰⁵ A jel fogalmával lép be az apprezentációs viszonyok rendjébe az interszubsjektivitás. A jel a kommunikáció mint *társas* viszonyrendszer médiuma, és mint ilyen, az életvilág kommunikatív rendjének megteremtésében kulcsszerepet játszik; a jelrendszerek (például a nyelvi jelek rendszerének) ismerete teszi lehetővé, hogy mások értelemtulajdonításait, cselekvéseit, nyelvi és egyéb megnyilvánulásait értelmezzük, illetve a széles körben ismert jelekből álló sémák teszik lehetővé, hogy a másik fél részéről a séma ismeretét feltételezve, önmagamat a séma alapján prezentálva elvárásokat fogalmazhassak meg önmagam megértésével kapcsolatban. A kommunikáció jellemzően a felek közti egymás interpretációjára irányuló akaratlagos jelhasználaton keresztül valósul meg. A jel az idő- és térbeli transzcendenciák mellett a *szociális* transzcendenciákat hivatott áthidalni.

¹⁰⁰³ Teljes mértékben tisztázott jelzésviszonyok esetén *bizonyítékról* beszélünk (SRS: 311).

¹⁰⁰⁴ SRS: 310.

¹⁰⁰⁵ SRS: 319.

A jelek jellemzően többé-kevésbé objektivált jelrendszerekbe integrált formában ülednek le, azonban nem tekinthetők a szó szigorú értelmében vett objektív sémáknak:

A közlő és az értelmező interpretációs sémáinak teljes azonossága, legalábbis a hétköznapi élet világában, szigorúan véve lehetetlen. Az interpretációs séma a biografikus helyzet és a belőle eredő relevanciarendszerek által szorosan meghatározott.¹⁰⁰⁶

A már ismertetett idealizációk teszik lehetővé szubjektív formában birtokolt jelrendszereink interszubjektív összehangolását. A sikeres kommunikáció feltétele, hogy az alapjául szolgáló jelrendszer standardizáltsága megüssön egy bizonyos mértéket, és a kommunikáló felek relevanciaszerkezetei közt viszonylagos hasonlóság, vagy (pontatlanabban kifejezve) átfedés legyen. A hétköznapi nyelv rendszerint sikeres megfelelést biztosít e feltételnek, és a hasonló relevanciarendszerű egyének közt a megfelelő (kielégítő) mértékben közösen értelmezett jelek megteremtik a személyközi transzcendencián átvezető hidat.

A kommunikatív rendszer a jelek használatán keresztül lehetővé teszi, hogy bizonyos mértékben tudatában legyek egy másik személy gondolatainak, és egyes körülmények közt azt is, hogy belső időm áramát az övével teljes összhangba hozzam. De mint láttuk, a teljesen sikeres kommunikáció mindazonáltal elérhetetlen.¹⁰⁰⁷

A negyedik, végső apprezentációs viszony a *szimbólumé (symbol, Symbol)*, melynek funkciója a zárt értelemtartományok közti kapcsolat létesítése.¹⁰⁰⁸ A szimbolikus kapcsolat különböző értelemtartományokban elhelyezkedő entitások közti viszony, melyben az egyik értelemtartomány az elsődleges valóságé.¹⁰⁰⁹ A szimbolizáció viszonyainak révén

---

¹⁰⁰⁶ SRS: 322.

¹⁰⁰⁷ SRS: 326.

¹⁰⁰⁸ A szimbólum szerepe ekkor a metaforáéval esik egybe (Sebald 2011).

¹⁰⁰⁹ SRS: 331, 343 vö. RPR: 154. Tudomásunk szerint Schütz nem vizsgálja azt az esetet, mikor egyik oldal sem tartozik a természetes beállítódás területéhez, amire a műalkotásokban vagy álmokban lévő vallási tartalmakra vonatkozó utalás lehetne példa.

teljesedik ki Schütznel az emberi egzisztencia megragadása – így válik az életvilág társas ontológiájának részévé az életvilág természetes beállítódáson túli része.

*

A hétköznapi tudás elemei, köztük a szimbolizációval és jelhasználattal kapcsolatosak is, társas keretbe illeszkednek. A zökkenőmentes jel- és szimbólumhasználatot az teszi lehetővé, hogy a természetes beállítódás tartományában más értelemtartalmakhoz képest nagyobb az objektíváció mértéke, a jelek standardizáltak.

Mint már korábban hangsúlyoztuk, a szubjektív tudás továbbítása az „objektíváció” preszimbolikus szintjein csak egy bizonyos mértékű megfelelést tételez fel az „objektívációk” létrehozója és azok értelmezőjének tapasztalati és relevanciastruktúrái közt. Nem tételezi fel ugyanakkor, hogy rendelkeznek egy közös tudásterülettel a specifikus tudáselem továbbadása előtt. Ezzel szemben a szubjektív tudás jelek útján történő továbbítása mindig közös tudást feltételez; a tudás „objektíválója” és értelmezője számára ismerős kell hogy legyen ugyanaz a jelrendszer.¹⁰¹⁰

A társadalmilag jóváhagyott objektívációk a megkérdőjelezetlenül adottnak vett világ részévé válnak.¹⁰¹¹ A jóváhagyott jelentések széles körben osztott, nagy mértékben objektívált és standardizált formája a hétköznapi nyelv.

Az anyanyelv olyan referenciakészletnek tekinthető, amely a világ viszonylag természetes, a nyelvi közösség által jóváhagyott elképzelésével összhangban előzetesen meghatározza, hogy a világ mely jegyei méltók a kifejezésre, e jegyek mely minőségei, és mely köztük lévő viszonyok érdemelnek figyelmet, és mely tipizációk, megfogalmazások, absztrakciók, általánosítások és idealizációk relevánsak tipikus eredmények tipikus eszközökkel való elérésének tekintetében.¹⁰¹²

¹⁰¹⁰ Schutz – Luckmann 1973: 278.

¹⁰¹¹ SRS: 349.

¹⁰¹² SRS: 349.

Schütz munkáiban a nyelv kérdése többször, de némileg sporadikusan visszatérő motívum. A nyelv problematikájára irányuló érdeklődésének súlya jól látható abból, hogy a New School for Social Research diákjai számára kurzust hirdetett meg a nyelv szociológiájáról – melyet akkoriban még aligha lehetett a szociológia kifejlesztett aldiszciplínájának tekinteni.¹⁰¹³ Jóllehet, Schütz valóban számottevő figyelmet szentelt a tárgynak, nem szabad, hogy ennek jelentőségét eltúlozva félreismerjük a nyelv elméletében játszott szerepét.¹⁰¹⁴ Egy helyütt így ír: „A társadalmi eredetű (*socially derived*) tudás továbbításának *par excellence* tipizáló médiuma a mindennapi nyelv szókincse és szintaxisa”.¹⁰¹⁵ Ezt a passzust könnyen lehet a nyelv *elsődleges* jelentőségére való utalásként félreértelmezni, azonban helyesen értve itt pusztán a társasan közvetített tudásról van szó – a schützi elmélet azonban nem szűkíthető az értelem társas vonatkozására, mivel alapja éppen az egyéni értelemtulajdonítás. Sajnálatos módon a szakirodalom nem szentelt kellő figyelmet annak a ténynek, hogy *a nyelvi tipizáció a tipizációnak csupán egyetlen specifikus formája*, mely minden más formához hasonlóan a pragmatikus indíttatás elsődlegességének rendelődik alá. A nyelvhasználat *motívált* nyelvhasználat.¹⁰¹⁶ Schütz elmélete nem pusztán az interszjektív értelemközvetítés szociális elmélete, hanem egy konzekvens fenomenológiai, ráadásul pragmatikus orientációjú elmélet, mely az individuális értelemformáció – részben a szimbolizációs viszonyokat megelőző – relációit is vizsgálja; ez az oka annak, hogy elmélete *prepredikatív* szinten van rögzítve. Mint a *Relevancia*-iratokban kifejti:

---

¹⁰¹³ Knoblauch – Kurt – Soeffner 2003: 10; lásd az előadások anyagát: Schutz 2010a, illetve Lester Embree-nek az előadás anyagához fűzött fontos – ám véleményünk szerint a nyelv szerepét Schütz gondolkodásában kissé túlértékelő – megjegyzéseit. Fontosnak tartjuk továbbá kiemelni: az előadásban foglaltak nem csupán a nyelvvel, hanem általában véve az *absztrakcióval* kapcsolatban is figyelmet érdemelnek.

¹⁰¹⁴ E túlértékelés – és ezzel a schützi elmélet *nyelvelőttés megalapozottságának* negligálása – időnként felüti a fejét a Berger és Luckmann szociálkonstruktivizmusa felől Schützhöz közelítő irodalomban. Ennek az olvasatnak jó alapot nyújt a *Strukturen der Lebenswelt*, melyben Luckmann (Schütz eredeti elképzeléseinek mércéje szerint) eltúlozta a nyelv szerepét. A nyelv kitüntetett (elsődleges) szerepére való hivatkozásba számos alkalommal botlunk bele az individuális szintet a kollektivitásnak alárendelő elméleti stratégia mélyen kitaposott ösvényén.

¹⁰¹⁵ CSS: 114.

¹⁰¹⁶ Schutz 2010a: 63.

A félreértések elkerülése végett ehelyütt újból hangsúlyozni szeretnénk, hogy vizsgálódásunk mindeddig *a természetes beállítódás* úgynevezett *prepredikatív szférájára* vonatkozott, annak az életvilágnak a megtapasztalására, melyben az embernek eligazodnia szükséges. A predikáció problémái, különösen az apofantikus formális logika kérdései az életvilág relevanciák szerinti filozófiailag naiv megtapasztalásából erednek. Husserl legfőbb törekvése volt annak bizonyítása, hogy predikatív fogalmi logikánk a prepredikatív szférában megtapasztalt életvilágra utal. A fogalmi, logikai predikációhoz, ítéletekhez, következtetésekhez és hasonlókhöz vezető formalizáló folyamat a tudás bizonyos specifikus formáinak, akár bizonyos kulturális kereteinek sajátossága. Problémánk megvitatásának foka [...] a világot a mágia terminusaiban értelmező primitív ember és a modern tudós tapasztalatainak szintjén egyformán hatályos.¹⁰¹⁷

Schütz elmélete ezzel elejét veszi az olyan interpretációknak, melyek a szocialitást egy transzszubjektív, kollektív érvényű értelemhalmazt megformáló, és akörül kikristályosodó cselekvő és kommunikáló összefüggésrendszer alakjában képzelik el. A világtapasztalás elsődleges formája Schütznél, régimódi és következetes fenomenológushoz méltó módon, a közvetlen tapasztalat világa, melyben az észleletek rendezésének jelentős részét nyelvelőttés tipizációk végzik. A tipizáció nem a nyelv funkciója, hanem előfeltétele:

Elsőként, a megalapozási viszony szerint a nyelv szerkezete feltételezi a tipizációt, de ez fordítva nem áll. Másodsor, az empirikus–genetikus tipizációs sémák jelenléte olyan gyermekeknél is igazolható, akik még nem beszélnek. [...] A gyermeki fejlődés során bizonyosan jelen vannak nyelvelőttés tipizációk. Bizonyos, hogy a felnőtteknél is vannak olyan tipikus meghatározások, melyek nyelvi objektiválódás nélkül munkálnak a szubjektív tapasztalatban.¹⁰¹⁸

Mint más tipizációk esetén, a nyelv kapcsán sem szabad eltúloznunk általános elfogadottságának, gyakorlati objektivitásának mértékét: „A »standard« konceptualizáció nem jelent univerzálisan elfogadottat vagy akár általánosan elismertet. Ami standard, az működőképes,

¹⁰¹⁷ RPR: 181–182, kiemelés az eredetiben.

¹⁰¹⁸ Schutz – Luckmann 1973: 233–234.

működik” – írja Maurice Natanson,¹⁰¹⁹ és mindez a nyelv esetére is áll, melynek hatékonyságát részben éppen *hajlékonysága* adja.

*

Végezetül az értelemtartomány-elméletben és a szimbolizációelméletben egy sűrűn előforduló kifejezés kapcsán kell rövid kitérőt tennünk: e kifejezés a *transzcendencia*. A transzcendencia fogalmával kapcsolatban Schütz rövid élete során sosem alakított ki olyan egyöntetű és végsőnek tekinthető álláspontot, amellyel önmaga megelégedett volna, vagy amelyre követői bizvást támaszkodhatnának¹⁰²⁰ – ennek megfelelően e könyvben pár rövid megjegyzéssel kell beérnünk. Schütz biografikus értelemben véve végérvényesnek tekinthető elképzelését már Thomas Luckmann tolmácsolásában ismerjük – aki azonban bizonyítható módon eltért Schütz verziójától.¹⁰²¹

A transzcendencia különböző formáit Schütz formálisan három részre tagolta: az első típus, azaz (Luckmann megnevezésével) a „kis” transzcendencia, a tér- és időbeli távolságra utal (az apprezentációs viszonyok közül a *jelölés* és a *jelzés* felel meg ennek a viszohnak); a második („közepes”) transzcendenciatípus a szubjektumok közti elválasztottságé (e transzcendencián a *jel* segít át); a harmadik („nagy”) transzcendencia pedig az elkülönülő értelemtartományok közti transzcendenciára vonatkozik (mely a *szimbolizáció* révén hidalható át). E séma a *Symbol, Reality and Society* című tanulmány transzcendenciafelfogását tükrözi, melyet a *Strukturen der Lebenswelt*ben Luckmann is felhasznált. Az utóbbi műhöz készült kései jegyzetekből¹⁰²² azonban látható, hogy Schütz ekkor már más felosztásban gondolkodott. Az első transzcendencia ez utóbbi szerint: a másik világa meghaladja az én világot; a második

¹⁰¹⁹ Natanson 1986: 46.

¹⁰²⁰ Lásd például nyugvópontot nem leelő tűnődéseit Charles Morris kérdései kapcsán: CP4/30. Schütz elméletének egyik hiányosságára – a transzcendenciának a hétköznapi interszubjektív szituációkban játszott, Schütz által fel nem ismert szerepe – mutat rá Jan Strassheim (2016). A transzcendencia kérdésével kapcsolatban figyelmet érdemelnek emellett Thomas Luckmann (a schützi hagyatékon végzett munkálataiból kinövő, de végül Aron Gurwitsch javaslatára önállóan, saját nevében publikált) gondolatai az életvilág *határaival* kapcsolatban (Luckmann 1970).

¹⁰²¹ A kérdéshez bővebben lásd Dreher 2003, Knoblauch – Kurt – Soeffner 2003: 15 skk.

¹⁰²² Schutz – Luckmann 1989: 255–257.

transzcendencia maga a másik létezése a tiszta mi-kapcsolatban; a harmadik transzcendencia pedig arra a tényre utal, hogy a mi-kapcsolat mint olyan meghaladja az Én és a Te egzisztenciáját.

9. A társadalomtudományok módszertana

9.1. A schützi életmű módszertani aspektusa

9.1.1. A módszertani dimenzió jelentősége

E könyvben, mely Alfred Schütz életművét feldolgozva egy egységes elméletet próbál meg körvonalazni, úgy érveltünk, hogy ez az elmélet, valamint Schütz munkássága általában véve döntően *módszertani* természetű, és legnagyobb teljesítményét is módszertani eredményeiben kell látnunk. Az életmű egészen végigtekintve világosan látható módszertani beágyazottság jelentősége számos recipiens, illetve a tudásszociológiai nézőpontból olvasott életvilág-elmélet jelentőségére koncentráló tágabb társadalomtudományos recepció előtt elsikkadt; megítélésünk szerint számos Schützcel és egyáltalán a „fenomenológiai szociológiával” kapcsolatos félreértésnek ez a forrása.¹⁰²³

A rekonstrukciónak, melyen e munka fáradozik, legfőbb indoka, hogy ezt a társadalomtudományos módszerek fejlesztése terén máig kiaknázatlan lehetőségeket kínáló elméleti szegmenst a maga jelentőségének megfelelően jelenítse meg, és ezzel helyreállítsa azt a logikai egységet, amely Schütz szakadozott és lezáratlan életművéből kibontható.

---

¹⁰²³ A schützi életmű számos fontos felismerésének elfeledése, és munkásságának ebből következő félreértékelése mellett ilyen hibák a fenomenológiai elem metaforikussá, vagyis kötetmekkel járó ismeretelméleti-módszertani biztosítékból díszítő elemmé halványulása, illetve a fenomenológia és a szociológia viszonyának elmosódása. (Az utóbbiakhoz lásd Heap – Roth 1973, Havrancsik 2016.)

Vizsgálódásokat Schütz természetesen nem csupán a módszertan területén végzett, eredményeinek összessége nem értékelhető kizárólag módszertaniként. A legvilágosabban ez az életvilág struktúráinak feltárása, a fenomenológiai szakkérdések taglalása, illetve a cselekvéseméleti elemzések kapcsán látható. Mindezek a kutatási irányok ugyanakkor mind történeti, mind logikai értelemben egy módszertani kérdéskomplexumból ágaztak ki, és a rájuk adott válaszok egy módszertani program körvonalazódásához járultak hozzá.¹⁰²⁴ E keretből némileg kilóg – és logikáját tekintve kétségekívül egy másik utat is kijelöl – az életvilág invariáns struktúráinak elemzése. Ezek feltárásának feladata – mint az az *Aufbauból*, illetve különösen a *Személyiség-kéziratból* látható – eredetileg a módszertani–cselekvéseméleti kérdéskomplexumnak alárendelve jelent meg, úgy, mint a megértés és a cselekvő egyén tevékenységéhez szükséges háttérfeltételek reflexív megragadására vonatkozó igény. Ebben az értelemben az életvilág-tematika kezdeti formájában – később persze monumentális, önálló kutatási tárgyterületté terebélyesedő – *kiegészítésként* bukkant fel az életműben.¹⁰²⁵ Az 1940-es, és különösen az '50-es években már látható, hogy az életvilág szociális ontológiájának problematikája a módszertani–cselekvéseméleti kérdésfeltevésnek többé nem alárendelt – inkább azzal egyenrangú, mellérendelt – kutatási irányt határol körül. A téma logikai önállósulásában jelentős szerepet játszott a fenomenológiai látásmód mind markánsabb térnyerése. Az életvilági meghatározottságok feltérképezésének – Schütz halála miatt le nem záruló, és azóta sem kielégítően befejezett – programja más irányt követ, mint a megértő társadalomtudomány ismeretelméletének tisztázása és módszertanának megalapozása: egy olyan filozófiai antropológiáét,¹⁰²⁶ melynek nem célja, hanem támasza – de rendkívül fontos támasza – a társadalomtudományos vizsgálódás.

---

¹⁰²⁴ Lásd mindenekelőtt: CS. E módszertani beágyazottságot ismerik félre azok a kritikusok, akik megütköznek azon, hogy a korai cselekvéseméleti–módszertani kiindulópontot (látszólag) elhagyó, az életvilági totalitás irányába elmozduló szerző vissza-visszatér az eredeti (e kritikusok szerint hibás és redukcionista) kerethez.

¹⁰²⁵ Vö. Havrancsik 2015a.

¹⁰²⁶ Lásd már 1936/1937-ben: PPSW: 256.

Mindezeket figyelembe véve véleményünk szerint helyes döntés, ha az életmű összegző áttekintésénél az életvilág-problematikát illesztjük be a módszertani komplexumba, és nem fordítva járunk el.¹⁰²⁷ A legfőbb érv emellett nem történeti – az életvilág kérdése később jelent meg az életműben, mint a módszertani vizsgálódások –, hanem logikai természetű. Az életvilág-problematika logikai értelemben is a módszertani kérdéskomplexumból származik. E tárgyalásmódot indokoló további tényező, hogy noha, mint már említettük, a módszertani aspektus nem fedi le Schütz eredményeinek egészét, fordítva ez még kevésbé mondható el. Az életvilág invariáns struktúráinak feltárása és annak módszere *nem azonos* a schützi módszertan egészével, mely eredendően a megértő társadalomtudomány fogalomalkotási és modellkonstrukciós kérdéseit kívánta tisztázni, és amelynek alapelvei nem hozhatók tökéletes fedésbe sem Schütz saját életvilág-kutatásaival, sem a nyomában járni törekvő empirikus életvilág-elemzések módszertanával.

A megértő módszer és a tudományos modellkonstrukció alapelveit Schütz – a fejezetben később bemutatandó – „posztulátumok” sorában rögzítette. E posztulátumok a cselekvő egyén indítékainál és értelemtulajdonításainál, illetve a tudományos kutatás logikai kívánalmainál, és nem az életvilág szupraindividuális–transzcendens végpontjainál vannak lehorgonyozva. Az adekvátság, és különösképpen a szubjektív interpretáció posztulátumai nyilvánvaló ellentmondásban vannak az életvilági struktúrák leírásának kiindulópontjával. Az életvilági meghatározottságok katalógusának összeállításánál – noha megfogalmazásának módjában ragaszkodik az individuális szemszöghöz¹⁰²⁸ – Schütz kilép az általa a társadalomkutató számára felajánlott szigorú módszertani

---

¹⁰²⁷ Abban az esetben, ha célunk nem a Schütz életművének egészéből kirajzolódó egységes elmélet rekonstruálása volna, ilyen alá- vagy fölrendelésekre nem volna szükségünk. Számos szakirodalmi tétel igazolja, hogy a módszertani-cselekvéseméleti komplexumról leválasztott életvilág-problematika önmagában állva is termékeny kiindulópont, csakúgy, mint az életvilág-problematikát zárójelző módszertani-cselekvéseméleti eredményeké. Az 1950-es években Schütz gondolkodásában véleményünk szerint nem alkotott hézagmentes egészet elméletének e két pólusa. Természetesen voltak a kettő közt közvetítő elemek (gondoljunk például a *Relevancia*-kéziratokra); melyek tökéletes illeszkedésük hiányában is jelentős eredményeknek tekinthetők. Schütz nem dédelgetett explicit „rendszeralkotói” ambíciókat; gondolkodásában sokkal hangsúlyosabb volt a körülhatároltabb részkérdésekre irányuló figyelem.

¹⁰²⁸ Ez a tényező számos recipiens figyelmét elkerülte.

individualizmus keretei közül. Az életvilág *strukturái*, abban az *absztrakt és empirikus kontingenciáktól gondosan megtisztított formában, ahogyan Schützénél megjelennek*, nem képzik részét a hétköznapi reflexiónak. A hétköznapi cselekvő értelmi háttérét nem az életvilág általános *keretfeltételei* biztosítják, hanem az empirikusan adott, történeti, kulturális, szociális meghatározottságok által telített konkrét életvilág, vagyis a rickerti–weberi értelemben vett „jelentőség” világa.¹⁰²⁹

Megítélésünk szerint Schütz munkásságának legfontosabb motívációja a (schützi értelemben vett) társadalmi valóság feltárásának terén jelentkező objektivizmus megdöntésére irányuló vágy. Ha erre a szándékra egyetlen kifejezéssel szeretnénk utalni, megállapíthatjuk, hogy *Schütz életművének legfontosabb mozgatórugója az adekvátság-kritériumnak való megfelelés biztosítása*. A társas világot kifformáló hétköznapi értelemadásokból, indíték-összefüggésekből és cselekvésekből álló komplexum objektivista megközelítése elvétí az utóbbi tényezőknek a pragmatikus alapindítatásban, illetve a tudati folyamatokban rögzített inherens szubjektivitását, és ezáltal egy tudományos kreálmányvilágot helyez a megismerni vágyott (schützi értelemben vett) társadalmi valóság helyébe.

A „valódi világ” tökéletes és kimerítő megismerését Schütz a maga ismeretelméleti háttérével természetesen nem várhatta el; a megértő szociológia számára tett ajánlata egy az értelemadás és az interpretáció illékony természetéhez igazodó tudományos *reprezentációhalmaz* kidolgozására vonatkozott. Az első lépésnek az objektivista beidegződések megtörésének kell lennie – és ha a megvalósuló szociológia történetének szempontjából tekintünk a fenomenológiai szociológiai mozgalom egészének teljesítményére, megállapíthatjuk, hogy fáradozása e téren számottevően sikeresnek bizonyult. Ennek a dezobjektíváló procedúrának a megalapozása a schützi életmű legfontosabb hozadéka. Mindehhez természetesen a tudós számára adott világ tárgyiasultságának a konstitúcióanalízisen keresztül megvalósuló feltörésével, illetve az empirikusan adott életvilágok – reflektálatlan, természetesen adott értelemkörnyezetek – *termékként* való bemutatásával az életvilág

¹⁰²⁹ A hétköznapi gondolkodás háttere a *kultúra* világa: „A kultúra világa, mivel a hétköznapi élet világa számunkra kezdettől fogva a jelentőség univerzuma, az értelem szöveve, melyet értelmeznünk kell ahhoz, hogy eligazodjunk benne” (CS: 10).

invariáns szerkezetmeghatározottságainak feltárása döntő részben hozzájárult, ám megítélésünk szerint ennek logikai előfeltétele, illetve ennek területén túlnyúló alapja a megértő szociológiai modellalkotási eljárás, és a mögötte álló értelemelmélet.

9.1.2. A schützi módszertan formális karaktere

A módszertani eredmények bemutatásánál mindenekelőtt jellemeznünk szükséges azok formális karakterét.

Schütz e kötetben rekonstruálni szándékozott átfogó elméletének egészét átöleli az a módszertani program, melyet az alábbi három pontban foglalhatunk össze: 1) a hétköznapi tudás előfeltételeinek feltárása, 2) a tudományos tudás előfeltételeinek feltárása, illetve 3) az utóbbi előbbire alapozottságának tisztázása. E tényezők vezették keresztül a szerzőt a megértő társadalomtudomány újrafogalmazása, majd a cselekvéselmélet, az interszubsztitívitás, a relevancia és az életvilág problématerületein, és egyengették váratlanul megszakadó útját egy átfogó filozófiai antropológiai elmélet felé.

Társadalomtudományos elméletek formális metaelméleti átvilágításánál célszerűnek tűnik az elméletek deskriptív, magyarázó, illetve normatív dimenzióinak megkülönböztetése. Schütz elméletének egészét döntő mértékben meghatározza az a sajátosság, hogy benne a deskriptív elméleti komponens minden más klasszikus szociológiaelméleti-társadalomelméleti szerzőét meghaladó mértékben vált uralkodóvá. A deskriptív aspektus másik két elméleti elemet kiszorító primátusa az életművet a konstruktivista elméleti hagyományokkal rokonítja.

A *magyarázó* komponens súlya Schütz elméletében rendkívül szerény.¹⁰³⁰ Módszertanának sajátos karaktere – mely kiemelkedő ismeretkritikai erejében és csökevényes empirikus kutatástechnikai kidolgozottságában áll – a deskriptív és magyarázó elemek e szokatlan aránytalanságára, illetve az invariáns, empirikus kontingenciáktól

---

¹⁰³⁰ Különösen jól látható ez az adekvátsággövetelmény fokozatos átalakulásán, melynek során a kauzális adekvátság alárendelődött az értelmi adekvátságnak. Minderre később még visszatérünk.

függetlenül érvényesülő meghatározottságok és antropológiai–metafizikai állandók iránti érdeklődésre vezethető vissza.

A *normatív* dimenzió Schütz életművéből a szó legszorosabb értelmében hiányzik. Mint az eddigiekben bemutattuk, Schütz elméleti hátterét jóformán kivétel nélkül olyan gondolkodók hagyatéka képezi, akik teljes határozottsággal foglaltak állást a tudományos tevékenység értékszemponctól való függetlenítése mellett. Az értékdimenziót elméletéből lényegében kiiktató Schütz nem pusztán személyes világnézeti elköteleződéseitől kívánta megóvni elméletét, hanem amellett érvelt, hogy az értékelkötelezések lényegében besorolhatók az értelemformálás általános relevanciaviszonyai alá, vagyis az értelemkialakítások és ítéletek logikájában a normatív faktorokat nem illeti meg specifikus figyelem. Úgy véljük, hogy ez az álláspont a maga alapvetéseinek keretei közt konzekvens. E kiindulópont kétségtelen előnye, hogy alkalmazásának körét nem határolják le a világnézeti azonosulás motívumai.¹⁰³¹ Hátrányával a Schützcel ismerkedő társadalomkutató olvasó meglehetősen korán szembesül: elméletéből hiányoznak azok az értékkötevésekkel rendelkező elemek, melyek a legtöbb társadalomelméleti–szociológiaelméleti alkotó érdeklődési területét jelentősen befolyásolják, időnként meg is határozzák, illetve amelyek döntően specifikus empirikus adottságokhoz kapcsolódva az empirikus kutatások apropóját adják. Az egyenlőtlenségek, a szolidaritás vagy a vallás és a gazdaság kérdései iránt érdeklődő társadalomkutató Schütznél nem talál szubsztantív eligazításra. Schütz talán az egyetlen Max Weber jeles eszmei utódainak körében, akinek munkáiban sem a hatalom, sem a történelem kérdései nem játszanak szerepet. Mindezek hiányát önmagában nem indokolja az empirikus kontingenciáknak hátat fordító filozófiai alapállás.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy e tényezőket a különös életrajzi körülmények közt megszülető, szokatlan metaelméleti karakterű, számos más szempontból különösen gazdag életművön hiba volna számonkérni: a szerző soha nem tett olyan ígéretet, ami teljes társadalomelméleti

---

¹⁰³¹ Schütz eredményeit – amint ezt az irodalom tanúsítja – nemcsak az értékfüggetlenség elvét valló társadalomtudósok és filozófusok, de elkötelezett libertariánus vagy öntudatos szocialista kutatók is sikerrel mozgósíthatják anélkül, hogy exegetikai problémákba ütköznének.

rendszer kidolgozását irányozta volna elő¹⁰³² – már csak azért sem tehette, mert a társadalom a szó megszokott szociológiai értelmében véve nem képezte Schütz érdeklődésének tárgyát. Elméleti szempontból téves, egyszersmind anakronisztikus lépés volna felróni Schütznek az olyan kérdésekkel kapcsolatos érdeklődés hiányát, melyekkel a jelenkor szociológiája – e terminus Schütz általi értelmezésétől eltérő, más értelemben vett szociológia – foglalkozik. A legjelesebb gondolkodókat is megilleti annak joga, hogy vizsgálódásaik körét maguk vonják meg. Világosan kell látnunk ugyanakkor, hogy az a *módszertan*, melyet Schütz vázolt fel, jellegzetes nyomait hordozza annak, hogy szerzőjük az empirikus társadalomkutatás napi gyakorlatának – az empirikus és normatív dimenziók által a legkevésbé sem érintetlenül hagyott, sokkal inkább épp ezek körül összpontosuló – tapasztalatában nem osztozott. Thomas Luckmann helyesen fogalmaz, amikor a schützi kezdeményezések jellemzésére a protoszociológia kifejezést alkalmazza,¹⁰³³ rámutatva, hogy a szociológia mint empirikus társadalomkutatási ágazat célja és működése nem azonosítható Schütznek e szociológia ismeretelméleti feltételeinek taglalásával, és nem napi munkájával foglalkozó elméletével. A schützi elmélet nem szociológia, hanem protoszociológia; módszertana nem társadalomkutatási módszertan, hanem a társadalomkutatási vizsgálódás elméleti háttérét jelentő sík, vagyis a cselekvésről, megértésről, interakcióról és – esetleg – a társadalomról való *gondolkodás* módszertana. Jelentősége a ma használt értelemben vett társadalomkutatási módszertanok vonatkozásában az, hogy fontos kiindulópontokat, és tán még fontosabb kritikai szempontokat tudatosít. A schützi módszertan azonban önmagában véve nem társadalomkutatási módszertan, amint ezt a Schützből kiinduló – és e kiindulópontokat természetszerűleg további módszertani fogódzókkal kiegészíteni kényszerülő – empirikus kutatások tömege bizonyítja.

---

¹⁰³² Vö. Havrancsik 2016.

¹⁰³³ Luckmann 1979.

9.1.3. A schützi módszertan logikája

Schütz elméletének egésze abból a belátásból bontakozik ki, hogy a szociális létezés adekvát tudományos megragadásának a megértés és az értelem analizisére kell támaszkodnia, mivel e létezés értelmezések áttételein keresztül valósul meg.¹⁰³⁴ A tudományos megismerésnek ezért annál a két alapvető tényezőnél kell kezdenie vizsgálódását, mely minden értelemtelített szociális létezés alapja, vagyis az életvilágnál és az emberi cselekvésnél. A két faktort az értelemadás momentuma kapcsolja össze. Körfolyamatként leírva: az életvilág értelmi háttere által rendelkezésünkre bocsátott értelemről kiindulva alakítjuk ki cselekvéseinket, melyekkel formáljuk az életvilágot; a cselekvés individuális és az életvilág interszubjektív–kollektív eleme ilyen értelemben kölcsönösen feltételezik egymást. Ha figyelmünket a szociális létezés körforgásának egészére, és nem az individuális cselekvés és a szubjektív értelemtulajdonítás pillanatnyi kialakítására fordítjuk, az életvilágot pedig az értelemadó cselekvések eredményét fogalmilag magában foglaló háttérnek tekintjük, kijelenthetjük, hogy e körforgás alfája és ómegája az életvilág; a tudományos kutatás, a kutató egyéni háttere, csakúgy, mint maga a megismerendő (schützi értelemben vett) társadalmi valóság, az életvilágon belül lokalizálódik.¹⁰³⁵ Nincs olyan magasabb instancia, amelyhez a tudomány fellebbezhetne: a tudományos tudás ugyanabban az értelmi összefüggésrendszerben helyezkedik el, mint a tudás más formái.¹⁰³⁶

A tudományos tudás a hétköznapi tudástól nem logikájában vagy megalapozottságának mértékében, hanem tisztaságában tér el. Célja az, hogy a megértés és az értelmezés univerzális, a hétköznapi és a tudományos tudás területén azonos módon érvényesülő folyamatait *tudatosítsa* saját működésében, és így a hétköznapi megismerési mód tudományos igényeket szem előtt tartó transzformációjának révén a (schützi értelemben vett) társadalmi valóság önadott valóságának – és nem egy annak helyére állított objektívált tudományos világnak – a tudományos (azaz logikailag rendezett formájú és átlátható) leírását adja.

¹⁰³⁴ Lásd pl. PSW: 215.

¹⁰³⁵ Lásd Belvedere 2013.

¹⁰³⁶ Mindez Schütz elméletét a német eszmetörténeti, és különösen tudásszociológiai hagyománnyal rokonítja.

A tudományos elemzés fogalmisága második rendű fogalmiság, melynek alapja a megismerni vágyott világot értelemtulajdonításai alapján kiformaló közemberek fogalmisága. A tudományos reprezentáció nem írja felül vagy javítja ki a hétköznapit, csupán tisztított formában bocsátja rendelkezésre; nem mérlegel, hanem közvetít.¹⁰³⁷ A tudomány módszere ilyen értelemben a hétköznapi megismerési módszer második rendű variánsa, melynek logikája az eredetihez képest annyiban módosul, hogy relevanciarendszerének gyújtópontja nem a pillanatnyi eligazodás pragmatikus motívuma, hanem a pillanatnyilag adott tudományos probléma.¹⁰³⁸ A módszertani program ennek megfelelően a transzformáció kérdése körül forog: miképpen lehetséges a hétköznapi értelemtulajdonításokat a maguk hű valójában tudományosan ábrázolhatóvá tenni, illetve miként lehetséges a szubjektív természetű értelemtulajdonításokból objektív érvényű tudományos állításokat levezetni?¹⁰³⁹

A schützi társadalomtudományos program kiindulópontja az az alapelv, hogy a társadalomtudományos megismerés területe *azonos* a hétköznapi értelemtulajdonítások terepével. Ez azt jelenti, hogy e megismerésnek nem célja sem a hétköznapi tudás korrekciója, sem azon területek bevilágítása, melyekre nem vetül ki a hétköznapi értelemadás fénycsóvjája.¹⁰⁴⁰ A hétköznapi értelemtulajdonítások tulajdonképpen terrénumát Schütz csak akkor lépi át, amikor az előbbieket antropológiai és metafizikai adottságaira kérdez rá; ezek a következők:

---

¹⁰³⁷ A schützi keretek közül kilépve: a mérlegelés bizonyos társadalomtudományos kutatásokban talán jogosan játszhat szerepet, de a schützi logikát követve be kell látnunk, hogy a tárgyi érvényességre törekvő mérlegelésnek a *helyesen reprezentált* állapotokból kell kiindulnia. A schützi módszertan útmutatása csak e reprezentáció érvényességének biztosításáig kíséri el a kutatót. A schützi értelemben vett megértő szociológia feladata ezen a ponton véget ér.

¹⁰³⁸ Szerzőnk világossá teszi, hogy a tudományos probléma körvonalazása a kutató tette, hiszen ő dönt arról, hogy a jelenségek végtelen köréből mit emel ki vizsgálatra méltóként. Ezt a szelekciót ugyanakkor a tudományos szemlélő maga is az életvilág háttere előtt valósítja meg. Webernél az ideáltípusok definiálása a kutató diszkrecionális jogkörébe tartozik. Schütz rávilágít, hogy az ideáltípusok megformálásában is a hétköznapi közös értelmi háttere köszön vissza. (Lásd ezzel kapcsolatban Zijderveld 1972.)

¹⁰³⁹ E kérdés a kanti kérdéssel analóg: miképpen lehetséges a természet tiszta tudománya? (lásd PSW: 223). A schützi vállalkozás ismeretkritikai hátterét helyesen ismeri fel Bauman 1978, Thomason 1982, Hernádi 1984.

¹⁰⁴⁰ A makroszociológiai perspektíva kutatási aspektusai, úgymint az intézményi és szociális összefüggések funkcionális elemzése, a strukturális mechanizmusok vizsgálata vagy a „nem szándékolt következmények”, illetve az emergencia kérdései nem képezik részét a schützi társadalomtudományos programnak.

a relevanciarendszerek vég-, illetve kiindulópontjaként szolgáló halálhoz való viszony és a pragmatikus alapindíttatás, illetve az életvilág invariáns alapstruktúrái. Ez utóbbi tényezők figyelembevételével a schützi program túllép a társadalomtudományos vizsgálgódás megszokott keretein.¹⁰⁴¹

Az eddigiek során már számos helyen hangsúlyoztuk, és itt is meg kell tennünk: a schützi elmélet szerint az emberi cselekvés nem objektíve adott tényezők által determinált következmény, hanem szubjektív értelemtulajdonítások, individuális értelmezések és döntések eredménye. Az életvilág mindezek tágas kereteként, és nem determináló korlátjaként értelmezendő. Az interszubjektív értelmi alakzatok Schütznel nem formálnak meg olyan objektíven rögzült struktúrákat, melyek a cselekvéseket és értelmezéseket kötelező érvényű mederbe szorítanák. A kiindulópont a pragmatikus alapindíttatás, és ennek értelmében az egyes individuum számára mindig adott – illetve részéről elvárt – az aktív, az újólag felmerülő kihívásokhoz elasztikusan igazodó kezdeményezés. Az értelemtulajdonításokat e tettekészség, és nem tárgyiasult értelemstruktúrák határozzák meg; a szubjektív interpretáció módszertani követelményének¹⁰⁴² megfelelően az értelemformációk elemzésének nem a megszilárdult szociokulturális értelemalakzatokból kiindulva kell megmagyaráznia a cselekvéseket és mozgatórugóikat, hanem éppen ez utóbbiaknak kell origóul szolgálniuk.¹⁰⁴³ A hétköznapi cselekvő a magában való dolog értelmében objektívnek tekintett világgal nem, csak a saját specifikus térbeli, időbeli, szociális pozíciója által szituált, általa reprezentációként megjelenített világszegmessel szembesül. A tudományos tudásnak ennek keretein nem kell túllépnie, és erre nem is képes; kiindulópontja nem a „tény”, hanem az értelmezett tény, és amennyiben a (szigorúan schützi értelemben vett)¹⁰⁴⁴ társadalmi valóság adekvát leírására törekszik, akkor a laikus interpretációt kell alapul vennie.¹⁰⁴⁵

---

¹⁰⁴¹ Eberle – Srubar 2010.

¹⁰⁴² CS: 34.

¹⁰⁴³ CP4/17: 142.

¹⁰⁴⁴ A „társadalmi valóság” instabil státuszú, a köznyelvben, az újságok hasábjain, illetve az objektivitás letéteményesének pózában tetszelgő dogmatikus–abszolutista társadalomtudományokban megjelenő fogalmi variánsa schützi nézőpontból értelmezhetetlen.

¹⁰⁴⁵ CS: 5.

Az ismeretkritikai kiindulópont, illetve a reprezentációs viszony áttörhetetlenségének belátása a schützi elméletet egy következetes konstruktivizmus irányába terelte, melyben az ismeretelméleti szempont elsőbbsége tudatosan tartatik fenn, az ontológiai állásfoglalások kárára. Schütz gondolkodása, mint erre Burke C. Thomason fontos monográfiájában rámutatott,¹⁰⁴⁶ egy olyan konstruktivista ismeretelméleti alapon fogalmazódott meg, mely ismeretelméleti, illetve módszertani okokból *tartózkodik az ontológiai természetű megállapításoktól*.¹⁰⁴⁷ E „módszertani konstruktivizmusban” az ontológiai kérdések a cselekvői, illetve kutatói perspektíva szempontjából indifferensként maguk kerülnek *epoché* hatálya alá.¹⁰⁴⁸ Világosan tetten érhető ez módszertani individualizmusában: Schütz nem állítja, hogy *létezik*, sem azt, hogy *nem létezik* az embereket magába foglaló szupraindividuális–kollektív entitás (társadalom, gazdaság, nemzet vagy egyéb). E kérdésre egy olyan elméletnek *nem kell választ adnia*, mely a maga perspektíváját a hétköznapi cselekvő individuális, szubjektív látószögének rendeli alá. Schütz *módszertani* individualista, mivel kiindulópontja a szubjektív értelemtulajdonítások áttörhetetlen szubjektív határoltága. A perspektivikus korlátok tiszteletben tartása – mely a cselekvői perspektíva esetében az adekvátság, a tudományos perspektíva tekintetében a relevancia posztulátumában rögzítették – Schütz programjában nem szükségszerű lehatárolásként, hanem a megismerést egyáltalában lehetővé tévő tényezőként jelenik meg. A módszer maga a körülhatároltságok és közvetítettségek vizsgálatából bomlik ki.

Husserl „Vissza a dolgokhoz!” jelszava a schützi programban megvalóul transzcendens tartalmától; a dolog, melyhez vissza akarunk térni, nem a hétköznapi értelemtulajdonítások reprezentációi mögött, előtt vagy alatt álló magában való dolgok, hanem éppen a reprezentációk maguk. A reprezentációk hű megragadása azonban sokkal nagyobb körültekintést igényel, mint amelyet a naiv empirizmus alapján álló tudományos gyakorlat szentelt neki. A reprezentációkat reprezentációkként, és nem tárgyakként kell megragadni, a hétköznapi értelemtulajdonítások reprezentációinak

---

¹⁰⁴⁶ Thomason 1982.

¹⁰⁴⁷ Kivételt képez ez alól az életvilág struktúráinak és az emberi létezés metafizikai állandóinak leírása.

¹⁰⁴⁸ Thomason 1982: 4–5.

tudományos leírása pedig nem más, mint a reprezentációk reprezentálása. A tudományos kutatás termékei maguk is reprezentációk, és ilyeneként is kell őket értékelni, illetve megfogalmazni – erre a megállapításra futnak ki a következőkben bemutatott, Schütz módszertani ajánlásainak háttérét képző tudományelméleti belátások.

9.2. Tudományfilozófiai kiindulópontok

9.2.1. Felix Kaufmann szerepe

A társadalomtudományok módszertanával kapcsolatos gondolatait Schütz egy az életmű több helyén elszórva kifejtett tudományelméleti koncepció talaján állva fogalmazta meg. E koncepció ismertetésénél meg kell emlékeznünk Felix Kaufmann szerepéről. Kaufmann, a logikai pozitivizmus és a fenomenológia közt kapcsolatot létesítő tudományfilozófus, eleinte Schütz mentora volt a Bécsi Egyetemen, majd szoros barátság szövődött köztük. Tudománylogikai és módszertani gondolatai maradandó hatást gyakoroltak Schützre: a *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* rendkívül mély Kaufmann-hatásokról tanúskodik. Megírásában jelentős szerep jutott a Kaufmann-nal való folyamatos eszmecsereinek; noha e hatás erőssége a későbbiekben némileg elhalványult, és New York-i emigrációjuk idején kettejük személyes viszonya is elhidegült, a Kaufmanntól eredő inspiráció élete végig megmaradt. Intellektuális kapcsolatuk egy élethosszon át tartó munkamegosztásként jellemezhető: Kaufmann a tudományos, Schütz a hétköznapi értelemkialakítás természetét vizsgálta, és kölcsönösen támaszkodtak a másik fél eredményeire.¹⁰⁴⁹

Elhunyt barátját búcsúztató beszédében¹⁰⁵⁰ Schütz elsősorban azt emeli ki, hogy Kaufmann volt az, akinek hatására a fenomenológia felé fordult, és akivel éveken keresztül rendszeres formában közösen tanulmányozták Husserl műveit; valamint megemlékezik arról, hogy

¹⁰⁴⁹ Helling 1988: 54, Eberle – Srubar 2010: 23.

¹⁰⁵⁰ CP4/16: 136–137.

természettudományos és főképp fizikai tájékozottsága, Einsteinról, Planck és Schrödinger eredményeiről való tudása nagyrészt tőle származik. Ennek jelentőségét nem szabad lebecsülnünk: az eddigiekben már igyekeztünk rámutatni, hogy milyen jelentős szerepet játszott Schütz gondolkodásában Bergson *Tartam és egyidejűség* című műve, mely a relativitás einsteini problematikájára adott válaszként született, és amelynek megértéséhez természettudományos ismeretek szükségesek.¹⁰⁵¹

A korai fenomenológiai stúdiumok megszervezése és az *Aufbau* feletti bábáskodása mellett Kaufmann más tekintetben is jelentős szerepet játszott Schütz filozófiai kiindulópontjának formálásában.¹⁰⁵² Schütz tudományelméleti gondolatainak visszatérő eleme a logikai pozitívizmus elméletrendszerével való polémia. A Bécsi Kör önálló álláspontját, illetve annak kritikáját Schütz számára egyaránt Kaufmann közvetítette; tőle ered a logikai pozitívizmus fenomenológiai – a tudományos tudás *tapasztalatban* való gyökerezését hangsúlyozó, és ezért a tapasztalatszerzés alapkérdéseinek feltérképezését sürgető – bírálata, melynek hatása Schütz írásaiban is tetten érhető.¹⁰⁵³ E hatások mellett rendkívül fontos megemlíteni: a schützi fenomenológiai pozíció két unikális sajátossága – egyrészt a pragmatikus jellege, másrészt a de-transzcendentális és életvilág-orientált volta – közül az utóbbi lényeges részben a Kaufmann-nal való polémia során formálódott ki. Míg Kaufmann a *Logikai vizsgálódások* Husserljének lekötözve, a Bécsi Kör eredeti kérdésfelvetését elfogadva, annak fenomenológiával megalapozott formális logikai talapzatán kívánta tisztázni a tudomány kérdéseit, Schütz az életvilág logikai és formális analízissel szembeni primátusát hangsúlyozta.

Felix Kaufmann (1895–1949) bécsi születésű, kiterjedt érdeklődési körű filozófus volt,¹⁰⁵⁴ aki a tudományos módszer és logika

---

¹⁰⁵¹ Levelezésük során többek közt arról is értekeztek, hogy a tudós mint szemlélő hogyan és milyen mértékben vonhatja ki magát a megfigyelt hétköznapi világból (Reeder 2009: 91); ez is a tudományos és hétköznapi perspektívák viszonyainak tisztázását segítette elő. A tudomány zárt értelemtartományáról szólva kifejtett gondolatok tehát szintén Kaufmann-hatást hordoznak (Kawano 2009).

¹⁰⁵² Reeder 2009.

¹⁰⁵³ Lásd Schutz 1997.

¹⁰⁵⁴ Kaufmann életpályájának rövid ismertetéséhez lásd Huemer 2003.

kérdéseit számos tudományágban, így a jogtudományban, a közgazdaságtudományban, a szociológiában és a matematikában avatott szak tudása alapján igyekezett megválaszolni. Zsidó származása miatt Schützhez hasonlóan nem válhatott egyetemi tudóssá, így szintén jogvégzettként az Angol–Íráni Olajtársaságnál helyezkedett el. 1938-ban az Egyesült Államokba emigrált, ahol ugyancsak Schützhez hasonlóan a New School for Social Research-ön talált állást, ahol 1949-ig filozófiát oktatott. Korai tudományfilozófiai koncepciója az Egyesült Államokban, elsősorban John Dewey experimentális logikájának hatására, új elemekkel bővült.¹⁰⁵⁵

Kaufmann – aki személyében ugyan nem azonosult a Bécsi Kör mozgalmával,¹⁰⁵⁶ de a megbeszélések aktív résztvevőjeként elfogadta a logikai pozitivizmus kiindulópontjait – úgy gondolta, hogy a tudományok teljes, a természet- és a humán tudományokat egyaránt magában foglaló halmazának univerzális és specifikus kérdései a deduktív logika segítségével, a problémák logikai struktúráinak tisztázásával feloldhatók.¹⁰⁵⁷ Bírálta ugyanakkor a logikai atomizmus korai formáját, illetve az erős verifikációs elvet. Legfontosabb kritikája – mely Schütz vonatkozó fejtegetéseiben is visszaköszön – fenomenológiai természetű: a Bécsi Kör fő elméletalkotóival egyetemben érvelt a tudomány fundamentális tapasztalati megalapozottsága mellett, ugyanakkor úgy vélte, hogy az irányzat elképzelése a tapasztalatról egy meglehetősen fejletlen szenzualizmusé, melyet éppen a fenomenológia segíthetne vissza a tapasztalat eredeti önadottságához.¹⁰⁵⁸

Kaufmann – a Bécsi Kör monista álláspontjával eredményét tekintve megegyező módon, az uralkodó német dualista hagyománnyal szembehelyezkedve – a természet- és társadalomtudományok egysége mellett foglalt állást, ám ennek alapja szemében nem a kettő logikai azonossága volt, hanem az, hogy mindkettő – az átfogó tudománykritika husserli vágyának megfelelően fenomenológiai módszerrel feltérképezendő – azonos tapasztalatiságban gyökerezik. A természet- és

---

¹⁰⁵⁵ Schützre a második periódus eredményei is hatást gyakoroltak (lásd Kawano 2009, illetve Kimura 2009).

¹⁰⁵⁶ Huemer 2003, Reeder 2009.

¹⁰⁵⁷ CP4/16: 135.

¹⁰⁵⁸ Helling 1984.

a társadalomtudományok tárgyai egyaránt a tudatban konstituálódnak. Schütz – a „megértő” hagyomány nagy alakjaitól eltérő, számos recipiensét összezavaró módon – egy a Kaufmanné által inspirált módosított monista álláspontot foglalt el. Nem vonakodott elismerni a természet-tudományok és a humán tudományok logikai háttérének azonosságát,¹⁰⁵⁹ osztotta Kaufmann (és Husserl) nézetét, mely szerint minden tudomány a közvetlenül megélt tapasztalatra alapozódik, ugyanakkor a tudomány egysége mellett Kaufmann álláspontjával szemben nem a logikai azonosságra, hanem az azonos életvilági háttérre hivatkozva tett hitet. Kaufmann-nal – és részben a véleménye szerint a megismerés folyamatát a maga transzcendentális meghatározottságában megjelenítve ugyancsak túlintellektualizált módon ábrázoló Husserllel¹⁰⁶⁰ – szemben hangsúlyozza, hogy a megismerés (és így a tudományos megismerés) kezdőpontja nem lehet logikai, formája nem lehet logikai analízis, hiszen mint már a *Formális és transzcendentális logika* Husserlje rámutatott, a logika és a tudomány lecsupaszított természeti világa maga is az életvilág idealizálásából születik meg,¹⁰⁶¹ és ezért a kiindulópontnak mindig az életvilágnak, vagyis az *elméletelőtt*es szférának kell lennie.¹⁰⁶² A tudományos elmélet nem alapozódhat *elméletre*, csak a minden elmélet alapjául szolgáló megélt tapasztalatra. Mindezek mellett abban a tekintetben is szembeszegül Kaufmann álláspontjával, hogy úgy véli, az utóbbi helytelenül spórolja meg a társadalomtudományok *specifikus* tényezőinek, így a cselekvésnek, a kommunikációnak, az interszubsztivitásnak, az értelem és interpretáció kérdéseinek figyelembevételét.¹⁰⁶³ A társadalomtudomány sajátos tartalmi elemeinek figyelembevétele nélkül eljáró formális logikai analízis előtt megvilágítatlanul marad egy Schütz tudományelméletében különösen fontos

---

¹⁰⁵⁹ CTF.

¹⁰⁶⁰ Reeder 2009.

¹⁰⁶¹ „A természet fogalma például, mellyel a természettudományok dolgoznak, mint arra Husserl rámutatott, egy olyan az életvilágból származó idealizáló absztrakció, mely elviekben – természetesen jogosan – kizárja magából a személyeket és személyes életüket, valamint a kultúrát és a kultúra minden tárgyát, melyek mint olyanok az emberi tevékenység termékei. Pontosan az életvilág ezen rétege, melytől a természettudományoknak el kell vonatkoztatniuk, az a társadalmi valóság, amelyet a társadalomtudományoknak vizsgálniuk kell.” (CTF: 59)

¹⁰⁶² Ebben az értelemben állítja Schütz, hogy megközelítése ott ér véget, ahol Kaufmanné kezdődik – vagyis az elmélet megjelenésével (CP5/06: 213).

¹⁰⁶³ CP5/06: 213.

faktor: a megélt tapasztalatra alapozódó társadalomtudományos vizsgálódásnak a természettudományostól eltérő, specifikus fogalomalkotási eljárásra kell támaszkodnia, melyben a megértés mozzanata megőrzi azt a kitüntetett, a természettudományoktól őt – ha nem is „logikájában”, de tartalmában – elkülönítő jelentőséget, melyet a dualista német hagyomány tulajdonít neki.

9.2.2. Objektivizmus és megértés

Az eddigiek során azt láthattuk, hogy Schütz a természet- és társadalomtudományok logikai, illetve tapasztalati azonossága mellett foglalt állást, és ezzel látszólag ellentétbe került a német nyelvű, a megértő társadalomtudományos program háttérét szolgáló hagyománnyal, melyet eleinte Droysen, majd Dilthey és Windelband, végül Simmel, Rickert és Weber formált, és amely a kultúra és az ember tudományai-ban a megértés szerepét hangsúlyozta a természetnek megértést igénybe venni nem kényszerülő törvénytudományos magyarázó tudományai-val szemben. A kultúra és az ember tudományai e hagyományban, a droyseni kiindulópontot fenntartva, *történeti* diszciplínákként jelentek meg. A történetiség azonban – amint ez már Rickertnél látható – valójában nem feltétlenül megfelelő alap a két pólus szembeállítására;¹⁰⁶⁴ a megértést igénybe vevő tudományok ennek ellenére a történeti és kulturális egységüket jelentőségüket hangsúlyozó hermeneutikai megközelítésbe ágyazódtak. Schütznel épp ez utóbbiak nem játszanak lényeges szerepet: a kultúra és a történelem partikuláris meghatározottságai az ő koncepciójában külsődleges, másodlagos jelentőségű faktorok, melyekkel egy olyan tudománynak, amely e kontingenciáktól függetlenül érvényesként lép fel, és amely a megértés formális keretfeltételeit vizsgálja, nem kell számolnia. Ilyen értelemben a természet- és társadalom- (illetve történeti, szellem-, kultúr- vagy humán-) tudományok *logikai* téren nem különböznek a természettudományoktól.

---

¹⁰⁶⁴ Rickert 1923.

Másrésről ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy Schütz csak a történelem emfatikus fogalmáról mondott le, a megértés többletmozzanátának hangsúlyozásáról nem. A társadalomtudományok, véli, az univerzális logikai és tapasztalati alapokkal rendelkező tudomány specifikus sajátosságokkal rendelkező ágazatai; logikai szempontból nem a természettudományok alá, hanem mellé sorolandók. Megkülönböztetésük alapja az, hogy magyarázatkísérleteik során két olyan többlettényezőre támaszkodnak, melyek segítségével a tudományok más formái nem szorulnak rá. A társadalomtudományok nem vonatkoztathatnak el attól az életvilági háttértől, amelytől a természettudományok eltekinthetnek, az előbbieknél tudniillik lényegében éppen ez az életvilági keret – illetve annak specifikus meghatározottságai – alkotja tárgyukat,¹⁰⁶⁵ illetve (ezzel szoros összefüggésben) a társadalomtudomány fogalomalkotása *második rendű fogalmakra*, vagyis a vizsgálandó tárgyterületet benépesítő cselekvők önálló értelemtulajdonításainak tudományosan transzponált változatára alapozódik. A természettudományos fogalomalkotásnak semmiféle előzetesen adott fogalmiságra nem kell tekintettel lennie: „A tények, adatok és események, amelyekkel a természettudós foglalkozik, megfigyelési mezőjében pusztán tények, adatok és események, de ez a mező a benne lévő molekuláknak, atomoknak, elektronoknak nem »jelent« semmit.”¹⁰⁶⁶ A természeti világ részecskéivel foglalkozó természettudós számára ismeretlen az a kötöttség, amely a társadalomtudós munkájára jellemző; számára tárgyterülete nem tartalmaz előzetes interpretációt, és nem kell olyan értelem-összefüggéshez igazítania gondolkodását, melyben a végső szó nem a tudós elméletéé, hanem a hétköznapi cselekvőké. A társadalomtudós feladata azonban éppen ez: ha a maga valódi formájában, hűen szeretné leírni tárgyterületét, akkor fogalomalkotását ezekben az előzetes interpretációkban kell lehorgonyoznia.

A társadalomtudósok által alkotott gondolattárgyak a hétköznapi életben társai közt élő ember józan ész követő gondolkodásának gondolattárgyaira hivatkoznak és alapozódnak. Így hát a társadalomtudósok által alkotott konstrukciók úgyszólván második rendű konstrukciók, vagyis a társadalmi színhely

---

¹⁰⁶⁵ CTF: 59.

¹⁰⁶⁶ CS: 5.

azon cselekvőinek konstrukcióira vonatkozó konstrukciók, akiknek viselkedését a tudós megfigyeli és tudományának procedurális szabályaival összhangban magyarázni próbálja.¹⁰⁶⁷

A társadalomkutató feladata lényegében az, hogy *közvetítse* a hétköznapi cselekvők értelemtulajdonításait; idealizált formában összegezze, modellálja, és legfőképpen tisztázza, pontosítsa azokat. Ez az a feladat, amellyel a természettudósnak nem kell szembenéznie, és amellyel a naturalista–objektivistá, köztük a behaviorista vagy pozitivistá (vagy logikai pozitivistá) társadalomtudomány nem kíván szembenézni.

*

Mint Schütz írja, a megszokott vélekedés szerint a természettudományokat és a társadalomtudományokat az különbözteti meg, hogy az előbbiek figyelme materiális tárgyakra és folyamatokra irányul, és magyarázatok kialakítására törekszenek, az utóbbiak érdeklődése pszichológiai és intellektuális tárgyakra irányul, és megértésre törekednek. Megállapítása szerint ez a beállítás már önmagában hibás, köszönhetően egyrészt annak, hogy e megközelítés propagálói közül sokan téves képzetekkel rendelkeznek a természettudományok valós működését illetően, másrészt pedig annak, hogy e rendszerint társadalomtudományos irányultságú szerzők a hozzájuk közel álló aldiszciplína módszereinek hatókörét hibásan terjesztik ki a társadalomtudományok egészére, így például a történettudomány egyedi események iránti érdeklődésére alapozva állítják azt sokan tévesen, hogy a társadalomtudományok minden esetben egyedi, nem ismétlődő jelenségeket kutatnak, vagy azt, hogy mivel a kulturális antropológiában nem lehetségesek kísérletek, ezért – a szociálpszichológusok sikeres próbálkozásai ellenére – ezek a társadalomtudományok egészében nem játszanak szerepet. Végezetül, írja Schütz, ennek az álláspontnak a képviselői szem elől tévesztik azt aényt, hogy az empirikus kutatásnak mind természeti, mind társadalmi területén bizonyos univerzális szabályok érvényesülnek, úgymint: a következtetések és a verifikáció tudományos közösség

¹⁰⁶⁷ CS: 6.

általi kontrollja, vagy a tudományos magyarázat egységességére, egyszerűségére, univerzalitására és pontosságára való törekvés.¹⁰⁶⁸

Mindezen megállapítások nemcsak a német dualista megközelítésnek, de a naturalista–fizikalista monizmusnak is ellentmondanak. A tudományok logikai egységéből kiindulva helytelen arra a következtetésre jutni, hogy ezt az egységet a *természettudományok* képviselik, és ilyen értelemben a természettudományos megközelítés kiindulópontja vagy mércéje lehet a társadalomtudományos kutatásnak.¹⁰⁶⁹ A társadalomtudományok területén foganatosított naturalista módszertan ugyanis, mint arra Schütz életművének több fejezetében rámutatott, adós marad számos releváns kérdés megvilágításával. Míg ugyanis a természettudomány számára csak a természeti világ adott-ságai szabnak határt, ám ennek keretein belül a tudós szabadon kutathat, illetve szöheti elméleteit, addig az emberi világ tudósait köti az eredeti értelemtulajdonításokhoz való hűség követelménye. Az a behaviorista megközelítés, amely a társadalmi világ jelenségeinek magyarázata során elfeledkezik, illetve elvonatkoztat az emberi szubjektív értelemtulajdonítás és interpretáció kiiktathatatlan elemeitől, és a természeti világ tárgyaihoz hasonló módon leírhatóként közelíti meg az emberi tevékenységet, elvétí célját, és az emberi élet közvetlen valóságát nem egy annak megfelelő, adekvát és érvényes modellel helyettesíti,¹⁰⁷⁰ hanem egy olyan mesterséges kreálmánnyal, amely szükségképpen elégtelennek bizonyul. A megértés kérdéseit tisztázni vágyó schützi módszertani vizsgálódásokat tehát nem pusztán a Weber-korrekción indítéka motíválta, hanem az arra irányuló vágy is, hogy a megértés motívumát mellőző objektivista társadalomtudományos megközelítések hiányosságai pótoltsanak. Weber maga már túllépett az objektivizmus e szintjén, ám amint a megértő elmélet további története tanúsítja, a logikai pozitivizmus irányzatához tartozó szerzők félreértették őt, és félreértékelték

¹⁰⁶⁸ CTF: 49, lásd még Schutz 1997: 127.

¹⁰⁶⁹ Amint azt a monizmus klasszikus variánsa állítja. Kaufmann és Schütz Husserlt követő monizmusa ezzel szemben nem a természettudományt azonosítja a tudománnyal, hanem a természet- és társadalomtudományt egyenlő szinten álló felekként egy közös, mindkettőt megelőző tapasztalati (fenomenológiai) alapon helyezi el (CTF, CP1/05).

¹⁰⁷⁰ A kutató tudniillik nem az életvilággal, hanem az életvilág modelljével dolgozik (lásd PPSW: 300–301).

a megértés szerepét. Schütz részben ennek jeleit tapasztalva vállalta magára a feladatot, hogy az objektivizmus tételes bírálatával, illetve a megértés mibenlétének tisztázásával igazolja a társadalomtudományok módszertani (de nem logikai) különállását.

Legfontosabb behaviorizmussal kapcsolatos érveit Schütz már az 1940-es évek elején megfogalmazta.¹⁰⁷¹ A behaviorizmusnak, a társadalomtudományos objektivizmus legradikálisabb változatának felemelkedése véleménye szerint a természettudományos módszer erőltetésének egyenes folyományaként értékelhető.¹⁰⁷² A behaviorizmus a természeti tárgyak módján kívánja regisztrálni az ember viselkedését, mely szerinte lényegében előzetesen adott feltételek által determinált, automatikus következmény; e programban – konzekvensen végiggondolva – sem az ember szabad döntésének, sem találékony vagy bizonytalan értelmezésének nem nyílik tér. A behaviorizmus az embert olyan organizmusnak tekinti, aki az őt érő ingerekre automatikus reakciókkal felel – az organizmus, az inger és a válasz (reakció), valamint az ezek foglalatául szolgáló objektív környezet fogalmai azonban – véli Schütz – enigmák.¹⁰⁷³ E terminusok jelentése csak látszólag magától értetődő, ám látszólagos objektivitásuk szertefoszlik egy a tapasztalás szubjektív természetét felismerő megfigyelő szemei előtt. Schütz két fronton intéz támadást a behaviorizmus ellen: felhívja a figyelmet arra, hogy a behaviorizmus, mely az empirizmus öntudatos képviselőjeként lép fel, nem képes elszámolni a maga megfigyelési gyakorlatával; valamint arra, hogy a behaviorista módon vizsgálódó társadalomtudományos módszertan nyilvánvaló ellentmondásban áll a társadalomtudományos kutatás tényleges gyakorlatával.

A behaviorizmus az értelemmel bíró cselekvés fogalmát felváltja a viselkedésével, és így megspórolja a megértés igényét és az értelem motívumát, úgy vélvén, hogy a viselkedés pusztán külsőleges megfigyelése a német szellemtudományos mozgalom által igényelt „megértés” aktusának hiányában is eligazít a viselkedés mibenlétét illetőleg. A kívülálló megfigyelő pozícióját elfoglaló behaviorista tudós lényegében az organizmus mozgását veszi alapul a viselkedés magyarázatánál. Schütz

---

¹⁰⁷¹ CP4/15, SWSA.

¹⁰⁷² SWSA: 3, 5.

¹⁰⁷³ CP4/15: 131.

mármost felteszi a kérdést: hogyan tudhat a tudós egyáltalán saját agyáról, idegi-muszkuláris működéséről? Az elmélet csődöt mond akkor, amikor az olyan előzetes ismereteket, illetve az önmagára vonatkozó tudást kellene bemutatni, amely kutatásának – általa felismeretlen – alapja. A szenzorikus-motorikus válaszok és a kondicionált reflexek objektíven megfigyelhető entitások, és így jobban érthetőek, mint az emberi indítékok, vágyak és vélekedések – vélik a behavioristák. Csakhogy ez utóbbiak jelentős szerepet játszanak a tudományos kutatás behaviorista tudósok által megvalósított gyakorlatában. „Hogyan képes a tudós felépíteni elméletét?” – szegezi a kérdést a behavioristának Schütz, majd megállapítja: egy automata nem tud elméletet alkotni.¹⁰⁷⁴ A tudományos munka – hasonlóan a hétköznapi életgyakorlat bármely más formájához – olyan szituációkban valósul meg, melyek az objektív környezet által alul-determináltak, és így egyéni találékonyságot követelnek meg a kutatók részéről. A környezeti adottságok jelentős része nem objektív ingerként, hanem interpretált (interpretálandó) tényezőként lép be az ember életébe. A külvilág tárgyi tartalmainak sokasága mellett nyilvánvalóan szemlélteti ezt az idegen szubjektum megjelenése, akit képtelenek vagyunk a tárgyi világ analógiájára felfogni. Az interszubjektív relációk nem teszik lehetővé a verifikáció követelményének való megfelelést.¹⁰⁷⁵ A tudomány tényleges valójában maga is interszubjektív vállalkozás, amint erre Schütz a későbbi (poszt)kuhniánus tudománykutatás szellemének megfelelően több helyütt is rámutatott.

A másik, talán még szembetűnőbb probléma: a következetesen végigvitt behaviorista program egy olyan – *a létező társadalomtudományos gyakorlattól eltérő* – kutatási szemlélethez vezetne, amely tájékozódása során éppen a társadalom tagjai által megélt valóságtól *eltávolodó* irányban haladna, és így végső soron magát a társadalomtudomány kiinduló célját adná fel.¹⁰⁷⁶ A behaviorista társadalomtudomány hátat fordít a hétköznapi életgyakorlatnak – és ezzel a behaviorista tudós saját hétköznapi tájékozódási kapacitásának kutatását is ellehetetleníti. A nyilvánvaló hermeneutikai baklövést tovább tetézi, hogy a behaviorista tudós természetesen a tudományos kutatás során sem mondhat le

---

¹⁰⁷⁴ CP4/15: 133.

¹⁰⁷⁵ SWSA: 4.

¹⁰⁷⁶ Schutz 1997: 130–131.

megelőző ismereteiről. Hétköznapi tudását sem zárójelbe tenni, sem átvilágítani nem tudja; tudományos gondolkodásában ebben az értelemben rejtve bújik meg a hétköznapi tudás „ellenőrizetlen” eleme. Ha el is tekintünk ettől a tudományfilozófiai természetű kritikától, akkor is megállapítható, hogy a behaviorizmus eljárása *inadekvát*, mivel a (schützi értelemben vett) társadalmi valóságot egy fiktív változattal, egy hibás tudományos modellel cseréli fel, megállapításai erre az utóbbira vonatkoznak, és így azok érvényessége a megértő szociológiai kritériumok szerint megalapozatlan.¹⁰⁷⁷

A behaviorizmusra és a társadalomtudományos objektivizmusra vonatkozó bírálatok összegzésére jó alkalmat biztosított Schütznek egy 1952-ben megrendezett konferencia, melyen a logikai pozitivista tudományfilozófia és társadalomtudományos tudományelmélet két jeles alakja, Carl Hempel és Ernest Nagel véleményével ütköztette sajátját.¹⁰⁷⁸

Az álláspontját tisztázó írásban (referátuma írott változatában) Schütz sietve elismeri, hogy számos kérdésben egyetért Hempellel és Nagellel, így abban, hogy a természettudomány és a társadalomtudomány egyazon logikai alapra épül, illetve abban, hogy az empirikus tudás mindkét területen olyan világosan ellenőrizhető propozicionális formát kell hogy öltjön, amely lehetővé teszi a kontrollált tudományos következtetéseket és a verifikációt.¹⁰⁷⁹ E megállapításokat Hempel és Nagel megértéssel kapcsolatos gondolatainak kritikája, illetve behaviorizmusuk átfogó kritikája követi. A behaviorizmus schützi bírálatát e kritika vezérfonalát követve az alábbi módon foglalhatjuk össze.

A társadalomtudományok feladata Schütz szerint az, hogy a társadalmi valóságra vonatkozó rendezett tudást állítson elő, vagyis ismereteket halmozzon fel a társadalom azon állapotáról, amely tagjai értelemtulajdonításainak, és belőlük fakadó cselekvéseinek eredményeként áll elő. A társadalmi valóság tehát interszubjektív folyamat, melyet a maga folyamatjellegében kell szemügyre venni. A naturalizmus különböző formáinak képviselői a társadalmi világot a maga reflektálatlanul

¹⁰⁷⁷ SWSA: 5.

¹⁰⁷⁸ A Schützt személyesen is érintő, őt szokatlanul heves reakciókra sarkalló elméleti összeütközés körülményeihez lásd Schutz – Gurwitsch 1989: 191–193, 203–206.

¹⁰⁷⁹ CTF: 51–52; lásd még Schutz 1997.

adott valójában veszik szemügyre, és így elmulasztják megragadni annak interszjektív értelmezési és cselekvési relációk révén megvalósuló, szakadatlanul bonyolódó önfenntartását. A tudomány maga is hasonló folyamatok eredménye, ám a behavioristák képtelenek saját vonatkozó teljesítményük detektálására. A tudomány igazolási gyakorlata vagy a megfigyelés kontrollálása már önmagában feltételezi a társadalmi háttér meglétét, annak összes kommunikációs, köztük nyelvi adottságával együtt.¹⁰⁸⁰

Az idegen személy megértésének feltétele az, hogy megértsük tevékenységének mozgatórugóit. Ezek közt nemcsak objektív körülmények találhatók – pusztán ezeket figyelembe véve a cselekvés alul-determinált –, hanem szjektív vélekedések, vágyak, gondolatok is. A behaviorizmus mármint saját megfigyelői részéről a maga tapasztalati alapját szenzorikus megfigyelésekre, a megfigyelt részéről annak látható mozgásaira szűkíti, és ezzel a társadalmi valóság óriási tereuma – az eredendő formájában az érzéki tapasztalat számára nem megnyilvánuló, de a későbbiek során világosan detektálható és magyarázandó cselekvésekhez vezető gondolatok világa – marad bevilágítatlan. Számos, az emberi tevékenység vizsgálatának szempontjából releváns tényező kerüli el így a megfigyelést. A behaviorista számára saját megfigyelői aktivitása vakfoltba esik, és azt sem ismeri fel, hogy egy adott megfigyelt viselkedés más jelentést hordozhat végrehajtója és megfigyelője számára. A behaviorista szem elől téveszt minden olyan cselekvést, melynek nincs látható megnyilvánulása, és amennyiben az egyes tevékenységek véghezvitelétől való tartózkodást is cselekvésnek tekintjük (ami logikailag szinte elkerülhetetlen), akkor a cselekvések egy újabb osztálya sikkad el. Ezek ugyanúgy elkerülik a behaviorista tekintetet, mint azok a hitek és meggyőződések, amelyek a későbbiek során olyan cselekvések formájában manifesztálódnak, melyek éppen intencionális eredetük ismeretében hiányában nem nyernek magyarázatot. A legfontosabb probléma Schütz szerint az, hogy az érzéki megfigyelésre korlátozott perspektíva

¹⁰⁸⁰ „Az egyetlen dolog, amit valójában előterjesztenék, az az, hogy ha a nyelvből mint valami adottból indulunk ki, akkor a társadalmi világ egész létezését előfeltételezzük” (Schutz 1997: 133). Véleményünk szerint ez az érv azon megértő társadalomtudományos koncepciókkal szemben is mozgósítható, melyek a közösen alkalmazott nyelvre támaszkodva próbálják megkerülni a szjektív értelemtulajdonítások kérdését.

a pillanatnyi állapotában megfigyelhető terepre szűkíti le a vizsgálódás körét – vagyis a társadalmi világ egészének magyarázata a szemtől szembeni kapcsolatok elemzésére korlátozódik.¹⁰⁸¹

A logikai pozitivista pályatársakkal szemben megfogalmazott schützi kritika fontos eleme a megértés általuk félreértett és félreértékelt fogalmának tisztázása. Mint írja, a megértés elsősorban nem a társadalomtudós eszközeként, hanem a hétköznapi cselekvő általános módszereként veendő számításba. A megértés mozzanatát a tudományos kutató nem akaratlagosan érvényesíti, mintegy a tudományos gyakorlatot mesterségesen, utólag kiegészítve, hanem: ha reflektálatlanul is, de természetyszerűleg támaszkodik rá, kutatásában ugyanúgy, mint laikus elfoglaltságai során. A megértés – már Weber által alkalmazott formájában – nem foglal magába „beleérzést”; a megértő aktus során nem történik semmiféle más ember tudatába való tudományosan ellenőrizhetetlen behelyezkedés.¹⁰⁸² A megértés a magyarázat olyan partikuláris formája, amelyben az empirikusan megfigyelt tények az emberi tudatfolyamra vezetnek vissza.¹⁰⁸³ A társadalomtudományos magyarázatnak kiiktathatatlan eleme a megértés, hiszen a minket objektív érvénnyel körülölelő társadalmi világ olyan cselekvések eredményeként formálódik meg, melyeknek *okai* közt a szubjektív értelemtulajdonítások jelentős súllyal vannak jelen. A társadalmi jelenségek csak emberi tevékenységekre való visszavezetésük révén érthetők meg, az emberi tevékenységek megérthetősége viszont attól függ, hogy sikerül-e feltárni a mögöttük álló előzmény- és szándék-indítékokat. Hétköznapi életünkben úgy vagyunk képesek más emberek viselkedésének értelmezésére, hogy a helyükbe képzeljük magunkat, és elgondoljuk, hogy az ő helyükben hogyan cselekednénk. Itt pusztán típusos ismeretek mozgósításáról, és nem intuitív beleérzésről van szó. Érdeklődésünk valójában nem a másik ember viselkedésére, hanem szándékaira és indítékaira irányul.¹⁰⁸⁴

A megértő módszer objektivista kritikája rendszerint azért kívánja kizárni a megértés aktusát a tudományos tevékenység köréből, mert az szubjektivitáshoz kötött. Mint Schütz írja, a kritikusok félreértik

¹⁰⁸¹ CTF: 54–55.

¹⁰⁸² CTF: 56.

¹⁰⁸³ Schutz 1997: 135.

¹⁰⁸⁴ SWSA: 13, 15.

e szubjektivitás mibenlétét: a megérteni vágyott értelem nem abban az értelemben szubjektív, hogy az a megfigyelő részéről ellenőrizhetetlen és esetleges intuíción kívánna meg: a megértés szubjektivitása nem a megfigyelő, hanem a megfigyelt oldalán jelentkezik, és e kifejezés pusztán arra utal, hogy a megfigyelt cselekvő önálló, privát értelemmel rendelkezik.¹⁰⁸⁵ A tudományos magyarázat nem követeli meg a tökéletesen pontos egyezést a megfigyelt szubjektív értelme és a megfigyelő értelmezése között; a tudattartalmak privát jellegét bizonyító Bergson és Husserl, és egyáltalán a Kanton iskolázott német nyelvű társadalomtudományos elmélet követőjeként Schütz nem épít, és nem építhet végleges, abszolút érvényűen helyes tudásra, és a magyarázat érvényességének terhére a fogalom-, illetve modellalkotás területére helyezi át. Miként Simmel, majd őt követve Weber fogalmazott: ahhoz, hogy megértsük Caesart, nem kell Caesarnak lennünk. Még kevésbé szükséges ez a schützi programban, ahol a Caesar alapján megformált típus helyét jellemzően anonim, kevésbé pontosan meghatározott cselekvőtípusok foglalják el.

Naturalista szemszögből könnyen megfogalmazható az az észrevétel, hogy Schütz a világ folyását túlzott mértékben antropomorfizálja. Szerzőnk e vádat irrelevánsnak tartja:

Mindez teljesen antropomorfnak tekinthető. Nem rémít meg ez az ellenvetés, mivel mi máshoz kéne a tudománynak antropomorf kategóriákkal közelítenie, ha nem az emberi viselkedés tanulmányozásához? Miként a természettudományok alapvető módszertani tétele az, hogy a természeti eseményeket az emberi tényezőktől függetlenül kell vizsgálniuk, úgy a társadalomtudományoknak az az alapvető tétele, hogy a társadalmi szintéren megjelenő jelenségeket az emberi tényező tükrében vizsgálják.¹⁰⁸⁶

Bírálatát Schütz az egységes tudomány mozgalmával kapcsolatos álláspontjának ismertetésével zárja:

---

¹⁰⁸⁵ CTF: 56–57.

¹⁰⁸⁶ Schutz 1997: 135.

Úgy gondolom, hogy a társadalomtudós egyetérthet azzal az állítással, hogy a társadalom- és a természettudományok közti elvi különbség nem a két tudományfajta vezérlő logika eltérésében keresendő. Ez azonban nem jelenti annak beismerését, hogy a társadalomtudományoknak fel kellene adniuk a társadalmi valóság megragadása érdekében alkalmazott különös eszközeik használatát a módszer ideális egységének érdekében, mely arra a megalapozatlan feltételezésre támaszkodik, hogy csak a természettudományok, és különösképpen a fizika által alkalmazott módszerek tudományosak. Úgy tudom, az „egységes tudomány” mozgalomának képviselői mindeddig nem tettek komoly kísérletet arra, hogy megválaszolják, vagy akár csak feltegyék a kérdést, hogy a természettudományok jelen állapotának módszertani problémája nem csupán egy speciális esete annak a még felderítetlen általánosabb problémának, hogy hogyan lehetséges a tudományos tudás általában, és mik logikai és módszertani előfeltevései. Személyes meggyőződésem, hogy a fenomenológiai filozófia előkészítette a terepet egy ilyen vizsgálódáshoz.¹⁰⁸⁷

9.2.3. A fenomenológia szerepe Schütz módszerében és módszertanában

E kötetben az eddigiek során már szóltunk arról, hogy milyen szerepet játszott a fenomenológia Schütz munkásságában. Tudományfilozófiai háttérének és saját tudományos tevékenységének, valamint módszertani programjának (a kettő nem azonos) bemutatásánál röviden vissza kell térnünk erre a kérdésre, elsősorban azért, hogy tisztázzuk, mennyiben határozza meg az előbbieket a fenomenológiai motívum.

Mint az eddigiekben láttuk, Schütz a tapasztalatiságban való közös megalapozottságukra hivatkozva foglalt állást a tudományok egysége mellett, és ennyiben a husserli tudománytani kiindulópontot elfogadva tekintette a fenomenológiát olyan végső alapnak, amelyre minden tudomány támaszkodhat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fenomenológiai alapra épített tudományok maguk fenomenológiai *célt* szolgálnának. Schütz programjának esetében: időnkénti szerencsétlen megfogalmazása

---

¹⁰⁸⁷ CTF: 65–66.

ellenére¹⁰⁸⁸ világosan kell látnunk, hogy munkásságában a fenomenológia eredetileg az eszköz szerepét töltötte be, mégpedig a megértő társadalomtudomány ismeretelméleti és módszertani háttérét érintő tisztázás eszközéét, a későbbiekben ezt kiegészítve, de nem lecserélve vagy felülbírálva jelent meg a saját jogán bevezetett fenomenológiai szempont.¹⁰⁸⁹

Schütz protoszociológiai elméletének alapja az a program, amelyet, Husserl szóhasználatát követve, a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiájának, illetve fenomenológiai pszichológiának nevezett. E fenomenológiai pszichológia nem empirikus tényekkel, hanem a természetes beállítódásban működő intencionalitás elemzésével, a hétköznapi értelemtulajdonítások konstitúciójával foglalkozik, és eidetikus lényegiségeket, univerzális tudati struktúrákat tár fel. Ez az eidetikus és deskriptív világi tudomány az, amelytől Schütz a társadalomtudományok módszertani problémáinak tisztázását várja, mely önmagában a hétköznapi társadalmi világ invariáns adottságainak körében vizsgálódik, de amelynek háttérét a transzcendentális fenomenológia – az előbbi szférában változatlan érvénnyel fennálló – eredményei szolgáltatják.¹⁰⁹⁰

Schütz munkásságában a fenomenológia végső soron az alábbi három szerepet tölti be.

Elsőként: a fenomenológia az a szilárd talaj, amelyre a többi tudomány, így a társadalomtudomány érvényessége alapozódik. Az empirikus tudományok önmaguk nem alapozódhatnak empirikus tudományokra, csak valamiféle apriori talapzatra.¹⁰⁹¹ Az osztrák közgazdaságtan programjában a pszichológia kínálkozott a társadalomtudományos kutatás alapjaként, mely azonban maga is empirikus tudomány, és így mint

---

¹⁰⁸⁸ „Nagyon jól tudod, hogy céлом minden művemben [...] a fenomenológiai elemzés” – írja például Gurwitschnak 1952 áprilisában (Schütz – Gurwitsch 1989: 177). Schütz itt véleményünk szerint pontatlanul fogalmaz. A fenomenológiai elem hangsúlyosabbá válása az '50-es években jelentős részben a Gurwitschcsal való eszmecserének köszönhető – melynek anyagát áttekintve azonban látható, hogy a valósnál nagyobb hangsúlyt kap a fenomenológia, a társadalomtudományos-módszertani szakszemponatok pedig arányaiban túl keveset. A kiegyensúlyozottabb és pontosabb képet véleményünk szerint a *Common Sense and Scientific Interpretation of Human Action* című 1953-as tanulmány mutatja.

¹⁰⁸⁹ A módszertani kérdéshez való ragaszkodás ékes példáját nyújtják a *Relevancia-kéziratok*.

¹⁰⁹⁰ CP1/05: 132.

¹⁰⁹¹ Lásd Nenon 1999.

szintén megalapozásra váró, nem bírhatta el a társadalomtudomány megalapozásának rá nehezedő terhét. A *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* lapjain Schütz az empirikus pszichológiai alapot a tapasztalás apriori feltételeit vizsgáló fenomenológiai fundamentummal cserélte fel, így adva biztos támpontokat a megértő társadalomtudomány módszertanának. Schütz tehát nem csupán *helyettesítette* a pszichológiát, hanem egy olyan talapzatra helyezte a társadalomtudományt, melyen maga a pszichológia is nyugszik.¹⁰⁹²

Másodikként: a fenomenológia eszközt ad Schütznek ahhoz, hogy a szubjektív értelemtulajdonításokat és egyéni, illetve társas cselekvéseket a maguk eredendő szubjektív perspektívájának megfelelően ragadja meg és ábrázolja. Ilyen értelemben a fenomenológiai szemlélet olyan módszertani *biztosíték* a misesi–weberi elvekből kiinduló módszertani individualizmus számára, amely gátat szab az azzal össze nem illő elemek beszüremkedésének.

És végül *harmadikként:* Schütz a fenomenológiára támaszkodik a korai cselekvéseméleti megközelítést természetyszerűleg kiegészítő, az interszubjektív megértés közös értelmi hátteret jelentő életvilág invariáns struktúráinak feltárásánál. Noha ez utóbbiak felé Schützt éppen a husserli életvilág- és interszubjektivitás-megközelítésekkel való szembehelyezkedése vezette, megközelítésének alapját a fenomenológia, és különösen annak eidetikus oldala képzi. A detranszcendentalizált, hétköznapi életvilág elmélete Husserl variánsával *szemben* született meg, jelentős részben Scheler, majd William James és Alfred North Whitehead hétköznapi beállítódással kapcsolatos észrevételeihez kapcsolódva – ám a schützi innovációk keretétől mégiscsak a fenomenológia szolgált. Talán úgy is fogalmazhatnánk: az életvilág és interszubjektivitás schützi fenomenológiájának támasza a husserli fenomenológia volt, *de nem az életvilág és az interszubjektivitás husserli fenomenológiája*, hanem annak korábbi egológiai változata.

¹⁰⁹² Ez a lépés egyszersmind a természettudománytól való függés kérdése is választ ad: „A társadalomtudományok megalapozásaként értelmezett fenomenológia egyik hozzáadéka gyakorlati jellegű. Segít a zavarok feloldásában, és a rossz, a társadalmi valóságokat helytelenül megközelítő elméleteket elhárítva biztosítja a társadalomtudományok természettudományoktól független státuszát.” (Nenon 1999: 180).

Schütz és a husserli tanok viszonya látszólag ambivalens. Az életmű érett szakaszának kezdete teljes egyértelműséggel tanúskodik azok óriási hatásáról – az Egyesült Államokban Husserl szócsöveként kifejtett munkája, illetve a levelezésében dokumentált Husserl iránti töretlen tisztelet alapján úgy gondolhatnánk, hogy Schütz végig megmaradt őszinte és hű követőnek. Valójában már az 1930-as években megszaporodtak a husserli gondolatokkal szembeni fenntartásai, és a későbbiek során a társadalmi világ, az életvilág, az interszubsztitívitás, és – különösen az '50-es években – a fenomenológiai módszer kérdéseivel kapcsolatban számos ponton bírálta felül Husserl eredeti tanait. Életútja végére, jelentős részben az Aron Gurwitschcsal közösen végzett fenomenológiai mélyfúrások tanulságainak hatására majd' minden alapvető fenomenológiai fogalmat megkérdőjelezett.¹⁰⁹³ A Husserltől eltérő fenomenológiai látásmód legfontosabb különbségei a részben a bergsoni filozófiában, részben a közgazdaságtanon iskolázott társadalomtudós megglátásaiban gyökerező, később az amerikai pragmatisták gondolataival tovább árnyalt pragmatikus alapállás, mely Husserltől eltérő módon helyezi a cselekvő ember motívumait a gondolkodó emberé elé, valamint a hétköznapi élet természetes háttérévé átértelmezett, detranszcendentális életvilág egológiai, illetve transzcendentális fenomenológiai szemszöggel szembeni középpontba állítása. A fenomenológia husserli variánsában az eidetikus szab határt a hétköznapi tapasztalati világnak – Schütznél a viszony fordított.¹⁰⁹⁴

Sajátos fenomenológiai pozíciója,¹⁰⁹⁵ melynek kialakításánál lényegében már az *Aufbauban* letért a husserli útról, sosem nyert definitív megfogalmazást. A schützi fenomenológiára mindenekelőtt a fenomenológia technikai koncepciója jellemző: a fenomenológia e programban alapvetően eszköz szerepet játszik. Noha a schützi fenomenológiai program méltán tekinthető a saját lábán megállni képes, a Husserlt követő fenomenológia nagy alakjaiéval összehasonlítható, azokkal egyes pontokon egyező, más pontokon különbségeket mutató fenomenológiai-koncepciónak, mely kellő indokot szolgáltat arra, hogy Schütz önálló

---

¹⁰⁹³ Natanson 1989: x.

¹⁰⁹⁴ Barber 2004: 209, CP3/05.

¹⁰⁹⁵ Bemutatásánál döntő mértékben támaszkodunk Carlos Belvedere (2013) figyelemre méltó tanulmányára.

fenomenológusként vétessék tekintetbe, egy ilyen értékelésnél is figyelembe kell venni, hogy e koncepció eredetileg társadalomtudományos céllal – és számottevő társadalomtudományos háttérismeretekre támaszkodva – került kialakításra.

A tágabb társadalomtudományos közvélekedésben elterjedt, jelen munkánkban már cáfolt elképzeléssel szemben Schütz nem azért tekintendő fenomenológusnak, mert a fenomenológia életvilág- és interszubbektivitás-tanaira támaszkodik, hanem éppen azért, mert programjának alapja a husserli fenomenológia korábbi, és pontosabban argumentált *egológiai* formája.¹⁰⁹⁶ A korai nagy eredmények, melyekből az értelemtulajdonításra és interpretációra vonatkozó elmélete kibontakozott, lényegében az egológiai redukció eljárásával megvalósított módszertani individualizmus talajából sarjadtak. Ez az egológiai redukció tette lehetővé az egyéni értelem- és tervkialakítás, a döntés, az elemi interszubbektivitás vagy a relevanciaviszonyok kérdéseinek tisztázását. Noha az életvilág invariáns struktúráinak feltárása során Schütz kilép az egológiai redukció keretei közül, és az eidetikus fenomenológia módszerét veszi alapul, az *egyéni perspektíva* fenntartása továbbra is megmarad: az életvilágot Schütz *tudatban megjelenő* életvilágként írja le. A társadalomtudományok módszertanára vonatkozó ajánlásai pedig, ha tételesen nem is írják elő a fenomenológiai módszertan alkalmazását, a „szubbektív interpretáció” követelményét feltétel nélkül rögzítik, és ezzel egyfajta technikai természetű egológiai redukciót irányoznak elő a társadalomkutatás számára.

Míg Schütz kétségtelenül él az egológiai és eidetikus redukció eszközeivel, transzcendentális redukciót nem alkalmaz. A transzcendentális fenomenológiától való távolságtartását pontosan kell értelmeznünk: önálló programját már akkor, vagyis az *Aufbau* írásának idején detranszcendentalizálta,¹⁰⁹⁷ amikor még nem fogalmazódtak meg a transzcendentális fenomenológia lehetőségeivel kapcsolatos későbbi komoly aggályai. Sosem gondolta azonban úgy, hogy a transzcendentális

¹⁰⁹⁶ Jól látható ez a husserli interszubbektivitás-koncepciót bíráló kései tanulmányból (*THH*), mely határozottan az *egológiai* módszertani elvek pontos betartását kéri számon az alkotón.

¹⁰⁹⁷ Ez koncepciójának a természetes beállítódás és a hétköznapi világ területén való végérvényes lehorgonyzását jelenti.

fenomenológiai kezdeményezés felesleges vagy hibás volna. Az empirikusan meghatározott egőtől a tiszta, abszolút énbe átvezető transzcendentális redukció módszertanát követő fenomenológia eredményeit Schütz nem csupán Husserl szakavatott ismerőjeként követte, de inspirálódott is általuk.¹⁰⁹⁸ A tudat és az intencionalitás természetes beállítódásban is munkáló univerzális meghatározottságai eleinte a transzcendentális redukcióval váltak hozzáférhetővé, és ilyen értelemben a természetes beállítódás fenomenológiája is a transzcendentális fenomenológia eredményeire támaszkodik.¹⁰⁹⁹

*

Az eddigiekben arról értekeztünk, hogy mennyiben határozta meg a fenomenológia Schütz önálló munkáját, vagyis saját módszerét. Különbözik ettől az a kérdés, hogy milyen szerepet szánt Schütz a fenomenológiának abban a programban, amelyet a társadalomtudományos kutatás számára terjesztett elő.

Schütz életművének jóformán egésze fenomenológiai gyökerű. Szigorúbban körülhatárolt módszertani munkája¹¹⁰⁰ szintén fenomenológiai alapok áll – ettől azonban el kell választani azt a kérdést, hogy a schützi módszertani programot hasznosító kutató mennyiben tekinthető maga is a fenomenológia követőjének. Véleményünk szerint Schütz nem követeli meg a társadalomkutatótól, hogy maga is fenomenológussá váljék, illetve azt sem, hogy tevékenységében a fenomenológia szempontjaihoz igazodjék. A társadalomtudós nem transzcendentális vagy eidetikus redukciót végez, hanem ideáltípusokat formál. Ez utóbbiak kialakítása nem a „Vissza a dolgokhoz!” husserli felhívását, hanem a szaktudományos kutatás igényeit követi. A cél nem a tudati konstitúció feltárása, hanem az önálló tudományos konstrukciók kidolgozása, ami az empirikus társadalomtudomány érdekeit szem előtt tartó szintetizáló és szelektáló típusformáló aktivitás során valósul meg.

---

¹⁰⁹⁸ Belvedere tanulmánya (2013) összefoglalja, hogy milyen szerepet játszanak a transzcendentális fenomenológia elemei Schütznel.

¹⁰⁹⁹ CP3/01: 6.

¹¹⁰⁰ Elsősorban az *Aufbau* kezdő- és zárófejezetére, valamint az alábbi írásokra gondolunk: *SWSA, CAP, CSS, PR, CS, CTF*, Schutz 1997.

A társadalomtudós nem a reprezentációk *mögé* kíván tekinteni, hanem a *hétköznapi reprezentációkat* alapul véve kíván *tudományos reprezentációkat* létrehozni. Schütz kétségtelenül rögzíti a szubjektív interpretáció követelményét, melyet esetleg interpretálhatunk úgy, mint valamiféle egológiai redukció megkövetelését – ám megítélésünk szerint ennek módszertani szigorát enyhíti, logikáját felülírja a tudományos modellkonstrukció szempontrendszere. Ismert tanulmányában¹¹⁰¹ Thomas Luckmann rámutat: a szociológia mint empirikus társadalomtudomány és a fenomenológia mint apriori tapasztalati filozófia, illetve „első filozófia” célja nem lehet azonos; ennek fényében Schütz önálló tevékenysége nem szociológiaiaként, hanem protoszociológiaiaként értékelendő, mely félúton áll a fenomenológia és a szociológia közt, mindkettőtől elkülönülve.¹¹⁰² A schützi módszertan azonban nem protoszociológusok részére került megfogalmazásra, és az azt követő kutatóknak elsősorban nem a fenomenológia szempontjait kell szem előtt tartaniuk.

Óvatosnak kell lennünk, hogy a fenomenológiai megalapozás eredeti szükségletét ne tekintsük a gondos és alapos empirikus kutatás terhei alóli felmentésnek. El kell kerülnünk a kísértést, hogy korlátozott empirikus fogalmainkat a filozófiai lényegiségek szintjére emeljük, látszólag immunissá téve őket az empirikus cáfolatokkal szemben.¹¹⁰³

---

¹¹⁰¹ Luckmann 1978.

¹¹⁰² Carlos Belvedere (2013: 77) arra utal, hogy a kései Schütz filozófiai antropológiai kezdeményezése egy „első filozófia” irányában megtett lépésként értékelhető. Egyetértünk ezzel az állítással, és kiemelnénk: Schütz nem az empirikus tudomány (legyen az akár tudásszociológia) irányában haladt életútja vége felé, hanem egy azzal ellentétes, a szociológiai szempont felől egy fenomenológiában megalapozott filozófiai antropológia felé tartó irányban. Ez a megállapítás természetesen nem kisebbíti a halála után munkásságát tudásszociológiai irányban továbbfejlesztő vállalkozás kétségtelen érdemeit – ugyanakkor utal arra, hogy e filozófiai antropológiai projekt befejezésével az utókor továbbra is adós.

¹¹⁰³ Nenon 1999: 186.

9.3. A társadalomtudományos modellkonstrukció alapelvei

9.3.1. A hétköznapi tapasztalattól a tudományos ismeretig: az anonim ideáltípus

A társadalomtudományok elsődleges feladata a társadalmi valóság leírása. A társadalmi valóság a hétköznapi gondolkodás, a józan ész talaján álló emberek által megélt világ, vagyis – idézi meg Schütz Webert – a kulturálisan kialakított jelentőségek által meghatározott valóság.¹¹⁰⁴ E tudományos feladat végrehajtásához Schütz azzal kívánt hozzájárulni, hogy kidolgozta azt az általános és absztrakt elméletet, amely lehetővé teszi e hétköznapi világtapasztalat tudományos tárggyá tételeit. Ez utóbbi transzformációt kíván meg, a tudományos megismerés ugyanis olyan objektivitási igényeket támaszt, amelyek ellentmondásban állnak a hétköznapi tapasztalásmód bizonytalanságokkal és esetlegességekkel telített jellegével. E transzformáció lehetőségét egy részletesen kidolgozott módszertan hordozza, melyben a hétköznapi cselekvő embere a hétköznapi cselekvő absztrakt modelljével – Schütz szóhasználatával: egy bábbal –, a konkrétan megtapasztalt életvilág pedig az életvilág modelljével cseréltetik fel.¹¹⁰⁵

A társadalmi valóság tudományos megragadása során a kutató voltaképpen közvetít az (idealizált) hétköznapi cselekvő tapasztalatai és a tudományos objektivitási igények közt, oly módon, hogy az utóbbinak az előbbire való alapozottságát nem adhatja fel. A tudományos szemlélő azt a valóságot írja le, amelyet a hétköznapi cselekvő tapasztal, de nem abban a formában írja le, ahogyan az tapasztalja.¹¹⁰⁶ A kutató a társadalmi valóság komponenseit ugyanúgy ideáltípusos formában

---

¹¹⁰⁴ CS: 10–11.

¹¹⁰⁵ PPSW: 300–301. A konkrétan adott (vagyis szituáltan, kulturális-történelmi meghatározottságában átélt) életvilágnak az életvilág általános modelljével való felcserélését követően Schütz adós maradt a kulturális-történelmi kontingenciák pontosabb modellálásával. Ennek hermeneutikai következményeihez lásd Havrančík 2018a.

¹¹⁰⁶ „A társadalomtudós eredményei sosem eshetnek egybe a hétköznapi gondolkodás társadalmi valóságával” – írja (CP4/17: 144).

alkotja meg, mint a hétköznapi cselekvő; fogalomalkotásába ugyanúgy belejátszanak hétköznapi háttérismeretei, mint a hétköznapi cselekvőébe, ám az ismereteket máshogyan rendezi el.¹¹⁰⁷ Hétköznapi cselekvőként a másik emberre gondolva vele szemben lényegében a társadalomtudós attitűdjét vesszük fel. Társadalomtudósként nem szűnünk meg társaink közegében élő embernek lenni; utóbbi esetben ugyanazzal az attitűddel rendelkezünk, mint amelyet az indirekt társas megfigyelő vesz fel kortársaival szemben.¹¹⁰⁸ Megélt tapasztalatait a tudósnak ugyanakkor – a tudomány által megkövetelt pontosság érdekében – reflexiónak kell alávetnie. A társadalomtudomány számára a társadalmi világ indirekten, és nem a megélt intencionalitás formájában adott.¹¹⁰⁹ A tudományos tudás – szemben a hétköznapi, laikus tudással – tiszta és pontos.¹¹¹⁰ A társadalomtudományok legelső céljának tehát annak maximális tisztázásának és magyarázatának kell lennie, hogy mit gondolnak a társadalmi világban élő személyek a világról általában.¹¹¹¹

A hétköznapi tapasztalatokat tudományos ismeretekbe átvezető transzformációt Schütz a *második rendű fogalmiság*¹¹¹² terminusával írja le.

Így hát a társadalomtudósok által alkotott konstrukciók úgyszólván második rendű konstrukciók, vagyis a társadalmi színhely azon cselekvőinek konstrukcióira vonatkozó konstrukciók, akiknek viselkedését a tudós megfigyeli és tudományának procedurális szabályaival összhangban magyarázni próbálja.¹¹¹³

¹¹⁰⁷ PSW: 220.

¹¹⁰⁸ PSW: 220–221.

¹¹⁰⁹ PSW: 224.

¹¹¹⁰ „[...] tiszta és határozott gondolkodás a következő módon. Más tárgyaktól világosan elválasztva kell kezelnie tárgyát. Mégis, ezzel egy időben tudatában kell lennie a releváns viszonyoknak e tárgy és más tárgyak között. Továbbá, egy tárggyal kapcsolatos tiszta és határozott gondolkodás feltételezi, hogy »explicit«, vagyis saját jellegzetes struktúrájában felfogható legyen. A probléma megfogalmazásának és a faktuális helyzetnek megfelelően ez elemei vagy jellegzetességei, vagy kialakulása, vagy a kapcsolódó oksági láncolatok, indítékok felismerésének a kérdése. De nem gondolkozunk tisztán és határozottan napi életünkben? Kétségtelenül nem minden esetben gondolkozunk így. Hétköznapi életünk során leginkább addig próbáljuk tisztázni a helyzetet, ameddig az valamilyen okból felkelti figyelmünket.” (CP4/14: 122) A hétköznapi gondolkodás instabil jellegéhez lásd CP2/04.

¹¹¹¹ CP4/14: 124.

¹¹¹² „Második rendű fogalmakról” illetve „második rendű elméletekről” már Wilhelm Dilthey is írt, lásd Udehn 2001: 69. A második rendű fogalmiság koncepciója Schütznel az *Aufbauban* jelent meg (PSW: 205).

¹¹¹³ CTF: 59.

A tudományos fogalomalkotás adekvát voltának biztosítéka az elsődleges fogalomalkotáshoz való rögzítettség. A második rendű fogalmisággal dolgozó tudományt az elsődleges fogalmakat kialakító hétköznapi gondolkodástól megkülönbözteti az, hogy az előbbi egyrészt az elkötelezetlen szemlélő álláspontját felvéve ábrázolja az eredeti értelemtulajdonításokat, másrészt pedig idealizációk és tipizációk áttételén keresztül fejt le az esetleges egyéni megnyilvánulásokról a tudományos célból hasznosan, érvényesen kezelhető értelemtulajdonítási alakzatokat – vagyis a konkrétan megtapasztalt empirikus tartalmakat modellekké alakítja.¹¹¹⁴

A humán tudományos fogalomalkotás kérdése az 1800-as évek végének német nyelvű irodalmában került az érdeklődés homlokterébe. Kanttól ered a felismerés, hogy a valóság nem kínálja fel a maga osztályozásának eszközeit, azok a szemlélő oldalán keresendők. A neokantiánus filozófiai iskolák arra törekedtek, hogy a tudományos fogalomalkotás kérdéseit vizsgálva tisztázzák a tudományos tudás létrehozásának feltételeit. Jól kapcsolódott mindehhez a történeti megismerés historista hagyományának kritikája; e kezdeményezések összefonódása Dilthey-nél, Simmel-nél majd Weber-nél vezettek fontos belátásokra. A fogalomalkotás kérdéséhez Schütz azzal járult hozzá, hogy elsőként ő rögzítette a laikus értelemtulajdonítások halmazát a fogalomalkotás kiindulópontjaként, ezzel eloldva a tudományos szemléletet a jelenségeket a háttérből meghatározó esszenciális lényegiségek képzetétől, illetve a modellalkotás pusztán tudományos kívánalmakat szem előtt tartó koncepciójától.

Schütz vonatkozó elképzeléseinek megfogalmazását eredetileg az össz-társadalomtudományos cselekvéstudományhoz való hozzájárulás szándéka motiválta. A misesi elképzelésekhez csatlakozott, de míg Mises a cselekvéstudományi kiindulópontot apriori érvényességűnek gondolta, Schütz – egy Mises és Weber közti álláspontot elfoglalva – ideáltipikus természetűnek tartotta azt. Kiindulópontja az ideáltipikus fogalmiság Weberétől eltérő, transzhistorikus és anonim, vagyis a történeti-kulturális kontingenciáktól eltávolított, absztrakt változata lett, melyet részben Felix Kaufmann hatására dolgozott ki. Ezzel a lépéssel egyszerre tágított a magyarázati lehetőségek körén a misesi variánshoz

---

¹¹¹⁴ CP4/17: 143, CS: 36.

képest – hiszen az ideáltípusok segítségével elvileg túl lehet terjeszkedni az apriori ismeretek körén –, valamint oldódott el az eredeti weberi ideáltípusos módszer fundamentumától: a schützi anonim ideáltípus ugyanis éppen a Weber által konstitutív jelentőségűnek és felfüggeszthetetlen érvényűnek tartott történeti-kulturális meghatározottságokon való átlépéssel igyekezett biztosítani a maga transzhistorikus–transzkulturális érvényességét.¹¹¹⁵ Weber *Objektivitás*-tanulmányában egyszerre hangsúlyozta, hogy az ideáltípusos módszer az absztrakció révén nagyobb pontosságot tesz lehetővé, mint az empirikusan adott egyediségek teljességre törekvő leírása, valamint azt, hogy lehetetlennek tartja egy történeti-kulturális kontingenciáktól mentes, általánosan érvényes elmélet kialakítását. Schütz megközelítésének mármost éppen az a belátás a lényege, hogy a fokozatonként megvalósuló absztrakció (anonimizálás) lehetővé teszi a cselekvői szubjektivitás kontrollálását (vagyis az egyedi esetlegességek zavartényezőinek kiiktatását), illetve a tapasztalati–értelmi környezet és a laikus és tudományos értelmezők közti invariáns viszonyok leírását.¹¹¹⁶

Míg Webernél az ideáltípusos fogalomalkotás minden esetben történetileg adott egyediségek megragadását és részben osztályozását célozta, a schützi ideáltípusos program szakított a valóságtudományos megközelítéssel és annak empirikus mércéivel.¹¹¹⁷ Az ideáltípus kifejezéssel Weber tudományos konstrukciókra utalt; Schütz kiterjesztette a terminus hatókörét a laikus reprezentációkra. Az utóbbi olvasatban az ideáltípus már nem szakszerű reflexiók eljárások folyamánként mesterségesen kialakított tudományos fogalmi segédeszköz, hanem olyan reprezentációs termék, amely a tudományos mellett a hétköznapi gondolkodás boldogulását is segíti. A tudományos és a laikus ideáltípusok közt Schütz fogalmilag nem is tesz különbséget, azon túl, hogy a tudományos céllal megalkotott ideáltípusok olyan pontosságra törekednek, mely a hétköznapi típusoknak nem sajátja.¹¹¹⁸ A tudományos céllal megalkotott ideáltípusok – amennyiben eleget tesznek a megértő

¹¹¹⁵ Vö. Eberle – Srubar 2010: 16–18.

¹¹¹⁶ Az anonimitásfok növelése az általános megállapítások *ideáltípusos*, vagyis értelmi és nem empirikus pontosságát hivatott növelni. A magasabb anonimitásfok nem azonos a magasabb empirikus valószínűséggel (Schütz 2010b: 61–63).

¹¹¹⁷ Vö. Wilson 2005.

¹¹¹⁸ Lásd pl. CTF: 61.

szociológia adekvátságkritériumának – az elsőrendű fogalmiságra alapozódnak, és ilyen értelemben ha tisztaságukat tekintve el is térnek attól, logikájukat tekintve nem oldódhatnak el az elsődleges értelemtulajdonítások valóságától. Az ideáltipikus fogalomalkotás körének a laikus értelemkialakításra való kiterjesztése, valamint az elsődleges fogalmiság tudományos ideáltípusok megformálásában játszott szerepének felmutatása Weberhez képest nívum.¹¹¹⁹

Az ideáltipikus eljárás empirikus kontingenciáktól való elválasztása, illetve a hétköznapi értelemtulajdonítások feltétel nélküli elsőbbségének rögzítése egy maximálisan flexibilis konstruktivista megközelítés előtt nyitja meg az utat. Azt a tudományos megközelítést, amely pusztán a hétköznapi értelemtulajdonítások tudományos igényű regisztrálására, vagyis a hétköznapi értelemtulajdonítások hű közvetítésére vállalkozik, nem terheli a laikus reprezentációkon túlmenő tárgyi–tényszerű hitelesség követelményeinek súlya. Schütz megközelítését mindez a radikális konstruktivizmus áramlataival rokonítja, melynek alapelvével való egyetértéséről az alábbi, a Schütz-irodalom által talán legtöbbször idézett passzusban, így adott számot:

Rendkívül érdekes számunkra a nézet, melyet Whitehead korunk számos kitűnő gondolkodójával, így William Jamesszel, Deweyval, Bergsonnal és Husserllel együtt oszt. Ezt a nézetet, erősen leegyszerűsítve, így lehet megfogalmazni:

A világról alkotott bármiféle, mind hétköznapi, mind tudományos tudásunk konstrukciókat, vagyis absztrakciókat, általánosításokat, formalizációkat és idealizációkat tartalmaz, melyek a gondolat szerveződésének pillanatnyi szintjéhez igazodnak. Szigorúan szólva nem léteznek tények a szó tiszta és egyszerű értelmében. Minden tény az egyetemes kontextusból elménk aktivitása alapján kiválogatott tény a kezdettől fogva. [...] Ez nem jelenti azt, hogy hétköznapi életünkben vagy a tudományban ne tudnánk megragadni a világ valóságát. Csak azt jelenti, hogy csupán bizonyos aspektusait tudjuk megragadni [...].¹¹²⁰

¹¹¹⁹ Zijderveld 1972.

¹¹²⁰ CS: 4–5.

E belátások Schütznél nem relativizmushoz, hanem egy mind pontosabban körvonalazni vágyott ismeretelméleti alapálláshoz vezettek, melyet a társadalomtudományos ismeretalkotás kanti értelemben vett kritikájához való hozzájárulásként értékelhetünk. E társadalomtudománynak a tárgya nem a társadalmi világ, hanem a társadalmi világ kutató számára adott formája;¹¹²¹ szerzőnk óva int attól, hogy a tudományos konstrukcióikat valódi létezőkkel cseréljük össze.¹¹²² A Schütz által elképzelt társadalomtudomány nem valós személyek valós cselekedeteivel, illetve valós életvilágokkal és értelemalakzatokkal, hanem ezek alapján megalkotott empirikus és eidetikus típusokkal dolgozik.¹¹²³ Ilyen az értelemben a tudomány eltávolodik a mindennapi élet empirikusan adott tapasztalati formájától, hogy a valós tapasztalatokat ideáltípusokká transzformálva, érvényes tudományos következtetések előkövetelményeihez igazítva megtisztítsa az esetlegesség jegyeitől, és általános érvényű megállapításokra jusson. A szubjektivitás – mely minden értelemtulajdonításnak alapja – a maga empirikus („pszichológiai”) létében áthatolhatatlan; rajta csak az alapvető intencionális viselkedések univerzális jellemzőire való visszabontással, anonimizálással juthatunk túl.¹¹²⁴ A szubjektivitás anonimizált formában őriztetik meg. A schützi anonim típusalkotás tulajdonképpeni lényege az a felismerés, hogy a hétköznapi megismerés anonimitási fokozatai (melynek sorát követve az empirikus tartalom csökken, az általánossági fok nő) és a tudományos fogalomalkotás általánossági fokozatai közt olyan inherens analógia van, mely módszertani alapelvvé tehető. Az anonimitás fokozatosságának tekintetében a tudományos fogalomalkotás logikája pontosan megfelel a hétköznapi gondolkodásának.¹¹²⁵

Miképpen hétköznapi cselekvőkként is különböző anonimitásfokú – vagyis empirikus tartalom által jobban vagy kevésbé meghatározott – reprezentációkat mozgósítunk, tudósként is így járunk el.

¹¹²¹ Thomason 1982: 57.

¹¹²² CP1/05: 138, CP4/10: 100.

¹¹²³ CP1/05:138, PSW: 241, 244.

¹¹²⁴ Az esetleges egyedi jegyeiktől való elvonatkoztatás teszi lehetővé, hogy Schütz meghaladja a romantikus pszichologizmus irracionálisát, mentesüljön a historizmus minden egyediséget feloldhatatlan lényegként megragadó terhes örökségétől, és elkerülje a kísérleti pszichológia objektivizmusát. (Vö. Havrancsik 2017a: 8.)

¹¹²⁵ Vö. Havrancsik 2012: 58, 67.

Schütz maga messzemenőkéig anonim típusokat formál annak érdekében, hogy univerzálisan érvényes ismeretekhez jusson; az empirikus kutatásban érdekelt társadalomtudós a maga tudományos igényeinek megfelelően válogathat a különböző telítettségű típusok közt. A különböző tudományterületek más-más anonimitásfokú típusokat preferálhatnak.¹¹²⁶ A „teleszkopikus”¹¹²⁷ ideáltipikus eljárás során növekvő anonimitásfokú ideáltípusok hierarchiájához jutunk, amely az empirikusan meghatározott esetlegestől tart az empirikusan tartalmatlan egyetemes érvényűig.¹¹²⁸

9.3.2. A modell kialakítása

Tudományos modellkonstrukcióra vonatkozó elméletét Schütz lényegében a cselekvő és a cselekvés modellálására vonatkozóan dolgozta ki.¹¹²⁹ A modell-cselekvő, a „báb” segítségével megvalósított ideáltípus modellalkotás lépései a következők.¹¹³⁰

Elsőként a kutató megfigyeli a társadalmi világ bizonyos emberi tevékenység okozta eseményeit, majd úgy dönt, hogy ezeket a maguk típusosságában kívánja megragadni. *Másodikként* az eseményeket előidéző cselekvéshez tartozó előzmény- és szándék-indítékokat tulajdonít az állapotot előidéző cselekvőnek. E cselekvésminta-típusokból *harmadik* lépésként személyes ideáltípusokhoz jut. *Negyedikként*, mivel e cselekvő-modell csak hipotetikus tudattal rendelkezik, a kutató a cselekvő-modellnek hipotetikus tervsorozatot és tudáskészletet

---

¹¹²⁶ Lásd PSW: 242.

¹¹²⁷ Ennek történeti–elméleti hátteréhez lásd Prendergast 1986: 18.

¹¹²⁸ Wilson 2005: 30.

¹¹²⁹ Ez azt is jelenti, hogy az empirikusan adott életvilágok, illetve a közvetlen interszjektív relációkon túllépő alakzatok vonatkozó modellálását elmulasztotta. Az empirikus életvilágok elemzésére alkalmas módszertan megfogalmazására a későbbiekben többen is kísérletet tettek a tér-, idő-, és szociális dimenzió schützi elválasztására támaszkodva (lásd pl. Srubar 2007b).

¹¹³⁰ A lépések bemutatásánál a *The Social World and the Theory of Social Action* című írást (SWSA: 17–18) követtük, illetve tekintetbe vettünk egy vázlatosan megfogalmazott későbbi alternatív leírást is (Schutz – Luckmann 1989: 234). Ez utóbbiban utal Schütz arra, hogy a modellkialakításnál lehetséges (de a fogalmazás szerint nem feltétlenül szükséges) a racionális cselekvés koncepciójának használata. (Lásd még CS.)

attribuál. *Ötödikként* a cselekvőt a kutató meghatározott szituációba, illetve más modell-cselekvőkkel közös társas viszonyba helyezi. *Hatodikként* a kutató ezek által a társadalmi világ egy szegmensének modelljéhez jut, mely a tipikusként ábrázolni óhajtott társadalmi–társas esemény minden elemét tartalmazza, és amely megfelel a szubjektív nézőpont fenntartását megkívánó követelménynek.

Az eljárás különböző leírásai közti kisebb eltérések, illetve különös, túlabstrahált megfogalmazásmódjuk (lásd a modellkonstruáló tudós és „bábja” valamint Isten és teremtménye közt vont furcsa párhuzamot a *Common Sense and Scientific Interpretation of Human Action* utolsó oldalán)¹¹³¹ nem kedvez a program áttekinthetőségének. Schütz mindezek papírra vetésénél, megítélésünk szerint, nem hangsúlyozza kellőképpen: e túlzottan is mesterségesként ábrázolt eljárás során az teszi lehetővé, hogy érvényes modellekhez jussunk, hogy tudósként mi magunk is rendelkezünk azzal a hétköznapi háttértudással, mellyel az általunk értelmezni kívánt hétköznapi cselekvők. A kutató mint „közömbös megfigyelő” csak közömbössége okán kívülről – ismereti értelemben azonban maga is a szituáció részese.

A társadalomtudományos modellkonstrukció hatékonysága és érvényessége érdekében Schütz Weberhez (és Miseshez) hasonlóan a cselekvésrationalitás posztulálásának eszközével él – ám ezt igen ambivalens formában teszi. Az eddigiek során¹¹³² már igyekeztünk rámutatni, hogy cselekvésrationalitással kapcsolatos álláspontja korántsem tekinthető konzisztensnek. A *Strukturen der Lebenswelthez* készült egyik kései jegyzetben a racionalitás posztulálását a modellkonstrukció lehetséges,

¹¹³¹ „A társadalomtudós és az általa alkotott báb kapcsolata bizonyos mértékben a teológia és a metafizika ősi problémáját, Isten és teremtményei kapcsolatának problémáját tükrözi. A báb a tudós akarataiból létezik és cselekszik; nem cselekedhet másként, mint azt a szándékot követve, amelynek beváltását a tudós bölcsessége tőle várja. Ennek ellenére a feltételezések szerint úgy cselekszik, mintha cselekvése nem lenne eleve elrendelt, hanem maga rendelkezhetne felette. Előzetesen létrehoztunk egy tökéletes harmóniát a bábra ruházott, eleve elrendelt tudat illetve az előre megalkotott környezet között, amelyben állítólag szabadon cselekszik, racionális döntéseket és választásokat hajt végre. Ez az összhang csak azért lehetséges, mert mind a báb, mind leszűkített környezete a tudós műve. Abban az esetben, ha a tudós tartja magát vezérlő elveihez, sikeresen fedezi fel az így megalkotott univerzumban azt a tökéletes harmóniát, amelyet maga hozott létre.” (CS: 47)

¹¹³² Lásd a *Választás, döntés racionalitás* című alfejezet *Racionalitás* című szakaszát.

de nem feltétlenül szükséges elemeként ábrázolja (ellentmondva ezzel más szövegeinek), máshol pedig (mint a modellformálás előbb megidézett hatelemű leírásánál) elfeledkezik róla. Összességében véve úgy látszik, hogy Schütz annak ellenére fenntartotta a racionális cselekvéslafolyás – kizárólag a tudományos modellek szintjén, de nem a hétköznapi cselekvések esetén érvényesnek tekintett – képét, hogy megelőzően már megállapította, az nem képezi a valós cselekvések tényleges hátterét. Korai írásaiban a racionalitáselem hangsúlyosabb formában volt jelen.¹¹³³ A későbbiekben jobban látható, hogy a racionalitástételezés csak tudományos segédeszköz, és hogy a racionális „kalkuláció” képzelet nem fedheti el a cselekvések reflektálatlan rutinjellegét. Ez utóbbi belátással ellentmondásban fogalmazta meg a – később elvetett – racionalitáspoztulátumot, mely szerint a társadalmi cselekvés ideáltípusát úgy kell megalkotni, mintha a cselekvő tiszta és világos (kvázi tudományos) tudással rendelkezne azokról az elemekről, amelyek befolyásolják cselekvését, és ezzel összhangban a legmegfelelőbb eszközöket választaná a legmegfelelőbb célok elérése érdekében. A posztulátum értelmében minden viselkedést a racionális cselekvési séma fényében, attól való eltérésként kell értelmeznünk, mivel – véli Schütz – a tudománynak a cselekvések értelmezésére nem áll rendelkezésre más eszköze, mint a racionalitástételezés.¹¹³⁴ Később Schütz jelentősen árnyalta ezt az elképzelést, mikor arra utalt, hogy a racionalitástételezés olyan eszköz, amelyet nemcsak a tudományos szemlélő, de a hétköznapi cselekvő is alkalmaz más személyek tevékenységének értelmezésénél. E racionalitás azonban *nem az a racionalitás*, vagyis a célok és eszközök ismertetének és mérlegelésének racionalitása, melyről a megelőzőekben szólt, hanem az észszerűség racionalitása, melynek sikerességét nem a tudományos természetű kalkuláció hatékonysága szavatolja, hanem a széles körben ismert és társadalmi szinten jóváhagyott cselekvési és értelmezési sémák elterjedtsége.

Az értelmes viselkedés nem előfeltételezi, hogy a cselekvőt saját indítékai vagy a cél–eszköz viszonyok feletti teljes áttekintése vezérelje [...] A racionális

¹¹³³ Ezt a változást tükrözi többek közt az is, hogy módszertani posztulátumai közül Schütz végül kivette a racionalitáspoztulátumot (lásd Nasu 2005).

¹¹³⁴ PR: 86–87, vö. CP4/02: 23.

cselekvés azonban feltételezi, hogy a cselekvő tisztán és világosan tekinti át a célokat, az eszközöket és a másodlagos következményeket: „racionálisan *egybeveti* a célokat az eszközökkel, a célokat a következményekkel, és a különböző lehetséges célokat egymással. Az affektuális vagy tradicionális cselekvés-determináció nem egyeztethető össze ezzel a típussal.”¹¹³⁵

Ha, mint ahogy az utolsó mondat állítja, a cselekvések terrénumának egésze nem ragadható meg a racionalitást tételező eljárással, akkor – állítja Schütz a közgazdaságtani természetű racionalitás hatókörét a társadalmi világ egészére kiterjeszteni vágyó Misessel szembehelyezkedve – be kell lássuk: „a racionalitás ideálja nem jellemzője a hétköznapi gondolkodásnak. Ezért a hétköznapi emberi cselekvés magyarázatának sem lehet módszertani alapelve”.¹¹³⁶

A tudományos magyarázat könnyebbsége érdekében explicite fenntartott cselekvésracionalitás-tételezés ellentmond az adekvátság posztulátumának, mely megkövetelné a cselekvésracionalitás koncepciójának elvetését. E konfliktus az életműben feloldatlan maradt. Schütz kétséget kizáróan megállapította, hogy a cselekvésracionalitás átlátható és tisztán megfogalmazott célok, pontosan meghatározott eszközök stb. képzeire támaszkodó bevett koncepciója nem tekinthető érvényesnek, mivel a hétköznapi cselekvés racionalitása (észszerűsége) nem a racionális reflexióban (kalkulációban, informáltságban) van lehorgonyozva, hanem éppen a bejáratott interpretációs és cselekvési receptek reflektálatlan igénybevételére támaszkodik. Nem világos, hogy mindezek után hogyan akarhatja megőrizni a cselekvésracionalitás eredeti koncepcióját, ha annak tartalmát – a racionalitást a hétköznapi észszerűséggel felcserélve – gyökeresen átalakította.

Véleményünk szerint a továbblépés lehetőségét egy olyan relevanciaelmélet hordozza, melynek fundamentuma Schütz töredékes és befejezetlen relevanciaelméletéből bontható ki, és amely a relevancia-dimenziók *heterogenitását* modellálva, annak egyoldalúságát meghaladva tudná pótolni a cselekvésracionalitás monolit koncepciójának kiiktatása után keletkező űrt. Ez az elmélet vállalná, hogy magyarázata

¹¹³⁵ CS: 28. Kiemelés az eredetiben.

¹¹³⁶ CP4/02: 18.

kevésbé „elegáns”, mint a cselekvésracionalitás unos-untalanul fel-
emlegetett heurisztikus erejére támaszkodó teória, és az utóbbi helyett
az észszerűség koncepcióját alapul véve lehetősége nyílna arra, hogy
magyarázatainak érvényessége ne kompakt és egy pillantással áttekint-
hető jellegükön, hanem az adekvátság posztulátumának – és így a schützi
értelemben vett társadalmi valóságnak – való megfelelésen nyugodjon.
Ez az elmélet a bevett „racionalista” megközelítésekkel összehasonlítva
feltehetőleg kevésbé volna elegáns, illetve tudományosan gazdaságos¹¹³⁷
– egy az érvényesség szempontját mindenek elé helyező konzekvens
megértő társadalomtudományos elmélet azonban nem köteles esztéti-
kai vagy gazdaságossági mércéknek megfelelni. Bizonyára kompakt és
elegáns elméletek is szert tehetnek magas szintű érvényességre – adek-
váttnak bizonyulhatnak olyan körülmények között, melyek a cselekvővel
szemben kompakt és elegáns elvárásokat támasztanak. A hétköznapi élet
természetes beállítódásának talaján álló közember mindenesetre nem
ezen körülmények közt kényszerül helytállni.

9.3.3. A tudományos gyakorlat megfigyelői perspektívája

A tudományos munkát végző kutatót Schütz közömbös megfigyelőként
(*disinterested observer*) jellemzi. E megfigyelő a megfigyelt szituáción
kívül áll, abban praktikus szempontból nem involválódik; az eseményeket
pusztán kognitív érdekeit követve szemléli, hasonlatosan ahhoz, ahogyan
a természettudós vizsgálódik laboratóriumában.¹¹³⁸ Hétköznapi tevé-
kenységeit végezve a tudós természetesen nem szűnik meg közösségének
teljes érvényű, és lényegében azonos kognitív státuszú tagja lenni, de ez
a kötelek – a pragmatikus motivációk, de nem a háttérismeretek terén –
ideiglenesen eloldódik, mihelyst tudományos munkájába temetkezik.
A tudományos elméleti ténykedés sajátos beállítottsággal jár, és külön-
álló, zárt értelemtartományt határol körül, mely elválik a természetes

¹¹³⁷ Ezzel a megállapítással arra utalunk, hogy a többdimenziós relevanciaelmélet az egydimenziós racionalitáselmélettel összehasonlítva vélhetőleg terjedelmesebb, mind az elemző, mind az olvasó részéről több befektetést igénylő – és ilyen értelemben gazdaságtalan – magyarázatok megfogalmazásával járna.

¹¹³⁸ CS: 36.

beállítódás pragmatikus érdekek által meghatározott szférájától.¹¹³⁹ Megítélésünk szerint Schütz adós maradt azzal, hogy egészen pontosan rögzítse a tudományos és a hétköznapi élet gyakorlatai közti különbségek határait. A tudományos beállítódásban lévő tudós ideiglenesen megszakítja a hétköznapi világgal való gyakorlati kötelekeit, relevanciarendszerét kizárólag a szóban forgó tudományos probléma megoldásának szándéka határozza meg. Nem világos ugyanakkor, hogy erre a váltásra milyen mértékben képes, ha tudományos megfigyelőként nem mondhat le arról, hogy a természetes beállítódásban szerzett hétköznapi tapasztalatait mozgósítsa. Ez utóbbira feltétlenül szüksége van – de ezt szerzőnk mintha vonakodna elismerni. Talán csupán annyiról lenne szó, mint Webernél, vagyis Schütz a függetlenség lehetetlenségét beismerve intené a kutatókat a túlzott elköteleződés visszautasítására? Megfogalmazásai alapján ennél többre gondol, és kitart amellett, hogy az elszakadás lehetséges. Véleményünk szerint Schütz nem oldotta meg az abból eredő problémát, hogy a tudományos beállítódás *epoché*ja nem zár résmentesen; e hiányosságot a szakirodalom több alkalommal regisztrálta.¹¹⁴⁰

További zavart okoz, hogy a tudományos beállítódást Schütz lényegében az *elméleti* attitűddel azonosítja, és ennek a döntésnek köszönhetően a kutatás empirikus gyakorlata figyelme köréből végleg kizáratik. Ennek megfelelően nem is igazít el pontosan azt illetőleg, hogy meddig terjed a tudományos beállítódás hatóköre: az interjúkészítés, a kérdőívezés és más gyakorlatok vajon kívül vagy belül foglalnak helyet?¹¹⁴¹ Elmélete logikájából az következne, hogy az adekvátság és a tudományos tudás tisztaságának fenntartása érdekében tiltás alá kerüljön a megfigyelt és a megfigyelő közti interakció, és általában Schütz valóban ez irányban látszik hajlani. Egy helyütt így fogalmaz:

Ahhoz, hogy társadalomtudóssá váljon, a megfigyelőnek el kell határoznia magát amellett, hogy kilép a társadalmi világból, hozzá fűződő gyakorlati érdekeit felfüggeszti, és előzmény- és szándékindítékait a megfigyelt társadalmi világ őszinte leírására és magyarázatára korlátozza. De hogyan hajtható

¹¹³⁹ Lásd ehhez bővebben *MR*.

¹¹⁴⁰ Carroll 1982, Habermas 1994 (vö. Hernádi 1990c), Harrington 2000, McLain 1981.

¹¹⁴¹ Lásd *SWSA*: 16–17, *MR*: 245–246.

vége mindez? *Mivel nem képes közvetlenül kommunikálni a társadalmi világ cselekvőivel*, nem képes a rájuk vonatkozó adatok közvetlen igazolására.¹¹⁴²

Ugyanakkor éppen ezeket a mondatokat annak megállapításával folytatja, hogy a kutató „[...] kérdőíveket küldhet ki, tanúkat hallgathat meg, próbaeseteket alkothat. Ezekből és más forrásokból adatot gyűjt, melyet később, mikor visszatért a teoretikus magányába, felhasznál” – ezt azonban – ha helyesen értjük – nem tudósként, hanem egyszerű emberként teszi, és a kapott adatokkal már mint tudós foglalkozik. Nem világos, hogy pontosan hol húzódnak eszerint a tudomány zárt értelemtartományának határai, és úgy tűnik, mintha az e tartományban leledző kutató – Schütz bizonytalan megfogalmazásaival ellentétben – rászorulna a megfigyelttel való valamilyen fokú interakcióra.¹¹⁴³ (A hétköznapi társadalomkutatási gyakorlat számára ez természetesen sosem volt kérdéses.) Ez a koncepcionális bizonytalanság mindenestre összhangban áll a schützi módszertani ajánlások különös szűkszavúságával, ami a társadalomkutatás napi gyakorlatát, és nem előfeltevéseit érinti.

A probléma, amelyet az okoz, hogy a tudományos szemlélő kutatásai során mozgósítandó ismeretein keresztül megőrzi a pragmatikus összeköttetést a névlegesen kívülállóként megfigyelt tárgyterülettel, az értékvonatkoztatási elem már tárgyalt hiányával is kiegészítendő. Az érték szempontoktól való rendkívül merev elzárkózás nem egyeztethető össze a megértéssel, amelyet a Rickert és Weber által feltárt értékvonatkoztatásokra épülő értelmi (és különösképpen „kulturális”) világ megkívánna.¹¹⁴⁴ Az értékvonatkozások nem iktathatók ki az empirikus kutatásból, és absztrakció útján történő schützi felszámolásuk jól érzékelhető űrt hagy maga után.

Megítélésünk szerint a közömbös megfigyelő elképzelésének megfogalmazása pusztán arra ad alkalmat, hogy Schütz általa hangsúlyozza a tudományos elméletképzés önálló relevanciarendszerének különállóságát. Ez az elkülönülés azonban nem minden esetben vehető névértéken: az *értékelköteleződés* reziduuma majd’ minden (empirikus és elméleti) társadalomtudományos kutatásban fellelhető (számos

¹¹⁴² SWSA: 17. Kiemelés: H.D.

¹¹⁴³ McLain 1981.

¹¹⁴⁴ Vö. Havrancsik 2017a: 14.

esetben, bevallottan vagy bevallatlanul, ez képi a kutatás fundamentumát). Az *értékvonatkozások* (és -vonatkoztatások), mint azt Weber módszertani szövegeiből tudjuk, nem iktathatók ki az empirikusan adott történeti-kulturális egyediségek vizsgálatakor. Noha Schütz explicite nem tiltja, hogy a kutató az értékvonatkozások által konstituált kulturális világ megismeréséhez szükséges ismereteket halmozzon fel és mozgósítson, önálló, ennek jegyeitől mentes munkája, illetve az empirikus kontingenciák jelentőségével kapcsolatban érzéketlennek mutakozó módszertani ajánlásai legalábbis nélkülözik a kellő támogatást az értékvonatkozások kezeléséhez.

*

Az eddigieket kiegészítve érdemes röviden megemlékeznünk a schützi módszertani megfontolások egyik különösen fontos motívumáról, az elemzési szintek közti reflektálatlan ugrások tilalmáról. E könyvben többször is utaltunk arra, hogy Schütz gondolkodásának egyik karakterisztikus jellemzője az a következetes perspektivizmus, mely a megfigyelő, a megfigyelt, illetve az interakcióban lévő felek perspektívái közti különbségek és az ezekből adódó következmények rögzítésében nyert kifejezést. E perspektivizmus jellemző módon a „Kinek a szempontjából?” oly gyakran feltett kérdésének ürügyén jelentkezik az életmű fejezeteiben.

Schütz szerint „a legnagyobb bűn, melyet szociológus elkövethet (noha gyakorta elkövetik)”¹¹⁴⁵ a kutatás elemzési szintjének reflektálatlan megváltoztatása, melynek során az eredeti szinten érvényes fogalmisággal összeegyeztethetetlen, más elemzési szinthez tartozó koncepciók és érvek ütnek fel fejüket a vizsgálatok során. E hibára kézenfekvő például kínálkoznak a szubjektív, egyéni döntések következményeiként megvalósuló események kollektív tényezőkre támaszkodó magyarázatai, vagy az egyéni jegyek felnagyításával kialakított kollektív fogalmakkal operáló magyarázatok. Az egyik vonatkozó szöveghelyen¹¹⁴⁶ az elemzési szintek sikeres megkülönböztetésének példaként Schütz (az eredetileg Talcott Parsons által megidézett) Florian Znaniecki distinkcióit hozza fel. A társadalmi jelenségek eszerint négy referenciaséma

¹¹⁴⁵ CP5/09: 284, lásd még PR: 65, CP4/02.

¹¹⁴⁶ SWSA: 7–8.

alapján elemezhető: társas kapcsolatként, társas (társadalmi) csoportként, társas (társadalmi) cselekvésként vagy társadalmi személyiségként. A szóban forgó tárgy leírásakor elsőként abban kell döntést hoznunk, hogy melyik referenciasémát fogjuk magyarázatunkhoz segítségül hívni. Ennek megállapítása után az adott referenciasémát kell követnünk, számba véve azt, hogy a referenciasémából való kilépés fogalmi eszköztárunk transzponálását igényelné.

A társadalomtudományos módszertan alapvető posztulátumának tehát az alábbi-nak kell lennie: válassz egy a téged érdeklő problémának megfelelő referenciasémát, vedd figyelembe határait és lehetőségeit, tedd terminusait egymással kompatibilissé és konzisztenssé, és ha egyszer elfogadtad, ragaszkodj hozzá! [...] A társadalomtudományok legtöbb tévedése visszavezethető a szubjektív és objektív nézőpontok összecúsztatására, mely, a tudós által észrevétlenül, a szintek közti áthágások során jelent meg.¹¹⁴⁷

A tudományos modellkonstrukciók érvényességét biztosítani szándékozó, a soron következőkben bemutatott posztulátumgyűjteményben e kívánalom a relevancia posztulátumának megfogalmazásával került rögzítésre.

9.4. A tudományos modellalkotás posztulátumai

9.4.1. A posztulátumok rendszere

A schützi ideáltípusos modellalkotási eljárás alapelveinek ismertetése után rátérünk a tudományos modellkonstrukciók logikai és tudományos érvényességének kritériumait biztosító szabályok¹¹⁴⁸ gyűjteményének bemutatására. Pályája során Schütz többször is kísérletet tett a posztulátumok sorának rögzítésére. E próbálkozásokat összehasonlítva némi

¹¹⁴⁷ SWSA: 8.

¹¹⁴⁸ Maga Schütz nem minden esetben járt el posztulátumainak szellemében. Az életvilág szociális ontológiájának feltérképezésénél – mely nem típusalkotási kérdés – eltért azoktól, amint az a szubjektív interpretáció kritériumán való (részleges) átlépésből látható.

következetlenségre, illetve pontatlanságokra lehetünk figyelmesek; egyes tételek státusza bizonytalan. Az elemek száma három és hat között ingadozott, és rendjük megfogalmazásánál más-más logika került előtérbe.¹¹⁴⁹ Szisztematikus összegyűjtésükhöz Schütz először 1940-ben kezdett hozzá, de egyes posztulátumokat már 1932-ben, az *Aufbau* lapjain lefektetett. A szakirodalom rendszerint a *Common Sense and Scientific Interpretation of Human Action* című tanulmány hármas¹¹⁵⁰ – a logikai konzisztencia, a szubjektív interpretáció, és az adekvátság posztulátumait megnevező – rendjét tartja mérvadónak. Egyetértünk ugyanakkor abban Jonathan Tuckett-tel, hogy Schütz módszertani ajánlásainak áttekintésénél nem elégedhetünk meg a végsőnek tekinthető három tétel vizsgálatával, és a többire is szükséges kitérni.¹¹⁵¹

A hat posztulátum a következő:

- relevanciapoztulátum;
- a szubjektív interpretáció posztulátuma;
- az adekvátság posztulátuma;
- az igazolhatóság, illetve kompatibilitás posztulátuma;
- a logikai konzisztencia posztulátuma és
- a tisztaság posztulátuma; az utóbbi három tétel összefoglalóan a racionalitás posztulátumát körvonalazza.¹¹⁵²

A posztulátumok célja, hogy biztosítsák a szubjektív értelemtulajdonítások objektív tudományos ismeretekre való transzformációjának érvényességét, és ezzel fenntartsák a megértő szociológiai alapelv által megkövetelt kontinuitást a tudományos konstrukciók és a hétköznapi cselekvők által megélt tapasztalati világ közt;¹¹⁵³ ilyen értelemben a posztulátumok a tudományos modellkialakítás transzformációs egyenleteiként értékelhetők.¹¹⁵⁴ Lefektetésükkel Schütz reflektál a tudományos konstrukciók sajátos perspektivikus meghatározottságára: az adekvátságposztulátum a megfigyelt társadalmi cselekvők perspektíváját,

¹¹⁴⁹ Lásd elsősorban *SWSA, PR, MR, CS*.

¹¹⁵⁰ A vonatkozó írásban Schütz három posztulátumot sorol fel – majd saját rendszerétől eltérve negyedikként a racionalitás posztulátumát is megemlíti (*CS*: 45).

¹¹⁵¹ Tuckett 2014. A következőkben jelentős mértékben támaszkodunk e tanulmányra.

¹¹⁵² Tuckett 2014: 485–486.

¹¹⁵³ Zijderfeld 1972.

¹¹⁵⁴ Nasu 2005: 124.

a relevanciaposztulátum pedig a tudományos megfigyelő perspektíváját biztosítja. A posztulátumok logikai egységet alkotnak és kölcsönösen feltételezik egymást.¹¹⁵⁵

Az egyes tételeket röviden az alábbi módon írhatjuk le.¹¹⁵⁶

- *A relevancia posztulátuma*: a társadalomtudós a probléma definiálásával egy adott referenciasémát is kijelöl, és ezáltal körülhatárolja azt a terjedelmet, amelyen belül releváns ideáltípusok alkothatók.¹¹⁵⁷
- *A szubjektív interpretáció posztulátuma*: az emberi cselekvések vizsgálata során a kutatónak az egyéni célok, eszközök és cselekvési tervek viszonyrendszerében, az egyéni tudati intencionalitás szintjéről kiindulva kell leírnia és megmagyaráznia a megfigyelt eseményeket.
- *Az adekvátság posztulátuma*: az emberi cselekvés tudományos modelljeit úgy kell megformálni, hogy a modellt követő eljárás a valós társadalmi világ tényleges cselekvője számára érthető, illetve a hétköznapi gondolkodással összhangban álló legyen.
- *Az igazolhatóság és kompatibilitás posztulátuma*: az ideáltípusok rendszere csak igazolható és a tudományos tudás egészével összhangban álló feltételezéseket foglalhat magába.
- *A logikai konzisztencia posztulátuma*: a kialakított modelleknek meg kell felelniük a formális logika elveinek.
- *A tisztaság posztulátuma*: a modell célja az, hogy a tudományelőttes értelemtulajdonításokat reflektált, tiszta, átlátható formában jelenítse meg.
- Az utóbbi három tételt részben tömörítő, részben kiegészítő *racionalitásposztulátum*: a cselekvési és személyes típusok kialakításánál a vezérfonal a racionális cselekvés modellje. Feltételezzük, hogy a cselekvő tiszta, pontos és teljes körű ismeretekkel rendelkezik azokról az elemekről, amelyek az ideáltípust megformáló társadalomtudós szerint cselekvése szempontjából

¹¹⁵⁵ Nasu 2005: 134.

¹¹⁵⁶ Az áttekintés forrásai: SWSA: 18–19, CS: 43–44.

¹¹⁵⁷ Jonathan Tuckett (2014) szerint a relevanciaposztulátum egyszersmind a tudományos megfigyelő tudományos relevanciarendszere való önkorlátozását is rögzíti.

relevánsak, és a konstrukcióban megjelölt célok elérésének érdekében a legmegfelelőbb eszközöket alkalmazza.

*

A *relevancia* elve egyaránt vonatkozik a tudományos és a hétköznapi reprezentációk megformálásának módjára, illetve a megélt tapasztalatok reflektált tárgyá tételére.¹¹⁵⁸ A tudományos modellalkotás posztulátumaként megfogalmazva arra szólítja fel a kutatót, hogy kutatása levezénylésekor levetkőzze azokat a pragmatikus indíttatásokat, amelyek hétköznapi ténykedése során vezérlik; reflexióját kizárólag az előzetesen definiált tudományos probléma irányítsa; és megfigyelésének mélységét, alkalmazott típusainak empirikus telítettségét a szóban forgó tudományos problémával összhangban határozza meg. A relevancia posztulátuma voltaképpen nem más, mint a tudományos megfigyelő perspektivikus meghatározottságainak módszeres ellenőrzésére való felhívás.

A *szubjektív interpretáció* posztulátuma a módszertani individualista kiindulópont következetes fenntartását irányozza elő.¹¹⁵⁹ Schütz így ír: „A szubjektív nézőpont megőrzése az egyetlen de elégséges biztosíték arra, hogy a társadalmi valóság világa nem cseréltetik fel egy a tudományos megfigyelő által kreált fiktív, nem létező világgal”,¹¹⁶⁰ és ennek értelmében

¹¹⁵⁸ Nasu 2005: 126–127.

¹¹⁵⁹ E helyütt nem nyílik lehetőségünk arra, hogy az eddigieken túlmenő terjedelemben érveljünk Schütz módszertani individualizmusa mellett. (Ehhez, illetve a schützi módszertani individualizmus sajátos lehetőségeihez lásd Havrancsik 2015a.) Talán elég arra emlékeztetnünk, hogy a szubjektív interpretáció tétele a posztulátumok gyűjteményének minden változatában szerepel, illetve arra a korábbi megállapításunkra, hogy az vezetett a szakirodalom egyes tételeiben Schütz módszertani individualizmusának félreértéséhez, hogy annak keretei közül az életvilág általános struktúráit leírva Schütz *részben* kilépett. A módszertani ajánlások gyűjteménye azonban nem az életvilág társas ontológiájának felfejtésére irányuló tudományos gyakorlatot, hanem a cselekvési modellek megformálását kívánta orientálni. Ezek vonatkozásában Schütz módszertani individualizmus melletti elköteleződése félreérthetetlen. Az eddigiek során több helyen jeleztük: véleményünk szerint az életvilág általános struktúráinak leírása egészíti ki a szubjektív értelemtartalmak tudományos megértését célzó programot, és nem fordítva.

¹¹⁶⁰ SWSA: 8, illetve kicsit később: „Csak ez a módszertani alapelv adja meg számunkra az arra vonatkozó szükséges garanciát, hogy amivel foglalkozunk, az ténylegesen a valódi közös társadalmi világunk, mely, még az elméleti kutatás tárgyaként is, olyan reciprok társas kapcsolatok rendszere, mely a benne élő cselekvők kölcsönös szubjektív interpretációiból épül fel” (SWSA: 16).

e posztulátum az adekvátságposztulátum előkövetelménye. A schützi megközelítés szerint a társadalmi jelenségek megértésénél minden esetben a létrejövő körülmény okául szolgáló cél- és eszközválasztásokhoz, cselekvési tervekhez, és az ezek mögött álló értelemtulajdonításokhoz kell fordulnunk, és ezek minden esetben egyéni intencionális teljesítményként kezelendők. Ennek kinyilvánítása azt is világossá teszi, hogy a tudományos interpretációnak ismeretelméleti okokból le kell mondania az egyéni értelemtulajdonításokat tömörítő kollektív értelemalakzatok – értékrendszerek, normák, kultúra stb. – fogalmi eszközeiről.¹¹⁶¹ Az individuális elemzési szinten jelentkező eseteket a tudomány nem semlegesítheti úgy, hogy az egyéni esetlegességeket „felülről” meghatározó kollektív tényezőkhöz fordul; az esetlegességektől az anonimitásfok növelése révén lehet helyesen elvonatkoztatni. A kívülálló megfigyelő által rendszerint normákként, szabályokként vagy kultúráként megnevezett „külső”, a cselekvő tevékenységét „kívülről” meghatározni látszó tényezők a cselekvő szubjektív szemszögéből nézve önálló céltételezéseinek és eszközválasztásának integráns elemei; csak úgy tarthatjuk fenn a szubjektív perspektíva primátusát – hangsúlyozta Schütz Talcott Parsonsszal való vitája során –, ha a kollektív hatókörű tényezőket „bevisszük” az egyéni szintre. Így vehetjük elejét azoknak a kollektivistá magyarázati zavaroknak, amelyekkel szemben az osztrák közgazdaságtan módszertani individualista programja megfogalmazódott, és amelyektől mentesülni vágyva horgonyozta le Weber megértő elméletét Schütz az individuális cselekvők szintjén. A szubjektív interpretáció tétele mellett szóló legfontosabb érvt ugyanakkor nem a módszertani belátások szolgáltatják, hanem az a felismerés, hogy hétköznapi cselekvőként is a szubjektív értelem-attribuálás eszközével élve boldogulunk el napi ügyeink intézése során – ezt az eljárást a hétköznapi értelemkialakítást nem csupán vizsgáló, de módszerében is arra alapozott tudományos megközelítésnek értelem-szerűen át kell vennie.¹¹⁶²

Míg az *adekvátság* posztulátuma az elsődleges hétköznapi értelemtulajdonítások, addig az *igazolhatóság és kompatibilitás*, a *logikai konzisztencia* és a *tisztaság*, valamint a *racionalitás* posztulátumai¹¹⁶³ a másodlagos

¹¹⁶¹ Schutz 1997: 138.

¹¹⁶² CS: 34.

¹¹⁶³ Ezek viszonyaihoz lásd elsősorban Nasu 2005; lásd még Tuckett 2014.

tudományos konstrukciók oldaláról biztosítják a reprezentációk perspektivikus érvényességét.¹¹⁶⁴ A társadalomtudományok interpretációs sémáinak és modelljeinek egyszerre kell megfelelniük a vizsgált tárgyterület tapasztalati formájának és a tudományos tudás objektivitásigényének – erre utal Schütz, amikor a szubjektív értelemtulajdonításokra épített objektív tudomány lehetőségeit firtatja.¹¹⁶⁵ A szubjektív értelemtulajdonítások úgy lehetnek objektív érvényű tudományos tudás tárgyává, ha a kutató tartalmilag és formailag egyaránt érvényes módon ragadja meg, és fogalmilag, illetve logikailag a lehető legtisztább formában rögzíti azokat.

A tudományos és a hétköznapi reprezentációk közti kontinuitást biztosító adekvátságposztulátumra – mint a schützi módszertan, és talán az egész életmű centrális elemére – érdemes külön kitérnünk.

9.4.2. Az adekvátság posztulátuma

Schütz módszertani munkásságának kulcsfogalma az adekvátság.¹¹⁶⁶ E kötetben amellet érveltünk, hogy ez az állítás életművének egészére vonatkozóan is megfogalmazható, így nemcsak a szűkebben értelmezett módszertani kutatások, de a cselekvéseméleti, az elemi interszubjektív relációk feltárását célzó és az életvilág invariáns struktúráit leíró kezdeményezések kibontásakor is annak vágya vezette szerzőnket, hogy a megértés hétköznapi és tudományos gyakorlatának kritikájára támaszkodva biztosítsa a társadalomtudományos elemzések érvényességét – vagyis adekvátságát.

Noha Schütz írásaiban különösen nagy szerepet szán az adekvátság kérdésének, posztulátumának lefektetésénél meglepően szűkszavú, és annak részletes taglalását, vagy akár csak valóban pontos definiálását is elmulasztja.¹¹⁶⁷ Bizonyos értelemben életművének egésze az adekvátság kérdéseinek tisztázása körül forog, így a posztulátum megfogalmazását értékelhetnénk megelőző eredményeire való puszta utalásként is – ugyanakkor véleményünk szerint éppen az alapelvek tételes rögzítésénél

---

¹¹⁶⁴ CTF: 64.

¹¹⁶⁵ PSW: 223.

¹¹⁶⁶ Srubar 2007a, lásd még Eberle – Srubar 2010: 19, Havrancsik 2015a, 2017a.

¹¹⁶⁷ McLain 1981: 106.

nagyobb pontosságra lett volna szükség. A módszertani fáradozások végső dokumentumának tekinthető írásban Schütz így fogalmazza meg a posztulátumot:

Az emberi cselekvés tudományos modelljének minden fogalmát úgy kell megalkotni, hogy a tipikus konstrukció szerint eljáró individuális cselekvő életvilágban végrehajtott cselekvése magának a cselekvőnek és társainak a hétköznapi élet józan észjárását követve érthető legyen. Csak az ennek a tételnek való megfelelés szavatolja a társadalomtudós és a társadalmi világ józan észjárását követő konstrukciói közti összhangot.¹¹⁶⁸

A posztulátum célja voltaképpen az, hogy szavatolja a társadalomtudományos konstrukciók és a hétköznapi cselekvők tapasztalati világa közti konzisztenciát, vagyis biztosítsa az összhangot az elsődleges és a második rendű fogalmiság közt. Míg a *logikai konzisztencia* posztulátuma arra szolgál, hogy a tudományos fogalomalkotás objektivitásigényeinek eleget téve biztosítsa a konstrukciók gondolati pontosságát, és ilyen értelemben elhatárolja a tudományos fogalomalkotást a hétköznapi reprezentációk világosságát és következetességét nélkülöző reprezentációitól, az *adekvátság* posztulátum célja az, hogy megelőzze az érvényesség érdekében fenntartandó összeköttetés átmetszését a tárgyterület és a tudomány reprezentációi közt. A két posztulátum ebben az értelemben kölcsönösen kontrollálja egymást. A *szubjektív interpretáció* és az *adekvátság* posztulátumai szintén szorosan összefonódnak: az adekvát interpretáció szükségszerűen szubjektív interpretáció,¹¹⁶⁹ a két posztulátum együttesen szavatolja azt, hogy a tudományos konstrukció logikai és empirikus szempontból is megfelelő legyen.¹¹⁷⁰

Az a konstrukció tekinthető adekvátnak, amelynek tükrében a hétköznapi élet cselekvője magára ismer,¹¹⁷¹ illetve amelyben a cselekvőnek tulajdonított értelemkontextus és a cselekvőre vonatkozó tudásunk közt

---

¹¹⁶⁸ CS: 44.

¹¹⁶⁹ A szubjektív interpretáció Schütznel valójában az intencionalitás szintjén leborgonyzott interpretációt jelent, adekvát interpretáció pedig csak a cselekvő intencionalitásának szférájából kiindulva adható.

¹¹⁷⁰ McLain 1981, Harrington 2000.

¹¹⁷¹ Gurwitsch 1966: xxix.

kellő összhang van.¹¹⁷² A probléma mármost az, hogy empirikus alapon nem dönthető el, hogy az adott konstrukció adekvát-e. Sehol nem találunk olyan explicit megjegyzést, amely arra utalna, hogy a tudományos konstrukciók Schütz szerint valamiféleképpen – akár a vizsgált alanyok tényleges megkérdésével – empirikus „validációnak” lennének alávethetők,¹¹⁷³ és ez ellent is mondana annak az elképzelésének, hogy a kutatónak tartózkodnia kell a megfigyelték befolyásolásától. Az adekvátság kérdése elvi természetű és nem empirikus kutatási kérdés; az adekvátnak minősíthető konstrukció nem „helyes”, hanem „plauzibilis”.¹¹⁷⁴ Könnyebb a helyzet akkor, ha nem az adekvátságot, hanem az inadekvátságot próbáljuk megragadni. Ekkor azt mondhatjuk, hogy inadekvát az a tudományos reprezentáció, amely ellentétben áll hétköznapi gondolkodásunk bevett sémáival, illetve mely nem felel meg a fenomenológia által feltárt intencionális működés alapelveinek. Ilyen inadekvát megközelítésmódra a behaviorizmus, illetve az emberi cselekvés időbeli, társas és életvilági háttérének figyelembevételét elmulasztó, és ezért *hibásan* túlsematizált ökonomista modellek kínálnak példát.¹¹⁷⁵

Az „adekvátság” kifejezés¹¹⁷⁶ elsőként John Stuart Mill munkásságában bukkant fel, majd az 1880-as években a jogtudomány területén került a viták kereszttüzebe, végül Max Weber kezei közt vált előbb a történeti, majd a társadalomtudományos megértés érvényességével kapcsolatos terminussá. A fogalmat Weber Johannes von Kriestől, a valószínűség problematikájával foglalkozó jogtudóstól és fiziológuspszichológustól vette át, aki a koncepció segítségével a statisztikai gyakoriságokat alapul véve kívánt tisztázni bizonyos, a büntetőjog területén releváns oksági kérdéseket. A „véletlenszerű okozás” helyes fogalmi ellenpontja nem a szükségszerű, hanem a „valószínűségi természetű adekvát okozás”, vélte Kries. Weber az utóbbi koncepciót alapul véve kívánta rögzíteni, hogy a történettudomány miként különböztetheti meg a történelem menetét jelentősen, illetve kevésbé jelentősen befolyásoló oksági tényezőket. Az oksági természetű adekvátság a jog és a politikai

¹¹⁷² PSW: 235.

¹¹⁷³ A kérdéshez lásd bővebben Carroll 1982, McLain 1981.

¹¹⁷⁴ Nasu 2005, Embree 2015.

¹¹⁷⁵ SWSA: 5, Eberle 2014.

¹¹⁷⁶ A fogalom történetének bemutatásánál forrásul szolgált: Eberle 2014, 2019.

gazdaságtan területén rendszeresen alkalmazott, Kriestől származó koncepcióját Weber ezt követően az értelem szintjén való adekvátság fogalmával kibővítve plántálta át a szociológia területére. Az oksági és az értelmi adekvátságé Webernél két különálló, egymást nem implikáló mérce, melyeknek együttesen kell megfelelnie az olyan társadalomtudományos magyarázatnak, mely érvényes kíván lenni.

Schütz Weber adekvátság-koncepciójából indult ki, de jelentős mértékben átértelmezte és saját programjához idomította azt. Két döntő különbséget figyelhetünk meg.

Elsőként: Weber egy empirikus természetű kultúrtudomány művelőjeként a tudományos magyarázat érvényességének kérdését a kulturális jelentőség tényezőjéhez kapcsolata. A gondos szelekciós munka során megformált tudományos ideáltípusok adekvátsága Webernél a vizsgált tárgyterület kulturális referenciájához kötődik; ennek logikájával ellentétben a schützi eljárás, melynek során az anonim ideáltípusok fokozatonként egyre távolabb kerülnek a partikuláris kulturális meghatározottságoktól. A schützi ideáltípus adekvátságának nem kritériuma a kulturális referenciának való megfelelés, csak a szóban forgó tudományos kérdés szempontjából vett relevancia mérvado.¹¹⁷⁷

A második, talán még döntőbb elmozdulásban, az ideáltípusok oksági magyarázó szerepének felszámolásában még inkább tetten érhető a weberi empirikus szemlélettől való eltérés.¹¹⁷⁸

Az adekvátság kételemű – oksági és értelmi – weberi koncepciójának egységesítő átalakítására a *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*ben, a Weber-korrekciók egyikeként elővezetve került sor. Schütz elsőként hitet tett Weber abbéli tanítása mellett, hogy a tudományos igényekkel megfogalmazott ideáltípusnak oksági és értelmi szempontból adekvátnak kell lennie.¹¹⁷⁹ Ezt azonban az oksági oldal logikai

---

¹¹⁷⁷ Nasu 2005: 130, 132.

¹¹⁷⁸ Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy a megértő szociológiai program weberi formája az oksági magyarázat előfeltételeként vezette be a megértés elemét, és ilyen értelemben a megértés az oksági magyarázatnak alárendelt elem, vagyis a lényeg az oksági magyarázat (Ringer 1997). Schütznél, mint a fejezet első szakaszában utaltunk rá, az oksági magyarázati tényező rendkívüli mértékben háttérbe szorult a deskriptív szempontok mögött.

¹¹⁷⁹ PSW: 224, 229.

önállóságának, és ebből következőleg tulajdonképpeni jelentőségének megkérdőjelezése követte.

Weber szerint akkor juthatunk egy konkrét cselekvéssor helyes oksági interpretációjához – írja Schütz –, ha képesek vagyunk a látható cselekvést és nem látható indítékait helyesen megragadni, illetve ezek viszonyát is értelmesként fogjuk fel. Típusos cselekvések esetében helyes oksági értelmezésnek az tekinthető, melyben a tipikusnak tekintett folyamat az értelem szempontjából adekvát értelmezést nyer, és amelynek oksági adekvátságát gyakorisági megfigyeléseink igazolják. Értelmi adekvátság hiányában az uniformitások akár tökéletesen pontos jegyzőkönyvbe vétele sem több, mint egy megérthetetlen statisztikai adat rögzítése. Egy értelmileg akár maximálisan adekvát értelmezésnek pedig csak akkor van oksági jelentősége, ha a cselekvések nagy valószínűséggel ténylegesen az ábrázolt cselekvési sort valósítják meg.¹¹⁸⁰ Schütz arra a belátásra jut, hogy abban az esetben tekinthető egy események sorát ábrázoló ideáltípus adekvátnak, ha összhangban áll *előzetes tapasztalatunkkal*; az oksági adekvátság fogalma valójában ezt az összhangot jelöli.¹¹⁸¹

Ha közelebbről nézzük ugyanakkor, láthatjuk, hogy az oksági adekvátság, vagy a múltbéli tapasztalatokkal való egyezés tipikusan felfogott értelem-adekvát viszonyokra alapozódik. [...] Még tovább mehetünk, és kimondhatjuk azt az általános megállapítást, hogy minden emberi cselekvésre vonatkozó oksági adekvátság valamilyen fajta értelem-adekvátsági elveken alapul. [...] Az oksági adekvátság tehát, amennyiben emberi viselkedésre alkalmazzuk a fogalmat, csupán az értelem-adekvátság különös esete.¹¹⁸²

Az oksági és értelmi adekvátság tehát átváltható egymásra: az oksági adekvátság és az értelmi adekvátság kölcsönösen feltételezi egymást, vagyis valójában *egyetlen* adekvátság két aspektusáról beszélünk. Az adekvátság monolit koncepciója eszerint így definiálható:

¹¹⁸⁰ PSW: 230.

¹¹⁸¹ Talán nem szükséges hangsúlyozni, hogy ez az álláspont milyen élesen ellentmond az éppen a történelem váratlan fordulatai által keltett oksági hatások jelentőségét felmérni kívánó Weber elképzelésének.

¹¹⁸² PSW: 233–234.

A tétel, hogy egy ideáltipikus konstrukciónak okságilag és értelmileg is adekváttnak kell lennie, azt implikálja, hogy *tiszta* konstrukcióként kell kialakítani, típus-transzcendens viselkedés hozzáadása nélkül. Összeegyeztethetőnek kell lennie továbbá a világra általában vonatkozó tapasztalatunkkal, így más emberekkel, és a partikuláris személlyel kapcsolatos tapasztalatunkkal, akinek cselekvéseit a konstrukció segítségével megérteni szeretnénk.¹¹⁸³

Az új, egydimenziós adekvátságfogalomban az elsődleges szerep természetesen az értelmi aspektusé – amint ez Schütz műveinek során végigtekintve egyre világosabban megmutatkozik az oksági dimenzió fokozatos háttérbe szorulásában, majd felszívódásában.¹¹⁸⁴ Szerzőnk ennek az elméleti lépésnek a megtételével szem elöl téveszti azt a lehetőséget – mely a társadalomkutatás hétköznapi gyakorlatában felbecsülhetetlenül gyakran érvényesül – hogy a kutató az okságilag adekváttnak mutató megfigyelések mankójára támaszkodva próbálja megadni az értelmi szempontból is adekváttnak bizonyuló magyarázatot.¹¹⁸⁵

A schützi és nem weberi adekvátsághatárokra való megfelelés alapján elbírált ideáltípusok státusza az általánosított modelleké, nem pedig az empirikusan megfigyelt eseményekre vonatkozó konkrét magyarázati hipotéziseké. A fokozatonként megvalósuló elvonatkoztatásokra alapozott schützi ideáltipikus eljárás nemcsak a megelőző és a jelenben érvényesülő empirikus kontingenciák jelentőségétől tekint el, de a modellált cselekvések *következményeitől* is – melyek Kries és Weber esetén éppen a lényegét jelentették.¹¹⁸⁶

*

Megítélésünk szerint a schützi életmű tulajdonképpeni lényege az adekvátság, vagyis a társadalmi jelenségeket létrehozó hétköznapi

---

¹¹⁸³ PSW: 236.

¹¹⁸⁴ Világosan látható ez a kései nagy módszertani dolgozatban (CS). Jonathan Tuckett (2014: 480) ugyanakkor amellet érvel, hogy az oksági elem transzformált változatokban megőriztetett.

¹¹⁸⁵ Az oksági elem elsikkadásában szerepet játszhatott az életet mechanizáló oksági gondolkodással szembeni bergsoni szellemű ellenérzés, miként arról az *Aufbau* mellett már a korai kéziratokat forgatva is megbizonyosodhatunk (Eberle 2014).

¹¹⁸⁶ Eberle 2019.

értelemtulajdonításokra vonatkozó tudományos deskripció érvényességének biztosítása. Űgy véljük, Schütz annak ellenére jelentős sikereket ért el ennek előremozdításában, hogy pusztán az alapelveket fektette le, de az empirikus kutatás technikai jellegű kérdéseit nem tisztázta. Az 1960-as évektől a nyomába lépő megértő szociológiai irányzatok, noha nem minden tekintetben követték útmutatásait, mégis hozzájárultak ahhoz, hogy az adekvátság szempontja kellő súlyt kapjon a kutatások és módszerek elbírálásánál. A „kvalitatív” kutatások tudományosságának megkérdőjelezése mára a múlté, és a kvantitatív társadalomkutatás területén is magától értetődővé vált az a korábbi pozitivisták alapállásától eltérő gondolat, hogy a társadalom tagjainak meggyőződése méltó a tudományos figyelemre. A társadalomtudósok újabb nemzedékei módszertani stúdiumaik során kellő felvilágosítást nyernek arról, hogy az „érvényesség” kritériumának névlegesen minden kutatásnak meg kell felelnie; ez az elvárás, ha nem is feltétlenül explicit és reflektált formában, de tartalmazza az adekvátság momentumát is. És mégis, továbbra is akadnak problémák.

Mint munkáiban Schütz bizonyította, az idegen személy tökéletes megértése csak ideális határesetként vehető számításba. Ennek fényében megállapítható, hogy a tökéletesen adekvát magyarázatra törekvő társadalomtudomány – mely ráadásul összegző-osztályozó idealizációi során szükségszerűen egyszerűsíteni kényszerül a tényleges értelemtulajdonítások heterogenitásán – soha nem érhet célt. Az empirikusan adott egyszerűségek tartalmi értelemben tökéletes megértése rendszerint nem képezi a tudományos megismerés célját, mivel ez utóbbi a tudás felhalmozása során szükségszerű ökonómiai szempontokat figyelembe véve anyagát különböző rendű általánosításokká párolja le.¹¹⁸⁷ Az ideáltípusok tisztaságáról szólva írja Weber, hogy a „nagyfokú egyértelműséget az biztosítja, hogy a szociológia az értelmi adekvátság szempontjából lehetőleg *optimális* fogalmak kialakítására törekszik”.¹¹⁸⁸ Az optimális nem teljeset, vagyis az empirikusan adottal tökéletes fedésben lévő,

¹¹⁸⁷ Schütz maga is így tesz: elméletében az anonimizáció, vagyis az absztrakció és a tipizáció vezet el az ismereti értéküket tekintve „gazdaságtalan” (vagyis a tudományos magyarázatot nem könnyítő vagy előrevivő, hanem elnehezítő) részletek kirostálásához.

¹¹⁸⁸ Weber 1987: 49. Kiemelés: H.D.

hanem az ismereti érték tekintetében „kifizetődő” szelekciókat jelent, vagyis az eredeti formájában megtapasztalt (illetve megtapasztalható) valóság *leegyszerűsítését*. A tudomány – ezt Weber és Schütz is jól tudta – természetesen nem léphet túl a leegyszerűsítéseken; a probléma mármost az, hogy szükségünk volna valamiféle mércére, mely eligazítana arra vonatkozólag, hogy milyen mértékben és milyen formában élhetünk a leegyszerűsítés eszközével. Ez a probléma véleményünk szerint egyelőre megoldatlan.¹¹⁸⁹

Jóllehet, a tökéletes adekvátság pusztá ideál, ám olyan ideál, amely világos célokat tűz a társadalomtudományos kutatás elé, és amely érdemi fogódzókat ad munkájához. Schütz nem pusztán demonstrálta az adekvátság kritériumának jelentőségét, de cselekvéelméletével, interszubbektivitás-elméletével, módszertanával, és az életvilág szociális ontológiájának felvázolásával eszközöket is adott ahhoz, hogy megközelítéseink, ha nem is teljesen adekvátak, de – Weberrel – *optimálisan* adekvátak legyenek. Az adekvátság pontos felmérésére nincs tökéletesen alkalmas mércénk (ilyen mércénk csak annak a tényállásnak az ismeretében lehetne, melynek birtokában magának a tényállásnak a feltérképezéséhez hozzá sem kellene kezdenünk), de a schützi fáradozások eredményein végigtekintve lehetővé vált, hogy precízen fogalmazhassuk meg az adekvátságra vonatkozó elvárást, illetve hogy különbséget tudjunk tenni adekvátabb és kevésbé adekvát próbálkozások közt. Schütz vonatkozó teljesítménye nem csupán a megértő szociológia számára hordoz értéket, melynek számára az adekvátsága *a* centrális kérdés; a deskriptív helyett a magyarázó vagy a normatív dimenziók számára elsőbbséget biztosító megközelítések is csak az adekvátságekritériumot szem előtt tartó deskripció talajáról elrugaskodva kezdetnek termékeny munkába.

---

¹¹⁸⁹ Schütz a kutató által meghatározott tudományos probléma terjedelmét javasolja figyelembe venni. A problémát és terjedelmét azonban valamilyen alapon ki kell jelölni, és ez a szelekció aluldeterminált, ha pusztán az életvilági elterjedtség és gyakoriság szempontjait vesszük tekintetbe. Weber erre a kulturális jelentőség és az értékvonkozottatás tényezőit javasolta – ezek azonban Schütznél hiányoznak.

Irodalomjegyzék

Alfred Schütz művei

A könyvben rövidítésekkel jelölt írások

- CPA Choosing Among Projects of Action. In: Maurice Natanson (ed.): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, 67–96. https://doi.org/10.1007/978-94-010-2851-6_3
- CS Common-Sense and Scientific Interpretation of Human Action. In: Maurice Natanson (ed.): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, 3–47. https://doi.org/10.1007/978-94-010-2851-6_1
- CSS Choice and the Social Sciences. In: Lester Embree (ed.): *Collected Papers V. Phenomenology and the Social Sciences*. Dordrecht: Springer, 2011, 75–92. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1515-8_3
- CTF Concept and Theory Formation in the Social Sciences. In: Maurice Natanson (ed.): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, 48–66.
- LFMS Life Forms and Meaning Structures. In: Michael Barber (ed.): *Collected Papers VI. Literary Reality and Relationships*. Dordrecht: Springer, 2013, 11–240. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1518-9_6
- MR On Multiple Realities. In: Maurice Natanson (ed.): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, 207–259.
- PPSW The Problem of Personality in the Social World. In: Michael Barber (ed.): *Collected Papers VI. Literary Reality and Relationships*. Dordrecht: Springer, 2013, 243–309.

- PSW *The Phenomenology of the Social World*. Evanston: Northwestern University Press, 1967.
- PR The Problem of Rationality in the Social World. In: Arvid Brodersen (ed.): *Collected Papers II. Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1964, 64–88. http://doi.org/10.1007/978-94-010-1340-6_3
- RPR Reflections on the Problem of Relevance. In: Lester Embree (ed.): *Collected Papers V. Phenomenology and the Social Sciences*. Dordrecht: Springer, 2011, 93–199. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1515-8_4
- SRS Symbol, Reality and Society. In: Maurice Natanson (ed.): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, 287–356. https://doi.org/10.1007/978-94-010-2851-6_11
- SWSA The Social World and the Theory of Social Action. In: Arvid Brodersen (ed.): *Collected Papers II. Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1964, 3–19. https://doi.org/10.1007/978-94-017-6854-2_1
- TIH The Problem of Transcendental Intersubjectivity in Husserl (with Comments of Dorion Cairns and Eugen Fink). *Schutzian Research*, 2, 2010, 11–53. <https://doi.org/10.7761/SR.2.11>
- WIC The Well-Informed Citizen. In: Arvid Brodersen (ed.): *Collected Papers II. Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1964, 120–134. https://doi.org/10.1007/978-94-017-6854-2_6

Írások a *Collected Papers* kötetéből

- CP1/04 Some Leading Concepts of Phenomenology. In: Maurice Natanson (ed.): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, 99–117. https://doi.org/10.1007/978-94-010-2851-6_4
- CP1/05 Phenomenology and the Social Sciences. In: Maurice Natanson (ed.): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, 118–139.
- CP1/06 Husserl's Importance for the Social Sciences. In: Maurice Natanson (ed.): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, 140–149.

- CP1/07 Scheler's Theory of Intersubjectivity and the General Thesis of the Alter Ego. In: Maurice Natanson (ed.): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, 150–179. https://doi.org/10.1007/978-94-010-2851-6_7
- CP1/08 Sartre's Theory of the Alter Ego. In: Maurice Natanson (ed.): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, 180–203. https://doi.org/10.1007/978-94-010-2851-6_8
- CP1/10 Language, Language Disturbances and the Texture of Consciousness. In: Maurice Natanson (ed.): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962, 260–286.
- CP2/04 The Stranger. In: Arvid Brodersen (ed.): *Collected Papers II. Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1964, 91–105. https://doi.org/10.1007/978-94-017-6854-2_4
- CP2/05 The Homecomer. In: Arvid Brodersen (ed.): *Collected Papers II. Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1964, 106–119. https://doi.org/10.1007/978-94-017-6854-2_5
- CP2/08 Making Music Together: a Study in Social Relationship. In: Arvid Brodersen (ed.): *Collected Papers II. Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1964, 159–178.
- CP2/09 Mozart and the Philosophers. In: Arvid Brodersen (ed.): *Collected Papers II. Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1964, 179–200. https://doi.org/10.1007/978-94-017-6854-2_9
- CP2/12 Some Equivocations in the Notion of Responsibility. In: Arvid Brodersen (ed.): *Collected Papers II. Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1964, 274–276. https://doi.org/10.1007/978-94-017-6854-2_12
- CP2/13 Tiresias, or Our Knowledge of Future Events. In: Arvid Brodersen (ed.): *Collected Papers II. Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1964, 277–294. https://doi.org/10.1007/978-94-017-6854-2_13
- CP3/05 Type and Eidos in Husserl's Late Philosophy. In: Ilse Schutz (ed.): *Collected Papers III. Studies in Phenomenological Philosophy*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1966, 92–115.
- CP3/06 Some Structures of the Life-World. In: Ilse Schutz (ed.): *Collected Papers III. Studies in Phenomenological Philosophy*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1966, 116–132.

- CP3/08 Max Scheler's Philosophy. In: Ilse Schutz (ed.): *Collected Papers III. Studies in Phenomenological Philosophy*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1966, 133–144.
- CP3/09 Max Scheler's Epistemology and Ethics. In: Ilse Schutz (ed.): *Collected Papers III. Studies in Phenomenological Philosophy*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1966, 145–178.
- CP4/01 Outline of a Theory of Relevance. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 3–5. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1077-0_1
- CP4/02 The Problem of Rationality in the Social World. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 6–24.
- CP4/06 The Problem of Social Reality. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 71–72. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1077-0_6
- CP4/07 Toward a Viable Sociology. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 75–83. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1077-0_7
- CP4/09 Basic Problems of Political Economy. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 88–92. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1077-0_9
- CP4/10 Political Economy: Human Conduct in Social Life. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 93–105. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1077-0_10
- CP4/19 Husserl's *Cartesian Meditations*. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 155–165. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1077-0_19
- CP4/20 Husserl's *Formal and Transcendental Logic*. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 166–173. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1077-0_20
- CP4/24 The Paradox of the Transcendental Ego. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 190–192. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1077-0_24

- CP4/25 Husserl's *Parisian Lectures* of 1929. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 193–195. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1077-0_25
- CP4/26 On the Concept of Horizon. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 196–200. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1077-0_26
- CP4/30 Experience and Transcendence. In: Helmut R. Wagner – George Psathas – Fred Kersten (eds.): *Collected Papers. Volume IV*. Dordrecht: Springer, 1996, 234–242. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1077-0_30
- CP5/01 Husserl and His Influence on Me. In: Lester Embree (ed.): *Collected Papers V. Phenomenology and the Social Sciences*. Dordrecht: Springer, 2011, 1–4. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1515-8_1
- CP5/09 T. S. Eliot's Theory of Culture. In: Lester Embree (ed.): *Collected Papers V. Phenomenology and the Social Sciences*. Dordrecht: Springer, 2011, 275–290. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1515-8_9
- CP6/03 Wilhelm Meister's Lehrjahre and Wanderjahre. In: Michael Barber (ed.): *Collected Papers VI. Literary Reality and Relationships*. Dordrecht: Springer, 2013, 313–330. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1518-9_16
- CP6/04 VI. On Wilhelm Meister's Years of Travel. In: Michael Barber (ed.): *Collected Papers VI. Literary Reality and Relationships*. Dordrecht: Springer, 2013, 331–405. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1518-9_17

További művek

- Schütz, Alfred (1927): Besteuerung der Kapitalsertragnisse im zwischenstaatlichen Verkehr zwischen Deutschland und Österreich. *Mitteilungen des Verbandes Österreichischer Banken und Bankiers, Wien* 9 (June 9): 92–99.
- Schütz, Alfred (1932): *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie. Wien: Julius Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-7091-3108-4>
- Schutz, Alfred (1970): *Reflections on the Problem of Relevance*. New Haven: Yale University Press.
- Schutz, Alfred – Luckmann, Thomas (1973): *The Structures of the Life-World. Volume I*. Evanston: Northwestern University Press.

- Schütz, Alfred – Parsons, Talcott (1977): *Zur Theorie sozialen Handelns: Ein Briefwechsel*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Grathoff, Richard (ed.) (1978): *The Theory of Social Action. The Correspondence of Alfred Schutz and Talcott Parsons*. Indiana: Indiana University Press.
- Schutz, Alfred – Gurwitsch, Aron (1989): *Philosophers in Exile. The Correspondence of Alfred Schutz and Aron Gurwitsch, 1939–1959*. Ed.: Richard Grathoff. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Schutz, Alfred – Luckmann, Thomas (1989): *The Structures of the Life-World. Volume II*. Evanston: Northwestern University Press.
- Schutz, Alfred (1997): Positivist Philosophy and the Actual Approach of Interpretative Social Science: an Ineditum of Alfred Schutz from Spring 1953. *Husserl Studies*, 14, 123–149. <https://doi.org/10.1023/A:1005906703328>
- Schutz, Alfred (1999): Some Considerations concerning Thinking in Terms of Barriers. In: Lester Embree (ed.): *Schutzian Social Science*. Dordrecht: Kluwer, 285–289.
- Schütz, Alfred (2004): Wiener Exzerpte. In: *Sinn und Zeit. Frühe Wiener Arbeiten und Entwürfe. Alfred Schütz Werkausgabe, Band I*. Konstanz: UVK.
- Schutz, Alfred (2010a): Problems of a Sociology of Language (Fall Semester, 1958). *Schutzian Research*, 2, 61–105. <https://doi.org/10.7761/SR.2.55>
- Schütz, Alfred (2010b): Kommentar zu Fritz Machlups Artikel „Why bother with methodology?“ In: *Zur Methodologie der Sozialwissenschaften. Werkausgabe, Band IV*. Konstanz: UVK.
- Schütz, Alfred – Voegelin, Eric (2011): *A Friendship that Lasted a Lifetime. The Correspondence between Alfred Schütz and Eric Voegelin*. Columbia, London: University of Missouri Press.
- Schütz, Alfred (2013): *Schriften zur Literatur. Alfred Schütz Werkausgabe, Band VIII*. Köln: Herbert von Halem Verlag.
- Schütz, Alfred (2016): *Schriften zur Musik. Alfred Schütz Werkausgabe, Band VII*. Köln: Herbert von Halem Verlag.

Más szerzők művei

- Abel, Theodore (1948): The Operation Called Verstehen. *American Journal of Sociology*, 54 (3): 211–218. <https://doi.org/10.1086/220318>
- Adriaansens, Hans P. M. (1980): *Talcott Parsons and the Conceptual Dilemma*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Alexander, Jeffrey C. (1996): *Szociológiaelmélet a II. világháború után*. Budapest: Balassi.
- Anscombe, G. E. M. (1957): *Intention*. Oxford: Basil Blackwell.
- Áron László (1982): *Edmund Husserl*. Budapest: Kossuth.
- Augier, Mie (1999): Some Notes on Alfred Schütz and the Austrian School of Economics: Review of Alfred Schütz's Collected Papers, Vol. IV. Edited by H. Wagner, G. Psathas and F. Kersten (1996). *Review of Austrian Economics*, 11: 145–162. <https://doi.org/10.1023/A:1007736326341>
- Augier, Mie – Koppl, Roger (2011): Introduction to the Schutz Interview. *Schutzian Research*, 3, 15–24. <https://doi.org/10.7761/SR.3.15>
- Balogh István – Karácsony András (2000): *Német társadalomelméletek*. Budapest: Új Mandátum.
- Barber, Michael (1991): The ethics behind the absence of ethics in Alfred Schutz's thought. *Human Studies*, 14 (2–3): 129–140. <https://doi.org/10.1007/BF02205599>
- Barber, Michael D. (2004): *The Participating Citizen. A Biography of Alfred Schutz*. New York: State University of New York Press. <https://doi.org/10.1353/book4831>
- Barber, Michael (2005): If Only To Be Head: Valufe-Freedom and Ethics in Alfred Schutz's Economic and Political Writings. In: Martin Endress – George Psathas – Hisashi Nasu (eds.): *Explorations of the Life-World. Continuing Dialogues with Alfred Schutz*. Dordrecht: Springer, 173–202. https://doi.org/10.1007/1-4020-3220-X_8
- Barber, Michael D. (2014): Literature and the Limits of Pragmatism. Alfred Schutz's Goethe Manuscripts. In: Michael Staudigl – George Berguno (eds.): *Schutzian Phenomenology and Hermeneutic Traditions*. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer, 223–236. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6034-9_14
- Barber, Michael D. (2017): Schutz and the New School. In: Lester Embree – Michael D. Barber (eds.): *The Golden Years of Phenomenology at the New School for Social Research, 1954–1973*. Athens, OH: Ohio University Press, 41–44. <https://doi.org/10.2307/j.ctv224tzpz.5>
- Bauman, Zygmunt (1978): *Hermeneutics and Social Science*. London: Hutchinson.
- Belvedere, Carlos: (2007): Phenomenology and the Social Sciences: A Story With No Beginning. *Sociedad*, 2, 1–12.

- Belvedere, Carlos (2013): What is Schutzian phenomenology? Outlining the Program of Social Phenomenology. *Schutzian Research*, 5, 65–80. <https://doi.org/10.7761/SR.5.2013.65>
- Belvedere, Carlos (2014): The Tuning-in Relationship: From a Social Theory of Music Towards a Philosophical Understanding of Intersubjectivity. In: Michael Barber – Jochen Dreher (ed.): *The Interrelation of Phenomenology, Social Sciences and the Arts*. Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer, 209–227. https://doi.org/10.1007/978-3-319-01390-9_15
- Berényi Gábor (1979): Utószó. In: Auguste Comte: *A pozitív szellem. Két értekezés*. Budapest: Kossuth.
- Berger Viktor (2019): *Térré szőtt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológia-elméletekben*. Budapest: L'Harmattan.
- Berger, Viktor (2020): Phenomenology of Online Spaces: Interpreting Late Modern Spatialities. *Human Studies*, 43 (4): 603–626. <https://doi.org/10.1007/s10746-020-09545-4>
- Berger Viktor (2022): *Az életvilág mediatizálódása*. Kézirat.
- Berger, Peter. L. – Luckmann, Thomas (1967): *The Social Construction of Reality*. Garden City, N.Y: Doubleday.
- Bergson, Henri (1923): *Tartam és egyidejűség*. Hozzászólás Einstein elméletehez. Budapest: Pantheon.
- Bergson, Henri (1987): *Teremtő fejlődés*. Budapest: Akadémiai.
- Bergson, Henri (1988): *Matter and Memory*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Bergson, Henri (1990): *Idő és szabadság*. Szeged: Universum.
- Bermes, Christian (2002): Lebenswelt. *Archiv für Begriffsgeschichte*, 44, 175–197. https://doi.org/10.28937/9783787336814_7
- Boudon, Raymond (1982): *The Unintended Consequences of Social Action*. New York: St. Martin's Press.
- Buber, Martin (1991): *Én és Tű*. Ford. Bíró Dániel. Budapest: Európa.
- Campo, Enrico (2015): Relevance as Social Matrix of Attention in Alfred Schutz. *Società Mutamento Politica*, 6 (12): 117–148.
- Carroll, R. (1982): Adequacy in Interpretative Sociology: a Discussion of Some of the Issues and Implications of Alfred Schutz's Postulate of Adequacy. *The Sociological Review*, 30 (3): 392–406. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1982.tb00660.x>
- Coser, Lewis A. (1984): *Refugee Scholars in America*. New Haven: Yale University Press.

- Cox, Ronald R. (1978): *Schutz's Theory of Relevance. A Phenomenological Critique*. The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff. <https://doi.org/10.1007/978-94-009-9695-3>
- Cicourel, Aaron V. (1964): *Method and Measurement in Sociology*. Glencoe, Il.: The Free Press.
- Csepeli György (1987): Alfred Schütz és a tudásszociológia. In: Csepeli György – Papp Zsolt – Pokol Béla: *Modern polgári társadalomelméletek*. Budapest: Gondolat, 11–50.
- Csernus Éva (2018): Pozitivizmus és hermeneutika Vilfredo Pareto társadalomelméleti gondolkodásában. *Szociológiai Szemle*, 28 (3): 43–59. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2018.3.3>
- Davidson, Donald (2001): *Essays on Actions and Events*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199246270.001.0001>
- Dreher, Jochen (2003): The Symbol and the Theory of the Life-World. „The Transcendences of the Life-World and their Overcoming by Signs and Symbols”. *Human Studies* 26 (2): 141–163. <https://doi.org/10.1023/A:1024014620368>
- Dreher, Jochen – López, Daniela Griselda (2014): Subjectivity and Power. *Human Studies*, 38 (2): 197–222. <https://doi.org/10.1007/s10746-014-9338-9>
- Ebeling, Richard (1999): Human Action, Ideal Types, and the Market Process: Alfred Schutz and the Austrian Economists. In: Lester Embree (ed.): *Schutzian Social Science*. Dordrecht: Kluwer, 115–134. https://doi.org/10.1007/978-94-017-2944-4_6
- Eberle, Thomas S. (1984): *Sinnkonstitution in Alltag und Wissenschaft. Der Beitrag der Phänomenologie an die Methodologie der Sozialwissenschaften*. Bern: Haupt.
- Eberle, Thomas S. (2009): In Search for Aprioris. Schutz's Life-World Analysis and Mises's Praxeology. In: Hisashi Nasu – George Psathas – Ilja Srubar (eds.): *Alfred Schutz and His Intellectual Partners*. Konstanz: UVK, 493–518.
- Eberle, Thomas S. (2019): The Concept of Adequacy in Sociology: Johannes von Kries, Max Weber and Alfred Schutz. In: Wagner, Gerhard (ed.): *The Legacy of Johannes von Kries. A Transdisciplinary Survey*. Wiesbaden: Harrassowitz, 119–135. <https://doi.org/10.2307/j.ctvrfqn0.9>
- Eberle, Thomas S. – Srubar, Ilja (2010): Einleitung. In: Alfred Schütz: *Zur Methodologie der Sozialwissenschaften. Werkausgabe, Band IV*. Konstanz: UVK, 9–44.

- Eliaeson, Sven (1990): Influences on Max Weber's Methodology. *Acta Sociologica*, 33 (1): 15–30. <https://doi.org/10.1177/000169939003300102>
- Embree, Lester (2009): Some Philosophical Differences within a Friendship: Gurwitsch and Schutz. In: Hisashi Nasu – George Psathas – Ilja Srubar (eds.): *Alfred Schutz and His Intellectual Partners*. Konstanz: UVK, 231–253.
- Embree, Lester (2015): *The Schutzian Theory of the Cultural Sciences*. Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-13653-0_8
- Endress, Martin (2006): *Alfred Schütz*. Konstanz: UVK.
- Endress, Martin (2009): Two Directions of Continuing the Weberian Project: Alfred Schutz and Talcott Parsons. In: Hisashi Nasu – George Psathas – Ilja Srubar (eds.): *Alfred Schutz and His Intellectual Partners*. Konstanz: UVK, 377–400.
- Endress, Martin (2018): Schütz on Rationality. In: Helmut Staubmann – Victor Lidz (eds.): *Rationality in the Social Sciences. The Schumpeter – Parsons Seminar 1939–40 and Current Perspectives*. Cham: Springer, 137–147. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62377-1_11
- Endress, Martin – Srubar, Ilja (2003): Einleitung der Herausgeber. In: *Alfred Schütz: Theorie der Lebenswelt 1. Alfred Schütz Werkausgabe Band V.1*. Konstanz: UVK.
- Erdélyi Ágnes (1988): Megértő társadalomtudomány – angolszász módra. In: Peter Winch: *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 7–21.
- Erdélyi Ágnes (1993): *Max Weber Amerikában*. Budapest: Scientia Humana.
- Erdélyi Ágnes (1999): Max Weber és a 20. századi társadalomtudomány. In: Erdélyi Ágnes – Erényi Tibor – Kiss Lajos, Cs. – Somlai Péter – Szigeti Péter: *Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása*. Budapest: Napvilág Kiadó, 7–31.
- Erdélyi Ágnes (2003a): A társadalmi világ ideáltipikus felépítése. In: *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Budapest: Typotex, 13–38.
- Erdélyi Ágnes (2003b): Rickert és Weber. In: *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Budapest: Typotex, 39–78.
- Erdélyi Ágnes (2003c): Történelem és teória között. In: *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Budapest: Typotex, 79–106.

- Esser, Hartmut (1991): *Alltagshandeln und Verstehen: Zum Verhältnis von erklärender und verstehender Soziologie am Beispiel von Alfred Schütz und Rational Choice*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Esser, Hartmut (1993a): The Rationality of Everyday Behavior: a Rational Choice Reconstruction of the Theory of Action by Alfred Schütz. *Rationality and Society*, 5 (1): 7–31. <https://doi.org/10.1177/1043463193005001003>
- Esser, Hartmut (1993b): How „Rational” is the Choice of „Rational Choice”? *Rationality and Society*, 5 (3). <https://doi.org/10.1177/1043463193005003009>
- Esser, Hartmut (2000): Und immer noch einmal: Alfred Schütz, „die Definition der Situation” und die (angeblichen) Grenzen von Rational Choice. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 52 (4): 783–789. <https://doi.org/10.1007/s11577-000-0107-6>
- Etzrodt, Christian (2000): Alfred Schütz – Ökonom und/oder Soziologe? Ein Kritik an Hartmut Essers Interpretation der Theorie von Alfred Schütz und seiner „Definition der Situation”. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 52 (4): 761–782. <https://doi.org/10.1007/s11577-000-0106-7>
- Etzrodt, Christian (2001): *Menschliches Verhalten. Eine Synthese aus mikroökonomischen und mikrosoziologischen Theorien*. Konstanz: UVK.
- Etzrodt, Christian (2004): Advanced Modern Versions of Max Weber’s Action Concepts. *Ritsumeikan Social Sciences Review*, 40: 91–105.
- Etzrodt, Christian (2008): The Foundation of an Interpretative Sociology: A Critical Review of the Attempts of George H. Mead and Alfred Schütz. *Human Studies*, 31, 157–177. <https://doi.org/10.1007/s10746-008-9082-0>
- Etzrodt, Christian (2013): The Methodological Implications of the Schutz-Parsons Debate. *Open Journal of Philosophy*, 3 (1): 29–38. <https://doi.org/10.4236/ojpp.2013.31006>
- Etzrodt, Christian (2014): Max Weber’s Methodology: The Method of Falsification Applied to Text Interpretations. *Open Journal of Philosophy*, 4, 345–359. <https://doi.org/10.4236/ojpp.2014.43038>
- Éber Márk Áron (2007): *Élménytársadalom. Gerhard Schulze koncepciójának tudás- és társadalomelméleti összefüggéseiről*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar.
- Felkai Gábor (2006): *A német szociológia története a századfordulótól 1933-ig. I. kötet*. Budapest: Századvég.

- Felkai Gábor (2007): *A német szociológia története a századfordulótól 1933-ig. II. kötet.* Budapest: Századvég.
- Flick, Uwe – Kardorff, Ernst von – Steinke, Ines (Hrsg.) (2004): *A Companion to Qualitative Research.* London: Sage.
- García-Gómez, Jorge (1982): Nexus, Unity, Ground: Reflections on the Foundation on Schutz's Theory of Relevance. *Man and World*, 15 (3): 227–245. <https://doi.org/10.1007/BF01249259>
- Garfinkel, Harold (1967): *Studies in Ethnomethodology.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Gehlen, Arnold (1976): *Az ember természete és helye a világban.* Ford. Kis János. Budapest: Gondolat.
- Giddens, Anthony (1976): *New Rules of Sociological Method.* London: Basic Books.
- Gilbert, Margaret (2010): Collective Action. In: Timothy O'Connor – Constantine Sandis (eds.): *A Companion to the Philosophy of Action.* Chichester: Wiley – Blackwell, 67–43. <https://doi.org/10.1002/9781444323528.ch9>
- Gorman, Robert A. (1977): *The Dual Vision: Alfred Schutz and the Myth of Phenomenological Social Science.* London: Routledge and Kegan Paul.
- Göttlich, Andreas (2012): Imposed Relevance: On the Sociological Use of a Phenomenological Concept. *Schutzian Research*, 4, 33–44. <https://doi.org/10.7761/SR.4.33>
- Grathoff, Richard (1989): Introduction. In: Schutz, Alfred – Gurwitsch, Aron: *Philosophers in Exile. The Correspondence of Alfred Schutz and Aron Gurwitsch, 1939–1959.* Ed.: Richard Grathoff. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, xv–xxxviii.
- Grathoff, Richard (1995): *Milieu und Lebenswelt. Einführung in die phänomenologische Soziologie und die sozialphänomenologische Forschung.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Greaves, Bettina B. (2011): Interview with Alfred Schutz, 20 November 1958. *Schutzian Research*, 3, 25–32. <https://doi.org/10.7761/SR.3.25>
- Grinnell, Frederick (1983): The Problem of Intersubjectivity: A Comparison of Martin Buber and Alfred Schutz. *Human Studies*, 6, 185–195. <https://doi.org/10.1007/BF02127760>
- Gross, Matthias – McGoey, Linsey (eds.) (2015): *Routledge International Handbook of Ignorance Studies.* London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315867762>

- Gurwitsch, Aron (1966). Introduction. In: Alfred Schutz: *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, xi–xxxii.
- Gurwitsch, Aron (1970): Problems of the Life-World. In: Maurice Natanson (ed.): *Phenomenology and Social Reality. Essays in Memory of Alfred Schutz*. The Hague: Martinus Nijhoff, 35–61. https://doi.org/10.1007/978-94-011-7523-4_3
- Habermas, Jürgen (1994): *A társadalomtudományok logikája*. Ford. Adamik Lajos – Bacsó Béla. Budapest: Atlantisz.
- Habermas, Jürgen (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Ford. Ábrahám Zoltán – Berényi Gábor – Felkai Gábor – Király Edit. Budapest: Gondolat – AKTI.
- Hagen, Wolfgang (Hrsg.) (2004): *Warum haben Sie keinen Fernseher, Herr Luhmann? Letzte Gespräche mit Niklas Luhmann*. Berlin: Kadmos.
- Hamauzu, Shinji (2009): Schutz and Edmund Husserl: For Phenomenology of Intersubjectivity. In: Hisashi Nasu – George Psathas – Ilya Srubar (eds.): *Alfred Schutz and His Intellectual Partners*. Konstanz: UVK, 49–68.
- Harrington, Austin (2000): Alfred Schutz and the 'Objectifying Attitude'. *Sociology* 34 (4): 727–740. <https://doi.org/10.1017/S0038038500000444>
- Havrancsik Dániel (2012): A félreértések dialógusa: Talcott Parsons és Alfred Schütz vitájának tanulságai. *Szociológiai Szemle*, 22 (3): 54–81
- Havrancsik Dániel (2014). Relatív racionalitás: Egy cselekvéseméleti alapfogalom kritikájához. In: Ditzendy Orsolya (szerk.) : *Műhelytitkok*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 27–36.
- Havrancsik, Dániel (2015a): Methodological Individualism: the Merits of a Schutzian Perspective. *Schutzian Research*, 7, 65–87. <https://doi.org/10.5840/schutz201575>
- Havrancsik Dániel (2015b): *Interakciós rendszer, interakciós rend*. Kézirat.
- Havrancsik Dániel (2016): Fenomenológia és társadalomtudomány: Alfred Schütz protoszociológiája. *Különbség*, 16 (1): 115–129. <https://doi.org/10.14232/kulombseg.2016.16.1.201>
- Havrancsik Dániel (2017a): Max Weber és Alfred Schütz: megértő szociológiai alapvetések. In: Örkény Antal (szerk.): *Kötő-Jelek. Az ELTE Társadalomtudományi Kar Doktori Iskolájának évkönyve 2016*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, 5–20.
- Havrancsik Dániel (2017b): Alfred Schütz „tudománytana”. *Nagyerdei Almanach*, 7 (2): 66–72.

- Havrancsik, Dániel (2018a): Toward a General Theory of Understanding: Schutzian Theory as Proto-Hermeneutics. *Human Studies*, 41 (3): 333–369. <https://doi.org/10.1007/s10746-018-9460-1>
- Havrancsik, Dániel (2018b): *Reification and Typification. Alfred Schutz as a Theorist of Modernity?* Kézirat.
- Havrancsik Dániel (2019a): Durkheim és a „valóság társadalmi felépítése”. *socio.hu*, 2, 15–28. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019.2.15>
- Havrancsik Dániel (2021): Próféták száműzetésben. Mannheim Károly, Alfred Schütz és a tudásszociológia két útja. In: Pál Eszter (szerk.): *A tudomány keretei. Tudománytörténeti tanulmányok*. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 67–104.
- Hayek, Friedrich August von (1944): *Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hedström, Peter – Swedberg, Richard (eds.) (1998): *Social Mechanisms: An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge, MA: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511663901>
- Helling, Ingeborg Katharina (1984): A. Schutz and F. Kaufmann: Sociology Between Science and Interpretation. In: Kurt H. Wolff (ed.): *Alfred Schutz: Appraisals and Developments*. Hague: Martinus Nijhoff, 35–55. https://doi.org/10.1007/978-94-009-6228-6_5
- Hernádi Miklós (szerk.) (1984): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest: Gondolat.
- Hernádi Miklós (1990): *Kisbetűs történelem*. Budapest: Gondolat.
- Hernádi Miklós (1990a): „Nem találkoznak a gondolataink.” In: *Kisbetűs történelem*. Budapest: Gondolat, 158–174.
- Hernádi Miklós (1990b): Alfred Schütz arcképéhez. In: *Kisbetűs történelem*. Budapest: Gondolat, 175–193.
- Hernádi Miklós (1990c): A cselekvések értelmezése. In: *Kisbetűs történelem*. Budapest: Gondolat, 212–224.
- Hernádi Miklós (1990d): A mindennapi élet mint szociológiai téma. In: *Kisbetűs történelem*. Budapest: Gondolat, 7–30.
- Hitzler, Ronald – Honer, Anne (Hrsg.) (1997): *Sozialwissenschaftliche Hermeneutik. Eine Einführung*. Wiesbaden: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-663-11431-4>
- Hume, David (1978): *A Treatise on Human Nature*. Oxford: Clarendon Press.

- Husserl, Edmund (1969): *Formal and Transcendental Logic*. The Hague: Martinus Nijhoff. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-4900-8>
- Husserl, Edmund (1972a): A filozófia mint szigorú tudomány. In: *Edmund Husserl válogatott tanulmányai*. Ford. Baránszky Jób László. Budapest: Gondolat, 111–192.
- Husserl, Edmund (1972b): Fenomenológia. In: *Edmund Husserl válogatott tanulmányai*. Ford. Baránszky Jób László. Budapest: Gondolat, 193–226.
- Husserl, Edmund (1973): *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass III (1929–1935)*. The Hague: Martinus Nijhoff. <https://doi.org/10.1007/978-94-010-2474-7>
- Husserl, Edmund (1976): *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy. First Book: General Introduction to a Pure Phenomenology*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Husserl, Edmund (1997): Utószó a *Gondolatok egy tiszta fenomenológia és fenomenológiai filozófia kapcsán* című művének második kiadásához. In: Paul Ricoeur: *Fenomenológia és hermeneutika*. Ford. Mezei Balázs. Budapest: Kossuth.
- Husserl, Edmund (1998): *Az európai tudományok válsága I-II*. Ford. Berényi Gábor – Mezei Balázs. Budapest: Atlantisz.
- Husserl, Edmund (2000): *Kartezianus elmékedések*. Budapest: Atlantisz.
- Husserl, Edmund (2002): *Előadások az időről*. Ford. Mezei Balázs. Budapest: Atlantisz.
- Iggers, Georg G. (1988): *A német historizmus*. Ford. Telegdy Bernád – Gunszt Péter. Budapest: Gondolat.
- Jensen, Rasmus Thybo – Moran, Dermot (2012): Introduction: intersubjectivity and empathy. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 11 (2): 125–133. <https://doi.org/10.1007/s11097-012-9258-y>
- Joas, Hans (1996): *The Creativity of Action*. Cambridge, MA: Polity Press.
- Joas, Hans –Beckert, Jens (2001): Action Theory. In: Jonathan H. Turner (ed.): *Handbook of Sociological Theory*. New York: Kluwer, 269–285. https://doi.org/10.1007/0-387-36274-6_14
- Jules-Rossette, Bennetta (1980): Talcott Parsons and the Phenomenological Tradition in Sociology: An Unresolved Debate. *Human Studies*, 3, 311–330. <https://doi.org/10.1007/BF02331818>
- Kaufmann, Felix (2016): *Wiener Lieder zu Philosophie und Ökonomie*. Oldenbourg: De Gruyter.

- Karácsony András (1995): *Bevezetés a tudásszociológiába*. Budapest: Osiris.
- Karácsony András (2019): *Döntés és hagyomány*. Budapest: Századvég.
- Kawano, Ken'ichi (2009): On Methodology of the Social Sciences: Schutz and Kaufmann. In: Hisashi Nasu – George Psathas – Ilja Srubar (eds.): *Alfred Schutz and His Intellectual Partners*. Konstanz: UVK, 115–147.
- Kellner, Hansfried – Heuberger, Frank (1988): Die Einheit der Handlung als methodologisches Problem. Überlegungen zur Adäquanz Wissenschaftlicher Modellbildung in der sinnferstehenden Soziologie. In: Elisabeth List – Ilja Srubar (Hrsg.): *Alfred Schütz. Neue Beiträge zur Rezeption seines Werkes*. Amsterdam: Rodopi, 257–284. https://doi.org/10.1163/9789004458147_013
- Kim, Kwang-Ki (2003): *Order and Agency in Modernity. Talcott Parsons, Erving Goffman, and Harold Garfinkel*. New York: State University of New York Press. <https://doi.org/10.1353/book4593>
- Kimura, Masato (2009): Typification and Inquiry: Schutz's Critical Acceptance of Dewey's Notion of Inquiry. In: Hisashi Nasu – George Psathas – Ilja Srubar (eds.): *Alfred Schutz and His Intellectual Partners*. Konstanz: UVK, 339–363.
- Knoblauch, Hubert (2014): Projection, Imagination, and Novelty: Towards a Theory of Creative Action Based on Schutz. In: Michael Barber – Jochen Dreher (ed.): *The Interrelation of Phenomenology, Social Sciences and the Arts*. Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer, 31–50. https://doi.org/10.1007/978-3-319-01390-9_4
- Knoblauch, Hubert – Kurt, Ronald – Soeffner, Hans-Georg (2003): Einleitung der Herausgeber: Zur Kommunikativen Ordnung der Lebenswelt. Alfred Schütz' Theorie der Zeichen, Sprache und Kommunikation. In: *Alfred Schütz: Theorie der Lebenswelt. Die Kommunikative Ordnung der Lebenswelt. Alfred Schütz Werkausgabe Band V.2*. Konstanz: UVK.
- Kurrild-Klitgaard, Peter (2003): The Viennese Connection: Alfred Schutz and the Austrian School. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 6 (2): 35–66. <https://doi.org/10.1007/s12113-003-1018-y>
- Kusch, Martin (2000): The Sociology of Philosophical Knowledge. A Case Study and a Defense. In: Martin Kusch (ed.): *The Sociology of Philosophical Knowledge*. Dordrecht: Springer, 15–38. https://doi.org/10.1007/978-94-015-9399-1_2

- Lachmann, Ludwig M. (1991): Austrian economics: A hermeneutic approach. In: Don Lavoie (ed.): *Economics and Hermeneutics*. London and New York: Routledge, 132–144.
- Langsdorf, Lenore (1980): Schutz's Theory of Relevance. *Human Studies*, 3, 403–410. <https://doi.org/10.1007/BF02331825>
- Lakatos Imre (1997): A kritika és a tudományos kutatási programok metodológiája. In: *Lakatos Imre tudományfilozófiai írásai*. Budapest: Atlantisz, 19–63.
- Lindbeck, Tore (1992): The Weberian Ideal-Type: Development and Continuities. *Acta Sociologica*, 35 (4): 285–297. <https://doi.org/10.1177/000169939203500402>
- Lipps, Theodor (1905): Weiteres zur 'Einfühlung'. *Archiv für die gesamte Psychologie*, 4 (4): 465–519.
- List, Elisabeth (2004): Einleitung der Herausgeberin. In: Alfred Schütz: *Relevanz und Handeln 1. Zur Phänomenologie des Alltagswissens. Alfred Schütz Werkausgabe Band VI.1*. Konstanz: UVK.
- Lohmar, Dieter (2006): Mirror Neurons and the Phenomenology of Intersubjectivity. *Phenomenology and Cognitive Sciences*, 5: 5–16. <https://doi.org/10.1007/s11097-005-9011-x>
- Lowe, E.J. (2010): Action Theory and Ontology. In: Timothy O'Connor – Constantine Sandis (eds.): *A Companion to the Philosophy of Action*. Chichester: Wiley – Blackwell, 3–9. <https://doi.org/10.1002/9781444323528.ch1>
- Luckmann, Thomas (1970): On the Boundaries of the Social World. In: Maurice Natanson (ed.): *Phenomenology and Social Reality. Essays in Memory of Alfred Schutz*. The Hague: Martinus Nijhoff, 73–100. https://doi.org/10.1007/978-94-011-7523-4_5
- Luckmann, Thomas (1979): Phänomenologie und Soziologie. In: Walter M. Sprondel – Richard Grathoff (Hrsg.): *Alfred Schütz und die Idee des Alltags in den Sozialwissenschaften*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 196–206.
- Luckmann, Thomas (1992): *Theorie des sozialen Handelns*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110848922>
- Luhmann, Niklas (2000a): *Vertrauen: Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*. Stuttgart: Lucius & Lucius.

- Luhmann, Niklas (2000b): Die Lebenswelt nach Rücksprache nach Phänomenologen. In: Gerhard Preyer – Georg Peter – Alexander Ulfing (Hrsg.): *Protosoziologie im Kontext. »Lebenswelt« und »System« in Philosophie und Soziologie*. Frankfurt am Main: Humanities Online.
- Luhmann, Niklas (2009a): Intersubjektivitás és kommunikáció: a szociológiai elméletalkotás eltérő kiindulópontjai. *Replika* 66, 33–48.
- Luhmann, Niklas (2009b): *Szociális rendszerek*. Budapest: Gondolat – AKTI.
- Mannheim Károly (1994): *A konzervativizmus*. Budapest: Cserépfalvi.
- Mannheim Károly (1995): *A gondolkodás struktúrái*. Budapest: Atlantisz.
- Masuda, Yasuhiko (2009): Life, Memory and Simultaneity: Schutz's Ontological Reading of Bergson. In: Hisashi Nasu – George Psathas – Ilja Srubar (eds.): *Alfred Schutz and His Intellectual Partners*. Konstanz: UVK, 69–90.
- McLain, Raymond (1981): The Postulate of Adequacy: Phenomenological Sociology and the Paradox of Science and Sociality. *Human Studies* 4, 105–130. <https://doi.org/10.1007/BF02127452>
- Mead, George Herbert (1973): *A pszichikum, az én és a társadalom*. Ford. Félix Pál. Budapest: Gondolat.
- Mead, George Herbert (2010): *Essays in Social Psychology*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Menger, Carl (1883): *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der Politischen Ökonomie insbesondere*. Leipzig: Duncker & Humblot. <https://doi.org/10.1515/jbnst-1884-0120>
- Mezei, Balázs M. (1995): *World and Life-World*. Peter Lang GmbH.
- Mezei Balázs (1997): A fenomenológia és a hermeneutika elemi ontológiája. In: Paul Ricoeur: *Fenomenológia és hermeneutika*. Budapest: Kossuth.
- Mezei Balázs (2000): Utószó. In: Edmund Husserl: *Karteziánus elmélkedések*. Budapest: Atlantisz, 175–195.
- Michailow, Matthias – Sebald, Gerd – Srubar, Ilja (2007): Einleitung. In: Alfred Schütz: *Sinn und Zeit. Frühe Wiener Arbeiten und Entwürfe. Alfred Schütz Werkausgabe, Band I*. Konstanz: UVK.
- Mises, Ludwig von (1943/44): The Treatment of Irrationality in the Social Sciences. *Philosophy and Phenomenological Research*, 4, 527–45. <https://doi.org/10.2307/2103039>
- Mises, Ludwig von (2003a): The Task and Scope of the Science of Human Action. In: *Epistemological Problems of Economics*. Auburn, AL.: Ludwig von Mises Institute.

- Mises, Ludwig von (2003b): *Sociology and History*. In: *Epistemological Problems of Economics*. Auburn, AL.: Ludwig von Mises Institute.
- Mises, Ludwig von (2003c): *Conception and Understanding*. In: *Epistemological Problems of Economics*. Auburn, AL.: Ludwig von Mises Institute.
- Mommsen, Wolfgang J. (2000): Max Weber's „Grand Sociology”: The Origins and Composition of *Wirtschaft und Gesellschaft: Soziologie*. *History and Theory*, 39 (3): 364–383. <https://doi.org/10.1111/0018-2656.00136>
- Muse, Kenneth R. (1981): Edmund Husserl's Impact on Max Weber. *Sociological Inquiry* 51 (2): 99–104. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1981.tb01032.x>
- Nasu, Hisashi (2005): Between the Everyday Life-World and the World of Social Scientific Theory. Towards an „Adequate” Social Theory. In: Martin Endress – George Psathas – Hisashi Nasu (eds.): *Explorations of the Life-World. Continuing Dialogues with Alfred Schutz*. Dordrecht: Springer, 123–141. https://doi.org/10.1007/1-4020-3220-X_6
- Nasu, Hisashi (2008): A Continuing Dialogue with Alfred Schutz. *Human Studies*, 31 (2):87–105. <https://doi.org/10.1007/s10746-008-9080-2>
- Natanson, Maurice (1978): Foreword. In: Richard Grathoff (ed.): *The Theory of Social Action. The Correspondence of Alfred Schutz and Talcott Parsons*. Indiana: Indiana University Press, ix–xvi.
- Natanson, Maurice (1986): *Anonymity. A Study in the Philosophy of Alfred Schutz*. Indiana University Press.
- Natanson, Maurice (1989): Foreword. In: Schutz, Alfred – Gurwitsch, Aron: *Philosophers in Exile. The Correspondence of Alfred Schutz and Aron Gurwitsch, 1939–1959*. Ed.: Richard Grathoff. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, vii–xi.
- Nenon, Tom (1999): The Phenomenological Foundation of the Social Sciences. In: Lester Embree (ed.): *Schutzian Social Science*. Dordrecht: Kluwer, 173–186. https://doi.org/10.1007/978-94-017-2944-4_9
- Némedi Dénes (1985): Előszó. In: Talcott Parsons: *Válogatás Talcott Parsons cselekvéseméleti írásaiból*. Budapest: Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya.
- Némedi Dénes (1993): Hans Joas *Die Kreativität des Handelns* című könyvéről. *Szociológiai Szemle*, 3 (1): 119–123.
- Némedi Dénes (2005): *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Budapest: Napvilág.

- Némedi Dénes (2011a): A cselekvésmélet mint a szociológia magva. In: *Szociológiai és társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: ELTE TÁTK, 159–178.
- Némedi Dénes (2011b): Weber és Putnam: Tény és érték. In: *Szociológiai és társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: ELTE TÁTK, 196–210.
- Németh Krisztina (2018): *Életvilág-értelmezések. Utak felbomlott világokhoz*. Budapest: Argumentum.
- O'Connor, Timothy – Sandis, Constantine (eds.) (2010): *A Companion to the Philosophy of Action*. Chichester: Wiley – Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444323528>
- Oakes, Guy (1977): The Verstehen Thesis and the Foundations of Max Weber's Methodology. *History and Theory*, 16 (1), 11–29. <https://doi.org/10.2307/2504575>
- Oakley, Allen (2000): Alfred Schutz and Economics as a Social Science. *Human Studies*, 23: 243–260. <https://doi.org/10.1023/A:1005684608896>
- Orthmayr Imre (1997): Módszertani individualizmus. *Szociológiai Szemle*, 3, 3–32.
- Pál Eszter (2003): Talcott Parsons: Rendszerelmélet és organicizmus. In: Némedi Dénes (szerk.): *Kötő-jelek 2003*. Budapest: ELTE Szociológia Doktori Iskola, 95–118.
- Parsons, Talcott (1949): *The Structure of Social Action*. Glencoe, IL: The Free Press.
- Parsons, Talcott (1964): *The Social System*. New York – London: The Free Press.
- Parsons, Talcott (1965): Max Weber 1864–1964. *American Sociological Review*, 30 (2): 171–175. <https://doi.org/10.2307/2091561>
- Parsons, Talcott (1968): Social Interaction. In: David L. Sills (ed.): *International Encyclopedia of the Social Sciences. Volume 7*. The MacMillan Company & The Free Press, 429–441.
- Parsons, Talcott (1974): Comment on: 'Current Folklore in the Criticisms of Parsonian Action Theory.' *Sociological Inquiry*, 44(1): 55–58. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1974.tb00723.x>
- Parsons, Talcott (1977): *The Evolution of Societies*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Parsons, Talcott (1978): A 1974 Retrospective Perspective. In: Richard Grathoff (ed.): *The Theory of Social Action. The Correspondence of Alfred Schutz and Talcott Parsons*. Indiana: Indiana University Press, 115–124.

- Parsons, Talcott (1985): Újra a mintaváltozókról: Válasz Robert Dubinnak. In: *Válogatás Talcott Parsons cselekvésméleti írásaiból*. Budapest: Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya.
- Parsons, Talcott (2018): An Approach to the Analysis of the Role of Rationality in Social Action. In: Helmut Staubmann – Victor Lidz (eds.) (2018): *Rationality in the Social Sciences. The Schumpeter–Parsons Seminar 1939–40 and Current Perspectives*. Cham: Springer, 53–58. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62377-1_4
- Parsons, Talcott – Shils, Edward A. (1951): *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674863507>
- Poferl, Angelika – Schröer, Norbert (2014): *Wer oder was handelt? Zum Subjektverständnis der hermeneutischen Wissenssoziologie*. Wiesbaden: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-02521-2>
- Popper, Karl (1976): A társadalomtudományok logikája. In: Papp Zsolt: *Tény, érték, ideológia: a pozitívizmus-vita a nyugatnémet szociológiában*. Budapest: Gondolat, 279–301.
- Popper, Karl (1989): *A historicizmus nyomorúsága*. Budapest: Akadémiai.
- Popper, Karl (2001): *A nyitott társadalom és ellenségei*. Budapest: Balassi.
- Prendergast, Christopher (1986): Alfred Schutz and the Austrian School of Economics. *American Journal of Sociology*, 92 (1): 1–26. <https://doi.org/10.1086/228461>
- Prendergast, Christopher (1993): Rationality, Optimality, and Choice. Esser's Reconstruction of Alfred Schutz's Theory of Action. *Rationality and Society*, 5 (1): 47–57. <https://doi.org/10.1177/1043463193005001005>
- Psathas, George (1971): Reflections on the Problem of Relevance by Alfred Schutz. *Journal of the British Society for Phenomenology*, 2 (3): 84–86. <https://doi.org/10.1080/00071773.1971.11006207>
- Psathas, George (1989): *Phenomenology and Sociology. Theory and Research*. University Press of America.
- Rasmussen, David M. (1984): Explorations of the *Lebenswelt*: Reflections on Schutz and Habermas. In Kurt H. Wolff (ed.): *Alfred Schutz: Appraisals and Developments*. Hague: Martinus Nijhoff, 21–26. https://doi.org/10.1007/978-94-009-6228-6_3
- Reeder, Harry P. (2009): Alfred Schutz and Felix Kaufmann: The Methodologist's Brackets. In: Hisashi Nasu – George Psathas – Ilja Srubar (eds.): *Alfred Schutz and His Intellectual Partners*. Konstanz: UVK, 91–114.

- Rehorick, David Allan (1980): Schutz and Parsons: Debate or Dialogue? *Human Studies*, 3 (4): 347–355. <https://doi.org/10.1007/BF02331820>
- Rickert Henrik (1923): *Kulturtudomány és természettudomány*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Ricoeur, Paul (1997): *Fenomenológia és hermeneutika*. Budapest: Kossuth.
- Ringer, Fritz (1997): *Max Weber's Methodology. The Unification of the Cultural and Social Sciences*. Cambridge: Harvard University Press.
- Robertson, Roland – Turner, Bryan S. (eds.) (1991): *Talcott Parsons: Theorist of Modernity*. London: Sage.
- Rosenthal, Gabriele (1987): „...wenn alles in Scherben fällt...”. *Von Leben und Sinnwelt der Kriegsgeneration Typen biographischer Wandlungen*. Wiesbaden: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-663-09168-4>
- Roth, Guenther (1976): History and Sociology in the Work of Max Weber. *The British Journal of Sociology*, 27, 306–18. <https://doi.org/10.2307/589618>
- Sajó Sándor (2013): Az interszubsztitívitás problémája a Kartezianus elmékedésekben. In: Varga Péter András – Zuh Deodáth (szerk.): *Kortársunk, Husserl. Tanulmányok a 150 éves Edmund Husserl filozófiájáról*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 245–253.
- Santos, Hermilio (2016): On Biography: A Schutzian Perspective. *Schutzian Research*, 8: 163–178. <https://doi.org/10.5840/schutz201689>
- Scheler, Max (1977): *Erkenntnis und Arbeit*. Frankfurt: Vittorio Klostermann.
- Scheler, Max (1979): *A formalizmus az etikában és a materiális értéketika*. Budapest: Gondolat.
- Scheler, Max (1980): *Problems of a Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Scheler, Max (2018): *The Nature of Sympathy*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315133348>
- Schelting, Alexander von (2005): Max Weber történeti kultúrtudományának logikai elmélete, különös tekintettel az ideáltípus weberi fogalmára. In: Bertalan László (szerk.): *A társadalomtudományi fogalmak logikája*. Budapest: Helikon, 61–65.
- Schulak, Eugen Maria – Unterköfler, Herbert (2011): *The Austrian School of Economics. A History of Its Ideas, Ambassadors, and Institutions*. Auburn, AL.: Ludwig von Mises Institute.
- Schulze, Gerhard (1992): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main: Campus.

- Schumpeter, Joseph (2018): The Meaning of Rationality in the Social Sciences. In: Helmut Staubmann – Victor Lidz (eds.) (2018): *Rationality in the Social Sciences. The Schumpeter-Parsons Seminar 1939–40 and Current Perspectives*. Cham: Springer, 29–46. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62377-1_2
- Schutz Lang, Evelyn (2009): Alfred Schutz and His Everyday Life: Commemorative Address. In: Hisashi Nasu – George Psathas – Ilja Srubar (eds.): *Alfred Schutz and His Intellectual Partners*. Konstanz: UVK, 3–11.
- Searle, John R. (1995): *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Searle, John R. (1998): *Mind, Language and Society: Philosophy in the Real World*. New York: Basic Books.
- Shils, Edward (1987): Max Weber and the World War since 1920. In: Wolfgang J. Mommsen – Jürgen Osterhammel (eds.): *Max Weber and his Contemporaries*. London: Allen & Unwin, 544–573.
- Sik Domonkos (2012): *A modernizáció ingája. Egy genetikus kritikai elmélet vázolata*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Sik Domonkos (2015): *A modernitás rétegei*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Simmel, Georg (1892): *Die Probleme der Geschichtsphilosophie. Eine erkenntnistheoretische Studie*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Simmel, Georg (1912): *Die Religion*. Frankfurt am Main: Rütten und Loening.
- Smart, Barry (1984): A fenomenologikus szociológia – alternatív szociológia? In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest: Gondolat, 510–530.
- Somlai Péter (1997): *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest: Corvina.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre (1995): *Relevance. Communication and Cognition*. Wiley–Blackwell.
- Spiegelberg, Herbert (1960): *The Phenomenological Movement. A Historical Introduction. 1–2*. The Hague: Martinus Nijhoff. https://doi.org/10.1007/978-94-017-5920-5_1
- Srubar, Ilja (1984): On the Origin of ‘Phenomenological’ Sociology. In Kurt H. Wolff (ed.): *Alfred Schutz: Appraisals and Developments*. Hague: Martinus Nijhoff, 57–84. https://doi.org/10.1007/978-94-009-6228-6_6
- Srubar, Ilja (1988a): *Kosmion. Die Genese der praktischen Lebenswelttheorie von Alfred Schütz und ihr anthropologischer Hintergrund*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Srubar, Ilja (1988b): Alfred Schütz' Konzeption der Sozialität des Handelns. In: Elisabeth List – Ilja Srubar (Hrsg.): *Alfred Schütz. Neue Beiträge zur Rezeption seines Werkes*. Amsterdam: Rodopi, 145–156. https://doi.org/10.1163/9789004458147_008
- Srubar, Ilja (2007a): Wertbeziehung und Relevanz. Zu Alfred Schütz' Weber-Rezeption. In: *Phänomenologie und soziologische Theorie*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 151–171.
- Srubar, Ilja (2007b): Lebenswelt und Transformation. Zur phänomenologischen Analyse gegenwärtiger Gesellschaftsprozesse. In: *Phänomenologie und soziologische Theorie. Aufsätze zur pragmatischen Lebenswelttheorie*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 511–537.
- Staubmann, Helmut – Lidz, Victor (eds.) (2018): *Rationality in the Social Sciences. The Schumpeter–Parsons Seminar 1939–40 and Current Perspectives*. Cham: Springer.
- Stascheit, Andreas Georg (2014): The Musical Foundations of Alfred Schutz's Hermeneutics of the Social World. In: Michael Staudigl – George Berguno (eds.): *Schutzian Phenomenology and Hermeneutic Traditions*. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer, 111–123. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6034-9_8
- Straßheim, Jan (2010): Relevance theories of communication: Alfred Schutz in dialogue with Sperber and Wilson. *Journal of Pragmatics*, 42 (5): 1412–1441. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2009.09.021>
- Strassheim, Jan (2016): The Problem of 'Experiencing Transcendence' in Symbols, Everyday Language and Other Persons. *Schutzian Research* 8. 75–101. <https://doi.org/10.5840/schutz201685>
- Strassheim, Jan (2018): Relevance and Irrelevance. In: Jan Strassheim – Hisashi Nasu (eds.): *Relevance and Irrelevance. Theories, Factors and Challenges*. Berlin: De Gruyter, 1–18. <https://doi.org/10.1515/9783110472509-001>
- Strassheim, Jan – Nasu, Hisashi (eds.) (2018): *Relevance and Irrelevance. Theories, Factors and Challenges*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110472509>
- Szczepanski, Jan (1973): *A szociológia története*. Budapest: Kossuth.
- Thomason, Burke C. (1982): *Making Sense of Reification. Alfred Schutz and Constructionist Theory*. London: Palgrave Macmillan.

- Tibbetts, Paul (1980): The Issue of Human Subjectivity in Sociological Explanation: The Schutz–Parsons Controversy. *Human Studies*, 3, 357–366. <https://doi.org/10.1007/BF02331821>
- Tuckett, Jonathan (2014): Alfred Schutz’s Postulates of Social Science: Clarification and Amendments. *Human Studies*, 37, 469–488. <https://doi.org/10.1007/s10746-014-9321-5>
- Tuckett, Jonathan (2015): Levels of Intersubjectivity: Scheler’s “Idea of Man” and Schutz’s Human Prejudice. *Schutzian Research*, 7, 105–128. <https://doi.org/10.5840/schutz201577>
- Turner, Stephen (1994): *The Social Theory of Practices. Tradition, Tacit Knowledge and Presuppositions*. Cambridge: Polity Press.
- Udehn, Lars (2001): *Methodological Individualism: Background, History and Meaning*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203207833>
- Vaitkus, Steven (1991): *How is Society Possible? Intersubjectivity and the Fiduciary Attitude as Problems of the Social Group in Mead, Gurwitsch, and Schutz*. Dordrecht: Kluwer.
- Valone James J. (1980): Parsons’ Contributions to Sociological Theory: Reflections on the Schutz-Parsons Correspondence. *Human Studies*, 3, 375–386. <https://doi.org/10.1007/BF02331823>
- Varga Péter András (2013): *A fenomenológia keletkezése*. Budapest: L’Harmattan.
- Vanderstraeten, Raf (2002): Parsons, Luhmann and the Theorem of Double Contingency. *Journal of Classical Sociology*, 2 (1): 77–92. <https://doi.org/10.1177/1468795X02002001684>
- Voegelin, Eric (2014): *Új politikatudomány*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Egyetem.
- Wagner, Helmut R. (1977): The Bergsonian Period of Alfred Schutz. *Philosophy and Phenomenological Research*, 38 (2): 187–199. <https://doi.org/10.2307/2107160>
- Wagner, Helmut R. (1980): Reflections on Parsons’ „1974 Retrospective Perspective” on Alfred Schutz. *Human Studies*, 3, 387–402. <https://doi.org/10.1007/BF02331824>
- Wagner, Helmut R. (1981): Review. Schutz’s Theory of Relevance: A Phenomenological Critique by Ronald R. Cox. *Philosophy and Phenomenological Research*, 41 (4): 561–562. <https://doi.org/10.2307/2107259>

- Wagner, Helmut R. (1983): *Alfred Schutz. An Intellectual Biography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wagner, Helmut R. (1984a): *Phenomenology of Consciousness and Sociology of the Life-World*. The University of Alberta Press.
- Wagner, Helmut R. (1984b): The limitations of phenomenology: Alfred Schutz's critical dialogue with Edmund Husserl. *Husserl Studies* 1: 1. <https://doi.org/10.1007/BF01569214>
- Wagner, Helmut R. (2013): Editor's Introduction. In: Alfred Schutz: *Collected Papers VI. Literary Reality and Relationships*. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer, 11–18. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1518-9_2
- Weber, Marianne (1926): *Max Weber. Ein Lebensbild*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, Max (1985): *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriáiban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max (1998a): A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In: *Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 20–68.
- Weber, Max (1998b): A szociológiai és közgazdasági tudományok „értékmentességének” értelme. In: *Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 70–125.
- Weber, Max (1998c): A tudomány mint hivatás. In: *Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 127–155.
- Weber, Max (2003): A megértő szociológia néhány kategóriájáról. In: Erdélyi Ágnes: *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Budapest: Typotex, 109–184.
- Weber, Max (2012a): Roscher and Knies and the logical problems of historical economics. In: *Collected Methodological Writings*. London, New York: Routledge, 1–94.
- Weber, Max (2012b): The theory of marginal utility and the “fundamental law of psychophysics”. In: *Collected Methodological Writings*. London, New York: Routledge, 242–251.
- Welter, Rüdiger (1986): *Der Begriff der Lebenswelt. Theorien vortheoretischer Erfahrungswelt*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Wessely Anna (2011): Weber démona. *Szociológiai Szemle*, 21 (2): 8–17.
- Wieser, Friedrich von (1884): *Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Wertes*. Wien: Alfred Hölder.

- Williams, Jerry (2018): *The Issue Attention Cycle: a Reinterpretation*. Kézirat.
- Wilson, Thomas P. (2005): *The Problem of Subjectivity in Schutz and Parsons*. In: Martin Endress – George Psathas – Hisashi Nasu (eds.): *Explorations of the Life-World. Continuing Dialogues with Alfred Schutz*. Dordrecht: Springer, 19–49. https://doi.org/10.1007/1-4020-3220-X_2
- Winch, Peter (1988): *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Ford. E. Bártfai László. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Winternitz, Emmanuel (1970): *The Role of Music in Leonardo's Paragone*. In: Maurice Natanson (ed.): *Phenomenology and Social Reality. Essays in Memory of Alfred Schutz*. The Hague: Martinus Nijhoff, 270–296. https://doi.org/10.1007/978-94-011-7523-4_14
- Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wittgenstein, Ludwig (1990): *Előadás az etikáról*. *Nappali ház* 1, 7–11.
- Yu, Chung-Chi (2010): *Objective Meaning and Subjective Meaning: a Clarification of Schutz's Point of View*. In: Thomas Nenon – Philip Blosser (eds.): *Advancing Phenomenology. Essays in Honor of Lester Embree*. Dordrecht: Springer, 403–412. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9286-1_24
- Yu, Chung-Chi (2014): *Mutual Tuning-In Relationships and Phenomenological Psychology*. In: Michael Barber – Jochen Dreher (ed.): *The Interrelation of Phenomenology, Social Sciences and the Arts*. Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer, 229–242. https://doi.org/10.1007/978-3-319-01390-9_16
- Zahavi, Dan (1996): *Husserl und die transzendente Intersubjektivität*. Dordrecht: Kluwer.
- Zahavi, Dan (2008): *Phenomenology*. In: Dermot Moran (ed.): *The Routledge Companion to Twentieth Century Philosophy*. New York: Routledge.
- Zahavi, Dan (2010): *Empathy, Embodiment and Interpersonal Understanding: From Lipps to Schutz*. *Inquiry*, 53 (5): 285–306. <https://doi.org/10.1080/00201741003784663>
- Zaner, Richard M. (1970): *Editor's Introduction*. In: Alfred Schutz: *Reflections on the Problem of Relevance*. New Haven: Yale University Press.
- Zaner, Richard M. (2002): *Making Music Together While Growing Older: Further Reflections on Intersubjectivity*. *Human Studies*, 25, 1–18. <https://doi.org/10.1023/A:1014842508875>

Zaret, David (1980): From Weber to Parsons and Schutz: The Eclipse of History in Modern Social Theory. *American Journal of Sociology*, 85 (5): 1180–1201. <https://doi.org/10.1086/227129>

Zerubavel, Eviatar (2015): *Hidden in Plain Sight. The Social Structure of Irrelevance*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199366606.001.0001>

Zijderveld, Anton C. (1972): The Problem of Adequacy. Reflections on Alfred Schutz's Contribution to the Methodology of the Social Sciences. *European Journal of Sociology*, 13 (1): 176–190. <https://doi.org/10.1017/S0003975600002484>

Zuh Deodáth (2015): *Edmund Husserl ismeretfilozófiája*. Budapest: L'Harmattan.

A könyv a töredékes és befejezetlen életművet áttekintve tesz kísérletet az ausztriai születésű, később az Egyesült Államokban letelepedő társadalomtudományos teoretikus és filozófus, Alfred Schütz (1899–1959) egységes elméletének rekonstrukciójára.

A szerző szándéka szerint *rekonstrukcióról* van szó, három értelemben:

- 1) Rekonstruálni kell az életmű *egységét* – a kötet ennek megfelelően lemond arról, hogy a szövegeket a maguk eredeti bibliográfiai keretei közt vagy időrendi sorrendet követve elemezze. Ehelyett az elmélet logikai egységeinek megfelelően újrastrukturálva kívánja bemutatni Schütz eredményeit; a könyv tematikus tartalmi értelemben teljességre törekszik.
- 2) Az életművet jelentős részben annak intellektuális inspirációi felől kiindulva kell „újraalkotni” – ennek köszönhető a fiatalkori szellemi benyomásoknak szentelt különösen nagy terjedelem.
- 3) A *rekonstrukció* kifejezéssel a szerző végezetül arra is utal, hogy Schütz kritikai újraértékelése megkívánja, hogy elméletét a hosszú évtizedek óta rárakodott recepció – olykor hamis – patinájától megtisztítva tárják az olvasók elé.

ISBN 978-963-489-650-0

9 789634 896500

ELTE | TáTK

ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ

Az ELTE bivatalt könyvkiadója